STANE KAVČIČ

DNEVNIK IN SPOMINI

(1972 - 1979)

Prva knjiga, Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana, 1988

109/110

STANE KAVČIČ

DNEVNIK IN SPOMINI

(1972 - 1979)

Prva izdaja, Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana 1988

UNIVERZITETNA KNJIŽNICA LJUBLJANA

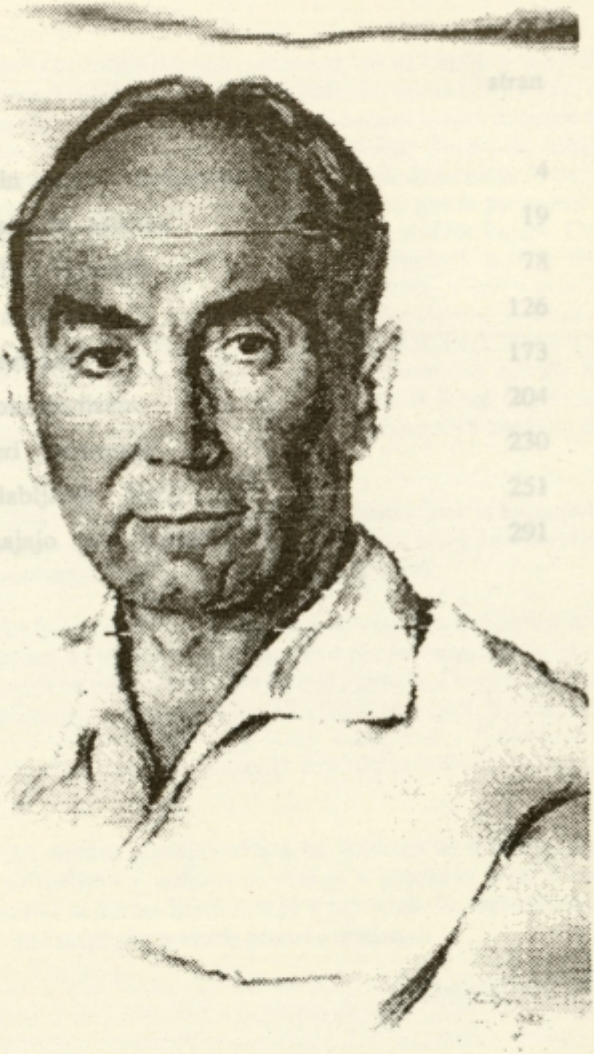

VSEBINA

I KNJIGA		stran
Življenjepis in moja karakteristika		4
1972 -	Spopad in ostavka	19
1973 -	Analiza spopada	78
1974 -	Nova ustava	126
1975 -	Intermezzo	173
1976 -	Evrokomunizem	204
1977 -	Smeri nerazvoja	230
1978 -	Poglabljanje iluzij	251
1979 -	Prihajajo prvi računi	291

VSEBINA

I KNJIGA stran

Življenjepis in moja karakteristika 4
1972 - Spopad in ostavka 19
1973 - Analiza spopada 78
1974 - Nova ustava 126
1975 - Intermezzo 173
1976 - Evrokomunizem 204
1977 - Smeri nerazvoja 230
1978 - Poglabljanje ilusij 251
1979 - Prihajajo prvi rezultati 291

PREDGOVOR

Iskreni nasvet bralcu!

Kdor ljubi pravo literaturo in visoko besedno umetnost, naj ne kupuje te moje knjige. Naj kupi in čita Tolstoja, Balzaca, Hemingweja; če se mu hoče slovenske beletristike, naj seže po Cankarju, Prežihu ali Kosmaču. Če se kdo rad sprehaja s svojim umom in srcem po višavah Parnasa, so mu na voljo Puškin, Goethe, Dante, Prešeren, Župančič; bralcem manj zahtevnega okusa toplo priporočam Mateja Bora in Tomaža Šalamuna. Tiste, ki ljubijo junaška dejanja in uživajo ob njih branju, iskreno prosim, naj gredo pospešeno in molče mimo tega mojega teksta; njim bi, upam potešile njihovo slo sledeče knjige: Cervantesov Don Kihot, Vipotnikova Partizanska leta; Hacetovi Komisarjevi zapiski in Dakijevi Spomini! Glede knjig, ki širijo znanstveno obzorje in misel bralca, je izbira avtorjev velika, toda mene ni med njimi; in sicer je moje znanje o tej materiji tako majhno, da nimam poguma zapisati tu dober nasvet; najbolje bo, dragi bralec, če vprašaš kakšnega direktorja založbe. Vsem, ki bolehajo zaradi pomanjkanja fantazije, ki ljubijo resnične zgodbe in so sicer bogaboječi, tudi ne bo povšeči ta moja knjiga; bolje bo, če za ta denar kupijo in prečitajo Sveto pismo. Kdor želi spoznati razumljivo filozofijo ali se seznaniti s kratkimi govori, ima na razpolago Kardelja po subvencionirani ceni.

Tako! Sedaj pa k moji knjigi. Če sem povedal, komu ni namenjena in komu svetujem, da je ne kupi, upam, da ne bo preveč vsiljivo - preveč egocentrično, bi rekli nekateri moji kritiki - če povem tudi, komu je namenjena in komu svetujem, da jo kupi!

Če koga zanima moje življenje, ima lepo priliko, da zve o njem nekoliko več in to iz dokaj merodajnega vira. Verjamem, da je to zelo nepomembno spričo vsega, kar se danes in vsak trenutek pomembnega dogaja na našem in tudi na drugih planetih. Če gledamo s tega vidika na uspeh in prodajo moje knjige, potem ni izhoda ali upanja na uspeh. Vendar vam povem, da tolaži založnika in mene upanje, da se mnogi ljudje mnogokrat v življenju zanimajo za zelo nepomembne stvari, ljudi in dogodke. Torej še ena taka priložnost se vam ponuja, ne zamudite je!

Kdor želi zvedeti en del resnice o polpretekli dobi, oziroma se seznaniti s pogledi in ocenami, ki jih sicer še ni zaslediti v zadostnem obsegu v Uradnem listu, bi mu mogoče pričujoča knjiga bila v pomoč in korist. Pisal sem jo v razmerah, ko nista blestela svoboda duha in iskrenost in ko je nad mojo glavo visela grozeča nevarnost.[1]

Stane Kavčič

[1] Predgovor je bil priložen mapi z listi dnevnika iz leta 1974

ŽIVLJENJEPIS IN MOJA KARAKTERISTIKA

V kolikor bo odvisno od mene, bom umrl proti koncu tega ali v začetku prihodnjega stoletja. Verjetno se bom trudil, da nekoliko pokukam še v enaindvajseto stoletje. Čeprav nisem bil nikoli preveč radoveden, pa je splošno znano, da so stari ljudje zelo radovedni in iz tega vzroka ali zaradi te lastnosti - tako menim - bom poskušal premagati res prav vse zablode in težave tega stoletja in verjetno že nekoliko gluh, senilen in beležen zakorakati tudi nekam v leto gospodovo 2000 in več. Bil bi pripravljen, da se poslovim od vseh mojih prijateljev in znancev, ki sem jih imel mnogo in od vseh mojih nasprotnikov, kolikor jih je še ostalo in odidem čez osemdeset let star v večnost in pozabo in mogoče za krajši čas tudi v zgodovino slovenskega naroda. To zadnje seveda prepuščam narodu, njegovi modrosti in tudi usmiljenju, ker je, kot boste videli in brali in kot nekateri že tako veste, moje rojstvo in življenje povročilo in povzročalo nemalo prahu in hrupa - upam in želim, da bi šlo brez tega ob moji smrti. Najbolje bi bilo, da odidem neopazno, kakšnega deževnega jesenskega dne; nekaj vencev, dostojna osmrtnica, kratek govor (nikoli nisem bil ljubitelj dolgih govorov in nikarte me nazadnje nadlegovati s tem); častna salva in dve, tri solze - no, to bi bilo približno vse, kar je res nujno potrebno za to priliko. In prosim, nobenih prepirov o tem, kdo sem bil in kaj sem delal. Toda opozarjam vas, dragi prijatelji in državljani, res nobenih podrobnosti o tem, sicer bodo takoj razlike in prepir med vami, kot je bil zaradi tega vedno, dokler sem živel. Najbolje bi bilo reči, da sem pač bil nekdo in nekaj; nisem bil nihče in ničе. To bodo vsi sprejeli. Na ta način boste, vsaj kar se mene, mojega življenja in smrti tiče, živeli v največji slogi in bratstvu, kar je tudi moja edina želja. Tako! Kdor je ta uvod pozorno prebral - smem upati, da ste to storili vsi, ki ste kupili ali si izposodili to knjigo mojih misli in spominov - potem je že sam ugotovil oziroma si izračunal, kdaj približno sem bil rojen in, če ima vsaj malo fantazije, je lahko dobil tudi bežno sliko o moji smrti in pogrebu. Za konec je to dovolj in sedaj dovolite, dragi bralci, da vas popeljem na sam začetek, to se pravi k mojemu rojstvu.

Moj prihod na svet ni bil zaželen. Nikogar nisem razveselil, ko sem se rodil, pač pa je to prineslo mojim staršem zaskrbljenost in obup. Vaške klepetulje in opravljivke so se zgražale, rimokatoliška cerkev je tudi ob tej priložnosti povzdignila svoj glas v obrambo morale in zveličanja in grozila z večnim ognjem vsem, ki hodijo po prepovedanih potih neblagoslovljene ljubezni. Moje rojstvo je imelo tako rekoč že samo po sebi določene politične posledice. Poleg opisane pozornosti, ki sem je bil deležen, sem tudi vaško javno mnenje razdelil na dva tabora. Eni so bili z mojo materjo in proti mojemu očetu; drugi so pomilovali očeta in obsojali mater. Vsi pa so si bili edini v tem, da sem popolnoma

nepotreben. Moram priznati, da mene vsi ti komentarji niso popolnoma nič motili. Spričo njih lahko trdim, da je bilo moje prvo samostojno politično dejanje moje rojstvo. In če sem kdaj pozneje v življenju hodil svoja samostojna pota in mislil z lastno glavo, ne oziraje se na to, ali je komu všeč ali ne, je to deloma pripisati tudi okoliščinam, v katerih so me 30. oktobra 1919 v ljubljanski porodnišnici položili v zibelko. Rodil sem se kot drugi nezakonski sin kmečke dekle in kot prvorojenec kovaškega pomočnika. Sorodniki in prijatelji moje mame, ki je bila brez dela in sredstev in z dvema nezakonskima otrokoma (moj polbrat je bil tedaj star štiri leta in pol) so na tihem upali, da bom socialen in bom umrl. Jaz pa sem se odločil, da bom ostal pri življenju, materi v breme, javni morali v pohujšanje in mladim zaljubljencem v svarilni zgled.

V času največje stiske se je moje matere in naju dveh usmilila stara ženica, Kržetova, ki nam je dala streho, in tako omogočila moji materi, da je s priložnostnimi deli zaslužila toliko, da smo preživeli. Vselili smo se torej v samotno hišo, ki je bila tik ob kamnolomu pod Čelom in kjer je križišče, v katerem zavije cesta na levo v Podlipo, na desno v Ligojno in dalje v Horjul. Do konca svojih dni bom nosil s seboj občutek globoke hvaležnosti do te stare ženske, ki nas je pobrala s ceste in delila z nami svojo revščino. Žal mi je, da je umrla prej, preden sem doumel njeno dejanje, in tako sem ostal njen večni dolžnik.

Pri njej in deloma v sosednji hiši, kjer smo kasneje dobili skromno stanovanje, sem preživel prva štiri leta svojega življenja. Moji spomini na to okolje in čase so kakor samotne barke na razburkanem morju, ki se pojavijo in spet izginejo na obzorju.

Spominjam se, da sem nekoč zalotil svojo mater v neki zapuščeni in razpadli hiši, ko je bridko jokala. Zasmilila se mi je, a ni mi hotela povedati, zakaj joče.

V tem obdobju sem se srečal tudi s prvim strahom in grozo. Nekega sončnega jutra sem sedel na hišnem pragu, držal mačko v naročju, jo božal in pogledoval na cesto, na kateri se je vedno kaj dogajalo. Naenkrat sem opazil, da se po cesti sem od Vrhnike premika nekaj črnega. Postalo mi je tesno pri srcu. Ta črna pošast se je približevala in, o groza, zavila je k nam. Otrpnil sem od strahu. Ko je videla moj strah, je odprla usta, pokazala zobe, smejala se je in nekaj govorila. Bil sem prepričan, da me hoče požreti. Mačka je zbežala, jaz pa sem zatulil na ves glas, in to me je rešilo. Pošast se je ustavila. Prišla je stara mati, kot sem klical tisto staro žensko in bil sem rešen. Kadarkoli sem kasneje v življenju videl dimnikarja, sem se spomnil na svoje prvo srečanje s tako potrebnim in tako črnim poklicem.

Priče vedo povedati, da sem bil precej ubogljiv otrok. Ni bilo možnosti niti nevarnosti, da bi bil že v teh prvih letih življenja osebica, okrog katere se vse vrti v hiši, kar se sicer marsikdaj zgodi. Kljub temu pa sem seveda že takrat okusil mik in slast tistega, kar je bilo prepovedano. Stari Krže, ki je imel tedaj že preko 70 let, se je bril samo enkrat na teden, in to v soboto zvečer. Njegovo britje je bilo podobno obredu. Košato je sedel za mizo. Polno brivskih pripomočkov okrog njega. Prhal, pihal in stokal je kot zverina. Še predno je izginilo sivo strnišče - poudarjam, samo enkrat na teden se je bril - z njegovega obraza, se je že prikazala kri na njem. Prestrašeno je gledal v ogledalo in grozljiva je bila njegova mimika obraza. Mene je njegovo britje silno zanimalo. Pozorno sem ga opazoval, nehote sem mu

podrl ogledalo, razlil vodo, premaknil mizo, zložil britev, dajal sem mu nasvete in ga spraševal nepotrebne stvari, vse pa je pripomoglo k temu, da je čedalje bolj krvavel. In tako je bila nekega sobotnega večera zaradi krvavih izkušenj odklonjena moja velikodušna pomoč pri njegovem brivskem obredu. Od tedaj sem moral na svojo veliko jezo na peč ali v kot, kadar se je bril. Upiral sem se temu krivičnemu ukazu, toda zaman.

Bil sem star 3 leta, ko sem doživel svoj prvi stik s širnim svetom. Povod za to je bilo pismo, ki ga je stara mati dobila od svojih sorodnikov iz Amerike. To pismo sem doživljal s skrivnostno vznemirljivostjo. Še in še sem ga držal v rokah, strmel v poštne žige in opazoval moža, ki je bil naslikan na njem. Nihče mi ni vedel povedati, kdo je ta stric, dokler nisem kakšnih 10 let kasneje sam ugotovil, da je bil to Wilson, tedanji predsednik ZDA. Ob tem pismu sem začel razmišljati in spraševati, kako in zakaj je tako velik naš svet. Do tedaj sem mislil, da je konec sveta tam nekje v Ljubljani, ki se je kazala na obzorju in v Trstu, kjer so zapirali tihotapce, in to tudi tiste, ki so včasih prihajali k nam na obisk in mi prinašali sladkarije.

Stara mati je hodila po okoliških vaseh od Stare Vrhnike do Horjula in od Ligojne do Rovt ter prodajala kavo, čaj, riž in sladkor - jaz takrat nisem slutil, da ima to kakšno zvezo s tihotapstvom - in pri kmetih kupovala kokoši, jajca, maslo in drugo podobno blago. Bila je sposobna prekupčevalka in potovka. Zelo rad sem hodil z njo, opazoval in poslušal ljudi in barantanje ter spoznaval vasi in kraje. Bil pa sem zelo prizadet in jezen, kadar me je kdo po nevedoma ali namenoma kdo ve iz kakšnih razlogov zamenjal s punčko. Takega šaljivca ali nevedneža sem si zapomnil in bil sem trdno prepričan, da mi ne želi nič dobrega.

Igrač nisem poznal. Nekoč sem verjetno zato sosedovi hčerki, ki je bila mojih let, zasegel voziček in ga poln zmagoslavja pripeljal na domače dvorišče. Radosti in skrivnosti otroških igrač so mi tako ostale nepoznane.

Tudi s prvo večjo nevarnostjo sem se srečal. To se je zgodilo takole. Pri naši hiši so se ukvarjali s tihotapstvom, kar ni bilo nič nenavadnega, ker si je na ta način v tistih letih po prvi svetovni vojni v teh krajih služilo svoj kruh mnogo ljudi, neurejena razmejitev med Italijo in Jugoslavijo pa je to še posebej omogočala. Nek večer so pri nas pripravljali tobak, ko sta nenadoma dva maskirana moža vdrla v hišo in namerila pištolo vame, ki sem bil v maminem naročju, in zahtevala, naj jim izroče ves tobak.

Povedal sem že, da je bila naša hiša na križišču. Zato sem mnogokrat sedel na hišnem pragu in opazoval mimoidoče. Opazoval sem voznike, poslušal njihove kletvice, se radoval ob pokanju z biči in sočustvoval s konji, ki so prepoteni in sopihajoči vlekli naložene vozove. Z radovednimi pogledi sem spremljal popotnike, razmišljal, od kod prihajajo in kam gredo. Cesta pred hišo je bila moj prvi širni svet, poln neznanih skrivnosti in mikavnosti. Vedno so me podili z nje in vedno znova sem uhajal nanjo. Privlačevalo me je vse, kar je bilo na njej; samotni popotnik in gruča veselih in glasnih ljudi; vozniki, konji in vozovi; rad sem imel njen prah in njeno blato. Vznemirjala in privlačevala me je nevarnost, ki mi je pretila na njej. Hrepenel sem po neznanih krajih, ki sem jih slutil na obzorju tam za Vrhniko ali za hribom, kjer je cesta delala ovinek in se izgubila v meni neznane daljave.

Ko sem bil star 3 leta, sem dobił očima. Kmalu potem tudi nov dom. Preselili smo se v majhno vas, imenovano Dol pri Borovnici. Selitev sem dočakal z odporom in solzami. Z jokom in strahom sem šel novemu okolju naproti, še zlasti težko pa sem se poslovil od stare matere. V tem novem domu, stari bajti, ki smo jo kupili, sem se čutil od začetka osamljen in utesnjen. Bil sem v petem letu, ko me je začelo mučiti spoznanje, da sreča in veselje pri nas nista preveč pogostoma prisotni. Zakon ni bil srečen. Ljubezen in duševna harmonija, kolikor ju je bilo, nista mogli premagati vsega ostalega, kar je prinašalo in vsiljevalo življenje, od pomanjkanja do brezupne prihodnosti. Zdi se mi, da nisem imel v izobilju obzirnih nežnosti, tihih radosti in glasnih veselosti. Naše družinsko vzdušje je bilo čestokrat trdo, napeto, negotovo, včasih celo brezupno in sovražno. Moj očim je bil odličen delavec in garač. Ker pa je bilo njegovo delo sezonsko, je bil mnogokrat, zlasti pozimi, nezaposlen. Ta njegova brezposelnost ali večni strah pred njo, je bivala med nami in nas tlačila kot mora. Razumljivo je bilo, da v takih socialnih stiskah, v kakršnih smo živeli vse do mojega šestnajstega leta, ni bilo vedno dovolj prostora za radosti družinskega življenja. V ospredje je silil kruh, boj za obstanek. Bilo je dobro, zelo dobro, kadar ni bilo najhujše. Živeli smo trdo življenje družine vaškega polproletarca in sezonskega delavca. Če se je kdaj ponudila priložnost za večjim zaslužkom, pa je takoj sporočila svoje potrebe tudi naša stara bajta, v kateri smo stanovali. Dolgo vrsto let smo jo popravljali, prezidavali, podirali in preurejali. Odtrgovali smo si od ust, skoparili, kjer smo mogli, samo da bi prihranili kakšen dinar zanjo. Ta bajta, ki smo jo z leti vendar prezidali v skromno vaško hišo, je bila posebna strast mojega očima. Mama je ni ljubila. ("Prekleta bajta!" je vedno govorila, "to je brezno brez dna!") Jaz pa sem rasel in se prezidaval in dozidaval skupaj z njo. Do nje sem imel poseben odnos. Nisem je doživljal kot stvar ali lastnino; bolj se mi je zdela kot sopotnik in zaveznik.

Okolje, v katerem sem živel, je verjetno pripomoglo k temu, da sem se začel polagoma zapirati sam vase. Razmišljal sem in opazoval ljudi okoli sebe. Čim bolj sem čutil in spoznaval surovo stvarnost, ki me je obdajala, toliko bolj sem bežal od nje. Bežal in iskal sem svoj svet, lepoto, pravico in ljubezen, za katero sem bil kot otrok prikrajšan. Življenje mi ni prizanašalo v nobenem pogledu. Postavljen sem bil na trdna tla. Moral sem se bojevati in kljubovati, sicer bi ostal na tleh in poteptan. Mogoče je v tem dejstvu v taki rani mladosti vzrok za neko zapletnost mojega značaja in jaza. V njem je predvsem poudarjen smisel za stvarnost in racionalnost; tu je prisoten konkreten odnos in realen pogled na resničnost, kakršna je, brez olepševanja, brez slepljenja ali filozofiranja. Za to realno podobo mojega jaza, ki je bila včasih za zunanjega opazovalca že preveč trda, lahko celo suhoparna, da ne rečem neizprosna, pa se skriva še nekdo drugi. Pravim, da se skriva, kajti le redki so čutili in spoznali in še bolj redki prodrli v moj svet čustveno - miselnega sanjarjenja in lahko rečem izredno skritega in že nekoliko romantično sentimentalnega doživljanja vsega tistega, s čimer sem se srečeval v življenju.

Tega svojega intimnega jaza nisem nikoli nikomur odpiral. Če ga je kdo sam odkril in spoznal, potem je dobil s tem ključ do moje osebnosti. Lahko rečem, da jih ni bilo mnogo, ki so to doumeli in storili. Če pa so, potem so ostale med nami trajne in iskrene vezi tovarištva in duhovnega sožitja. Sicer pa nisem nikoli tega svojega drugega bistva obešal na veliki

zvon. Vem, da sem tudi zato mnogokrat ostal sam s svojo srečo, razočaranjem ali navdušenjem, bridkostjo ali veseljem.

V šolo sem odkorakal z velikim zanimanjem. Bil sem odličen učenec, čeprav sem se zelo malo učil. Razum in spomin sta bila dovolj, da sem z lahkoto preplezal vse gore osnovnošolske učenosti. Verjetno tudi zaradi tega šolska leta v mojem spominu niso pustila nič posebnega. Vedno pa sem bil dovzeten in pripravljen sodelovati pri zanimivih podvigih, pretepih in vragolijah, ki jih je tedaj uganjal in jih še danes uganja mladi rod na poti v šolo in domov.

Ponosen sem bil na svoj beg iz šole v 3. razredu. Ne spominjam se več, zaradi česa sem bil po pouku zaprt, to se pravi pridržan v šoli. Nekaj časa sem sedel v zaklenjenem razredu - sedanja pedagoška znanost menda ne pozna več takih metod - in tuhtal, kako bi ušel. In naenkrat se mi je posvetilo. Odprl sem okno in se zaman oziral za rešitvijo. Edino možnost za beg mi je ponujal pokončni žleb od strehe do tal, ki je potekal na vogalu zgradbe, dober meter od okna. Če se povzpnem na okno in skočim k njemu, bi bil rešen. Kaj pa, če ga ne dosežeš, če ga zgrešiš, potem sledi krasen skok v globino, je vrtalo vame. Bil sem v prvem nadstropju in tak padec bi se lahko končal zelo nesrečno. Omahoval sem... Vabila me je prostost, strah je zapiral pot do nje. Odločil sem se! Skočil sem kot opica in srečno dosegel in objel žleb ter zdrsnil po njem na tla. Takoj sem jo popihal za sošolci in jih dohitel na razpotju. Strme so poslušali mojo zgdbo. Moj ugled se je pri njih zaradi tega neizmerno povečal. Seveda sem drugi dan strahoma šel v šolo. Toda učiteljica je bila velikodušna in zadovoljna, ko je videla, da sem ostal nepoškodovan. Ni mi rekla nobene besede, samo gledala me je začudeno in očitajoče; jaz pa sem ji bil neskončno hvaležen, ker se mi je dozdevalo, da razume moje hrepenenje po svobodi!

Če se prav spomnim, sem bil dokaj družaben otrok in učenec. Vedno sem imel mnogo prijateljev in čestokrat sem bil na čelu tolpe, ki se je odpravljala na bojne pohode zoper sovražni rod, rabutala sadje po sosedovih vrtovih, raziskovala okoliške gozdove ali za spremembo bila kozo in se igrala raznovrstne igre. V to obdobje spadajo tudi moji prvi javni nastopi. Na šolskih predstavah sem namreč večkrat recitiral kakšno pesmico. To sem napravil brez kakšne večje treme, z neko notranjo zanesenostjo in samozavestjo. Moji učitelji in starši, sosedje in sošolci so menili, da sem nadarjen in iznajdljiv, in to je odločilo, da me je mama po končanem petem razredu osnovne šole kljub revščini, s katero smo se otepali, poslala na klasično gimnazijo v Ljubljano. "Mogoče boš tako imel lepše in boljše življenje, kot je naše," je govorila.

Tako se je končalo prvo in začelo drugo poglavje mojega življenja. Postal sem srednješolec in vozač, kot smo takrat rekli tistim, ki so se vsak dan z vlakom vozili v ljubljanske šole. Gimnazija je bila moj prvi neuspeh v življenju. Ker se v osnovni šoli nisem nikoli nič učil, sem živel v prepričanju, da bom z isto učno metodo uspeval tudi v gimnaziji. In res, vse je bilo dobro razen pri tistih predmetih, ki so že sami po sebi zahtevali učenje in obnavljanje. To pa je bila zlasti gramatika tujih jezikov, latinščine in francoščine. Po začetnih neuspehih v teh dveh jezikih, sem začutil do njiju odpor. V Ljubljani in na vlaku je bilo toliko zanimivih stvari in dogodkov, da je šola kar tako mimogrede zdrsela v drugo vrsto mojega delovanja in

zanimanja. Bil sem brez pravega nadzorstva in prepuščen samemu sebi. Pred poukom in pred odhodom vlaka sem se potikal po ljubljanskih ulicah, ogledoval izložbe, raziskoval Tivoli in Rožnik, šahiral, igral nogomet, debatiral s sošolci vozači o tem in onem in se pozno popoldne vračal utrujen domov. Namesto da bi se potem doma učil, sem čital, in to najrazličnejšo literaturo. Posledice takega obnašanja so se na koncu leta seveda pokazale. Imel sem popravni izpit iz francoščine in latinščine. Med počitnicami sem bil tako zaposlen s svojimi mladostnimi dolžnostmi, da se nisem k popravnemu izpitu niti prijavil. Zdi se mi, da bi bil moj učni uspeh v tem šolskem letu in tudi kasneje drugačen, pozitiven, če bi nekdo nekoliko zaropotal in me bolj trdo prijel. Moja mama pa tega ni storila, preveč mi je zaupala in preveč je bila obremenjena z drugimi skrbmi, da bi lahko ustrezno in razumno nadzorovala moje učenje. Tako sem v enem šolskem letu iz odličnjaka postal repetent. Verjetno bi bila moja življenjska pot precej drugačna, če se to ne bi bilo zgodilo. Imel sem srečo, da je prišla kasneje revolucija in mi dala možnosti, da popravim zamujeno. Ko sem kasneje priganjal k učenju Staneta, Gojka in Ireno, so večkrat namignili na moje gimnazijske in življenjske dosežke, češ spričevalo in pozitivne ocene, to še ni vse. Ne pozabite, sem jim odgovarjal, da se revolucije ne delajo vsakih pet let. Potem ko sem ponavljal tudi drugi razred in ga izdelal s prav dobrim uspehom, sem tudi prebrodil najbolj težavne in nemirne čase svoje pubertete.

Vendar mi je v zvezi z gimnazijo ostalo v spominu nekaj grenkega in neprijetnega. Kasneje v življenju sem vedno vedel, kje sem, kdo sem in kaj hočem. Tedaj pa sem kolovratil sem in tja in izgubljal tla pod nogami. Naš profesor za latinščino je takole nagovoril tiste učence, ki niso znali: "Nič se učiti, nič znati, ampak samo lenariti. Usedi se, prasica nemarna!" Vsi smo se smejali temu slavnostnemu nagovoru. Vendar meni pri srcu ni bilo do smeha, čutil sem se ponižanega in zdelo se mi je, da šola ni pravi kraj zame. Ko sem ponavljal drugi razred, je profesor slovenščine takoj prvo uro, ko je prišel v razred, rekel: "Repetenti naj vstanejo!" Vstali smo, šest ali sedem nas je bilo. "Tako torej," je nadaljeval, "lenobe grde, smrkave, pri meni se vam ne bo dobro godilo. Usedite se!" In ko je potem pisal v dnevnik, se je nekdo v klopi z ropotom premaknil. Profesor je postal rdeč od jeze, odložil je pero in očala, pogledal po razredu in vprašal: "Kdo je bil to? Naj vstane!" Po daljšem obotavljanju je vstal eden od repetentov. "Tako torej", ga je zmerjal, "kot konj se premikaš in topotaš po razredu. In seveda repetent, kdo pa drug, smrkavec predrzen." V razredu je taka konjska primerjava povzročila vsesplošno veselje in smeh, meni pa je bilo bridko pri srcu in bilo me je sram, da sem repetent. Sicer pa sva v tem šolskem letu s tem profesorjem dobro vozila. Slovenščina me je zanimala in odgovore sem stresal iz rokava. Zdelo se mi je, da sem nekoliko omajal njegovo podobo o repetentih. Ob koncu leta smo pisali nalogo z naslovom Lenega čaka strgan rokav, palca beraška in prazen bokal. Moja naloga je bila najboljša v razredu. Napisal sem jo zelo doživeto in ob njej je že zorel v meni sklep, da bom zapustil šolo in si šel z lastnimi rokami služit kruh.

Ko sem hodil v gimnazijo, je prišel v našo hišo stanovat železniški delavec Jože Gruden. Bil je s Primorskega. Pribežal je v Jugoslavijo pred fašizmom. Tedaj je imel kakšnih 50 let. Postal je moj mentor. On je bil pravi proletarec, širokega obzorja, velike srčne kulture in z izkušnjami, ki si jih je pridobil v nacionalnem in socialnem boju. Osvojil me je popolnoma. Skoraj ves prosti čas sem z veseljem preživel v njegovi družbi. Spraševal sem ga in on je odgovorjal. Pripovedoval mi je o svojem življenju, o fašizmu, ki ga je spoznal na

Primorskem. O svetovni vojni, kjer si je pokvaril zdravje, o novi Jugoslaviji, nad katero je bil razočaran. Iz njegovih ust sem prvič slišal za Marxa in Lenina in Stalina; razlagal mi je pomen oktobrske revolucije, zvedel sem, kdo so in kaj hočejo boljševiki in komunisti. Skratka, pri njem sem dobil prve lekcije o marksizmu in socializmu. Zamaknjeno sem poslušal njegove vizije o novem družbenem socialističnem redu, o katerem je vedno govoril s tako prepričljivostjo in zanosom, da sem ga s svojo otroško dušo že čutil in slutil, kako prihaja tudi k nam. Slikal mi je vse grozote, revščino in izkoriščanja v kapitalizmu. Opozarjal me je na resnico in pravico in lepoto, katerim je bil sam zelo vdan. Naučil me je šahirati; svetoval mi je, kaj naj čitam; popeljal me je v svet glasbe in umetnosti. Razkazoval mi je naravo, živali, rastline. Bil je posebnež in to mi je bilo še posebej všeč. Posebnost je bila v tem, da je ob krampu in lopati, s katerima si je služil kruh, živel zelo bogato duhovno in miselno življenje. Jaz sem deloma že čutil vsakodnevno fizično in duhovno življenje okolja, v katerem sem se gibal. Nisem bil zadovoljen z njim. V gimnaziji sem našel marsikaj, kar me je zanimalo in privlačevalo, hkrati pa tudi odbijalo in utesnjevalo. On pa mi je odkrival povsem nova obzorja. Vznemirjal je mojo domišljijo ter gradil v moji zavesti hrepenenje po nečem lepšem in pravičnejšem od vsakdanjosti, v kateri smo živeli. Vame je globoko vsadil nekaj revolucionarne in humanistične romantike, ki me je spremljala vse življenje, mi povzročala veliko veselja in zadovoljstva, težav in razočaranja. Gruden je bil moj največji in najbolj intimen osebni učitelj in vzgojitelj. Morda bi bila moja življenska pot precej drugačna, če ga ne bi bil srečal. Ostal sem njegov dolžnik za vse življenje. Do konca svojih dni bom nosil s seboj topel in hvaležen spomin nanj. Od nas je odšel 1935 leta. Obdržal sem stike z njim. Med vojno je bil v internaciji. Vrnil se je, vendar zelo bolan. Srečaval sem se z njim tudi po osvoboditvi, čutil sem, da je zagrenjen, ker se je naš socializem tako zelo razlikoval od tistih njegovih pričakovanj, o katerih mi je pripovedoval desetletje prej. Doživel je usodo in trpka spoznanja mnogih pionirjev nove družbe in tudi najino prijateljstvo vse do njegove smrti tega ni moglo spremeniti.

Jeseni leta 1935 sem se znašel pred svojo prvo veliko odločitvijo: nadaljevati šolanje ali poiskati delo in se zaposliti. Mama mi je ponujala in si želela prvo možnost; jaz pa sem se odločil za drugo. V gimnaziji sem se naučil toliko latinščine, da sem si dejal:"Sue quisque fortuna, taber est!" Postavil sem se na lastne noge; dal gimnaziji slovo in šel delat. Taki odločitvi so botrovali moj neuspeh v šoli, moja želja, da postanem materialno neodvisen in nagnenje do tega, da bi lahko svobodno ter po lastni izbiri in preudarku spoznaval in prodiral na tista področja življenja in duhovnega snovanja, ki so me privlačila in zanimala. To so bile predvsem literatura, dramatika, politika, muzika in nekoliko kasneje še ekonomija. Zdelo se mi je, da mi gimnazija ne daje dovolj stimulacije in možnosti, da bi se učil in spoznaval tisto, kar me je zanimalo. Bil sem premlad, preveč nestrpen, mogoče tudi preveč samorastniški, da bi doumel, da je slavistiki potrebna tudi slovnica in višji matematiki tudi poštevanka.

In še en vzrok je vplival na mojo odločitev. Na vasi, kjer sem živel, zlasti pa med polproletariatom in kmeti, se je čedalje bolj utrjevalo prepričanje, da stvari v Jugoslaviji ne gredo dobro. Njena usoda in bodočnost je bila videti mračna in negotova. Zlasti v mlade je prodiralo spoznanje, da se bo nekaj zgodilo, da bo nekaj eksplodiralo in da bomo dočakali in doživeli še velike dogodke in spremembe. Spričo take bodočnosti je bila meni bolj privlačna tovarna kot pa šola. Nikoli nisem obžaloval svoje tedanje odločitve, čeprav sem čutil, da mi

je kasneje v življenju marsikdaj primanjkovalo tudi tistega znanja, ki bi ga lahko dobil v gimnaziji do začetka druge svetovne vojne, če bi nadaljeval šolanje.

3. oktobra 1935 sem tako prvič odšel na delo na bližnjo žago, v lesno industrijo, na kateri je bilo tedaj zaposlenih okrog 50 delavcev. Začel sem na dnu. Zaslužil sem dinar na uro in bil zadnji na lestvici nekvalificiranih delavcev.To je na tisti žagi pomenilo, da sem imel dvojne dolžnosti, do kapitalista in do kolektiva. Po prvi sem moral nositi žaganje v peč, in to s košem na hrbtu ter pobirati žamanje pri krožnih žagah; po drugi pa sem moral pred delovnim časom ali po njem ali v odmoru zlasti starejšim delavcem hoditi po cigarete, kruh, slanino ter jim delati še druge usluge. Ta hierarhični delavski in "prostovoljni" bonton je bil zelo natančno določen in ljubosumno čuvan. Slabo bi se mi godilo (kljub delavskemu sindikatu), če bi ga kot komaj šestnajstletni fante prekršil. Vse to me ni motilo; bil sem zadovoljen, vestno sem izvrševal svoja opravila in naročila ter mislil na jutri in gledal v bodočnost. Na tem "vodečem" položaju sem ostal približno pol leta. Pridobil sem si oceno brihtnega in ročnega fantiča. Ker so po tem prišli na delo še drugi mladeniči, sem jaz napredoval in tudi plačo sem dobival večjo. Včlanil sem se v sindikat in polagoma začel sodelovati v socialnih ter političnih debatah. Zelo veliko sem čital, poleg tega sem obdržal vse stike in prijateljstva s svojimi sošolci in znanci iz gimnazijskih časov. Že tedaj in kasneje so se mi zdeli stiki in pogovori z intelektualci zanimivi, potrebni in koristni. Vedno sem bolj čutil ter razmišljal o tistem, kar jih je z delavci povezovalo in združevalo kot pa o tistem, po čemer so se razlikovali. Na ta način sem spoznaval razmere med delavci in seveda tudi njih same, hkrati pa ohranil stik s tistim, kar so mislili in doživljali nekateri srednješolci in študentje, moji prijatelji.

Naš delovni kolektiv je bil dokaj zaveden, povezan in dobro smo se razumeli med seboj. Moj politični vpliv - in zanj sem se že tudi zavestno zavzemal - je kljub moji mladosti zelo hitro naraščal. Videli smo, kako lastnik bogati in čutili, kako skromne so naše plače. Nagonsko smo čutili, da brez odločnih zahtev in boja ne bo nič, zato pa smo se morali organizirati. Krepili smo sindikat in v Borovnici ustanovili tudi delavsko kulturno društvo Vzajemnost. Bil sem njen prvi tajnik. V okviru Vzajemnosti in sindikata se je organsko izoblikovalo delavsko jedro v borovniški dolini in v njem je bilo od 30 do 40 aktivnih delavcev ter tudi nekaj levo usmerjenih srednješolcev in študentov. Ker se je sindikat posvečal predvsem mezdam, je Vzajemnost postala središče za drugo, predvsem politično in kulturnodelovanje.

Pri nekem gostilničarju smo dobili kletne prostore, jih s prostovoljnim delom preuredili v dvorano, v katero je šlo okrog sto ljudi. Kupili smo radio in se začeli zbirati v teh prostorih. Debate so trajale pozno v noč. V nas pa je rasla razredna - ali kot smo tedaj govorili - rdeča zavest.

Tudi naš dramski program in repertoar sta bila v skladu z njo. Igrali smo Rdeče rože, Hlapce, Celjske grofe in podobne socialno ter politično obarvane tekste. Naše delovanje je imelo velik odmev, tako da tudi tradicionalni stebri družbe - oblast, cerkev, kapital - niso ostali ravnodušni do dogodkov v Mavsovi kleti, kot smo tedaj imenovali svoje prostore. Simbolično smo rasli iz podzemlja, bili smo polni poleta in poguma; verovali smo v

prihodnost, čutili smo, da nas čakata boj in žrtve. Naše zveze navzgor so bile zelo rahle. Sindikalno vodstvo v Ljubljani je bilo za nas preveč oportunistično S partijo nismo imeli zveze, čeprav smo praktično uresničevali njeno politiko prodiranja v širino in pohoda v odločnost. Med nami so bili sicer dva, trije tovariši, ki smo jih imeli na sumu, da so člani partije, čeprav so bili dovolj skrivnostni, da o tem ni bilo nobenih dokazov. Zelo smo jih spoštovali, čeprav so se (vsaj meni) zdeli nekoliko sektaški. Njihov vpliv na nas je bil velik, v mnogih stvareh odločilen, toda morali so ga vedno znova dokazovati in uveljavljati z močjo argumentov. Naše debate so bile zelo demokratične, brez tabujev in božanskih avtoritet. Marksizma in socializma smo se učili iz življenja, in ne iz knjig. Svoje misli, pogleda ali prepričanja nismo znali prikriti ali prikrojiti samo disciplini ali samo direktivi. Bili smo zavzeti za stvar, za cilj in nismo mislili na kariero ali funkcije. Če je bilo tako, to ne pomeni nič izrednega; to so bile vedno kvalitetne prvine dinamičnega delavskega gibanja.

Zato lahko rečem, da se je v mojem načinu mišljenja in iskanja odgovorov na neznano že v teh časih in v tem okolju izoblikovala tista podoba, ki sem ji ostal potem zvest vse življenje. Njej gre zahvala za marsikaj, kar sem v življenju napravil in dosegel. In ona je tudi "kriva", da sem se 35 let kasneje razšel z enim delom vodilnih in najbolj vplivnih tovarišev v slovenskem vodstvu.

V Vzajemnosti sem torej preživljal prva leta svojega političnega zorenja. Mi vsi, ki smo bili aktivno vključeni v njeno delo, smo se imeli za komuniste; bili smo proti kapitalistom in za socializem; svoj idol smo videli v Sovjetski zvezi, nismo zaupali Hitlerju ter njegovi demagogiji. Sočustvovali smo s Češkoslovaško in se bali, da bi tudi Slovenija in Jugoslavija doživeli isto usodo in konec.

Januarja 1938 sem doživel svoj prvi ognjeni krst. Na žagi smo se dogovorili, da bomo zahtevali povišanje plač in da bomo štrajkali, če ne bomo uspeli.

Zdi se mi, da sem v tistih februarskih dneh leta 1938 stopil na pot brezkompromisnega boja za pravice delovnega človeka in za njegovo boljšo prihodnost. Ko to pišem - natanko 36 let kasneje - me prevzema prijetna zavest, da sem tej svoji poti, spoznanju in boju po svojih močeh, pameti in vesti ostal zvest vedno in povsod. Tako torej o razredni borbi nisem zvedel iz knjig ali bil podučen na sestanku, ampak sem jo že zelo zgodaj občutil na svoji grbi. Materialno, politično in tudi čustveno sem doživljal nasprotje med revščino in bogastvom, med izobiljem in pomanjkanjem, med tistimi, ki so imeli vse in onimi, ki niso imeli nič. V tem pogledu sta pri meni razum in čustvo, teorija in praksa bili eno, korakali sta skupaj. Prvi poraz mi je tudi dal spoznanje, da se morajo delavci ne samo organizirati, pač pa morajo imeti tudi poguma in odločnosti za boj, če hočejo kaj doseči. V moji zavesti tudi ni ostalo brez odmeva dejstvo, da sem ostal sam, da sem plačal račun za druge, da so me pustili na cedilu oziroma na cesti. Ob tem spoznanju se je začela v meni oblikovati realna, to se pravi tudi kritična podoba o delavskem razredu. Vedno sem veroval v njegovo zgodovinsko poslanstvo, nisem pa ga nikoli idealiziral ali celo doživljal mistično, kar se je tu ali tam tako rado dogajalo - to sem seveda opazil sam veliko kasneje - nekaterim levičarjem in komunistom intelektualcem. Delavski davek smo bili: Jože, Janez, Ivan, Francelj, Stane, Marko. Poznali smo se med seboj in celo to smo vedeli, kdo je in bo bolj trden, bolj odločen

in kdo bo snel svojo rdečo zastavo in jo odkuril na varno, ko bo postalo vroče. Že tedaj in tudi kasneje se mi je dozdevalo, da vpliv lumpenproletariata in majhnih špekulantov tudi med delavci ni tako nepomemben, kot je prikazano v zgodovinskih in teoretičnih knjigah. Da, marsikatere misli in spoznanja so se zakoreninila v meni, ko sem ostal nekaj mesecev brez dela. Že 1. aprila pa sem se vnovič zaposlil v tovarni petá Mara, kjer je bilo po zaslugi lastnika bolj demokratično socialno in politično ozračje kot na žagi. Tu sem ostal, dokler nisem maja 1940 odšel služit kadrovski rok v vojsko.

V Vzajemnosti smo zlasti po agresivnih nastopih Hitlerja čutili, kako se tudi pri nas in med nami v dolini zaostrujejo odnosi; s Sokoli smo imeli čedalje več skupnega, zlasti na podlagi nacionalne zavesti, klerikalci pa so se oddaljevali in zapirali v nam nerazumljivo zagrizenost in koketiranje s klero-fašizmom.

Ker me je že od otroških let zelo privlačeval nogomet, mi je bilo zelo všeč, da sem skupaj z nekaterimi prijatelji iz Vzajemnosti brcal žogo tudi v nogometnem društvu, saj smo mi rdeči na ta način posegali tudi na to ne povsem politično področje. Nismo bili sektaši in ker v tem nogometnem klubu ni bilo buržoazije, ampak sami mladi fantje, sinovi delavcev, kmetov in intelektualcev, smo se tudi rdeči počutili v njem kot doma. Bili smo divji klub, zato pa toliko bolj navdušeni in požrtvovalni; naše znanje nogometnih veščin je bilo majhno, zato pa načrti veliki; klub je bil siromašen in zato smo ga še bolj ljubili; izgubljali smo tekme in hrepeneli po zmagah; skratka bili smo res pravi amaterji!

Ko se danes oziram nazaj, se mi zdi, da sem od tedaj naprej, ko sem se zaposlil, živel dokaj polno in zadovoljno življenje. Tudi moja in bratova plača sta precej okrepili naš družinski proračun, glede na to, da smo bili res zelo skromni in do tedaj vajeni velikega pomanjkanja. Čutil sem, da stojim na svojih nogah, da svoj prosti čas izkoriščam koristno in po svojih željah; imel sem mnogo prijateljev in znancev; možno je bilo živeti danes in se pripravljati za jutri. Lahko pa rečem, da je ta jutri vedno hodil z menoj. Ne samo jaz, ampak tudi drugi moji prijatelji so čutili, da so bližamo nevihti. Ne vem, v kolikšni meri je bila ta slutnja rezultat splošnega političnega ozračja in dogodkov in koliko moje lastne intuicije. Toda bila je močna in trajna. Bil sem trdno prepričan, da je moje bivanje v tej kotlini samo začasno in da tudi nekvalificiran manualni delavec ne bom ostal vse žive dni. Veroval sem v svojo prihodnost, ne da bi si lahko prestavljal, kako bo prišla in kakšna bo! Vedel sem samo to, da ne bo prišla sama od sebe in tudi ne s cvetjem v rokah, lepa in vesela kot pomladni dan; prikazovala se mi je kot boj in trda preizkušnja v spremstvu pušk, topov in vojnih grozot!

Naj presodi zgodovina, če se ji bo zdelo potrebno, čigave in kakšne so zasluge za to, da je že pred vojno, zlasti pa v letih 1936-40 pognalo nacionalno - razredno seme krepke kali v naši borovniški kotlini. Naj pove, kje in kako je partija zaslužila to, in naj ne zamolči, kje in kako je dal svoj prispevek tudi naš, včasih spontan, včasih zavesten, mladosten, pogumen in dinamičen zanos, s katerim smo premagovali dnevne tegobe in sanjarili o jutrišnjem dnevu. Neizpodbitno dejstvo pa je, da so tedanje kali socialno razredne in narodne zavesti bogato obrodile, ko je prišla ura preizkušnje. Na stotine delavcev, kmetov in izobražencev je prišlo v partizane, v ječe in v internacije. Mnogi so odšli za vedno. Slava jim! In tedaj je tudi prišel čas, ko sem se začel poslavljati od doline svoje mladosti, turistično znamenite po svojem

velikem železniškem mostu, ki ga ni več; jezikovno živopisno zanimive po široko zategnjenih vokalih, ki so še vedno v rabi in na razpolago radovednemu ušesu; čedalje bolj privlačne zaradi Pekla, ki se bohoti na njenem skrajnem južnem robu in ki ni podoben niti božjemu niti Dantejevemu peklu in ki ga zato bralcu priporočam, da si ga brez strahu ogleda; obdane od treh strani s srednjevisokimi hribi in črto Ljubljanskega barja in njegove megle.

Zdrznil sem se in prebudil iz svojih mladostnih spominov, v katerih mi je minila noč v bunkerju. Počasi in neopazno se je priplazil prvi pramen svetlobe v bunker. Prevzel me je občutek, da mi prinaša svobodo in prostost. Počasi in neslišno sem odrinil zapah; napeto sem prisluškoval... toda slišal sem samo bitje svojega srca, hiša in vse v njej in okrog nje pa je bilo pogreznjeno v tihoto in samoto, samo ptiči so začenjali žvrgoleti svoje melodije v svitanju majskega jutra.

Sklepal sem: če so Italijani pustili zasedo pred hišo, potem jo bodo z dnem umaknili. Torej še čakati, čakati sonce. Ko je posijalo, sem zapustil skrivališče. Preoblekel sem se, vzel najnujneše (puško sem imel zakopano v gozdu) in odšel skozi vrata na vrt in potem dalje proti progi in gozdu v partizane. Moj korak je bil lahkoten; nobenega stresa ali bojazni ni bilo v mojem srcu. Spremljalo me je neko notranje občutje, da grem v novo življenje in v svobodo. Ko sem prišel do vasice ob samem gozdu do Laz, mi je iz bližnjega vrta nekdo pomahal in zaklical: "Stane, kam greš?" "V partizane", sem veselo in glasno zaklical nazaj. In priletel je odgovor: "Počakaj me, greva skupaj!" Počakal sem ga 15 minut in potem sva šla. Ta, ki se mi je bil pridružil, je bil Ivan Korošec, moj prijatelj in partizanski tovariš. Zadovoljno in brezskrbno sva sopihala po gozdnem pobočju proti Pokojišču.

Kdo bi lahko tedaj slutil nesrečno usodo in konec tega nadarjenega in simpatičnega mladeniča, komunista, pravnika in pesnika, ki smo ga vsi, ki smo ga poznali, tako zelo ljubili in spoštovali.

Samo nekaj tednov kasneje se je namreč neke noči s skupino partizanov vrnil domov v vas po hrano. Ko so se že vračali po gozdu, so Italijani iz nepojasnjenega razloga začeli streljati iz precej oddaljenega taborišča. Partizani so se razkropili in kasneje zopet sešli na dogovorjenem mestu. Tovariša Korošca ni bilo... Iskali so ga tedaj in kasneje, toda niso ga našli. Tudi domači niso nič vedeli o njem. Kmalu po tem dogodku je njegov oče pasel krave v gozdu nad vasjo. Našel ga je, našel svojega dragega sina, ki je ležal tam v praproti, mrtev, s prestreljeno glavo. Kdo ve, kako mu je bilo, ko je šel povedat grozno novico svoji ženi in hčerki. Ko je padla noč, so šli domači ponj. Skrivoma, pod okriljem teme so ga prinesli domov in pokopali na vrtu. O, kje si pero trageda, kje si Homer, da popišeš grozoto tega pogreba, da nam prikličeš v srce bolečino te družine, strahoto te noči?

In kakšne preroške temne slutnje so bile v tem mladem poetu, da je lahko tako natančno napovedal svoj konec v pesmi, ki jo je napisal takoj po prihodu v partizane in ji dal naslov Romanca[1].

[1] Tekst pesmi ni bil priložen.

Oj, Dolomiti, moja prva partizanska domovina in zato tudi moja partizanska klasika. Kolikokrat mislim na vas. In vedno mislim z ljubeznijo in hvaležnostjo. Spominjam se vas, kot se mlado dekle spominja svoje prve ljubezni ali kot se spominjamo mladosti ali svojih mladostnih prijateljev. Če se peljem po široki cesti proti morju, če hodim po mogočnih gozdovih Krima, če se sprehajam po planjavah Kureščka, vedno mi pogled in misli uidejo k vam.

Pred menoj se prikaže celo kraljestvo živalskega carstva kot krinka in pojem za žive in pogumne ljudi, partizane. Takoj vidim previdnega Srnjaka, ki je padel daleč proč od svoje Rasarske doline tam nekje na Travni gori; tu je nesrečni Lisjak, ki so ga dobili na njegovi kmetiji in ustrelili v Gramozni jami; oh, in Kragulj, ta ljubljenec partizanske sreče, ki še vedno kraljuje ob vznožju Ulovke. Potem se spominjam še drugih; previdnega Zajca, ki je znal tako dobro oceniti ljudi; Svaruna, ki so ga partizani tako spoštovali in mu zaupali; in Gabra, pisatelja; poleg njega bradatega in flegmatičnega Petelja; pogumnega komandanta Rudija, ki je tako nesrečno popeljal svoj bataljon v Baško grapo in junaško padel. Nisem pozabil skojevke Metke, ki jo je premagalo srce, ta včasih tako neusmiljen gospodar naše volje, da se je zaljubila. Kdo se ne spominja mornarja Ovsova, oh tovariši, ta se ni bal živega hudiča. Tam so bili tudi: jecljavi Sovjet, včasih je strojil kože, veliko mislil in malo govoril; kurir Gams, mojster skritih steza in poti; gospodinja Pepa, kuhala je imenitne žgance in jih zabelila z ocvirki in dobro besedo; filozof Cene, bojevit in dosleden v svojem sektaštvu; kmet Železnik, skrivnostni prijatelj in podpornik partizanov; Sova, uboga stara žena, v njeni hiši je vedno delovala javka kot telefonska centrala.

Vsi ste še tu. Vidim vas, kot sem vas videl in gledal nekoč, in poleg vas še mnoge, mnoge druge. Cela galerija podob, usod, dogodkov, tragedij, junaštev, vrednih spomina, spoštovanja in zahvale. Vendar, moje pero je preveč nebogljeno, da bi vse to popisalo, vem, da ne bi znalo povedati, kaj so doživeli, kako so ljubili svoj narod in njegovo svobodo, kako so se borili, prezirali smrt in verovali v našo zmago in prihodnost.

Zato se moram, čeprav nerad, vrniti k suhoparni kroniki. Čeprav sem želel ostati v partizanskih vojaških enotah, so me vendarle poslali nazaj k političnemu delu, na teren in med terence, kot smo takrat rekli tej bojni nalogi revolucije. Proti koncu maja 1942 sem v spremstvu kurirja zapustil krimske gozdove, v večernem mraku prečkal progo nekje pri Preserju in se preko skrivnostnega barja napotil proti Bevkam, Ligojni in dalje v Podlipsko dolino.

Moja karakteristika

Bil sem samorastnik in to se je kazalo tudi v mojem značaju in načinu dela. Verjetno preveč odprt in iskren za politika tedanjih časov. To lastnost je javnost sicer zelo cenila, sam pa sem imel zaradi nje izredno veliko težav, ker sem na ta način, pri zaprti politični igri, nastopal z odprtimi kartami, mnogi moji soigralci pa so imeli drugačno tehniko igranja. Zelo hitro sem dojemal bistvo pojavov in dogodkov. Bil sem sposoben povezovati prakso s teorijo, čeprav je bil moj duh vedno bliže praktičnim dogajanjem kot pa abstraktni teoriji ali filozofiji.

Zavestno sem se trudil, da bi več mislil kot pa govoril, zato nisem bil nikoli preveč vnet častilec dolgih govorov, učenih razprav in maratonskih sej. Pretežno sem shajal in živel na podlagi svojih lastnih spoznanj, zaradi discipline ali hierarhije nisem rad sprejemal drugih mnenj. Poleg svojega mnenja sem imel tudi hrbtenico in pogum. Nisem se bal odločati in prevzemati tudi odgovornosti za svoje odločitve. Menim, da sem znal bolje voditi svoj team, kot pa graditi sodelovanje z drugimi teami. V tem pogledu sem bil verjetno preveč samosvoj, bolj nagnjen k vidnemu voditelju, kot pa k nevidnemu članu vodstva. Tudi ta lastnost, prirojena želja ali temperament, kakor se že lahko to imenuje, je povzročala tako aplavze kakor tudi žvižganje. Omahovanje, neodločnost ali počasnost, tako značilne, a ne vedno napačne sestre slovenskega političnega življenja, so bile meni vedno tuje. Odločal sem se hitro, prej prehitro kot prepočasi, in silovito. Zelo odločno sem znal braniti svoja stališča in predloge, čeprav sem bil tudi zelo strpen in demokratičen poslušalec drugih stališč in predlogov. Mislim, da je ta moja strpnost in smisel za boj mnenj z leti naraščala in da je zlasti prišla do izraza, ko sem bil v sindikatih in na izvršnem svetu. Spomin in govorništvo sta bila dobra zaveznika mojemu razumu. Pri ocenjevanju in izbiri kadrov in sodelavcev nisem bil vedno najbolj uspešen. Gledal sem jih preveč skozi očala dobrega in poštenega; nisem rad vrgel kamna v človeka ali s črno barvo označil njegove osebnosti. Preveč sem bil zaupljiv, včasih celo naiven, zato je nekaj političnih vagabundov in karieristov tudi po moji zaslugi in z mojo (naivno) podporo napravilo blestečo kariero. Nisem torej hitro ali prehitro človeka odpisal. Če pa je do tega prišlo, potem tega nisem niti znal niti hotel skrivati. To pa je seveda najboljši način za pridobivanje skritih "prijateljev". Trdim, da nisem bil preveč ali celo bolestno ambiciozen. Dokaj mirno sem prenašal kritiko, nikoli nisem po božje častil samokritike.V politični areni nisem rad sklepal prevelikih osebnih prijateljstev. Mogoče sem bil celo nekoliko zadržan, za površnega opazovalca celo težko dostopen in preveč zaprt. Kot človek res nisem bil preveč enostaven, toda vendar skladen s samim seboj, torej brez predsodkov ali drugih karakternih bolezni, ki niso ravno izjemen pojav pri politikih. Naj ob zaključku tega avtoportreta rečem še to, da sem zaupal samemu sebi in bil s seboj tudi dokaj zadovoljen.

Med mojim znanjem, razumom in intuicijo je bila dokaj srečna povezava in ubranost. V težkih trenutkih odločitev sem se vedno prepustil intuiciji, nekemu navdihu ali sedmemu čutu, ki me ni skoraj nikoli zapustil ali prevaral. Nekatere svoje najboljše stvari sem naredil na ta način; to mi je nekajkrat med vojno celo rešilo življenje. Delal ali pisal sem zelo hitro in ekspeditivno. Kljub veliki obremenjenosti, zlasti na nekaterih funkcijah, sem si vedno prihranil čas za počitek, razmišljanje in osebno življenje. Držal sem se pravila, da čim pomembnejšo dolžnost nekdo opravlja, toliko več časa mora imeti za razmišljanje. Bil sem velik Slovenec toda ne nacionalist. Nisem zaupal ali verjel v življenjsko sposobnost centralizirane Jugoslavije. Zato sem bil vedno vnet zagovornik demokratične in nacionalno enakopravne Jugoslavije. V taki Jugoslaviji sem videl tudi najboljšo možnost za življenje in napredek slovenskega in vseh narodov in narodnosti Jugoslavije. Sektaštvo mi je bilo vedno zoprno. Ljubil sem strpnost in širokogrudnost; v tem sem včasih celo pretiraval, kar se mi je vedno bridko maščevalo. V tem oziru sem verjetno prehiteval čas in razmere. To ni dobro, ker politika ni poezija ali znanost; politika je umetnost možnega!

Ko je ležal pred menoj mandat za sestavo ZIS, sem čutil, da se nahajam pred mojim življenjskim razpotjem - sprejeti ali ne sprejeti! Sem ali tja?! Mnogi so mi že rekli, da je bila to moja življenjska napaka, ker nisem sprejel. Če gledamo s stališča moje politično-upravne kariere, gotovo. Ni dvoma, da bi bil dokaj uspešen predsednik v okviru tedanjih razmer in politike. In kolikor bolj bi bil učinkovit, toliko bolj bi podaljšal tedanjo kvaliteto idejnih in političnih odnosov. To pa ni bil moj namen. Nisem želel biti uspešen zdravnik obstoječega in mu podaljševati življenje. Želel sem biti oblikovalec nečesa novega, kvalitetno boljšega. Nisem imel upravnih, protokolarnih ambicij. Moje misli in sanje so bile usmerjene k novi duhovni in materialni kvaliteti socializma. Če bi imel ekipo, ki sem jo želel (Savka, Mikulič, Pečujlić), potem bi šlo. Skupaj s Titom, Kardeljem in Bakaričem, Nikezičem in Crvenkovskim bi - tako sem mislil, uklesali nove idejne poti revolucije predvsem v duhu VI. kongresa. V nasprotnem primeru, če bi bili le vlada uradnikov, čeprav inteligentnih, to ne bi bilo mogoče. Potem, tako se mi je zdelo, lahko za tak svoj cilj več storim in prispevam, če ostanem tam, kjer sem. Nisem bil osamljen v takem zaključku; mnogi, ki so me kasneje napadali in rušili, so tedaj mislili prav tako. V vsakem primeru bi poizkušal kot predsednik ZIS nadaljevati Kraigherjevo reformo. Toda ravno on mi je mesec dni pred svojo smrtjo govoril, da bo reforma propadla, da bo dal ostavko, predvsem zato, ker po njegovem reforma ni imela dovolj stvarne idejno-politične podpore. Od Kraigherjeve smrti do spomladi 1969, ko naj bi postal predsednik ZIS, pa sta uspela Špiljak in Gligorov vso gospodarsko politiko samo še bolj odmakniti od reforme kot je bila pred Borisovo smrtjo. Torej še en razlog več za moje pogoje, načrte in ravnanje. Če z današnje retroaktivne perspektive gledam na tisti čas, se mi dozdeva, da bi se, če bi se zadovoljil z uradniško vlado, izgubil in skopnel v tedanjih labirintih zvezne uprave, opsovan še od Slovenije (kot kasneje Ribičič) ali pa bi se sprl z uradno politiko, dal ostavko in odšel (če bi imel srečo) z velikim truščem in hruščem. Ostal bi verjetno sam in nezadovoljen. Bilo bi neslavno, bahavo in nerealno, če bi si zamišljal, da bi sam lahko preprečil kasnejši razvoj dogodkov. V tem me potrjuje tudi Nikezićeva usoda, ki jo je doživel, kljub temu, da je imel več podpore tako v Srbiji kot v Jugoslaviji kot sem jo imel jaz. In to kljub temu, da je bil nesporno boljši politični taktik od mene. Najini idejno-politični, filozofski in strateški cilji pa so bili isti, ne da bi se o njih kdaj koli posebno dogovarjala ali sporazumevala.

"Prav", so rekli nekateri moji prijatelji, ko sem jim to razlagal. "Recimo, da se ne motiš; četudi ne bi napravil pričakovanega, bi pa ostal živ in po končanem mandatu prišel v Slovenijo in delal naprej! To bi mnogo pomenilo!" Nekaj resnice je v tem - priznam. Toda tudi tako kot je, sem samo navidezno mrtev. Cilji, ideje, perspektiva, bodočnost - vse to je ostalo! Stvari so danes bolj jasne kot kdaj koli. Tudi moja politična smrt jih je pomagala razjasniti. Vse ogorčenje, obup, ravnodušnost, razočaranje in vse ostalo, kar je povzročila, je kal nečesa novega. Kar mora priti - tako sem mislil takrat - je sedaj tu pred nami kot naša zmaga, ki se je rodila iz našega takratnega poraza. Res je, ta pot je bila zame bolj neprijetna, lahko bi hodil bolj kompromisarsko. Mnogi so hodili tako. Toda to ni v moji naravi, to ni v mojem bistvu; potem to ne bi bil jaz, Stane Kavčič, bil bi nekdo drug, recimo N. N. ali M. B. ali T. T. Da zaključim: nikoli preje in nikoli kasneje nisem imel tako mikavne ponudbe - za svojo "slavo in uspeh " (če bi nekoliko pomiril svojo vest in pritisnil na svoje prepričanje).

Tega nisem storil; tudi v tem primeru sem ostal zvest samemu sebi. Ne obžalujem, da sem tako ravnal!

Vsak, ki pri nas sprejme vodilne funkcije v oblasti in politiki, ne dobi pravega niti materialnega niti moralnega nadomestila za to svojo pripravljenost. Mnogo svojega notranjega in privatnega življenja, mnogo pravic, veselja, brezskrbnosti in seveda težav in nadlog navadnega državljana mu ostane neznanih. In čemu in zakaj je vedno dovolj ljudi, ki hočejo, želijo in se borijo za oblast? Kaj je potem njihovo plačilo? Enim je plačilo to, da nekaj so; torej blišč funkcije, opojnost oblasti, čar in mik oltarske veličine, v kateri je njihov jaz (mislijo vsaj tako) na najbolj vidnem mestu. To je plačilo političnim stremuhom, birokratom in politikantom. Drugim je nadomestilo želja in zavest nekaj storiti, nekam naprej popeljati kolektiv, občino, republiko, narod. Ustvariti nekaj, premakniti, pregnesti, spremeniti čas, življenje, razmere. Taki politiki in nosilci javnih funkcij so kot umetniški ustvarjalci, polni ognja, delovnega žara, snovanja in zavzetosti. Običajno je teh povsod manj kot onih prvih. Torej razmerje v politiki je drugačno kot recimo v čebeljem panju. V panju so troti vedno v manjšini v oblasti, v politiki pa ne. Kadar je neko politično gibanje ali stranka v vzponu, kadar resnično potiska družbeni razvoj naprej, tedaj je v njenem panju tako, kot pri čebelah. Kadar pa začno objektivne družbene okoliščine in zakonitosti, zlasti gospodarske, prehitevati družbeno zavest in delovanje neke stranke ali političnega gibanja - kadar ta zaide v stagnacijo, tedaj pa tudi v njegovem kadrovskem panju nastane sprememba. Dotedanja večina se sčasoma spremeni v manjšino, manjšina pa se razbohoti v večino. Tudi to je eden od razlogov, da je družbeni napredek tako zamotan, težaven in tlakovan s tolikimi žrtvami in presenečenji.

Ko to končujem, že vidim, kako različno bodo sprejeli bralci te vrstice. Pogumna in iskrena izpoved - bodo rekli eni. Zanimivo, zelo zanimivo in nenavadno bodo modrovali drugi. Ni povsem točno naslikal sebe - bodo ugotavljali tretji. Kakšna domišljavost: kako si upa! To je pa samo njemu podobno! Oh! Ah! Proti vsem predpisom skromnosti! In v tem smislu in stilu ogorčenja - bodo kritizirali četrti.

Izbira ocene je torej dana in možna. Izvolite, tovariši državljani!

1972 SPOPAD IN OSTAVKA

Že do sedaj sem imel toliko misli, idej in čustev, ki jih nisem mogel povedati nikomur. Ne zato, ker bi bile pregrešne, antidržavne, ampak zato, ker je usoda vseh politikov, da morajo zmeriti in zvagati vsako besedo, ki jo rečejo. Preprosti državljani in umetniki so v tem pogledu bolj svobodni. Sedaj vidim pred seboj bodočnost in razmere, ki me bodo še bolj utesnjevale. Še bolj bom sam... , v ječi svobode, moja misel in čustvo o širnem prostranstvu in moja beseda o katakombah tesnobe. Ta položaj mi potiska pero v roke... zakaj, s kakšnim namenom? Kdo ve, zakaj tako skrivnostno šepeta tišina v naših gorah?!

1. november

Dan mrtvih. An[1] je šla na očetov grob. Rad bi mislil na mrtve in na smrt, toda ne morem. Preveč je življenja v meni. Dogodki so preblizu, da bi se lahko odtrgal od njih.

5. november

Opažam spremembo odnosa do časa. Vse življenje sem se boril z njim in zanj. Sedaj ga imam naenkrat preveč. Kako ga uničevati - to je zdaj vprašanje?

7. november

Vse je v znamenju pisma[2]. Sredstva informiranja dajejo vtis, da se je vse drugo pomaknilo nekam vstran, na rob.

Ko Tolstoj v Vojni in miru govori o političnem pomenu prijateljstva med Aleksandrom in Napoleonom leta 1809 nadaljuje:

" Življenje - pravo življenje ljudi s svojimi bistvenimi zanimanji zdravja, bolezni, dela in počitka in s svojimi zanimanji misli, znanosti, poezije, glasbe, ljubezni, prijateljstva, sovraštva in strasti, je šlo medtem svojo navadno pot, neodvisno od političnega prijateljstva ali sovraštva z Napoleonom Bonapartom in zunaj vseh možnih preosnov."[3]

Kako realističen mislec in opazovalec je bil Tolstoj.

8. november

Čitam Cankarjeve Hlapce. Kako uničujoča je bila kritika. Takole je ob njihovi uprizoritvi napisal neki kritik v pismu:

---

[1]Angelca Kavčič, soproga Staneta Kavčiča.

[2]Pismo predsednika zveze komunistov Jugoslavije Josipa Broza Tita in izvršnega biroja predsedsedstva CK ZKJ.

[3]Lev N. Tolstoj, Vojna in mir, Druga knjiga, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1966, stran 96.

"O Cankarju tudi njegovi najožji somišljeniki ne trde, da bi bil dramaturg. Dramo, ki jo je ravnokar izdal, bomo težko videli kdaj na odru; kvečjemu bi se to znalo zgoditi kje iz političnih povodov. Kar primanjkuje na umetnosti, je skušal nadomestiti z reklamo politične tendence in z ocvirki oštarijskega robantenja. Kakor pri Cankarju v navadi, se pričenja dejanje v oštariji. Vsa vsebina je persiflaža učiteljstva, kakršne bi ne smelo mirno prenesti, ako bi imelo splošno več časti v sebi. Radovedni smo, kako bo reagiralo učiteljstvo na tako psovanje?... Delo kaže vse slabosti Cankarjevih spisov brez njegovih vrlin. Skrajno robati ton vpliva odurno na čitatelja, neizmerno pretiravanje dela tako kričeče nasilje objektivni resnici, da pokvari vsak estetičen užitek... Kakor pri drugih Cankarjevih spisih, se opazi tudi pri tej drami precejšnja razlika v slogu in izpeljavi med začetkom in koncem. Začne se z lepimi stavki, dejanje se pričenja razumljivo, osebe stopajo pred nas jasno; kolikor dlje pa čitamo, tolikor bolj meglene postajajo osebe, njihovi govori dolgi in nesmiselni, dejanje se izgublja in izgubi sledniič, nihče ne ve, kam. Tudi jezik in slog pešata; ni več onih plastičnih stavkov in izbranih primer. Očividno se pisatelju mudi za honorar ali za kaj drugega. Pozna se, da se steguje po odeji."[4]

Zakaj mora biti v življenju toliko smrti? Zakaj so tisti, ki vidijo globlje in dlje skoraj vedno tepeni? Povsod je tako: v politiki, umetnosti, znanosti! Povprečje je vladar življenja. Grb in zastava se menjata, njegov bič pa ostane in bo ostal na vekomaj? Kdo ve?!

10. november

Na cesti, v lokalih me pozdravljajo znani in neznani ljudje. Čutim močne simpatije, tiho žalost in prikrito ogorčenje. Življenje teče naprej, pojdite svojo pot, tu smo in tu ostanemo, jim odgovarja moj nemi pogled. Kot da bi me razumeli.

12. november

Prihajajo prijatelji, znanci, sodelavci. Odhajajo pomirjeni, ko vidijo, da sem zdrav in živ. Nobene dramatike, prosim. To je politika. In vendar se svet vrti.

14. november

Težko je z mamo.[5] Ne boli me to, da nisi več predsednik, mi je rekla. Boli me, ker so ti storili krivico. Napadajo te, klevetajo, zakaj se ne braniš? Tako sveto je verjela v pravičnost naše politike, sedaj se je nekaj zrušilo v njej. Postala je nezaupljiva, ne verjame vsega. Dvom se je naselil v njeno srce, pri 82 letih. Ali je to socializem, me je vprašala? Mislim si, branim to našo družbo; opozarjam na realnost. Čutim pritisk moralnih vidikov. Kriza zaupanja še bolj odtujuje politiko. Zmagovalci in poraženi. Kako enostavno in črno belo. Oblast kot sila ali oblast kot še kaj drugega, kot zaupanje, morala, svoboda, strpnost, pogovor, demokracija, človečnost. Stalinizem je bil tu brez posluha. Naša revolucija in praksa sta bili drugačni. In vendar so si vse skušnjave močnih zelo podobne. Do kod te zvabijo s seboj, kje in kdaj se jim upreš in kako in kje jih premagaš. Težko in sodobno, večno živo vprašanje.

---

[4]Ivan Cankar, Zbrani spisi, štirinajsti zvezek, uvod in opombe napisal Izidor Cankar, v Ljubljani, 1932, Nova založba, stran 307-308.

[5]Mama Staneta Kavčiča, Marija Žitko, rojena Kavčič, rojena 20.3.1891 v Šentjoštu nad Horjulom, umrla 27.1.1982 v Ljubljani.

15. november

Vjesnik u srijedu (Zagreb) je obrazložil odstope. Povezal nas je, štiri mušketirje: Nikezića[6], Kavčiča, Popovića[7], Tepavca[8]. Ali se bo kdaj našel kakšen Dumas, da nas prelije v roman, v dramo, v film? Zdaj smo ostali poraženi zmagovalci! Živeli in delali in razmišljali smo vsak zase Organizacijske povezave nobene. Slučajna ali objektivna zgodovinska sočasnost in idejna podobnost? Trije bivši zunanji ministri, trije srbski intelektualci in nekdanji delavec iz Slovenije! Vjesnik se trudi, da bi nas obravnaval posamič, hkrati pa išče, ponuja skupni imenovalec. Ne morem se znebiti vtisa, da se za napadom name skriva nerazpoloženje do Slovenije. Kaj hočejo? Še več hrupa? Mogoče tudi še nove žrtve. Zanje je videti prepoceni. Preveč kulturno.

17. november

Danes sem bil zopet pri očimu[9]. Vidim ga, kako umira. Dnevi so mu šteti. Brez moči sem stal poleg njega in mu lagal, da bo kmalu ozdravel in šel domov. Še enkrat sem videl vse njegovo življenje pred seboj. En sam boj za kos kruha, garanje in ponižanje; in sedaj je tu, še korak, še dan, dva in omahnil bo v večno temo. To njegovo usodo čutim kot moro, ki me pritiska. Ej, življenje, kakšno si! Odhajam potrt in razdvojen. Kako daleč je ta trenutek vse tisto, kar se imenuje politika. Ko se vračam, zavijem k vnuku. Tam več kot 80 let in umiranje in smrt; tu še ne 8 mesecev in življenje. Oni tam leži nepremično in brez moči, ta tukaj skače in ne ve, kaj bi od zdravja in norosti. Potolažil me je; skoraj razveselil. Torej je življenje močnejše od smrti, čeprav smrt včasih premaga življenje.

18. november

Razmišljam. Čutim, kako bledi čustvena podoba oktobrskih dogodkov. Miselno in moralno pa vstajajo mnoga vprašanja brez odgovora. Na primer: kako bo to, kar se je zgodilo, vplivalo na integracijo Jugoslavije, tedaj ko Tita ne bo več. Nekateri mislijo, da dobro; jaz se bojim, da slabo. Kje so, recimo v Srbiji, kadri, ki bi imeli toliko posluha, širine, tolerance do skupnih interesov Jugoslavije kot tisti, ki so sedaj odšli? Kdo bo nadomestil

---

[6]Marko Nikezić, rojen 1921, med NOB opravljal vrsto političnih funkcij, po vojni je opravljal različne politične dolžnosti v mestu Beograd, nato je bil veleposlanik v Egiptu, Češkoslovaški in Združenih državah Amerike, namestnik sekretarja in sekretar za zunanje zadeve SFRJ, od leta 1968 predsednik CK ZK Srbije, 17.10.1972, po štirih dneh političnih razgovorov srbskega političnega vodstva s Titom, odstopil s funkcije predsednika CK ZK Srbije in člana CK ZK Srbije, odstranjen iz javnega in političnega življenja.

[7]Koča Popović, rojen 1908, pred vojno diplomiral na filozofski fakulteti v Beogradu, sodeloval v internacionalnih brigadah v španski državljanski vojni, med NOB opravljal vrsto zelo visokih vojaških dolžnosti, med drugim je bil komandant Glavnega štaba armije, po vojni sekretar za zunanje zadeve, član ZIS, podpredsednik SFRJ, član CK ZKJ in predsedstva CK ZKJ. Leta 1972, ob odstranitvi tedanjega srbskega političnega vodstva, odstopil iz vseh političnih funkcij, odstranjen iz javnega in političnega življenja.

[8]Mirko Tepavac, rojen 1922, politični delavec, med NOB opravljal vrsto pomembnih političnih dolžnosti, po vojni je bil med drugim sekretar CK ZK AP Vojvodine, direktor Radia Beograd, veleposlanik SFRJ v Budimpešti, direktor dnevnika Politika, član CK ZKJ in predsednik pokrajinskega komiteja ZK Vojvodine, od leta 1969 sekretar za zunanje zadeve, leta 1972, ob ofenzivi "zdravih sil", odstopil s tega položaja in bil odstranjen iz javnega in političnega življenja.

[9]Ivan Žitko, umrl 20.11.1972.

njihovo avtoriteto in ustvarjalnost? Kar je bilo dobrega v vrhu, je šlo. Je ostalo, kar je bilo ustvarjenega? In hrvaški bolnik? Končno, Peter sem, Pavel tja, Stane dol, Andrej gor - to niso življenska vprašanja naše družbe in naših narodov. Mi prihajamo in odhajamo; čim bolj brez pompa in dramatičnosti, toliko bolje. Ali Jugoslavija je ali je ni, pa ni vseeno. In da bi bila, kdo jo bo držal skupaj. Interesi, disciplina, vojaška sila, ZK, pamet, sporazum, enakopravnost, demokracija. Dovolj modro in avtoritativno vodstvo. Ne bojim se za Slovenijo. Muči pa me Srbija in Hrvaška. In če so moje bojazni in slutnje pravilne? Kakšna Golgota nas potem čaka? Tito torej ni rešil tega zgodovinskega vprašanja. Imel je priložnost, da ga reši. Je torej na koncu svojih dni rušil tisto, kar je gradil vse življenje? Kako strašna usoda in zmota, če se to zgodi!

20. november

Smrt je prišla. Stal sem poleg njega in gledal, kako ga je vlekla s seboj. Tudi župnik je prišel kopit tega brezverca. Kako naj razumem to potezo? Ali je to nova oblika klerikalizma ali pa nov duh koncila? Rad bi, da je to drugo. Slovenci sploh ne vemo, kaj je verska strpnost in verska svoboda. Od protireformacije naprej je bila to zagrizena vera, verski teror, ki je vodil, moral je voditi, tudi zagrizeni ateizem in teror nevere. Vrhunec te črte ločnice je bila revolucija. Kako počasi se osvobajamo bremen preteklosti. Kako težka je tudi ta pot človeške kulture in sožitja, mimo in preko verskega prepričanja.

Ko sem korakal za krsto skozi dolino svoje mladosti, sem obujal spomine. Vsaka hiša, vsaka steza, studenec, drevo, zvon, ki je udaril čas - vse je govorilo in me spominjalo preteklih dni. Neko pošteno proletarsko življenje je končano. V mojem srcu pa je ostala še enabrazgotina.

22. november

Novi mandator[10] je zadržal skoraj ves dosedanji izvršni svet. Seveda, saj so vendar dobro delali. Greh je samo moj, čeprav smo se odlično razumeli in sodelovali. Toda, kdo bi bil dlakocepski in logičen sedaj, ko mene ni. Prav imajo tovariši, da so sprejeli in ostali. Delati naprej, misliti z lastno glavo in videti stvarnost - to je modrost trenutka. Vse ostalo bosta skrila prah in življenje. Kako slabo bi bilo, če bi bila moja politika samo moja. Mnogo bolje je imeti v novem izvršnem svetu prijatelje kot pa nasprotnike.

24. november

Še spali smo, ko je zjutraj pozvonil Kozlevčar. Prinesel je novo ploščo slovenskega okteta kot darilo. Prvi proizvod tega venčka slovenskih pesmi. Sedeli smo in poslušali. Niti besede o politiki, čeprav je vse jasno.

---

[10]Novi mandator je bil Andrej Marinc, dotedanji sekretar predsedstva CK ZK Slovenije in človek, ki je imel na 29. seji CK ZKS, kjer so Staneta Kavčiča odstopili, uvodni referat . Andrej Marinc je iz stare sestave izvršnega sveta izločil le dve imeni in sicer podpredsednika dr.Franca Hočevarja, ki ga je zamenjal Rudi Čačinovič, in Janeza Kocijančiča, ki ga je nadomestil Zvone Dragan. Sicer je ostal izvršni svet v nespremenjeni sestavi in sicer: podpredsednika dr. Aleksandra Kornhauser in Tone Tribušon, ter člani Tomaž Bizajl, Marjan Dolenc, Jože Florijančič, Pavle Gantar, Franc Kočevar-Ciril, ing.Boris Mikoš, Jože Novinšek, Marjan Orožen, Franc Razdevšek, Bojan Škrk, Miloš Šulin, Zora Tomič, Franjo Turk in Milovan Zidar.

Dva subjekta - eden včeraj, drugi danes - ki sta se prebila v zadnjih letih na sam svetovni vrh, sta prišla pokazat svoje občutke, srce in prepričanje. To nemo dejanje izrednega napora, kvalitete in mojstrstva, ki je v njihovih dosežkih, mi je pomenilo več kot cela ploha pohvalnih političnih besed. Hvala Vama, tovariša!

26. november

Vidim, da nekateri zadnje obračune in pismo primerjajo z obračunom z Informbirojem 1948 leta. Torej zgodovinska razsežnost? Seveda samo z drugo stranjo, z desnico. Za Informbiro sta bili tedanja Jugoslavija in KP tudi desnica. Desnice imajo v socializmu to značilnost, da se rade uresničijo. In zato smo se sprli z Rusi; zato prepir med Rusi in Kitajci. Zato Češkoslovaška; zato vsakih deset let upor na Poljskem; zato postopen in razumen kurz na Madžarskem. Zgodovinska primerjava je nesmiselna. Levica je bila leta 1948 ekspozitura Stalina in njegovega imperializma. Sedanja "desnica" ni ekspozitura nikogar. Raste iz naše stvarnosti, hoče malo več širine, demokracije, sproščenosti, več strpnosti pri boju mnenj, idej, iskanja, nemira, zmot in poguma in fantazije. To je vse. Vse ostalo je podtikanje, nesporazum ali kontrapropaganda. Čas bo pokazal, kdo je bližje duhu programa ZK! Ali sedanja levica ali desnica. Mogoče bo prišla desnica prezgodaj. Vse, kar se kasneje s težavo uresniči, vsaka napredna ideja, pride v nekem smislu vedno prezgodaj. V tem je ravno njeno progresivno poslanstvo, ki kaže in odpira pot naprej! To je hrepenenje in lirika v politiki, v družbenih odnosih. Kolikorat je bila že tepena, poražena, razočarana in opljuvana. In kolikokrat še bo?! In vendar, ko je ne bi bilo, bi se življenje ustavilo pri Džingiskanu, pri Hitlerju; ne bi vedeli, da se zemlja vrti okrog sonca, ne bi... česa vse ne bi. Bili bi še vedno opice, tako pa vendar nismo samo opice; včasih smo tudi že ljudje. Težka je ta pot, vije se sem in tja in ni ji videti konca. Človeštvo pa hodi po njej in bo hodilo, pred njim pa posamezniki, kdo jim je kriv! Todorović[11] je v svojem referatu ob 31-letnici Avnoja zelo dobro prikazal trenutek. Imel je toliko poguma, da je poleg samoupravljanja povrtal tudi v pomen socialistične demokracije, mednacionalnih odnosov in države. Zlasti o državi kot razrednem instrumentu je bil originalen, ko je imenoval "devalviranje države" otročjo bolezen samoupravljanja! Ne vem kako dolgo bo lahko še vozil s takimi pojmi!

2. december

Z Vladom[12], sosedom, sva imela dolgo diskusijo. Kaj je v obstoječem objektivnega in kaj subjektivnega? Ali Jugoslavija res ni sposobna za bolj demokratično pot razreševanja protislovij? Trdim, da je. Torej je razvoj dogodkov vendar bolj posledica subjektivnih odločitev kot pa nujne objektivne logike. Če je tako, potem to ne more dolgo živeti. Perspektiva? Do Titove smrti tako, potem pa: ali konec tega kurza in neizbežen odmik bolj v desno ali pa še bolj v levo z mnogo večjim pritiskom od vrha navzdol, z raznimi komplikacijami, ki bi jih povzročila taka vsiljena politika. Sedanje stanje torej nima trajne ali

[11] Mijalko Todorović, rojen 1913, končal tehniško fakulteto v Beogradu, pred vojno član izvršnega odbora združene študentske mladine, med NOB opravljal pomembne politične funkcije, po vojni načelnik vojno-industrijskega oddelka ministrstva za ljudsko obrambo, član predsedstva CK ZKJ, član izvršnega biroja predsedstva ZKJ, predsednik Skupščine SFRJ od leta 1971 do 1974, član sveta federacije.

[12] Vlado Krivic, rojen 1914, diplomirani pravnik, med NOB opravljal pomembne politične funkcije, po vojni delal v CK KPJ, bil je javni tožilec LR Slovenije, poslanec v Skupščini SFRJ, sedaj v pokoju.

vsaj dolge bodočnosti. Ali še slabše ali pa boljše, to je alternativa. V tem razpletu, naj bo tak ali drugačen, bo Slovenija igrala podrejeno vlogo. Mogoče še lahko prispeva kakšnega policaja na tem ali onem področju, to pa je tudi vse. Težišče bo v Srbiji in na Hrvaškem. In tudi njun medsebojni odnos bo pomemben.

6. december

Hilda[13] je bila danes pri nas. Prinesla je v hišo zvrhan koš poštenja, dobre volje, iskrenega zgražanja in prijateljske topline. Kakšno dragoceno in redko bogastvo za našo hišo v teh časih.

8. december

Sedaj so tudi Bosanci dobili svojo afero. Osman in Humo[14] sta izobčena. Iz tega, kar objavlja Delo, ni mogoče videti vsega. Imam vtis, da je v kritiki, ki sta jo povedala Osman in Humo nekaj resničnega, nekatere trditve pa zelo zvene po starem. Sedaj ni čas za strpne razprave in zato... udari po njima! Kam to vodi? Kako iskati poti naprej?!

11. december

Prišel je Tito[15]. Predenj so prinesli mnogo dokazov popolne vdanosti, on pa je blagoslovil njihovo početje. Preživeli so skupaj lep medeni teden. Odpeljal se je po novi avtocesti. Rečeno je bilo, da je prvi potnik. Zelo simbolično. Mnogi od tistih, ki mu (Titu) sedaj pripovedujejo o meni marsikaj, so še včeraj tudi o njem mislili in govorili to in ono. V bistvu so mnogo dalj od njega kot jaz. Nikoli nisem imel odprtih vrat k njemu. Vedno sva se pogovarjala preko drugih ljudi. Vedno sem ga iskreno sprejemal in podpiral kot voditelja in zgodovinsko osebnost. Vendar pa se nisem vedno strinjal z vsem, kar je rekel ali ukrenil. Nekoč je znal tako sijajno izbirati sodelavce in tudi sodelovati in potrpeti z njimi. Zdi se mi, da je na stara leta ta lastnost nekoliko zbledela. Kakšna škoda, kakšne posledice, kakšna možnost za povprečneže in karieriste.

12. december

Krista[16] je prišla na večerjo. Povedala je, da imam svojo himno. (Cigani). Pri njej je vse tako, kot je bilo. Sijajni časi za preizkušanje ljudi in prijateljev.

15. december

Pogovor z Janezom K[17]. Nič novega. Kar se je moralo zgoditi, se je zgodilo. Kakor se je nameravalo razmotati, se je zamotalo. Vse, kar je povedal, samo potrjuje moje ocene. Dovolj

---

13 Hilda Potočnik.

14 Osman Karabegović, Avdo Humo in Hajra Kapetanović so bili kritizirani in tudi izključeni iz CK ZK Bosne in Hercegovine.

15 Tito je obiskal Slovenijo v času od 11. do 17. decembra 1972.

16 Dr. Krista Kocjančič.

17 Verjetno Janez Kocijančič, rojen 1941, diplomirani pravnik, mladinski funkcionar in predsednik CK Zveze mladine Slovenije, predsednik predsedstva Zveze mladine Jugoslavije, sedaj generalni direktor Adria Airways.

mlad je, da lahko čaka. Jaz sem prestar, da bi se našel. Drama je končana; lahko se veselite ali žalostite, toda lepo prosim, pojdite domov.

16. december

Sprehodi po Tivoliju. Mrak. Mraz. Od starega hrasta prihajajo čudni glasovi. Kot da bi nekdo igral na ustno harmoniko. Približam se. Na koreninah sedijo štirje dolgolasci. Eden igra, drugi sede zamaknjeno in strme v temo. Kot bi bili drogirani. Irena[18] mi potem pritrdi, nekatere celo pozna. Pretreslo me je. Kaj iščejo, kaj hočejo? Psihopati, dekadenti, deklasiranci? Nisem zadovoljen s tako razlago. Razvajenci? Žrtve vzgoje, staršev, družbe? Preveč preprosto. Očitno je to beg pred življenjem in obup nad njim. Toda zakaj? V tem početju je nekaj nerazumskega, mističnega, bogoiskateljskega in hkrati tudi samomorilskega. Preveč neumno, da bi obtožili družbo. Mlademu človeku so mnoga vrata te družbe vendarle odprta. Mnoga pota peljejo naprej. Seveda, ni vse posuto z rožicami, toda vendar... Preveč tragično, da bi lahko ostal neprizadet, preveč izjemno in pretresljivo, da bi dvignil roko zoper domačo vzgojo. Kako polna skrivnosti je mlada duša; kako občutljiv instrument je to. Kako siromašen in nepopoln je še naš družinski in družbeni slog igranja na njem in ravnanja z njim. Tu vidim izhod, zdravilo zoper usodo in nesrečo, ki se imenuje samouničevanje.

17. december

Danes sem srečal starega partizana. Če bi bile volitve, bi dobil veliko večino, mi je dejal. Ljudem je žal, da si padel, da, se je popravil, saj si res padel - kot nekoč v partizanih. Lepa primerjava, samo od naših strelov, dodajam!

Angelco uničuje spoznanje, da nam nekdo v hiši prisluškuje. Zato v glavnem molči in trpi. Včasih se spozabi, začne govoriti, tedaj pa jaz vse pokvarim s svojo pantomimo. Zato sem nama danes zgradil imenitno pasjo uto. Široka je en meter, dolga meter, visoka meter in pol. Tu se sedaj pogovarjava brez prič in uživava res popolno svobodo. Zelo sva zadovoljna, skoraj srečna.

18. december

Neproizvodne dejavnosti, šolstvo, zdravstvo, uprava, imajo za šest mesecev zamrznjene osebne dohodke. Verjetno bo tako celo leto 1973. Tako krčevito smo si prizadevali - od leta 1968 naprej - ustvariti ravnovesje med vsemi področji združenega dela in zakonitosti napredovanja. Zaradi tega je prišlo do mojega prvega spopada s Špiljkovo vlado. Sedaj se to ravnovesje ruši. Tu gremo nazaj. To je nerazumevanje sociioloških, združevalnih in delovno produktivnih zakonitosti sodobne družbe. Janko Smole[19] je zopet (ali še vedno) na svojem konju. Trdijo, da je treba to storiti zaradi razredne solidarnosti in stabilizacije. Eden naredi dolgove, drugi pa jih plačuje. Ni kaj, tudi to je delitev dela in solidarnosti.

---

[18] Irena, pastorka Staneta Kavčiča.

[19] Janko Smole, rojen 1921, končal gimnazijo in študiral pravo, med NOB deloval v agitpropu v štabu VII.korpusa, po vojni opravljal vrsato funkcij v vladi LR Slovenije, bil je guverner Narodne banke Jugoslavije, predsednik izvršnega sveta SR Slovenije in zvezni sekretar za finance.

19. december

Čanadanović[20] je odstopil. Mnogo in spretno je telovadil zadnje čase. Vse zaman. Odstopil je, da bi pomagal doseči enotnost v Vojvodini. Uboga enotnost, kaj se vse dela v njenemimenu.

23. december

Razmišljam, kako zgodovina oblikuje način političnega življenja in dušo narodov. Hrvati se dvigajo in padajo. Vse ali nič. Zagnanost v nič, zagnanost za vse! In tako od Zrinjskega in Frankopana, kjer so padle glave, preko madžarske revolucije sredi prejšnjega stoletja, kjer so dobili za nagrado tisto, kar so Madžari dobili kot kazen, in v stari Jugoslaviji, ko so na začetku agitirali za vse (jugoslovanstvo) in dobili nič in od Mika[21] in Savke[22], kjer so zopet leteleglave.

Srbi so bili bolj previdni, preudarni , nikoli ni bilo tako slabo, da ne bi mogli deliti z drugimi. Vedno je nekaj ostalo; zdržali so, čeprav stisnjeni med dva velikana, Avstrijo in Turčijo. Dokaj zgodaj so oblikovali svojo državo in tudi razvijali svojo politčno (čeprav buržoazno) demokratično šolo in tradicijo. Mi Slovenci pa smo mojstri dvojnega političnega življenja. Enega za boga, cesarja in kralja; drugega zase in za svoj kruh vsakdanji; tega za stranke, onega za osebno neuradno rabo. Njim: Živio! Aleluja! Hura! Sebi: mir! Kaj hočeš, tako je pač! Taki smo domovine sinovi! In vrag naj jih (namreč njih) vzame! Samo v izjemnih primerih, kadar prekipi, ta dvojnik odpade in tedaj se vse zlije v eno strugo, v en veletok - kot kmečki punti in NOB. Potem pa zopet naprej po starem. Recept ohranitve? Model eksistence? Modrost življenja in usoda hlapčevanja? Gledam, kako počasi to razpada, kako počasi se oblikuje nekaj novega, bolj celovitega, neposrednega in pristnega. V sedanjem času čutim marsikaj, kar pospešuje nastanek novega; vidim še marsikaj, kar vzdržuje v meni tudi staro tradicijo in navade. Kako globoko je naša dnevna politika prodrla v vse to? Strah, nezaupanje in malodušnost so še vedno tu. Prekleta usoda! Če ni tujca, ki bi jih sadil in negoval, potem to počenjamo sami. Vse sem že zdavnaj doumel, in zato sem hotel nekaj več širine, strpnosti, kulturnega dialoga v politiki. Dvojna korist. Politika bi se tako približala ljudem. Podružabila bi se. To bi aktiviralo dodatne ustvarjalne moči in razmišljajoče glave, hrepeneča srca. Ni šlo! Prezgodaj, pravijo dobronamerni! Napačno, kriče pravoverni! Prepozno, šepetam sam. Torej kdaj, sprašuje čas in naša zgodovina.

---

[20] Mirko Čanadanović, rojen 1936, magister filoloških znanosti, bil je predsednik zveze študentov in sekretar univerzitetnega komiteja ZK Vojvodine, urednik študentskega časopisa, član CK ZKJ, zaradi pritiska "zdravih sil" je moral odstopiti s funkcije predsednika pokrajinskega komiteja ZK Vojvodine.

[21] Mika Tripalo, rojen 1926, diplomirani pravnik, med NOB opravljal vojaške in politične funkcije, po vojni sekretar komiteja SKOJ za Dalmacijo, predsednik CK Ljudske mladine za Hrvaško in predsednik izvršnega odbora Zveze študentov Jugoslavije, predsednik CK Ljudske mladine Jugoslavije, član izvršnega komiteja CK ZK Hrvaške in sekretar tega organa, po znanih "hrvaških dogodkih" in po 21. seji predsedstva CK ZKJ decembra leta 1971 odstopil z vseh državnih in partijskih funkcij.

[22] Savka Dapčević-Kučar, rojena 1923, doktorica ekonomskih znanosti, članica CK ZK Hrvaške, izvršnega komiteja CK ZK Hrvaške, sekretarka izvršnega komiteja CK ZK Hrvaške, predsednica Skupščine SR Hrvaške, od leta 1968 predsednica CK ZK Hrvaške, po znanih "hrvaških dogodkih" in po 21. seji predsedstva CK ZKJ decembra leta 1971 odstopila iz vseh funkcij, leta 1972 s sklepom CK ZK Hrvaške izključena iz zveze komunistov zaradi "frakcionaškega delovanja na liniji nacionalizma".

27. december

Včeraj je bila konferenca SZDL. Uvodni referat je imel Rudi[23]. Precej pikro me je napadel. Res mu ni bilo treba ovenčati svoje sive glave s sumljivo slavo tega referata. Nekoč sva bila dobra prijatelja. Razšla sva se zaradi razlik v politiki. Kljub temu sem ga vedno cenil in spoštoval. Prezgodaj in ne po svoji krivdi se je moral umakniti v drugo vrsto.

30. december

Staro leto se poslavlja. Meni ni prineslo nič dobrega. Tik pred mojim odstopom je bil pri meni Vadnjal Boris[24]. Spomnil me je na neki dogodek. Spomladi leta 1969 smo bili Pod Rožnikom na večerji - Vadnjal, Hafner[25], Petrič[26], Štrukelj[27], Hočevar[28]. Razlagal sem, zakaj sem vrnil mandat. Med drugim sem napovedal, da bo leto 72 najtežje. To naj bi bilo leto, ki bi bilo za materialne in politične probleme krizno. In tudi zato, sem dejal, ne želim biti v tem obobju predsednik zvezne vlade. Jaz sem na to pozabil; Vadnjal pa je v tem videl mojo intuicijo.

In tako sedaj leto 1972 odhaja. V zgodovino ali kam? Na vrata trka leto 1973! Kaj prinaša? Verjetno nič dobrega. Mnogoštevilne čestitke, ki jih dobivam od vsepovsod - nič manj kot prejšnja leta, če odmislim tiste po protokolarni dolžnosti - tkejo rahlo meglico dobronamernih želja in sreče, tako tenko in prozorno, da je moč videti grozeče prikazni v ozadju. Slutim, da ples še ni končan. Logika obračunov se bo nadaljevala. Bojim se, da srečna jugoslovanska zvezda zahaja. Vsiljujejo se nam nekdanje balkanske razmere in

---

[23]Viktor Avbelj-Rudi, rojen 1914, absolvent Pravne fakultete, med NOB opravljal vrsto pomembnih političnih funkcij, po osvoboditvi namestnik načelnika OZNE za Slovenijo, javni tožilec LR Slovenije, podpredsednik in predsednik izvršnega sveta SR Slovenije, član predsedstva CK ZK Slovenije, od leta 1979 do 1984 predsednik predsedstva SR Slovenije, sedaj upokojen.

[24]Boris Vadnjal, rojen 1930, diplomiral na Višji ekonomsko komercialni šoli, gospodarstvenik, predsednik skupščine občine Maribor Center, član izvršnega sveta skupščine SR Slovenije od leta 1967.

[25]Vinko Hafner,rojen 1920, delavec, med NOB opravljal pomembne politične funkcije na Gorenjskem, po vojni opravljal različne politične funkcije na Gorenjskem, sekretar občinskega komiteja KPS Kranj, nato državni podsekretar v sekretariatu zveznega izvršnega sveta za industrijo, podpredsednik izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije, predsednik Mestne konference ZKS Ljubljana, predsednik Republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije, predsednik Skupščine SR Slovenije, član CK ZKS, sedaj v pokoju, človek, ki izjemno resno jemlje znano Titovo definicijo komunista kot vojaka revolucije.

[26]Dr.Ernest Petrič,rojen 1936, doktor pravnih znanosti s področja mednarodnega prava, od 1965 do 1967 docent na Visoki šoli za politične vede, nato od 1967 do 1972 član izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije kot podpredsednik, leta 1971 neposredno sodeloval v znani akciji petindvajsetih poslancev, od 1972 dalje docent, izredni in redni profesor na FSPN, občasno - od 1983 do 1985 in 1986 - profesor za mednarodno pravo na univerzi v Etiopiji, sedaj redni profesor in dekan FSPN.

[27]Jožko Štrukelj, rojen 1928, diplomirani pravnik, udeleženec NOB, interniran v Buchenwaldu, sodnik okrožnega sodišča v Novi Gorici, odvetnik, predsednik skupščine občine Nova Gorica, član izvršnega sveta skupščine SR Slovenije od leta 1967 do spomladi leta 1972, ko je moral Stane Kavčič ob ponovni izvolitvi za predsednika izvršnega sveta iz njega izključiti Petriča, Štruklja, Vadnjala in Zupana.

[28]Dr.Franc Hočevar, doktor prava, pred vojno aktiven v naprednih društvih Prosveta, Sokol, Tüglav in Njiva, pred vojno član pokrajinskega komiteja za Slovenijo, med NOB opravljal pomembne politične funkcije, po vojni predstavnik misije FLRJ v Trstu in na Dunaju, javni tožilec LR Slovenije, predsednik vrhovnega sodišča SR Slovenije, ambasador SFRJ v Romuniji in na Poljskem, zvezni javni tožilec, podpredsednik izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije, po odstranitvi Staneta Kavčiča ga Andrej Marinc ni več vključil v izvršni svet, po tem predsednik komisije Skupščine SR Slovenije za vprašanja mednarodnih odnosov, sedaj v pokoju.

navade. Čutim, kako je ta zaskrbljenost prisotna pri ljudeh. Materialni primanjkljaji, idejno-politična nesoglasja in številne deklaracije prepirljivo burijo z doseženimi rezultati. Skoraj milijardo dolarjev smo letos dobili samo od zdomcev. Kakšno bi šele bilo naše materialno stanje, če jih ne bi dobili in če bi bili vsi ti ljudje doma, več ali manj brez dela? Kako težka je ta naša materialna stvarnost in kako neresni so spričo nje mnogi socialni in drugi programi in obljube. To neskladje mora povzročati nove politične potrese, nesporazume in obračune. Nekdo bo že moral plačati ceno za razliko med možnim in obljubljenim, med besedami in dejanji, med slepilom in stvarnostjo. Počakajmo, in videli bomo.

OSTAVKA[1]

Ko sem bil jeseni leta 1972 prisiljen prostovoljno zapustiti politični oder, sem bil sicer zadovoljen, ker mi ni bilo treba nositi soodgovornosti za politični razvoj in dogodke, ki so prihajali, in to tem bolj, ker se z njimi nisem strinjal. Če bi se mu aktivno zoperstavil, nisem imel nobenih razlogov za uspeh, in tako je moj odstop kot tudi odstop drugih, bila pasivna oblika odpora tedanji uradni politiki. V takih okoliščinah sem brez trpkega slovesa rekel "lep adijo" vsem mojim dotedanjim funkcijam. Bilo mi je prijetno, da sem lahko slekel svojo uradno suknjo, odložil kravato, zavihal rokave in uradno zakorakal v - po mojem mnenju - zasluženi pokoj. Do tu je bilo vse v najlepšem redu. Gledano s tega zornega kota ni bilo videti torej ničesar vznemirljivega na območju mojega zanimanja. Ponujala se mi je krasna priložnost živeti privatno življenje daleč proč od vsega, kar se pri nas razume pod pojmom graditev socializma. Mnogi državljani, ki so sicer obžalovali moj nenadni odhod, so si tako tudi predstavljali moje bodoče "poslanstvo" in mi pošiljali pisma v tem smislu z iskrenimi in najboljšimi željami. Še danes čutim do njih toplo hvaležnost.[2] Če dodam, da je bilo zelo veliko ljudi prepričanih, da je moj odhod in slovo od politike samo začasno, in da se bom prej ali slej vrnil, pa ne bom izdal nobene skrivnosti. Nimam namena ocenjevati takih napovedi, čeprav moram priznati, da mi je bilo prijetno, kadar sem jih slišal. Ne glede na počutje in želje ljudi, sem bil trdno prepričan, da se ne bom dal več potegniti v ozračje teh dolžnosti in sladkosti. Hkrati pa sem trdno verjel in upal, da bo politika in njeni avtorji, ki so tedaj prevladali, doživeli neuspeh. Bil sem prepričan, da bo naša socialistična pot prej ali slej spet krenila v tisto smer, k tistim neposrednim ciljem in vrednotam, za katere sem se tudi sam dolgo vrsto let zavzemal.

Šele kasneje sem se zavedel, da se je v takem prepričanju in v mojem značaju skrivala nevarnost, še bolje povedano, sila, ki je že takoj na začetku temeljito uničila in porušila vse morebitne želje, namene in iluzije o tem, da bi živel neprizadeto življenje političnega upokojenca in se posvetil samemu sebi ter svoji privatni konjenici, ker nikakor ni bilo pričakovati, da bi me lahko zadovoljil samo en konjiček, če bi se že odločil in sprijaznil s popolno zasebnostjo. Kratkomalo, bil sem idejno in duhovno tako povezan s to družbo, bil sem tako zainteresiran za njeno bodočnost in usodo, da nisem mogel ostati ravnodušen do tistega, kar se je dogajalo in prihajalo. Tak moj odnos je bil z ozirom na to, kaj sem delal, kako sem živel in kaj sem bil, razumljiv in naraven. Bilo bi čudno, nerazumljivo in že blizu demoralizacije, če bi bilo drugače. Vendar pa tak moj odnos do družbenih dogajanj, ki je

---

[1] Pisec je tekst z naslovom Ostavka priložil v svoj dnevnik pod datum 18.10.1973 z opombo, da predstavlja v njegovih spominih posebno poglavje.

[2] V obsežni dokumentacijski zapuščini Staneta Kavčiča preseneča veliko število pisem, ki jih je dobival pred in po odstranitvi iz javnega in političnega življenja ali pred in po internaciji, kot je sam rad rekel. Veliko pisem je bilo anonimnih, četudi so mu ljudje v njih izrekali vso podporo, toda kaže, da je bil strah le prevelik. Mnogi pa so se tudi podpisali s polnim imenom, priimkom in naslovom. Z.K. iz Škofje Loke mu je 31.10.1972 sporočil, da mu stoodstotno zaupa in da je njegov zvest pristaš, B.S. iz Kopra pa mu piše, da se bo "glede kandidatov za nasledstvo verjetno pokazala stara resnica, ki pravi 'Ako hočeš nekoga spoznati, mu moraš oblast dati' (pa čeprav navidezno)".

sicer značilen za večino državljanov in patriotov, ni bil v ničemer motiviran z mojim morebitnim povratkom v politiko, kot bi lahko napačno zaključila logika birokrata. Spremljal sem družbena dogajanja, ne da bi hotel ali želel vplivati nanje, ne da bi želel ali hotel s čimerkoli odpreti vrata svoji vrnitvi. Moje zanimanje za politiko je imelo vzrok v moji idejni, lahko rečem življenjski povezanosti z našo revolucijo, s Slovenijo in Jugoslavijo in s socializmom. Ne tajim, da je imelo še en vzrok. Ta vzrok je bila moja osebnost, moj nemirni in snujoči duh, uporni in optimistični značaj, razum in intuicija, ki so mi v življenju pripravili prenekatero sladko, pa tudi grenko uro, prenekatero zmago, a tudi poraz.

Če bi bile pri nas politične razmere in odnosi že na kulturnejšem nivoju, demokratičnejši, potem bi verjetno tudi po odstopu imel možnost, da bi nekaj tistega, kar sem videl in čutil tudi pokazal, če bi to želel. Ker pa na žalost še nismo prišli do tega - trdno pa sem prepričan, da bomo - nisem imel nobene druge možnosti, kot da primem za pero in zapišem nekaj tistega, kar sem doživel, videl, čutil, mislil. Tako so v letih 1972-1973 nastajali moji spomini, misli, ideje. Velik del mojega življenja in dela se odraža v njih. Drznem si upati, da bodo tudi majhno ogledalo časa, razmer in dogodkov, ki sem jih živel. Zavedam se sicer, da se ljudje iz preteklosti zelo malo nauče za prihodnost, vendar pa vsaj laže prenašajo in razumejo sedanjost, če so razumeli preteklost. Zadovoljen bom, če bo kdo kdaj izjavil, da mu je moja knjiga pri tem pomagala.

Težko pričakovano poletje 1972, in z njim moje počitnice, je prišlo. Ostala je še ena seja predsedstva ZKJ, kjer bi morali sprejeti dokument o zunanji politiki.Pri njegovi izdelavi, to je bilo na predhodni seji predsedstva, so se že kazale nekatere razlike in vsem nam je bilo jasno, da Tepavčeva zvezda bledi. Nisem se mogel znebiti vtisa, da ne gre samo zanj, ampak da je to začetek ofenzive zoper srbski centralni komite in zoper njegovo politiko, katero je tudi Tepavac podpiral in oblikoval. Po političnih kuloarjih se je mnogo govorilo tudi o Koči Popoviću[3], ki baje ni hotel dati nekega intervjuja za dan borca. Preveč dobro sem poznal take polresnice in njihov pravi namen, da bi lahko ostal popolnoma neprizadet. Čutil sem, kako se išče dlake v jajcu, da bi dokazali, da zadeve v Srbiji ne tečejo dobro. Ni pa bilo težko izračunati, da bi kadrovske in politične spremembe v Srbiji temljito spremenile tudi celotno jugoslovansko notranjo, lahko pa tudi zunanjo politiko.

Še en dogodek mi je ostal iz tistih časov v spominu. Bilo je prvi dni julija 1972, ko sem šel okrog ene ure po Erjavčevi cesti od izvršnega sveta proti drami. Ko sem se približal Mačkovi hiši, je iz nje prišel Stane Dolanc[4]. Naredil se je, kot da me ni opazil in z veličastnim baletnim skokom odplaval na drugo stran ceste ter bliskovito izginil v svojem

---

[3]V nedavno objavljenih spominih Dragoslava Draže Markovića, Život i politika, 1967-1978, Rad, Beograd, 1987, avtor na strani 393 pravi, da je Koča Popović cel čas spopada in razgovorov s srbskim političnim vodstvom, molčal. Na koncu pa da je Titu, ki je te razgovore vodil in neposredno sprejemal zaključke, dejal, da bo sedaj odšel, ker je stanje v Srbiji tako, da on ne more nič pomagati in da nima pomena, da bi še ostal. Vest o njegovem odstopu je bila objavljena 3.11.1972.

[4]Stane Dolanc, rojen 1925, diplomiral na Pravni fakulteti v Ljubljani, v NOB sodeloval od leta 1944, po vojni do leta 1960 služboval v JLA, potem je opravljal razne politične funkcije v CK ZKS, bil je direktor Visoke šole za politične vede v Ljubljani, sekretar UK ZKS, sekretar IB P CK ZKJ, član Predsedstva CK ZKJ, sekretar za notranje zadeve SFRJ, sedaj član Predsedstva SFRJ, človek, ki zelo resno jemlje znano Titovo definicijo o komunistu vojaku revolucije.

avtomobilu. Občudoval sem tako baletno spretnost pri tolikšnih kilogramih, hkrati pa se mi je zdela tudi politično zgovorna. Matija[5], ki je bil spremil Dolanca do vrat, me je opazil, počakal. Na ulici pred njegovo hišo sva se še nekaj časa pogovarjala. Dolanca in njegovega baleta (ne vem, ali ga je Matija videl ali ne) ni omenil nihče.

V začetku julija je prišla v Slovenijo tudi bosanska delegacija in na Strmolu smo napravili pregled naših odnosov. Bilo je očitno, da jih je prihod ustašev[6] nekoliko zaskrbel in da kljub temu, da so jih takoj likvidirali, vendar razmišljajo o nekaterih ukrepih, ki bi lahko vodili k zaostrovanju naše notranje politike. Tudi nekateri naši tovariši so bili istega mnenja, jaz pa sem v ustaškem prihodu videl nesmiselno avanturo naše emigracije in lepo priliko, da tudi naša policija in splošno ljudski odpor pokažeta, kaj znata. Bil sem prepričan, da je naša družba pravo osje gnezdo za take razbojnike, da bo vsak, ki bo prišel, za večno ostal tu in da zato ni treba iz tega delati preveč daljnosežnih ideoloških in političnih zaključkov. Tudi ni bilo verjetno, da se bodo po tako vročem sprejemu še pojavili.

Nekaj dni po obisku bosanskega vodstva sva šla z Angelco na Poljsko, preživela tam v okviru študijskega dopusta 15 lepih, brezskrbnih, a napornih dni. Med tem časom je bila seja predsedstva na Brionih, kjer so sprejeli dokument o zunanji politiki in "izljubili se", kot mi je rekel naš politični sekretar v ambasadi. Nekoliko presenečen sem ugotovil, da so v naši ambasadi skoraj bolj sistematično proučevali naše razmere doma v Jugoslaviji, kot pa na Poljskem. Položaj na Hrvatskem in v Srbiji ter odnosi v vodstvu ZKJ so bili v središču pozornosti, ugibanj in prerokovanj.

Z velikim razumevanjem sem potoval po Poljski in proučeval njihove razmere. Pri tem sem imel poseben namen. Hotel sem ugotoviti, ali so in v kakšni meri tudi tam prisotni novi pogledi na graditev socializma, ali so materialne in socialne spremembe povzročile tudi v njihovi partiji spremembo odnosov in različne procese, ki bi bili podobni našim. Na to vprašanje sem dobil pozitiven odgovor. Priznam, da sem včasih, ko sem razmišljal o dogajanjih pri nas, ko sem analiziral smer mojega snovanja in počutja, vprašal samega sebe: in če se motiš? Če si fantast? Če to ni mogoče in ni realno? Če si preveč pod demokratičnimi, evropskimi vplivi? Kaj pa, če imajo zagovorniki čvrstega demokratičnega centralizma in zaostrovanja razrednega boja vendarle prav? Kaj če tisto, kar imaš ti za sektaško in preživelo, ni ne preživelo in ne sektaško, ampak edino pravilno in možno!? Da, to so bile težke dileme in resna vprašanja. Končno pa nikoli nisem hotel nič drugega, kot čim več in čim boljši socializem. Verjamem, da so isto hoteli tudi tisti, ki so nekoliko let vztrajno kopali moj politični grob. Torej, kdo se moti in kdo ima prav. Vse, kar sem videl in slišal na Poljskem, je samo utrdilo moje idejno in intimno prepričanje. Še bolje pa sem spoznal, da

[5]Ivan Maček-Matija, rojen 1908, delavec, general major v rezervi, pred vojno sekretar PK KPJ in član CK KP Slovenije, med NOB politkomisar in komandant GŠ NOV in PO Slovenije, član SNOS, ASNOJ, po vojni minister in podpredsednik vlade LR Slovenije, član ZIS, član CK ZK Slovenije in CK ZKJ, narodni heroj, sedaj v pokoju, toda v javnosti še vedno znan kot človek, ki ima zelo velik vpliv na aktualno slovensko politiko. V času njunega življenja je imel najtesnejše stike s Titom in Kardeljem, človek, ki zelo resno jemlje znano Titovo definicijo komunista kot vojaka revolucije.

[6]Maja leta 1972 je jugoslovansko državno mejo prestopilo devetnajst oboroženih članov ustaške emigrantske skupine, ki so jo jugoslovanske varnostne sile likvidirale šele po dveh mesecih. Zadnji pripadnik te skupine je bil likvidiran šele v mesecu juliju na pobočjih Velebita.

naše ideje in pogledi niso prazna fantazija, ampak realnost, zlasti pa bodočnost, ki jo prinašajo in zahtevajo objektivne razmere, v katerih živimo.

Iz Poljske sem se vrnil neposredno pred 22. julijem 1972 leta. Tega dne je bilo v Zadobrovi pri Ljubljani veliko zborovanje - 30. obletnica ustanovitve slovenskih brigad, na katerem je govoril Kardelj. Njegov govor je bil po mojem mnenju sektaški, trd, ozek in grozeč,[7] povedal pa ni tudi ničesar novega. Pričakoval sem, da bo tako govoril, zato tudi nisem bil nič kaj presenečen. Mnogi so bili, ker so pričakovali nekaj povsem drugega.

Potem smo šli na dopust v Strunjan. Te poletne počitnice so bile ene najlepših, kar sem jih preživel v svojem življenju. Živel sem v popolnem brezdelju: plaval sem in užival zasluženi počitek. Redkokdaj se je oglasil službeni telefon, sem ter tja se je pojavil kurir z nujno pošto ali tudi kdo iz izvršenga sveta. Enkrat me je obiskal Hočevar in mi z nekaterimi pesimističnimi napovedmi (žal realnimi) nekoliko zagrenil to lepo strunjansko poletje. Oba sva videla pred seboj možnost obrata nazaj in malo na levo, čutila sva pritisk centralizma in nevarnost obračunov. Upala sva seveda, da bomo tudi te nevarnosti in skušnjave prebrodili in premagali. Vedel pa sem, da mi v življenju ni bilo nikoli ničesar poklonjeno. Vse sem moral prigarati in plačati, zato me je tudi tedaj obletavala nadležna misel: s čim boš plačal te počitnice, ta mir, to brezdelnost in zatišje?

Bila je že skoraj tradicija, da se med počitnicami vedno kaj zgodi; 1965. leta reforma, 1966. leta Ranković, 1967. leta vojna na Bližnjem vzhodu, Češkoslovaška naslednje leto, 1969. leta cestna afera; precej normalno je bilo menda leto 1970, toda že naslednje poletje je bil ples s 25 poslanci. "Kaj bo letos?" sem se v šali, toda upravičeno spraševal. Nič ni bilo. Poletje smo preživeli brez kakšne posebne afere.

Ko smo se v začetku septembra spet zbrali v izvršnem svetu, je bilo slišati tole modrost: "V Jugoslaviji ljudje najbolj mirno žive in delajo takrat, ko je vodstvo na počitnicah." Nekateri so v tem videli znak konsolidacije, nekateri so čutili, da je to zatišje pred viharjem in da bomo kmalu uprizorili kakšno novo preiskavo.

Iz povsem zanesljivih virov je bilo slišati, da je bilo na nekem pogovoru pri Kardelju zelo miroljubno in konstruktivno ozračje. Baje je bilo rečeno, da ne bo nobenih obračunov v Sloveniji. Prevladala naj bi strpnost; bližnji kongres ZK naj bi bil kongres enotnosti. Celo Mirtiča[8] so pozivali, naj najde razumno in tovariško pot k Popitu[9] in Marincu[10], tako da bi

---

[7]Delo je 5.7.1972 objavilo Kardeljev govor iz Zadobrove z naslovom V trdi bitki za socialistično samoupravljanje smo danes v prvih vrstah napredka človeštva. Kardelj je celoten govor uperil proti sovražnikom različnih vrst in barv. Govoril je o tem, da se pojavljajo poskusi stare, v revoluciji poražene slovenske družbe, ki se izražajo v nacionalizmu, in ji gre za direktne pozicije v sistemu oblasti in samoupravljanja, da se pojavljajo poskusi preobrazbe zveze komunistov iz revolucionarne avantgarde v nekakšno liberalistično partijo, da so na odgovornih mestih komunisti, ki so obremenjeni z oportunistično miselnostjo itd.

[8]Franček Mirtič,rojen 1928, diplomirani pravnik, udeleženec NOB, po vojni član CK Ljudske mladine Slovenije, član CK ZK Slovenije, član izvršnega komiteja CK ZK Slovenije, član sekretariata CK ZK Slovenije, sekretar komiteja Mestne konference ZKS Ljubljana, poleti 1971. leta odstranjen s te dolžnosti

tudi to grenko dogodivščino lahko poslali v pozabo. To bi lahko dosegel, če bi priznal svojo zmoto. On je to odklanjal. Razumel sem ga in soglašal z njim. Bil sem vesel tega angela miru in razuma, ki naj bi letal v Sloveniji. Vedno sem bil pripravljen prispevati svoj delež k njegovemu poslanstvu. Trdno sem bil prepričan, da bo tudi v Sloveniji vse odvisno od razvoja in položaja na jugoslovanskem odru. V tem pa je bila odločilna Srbija. Če se uspe Nikezićeva politika obdržati, potem je pohod nazaj zaustavljen. Morali bi se nekako izmazati iz čedalje večjih materialnih primanjkljajev in najti zdravilo za Hrvatsko, pa bi bile pred nami spet tiste ugodne perspektive za Jugoslavijo, ki smo jih odprli z ustavnimi spremembami spomladi leta 1971., če se to ne bi uresničilo, sem pričakoval neprijetne in zapletene čase.

Prva seja izvršnega biroja ZKJ, ki je bila v začetku septembra 1972, je bila posvečena oceni politične situacije. Tej seji so prisostvovali tudi sekretarji republiških sekretariatov in poročali o položaju. Marinc je pripovedoval, kako je na tej seji Dolanc grobo napadel Latinko.[11] Očital ji je, da Srbija vodi svojo politiko. Kmalu za tem je Tito obiskal Hrvatsko in dal nekaj ostrih izjav. Sledil je govor ob odkritju spomenika na Kozari, ki je bil tudi v tem duhu. Potem je bila ponovna seja izvršnega biroja in za njo znameniti govor Dolanca v Splitu, kjer je napovedal našo varianto kitajske kulturne revolucije.[12] Mislim, da nihče od vodilnih ljudi v Jugoslaviji ni nikoli tako stalinistično govoril, kot takrat Dolanc. Stalin bi se lahko od zadovoljstva obrnil in odkašljal v grobu. Srbski CK, zoper katerega je bila predvem

---

zaradi napačnega pojmovanja vloge zveze komunistov, ki so jo, kot je pozneje rekel France Popit na 36. seji predsedstva CK ZKJ, hoteli spremeniti v diskutantski klub.

[9]France Popit-Jokl, rojen 1921, končal osem razredov gimnazije, predvojni skojevec, v NOB opravljal vrsto političnih dolžnosti do pomočnika šefa OZNE, po vojni generalni sekretar vlade LRS, minister za rudarstvo, sekretar za delo v zveznem izvršnem svetu, sekretar OK ZKS Ljubljana, predsednik RZ ZSS, sekretar CK ZKS, od leta 1968 do 1982 predsednik CK ZK Slovernije, zaradi česar so morali spreminjati tiste člene partijskega statuta, ki določajo trajanje mandata, član predsedstva SR Slovenije, predsednik predsedstva SR Slovenije, eden najvplivnejših slovenskih politikov, nabližji sodelavec Edvarda Kardelja in Ivana Mačka-Matije, človek, ki izjemno resno pojmuje znano Titovo definicijo komunista kot vojaka revolucije.

[10]Andrej Marinc, rojen 1930, inženir agronomije, član IK CK ZK Slovenije, sekretar Predsedstva CK ZK Slovenije, predsednik Izvršnega sveta Skupščine SRS, član Predsedstva CK ZKJ, predsednik CK ZKS, sedaj je član Predsedstva SR Slovenije, letos predviden za predsednika predsedstva SRS, pod pritiskom demokratičnr javnosti odstopil od kanditature, človek, ki zelo resno jemlje znano Titovo definicijo komunista kot vojaka revolucije.

[11]Latinka Perović,rojena 1933, diplomirala na Filozofski fakulteti, magistrirala iz filozofskih in politoloških znanosti, predsednica konference za družbeno aktivnost žena, od leta 1965 predsednica komisije CK ZK Srbije za ideološko delo, od leta 1968 sekretarka sekretariata CK ZK Srbije , 17.10.1972, istočasno z Markom Nikezićem, odstopila s te funkcije, od tedaj se ne pojavlja v javnem in političnem življenju.

[12]9.septembra 1972 je imel sekretar izvršnega biroja predsedstva ZKJ Stane Dolanc pogovor s političnim aktivom Dalmacije in Splita, ki ga je Delo objavilo 22.septembra 1972 na 5. strani. Dolanc je med drugim izjavil, da mora biti vsem jasno, da so komunisti pri nas na oblasti, kajti če ne bi bili, bi bil nekdo drug, pa ni. Nato je dejal, da, če ne bi imeli enotne politične organizacije partije, potem ob vseh gospodarskih, kulturnih in zgodovinskih razlikah in konfliktih, ne verjame da bi ta skupnost (Jugoslavija) lahko ostala skupaj. Zavzel se je za začetek izključevanj iz partije povsod in na vseh ravneh, za take spremembe kazenskega zakonika, da bo varoval pridobitve revolucije, zatrdil, da pri nas obstaja diktatura proletariata preko samoupravljanja itd.

usmerjena ost te politike, je dokaj spretno krmaril preko naraslih valov, toda vse zaman, dogodki so šli svojo pot.

Dejansko se je v tistem trenutku povezalo nekaj stvarnih in nekaj izmišljenih ocen, stališč in problemov, ki so združeni predstavljali težak gordijski vozel, ki ga je bilo treba razvozlati. Naj navedem nekatere od njih, tako kot sem jih lahko videl in razumel.

1. Hrvatska je ostala bolnik - ljudje in kadri so prestali ustaško in tako imenovano kontrarevolucijo; niso pa bili prepričani, da je vse, kar je bilo v preteklih časih obsojeno, tudi obsojanja vredno; kriza zaupanja in velika materialna nesorazmerja so ležala nad njo kot temno ozračje pred nevihto;

2. Ponujala se je iluzija, da bi obračun s Srbi razbremenil razmere na Hrvatskem, zmanjšal naj bi občutek krivice, ki ji je bil prizadejan; povečal naj bi občutek pravičnosti in objektivnosti, s katerim se ureja razmere v Jugoslaviji, v skladu s svetovljanskim rekom, da dobro plačuje in hudo kaznuje;

3. Posamezniki, ki so v tem toku zajahali belega konja, ki so se začeli hitro dvigati v nevarne in opojne višave oblasti, so postajali bojeviti in nestrpni. Bojeviti zato, ker so imeli za seboj nekaj lepih zmag, zlasti Hrvatsko; imeli so Bosno, kjer so objektivne razmere pretile, da bo prevladal še konzervativnejši duh; imeli so večino in podporo v izvršnem biroju. Precej nejasna oziroma nestabilna je bila tudi situacija v Makedoniji in Sloveniji. In končno so imeli za seboj S (Tito, op. urednikov), ki je bil še vedno odločilna utež na tehtnici družbenih razmer v Jugoslaviji. Toda vse to ni bilo dovolj; dokler je bila tu Nikezićeva Srbija, ni bilo razlogov za mirno spanje. Zlasti je bila vznemirljiva misel, kaj če T. (Tito, op. urednikov) umre, kar bi se lahko zgodilo vsak dan. V tem primeru bi seveda Srbija ostala na svojih nogah; še več, bila bi že sama po sebi tako močna protiutež konservativni politiki, da ni bilo misliti na njeno nadaljno ofenzivo. Srbski vpliv v Črni gori, Bosni in Hercegovini in Makedoniji bi bil zelo velik; v tem primeru je bilo računati tudi na kombinacije v Hrvatski. Tudi slovenski konservativci brez T. podpore niso smeli tvegati spopada ali obračuna z našo politiko. V enakopravnem oziroma demokratičnem spopadu, v boju argumentov pred očmi vse javnosti, niso mogli upati na uspeh, zato se je seveda tudi njim mudilo.

Pomemben dejavnik pri takem razpletu naše situacije in obračunu z nekaterimi kadri in političnimi stališči je bil vpliv Sovjetske zveze, ki naj bi zlasti z lažnimi in podtaknjenimi obveščevalnimi podatki dosegla tisto, česar ni mogel doseči Stalin niti z grožnjo niti s pritiski in ideološkim izobčenjem. Vztrajno so se ponavljali glasovi in poročila, da je Sovjetska zveza preko Jeliča[13] kompromitirala Hrvate, da je njihova obveščevalna služba podpihovala in navdihovala najbolj nacionalistično in ustaško usmerjene akcije na Hrvaškem. Govorilo se je tudi, da je obveščevalna služba Sovjetska zveza po svojih agentih dobila obvestila od CIA o njeni agenturi v Jugoslaviji in o ljudeh, s katerimi je CIA računala kot s svojimi. Na tem

[13] Vojin Jelić, rojen 1921, književnik, diplomiral na kmetijsko gozdarski fakulteti v Zagrebu, bil je sekretar Zveze kulturnoprosvetnih društev LR Hrvatske, srbskega kulturnega društva Prosvjeta v Zagrebu in sveta za kulturo SR Hrvatske, delal je v RK SZDL Hrvatske.

spisku, ki naj bi bil baje izročen Titu, naj bi bili vsi, ki smo potem prišli pod udar. V tistem času mi ni uspelo ugotoviti, če je bilo kaj resnice na teh govoricah. Če je bilo v njih kaj osnove, potem je bila zoper nas usmerjena velika vohunska kombinacija mednarodnega pomena.

Gotovo je, da so razne vohunske službe delovale. Res je, da je Tito po padcu Rankovića in obračunu s Hrvati postajal vse bolj in bolj nezaupljiv. Ne vem, v katerega človeka je v tistih časih še imel stoodstotno zaupanje. Tako njegovo stanje je bilo seveda zelo drobrodošlo raznim špijonskim in drugim intrigam. Sam sem z grozo razmišljal o čem takem. Res pa je, da sem včasih nagonsko čutil neko nezaupanje, ozadja katerega nisem znal in mogel razložiti. Da, celo na strašno usodo Tuhačevskega sem se spomnil in instinkt mi je govoril, da se tudi okrog mene spleta nekaj podobnega. Večkrat sem tuhtal, kaj naj storim, da pridem zadevi do dna, vendar sem vedno prišel do istega zaključka; brez stvarnih dejstev in samo na podlagi mojih domnev ne morem postaviti vprašanja zaupanja ali nezaupanja. Sprevidel sem, da zoper eventuelne intrige in podtikanja na račun moje zvestobe socializmu, nimam druge obrambe kot pošteno in ustvarjalno delo. Temu spoznanju primerno sem se tudi obnašal in nosil nekje v svoji duši skrito bolečino ob misli na to, da kdo dvomi v mojo poštenost, potem ko sem takorekoč vse svoje življenje posvetil revoluciji in socializmu in zanj živel z vsem svojim bistvom. Vedel sem, da moramo računati tudi s takimi poskusi in podtikanji, saj so postali sestavni del politike oziroma političnega podzemlja in priljubljeno sredstvo mnogih obveščevalnih služb. Hkrati pa sem zaupal moralni trdnosti, poštenosti in modrosti našega vodstva s Titom na čelu, ki je bil tudi sam večkrat cilj takih spletk, in upal, da taki poskusi in podtikanja, če se bodo pojavili, ne bodo rodili sadov. Še danes ne vem ali sem živel v zmoti ali ne. Sem pa trdno prepričan, da če smo žrtve obračuna v letih 1971-1973 padli kot posledica spretno zasnovane obveščevalne intrige v stilu in grozoti Tuhačevskega, se bo to odkrilo!

In končno je bil tu pomemben splet gospodarskih in socialnih težav, nerešenih problemov in protislovij: inflacija, izgube v gospodarstvu, nelikvidnost, prezadolženost, nepotrebne investicije, pojavi korupcije, parazitskega prilaščanja, politična topoglavost in moralna brezčutnost dela gospodarske in državno-upravne operative; protizakonito poslovanje v stilu turškega javašluka in ne nazadnje tudi stalna nevarnost zaradi socialnih razlik med posameznimi sloji delovnih ljudi, ki jih je neizogibno prinašalo s seboj naše tržno gospodarstvo in delitev po delu (oziroma delitev mimo dela) v naših razmerah. Vse to je obremenjevalo naše odnose in položaj.

Nikoli nisem mislil, da je naš materialni položaj brezizhoden. Res je, naekrat se je nakopičilo mnogo problemov. Bilo je očitno, da že več let živimo preko naših stvarnih možnosti. Morali bi torej nekoliko zavreti našo potrošnjo. Seveda, tega ni bilo mogoče iztisniti samo iz takoimenovanh bogatejših slojev, kot so mislili nekateri. Ti sloji, sestavljeni predvsem iz strokovnih kadrov, organizatorjev proizvodnje in iz državne in politične hierarhije, so bili premaloštevilni in premalo bogati, da bi lahko pokrili primanjkljaje, ki smo jih imeli drugje. Treba je bilo plačati notranje in zunanje dolgove; povečati investicije in hkrati razbremeniti gospodarstvo poleg tega pa še zvišati standard delovnim ljudem. Vsaka zase je ta naloga izgledala razumljiva, nujna in koristna. Vse skupaj so donele kot vabljiv

politično-socialni program. Toda, ojoj, samo donele so kot program, za njimi pa je zijalo neprijetno vprašanje: kako, od kod, kje dobiti denar za vse to? No, v take podrobnosti pa se marsikdo ni želel spuščati ali pa se ni znal. Poleg teh materialnih neskladij smo imeli tržišče in blagovno-denarni sistem še vedno tako neurejen, še vedno tako divji, da so bile možne take monopolne in drage administrativne manipulacije s presežnim delom in dohodkom, kakršnih urejen kapitalističen trg s solidno medsebojno konkurenco več ne pozna. Mi smo, na primer, leta in leta diskutirali o delitvi dohodka, o medsebojnih odnosih v združenih podjetjih, o razmerju med trgovino in proizvodnjo. Kdo koga izkorišča, kdo preliva dohodek med trgovino in proizvodnjo, kaj je socialistično in kaj ni? Obtoževali smo se, kdo je za samuopravljanje in kdo ni. Mnogim se je zdelo, da so to kapitalna vprašanja trenutka. Ob tem pa je na primer ZIS - s tem, da je spremenil cene nekaterim artiklom - na eni sami seji razporedil okrog 2000 miljard starih dinarjev, tako da so pač eni ta denar dobili, drugi pa izgubili. Tako neurejeno stanje blagovno denarnih odnosov ni moglo ostati brez politično socialnih posledic. Vsem je bilo jasno, da to ne more trajati v nedogled. Nekaj je bilo treba storiti. Videl nisem nobene druge poti, kot vztrajno in mirno graditi naprej naše tržno gospodarstvo, postopoma, z ekonomskimi, državnimi in samoupravnimi sredstvi obvladovati nakopičena nerazumevanja. Levji delež bi k temu morale prispevati republike. Vse to je zahtevalo ekonomsko-političen pristop; zahtevalo je globoko poznavanje našega ekonomskega stanja; zahtevalo je mirne živce in večletno perspektivo, saj je bilo jasno, da se stvari v kratkem času ne morejo kvalitetno spremeniti. In končno bi morali ljudem tudi odkrito povedati, da moramo manj trošiti, in to skoraj vsi, le najbolj siromašne bi lahko oprostili te nadloge, in več proizvajati, če hočemo ozdraviti naše gospodarstvo njegovih kroničnih bolezni. Seveda, taka politična zahteva ni bila popularna, vendar bi jo ljudje sprejeli, če bi imeli zaupanje, da mislimo resnično narediti, kar obljubljamo. Obstajala pa je še druga možnost pristopa k odprtim ekonomskim nesorazmerjim.

Vse to, o čemer sem govoril, je ležalo na tleh in se ponujalo kot ideološko-politični kapital tistemu, ki bo dovolj moder in spreten, da ga vzame kot svojo aktivo in njegov negativni del pripiše svojemu nasledniku. Ponujal se je za vse to tudi ideološko-politični pristop, ki bi, če bi se zanj odločili, moral imeti v sebi tudi nekaj socialno-demagoške intonacije. Namesto da gremo v poglobljene ekonomske in socialne analize in zaključke, je bilo možno nastopiti tudi kot javni tožilec in v imenu delovnega človeka, v imenu ponižanih in ogloljufanih - in res, tudi takih je bilo mnogo - napisati obtožnico in poiskati krivca. Ta pot je bila preveč vabljiva, njeni rezultati preveč poceni in premalo ekonomskega znanja so imeli tisti, ki so tu odločali, da bi jo zavrgli. Začel se je torej sodni proces in obtožnica se je glasila:

"Potrebna nam je disciplina, demokratični centralizem, enotnost in še enkrat enotnost; razčistiti moramo enkrat in za vselej avantgardno vlogo ZK, vodilno vlogo delavskega razreda. Partija naprej in vse bo dobro. Ker pa partija ne dela napak, ampak delajo napake samo posamezniki, jih moramo poiskati in z njimi obračunati." Ta zadnji del programa je bil najlaže izvedljiv in zato se je tu tudi začelo. Kdo je kriv za te pojave in nerešene ekonomske-socialne razmere v Jugoslaviji? Odgovor se je vsiljeval sam: kriva je prevelika liberalizacija, preblag kurz, prevelika demokracija. Šli smo torej predaleč, moramo se vračati; moramo torej obračunati s tistimi, ki trdoglavo mislijo in delajo drugače. Na čelu takoimenovanih trdoglavcev in liberalov pa smo bili v Jugoslaviji po tej logiki Nikezić in Latinka v Srbiji,

Crvenovski[14] in Milosavlevski[15] v Makedoniji, jaz, Kropušek[16] in Krese[17] v Sloveniji. Izgledalo je, da podobnih antikristov na Hrvaškem, v Črni gori ter Bosni in Hercegovini v tistem času ni bilo, oziroma so bili že prej odstranjeni. Kasneje se je seveda pokazalo, da je bilo število le-teh večje, kot je izgledalo tedaj. Tu je torej izhod in zdravilo za osnovne rane v Jugoslaviji. To so bili torej poglavitni razlogi, ki so govorili za obračun s Srbi. Manjkal je samo še eden - manjkal je notranji zaveznik v Srbiji. Če bi bila Srbija enotna, potem bi jo bilo zelo tvegano in težavno napasti. V tistih dneh mi je neki general rekel, da je sedaj vse odvisno od tega, ali bodo druge republike dopustile obračun s Srbi. Ne, sem mu odgovoril. To je napačno pričakovanje. Druge republike Srbije ne bodo reševale, reši se lahko le sama in sicer pod pogojem, da bo enotna. Vse ostalo so prazne marnje in utvara. Napad bo izveden takoj, ko bo vsaj v najmanjšem obsegu možno računati z notranjim razcepom v srbskem vodstvu. Divide et impera! Ta modrost je stara, kot je staro človeštvo. In vedno so se našli ljudje, ki so v usodnih in odločilnih trenutkih zatajili, pokleknili ali spremenili svoje dotedanje mišljenje. Nekateri naredijo to zato, ker so nezadovoljni, ker vidijo v takem trenutku svojo priložnost, kariero, slavo, vzpon. Drugim se zatresejo hlače, ustrašijo se. Lahko je biti heroj napredka, demokracije in določene politike, dokler ta samo zmaguje. Dokler ti vsi ali vsaj velika večina ploska, ko sije sonce in ko se koraka od zmage do zmage. Toda, ko pridejo preizkušnje, ko se začno zbirati temni oblaki, ko postane vprašljivo, kdo bo zmagal, tedaj pa nastajajo tudi z nekaterimi junaki težave. Šele kadar pride povodenj, se pokaže, katera hiša je trdno zidana. Vedno in povsod, v vseh družbenih gibanjih, v vseh političnih strankah - je vedno prisotnih niti ne tako majhno število političnih špekulantov in politikantov, ki imajo vedno polna usta splošnih koristi, stalno se žrtvujejo za narodov blagor, za neke višje cilje, dejansko pa mislijo samo nase, na svoje koristi in delajo za svoj duševni in telesni blagor. To so umetniki svojega politično-žonglerskega poklica. Potreboval

---

[14]Krste Crvenkovski, rojen 1921, predvojni aktivist KPJ, eden od organizatorjev vstaje v Makedoniji, med NOB opravljal vrsto pomembnih političnih funkcij, narodni heroj, po vojni opravljal vrsto pomembnih političnih dolžnosti v Makedoniji, potem podpredsednik SFRJ, predsednik CK ZK Makedonije, leta 1972, ob nastopu "zdravih sil" v Jugoslaviji, odstranjen s te dolžnosti in iz javnega in političnega življenja.

[15]Dr.Slavko Milosavlevski, rojen 1928, pravnik, doktor političnih ved, do leta 1953 opravljal politične funkcije v JLA, po tem služboval na univerzitetnem komiteju ZK Makedonije v Skopju, v mestnem komiteju ZKM Skopje, član CK ZKJ, izvršnega odbora CK ZKJ ter predsedstva CK ZKJ, profesor na Pravni fakulteti v Skopju, direktor Inštituta za pravno-politične in sociološke raziskave.

[16]Tone Kropušek, rojen 1928, diplomiran politolog, udeleženec NOB od leta 1944, po vojni do leta 1950 delal v gospodarstvu, potem opravljal različne politične in javne funkcije v Mariboru, bil je predsednik CK Ljudske mladine Slovenije, politični delavec CK ZK Slovenije, politični sekretar Mestne konference ZKS Maribor, član RK SZDL, predsednik Republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije, 2.11.1972, takoj po razširjeni seji sekretariata CK ZK Slovenije, ki je bila 28. in 29.10.1972, kjer je bil neposredno imenovan kot privrženec Staneta Kavčiča in eden izmed nosilcev "neenotnosti v republiškem političnem vrhu", odstopil z dolžnosti predsednika RZ ZSS, 24.11.1972 razrešen na plenarni seji RS ZSS, sedaj zaposlen v gospodarskem predstavništvu v tujini.

[17]Leopold Krese, rojen 1915, po vojni končal Visoko politično šolo Đuro Đaković v Beogradu, udeleženec NOB, po vojni opravljal razne politične in javne funkcije v Ljubljani, bil je direktor Gospodarskega razstavišča, podpredsednik RS ZSS, predsednik gospodarskega sveta Skupščine SR Slovenije, član predsedstva RK SZDL Slovenije, predsednik Gospodarske zbornice Slovenije, ki je bila, kot je dejal Andrej Marinc na 29. seji, kljub nespornim doseženim rezultatom oporišče tehnokratskih sil, Leopold Krese pa preveč pod njihovim vplivom, za kar je moral zapustiti to dolžnost.

sem veliko časa, da sem jih sploh odkril, da sem ugotovil, da obstajajo. Ko mi je to postalo popolnoma jasno, in to sem najbolj nazorno čutil po cestni aferi, sem jih začel opazovati pod drobnogledom. Čim bolj sem jih spoznaval, toliko bolj sem jih preziral in občudoval. Preziral zato, ker sem videl njihovo dušo, umazan značaj in njihovo svetohlinsko podobo. Med njimi je bilo tudi nekaj posebnih primerkov, ki so se nekoč greli na mojih prsih kot kača na soncu. Bili so moji prijatelji, sodelavci in somišljeniki. Na nekatere od njih so me ljudje celo opozarjali, toda bil sem naiven, slep in gluh. Vse to se mi je kasneje temeljito maščevalo. Toda tudi takšni ljudje in pojavi so neka nujnost, rekel bi, celo objektivna zakonitost življenja. Cankar bi o njih rekel: "Brata bi izdal, zoper očeta bi pričal in mater bi zatajil!" Dolgoletne politične, tudi trpke izkušnje in osebna razočaranja, ki sem jih imel in doživel, so potrdila to kratko in jedrnato Cankrajevo oceno.

A taki ljudje niso samo neznačajni in pokvarjeni, so tudi izredno spretni. Njihova spretnost je vredna občudovanja. Njihova politična telovadba je prava mojstrovina. Naš slavni šampion Cerar jim ne seže do kolen. Neverjetno je, s kakšno notranjo intenzivnostjo taki ljudje zaznajo bližajočo se spremembo ali nevihto. Vse je še v najlepšem redu, mirno delaš in razmišljaš, srečuješ se z njimi, se smeješ, pogovarjaš in šališ, vendar se ti zazdi, da te gledajo drugače kot prej. Razgovor zalivajo z vodo, žogo podajajo sem in tja, nič posebnega, toda vendar... Potem gredo in jih ni. Kratkomalo izginejo. So na potovanju, zbolijo, so zaposleni noč in dan in nedosegljivi. Potem se kar naenkrat zopet pojavijo. Majhna diskusija, komaj opazna (dobronamerna in objektivna) razlika v naglasu, majhen ali, toda, ampak. Vse to še vedno zveni kot komaj slišen pianissimo. Zopet kratka pavza. Čakajo. Iztočnica je postavljena, vrata so odprta, več železj je v ognju. Samo previdno, nobenega zaletavanja, prosim. Nič se še ne ve, kako bo. O, to so mojstri. Dobro vedo, da mora biti njihova prelevitev časovno sinhronizirana z razvojem dogodkov. Ne prehitevati in ne zaostajati za njimi, v tem je vsa skrivnost njihovega uspeha. Če se stvari razvijajo počasi, etapno, potem se tudi oni tako levijo in tihotapijo na druge zmagovite položaje. Napišejo članek ali dajo izjavo, ki se da razumeti tako ali drugače. Potem so objektivno kritični, ali celo samokritični do tistega, za kar so bili prej zagreti. Sledi novo odkritje, spoznanje in resnice. Še zadnji napor in manever, in že so v novem položaju. Še malo počakajo, potem pa pride protinapad. Iz pregrešnega Savla nastane bojeviti Pavel. Pravoverni Pavel se preobleče v revolucionarnega Savla. Seveda, dogodki se včasih razvijajo hitro, skokovito; položaj se v hipu spremeni. V tem primeru ni časa za postopen prehod. Treba je delati hitro, menjati suknjo in prepričanje od setve do žetve, od konference do konference, od danes do jutri. Blagor jim! Nikoli nisem mogel z vso gotovostjo dognati, kako se ti politikanti ob tej svoji telovadbi resnično počutijo. Res je, vedno pravočasno skočijo v zadnji vagon odhajajočega vlaka. Vedno zapustijo ladjo prej, preden se potopi. Moralnih očitkov in moralne vesti ne poznajo. Te tegobe jih zagotovo ne mučijo. Ne sramujejo se niti sebe niti svojih dejanj. Kljub temu pa je vprašljivo, če mirno spe. Verjetno jih preganja strah in negotovost. Bodo nove spremembe in dogodke pravočasno zavohali, bodo tudi v naslednjem primeru uspešno obrnili svoj plašč po prihajajočem vetru? Da, njihov lastni strah in naš prezir sta dostojno plačilo za njihovo politikantsko početje.

In kaj je govorilo proti? (Obračunu s Srbi, op.ur.). Proti je govoril zdrav politični razum ter trezna analiza srbske in jugoslovanske stvarnosti. Na žalost za vse to ni bilo časa,

prostora in smisla. Bogovom revolucije je bilo usojeno - ne prvič v zgodovini - da zakorakajo v somrak... Pri tem turobnem maršu navzdol, v spremstvu resnično velikih in zgodovinsko zaslužnih ljudi, kot so bili Tito, Kardelj, Bakarič, so svoje kratkotrajne in karieristične politične pesmice brenkali tudi razni stokilogramski možički, politikanti, mešetarji, farizeji in povprečneži. Ko sem od daleč opazoval to pogrebno povorko, ko sem silovito doživljal politično in moralno krizo našega vrha, nisem trepetal za svojo usodo, pač sem se bal za njegovo vest, moralo in poštenost. Stiskal sem zobe od bolečine in prizadetosti v nočeh brez sna in ranjen do dna srca topo strmel v nočno temo. To so bili težki trenutki mojegaživljenja.

V teh dneh sem mnogo razmišljal tudi o Srbiji in o njeni novejši zgodovini. Niti Karadjordjevićeve niti Titove Jugoslavije ni bilo in ni moglo biti brez Srbije. V srbskem hegemonizmu sem vedno videl veliko nevarnost za enotnost in enakopravnost narodov Jugoslavije in za njen obstoj. Istočasno pa mi je bilo tudi jasno, da mora tudi Srbija imeti svoj položaj in svoj izraz v Titovi Jugoslaviji. Morala se je odreči svoji nekdanji vodilni in odločilni vlogi. Naša kmetijska politika, ki je hodila vsa povojna leta svojo vijugasto pot, je imela najbolj izrazite odmeve v srbski vasi, kar ni ostalo brez posledic na ostalih področjih srbskega življenja. Industrializacija Srbije je bila vse do leta 1965 v zaostanku. Šele petletni plan je Srbiji prinesel hitrejši skok naprej. V tem času je odšel Ranković in rana za njim še ni bila povsem zaceljena, čeprav je predvsem Nikezićeva politika dajala rezultate, ki so edini lahko ustvarili samozavest in pozitivno politično razpoloženje. Skok od balkanskih opankov v moderno industrijo je bil spričo srbske preteklosti in mentalitete politično težji kot pa v Makedoniji ali Bosni. Tu je bilo tudi Kosovo kot poseben predvsem srbski problem in tudi problem vse Jugoslavije. Zgodovinsko slovo od opankov, mentaliteta mnogih intelektualcev, katerih predniki so nekoč dobivali svoje duhovno obzorje na zahodu, boj zoper primitivni birokratizem, odnos do Hrvatov, vse to ni bilo niti lahko niti enostavno. Bilo je normalno, da široka, razumna in na daljše steze orientirana Nikezićeva politika ni mogla, niti ni hotela, takoj in povsod z disciplino zamašiti usta vsakemu tehnokratu, stalinistu ali meščanskemu svobodnjaku. Zdelo se mi je, da demokratična širina te politike ne daje nobenih principielnih koncesij in da čedalje bolj poganja korenine v stvarnost današnje in še bolj jutrišnje Srbije. Bil sem prepričan, da je zato Nikezićeva ekipa najboljše, kar lahko sedaj Srbija da, čeprav bi osebno tudi želel, da bi zlasti nekatere ekonomske stvari postavili in izvajali dosledneje. Nisem še pozabil razumnega in dostojanstvenega obnašanja srbskega vodstva in Nikezića osebno ob hrvaških dogodkih, ki je v mnogočem omogočalo in olajšalo stabilizacijo razmer na Hrvatskem. Po mojem so zaslužili priznanje in podporo, dobili pa so kritiko in udarce.

V začetku oktobra je zagrmelo. V intervjuju v zagrebškem Vjesniku je Tito med drugim tudi dejal, da mu je dovolj teh posameznikov, da lahko obračuna z njimi in da nima mnogo časa.[18] Vedel sem, da se je odločil, bolje rečeno, da so ga pregovorili. Komaj teden dni po

[18]Intervju, ki ga je dal Tito zagrebškemu Vjesniku, je 13.10.1972 na straneh 3-6 ponatisnilo tudi uredništvo slovenske izdaje Komunista pod naslovom Imeti moramo avantgardno in enotno partijo. Tito je v odgovorih na vprašanja novinarke Dare Janeković večkrat poudaril, da je treba vzroke za slabo stanje iskati že v VI. kongresu KPJ, po katerem je partija začela izgubljati ugled, začeli so jo že črtati kot najpomembnejši faktor v razvoju socializma. Dejal je, da se je že pred omenjenim kongresom, zlasti pa še po njem, razvila nekakšna evforična demokratizacija vsega in to v tolikšni meri, da se je vloga partije

tem intervjuju je bil sklican aktiv Srbije, ki je trajal polne štiri dni.[19] Nisem bil presenečen, ko sem zvedel, da so nudili močan odpor. "Zdrave sile", ki so imele nalogo izvesti napad, razbiti enotnost CK in vodstva ter tako ustvariti pogoje za obračun z Nikezićem, so ostale na tem aktivu v veliki manjšini. Pravo vsebino tega spora najbolj nazorno pokaže to, kdo je napadel Nikezićevo politiko. Napadali so jo tisti, ki so bili svoje čase največji zagovorniki centralizma in unitarizma kot posebne oblike srbske hegemonistične politike. Na njihovem čelu sta bila Stambolić[20] in Marković.[21] Spominjam se, da je komaj leto in pol pred tem Marković, kot predstavnik Srbije v koordinacijski komisiji za novo ustavo, na Brionih odločno zavrnil osnovno vsebino predlaganih ustavnih sprememb. Tedaj smo vsi takoj planili po njem, zato se je začel umikati. Sedaj pa je postal zastavonoša v borbi za napredek Srbije in njenega delavskega razreda. Proti Nikeziću so se izražali tudi nekateri bivši člani izvršnega biroja, ki so bili poklicani, da za trenutek zapustijo svoj upokojenski položaj, da se pojavijo na bojnem polju in tako vsaj številčno okrepijo precej maloštevilne in zelo barvite vrste Nikezićeve opozicije. Ironija usode je hotela, da so nekdanji največji predstavniki Kosova[22], skupaj s tistimi, ki so še desetletja prej vzdrževali najbolj trd režim srbske politike na Kosovu, tedaj napadli Nikezićevo politiko, ki je gotovo bila najbolj tolerantna, enakopravna in uvidevna na Kosovem kot vse pred njo. S tem seveda nočem trditi, da je že obračunavala ali da je že

---

zmanjšala na vseh pomembnih področjih družbenega življenja. Dejal je, da smo šli z demokracijo preveč na široko preden smo ji očistili pot. Ko je odgovarjal na vprašanje o enotnosti znotraj zveze komunistov Jugoslavije je dejal, da obstaja neenotnost v nekaterih forumih. Dejansko pa so njegove besede o tem, da gre, kar zadeva zvezo komunistov, zgolj za subjektivne faktorje, da tu ni nič objektivnega, kajti krivi so posamezniki ali skupine, jasno napovedale čistke. Dobesedno je dejal: "Te (posameznike ali posamezne skupine, op. ured.) moramo odstraniti ali disciplinirati, da bodo na liniji. Ko bo vse negativno izginilo iz zveze komunistov, potem bo tudi položaj zunaj ZK drugačen, potem bo lažji tudi boj z objektivnimi težavami." Dejal je še, da so po njegovem mnenju komunisti vojaki, kdor je komunist, je vojak, dokler revolucija traja, je vojak revolucije.

[19] Razgovor Tita s političnim aktivom Srbije je trajal od 9. do 16. oktobra 1972 s prekinitvijo 14. in 15. oktobra. 17. oktobra 1972 sta odstopila Marko Nikezić in Latinka Perović. Vest o tem je bila objavljena 23. oktobra. S tem je bila v Srbiji začeta široka akcija "krepitve enotnosti", ki je imela za posledico odstranitev velikega števila javnih in političnih delavcev v republiki Srbiji. 3.11.1972 je bila objavljena vest o odstopu Koče Popovića, za tem pa so odstopili ali pa so bili zamenjani med drugim tudi novinarji in publicisti Saša Nenadović (Politika), Frane Barbieri (NIN), Eva Ilić (RTV Beograd), odstranjeno je bilo veliko število političnih funkcionarjev v občinah (v Nišu, Prokuplju, Požarevcu, Kruševcu...) in še mnogo drugih.

[20] Petar Stambolić, rojen 1912, pred vojno diplomiral na kmetijsko gozdarski fakulteti, general major v rezervi, eden od organizatorjev vstaje v Srbiji, med NOB opravljal več pomembnih vojaških funkcij, član Predsedstva ASNOJ, po vojni predsednik IS Skupščine LR Srbije, podpredsednik Predsedstva SFRJ, član Predsedstva CK ZKJ, narodni heroj in junak socialističnega dela, človek, ki resno jemlje znano Titovo definicijo komunista kot vojaka revolucije.

[21] Dragoslav Draža Marković, v prvi knjigi njegovih spominov Život i politika 1967-1978, Marković na straneh 391 do 403 opisuje svojo vlogo pri napadu "zdravih sil", kot jih posrečeno imenuje Stane Kavčič. Jasno je, da ne skopari s pohvalami na svoj račun, in na strani 392 celo zapiše, da se je Tito v svoji zaključni besedi, ki je "politično obglavila" nasprotnike, v bistvu neposredno skliceval na njegovo argumentacijo. O takratnem Stamboličevem ravnanju pa Marković piše: "Pera je bio vrlo oštar i beskompromisan."

[22] Linijo "zdravih sil" je na aktivu Srbije neposredno podprl tudi Fadilj Hodža, rojen 1916, znan albanski politik, visok funkcionar v različnih oblastnih in političnih organih Avtonomne pokrajine Kosovo, podpredsednik Predsedstva SFRJ, član CK ZKJ, ki je leta 1987 odstopil z vseh funkcij potem, ko je v okviru razreševanja tim. kosovskega vprašanja obravnavana njegova odgovornost in mu je bilo očitano, da je podpiral albansko iridento na Kosovem.

obračunavala ali da je že mogla obračunavati z vsemi ostanki odnosov hegemonistične Srbije do Kosova. V nekem smislu sem razumel predstavnike Kosova. Z Nikezićem niso bili zadovoljni, hoteli so še boljšo rešitev od te, ne da bi se (ali pa so mogoče tudi se) zavedali, da lahko dobijo še mnogo slabšega. No, opozicija je bila enotna v tem, da naj Nikezić gre. V nobenem primeru pa ni bila enotna, kdo naj pride za njim. Kaj takega se v politiki mnogokrat zgodi. Skupni imenovalec je nezadovoljstvo, politika zahteva, da naj ta ali oni odstopi. Ko se to zgodi in doseže, pa udarijo na svetlo vse razlike glede tega, kdo naj pride in kaj naj dela. Čeprav je bila opozicija zoper Nikezića zbrana z vseh vetrov in iz raznih pobud, je vendar na tem aktivu ostala v veliki manjšini.

Medtem ko so se dogodki v Srbiji razvijali, sem odšel 15. oktobra 1972 z Angelco na vikend v Strunjan. Zvečer sva poslušala televizijski dnevnik in v njem je bil dan povzetek pisma, ki ga je glede enotnosti v republiškem vrhu, mestna konferenca poslala na CK.[23] Bilo je jasno, da streljajo name in da je to usklajeno z nekaterimi v republiki in tudi z Beogradom. Angelca je videla, kako se mi je pomračil obraz, ko sem slišal to poročilo. "Ali ti kaj morejo?", je vprašala. "Saj ti nič ne morejo, saj nisi naredil nobene napake!", je govorila sama. Zasmejal sem se v odgovor. Čez nekaj trenutkov sem ji odgovoril: "Draga moja, v politiki so trenutki, ko ne gre za napake, ampak za grobi odnos sil. Zdi se mi, da tak trenutek prihaja z velikimi koraki". "Utrujen si in vidiš vse črno," je rekla. "Mogoče", sem odgovoril njej v tolažbo in odšel spat. Spomnil sem se Hamleta: pripravljen biti - to je vse - in sladko zaspal. Naslednji dan sva z ženo delala v vrtu. Pripravljala sva mediteransko floro za zimsko spanje. Popolnoma sem se posvetil tem opravilom, vendar pa so mi misli istočasno uhajale v Ljubljano in še dlje v Beograd. Čedalje bolj se mi je dozdevalo, da bom imel prihodnjo pomlad izredno mnogo časa, tako da se bom lahko posvetil svojim tulipanom in drugemu pomladanskemu cvetju, ki tako bujno raste in dehti v dolini strunjanski.

Ko sem naslednji dan poslušal Titov govor, ki ga je imel ob zaključku srbskega aktiva, je bilo jasno, da so bili kritiki v manjšini, ker jih je on vzel v zaščito, hkrati pa ostro napadel Nikezića in njegove zaradi liberalizma in deloma tudi zaradi tehnokratizma. Ko sem analiziral Titov govor, se mi je zdelo, da še vedno obstajajo neke možnosti za Nikezića, čeprav

---

[23] Mestna konferenca ZKS Ljubljana je na 3. seji 19.10.1972 obravnavala uresničevanje XXI., XXII. in XXIII. amandmaja k ustavi SFRJ s poudarkom na uveljavljanju TOZD. Seji je predsedoval Vinko Hafner, ki je bil takrat predsednik MK ZKS Ljubljana, uvodni referat pa je imel Dagmar Šuster. Konferenca je poslala tudi pismo CK ZK Slovenije v katerem ugotavlja, da v odnosu do najpomembnejših družbenopolitičnih in ekonomskih vprašanj sedanjosti ni ne akcijske ne jasne razredne usmerjenosti vseh komunistov od delovnih organizacij do republike. Opozarja na pojave oportunizma, idejnega omahovanja in političnega grupaštva v ZK in pravi, da "ljubljanski komunisti vemo, da so bili takšni škodljivi pojavi ugotovljeni tudi pri posameznih odgovornih komunistih v najvišjih družbenopolitičnih in oblastno-izvršilnih organih republike". V zvezi s tem se v pismu omenja "takoimenovano cestno afero, akcijo 25 poslancev ter glasovanje v gospodarskem zboru Skupščine SR Slovenije o odvzemu poslanske imunitete poslancu Vujčiču" (glej spremno besedo urednikov). V zadnjem odstavku pisma MK ZKS Ljubljana "...zahteva od Centralnega komiteja ZKS, da se vnovič konkretno opredeli do omenjenih pojavov v republiških vodstvih in da se proti njihovim nosilcem dosledno postopa v smislu pisma predsednika ZKJ in izvršnega biroja." (Komunist, Posebna priloga, 27.10.1972, str.8, Ljubljana). Očitno je bilo, da gre za načrtovan in dobro premišljen manever "zdrave" politične grupacije v ZKS, kar je seveda ni motilo, da se ne bi v istem pismu izrekla proti grupaštvu.

minimalne. Enakega mnenja je bil tudi M.,[24] s katerim sva čez nekaj dni zelo izčrpno analizirala položaj. Očitno pa je Nikezić ocenjeval drugače in zato sta skupaj z Latinko odstopila. Ko mi je to novico sporočil M. B.[25] po telefonu, sem bil takoj prepričan, da je sedaj prišla tudi moja ura. Točno tri leta sem se upiral in boril. Zmagovali so argumenti, rezultati mojega dela, podpora in obziri do javnega mnenja, negotovost in strah glede bodočnosti, čeprav se je odnos sil v slovenskem vodstvu vse bolj in bolj nagibal v mojo škodo.

V naslednjih dneh so do mene prihajale zelo razburljive novice. Sporočali so jih tisti, ki so na mestni konferenci zatajili svojo vest in prepričanje in glasovali za papir, ki je zlasti po metodi, deloma pa tudi po vsebini tako zlovešče spominjal na začetek raznih čistk in obračunov v Sovjetski zvezi, v stalinskih časih. Prihajali so k meni tudi moji iskreni tovariši in prijatelji, zaskrbljeni in zbegani. Vsi so prinašali slabe novice in vsi postavljali isto vprašanje: kaj storiti?!

Razmišljal sem, da bi dal odpoved iz zdravstvenih razlogov. Toda zavrgel sem to misel, ker se mi je zdelo, da bi bil tak umik nepolitičen. Tudi sam ne bi bil miren pred svojo lastno vestjo, če bi to skril. In kaj, če si vendar prečrno ocenil situacijo? Kaj, če je bil, oziroma bi bil to samo manever in pritisk nate, brez končnih zaključkov, kaj če so vendar obstojale neke možnosti za kompromis? Taka in podobna vprašanja bi vrtala vame v nedogled. Odgovora nanje ni bilo oziroma ga ne bi bilo. Ostajale bi samo predpostavke, ugibanja, domneve, vse to pa je včasih hujše od najbolj krute resnice. Če bi to storil, bi razočaral tudi celotno demokratično in napredno politično javnost, tisto javnost, ki me je podpirala, mi zaupala in videla v meni in mojem delu enega od pomembnih dejavnikov take politike. Lahko bi mi upravičeno očitali, da sem se umaknil prehitro, brez potrebe, zaradi panike ali privatne komoditete. Vedel sem, da bi bil to hud udarec tej politični javnosti in zato predhodni odstop ne bi pomenil nič drugega kot nerazumno in oportunistično politično umikanje.

Ljudje mi ne bi verjeli in ga ne bi razumeli. Vedno bi lahko padali očitki, da sem se prehitro in brez potrebe umaknil. Zato sem zavrgel to misel in delal naprej, kot da se ni nič zgodilo in kot da ne vem, kaj se kuha. 25. oktobra 1972 sem sklical sejo izvršnega sveta o pismu. Debata je bila dobra, volja do dela velika. Nismo molili confiteor, pač pa smo celovito analizirali naše rezultate in slabosti in na podlagi pisma dopolnjevali našo konkretno politiko. V teh dneh sem sklenil, da grem pogledat stvari v levji brlog. Povabil sem Hafnerja na razgovor. Trenutek je okleval, ko sem mu po telefonu predlagal, naj pride v četrtek, 24.10.1972 zvečer k meni domov na razgovor. Potem pa je sprejel.

Ko je prišel, sem povzel besedo in dal kratek oris položaja v Jugoslaviji in Sloveniji. Strinjala sva se, da stanje ni rožnato, pač pa zamotano in polno morečih oblakov. Nisva dolgo hodila okrog vrele kaše. Naenkrat sem ga naravnost vprašal, kaj pomeni njihovo

---

[24] Najverjetneje Marko Bulc, rojen 1926, diplomiral na oddelku za kemijo, med NOB opravljal varnostno obveščevalne in vojaške funkcije, po vojni do 1954 služboval v JLA, pozneje je bil sekretar UK ZKS Ljubljana, član Zveznega izvršnega sveta, član Predsedstva SFRJ, vodja delegacije slovenske Skupščine v Zboru republik in pokrajin Skupščine SFRJ, od leta 1982 predsednik Gospodarske zbornice Slovenije.

[25] Marko Bulc

pismo. Popil je požirek merlota in zelo odkritosrčno odgovoril. Rekel je, da je pismo predvsem namenjeno meni, čeprav ne samo meni. "Sedaj moramo neke stvari razčistiti", je pribil. "Kaj mi očitate", sem ga vprašal. "Govoriš samo z menoj", me je zavrnil. "Kaj ti očitam, boš slišal, govorim samo v mojem imenu." In potem je začel naštevati. Začel je seveda z mojimi zaslugami in sposobnostjo in nadaljeval z mojimi grehi: ne razumem prave vloge delavskega razreda, forsiram srednje sloje, zbiram kadre po osebnem okusu, podcenjujem vlogo ZK, nisem dosleden pri socialni diferenciaciji in končno sem povzročitelj republiške neenotnosti. Mirno sem ga poslušal in potem začel zavračati točko za točko njegove obtožbe. Govoril sem prizadeto, odsekano, skozi zobe. Gledal me je in poslušal. "Lahko si zelo prepričljiv, kadar si takole vehementen", je rekel. Toda to je bil razgovor dveh gluhih. Nazadnje je še ugotovil, da sem v težkem položaju in da je moja osebnost in usoda tragična. "Mogoče je res, da bo tragična, toda zagotovo ni mizerna", sem mu vrnil. In to je rekel, da to pismo mestne konference ni dogovorjena zarota. Odgovoril sem mu, da v drobnem političnem življenju ni treba delati srednjeveških zarot. Zadostuje, če se nekaj vplivnih osebnosti iz raznih pobud in interesov znajde na isti valovni dolžini. Vse ostalo potem prinese razvoj dogodkov in logika borbe. Strinjal se je. Bil je možat in odkrit, zato je še dodal, da ve, da poslednjič sediva za isto mizo in zadnjikrat pijeva isto vino. Srhljivo mi je zadonela ta ugotovitev. Bila je poslednji akord najinega skoraj trideset letnega poznanstva in tovarištva in poslednji spev najinega petletnega zelo uspešnega sodelovanja v izvršnem svetu. Ob slovesu sem dejal: "Še tisto malo, kar nas je ostalo iz revolucije, kar nas niso potolkli Nemci, Italijani in belogardisti, bomo potolkli sedaj mi, enega za drugim." "Je pač tako", je dejal, skomignil z rameni in odšel v turobno jesensko noč. Zaprl in zaklenil sem vrata za njim. Vame je udarila tišina, spomnil pa sem se tudi tistega strašnega pregovora, da vsaka revolucija žre tudi svoje otroke. In bilo mi je hudo.

Naslednji dan sem dobil nedolžno vabilo.

Ne vem, če je že kdo kdaj dobil bolj nedolžno povabilo, naj se udeleži svojega lastnega političnegapogreba.

Šel sem na sejo dokaj miren in močno radoveden, česa vse me bodo obtožili in kakšen bo razvoj dogodkov. Marinc je uvodoma prebral referat[26], ki naj bi bil podlaga za sejo CK. V njem smo dobili svoje pomembno mesto jaz, Kropušek in Krese. Meni so očitali: premajhen izvoz v dežele tretjega sveta, cestno afero, razpravo o delnicah, premajhno odločnost v boju s tehnokratizmom, povezavo z Evropo, odnos do Jugoslavije, delavski razred, neenotnost. Kraigher[27] je bil imenovan kot primer dobrega delavca za samoupravljanje. Popit je dobil pohvalo, ker je imel nekaj političnih sestankov o integracijah. Jaz pa sem bil na koncu referata še posebej poudarjen kot ta, ki je na čelu tistih članov izvršnega sveta, ki slabo

[26]Referat iz te razširjene seje sekretariata CK ZK Slovenije je bil pozneje skorajda povsem ponovljen na 29.seji CK ZK Slovenije, čemur pritrjuje tudi Stane Kavčič, ki pravi, da je bil Marinčev referat s te seje le omiljena in skrajšana verzija referata, ki je bil prebran na sekreatriatu.Marinčev referat je bil objavljen v posebni številki Komunista, ki je izšla 9.11.1972 in ki je prinesla poročilo in diskusije iz 29.seje CK ZK Slovenije. Več o tem glej v spremni besedi.

[27]Sergej Kraigher, rojen 1914, pred vojno študent medicine, podpolkovnik v rezervi, med NOB opravljal različne politične funkcije, po vojni podpredsednik vlade LR Slovenije, podpredsednik Zveznega izvršnega sveta, predsednik predsedstva SR Slovenije in SFRJ, član CK ZKS, CK ZKJ in Predsedstva CK ZKJ, človek, ki zelo resno jemlje znano Titovo definicijo komunista kot vojaka revolucije.

delajo. Marinc je pozval CK, naj obsodi moje delo in naj določi moje odgovornosti. Tudi Kropušek in Krese sta dobila dovolj in preveč.

Ko je končal, je nastala mučna tišina. "Ali boš ti kaj rekel?" se je obrnil Popit naravnost name. Za trenutek sem okleval, kaj naj rečem. Grabilo me je, da potrkam na njihovo moralno vest. Da jih spomnim na skupno delo, na tovarištvo, na naše skupne cilje. Imelo me je, da jim povem, da vem, kako so to pripravljali, kako so se sestajali in pogovarjali. Toda zavrgel sem tak pristop. Potlačil sem v sebi moralno ogorčenje, čutil sem, da bi bil skoraj smešen, če bi govoril o vsem tem. V hipu mi je bilo jasno, da ne želijo samo moje funkcije, ampak tudi moje prepričanje, moj jaz in mojo človeško podobo. Če bi podpisal, kar je prebral Marinc in če bi šlo to na CK, bi tam izpadel kot politična in moralna cunja, postal bi politični in moralni pohabljenec. Pljunil bi na samega sebe, na svoje prepričanje in na svoje delo. Vedel sem, da moj položaj predsednika izvršnega sveta lahko zrušijo, hkrati pa sem čutil, da sem dovolj močan, da ne bodo mogli zrušiti in opljuvati mojega jaza, mojega dostojanstva, mojega dela in prepričanja. Vse to mi je postalo jasno v tistih nekaj sekundah in misli so mi uhajale daleč naprej v prihodnost, doživljal in instiktivno sem čutil to, kar bo moralo priti v naslednjih desetih do petnajstih letih. Potem pa sem spregovoril. Rekel sem mu:

"Jaz osebno nisem prepričan, da so razmere v Sloveniji take, da je potrebno stvar tako postaviti, zlasti še, če imamo pred očmi, kaj to pravzaprav pomeni. Živim v prepričanju in sem smatral, da smo v preteklosti mnogokrat o mnogih vprašanjih diskutirali, da so bile med nami tudi razlike, ampak da smo v vseh osnovnih stvareh našli skupno platformo, se zanjo zedinili in jo tudi bolj ali manj uspešno - mislim pa, da bolj kot manj uspešno - realizirali. Mislil sem in smatram, da je trenutek, ko je treba tako analizo na platformi pisma tudi sedaj narediti. Toda očitno je zadeva taka, da je le nekaj posameznikov ali nekaj žiro računov, na katere je treba te račune poslati. V tem tekstu je v glavnem vse, kar je, recimo, dobrega, vezano na nekatere posameznike oziroma forume. Kar pa je slabega, še zlasti kar se tiče izvršnega sveta, je zdiferencirano na nekaj članov, ki so delali dobro, in na nekaj članov ter mene osebno, ki smo delali slabo.

Mislil sem, da je možno in potrebno ter, da bi se bilo koristno stvari lotiti drugače. To je moje mnenje. Ničesar pa tudi nimam proti temu, da se stvari posredujejo centralnemu komiteju v taki obliki in vsebini, kot so tu napisane, z vsemi posledicami, ki iz tega izhajajo. Mislim pa, da so v tekstu, zlasti kar se tiče dela izvršenga sveta in mene osebno, stvari predstavljene enostransko, deloma netočno. O tem - če ostane tako, kot je - bom jaz govoril na centralnem komiteju, pa bo potem on ocenil in zavzel svoje stališče. Toliko za sedaj. Ker, če prav razumem tekst - slišal sem ga prvič - ne gre za to, da se nekatera konkretna stališča izvršnega sveta analizirajo, ampak gre za generalen političen odnos do izvršnega sveta, do njegove politike in do mene, kot njegovega predsednika, še posebej. Ta generalni politični odnos bi se dal zreducirati v politično nezaupanje. V dejavnosti vlade, ki je na položaju pet let in pol, se seveda marsikateri sklepi ali konkretne akcije lahko ocenijo tako ali drugače.

Naj začnem kar s prvim primerom. Prvotna zasnova dolgoročnega programa je izgledala takole: vse, kar je bilo narejeno do skupščine ali do finalizacije v dolgoročnem programu, je bilo zanič, je bilo parcialno, je bilo tako, je bilo drugačno, itd. Potem pa je naenkrat v finalu

nastal dober program. Take logike in takega pristopa ne sprejemam; tem bolj ker vem, da sem sam delal prve zasnove in spremljal delo inštituta, s tistimi tovariši tam, sem sedel dneve in dneve. In to jaz ne sprejemam in ne bom nikoli sprejel. Ampak, tak je pristop.

In še rečeno mimogrede; dve leti smo se borili za usmeritev dohodka v Sloveniji. Besede ni o tem. Pa je bila težka borba, in to tudi z nekaterimi, ki govorijo danes malo drugače, kot so govorili takrat.

Če se tako stvari postavljajo, jaz nisem proti. Mislim naprej, mislim širše, zato nisem prepričan, da jih je treba gledati le s te strani. Mislim, da jih je možno postaviti drugače. Pa ne gre tu za nobeno ezopstvo. Prosim, kar pojdite pogledat državno upravo, kako ti ljudje delajo. Ali ne morejo ali nočejo delati. In kakšen je beg iz te državne uprave in kakšna je? Politično pa stvar takole izgleda: treba je samo še tale izvršni svet likvidirati in v Sloveniji bodo potem odprta vrata skokovitemu napredku, izginila bo neenotnost in konsolidacija zveze komunistov je tu. V redu. Jaz pa mislim, da ni tako. Če centralni komite oceni, da je tako, v redu. Potem je to zelo nizka cena, lahka cena, ki jo je treba plačati. In to je potem treba nemudoma narediti. Mislim pa, da stvar ni taka."

Popit je potem rekel:
"Ti misliš, da se da drugače postaviti. Lahko poveš, kako bi se drugače postavilo?"

Jaz pa:
"Da se postaviti tako, da vidimo, kaj je treba storiti, da se določene stvari popravijo. Ne mislim pa, da so katastrofalne. To moram takoj povedati. Sem tudi za to, da se popravijo, brez tendence, da se nekoga odstreli. Če pa se gre a priori v to, da je treba nekoga odstreliti, potem se seveda zbira argumente in se seveda da marsikaj najti. Mislim, da se moramo dogovoriti glede tega pristopa.

Kar se mene tiče, smo že dostikrat rekli, da smo tudi v izvršnem svetu odprti za kritiko. Vsaka vlada je bedasta, če misli, da ne bo kritizirana. Bila je in še bo.

Samo to bi še povedal. Če se zedinimo za to platformo, kar se mene tiče - in prepričan sem, da tudi izvršnega sveta - smo pripravljeni biti odprti do vseh stvari in si prizadevati za to, da se določene stvari - če je potrebno - popravijo. Recimo: davkarija. Poglejmo objektivno! Pred tremi ali štirimi leti smo v skupščini prvikrat govorili, da bi bila potrebna davčna policija. Saj bi nas kmalu nagnali. Rekli so: 'Kje pa je komunalni sistem, kako pa si vi to predstavljate?' Ne videti stvari v zorenju, ne jih gledati v kompleksni povezanosti, ampak videti težave samo v personificiranju nekoliko ljudi in misliti, da je treba te ljudi in to vlado zrušiti ter zamenjati še koga drugega, prosim, pa pojdimo po tej poti. Jaz sem prepričan, da ta pot ni potrebna in da ne bo dala pravih rezultatov. Ampak, če se centralni komite zanjo odloči, prosim, tu sem, z vsemi posledicami. Bom pa govoril na centralnem komiteju, točko po točko, če gre ta referat tja. Če je potrebno, in če ni drugega izhoda, kot da se zdiferenciramo, se pač bomo."

Popit je na to pristavil:

"To se pravi, da so razlike vendarle take, da se je potrebno zdiferencirati in da o njih razpravljamo."

Še enkrat sem ta dan povzel besedo in dejal:
"Če gre za konkretno kritično analizo, absolutno ne bežim od tega, da je v tej kritični analizi vključeno tudi delo izvršnega sveta in državne uprave. So stvari, ki bi jih bilo treba reči poleg tistega, kar je povedal tovariš Marinc. Stvari, ki jih vidim tudi jaz in o katerih smo tudi že večkrat govorili. Tovariši, saj nismo včeraj prišli v politiko, vseeno je, kaj vi tukaj govorite ali hoče kdo glavo ali ne, če ostanejo stvari tako napisane, kot so tukaj, je to moja politična smrt. In vsem je to jasno. Če ni to politična nezaupnica, kaj pa je potem? Vsak lahko naredi zaključke iz tega. Jaz pa sem potem lahko samo neskončno velika šleva ali pa neskončno veliko budalo, da še naprej ostanem, kjer sem.

Izvršnega sveta imam dovolj. Bil bi zadovoljen, če bi se ga lahko že jutri rešil. In mi je neskončno žal, da ste me pregovorili letos spomladi, da sem še ostal tukaj, ko sem bil pripravljen iti v predsedstvo ali pa kam drugam. Z ene strani se neprestano boriš zoper zahteve, ki objektivno pomenijo koncentracijo kapitala in državne oblasti, z druge strani pa neprestano poslušaš kritiko, da ni izvršni svet napravil tega ali onega kot državna oblast.

Če se sprejema ocena, da se mene podi iz tega političnega prostora kot etatista, tehnokrata in ne vem kaj še vse, potem naj to oceno sprejme centralni komite in mi naj da samo moralno pravico, da se branim. Ker mi ni vseeno. Če je treba, da grem, bom šel, toda ni mi vseeno, da grem kamenjan z vsemi temi stvarmi. Če me hočete kamenjati, kamenjajte me na centralnem komiteju. Tudi mnogi člani izvršnega sveta bodo radi šli. Človek ne more reči nekomu, da je birokrat ali željan oblasti, ker sem ga jaz lepo prosil, naj pride v izvršni svet. Marsikdo bi lahko šel drugam, manj delal, več zaslužil in v miru živel.

Ponovno bi rekel, da nisem za to, da se mora centralni komite na tem vprašanju preglasovati in razbijati. Toda nisem za to, da sem jaz grešni kozel za vse.

Janez Vipotnik:[28]
"To je bilo tvoje pojasnilo ob akciji '25 poslancev' potem, ko sem pritiskal nate in ti trikrat rekel, da vendar moraš nekaj reči."

Andrej Marinc pa užaljeno:
"In to po razgovoru v Podrožniku, ko je izgledalo približno takole: Petrič naj svoje potegne, mulci v sekretariatu pa tudi svoje potegnite."

Odgovarjal sem jim:

---

[28] Janez Vipotnik, rojen 1917, pred vojno študiral na gradbeni fakulteti, med NOB opravljal različne pomembne politične funkcije, po vojni predsednik ZM Slovenije, član sekretariata CK SKOJ v Beogradu, minister za zunanjo trgovino vlade LR Slovenije, sekretar za gospodarstvo Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije, glavni urednik Dela, član predsedstva Slovenije in CK ZK Slovenije, predsednik RK SZDL Slovenije, predsednik RO ZZB NOV Slovenije, sedaj v pokoju, človek, ki zelo resno jemlje znano Titovo definicijo komunista kot vojaka revolucije.

"To ni res. Jaz sem uvodoma začel s tem, da je tukaj pismo platforma za neposredno konkretno akcijo. S tem sem začel svoje izvajanje in sem ga sprejel in javno povedal, da ga sprejemam. Ob '25 poslancih' sem se izjasnil na seji centralnega komiteja kratko, ampak sem se izjasnil. (Iz dvorane: 'Silom razmer') Dobro. To je vaš komentar - silom razmer. Ribičič[29] me je vprašal, če sem sploh za socializem ali ne. "Mitja, ti boš mene spraševal, naj se izjasnim, če sem za socializem. To je ravno tisto, kar jaz tukaj čutim. Po vsem tem, po štiridesetih letih mojega delovanja (z dvojnimi leti) ti mene sprašuješ, da se naj izjasnim, če sem za socializem. To je žalitev."

Namenoma sem zaostroval, zato da jih prisilim, da pokažejo čim več svojih kart. Vipotnik in Ribičič sta bila žaljiva in nesramna. Kropušek, Krese, Kranjc[30] in Pregl[31] so branili sebe. Vsi ostali so krmarili kot so vedeli in znali in dali podporo Marinčevemu referatu. V pristopu, v posameznih obtožbah in ocenah, v izrazoslovju, v človeškem in tudi političnem odnosu do mene, so bile med njimi opazne razlike. V zaključni oceni, ki pa je praktično pomenila moj politični konec - pa so bili enotni. In ravno to zadnje sem hotel slišati in vedeti. Vse ostalo me ni zanimalo, oziroma sem vedel, da je samo taka ali drugačna priloga k glavni jedi, ki pa je bila že kuhana in na mizo položena. Ko sem ta in naslednji dan poslušal razpravo in ko sem tuhtal nastali položaj v noči brez spanja med 28. in 29. oktobrom 1972, sem se stalno vračal pred eno samo dilemo: od kod in na kakšen način nuditi odpor. Drugače povedano, ali zaključiti vso zadevo z mojim odstopom že na tej razširjeni seji sekretariata, to se pravi več ali manj v zaprtem krogu ali pa iti naprej na centralni komite, v skupščino in v javnost. Vsa moja osebnost, moj značaj, moja moralna in človeška prizadevnost je zahtevala to drugo. Zdrav politični razum in moj politični instinkt sta govorila prvo. Takole sem razmišljal. Če se bijem do kraja, argumente sem imel zelo močne, če grem na centralni komite in v skupščino, bom potegnil precej članov in poslancev za seboj. Verjetno na centralnem komiteju ne bi dobil večine in zaupnice. V skupščini bi jo vsaj pod normalnimi pogoji dobil. To bi potem bil popolen razcep. Vse bi prišlo v javnost, kjer bi se temperatura dvignila. Lahko bi prišlo do javnih protestov, ker sploh nisem dvomil, da imam ogromno večino slovenskega naroda za seboj. Vedno sem čutil, da sem imel močno podporo v vseh slojih prebivalstva na Slovenskem. Med delavci in kmeti, med inteligenco kakor tudi med takoimenovanimi srednjimi sloji. Če bi zdaj vse to zavrelo, če bi spregovorila ulica in stihija, v kateri bi se pojavila tudi razna gesla nezadovoljstva, nastopile bi provokacije vseh vrst, sovražniki in bedaki bi zakurili pod kotlom...! In kaj potem? Nastopil bi Tito. Mene in tiste, ki bi me podpirali v centralnem komiteju, skupščini in v ZK, bi proglasili za frakcijo; vretje v množicah za kontrarevolucijo. Natančno sem videl in čutil pred seboj novo Češkoslovaško.

---

[29]Mitja Ribičič-Ciril, rojen 1919, študiral na Pravni fakulteti, med NOB opravljal pomembne politične dolžnosti, po vojni je bil republiški javni tožilec, republiški sekretar za notranje zadeve, predsednik Zveznega izvršnega sveta, član predsedstva SFRJ in ČK ZKJ, predsednik RK SZDL Slovenije, sedaj v pokoju, v javnosti znan kot še vedno zelo vpliven in prekaljen politik, človek, ki resno jemlje znano Titovo definicijo komunista kot vojaka revolucije.

[30]Stane Kranjc, rojen 1929, doktor političnih ved, redni profesor FSPN, udeleženec NOB, po vojni glavni in odgovorni urednik revije Teorija in praksa, član IK CK ZK Slovenije, predsednik strokovnega sveta SR Slovenije za vzgojo in izobraževanje.

[31]Živko Pregl, rojen 1947, diplomiral na Ekonomski fakulteti v Ljubljani, član MK ZKS Ljubljana, predsednik OK ZMS Ljubljana Šiška, predsednik ZM Slovenije, direktor Zavoda SRS za družbeno planiranje, sedaj izvršni sekretar predsedstva CK ZK Slovenije.

Zaključek je bil jasen. Če bi šel po tej poti naprej, bi bilo politično neodgovorno. To bi bila politična avantura, ki bi prinesla slovenskemu narodu samo nesrečo, pogubo, poraz, solze, kletve, sovraštvo in kri.

V noči med 28. in 29. oktobrom 1972 sem to nevarnost natančno spoznal in doumel. Bil sem popolnoma sam. Z nikomer se nisem mogel posvetovati. Čutil sem, kako je pritiskala name pomembnost te odločitve. Kdo ve, koliko človeških usod, sreče ali nesreče je bilo v tisti noči odvisno od nje. Vedel sem, da se slovenska stvarnost ne more spremeniti s takim ali drugačnim predsednikom vlade. Še več. Ne more se spremeniti z neko revolucijo ali s pismom, s propagando ali lažjo, niti s takimi ali drugačnimi programi te ali one konference, foruma ali stranke. Ta stvarnost je slonela in izhajala iz tistega, kar smo dosegli, zgradili in spoznali, ne samo danes in včeraj, ampak od kmečkih puntov, preko vseh kalvarij, zmag in porazov, skozi katere je šel slovenski narod in njegov delovni človek v svoji večstoletni zgodovini. Tu, stisnjeni med Triglav in Jadran, med furlansko in panonsko nižino, smo preživeli že mnogo hujšega in pomembnejšega, kot pa je odstop Staneta Kavčiča. Dobro sem se zavedal, da našemu socializmu niso temelj naše revolucije, referati, propaganda, pridige in forumi. Njegov temelj je stvarni delovni človek, ustvarjalno delo slovenskega delavca, kmeta in intelektualca. To pa je bilo tu že pred menoj, je bilo tu skupaj z menoj; in ostane, ko tudi mene več ne bo! To je osnovno in bistveno, vse ostalo je postransko in manj pomembno. In tako mi je postala duša lahka, odleglo mi je, ko sem sklenil, da se bom umaknil iz večnega hrupa.

V tistem trenutku se je v tako mojo odločitev zlilo več interesov in spoznanj. Mojo ostavko so želeli in hoteli vsi tisti, ki so bili glavni ustvarjalci in zagovorniki **preokreta**, ki je prihajal. Bil sem jim zapreka in nevarnost. Sam pa sem trdno sklenil, da ne bom sodeloval pri taki politiki, ki bo vodila nazaj, ki bo zlasti krepila centralizem in staro komandantsko in za naše razmere sektaško vlogo in položaj zveze komunistov. Nisem verjel, da je mogoče, na ta način resno in trajno reševati idejne, politične, gospodarske, nacionalne in socialne probleme v Jugoslaviji. Če je že treba narediti to spremembo, v kar sploh nisem prepričan, potem jo naj napravijo brez mene. To je bilo tudi z mojega moralnega vidika edino pošteno. Še najmanj pa sem se strinjal z načinom, kako se je ta **preokret** delal. Nikoli nisem mislil, da je mogoče z osebnimi obračuni in pogromi izboljševati politično situacijo ali reševati probleme. Kadar se nekdo poda na to pot, potem ni konca. Vedno znova je treba nekoga vreči iz sedla oziroma dobiti nekega grešnega kozla. Enkrat je ta kozel nacionalist, drugič liberalec, tretjič tehnokrat, četrtič centralist, petič "lider" in tako naprej brez konca in kraja. Moralno-politične in psihološke posledice takih obračunov in kozlovskih sodb in obsodb so strašne. Prevlada zakon džungle, zakon močnejšega ne pa zavest o skupni osebni povezanosti, razumevanju in zaupanju. Slutil sem, da se v Jugoslaviji v tem pogledu podajamo na spolzko in nevarno pot. Slutil sem, da je to šele začetek in tudi zaradi tega sem sklenil, da se umaknem.

Ker sem tako odločitev v sebi že sprejel, sem dokaj mirno poslušal razpravo, ki se je na sekretariatu nadaljevala še cel naslednji dan. Ko so govorili skoraj že vsi, sem na koncu odgovoril - zaradi resnice - na posamezne obtožbe in očitke. Takole sem dejal:

Prvo, vprašanje glede osnovne orientacije izvršnega sveta. Je bila samoupravna ali ne, oziroma ali je bila dovolj samoupravna ali ni bila dovolj samoupravna?

Tu bi vendar šel malo nazaj in mislim, da bi bilo treba stvar gledati v celotnem mandatnem obdobju. V teh petih letih in več smo praktično naredili ogromen skok naprej v družbi na vseh področjih, od federacije preko republik do baze. Hkrati smo izvršili zelo mnogo premikov in sprememb tudi horizontalno. Vse to je pritiskalo, recimo na izvršni svet, da je moral iskati izredno veliko vsakodnevnih konkretnih odločitev, ko je moral posamezna splošna stališča, bodisi, da so bila zapisana v partijskih dokumentih, v dokumentih drugih političnih organizacij ali v sami ustavi, neprestano na razne načine konkretizirati. Moral je dajati konkretne odgovore. To smo delali in živim v prepričanju, da smo želeli to delati z vso zavzetostjo, z vsem znanjem, z vso sposobnostjo, ki smo jo imeli. Prepričan sem, da smo vse to delali uspešno. Tu se postavi vprašanje, če so bili v izvršnem svetu ali v celotni javni upravi kakšni zavestni idejni odpori v tej smeri družbenega razvoja. Jaz mislim, da ne, da so se te usmeritve in spremembe v osnovi vendarle sprejemale, da pa so neprestano nastajali najrazličnejši vozli, ko smo prihajali od načel h konkretni praksi.

Dalje, s kakšno upravo in celotnim upravnim aparatom smo mi razpolagali ves ta čas in s kakšnim smo delali? To je v glavnem uprava, ki je živela 15, 20 let v popolnoma drugih pogojih, ko je v bistvu ali prepisovala zvezne predpise ali se je malenkostno adaptirala nanje. To je tudi na delo izvršnega sveta gotovo imelo svoj vpliv.

Dalje, je neka določena rutina, ki je vedno obstajala, zlasti, kadar so ljudje izredno dolgo časa tu. Toda, kljub temu mislim, da smo mi na republiškem nivoju na relaciji izvršni svet - skupščina, vendar nekako lovili korak. Nismo šli vedno, niti operativno, niti miselno, niti idejno dovolj hitro, vendar pa mislim, da smo v bistvu stvari vendarle nekako dohajali in jim bili dorasli. Menim, da to dokazuje konec koncev tudi razvoj dogodkov v sami skupščini. V teh petih letih smo imeli nešteto težkih materialnih, zakonodajnih problemov v skupščini, ob vsakem proračunu, skratka ob vsem tistem, kar je prihajalo. V glavnem smo skupaj s skupščino, s poslanci, te stvari vendar vlekli brez večjih konfliktov in zastojev. S tem absolutno ne mislim trditi, da so že vse zadeve na pozicijah sedanjih ali pa še manj bodočih amandmajev. Vendar pa se mi zdi, da imajo določen tok. Če to ne bi bilo res, se postavi vprašanje, kako bi se lahko izvršni svet sploh obdržal? Kako bi se bilo možno sicer sporazumeti z vsemi temi samoupravnimi skupnostmi in z vsem tistim, kar se je v skupščini dogajalo? Interesantno je, da izvršni svet v teh petih letih v skupščini pri teh vprašanjih sploh ni imel kakih večjih političnih prelomov. Mogoče bi bilo pri nekaterih vprašanjih celo bolje, če bi jih imeli, ker bi se stvari bolj zaostrile in šle potem mogoče hitreje naprej. Ampak, generalno, smo po mojem mnenju vendarle te stvari vlekli.

Drugo je vprašanje, koliko smo bili v teh problemih prisotni spodaj, v občinah, v delovnih organizacijah, v najrazličnejših drugih asociacijah. Takoj moram povedati, da ne dovolj. V izvršnem svetu smo se mnogokrat o teh rečeh pogovarjali. To so bili posamezni izleti, posvetovanja, obiski. Prideš, pogledaš, kaj rečeš, kot nekega organiziranega izvršno-političnega organa pa na tem področju izvršnega sveta ni bilo. Pa ne zato, ker bi to zapostavljali, ampak zato, ker smo bili v tem pogledu delovno prekratki.

Tak je najbolj splošen pogled na to vprašanje. Samo še tole. V nas samih so mnogokrat zorele ideje, skozi razno razne zakone in predpise. Ko smo z njimi startali, so bili precej drugačni kot potem, ko so bili končno v skupščini sprejeti, ker se je ob vsem tem pravzaprav neprestano oblikovalo neko spoznanje, neko prodiranje. In jaz nisem čutil, da se postavlja vprašanje hočeš ali nočeš, ampak največkrat sem čutil: kako, ali znaš ali ne znaš, ali najdeš rešitev ali je ne najdeš.

Tu se od vsega začetka, to čutim, vleče za nami nek refren, da je to več ali manj tehnokratska vlada, ki vidi samo in predvsem gospodarstvo, ki želi nek poslovni svet, ki je z njim tudi povezana. Naj povem še nekaj o tem. Izvršni svet se je in jaz sam že od vsega začetka zelo odločno orientiral na to, da bi ustvaril neko učinkovito gospodarstvo, poslovno, tržno sposobno gospodarstvo. V tem pogledu smo dejansko stalno vodili neko akcijo. Ne zato, ker bi mislili, da je to osnovno in da je to vse, ampak zato, ker smo bili trdno prepričani, in jaz sem še trdno prepričan, da tam, kjer so izgube, tam ni samoupravljanja in tam ni demokracije, tam je prej ali slej prisilna uprava.

Po drugi strani pa je res, da so zveze izvršnega sveta in celotne uprave mnogo bolj pogoste, komunikativne z neko določeno strukturo, to je prvenstveno z vodilno strukturo gospodarskih organizacij, ker še vedno obstajajo neki centri državnega odločanja. Po drugi strani pa se vse te gospodarske strukture obračajo na te centre gospodarskega odločanja in jih neprestano zasipajo z vsemi mogočimi zahtevami, predlogi, vprašanji in tekočimi rešitvami, ki jih je treba najti.

Moram reči, da je polovica izvršnega sveta, zlasti gospodarskega dela, zadnji dve leti z veliko svojega časa in sposobnostmi angažirana v federaciji, bodisi v razvozlavanju prejšnjih stvari, bodisi v koncipiranju novih. Zavestno smo se orientirali v to, da smo tam prisotni, da prihajamo s svojimi rešitvami, s svojimi predlogi. To ni bilo in še vedno ni enostavno. To je kompleks nalog, ki enostavno tukaj je, ker nam je nasprotni del , ki naj raste na samoupravni osnovi, še vedno prešibak in v nekem kontinuiranem procesu pravzaprav prevzema posle za sebe. Vzemimo primer naših tako imenovanih posegov v gospodarstvo. O tem je bilo veliko pripomb, da je to neka nova koncentracija kapitala. Je, čeprav v tem ne vidim tiste funkcije državnega kapitala, kot je bil včasih, ki se je vračal nazaj, oplajal samega sebe. To so vendar proračunska sredstva, ki se dajejo nepovratno. Dobro, mi smo se tu znašli pred nekaterimi najbolj perečimi problemi. Če pogledate spisek, ko človek sliši, da je to 30, 40 milijard (ostalo smo podedovali iz federacije), je to velika vsota. Ko pa pogledaš, da je tu notri železnica, ceste, da je tu elektrika, Luka Koper, da so tu kmetijska posestva itn., da ne naštevam, potem pa si pred vprašanjem, kako sicer pokriti te potrebe. Sam sem sedel pred spiskom in držal pero, da si zaznamujem, kaj bi lahko vrgli ven. Pa je naraščal iz leta v leto, čeprav nam je bilo jasno, da to ni pozicija in da moramo to prelomiti.

Tu je bilo rečeno, Janez[32] je omenil o tistih pipicah, ko sem na Strmolu govoril direktorjem. Težko je na take prenešene stvari reagirati: kdo je bil tam, kaj je najprej povedal

[32] Najverjetneje Janez Vipotnik.

itd. Moja teza tam je bila sledeča: mi moramo vse storiti, kar je možno, da bomo to inflacijo zmanjšali in da bomo zavestno zmanjševali tudi konjunkturo povpraševanja. Ampak, dokler je konjuktura povpraševanja kljub vsemu tukaj, nima smisla, da vi tarnate in rečete, da bo gospodarski polom in da se bo ne vem kaj vse zgodilo, ampak pojdite in se vključujte v to tržišče. Postavite se tu s svojim blagom in ne imejte iluzij, da bomo mi, sama Slovenija ali sam izvršni svet, vso to konjunkturo povpraševanja zavrli. To je bila moja teza. Nikdar jaz in tudi ne izvršni svet kot celota ne moremo garantirati za vsakega posameznika, kaj se je pogovarjal - nisem pa dopuščal, da je možno poslovati protizakonito. Če se spomnite, smo imeli celotno razpravo v skupščini o teh protizakonitih stvareh.

Toliko o nekaterih elementih gospodarstva. Mislim, da so rezultati take usmerjenosti tudi tukaj. Tega ni videti, če se gre samo pogledat skozi bilance, številke lahko hitro pokažejo, da so tu neki rezultati bili ravno zaradi tega, ker smo neusmiljeno gnali pravzaprav poslovni kurz, ne da bi pri tem smatrali, da je to edino in vse, ampak smo vedno postavljali - lahko se reče premalo učinkovito, lahko se reče premalo, lahko se reče premalo konkretno - tudi to drugo plat družbenih odnosov.

Očitali ste mi, da je bil izvršni svet oddvojen center moči. Jaz mislim, da je to vprašanje odprto in da nanj ni enostavno odgovoriti. Gotovo je izvršni svet še vedno zelo velik center moči. Rekel bi, za nekatera vprašanja odločilen, za nekatera pa zelo postranski center moči. Vedno smo se nahajali pred sledečo dilemo: katero nomenklaturo odločitev boš prinesel sam in nosil polno odgovornost, o kateri se boš posvetoval z vsemi člani. Po konstrukciji je skupščina tista, kjer smo naše odločitve takorekoč neprestano preverjali in prihajali k njej, postavljali stvari in tam dobili tudi politično in zakonodajno podporo ali pa ne. Čeprav se je marsikomu v naši dnevni praksi zdelo, da je izvršni svet izredno močan center moči, ker je rešil to, predlagal ono, tretje je naredil, da pa je vzemimo CK, ki dela na ideoloških in drugih strateško-političnih vprašanjih z daljšo orientacijo, predvsem na vprašanjih političnih odnosov, odrinjen in neučinkovit. Iz tega so izvirali najrazličnejši komentarji, čeprav je narava dela in odnosov tu popolnoma drugačna. Ne vem, kako bi se, recimo sekretariat CK počutil, če bi hotel imeti izvršni svet za vse ali za večji del odločitev soglasje sekretariata in postavljati ta vprašanja na sekretariat. Mislim pa, v celoti vzeto, da ta vprašanja, koliko si samostojen, še vedno niso dovolj razčiščena v naši družbi. Tudi jih je nemogoče enkrat za vselej, z nekim navodilom razčistiti. To je resnično stvar prakse, medsebojnih odnosov, lovljenja občutka, ki ga včasih imaš, včasih ga nimaš, stvar časa, ki ga včasih imaš, včasih ga nimaš.

Ali je politika izvršnega sveta oziroma ali so idejna izhodišča te politike v skladu s politiko ZK oziroma, ali so bile pozicije ZK, dokumenti, tiste stvari, ki smo se jih mi zmenili, generalno vzeto, izhodišča za politiko izvršnega sveta? Jaz sem živel in živim v prepričanju, da so bila; in to v vseh osnovnih vprašanjih, od samoupravljanja pa do kmečke, socialne in urbanistične politike, do politike delitve po delu itd. itd. To so nam bile baze in izhodišča, iz katerih smo izhajali. Ali smo v svoji konkretizaciji našli vse tiste rešitve, ki prenesejo kritiko, to je seveda odprto vprašanje. Navsezadnje smo imeli vsak teden eno sejo, na vsaki seji smo sprejeli 10 do 12 sklepov, zelo konkretnih in mnogo je takih, ki smo jih kasneje sami popravili in bi jih danes drugače formulirali.

Vprašanje ali proizvajalec razpolaga z viškom dela ali ne? Mislim, da so te stvari idejno pri nas v Jugoslaviji že precej jasne in da bi lahko navedel precej partijskih in drugih dokumentov, ki so to stvar zelo odločno postavili. A vendar se stvari na tem področju ne premaknejo, korenito se ne premaknejo. Zakaj? Ali je pri tem samo vprašanje subjektivne volje, samo vprašanje, da tako rečem političnega dela, ali so tukaj tudi kakšne materialne prepreke in okviri, iz katerih ne moreš skočiti in preko katerih ne moreš iti? Mislim, da je eno in drugo in da se tudi v Sloveniji v tem pogledu nahajamo pred enim in drugim. Ko dobiš bilance skupaj, vsako leto, potem seveda to izgleda precej drugače. Stalno govorimo ne obremeniti gospodarstva. Nazadnje vidiš, kako pravzaprav ta višek dela odteka za te ali druge splošne družbene potrebe, splošna produktivnost dela je pa tako nizka, da iz tega ne more biti naenkrat večji skok. To prevzemanje, prenašanje državnih regulativ na samoupravne dogovore gre zelo počasi. Gre tako počasi, da smo lahko z njim vsi nezadovoljni. Sam mislim, da se lahko reče, da ima tu tudi izvršni svet svoj delež sokrivde ali pa, da nosi delež soodgovornosti, dvomim pa, da je možno sklepati, da je izključna odgovornost v tem pogledu nujna.

Tu so vprašanja, ki jih je postavil tovariš Hafner. Očitek, da se nismo orientirali v nižje sloje in da smo imeli pred seboj samo višje, ne pa - kot je on imenoval - nižji sloj. Težko bi sprejel to tezo kot usmeritev izvršnega sveta.

Drugo je vprašanje, s katerimi kadri, s kakšnimi profili je izvršni svet neposredno komuniciral. Iz tega sklepati, da je bil prvenstveno nanje orientiran, po mojem mnenju ni pravilno. Mi smo končno celo bitko za delitev dohodka, za usmerjanje dohodka, ki je trajala tri leta, usmerjali predvsem v tem pogledu, da se izoblikuje neke normative, s katerimi bi se lahko delalo. Dalje, cela socialna politika. Rekel bi, da se je začela izvajati leta 1967 ali 1968, ko smo rušili tiste zvezne limite. S kakšnimi povprečnimi pokojninami so na primer takrat živeli naši upokojenci? Takrat so se že začele oblikovati pravzaprav neke svojstvene rešitve naše socialne politike. Dalje, vzemimo cel koncept razvoja manj razvitih območij Slovenije, ki se je tudi v tem času izoblikoval. Ne mislim, da je zasluga samo izvršnega sveta, ampak mislim, da je bil izvršni svet tukaj dokaj aktivno prisoten. In mislim, da so mnoge stvari, ki so prej zorele - Vinko mora to vedeti - že v naših debatah, in so zabeležene v raznih zapisnikih. Ker smo jih srečali tudi v negativni podobi, so omogočale Vinku, da je vse to skupaj zbral in tudi dobil nekaj idej, da smo potem prišli do celovito oblikovane socialne politike v Sloveniji. Mislim, da so bili to rezultati kolektivnega zorenja, kolektivnega zaznamovanja problemov, z vsemi drugimi komponentami, ki so v naši družbi tudi obstojale, da smo končno prišli do nekega dokumenta in da smo potem začeli te stvari tudi izvajati. Med nami so bile - ko smo začeli te stvari diskutirati - tudi razlike, drug drugega smo prepričevali, nazadnje pa smo vendarle prišli do enotnih idejnih izhodišč. In, oprostite, jaz sem pri teh stvareh tudi sodeloval, vse do komisije na tretji konferenci, zato se stvari ne poenostavljajo tako, češ, prvi v izvršnem svetu je imel za te stvari posluh, drugi pa tega posluha sploh ni imel itd. Ne sprejemam kritike, da za te stvari nimam posluha, in da so ga imeli samo nekateri člani izvršnega sveta. Dalje. Vpliv Evrope. Tu bi povedal samo dve stvari. Prvič, mi imamo na zahod odprte meje in tu prehajajo čez milijoni, z vsemi dobrimi in slabimi posledicami. Drugič. Zadnja leta smo neprestano poudarjali izvoz na konvertibilno

področje in se hvalili s tem, da ima Slovenija procentualno najvišji izvoz na konvertibilna področja. To ima svoj vpliv. Sedaj napraviti izvršni svet odgovoren za to, da je premalo storil. Dobro, to se še lahko sprejme, da je premalo storil. Da pa je imel zavestno orientacijo na Evropo, ne pa na druge strani, jaz nisem tega mnenja. Tovariš Šetinc je rekel, da sem jaz dejal, da ne morem sprejeti tega. Mislim, da je taka ocena res dokaj poenostavljena in da je ne moremo sprejeti, istočasno ko imamo določene težave z vzhodno Evropo, ko so bile skozi vsa zadnja leta na tem področju tudi razne oscilacije, itd. Če pa se dela zaključek, in če je sedaj manifestacija tega povezovanja tista naša zveza z Bavarsko in tista moja pot v Nemčijo, pa moram povedati, da si jaz tega nisem izmislil in da sem bil sam zelo nerazpoložen in začuden, da so oni sploh takrat prišli k nam. Ampak, to je bilo v sklopu neke tedanje politike med Nemčijo in Jugoslavijo. To je predlagal DSIP na predlog Čačinoviča[33]. In to ni bila nobena naša, najmanj pa moja ideološka orientacija. Ni moja zasluga, da sem se srečal z bavarskimi krščanskimi demokrati v Sloveniji. Leta in leta pa so leteli očitki tudi na to. In potem vrnitev obiska v Nemčiji. Tudi glede tega vem, da so padali očitki. Jaz sem ga odlašal, dokler sem ga mogel, ker nisem videl nobenega pravega smisla, da hodimo tja. Toda potem se je izvajal pritisk, da je bilo to v širšem planu s strani ambasade in DSIP, tako da smo potem šli. Bil sem pa zadnji - Hrvatska in Srbija sta že prej vrnili svoje obiske. In še to smo naredili, da smo šli v Bremen, da smo bili tudi pri socialdemokratih, da smo s tem vzpostavili dolčenoravnotežje.

Oprostite, govorim o teh zelo praktičnih, konkretnih stvareh, toda govorim in jih pojasnjujem zaradi tega, ker so se iz teh praktičnih konkretnih stvari marsikdaj delali ideološki, ali pa vsaj splošno-politični zaključki, ki potem niso več daleč od tega, češ, tale vlada je orientirana pro-zahodno.

Privatizacija. Jaz mislim, tovariši, da je vprašanje privatizacije, dokler se pogovarjamo o splošnih zadevah, jasno. Če vzamemo našo ustavo, če vzamemo ustavne amandmaje, če vzamemo nekoliko dokumentov, recimo SZDL o osebnem delu, so stvari načelno jasno postavljene. Mislim pa, da smo še daleč od tega, da dobimo rešitev, s katero se mučimo že nekaj let, kako bi praktično vsak višek dela, ki je ustvarjen v neke vrste mezdnem odnosu, ali pa čim večji del viška dela, na nek način podružbili, tako da bi tisti, ki eventuelno dela pri tem zasebniku, ne krepil njegovega privatnega kapitala, ampak bi se njegov višek dela pravzaprav vkomponiral v to privatno lastnino in se sčasoma širil in postajal pravzaprav kvantitativno čedalje pomembnejši. Na ta način bi potekalo neko podružbljanje oziroma tudi spajanje privatne lastnine z družbenim viškom dela, ki se ustvarja na tem področju. To je problem, pred katerim smo se znašli in za katerega iščemo rešitve že najmanj dve leti. Zakaj je, recimo pet delavcev izkoriščati socialistično, šest delavcev izkoriščati pa ni socialistično. Mi ne vidimo rešitve problema le v določanju števila zaposlenih, ampak moramo najti neko novo kvaliteto in pripeljati pravzaprav skozi višek dela tam zaposlenih v podružbljanje. To je perspektiva.

---

[33]Rudi Čačinovič, rojen 1914, končal gimnazijo, pred vojno novinar, med NOB uslužbenec, po vojni služboval v trgovinskih predstavništvih v Budimpešti in Buenos Airesu, v sekretariatu za zunanje zadeve, bil je šef konzularnega predstavništva v Zuerichu, ambasador SFRJ v ZR Nemčiji, podpredsednik izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije, kjer je zamenjal dr.Franca Hočevarja.

Kadrovska politika. Meni je bilo, na primer očitano, da zbiram okrog sebe nekatere svoje prijatelje, somišljenike in da komponiram vlado na teh osnovah. Dejansko pa sem vedno, prvič in drugič, sestavljal to vlado na podlagi raznih predlogov, ki sem jih od vsepovsod dobil. V vlado sem sprejel tudi nekaj ljudi, ki jih sploh nisem poznal in s katerimi so kasneje bile take ali drugačne težave. Zato zavračam ta očitek, češ, zbiraš okoli sebe neke svoje prijatelje. Tu so bili vedno prisotni močni regionalni vplivi, s katerimi si moral računati in ko si jih realiziral, so se nekatere stvari posrečile, nekatere pa se niso pokazale kot dobre. Tu je Vinko govoril tudi o povezanosti z drugimi republikami. Najprej nekaj, kar zadeva Hrvatsko. Jaz sem imel z nekaterimi hrvatskimi voditelji še iz časa Mike Špiljka[34], pa potem, ko je prišla Savka, in potem, ko je prišel Haramija,[35] in sedaj, ko je Perišin[36], z vsakokratnim predsednikom izvršnega sveta, mnoge stike, tekoče, poslovne ali kakršne koli hočete, povezane z neposrednim delom in koordinacijo, dogovarjanjem, bodisi v smislu prenašanja izkušenj, konfrontiranja stališč, ali pa pridobivanja zaveznikov pri reševanju mnogih stvari na zvezni ravni. In to ne samo s hrvatskimi voditelji. Mislim, da je to stalna praksa, ki se je v Jugoslaviji ustvarila, ki se razvija, ki je zelo dinamična. Ti kontakti, razgovori in sestanki se vršijo na raznih krajih, ob raznih prilikah, enkrat v odmoru v zveznem izvršnem svetu, enkrat na tem kosilu, drugič ne neki večerji, tretjič pri kavi. In v to isto kategorijo je možno postaviti tudi stike, ki sem jih imel s Hrvatsko. Mi smo že enkrat govorili - gre za tisto moje predavanje. O tej zadevi smo že enkrat govorili tu za mizo. Jaz sem takrat v Zagrebu, ne spominjam se točno, da bi mogel citirati iste besede, ki sem jih takrat rekel, so pa v zapisniku. To je bilo potem tudi prebrano na nekem plenumu CK, to si celo ti prebral oziroma dal pojasnilo. Vmes me je prekinil Popit: "Ne, ti si obljubil, da bo objavljen popravek, pa iz tega ni bilo nič. To je bilo na aktivu." Odgovoril sem mu: "Nisem prepričan, da je bil naš sklep, da bo to objavljeno, ampak jaz sem takrat dal tolmačenje, kako sem okvalificiral X. plenum CK ZK Hrvatske." Potem so skočili - Vipotnik: "Na aktivu si rekel, da bo to popravljeno", Janžič[37]: "Kolikor se spomnim, o samem popravku ne vem veliko, vem pa, da je tovariš Stane takrat rekel, da so določene stvari, ki jih je on drugače postavil in

---

[34]Mika Špiljak, rojen 1916, delavec, med NOB opravljal politične in vojaške dolžnosti, po vojni opravljal politične dolžnosti v Zagrebu, član CK ZK Hrvatske in izvršnega komiteja CK ZK Hrvatske, član CK ZKJ, predsednik izvršnega sveta Skupščine SR Hrvatske, predsednik zveznega izvršnega sveta, predsednik centralnega sveta ZSS Jugoslavije, predsednik CK ZK Hrvatske, sedaj v pokoju, človek, ki zelo resno jemlje znano Titovo definicijo komunista kot vojaka revolucije.

[35]Dragutin Haramija, rojen 1923, pravnik, magister pravnih znanosti, med NOB opravljal različne politične dolžnosti, po vojni služboval kot asistent in učitelj na srednji partijski šoli CK KP Hrvatske v Zagrebu, nato do leta 1963 opravljal različne dolžnosti v organih pravosodja, član izvršnega komiteja CK ZK Hrvatske, predsedstva CK ZK Hrvatske, predsednik izvršnega sveta Skupščine SR Hrvatske.

[36]Dr.Ivo Perišin, rojen 1925, doktoriral na Ekonomski fakulteti v Zagrebu, med NOB opravljal pomembne politične dolžnosti, po vojni profesor in nato dekan Visoke gospodarske šole v Zagrebu, generalni direktor Narodne banke centrala Zagreb in podsekretar v zveznem sekretariatu za finance, predsednik izvršnega sveta Skupščine SR Hrvatske, predsednik zveznega družbenega sveta za ekonomski razvoj in ekonomsko politiko.

[37]Vlado Janžič, rojen 1936, učitelj, od leta 1968 do 1974 član sekretariata CK ZK Slovenije, član CK ZKJ, izvršni sekretar CK ZKJ, predsednik skupščine RTV Ljubljana, sedaj generalni direktor RTV Ljubljana in glavni urednik radijskih in TV programov, človek, ki zelo resno jemlje znano Titovo definicijo komunista kot vojaka revolucije.

da je on že sprožil akcijo, da se razišče, kako da se je tako napisalo", Ribičič: "Rekel si tudi, da je bila to kršitev dogovora glede objave z novinarji".

Po tej intervenci sem nadaljeval:

Da, točno to je bilo. To sem takrat raziskoval in nisem mogel ugotoviti, odkod so oni to dobili in kako je prišlo v javnost. Smisel mojega izvajanja pa je bil tak, kot sem ga takrat pojasnil. Lahko ponovim, kar sem tukaj povedal, da sem v X. hrvatskem plenumu videl nek obračun in odklanjanje politike, ki je bila na Hrvatskem prisotna dolgo časa (da si za centralizacijo, kadar ti ustreza, in si za decentralizacijo, kadar ti to ustreza). Videl sem, da so se obrnili v tem pogledu k sebi in začeli graditi svojo lastno politiko, z vsemi posledicami, ki iz tega izhajajo. Mislil sem, da je to šele začetek. Če mi danes govorimo o tem, ali smo uspešno organizirani za naše sodelovanje v federaciji ali ne, potem je to tisto, kar sem jaz takrat mislil. Kam so stvari kasneje pri njih šle in kaj se je dogajalo v Matici hrvatski, itd., o tem nisem imel pojma. Je pa res, da sem vedno čutil, in to tudi dal vedeti tovarišem iz Hrvatske, s katerimi sem se pogovarjal, da ženejo prevelik hrup in da so nekatere, predvsem gospodarske zahteve, tudi v zvezi z deviznim sistemom, nesprejemljive. Mi smo o mnogih stvareh diskutirali in jih kritizirali, zlasti v jeku tiste izvenproračunske bilance in še drugih stvari. Tako sem tudi v tistem srbskem sporočilu, kakšna naj bo gospodarska vloga federacije, videl nov korak, ki je dejansko tudi dal svoj prispevek k temu, da smo lahko prišli do ustavnih amandmajev in s tem vendarle naredili velik kvaliteten korak naprej.

Mislim, da bi bilo prav, da taki odnosi in taki razgovori, ki sem jih imel jaz, doživijo isto usodo, kot jo imajo vsi drugi podobni razgovori, kontakti in srečanja, ki so jih tudi razni tovariši iz drugih republik imeli z bivšim hrvatskim vodstvom. Ne sprejemam logike, da je tisto vse dobro, moja srečanja so pa sumljiva.

Nazadnje še eno oziroma dve vprašanji. Pred dobrimi šestimi meseci smo bili pred rekonstrukcijo vlade. Takrat sem čutil, da bi bilo koristno, da formiramo novo ekipo in izberemo novega mandatarja. Zato sem tudi brez kakršnega koli oklevanja pristal na to, da grem na kakšno drugo mesto, kot je bilo konkretno rečeno, v predsedstvo SFRJ. Čutil sem, da prihaja čas, ko bi bilo dobro pripeljati nove ljudi, osvežiti to ekipo, čutil sem zlasti tudi to, da tu, na centralnem komiteju rastejo novi, mladi ljudje, zlasti v sekretariatu, in da bi bilo prav, da nekaj adekvatnega storimo tudi v izvršnem svetu.

Nato je začel Popit dialog z menoj: "Samo ti si določil, da bi moral biti Bulc kot kontinuiteta tvoje politike." "Ne, to pa ne. Bilo je govora o možnem kandidatu." On pa: "Ti si rekel, insistiram na tem, da pride Bulc kot kontinuiteta moje politike. Potem sem pa jaz rekel, da potem raje vidim, da ostaneš ti tam." "Jaz sem samo predlagal, da lahko pride Bulc. Kako jaz lahko insistiram? Predlagal sem, da bi bil eden od možnih kandidatov Bulc in to pravico sem imel. Mimo moje želje je bilo praktično odločeno drugače. Ti sam, France, si na nekem aktivu rekel, da prevladuje mnenje, da je najbolje tako kot je in naj tako ostane. In to je bilo takrat sprejeto. Mislim, da je bil to zelo primeren trenutek, če so obstajale pripombe na dotedanjo politiko izvršnega sveta, in zlasti osebno name, da bi takrat to povedali, da bi se takrat vsedli in temeljito analizirali vse te stvari. To se ni zgodilo. Vi ste se omejili na nekoliko kadrovskih pripomb in kombinacij, ki sem jih jaz v glavnem vse sprejel. Še več.

Moja kandidatura je šla skozi vse slovenske občine in občinske konference SZDL, in bila povsod sprejeta. Vsaj meni ni nihče rekel, razen ene ali dveh občin - da obstajajo kakršnekoli vsebinske politične pripombe na politiko izvršnega sveta in osebno name. Na seji predsedstva in izvršnega odbora SZDL sem predstavil svoj program in razložil politiko in dobil zanjo podporo. Pred šestimi meseci! Vprašujem se, ali je mogoče, da se v šestih mesecih lahko vse tako spremeni, ali je mogoče, da ena rešitev, ki je pred šestimi meseci izgledala najboljša, danes izgleda kot glavni krivec za mnoge nerešene stvari? In stvari gredo že tako daleč, da me že sprašujete, ali sem sploh še za socializem ali nisem. To, tovariši, niso prijetne stvari. V teh časih sem marsikaj doživel. Ampak, takole reči, skozi tako kritiko, in to iznenada! Nisem prepričan, da je na ta način možno probleme, če so, reševati! Ali ni bila tedaj jasno dana možnost, da se vse pove? In še nekaj. Dopuščam še eno tezo, ki jo je Vinko postavil. Recimo, da so se razmere v teh šestih mesecih temeljito spremenile, da se je politična klima in vse tako spremenilo, da je potrebno neko odločitev, ki je bila napravljena pred šestimi meseci, danes korigirati. Jaz bi, tovariši iz sekretariata, pričakoval od vas, in to vam po komunistično rečem, da bi vi predlagali razgovor z menoj in mi rekli: Poslušaj, take in take razmere nastajajo, taki in taki pogoji so. Ali pa, da bi me kdo drug poklical in rekel: nekatere stvari so take in take; ali ne bi bilo pametno, da najdemo skupno in novo rešitev, tako, ki bo za vse najboljša, tako, ki bo izbrisala, če bo treba, hipoteke in špekulacije s tega, da sem jaz predsednik izvršnega sveta. Če bi ravnali tako, bi takoj dosegli sporazum. Moram reči, da sem bil zelo nezadovoljen, ko sem izvedel, da se zopet podaljšuje moj mandat in sicer sem imel idejo, da mi 15. maja v tem izvršnem svetu poteče mandat, ne glede na to, kdaj bomo sprejeli ustavo, oziroma, kdaj bomo prišli do novih volitev. Mislim, da za rekonstrukcijo vlade, oziroma za novega mandatorja ni treba čakati volitev. Skupščina je vezana na to, izvršni svet pa ne. Moram reči, da sem videl 15. maj kot tisti datum, ko mi poteče drugi mandat v tem izvršnem svetu. Štiri leta in jaz sam bi to vprašanje sprožil.

Naj končam s sledečim. Nič ne mislim, da je bilo delo izvršnega sveta popolno in da mu ni možno dati kritičnih pripomb. Enako mislim o sebi. Možna je mirna, preudarna in strpna diskusija o tem, če so se razmere spremenile, da se poišče nov mandatar. To je en pristop. Že včeraj sem rekel, dovolj je, sam bi bil zelo zadovoljen, da bi na to mesto prišel drugi. Ni pa zaradi tega treba najprej pri meni in pri izvršnem svetu odkriti celo goro odklonov, slabosti, napak in skorajda ugotoviti, da njegova politika ni bila v skladu z idejnimi izhodišči Zveze komunistov, potem pa šele na tej osnovi ukrepati. Ampak sem mislil, in še mislim, da je to vprašanje možno rešiti drugače."

Popit: "Kako je možno rešiti po tvojem mnenju?"

"Lahko ga rešimo z mojim odstopom," sem rekel.

Po mojih besedah je bila seja kmalu končana. Dogovorili smo se še za nekaj tehničnih podrobnosti. Popit je določil uro odmora, da se napravi osnutek sporočila za javnost. Ko smo se čez eno uro spet sešli, so razdelili besedilo. Nekateri so imeli nebistvene pripombe. Sam sem se strinjal z besedilom in tako je bila zadeva zaključena. Vedel sem, da se je vsem zelo mudilo, da končamo to komedijo.

Z nekakšnim praznim občutkom sem zapustil sejno dvorano in hišo v Tomšičevi ulici, v kateri sem preživel s presledki skoraj pet let in v katero sem prihajal na seje in sestanke 25 let. To hišo so vedno popravljali, pleskali, prezidavali in preurejali. Kljub temu pa je ostalo v njej nekaj tesnobnega. V zraku in po hodnikih je bila vedno neka mračna svetloba in svinčena teža arhitekture, ki sem jo doživljal na povsem svojstven način in to tudi takrat, ko smo sprejemali sklepe, ki so odpirali vidike in dajali vzpodbudo nadaljnemu razvoju socializma, demokracije in človečnosti. V veži me je dohitel Kropušek. "Dal bom odpoved", mi je dejal. "Če hočeš ostati pokončen mož, ti drugega ne preostane", sem mu odgovoril. Stisnila sva si roke, utrujena in naveličanega vsega in šla vsak svojo pot. Da so bili v imenu delavskega razreda na steber kritike privezani še zadnji trije predvojni delavci, ki so ostali na vodilnih položajih v republiškem vrhu, pa je prišlo za menoj, ko sem se vozil v večernem mraku proti domu.

Okrog naše hiše je bilo v teh dneh polno parkiranih avtomobilov. Vedel sem, kaj to pomeni. "Dal sem odpoved", sem rekel Angelci, ko sem prišel domov. "Bala sem se, da ti ne bi česa storili", je rekla. In čez čas: `"Prav si storil, da si dal ostavko." In to je bilo vse. Potem je prišel Hočevar[38]. Šla sva se sprehajat po Večni poti. Pripovedoval sem mu o poteku seje, mimo naju pa so švigali neznani avtomobili sem in tja in naju grozeče osvetljevali s svojimi reflektorji. Očitno so bili nekateri, ki so se bali in verjeli, da bom izvršil državni udar. Jaz pa sem bil zadovoljen, da sem lahko odložil breme težke odgovornosti, ki sem ga nosil noč in dan dolgih pet let in pol.

To noč sem dobro spal. Ko sem se zjutraj prebudil, mi je Angelca voščila vse najboljše za moj 53. rojstni dan. Nemo sva ležala v spalnici. Naenkrat sem se spomnil, kako Churchill zaključi svoje spomine. Povedal sem to Angelci, ko sva bila pri zajtrku. Ko je bilo že jasno, da so koservativci, ki jih je vodil Churchill, leta 1945 zgubili na volitvah, mu je žena nenadoma rekla, kdo ve, kaj je dobrega skrito v tem? Da, zelo je skrito, je odgovoril Churchill. Oba sva se na ves glas smejala, ko sem to povedal. "Pri nama pa ni preveč skrito", je rekla čez trenutek Angelca, "sedaj bova imela vsaj nekaj od življenja in nekaj najine osebne sreče". Čutil sem, kako so te preproste besede, ki so prišle iz srca ljubeče žene, presegle minljivi pomen oblasti in politične slave in odkrile večno živi smisel človečnosti, lepote in pristnega življenja. In to je bil trenutek sreče v tistih turobnih dneh. Ob 11. uri sem prišel v pisarno. Gorazd[39] mi je prinesel besedilo ostavke v podpis. Stisnilo ga je. V krčevitem joku je odšel skozi stranska vrata. Ob 12. uri se je začela seja izvršnega sveta. "Otvarjam zadnjo sejo Izvršnega sveta in s tem, ko pravim, da je to zadnja seja, sem tudi že določil njen dnevni red." Nato sem nadaljeval: "Sporočiti vam moram to, kar že vsi veste, da namreč dajem odpoved s položaja predsednika izvršnega sveta. Razlogi so povedani v sporočilu s seje sekretariata. Debata je nepotrebna, ker je moj sklep dokončen in nepreklicen. Ne dramatizirajte te moje odločitve. Kakšna sreča, da smo prišli z našo demokracijo in sistemom že do tega, da se družbena protislovja in politični nesporazumi razrešujejo tudi na tak način."

---

[38] Dr. Franc Hočevar.

[39] Franjo Turk-Gorazd, po maturi študiral ekonomijo, sodeloval v NOB kot obveščevalni delavec, kasneje delal v sekretariatu za notranje zadeve, bil je šef kabineta predsednika izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije, šef kabineta sekretarja izvršnega komiteja CK ZK Slovenije in sekretar izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije.

Potem sem se jim še zahvalil za večletno sodelovanje in poudaril, da sem vedno videl naš skupni uspeh tudi v osebnem uspehu vsakega posameznika. Dogovorili smo se še za sporočilo za tisk in da me bo nadomeščal Tribušon[40]. Vse je bilo končano v desetih minutah. Bili so presenečeni, prizadeti, nepripravljeni. Dogodki so jih prehitevali. Podali smo si roke in se razšli kot prijatelji, tovariši in sodelavci. Ni bilo časa in niso bili taki časi, da bi razkrivali naše misli in čustva. Naša zunanja oblika je bila v skladu s politično nujnostjo, v naši notranjosti pa so divjali viharji, prizadetost, ogorčenje, žalost in kdo ve, pri kom mogoče tudi še kaj drugega....

Po seji sem povabil Lauro[41] na pogovor. Odšla sva v Tivoli, ker je bil lep sončen dan. Zgrešila sva se in ko sva iskala drug drugega, sva nehote nekomu prekrižala sledove. Ko sva se našla, sva se odpeljala proti živalskemu vrtu, parkirala ob cesti in se sprehajala po gozdni poti. Lauro sem miril, ker je bila popolnoma obupana in ogorčena. Bila je moralno zelo prizadeta. Naenkrat se je pripeljal po gozdni pot neki mladenič s fičkom. Parkiral je 100 korakov od naju in zvedavo gledal okoli sebe. Ko naju je zagledal, je v zadregi začel popravljati avto. Bila sva nesramna in sva ga obiskala ter vprašala, če rabi pomoč. Bilo mu je nekoliko nerodno, ker sva midva našla njega, čeprav se je njegova naloga glasila obratno. Ko sva se srečala, je nedaleč od Laurinega avtomobila stal tehnično dobro opremljen Iskra-servis avto. Ko sva se peljala mimo, sem začutil zelo razločno začutil, ne samo politično, ampak tudi moralno krizo, v kateri smo se takrat nahajali.

Zvečer je že priletelo z Brionov, kjer je Popit položil na oltar uspehov mojo trofejo in izstrelil iz svoje znane in poznane karabinke svoje strele.[42] V naslednjih dneh se je naša hiša iz čebeljega panja, kar je vedno bila, v hipu spremenila v mrtvašnico. Hišni zvonec je onemel. Kurirjev ni bilo več. Telefoni so utihnili. Ni sicer pobralo vseh. Nekaj jih je ostalo, trdnih in zvestih. Odneslo pa jih je več, kot sem pričakoval in nekaj tudi takih, za katere bi dal roko v ogenj. Nič jim ne očitam. Politično mi je bilo ljubo, da sem ostal sam. Trenutek je zahteval molk. In najlažje molčiš, če si sam. Človeško mi je v tistih dneh vsaka beseda ali kretnja razumevanja mnogo pomenila. Dobival sem pisma od neznanih ljudi. Na cesti so me ljudje pozdravljali bolj kot kdajkoli prej. Vedel sem kaj čuti in misli ogromna večina slovenskega naroda, vedel sem, da je z menoj in to mi je bilo v največjo oporo.

5. novembra se je sestal plenum centralnega komiteja. Marinc je prebral referat, v katerem so bili našteti tudi moji grehi. Takole je dejal: "Nejasnosti in nezadostna enotnost v nekaterih

---

[40] Tone Tribušon, rojen 1919, inženir kemije, udeleženec NOB, po vojni gospodarstvenik, nato opravljal pomembne dolžnosti v zvezi sindikatov, bil je direktor Zavoda za plan SR Slovenije, podpredsednik izvršnega sveta Skupščine SRS v letih 1970-73, nato direktor slovenskega elektrogospodarstva, svetovalec v Skupščini SRS, umrl 1986.

[41] Verjetno Aleksandra Kornhauser, rojena 1926, doktorirala na Fakulteti za naravoslovje in tehnologijo, redna profesorica na FNT, po vojni opravljala vrsto političnih funkcij, članica Predsedstva RK SZDL.

[42] 30.10.1972 je bila na Brionih 36. seja predsedstva CK ZKJ, na kateri je sodeloval tudi France Popit. Med drugim je Popit tedaj dejal : "Pismo tovariša Tita in biroja je za nas velika podpora, da naposled razrešimo dvojnost v političnem vrhu, namreč, da naredimo konec diferenciaciji, ki se je začela leta 1969.",... "Mi smo se posebno lotili izvršnega sveta in njegovega predsednika, sindikata in njegovega predsednika, zbornice. Tu smo bili sistematični zato, da bi eliminirali tiste punkte, ki so nam zavirali razvoj enotnosti v republiškem vrhu in, ki so bili na poti tej enotnosti". Več o tem Popitovem nastopu glej spremno besedo.

vidikih mednarodne usmeritve Slovenije, v nekaterih osnovnih konceptih družbenoekonomskega razvoja ter razvoja samoupravljanja, v uresničevanju ustavnih amandmajev, popuščanju etatističnim težnjam ob podcenjevanju vloge zveze komunistov in zavestne organizirane akcije subjektivnih sil, so predstavljale plodna tla tako za tehnobirokratsko in etatistično zavest ter prakso kot tudi za razne malomeščansko-liberalistične težnje ter pseudoliberalizem. Na nezadostno idejno-politično in akcijsko enotnost že dolgo opozarjajo na terenu, kjer vidijo bistvene razločke v pogledih in ocenah posameznikov v republiških vodstvih glede nekaterih družbenih vprašanj. Posamezniki so te razločke izkoriščali, drugi pa so upravičeno opozarjali, da s tem nastajajo nevarnosti, kot so zmeda, neodgovornost, politikantstvo in podobno. Zlasti v tovarišu Stanetu Kavčiču so videli takšnega nosilca politike in usmeritve, ki v mnogih stvareh ni bila povsem v skladu s politiko Zveze komunistov. **Pri tem ni tolikanj pomembno ali je to hotel ali ne** (podčrtala urednika). Dejstvo je, da je takšne špekulacije premalo odločno oziroma jih sploh ni zavračal. To je slabilo našo socialistično fronto, njeno enotnost. V neenotnosti so videle oporo tiste sile in njih težnje, ki so nasprotovale interesom delavskega razreda. V tovarišu Stanetu Kavčiču so videli človeka, ki ima liberalen odnos do privatizacije poslovne dejavnosti in lastništva v naši družbi. K takšnemu prepričanju je prispeval tudi sam z nekaterimi razpravami, kakršna je bila tista o delnicah, posebej tudi s strpnostjo do nekaterih modelov in ekonomskih kategorij, nekritično privzetih iz zahodne potrošniške družbe in s podcenjevanjem tehnokratizma. V določenih tehno-birokratskih okoljih je nastajala nekakšna teorija, po kateri sta v Sloveniji dve strani: na eni strani vodstvo ZKS, dogmatsko, linijsko, primitivno, ki bojda ne razume potreb sodobnega gospodarstva, problemov in zapletenosti mednarodne menjave, problemov sodobnega vodenja itd., na drugi strani pa drugi, ki imajo posluh za potrebe sodobnega gospodarstva in ki so nekakšen sinonim za demokracijo, liberalizacijo in podobno. Tovariš Kavčič takšne delitve nikoli ni prepričljivo zavračal, s svojim obnašanjem pa je na določen način celo utrjeval takšen vtis. V interesu enotnosti v zvezi komunistov bi moral odločno poudariti, da je kot sestavni del vodstva zveze komunistov Slovenije pripravljen tudi v praksi uresničevati politiko zveze komunistov. Vendar pri tem ni bil dosleden in jasen. Nejasnosti in dvome je izzval tudi njegov nekritični odnos pred 21. sejo predsedstva ZKJ do pojavov nacionalizma na Hrvaškem, kot tudi do pojavov tehnokratizma in liberalizma drugod v Jugoslaviji. To je imelo samo po sebi težke posledice, posebej še, ker je s svojimi ocenami in stališči vsekakor vplival tudi na globalno politiko in miselnost širšega kroga ljudi. Takšno njegovo ravnanje ni odmevalo samo v njegovi praktični dejavnosti, temveč tudi širše v Sloveniji in Jugoslaviji. Tega vprašanja nikakor ni mogoče razširiti na celotno delovanje izvršnega sveta, ki je dosegel kot celota in na posameznih sektorjih pod vodstvom tovariša Kavčiča pomembne rezultate, čeprav se je srečeval tudi z mnogimi težavami objektivne in subjektivne narave."[43]

Nekoliko so omilili tiste dele referata zoper mene, ki ga je Marinc čital na seji sekretariata.

---

[43] Citirani del Marinčevega referata je povzet po posebni številki slovenske izdaje Komunista, ki je poročala o 29. seji CK ZKS in ki je izšla 9.11.1972. Stane Kavčič je v rokopisu na tem mestu naredil opombo, ki se nanaša na ta Marinčev referat, vendar ni nikjer natančno označil kateri njegov del je imel v mislih. Glede na to, da se neposredno na Staneta Kavčiča nanaša samo ta del referata, ni možnosti, da bi se pri uredniški odločitvi zmotila.

Čeprav je na te obtožbe že odgovorilo življenje, in so danes brezpredmetne in smešne, vendar ne bo odveč, če dam odgovor tudi jaz in to odgovor, ki sem ga napisal takrat v svoj dnevnik.

Najprej, kar se tiče mojih zaslug za takoimenovano idejno in akcijsko neenotnost slovenskega političnega vrha. Priznam, da je v tem očitku nekaj resnice. Vendar sem jaz na to stanje gledal drugače. V tistih časih, zlasti po IX. kongresu smo začeli oblikovati širšo demokratično osnovo naše politike. Bolj smo naglašali borbo mnenj, vidnejša je bila skala raznih stališč; čedalje bolj se je začel izražati pluralizem interesov, dobival je tudi svoje ustavne in organizacijske oblike. Meni je tak razvoj zelo ustrezal, bil je v skladu z mojim prepričanjem. Čutil sem objektivne razlike in družbena protislovja v Jugoslaviji in Sloveniji. Vedel sem, da so del naše stvarnosti. Ne moremo jih odpraviti, zatajiti ali prepovedati. To je bila iluzija, s katero so se nekateri ukvarjali. Jaz se nisem nikoli spustil na tak nemarksističen teren. Zame je bilo osnovno: kako te razlike in protislovja, ki so se pojavljala znotraj socialističnega kroga, razreševati in uravnavati. Odnos do antisocializma in do vsega, kar je bilo z njim povezano, me ni nikoli mučil. Nikoli mi ni bil nejasen. Tu nisem nikoli omahoval. Vedel sem, da za te pojave obstoja ostra diktatura proletariata in administrativna prisila. Govorim torej samo, rekel bi, o socialističnih protislovjih in razlikah prehodnega obdobja. Zanje pa sem bil prepričan, da jih je možno vse manj in manj reševati z diktatom od vrha navzdol, vse manj in manj samo z voljo in vplivom partijskih organov in vse bolj in bolj z demokratično borbo mnenj in neposredno konfrontacijo raznoraznih nosilcev in predstavnikov družbenih interesov. Kolikor bolj je zlasti po hrvaških dogodkih, ker se je zanj tudi Tito bolj energično opredelil, postajal prevladujoč, toliko bolj je moja politika in prepričanje, katerega nisem spremenil, začela kaliti to novo strujo demokratične oseke v Sloveniji in Jugoslaviji. Kolikor bolj se je vendarle nekaj spreminjalo v dotedanji politiki zveze komunistov, kolikor bolj so ljudje čutili in spoznavali, da se vendar vsaj v nekaterih vprašanjih vračamo nazaj, toliko bolj natančno so opazovali moje poteze. Opazovali so jih vsi; tako tisti, ki se s takimi obrati niso strinjali in sem jim bil up za bodočnost kakor tudi tisti, ki so taki politiki odobravali in videli v meni pomembno oviro za njeno realizacijo. Dobro sem se zavedal, kam voz drvi. Toda nisem ga mogel zaustaviti. Nisem mogel in smel skočiti z njega, ker bi ostal nerazumljen pri ljudeh. Očitali bi mi, zlasti še mlajši, da sem dezertiral. Zato sem sedel na tem vozu in si prizadeval, da ne zdrvimo preveč nazaj, kar pa je seveda bilo opaženo in ocenjeno. Moram poudariti, da nikoli nisem mislil, da bomo šli popolnoma nazaj, **drvimo tja, kjer smo bili takoj po vojni in pred VI. kongresom partije**, katerega je Tito upravičeno mnogokrat omenjal kot začetek naših preveč liberalističnih in demokratičnih zmot. VI. kongres seveda ni bil naša zmota, ampak začetek in to zavesten ofenzivni začetek naše specifične, samoupravne in demokratične graditve socializma. Bil sem torej trdno prepričan, da bomo v tej oseki demokracije in sodobnega pojmovanja razrednih odnosov, napravili nekaj korakov nazaj, razbili nekaj demokratičnega in izvimo samoupravnega porcelana, odstranili nekaj kadrov (med njimi tudi mene), pomahali z nekaterimi dogmatskimi gesli, zavrli nekaj misleče iniciative, ne da bi z vsem tem bistveno menjali našo politiko in uničili, kar smo do tedaj dosegli. Vse to, kar se je v teh letih dogajalo, je bilo premalo, da bi menjalo zgodovinsko pot Jugoslavije in bilo preveč, da bi šlo mimo mene in mimo mojih prizadevanj. V slovenskem političnem vrhu se dejansko nismo

nikoli do kraja poglobili v razvoj dogodkov. Ostajali smo na njihovem robu ali pa smo jih spremljali in doživljali parcialno, enostransko in tekoče. Kam vse to vodi, kje je konec in kje se bomo zaustavili - to niso bila vprašanja, s katerimi bi si kdo kaj posebno belil glavo. Zato tudi z menoj ni bilo posebnih diskusij. Ni bila ocenjena vsebina razlik. Bolj je bila, še zlasti na terenu med plačanami profesionalci, obsojena razlika sama in zato sklep, da naj se razlika odpravi tako, da bo enotnost tu in da bo možno delati. Seveda pa je izgledalo najbolj enostavno odpraviti vse razlike tako, da jaz grem. Namesto da bi se vprašali, kaj razlike pomenijo in kdo ima prav - so rekli, da bo vse v redu, če mene ne bo več v slovenskem političnem prostoru. Kadar si dovolj močan, lahko rečeš tem slabše za dejstva, če so drugačna od naših trditev. Tako obnašanje pa je seveda vedno zanesljiv znak nerazumevanja in zaostajanja za življenjem. Da pa so v taki neenotnosti slovenskega vrha videli svojo možnost tisti, ki so bili zoper interese delavskega razreda, kot je rekel Marinc, to je seveda blago rečeno, iz trte zvito. Če bi imel slovenski delavski razred tedaj možnost, da se v tem sporu demokratično opredeli, potem bi se opredelil zame in ne za Marinca. To je ravno tako dobro vedel Marinc, kot jaz in še mnogi drugi.

Drugi očitek je bil, da sem za privatizacijo. To je bil v tistih razmerah socialne razburkanosti in elementov kulturne revolucije hud očitek. Mislim, da so ga privlekli namenoma, da bi me obsodili nekakšne spogledljivosti s tako imenovanim bogatenjem. Ker sem v posebnem poglavju predstavil moj pogled na družbeno in privatno lastnino v socializmu, bi se tu zadržal samo na nekaterih praktičnih vizijah tega odnosa oziroma spora in nesoglasja.

Odnos do privatne lastnine in do osebnega dela s proizvajalnimi sredstvi je bil vedno sporen. Vse to je bilo načelno dovoljeno in celo zaželjeno. Praksa je vsak dan demantirala tiste, še preostale sektaške poglede, ki bi vsemu temu želeli zaviti vrat. To smo dopuščali, hkrati pa se trudili, da privatno stihijo, ki je zaradi naših ekonomskih razmer vedno imela možnost bujne rasti, čim bolj obvladamo? Kar se mene tiče, sem se vedno zavzemal za to, da vse to urejamo bolj z neko umirjeno politiko, namesto da se zaletavamo iz skrajnosti v skrajnost. Čeprav sem se trudil, da bi bilo tako, sem se pa hkrati tudi zavedal, da je to moj daljnosežni cilj, stvarnost pa je bila drugačna. Določene skrajnosti so postale zakoniti pojavi. V nekem časovnem zaporedju smo napravili program za osebno delo in v drugem smo utrjevali njegovo pravno varnost in napredek. To se je vedno menjalo kot dež in sonce. V jeseni 1972 je zopet prihajala deževna doba. Jaz sem jo sprejemal kot politično moralno in materialno nujnost. Nisem bil torej proti njej. Potemtakem tudi ni mogla biti predmet spora med nami. Vedno pa sem se zavzemal za bolj dolgoročno in premišljeno politiko. To bi pomenilo, da tudi na tem področju ustvarimo neko temeljno pravno varnost, hkrati pa zgradimo tak davčni in kontrolni sistem, s katerim bi zadržali to področje v predvidenih okvirih. Tak je bil tudi duh in vsebina nove ustave in vseh načelnih dokumentov, ki smo jih v tem smislu sprejemali. Menim, da so v tedanjem času naši predpisi, zlasti davčni, v glavnem ustrezali taki načelni politiki. Drugo je seveda vprašanje, kako so se ti predpisi izvajali. Nobenega dvoma ni, da so jih mnogi privatniki tudi izigravali. Toda vse izvajanje davčne politike in tudi drugih ukrepov do privatnega sektorja, je bilo v neposredni in izključni pristojnosti občin. Seveda mene kot predsednika vlade je bilo možno vsaj politično

obsoditi, da sem soodgovoren za utajo davkov, za bogatenje tega ali onega obrtnika. In to so poizkušali storiti. Toda z isto logiko in še več razlogi bi lahko obtožili tudi vse občinske funkcionarje in še mnoge druge v republiki. Tedaj je bila pač taka klima, bila je hajka zoper neupravičeno bogatenje, zoper zasebnike, vsaj z besedami smo šli glede tega v novo skrajnost, iskalo se je krivca - in eden od njih naj bi bil jaz. Prav tedaj je bila za ilustracijo v Večeru objavljena lista tistih, ki so v letu 1971 v Sloveniji največ zaslužili. Na prvem mestu je bil neki obrtnik iz Novega mesta. Imel je sloves poštenega obrtnika, inovatorja in iznajdljivega strokovnjaka. Na občini je bil znan kot pošten davkoplačevalec. Zaslužil in prijavil je 82 milijonov starih din, od tega mu je ostalo samo 18 milijonov starih din, ker mu je ostalo vzela davkarija na podlagi progresivne obdavčitve. Človek bi pričakoval, da se bo kdo spotaknil ob premajhno progresijo, da bo zahteval, da se mu s progresivno obdavčitvijo vzame še 10 ali 12 milijonov. Tako da bi mu ostalo samo še 8 ali pa 4 milijone. Toda nihče ni predlagal nič takega. Popit, Šetinc in drugi so celo govorili, da je to v redu, da so to pošteni državljani, ki so pošteno zaslužili svoj dohodek in tudi pošteno plačali svoj davek. Bilo je ustvarjeno tako ozračje, da se je redakcija Večera celo javno opravičevala, češ, da z objavo tega spiska ni hotela metati sence na nikogar. To vendar kaže, da so bili predpisi v redu, progresija ni bila premajhna. Če bi bila, bi bilo možno vložiti prigovor izvršnemu svetu in meni kot njegovemu predsedniku. Če pa bi želeli naprtiti odgovornost za davčno utajo, za kriminal in korupcijo, ki jo je bilo mnogo pred, v in po času mojega predsednikovanja, vsakokratnemu predsedniku izvršnega sveta, potem bi nas seveda lahko, in to brez vsake razlike, od Kidriča do mene in naprej, vedno in vsak dan zamenjali. Verjamem, da pod takimi pogoji niti jaz niti kdo drug ne bi sprejel te dolžnosti niti za en dan.

Kar pa zadeva kontrolo in kaznovalno politiko, pa sem že povedal, kaj smo delali in kakšen je bil naš cilj, zato nisem tedaj in ne bom nikoli sprejel očitka, da sem imel liberalen in nekritičen odnos do privatnega sektorja. Je pa res in to rad priznam, da sem v osebnem delu vedno videl dodatni prispevek, ne toliko po vrednostnem obsegu, saj je ta stalno padal v skupnem družbenem proizvodu, kot pa po asortimanu, po značaju uslug in zadovoljevanju vsakodnevnih potreb prebivalcev. Vedno sem se trudil, da opravljanje storitev ostane na našem tržišču, da tega ne uničujemo administrativno, posebno še, če nimamo v družbenem sektorju ekonomskega nadomestila, hkrati pa sem tudi vedno omejeval možnost špekulacij in monopolnega bogatenja na podlagi osebnega dela. Kot v mnogih drugih vprašanjih sem se tudi pri tem zavedal mnogih vidikov, povezanosti in medsebojne odvisnosti pa tudi protislovij - moralnih in materialnih. Kot v mnogih drugih primerih nisem sprejemal, ampak odklanjal preveč enostranske, površne, subjektivistične in "horuk" rešitve, ki so v tem začetnem obdobju socializma tako pogoste, priljubljene in na videz tudi zveličavne. Če so mi to nekateri pripisali kot napako in zablodo moja stališča do privatizacije, potem vzamem to na znanje s pripombo, da je napaka in zabloda pri njih in ne pri meni, ker to ni odgovor na pomembno vprašanje: socializem in osebno (privatno) delo. Verjamem pa, da vsaj kar zadeva odnos do mene, tedaj ni bil poudarek na tem, da se najde odgovor, ampak na tem, da se vrže nekaj kamnov na moj naslov.

Z "zablodo privatizacije" so se povezovale tudi moje takoimenovane "delnice". Katere so še druge oblike nekritičnega prenašanja iz kapitalizma, o katerih je govoril Marinc, tega ne vem. Nikoli mi glede teh drugih oblik nihče ni ničesar očital, vsaj ne kot ideološki spodrsljaj

in zato ne morem konkretno zavračati nečesa, kar ni bilo konkretno povedano. Seveda je tak način kritike neka precej nevarna posebnost. Vržeš nekaj splošnih in dvoumnih ocen in diskvalifikacij, potem pa pustiš, da si vsak misli in razlaga po svoje. Ponavadi nekaj ostane in cilj je dosežen! Če drugega ne, je zasejan dvom, tako priljubljen pri ljudeh, tako zaničevan pri pravovernih in tako preganjan v vseh verah in v vseh časih človeške civilizacije.

Podcenjevanje nevarnosti tehnokratizma! Še dobro, da me niso proglasili za tehnokrata. Toda tak očitek bi bil kljub vsemu preveč iz trte zvit in zato so ostali samo na tem, da sem podcenjeval to nevarnost. Seveda sem se dobro zavedal te nevarnosti, nevarnosti namreč, da lahko napredek tehnike in moderna tehnologija ter strokovno vodenje vse bolj družbenega in povezanega dela, postane samo sebi namen, lahko pozabi na ljudi, na družbene odnose in postane samostojna sila nad družbo, ravno tako kot je bila to nekoč privatna lastnina ali politična birokracija. Strokovna elita, brez katere ni tehničnega napredka, bi lahko odigrala in v marsikateri delovni organizaciji je to vsaj začasno tudi storila, vse pravice delavskega samoupravljanja. Tehnološka revolucija 20. stoletja ni bila samo naš, temveč svetovni pojav. Njene pozitivne posledice so ogromne in očitne. Tudi njene nevarnosti za novo odtujevanje politike in oblasti so očitne. Boj zoper to nevarnost ni enostaven. Predvsem ne more biti verbalen in samo aktivističen. Neprestano zmerjati strokovnjake in direktorje, videti v njih pomembnega, skorajda razrednega nasprotnika, hujskati delavce zoper tako, za sedaj še zgodovinsko nujno delitev dela, to so najpomembnejše črte take aktivistične, poenostavljene borbe zoper tehnokratizem. Nikoli je nisem sprejel in odobraval, ker sem bil trdno prepričan, da bolj škoduje kot pa koristi tudi samim ročnim delavcem. Enostavno povedano, če bi šli po tej poti, bi se znašli v čudnem položaju. Borimo se za tehnološki napredek naše družbe, saj brez tega tudi ni ekonomskega napredka. Hkrati pa neprestano zmerjamo in politično preganjamo nosilce in glavne organizatorje tega napredka, to se pravi našo tehnično inteligenco. Tega so se zavedali tudi razni gorečneži v boju zoper tehnokratizem, ki pa so vedno ponavljali, da to ni usmerjeno proti strokovnjakom, direktorjem in organizatorjem proizvodnje, ampak samo proti tehnokratom. Kdo pa je potem tehnokrat, je seveda ostalo nejasno, oziroma še slabše, vsak je imel možnost, da to oceno po mili volji in od primera do primera pošilja na razne osebne naslove in manipulira z njo kot se mu zljubi. Ker sem bil, kot rečeno, vedno rezerviran do takega protitehnokratskega boja, ker sem čutil, da so problemi družbenih odnosov in tehnološke revolucije tega stoletja med seboj zelo povezani, medsebojno odvisni in zapleteni - sem bil pač obsojen, da podcenjujem tehnokratsko nevarnost. Navsezadnje, neko objektivno protislovje med družbo in tehnologijo ni nepremostljivo pod pogojem, da med njima ne kopljemo strelskih jarkov, ampak da družbena akcija gradi mostove, da pri tem upošteva čas, razmere, stanje, zavesti in raven tehnologije, da vse načrtuje na daljši čas, da ocenjuje stanje v gibanju in razvoju. Še razumem, da vsega tega ne vidi in ne upošteva delavec, kateremu se je njegov direktor ali kdo drug v imenu tehnologije in strokovnosti - in to lahko zelo slabe, povzpel na hrbet. Razumem, da so tam konflikti neizbežni. Toda vendar, to so izjeme, ne pa pravilo razreševanja protislovnosti med položajem delavca in tehnologijo. Zato sem smatral, da mora biti moj pogled na to zadevo izraz družbenih izkušenj, izraz povezovanja vseh delovnih procesov te družbe, ne pa izraz in posplošitev nekaterih izjem in politične hajke. Samo v tem in v taki metodi je potem možno videti perspektivo človeško in tehnološko bolj razvitega socializma. Toda, ker v času mojega odstopa ni šlo za perspektive socializma, zlasti pa ni šlo za perspektive človeško,

demokratično in tehnološko bolj razvitega socializma, ampak je šlo za oblast, je tudi etiketa "podcenjuješ nevarnost tehnokratizma" dokaj logična, kajti kadar se pretepaš, ne izbiraš palic. Sicer sem pa mnenja, da je bil ta očitek brez najmanjše odmevnosti. Deloma zato, ker ga ljudje niso razumeli, deloma pa tudi zato, ker so čutili, da se je glede tehnologije, strokovnosti in učinkovitosti, glede modernega ritma v Sloveniji v zadnjih dveh letih, deloma tudi po zaslugi izvršnega sveta in moji osebni nekaj premaknilo na bolje. Tako je ta ocena "podcenjevanje nevarnosti tehnokratizma" bolj kompromitirala njene avtorje kot pa mene.

Glede hrvaškega nacionalizma sem bil med prvimi, ki sem sredi Zagreba spomladi 1971 rekel, da vidim v njihovem X. plenumu tudi pleve in ne samo zrna. S temi plevami sem mislil seveda nacionalistično histerijo. Navsezadnje stvar seveda ni v tem, kdo se je prej in kdo kasneje izjasnil o hrvaškem nacionalizmu. Končno je Tito v svoji zdravici konec avgusta 1971 trdil, da na Hrvaškem ni nobenega nacionalizma ali šovinizma.[44] Samo štiri mesece pozneje pa je že govoril o kontrarevoluciji na podlagi nacionalizma. Smisel Marinčeve ocene je bil, da se mene na nek način vendarle poveže s hrvaškim nacionalizmom. Po hrvaških dogodkih so se pri nas v Sloveniji nekateri moji "prijatelji" zelo prizadevali dobiti dokaze o moji zvezi s Hrvati. V ta namen je bilo vloženega mnogo truda in poizvedovanj. Ker vse to ni dalo željenih rezultatov, ker mojih zvez s hrvaškim nacionalizmom kratkomalo ni bilo, nasprotno, vedno sem bil do vseh njegovih manifestacij kritičen, vedno sem nanj opozarjal, je končno ostalo na tej splošni ugotovitvi, da se nisem pravočasno in javno ogradil od njega. Lahko rečem, da sem se s hrvaškim nacionalizmom, zlasti pa z njegovimi konkretnimi materialnimi in sistemskimi zahtevami, srečeval in boril vse od leta 1968, ko smo začeli v zveznem izvršnem svetu čistiti mizo. Imel sem mnogo resnih razprav, lahko rečem, da tudi neprijetnih, ko smo v tem obdobju korak za korakom gradili nov položaj federacije in republik. Vse to seveda v tistem trenutku ni bilo prav nič važno. Ni bilo važno moje konkretno, večletno delo in borba z vsemi pojavi od nacionalizma do unitarizma, ki so ogrožali trdnost Jugoslavije. Važno je bilo samo to, da nisem pravočasno dal nobene izjave. In še ta trditev ni ustrezala resnici! Zoper posamezne kritike in obtožbe, ki jih je torej povedal Marinc, in zlasti tudi Popit v nekaterih svojih govorih, bi lahko navajal še mnoge argumente in jih izpodbijal. Toda vse to nima pravega smisla. Tedaj niso bila dejstva tista, ki so odločala. Ni bilo važno stvarno stanje neke, recimo, moje politike, in njeni dobri in slabi rezultati. Važen je bil odnos sil in sklep v vrhu. Ta pa je bil, da mora nekaj političnih osebnosti v tistem trenutku oditi s političnega prizorišča. Med njimi sem bil seveda tudi jaz. To je bilo primarno. Drugotnega pomena pa je bilo, kako in s kakšnimi razlogi se potem to utemelji in javnosti obrazloži. Najprej je torej padla sodba, ki se je glasila: Pojdi! Potem pa je dobil sekretariat CK nalogo, da napravi obrazložitev te sodbe. Naloga CK je bila, da sprejme na znanje moj odstop - torej sodba v drugi obliki - in da potrdi njeno obrazložitev.

Če je tako, potemtakem lahko stvarne dogodke in njihovo vsebino, pojasnijo samo odgovori na naslednja vprašanja: kako in zakaj so bile izbrane prav te politične osebnosti (in med njimi tudi Stane Kavčič), ki so morale s političnega prizorišča jeseni 1972? Kdo jih je izbral? Ali so bili razlogi samo osebni ali pa je šlo tudi za pomembne razlike v politiki? In

[44] Stane Kavčič ima verjetno v mislih Titov govor ob 60. obletnici ustanovitve nogometnega kluba Hajduk, ki je bila 1.septembra 1971 v Splitu.

kako, da je do tega prišlo, kaj je bilo rezultat zgodovinskih nujnosti in stvarnega položaja in kaj je bila posledica osebnih nasprotovanj, nesporazumov pa tudi nezaupanja.

Namenoma sem postavil nekatera vprašanja, na katera sam ne vem odgovora. Ne želim razglašati mojih domnev, čeprav sem jih imel že takrat in jih imam še danes. Premalo so preverjena, da bi z njimi nastopal v javnosti. Ne želim obtoževati brez razlogov in dokazov. Naj to stori zgodovina, kadar bo imela možnost, da to naredi pravično in resnično. Glede nekaterih objektivnih vzrokov in procesov tedanjega obdobja sem govoril že na začetku tega poglavja. Hočem pa še nekaj več povedati o dejanskih razlikah, ki so obstajale zlasti v političnem vrhu Slovenije in ki so vendar bile, vsaj kar se mene zadeva, poglavitni vzrok naših večletnih nesporazumov in omahovanj. Te razlike so konec koncev bile tudi tisti dejavnik, ki je vsaj posredno pomembno vplival na položaj, iz katerega ni bilo drugega izhoda kot moj odstop. Predpostavljam, da smo vsaj po padcu Rankovića in vsaj v Sloveniji, če že ne v vsej Jugoslaviji, dosegli tako stanje demokracije, da je človek lahko o konkretnih stvareh dnevne politike imel svoje mnenje in predloge, ne da bi se potem iz tega delali ideološko-teoretični zaključki. V glavnem je bilo tako, čeprav ne vedno. Nikoli po cestni aferi nisem bil popolnoma prepričan, da ne bi kdo (zlasti Popit ali Hafner) v nujnih, razumljivih in vsakodnevnih razlikah praktične politike, ki so se kazale med nami, iskal ideološko-strateške motive. Ta nevarnost in strah se je povečeval iz dneva v dan. Na nekem plenumu, v začetku 1972. leta, je Hafner o tem celo odkrito govoril, toda Kraigher ga je zavrnil in trdil, da smo relativno najbolj enotno republiško vodstvo. Tudi sam sem bil tedaj enakega mnenja, čeprav sem čutil med nami globlje razlike v nekaterih pogledih in hkrati upal, da jih bodo čas, naš napredek, razum in tovarištvo vendarle prej ali slej odpravili in sicer v progresivnem smislu in ne v stagnaciji ali celo v vračanju nazaj. Te pomembne, lahko rečem idejne, teoretične in strateške razlike, ki sem jih sam zaznal že ob cestni aferi in se jih kasneje vse bolj in bolj zavedal, so bile:

1. kaj je danes in jutri delavski razred in kakšne preobrazbe - materialne, socialne, kulturne, politične in v načinu življenja - se v njem že dogajajo?
2. kakšna raznolikost mnenj, predlogov, stališč in interesov je možna oziroma dovoljena v avantgardi in v gibanju?
3. kako, na kakšen način in s kakšnimi sredstvi te raznoterosti in razlike usklajevati, uravnavati in tako čuvati in graditi tako enotnost avantgarde in gibanja, ki ne bo niti zapirala pota iskanju napredka niti ogrožala uresničevanje globalnih ciljev in interesov revolucije.

Politično strateški in idejni pomen teh razlik seveda ni majhen, temveč je tako pomemben, da je skupni odgovor na postavljena vprašanja (ki so ga razlike nakazovale) odrejal bolj levo ali bolj desno usmerjeno linijo generalne politike. Seveda je jasno, da bi ta generalna linija v obeh primerih ostala socialistično-samoupravna. V primeru, da gre bolj v levo, kar se je tudi zgodilo, ne bi končal v stalinizmu, kar so nekateri prerokovali. Če bi šel bolj v desno, pa tudi ne bi končal v kapitalizmu, kar so tudi nekateri podtikali. Zgodovinski cilj - samoupravni socializem - bi v obeh primerih ostal isti. Konkretna pot in posamezne postaje in scene na tej poti pa bi bile nekoliko različne, zlati v letih 1970-1980. Naj takoj dodam, da bolj leva ali desna pot samoupravne socialistične graditve, torej ali gre naše napredovanje nekoliko korakov bolj ali manj cikcakasto pot, to ni odločilno in usodno, dokler je tu Tito. On je

velikokrat lahko s svojo avtoriteto in vplivom zadržal ravnotežje in s tem tudi Jugoslavijo na njenih temeljih. Popolnoma drugače pa bodo stvari zazvenele po njegovi smrti. Ples na vrvi in nad prepadom ne bo več mogoč. Vedno sem menil, da bo za vse nas toliko tem lažje po Titovi smrti, kolikor dlje bomo prišli v demokratični, človeško strpni in medsebojno razumevajoči integraciji med narodi in med ljudmi v Jugoslaviji. Kolikor bolj bomo nacionalno in socialno, to se pravi razredno vprašanje reševali na podlagi zavesti in svobodnega opredeljevanja, toliko bolj bodo te rešitve trajne in solidne. Kolikor bolj pa bodo rezultat discipline, strahu, udarcev s pestjo po mizi, toliko bolj bodo vprašljive, začasne in grozeče. Zgodovina stare Jugoslavije je dovolj poučen primer za to. Poleg aktualnega pomena bolj leve ali bolj desne politike bo njen pomen izredno važen v obdobju po Titovi smrti. Gledano iz tistega časa in prostora je torej bolj demokratična, bolj desna usmerjenost obljubljala Jugoslaviji manj težav po Titovi smrti. Bilo jih je mnogo in med njimi - zlasti po hrvaških dogodkih - tudi Tito sam, ki so mislili drugače. Verjamem, da je tako njegovo prepričanje tudi njemu narekovalo nekatere poteze in ukrepe v začetku sedemdesetih let.

Sedaj pa k razlikam.

Najpomembnejša je razlika o delavskem razredu in zato najprej o njej. Izvor razlik ali nesoglasij je bil v odgovoru na vprašanje, ali se je in kaj se je bistvenega spremenilo v delavskem razredu od Marxovih in Leninovih časov. Najbolj dogmatične glave so mislile, da nič, zlasti nič bistvenega. Druge glave in med njimi tudi moja, so razmišljale o taki obsežnosti sprememb, ki so nas vabile k določenemu vprašanju, kaj v razrednem nauku klasikov marksizma, zlasti v Evropi in tudi v Ameriki, danes sploh še velja. Kot vidite, je bil že ta miselni okvir zelo obsežen. Jaz sem razmišljal, opazoval in sklepal takole. Klasiki marksizma so naredili analizo delavskega razreda in razrednega boja v drugi polovici prejšnjega stoletja. Bila je narejena:

a) o klasičnem kapitalizmu;

b) v precej drugačnih ekonomsko-tehničnih pogojih od tistih, v katerih živimo in jih poznamo sedaj.

Kakšen skok je bil narejen v zmogljivosti proizvajalnih sil, če odmislimo napredek in spremembe družbenih odnosov, najbolj pove tale paradoks. Ko je Marx pisal svoj Kapital, je znašal svetovni letni dohodek 4 milijarde dolarjev. V začetku 20. stoletja je skočil že na 380 milijard dolarjev. Tedaj, ko so se moji prijatelji mučili, da bi odkrili čimveč mojih napak in ko sem "podcenjeval nevarnost tehnokratizma", pa je zdrvel letni svetovni dohodek na fantastično vsoto 4000 milijard dolarjev. Kako in s čim je bil ustvarjen tak skok? Samo s pritiskom kapitalizma, samo z delovno disciplino? Menda ni bedaka, ki bi to trdil. Napredek znanosti in tehnologije ima pri tem svoje glavne zasluge. In kdo je pobral rezultate tega velikega skoka, te znanstvene revolucije? Samo kapitalisti ali tudi proizvajalci, to se pravi delavci? Menda oboji, čigavih bi bilo sicer tistih sto in sto miljonov avtomobilov, ki drve po avtocestah Evrope in Amerike. In če je tako, kaj je potem z Marksovo popolno pauperizacijo (obubožanjem) delavskega razreda, ki naj bi bila grobar kapitalizma? Tu očigledno nekaj cvili in piska v mehanični razredni logiki, sem si dejal, ko sem o teh zadevah razmišljal. Ali

vrnimo se na začetek. Oznaka delavskega razreda je bila torej dana v drugačnih družbenih odnosih in pod pogoji drugačnih, manj kvalitetnih, manj produktivnih sredstev za delo od današnjih. To pomeni, da se je kljub vsemu nekaj spremenilo. V Komunističnem manifestu je bilo rečeno, da gredo proletarci tudi zato v neizprosen boj, ker nimajo kaj izgubiti, razen svojih verig, saj razen njih tudi ničesar nimajo. To je bilo hudičevo res, ko je Marx pisal svoj manifest. Danes to več ne drži. Verige so se zmanjšale skoraj povsod (tudi stalinske), povečale pa so se pravice delavskega razreda, zboljšal se je njegov materialni in družbeni položaj. Delavski razred industrijsko-kapitalistične in zgodnje socialistične družbe v Evropi in v svetu, si je od časov Komunističnega manifesta, ko je pošast - kapitalizem strašila po Evropi, prislužil relativno gotovost svoje eksistence, mnoge predmete osebne lastnine (avto, hišo, stanovanje, opremo itd.), zdravstveno in pokojninsko zavarovanje, perspektivo še boljšega življenja za svoje otroke in mnoge druge delavske in politične pravice.

Klasiki marksizma niso predvideli, kaj se bo dogajalo z in v delavskem razredu v prvih 25 ali 50 letih izgradnje socialistične družbe. Stalinizem v Sovjetski zvezi v teoretičnem pogledu ni dal nobenih novih posplošenih izkušenj. Razumljivo, če bi jih hotel dati, bi moral kritično govoriti o stalinizmu. To ni šlo. Zato so ponavljali in še ponavljajo stare resnice iz Leninovih in Marksovih časov.

Tudi naša znanost in ideologija v tem pogledu še ni napravila kvalitetnega premika. Bilo je mnogo poskusov to novo stanje in spremembe v delavskem razredu, sodobno in pogumno opredeliti. Ostalo je pri poskusih, podvrženih dediščini preteklosti ali nihanju prakse. Eno pa je neizpodbitno: kadar je postalo vroče, kadar so se pojavila družbena protislovja, kadar je začelo treskati in grmeti z naših vrhov in oblakov, kadar so se bogovi razjezili, tedaj je zagotovo zabobnela parola o delavskem razredu, ki naj koraka trumoma in z dvignjeno pestjo zoper svoje sovražnike in v svojo boljšo bodočnost. Seveda, korakali naj bi samo proletarci Leninovega tipa, za vse ostale, če odmislimo vodstvo, tu ni bilo prostora. In tudi zato so take kratkotrajne epizode, ki so sicer razburile duhove, napravile nekaj kadrovskih sprememb, potem pa je življenje šlo zopet svojo pot. Zakaj? Zato, ker se je naš delavski razred že tako spremenil, da ga ni bilo mogoče ogreti in pridobiti za take pohode. Čutil je, zlasti v Sloveniji, da iz te moke ne bo veliko kruha. Njegovi interesi so bili drugje in drugačni. Vedel je, da lahko realizira nekaj drugega kot samo zgodovinsko parolo in pozo o delavskem razredu. Kako je že rekel Cankar: "Če zgodovino ponoviš, zveni kot farsa!"

Ne gre, da bi spreminjali zgodovinsko vlogo in osvobodilno poslanstvo delavskega razreda. Spreminjajo se samo pota in načini, s katerimi se to uresničuje.

Kaj se dogaja v Jugoslaviji in zlasti v Sloveniji, kot njenem najbolj razvitem delu?

Vse bolj izginja fizični delavec. Zaradi napredka tehnologije nastajajo novi poklici, še več, novi sloji v delavskem razredu. Tu tudi šola prispeva svoje. Kdor konča osemletko ni več samo nekdanji ročni delavec. In želimo, da bi jo končali vsi. Hkrati pa imamo program, da bi že v tem desetletju najmanj 70 % vseh, ki končajo osemletko šlo naprej, v kakršnokoli šolo druge stopnje. Kaj bomo torej v Sloveniji reproducirali čez 5 do 10 let z mlado delovno silo?! Fizične delavce? Ne! Ampak nov strokovni in tudi umski profil delavca, ki bo, nekje

na sredi med sedanjim ročnim, priučenim delavcem in tehnično inteligenco. Njegova osebna in družbena ambicija pa bo, da bo stremel naprej, k tehnični inteligenci in ne nazaj k ročnemu delavcu in proletarcu iz predvojnih časov. To je realnost, to se dogaja že zdaj, to je pred nami, ne kot bodočnost generacij, ampak kot naš realni jutri!

Tudi način življenja se spreminja. Včasih je bil med umskim in ročnim delom kitajski zid, če že ni bilo zagretega nasprotja. Sedaj pa to izginja. Mnogo vsakodnevnih dobrin umskega življenja je ravno tako dosegljivo in dostopno umskim kot ročnim delavcem, delavcem kot intelektualcem. Mislim radio, tisk, knjige, televizijo, avto, zabavo, šport, rekreacijo, film, gledališče. Ves ta ritem, vsi ti rekviziti, dobrine in nadloge moderne industrijske in socialistične družbe postajajo lastnina vseh. Prodirajo povsod, širijo svoj prostor, vpliv in pomen. Odpirajo obzorja, vzbujajo misli, želje, zahteve. Krepijo samozavest, večajo znanje, spreminjajo obraz in seveda predvsem diktirajo ritem in tempo! In to vsem, ne samo po mehaničnem zaporedju osebnega dohodka, temveč tudi po nikdar izračunljivih poteh osebne sposobnosti, iznajdljivosti in sreče. Kdo lahko dokaže, da je iskrivi mladenič s prvo zaposlitvijo in 1500 din dohodka glede vseh teh dobrin v slabšem položaju, kot pa umirjeni družinski oče s tremi nedoraslimi otroci, s spoštovanja vredno funkcijo, ki mu vrže samo 5000 na mesec.

Vprašam se, kje je bil včasih duhovni prostor intelektualca in delavca? Prvemu je bil to meščanski salon, drugemu zakotna in zakajena krčma in spovednica. In kako je danes? Se je kaj spremenilo? Morda! Lahko to ostane brez vpliva na ročne delavce, na delavski razred? Ne, in še enkrat ne! Vemo, ali vsaj spremljamo, kaj se dogaja na tem področju? Ne! Oče Marx pa je take stvari vedel, raziskoval in študiral, ko je pisal svoja dela in definicije, od katerih mnogi žive in poizkušajo živeti še danes!?

Mnogo govorimo in se hvalimo z združenim delom. Ne brez razloga. In kaj se v njem dogaja, na primer med ročnim in umskim delom? Se zbližujeta, ali čutita, kako sta potrebna drug drugemu? Da! Torej se nekaj dogaja tudi med nosilci ročnega in umskega dela, to se pravi, malo trdo rečeno, med delavci in intelektualci. Vse bolj in bolj se povezuje eno z drugim. To zahteva družbeni položaj, ker vsi živijo od svojega dela, nihče ne živi od svoje lastnine, od kapitala. (Lahko od minulega dela). Sam ritem proizvodnje tudi sili k medsebojni povezanosti. To ni več zgolj odnos nadrejeni-podrejeni, ampak vse bolj delovna in strokovna odvisnost drug od drugega. Isto se dogaja tudi med tako imenovanim proizvodnim in neproizvodnim področjem. Tu so dalje skupni samoupravni interesi, delo političnih organizacij - kar vse pospešuje oblikovanje novega družbenega reda, v katerem bi tudi delavski razred, v starem smislu besede, postal sam svoj grobar in s tem položil temelje brezrazredni družbi. Nismo še v njej, toda njeno embrionalno stanje je tu. Zakaj potem preprečevati porod, zakaj ga zavlačevati, namesto da bi ga pospeševali. Vračanje nazaj v zgodovino ni dejanje, ki bi ojačalo pota bodočnosti. Sama zgodovina to potrjuje!

Včasih so nekateri govorili, da mora delavski razred uničiti vse intelektualce in kmete - potem bo šele lahko svobodno zadihal. Kakšen nesmisel! Ni njegova naloga, da jih uniči, ampak da skupaj z njimi, na podlagi združenega dela, zgradi nov družbeni red. To sem vedno instiktivno čutil, tako takrat, ko sem bil zadnji delavec na žagi, kot takrat, ko sem bil v

partizanih, ali takrat, ko sem bil predsednik slovenskih sindikatov ali izvršnega sveta. Priznam, da sem se vedno rahlo smehljal tistim pravim ali napol intelektualcem in malomeščanom, ki so svoj razredni ali tudi osebni manjvrednostni kompleks prikrivali in nadomeščali z dvignjeno pestjo in z gromovitimi frazami o delavskem razredu. Dobro vem, da so tudi delavci sami take preroke gledali in poslušali z nezaupanjem. In če sem med njimi srečal mnenja (in bila so in so še) nasprotna temu, sem potrpežljivo pojasnjeval, da brez znanja, brez tehničnega in kulturnega napredka in brez sodelovanja vseh delovnih ljudi, ne bo veliko več kruha tudi za ročne delavce. Večina je tako moje gledanje razumela in odobravala. So pa bili tudi taki, ki so v tem videli mojo razredno mlačnost, ali celo vpliv malomeščanščine.

Razredna zagnanost je na žalost velikokrat pomenila sektaško in statično pojmovanje delavskega razreda in njegove vloge. Seveda pa je sodobno pojmovanje tega zgodovinskega pojava oteževalo tudi to, da smo se morali boriti tudi proti takim težnjam, ki so odklanjale kakršen koli razredni pristop, vendar pa te niso bile nikoli po osvoboditvi posebno pomembne ali vplivne. Med tema dvema skrajnostima, v vsakodnevni praksi, je življenje dokazovalo, da delavski razred in delavec nista več tisto, kar sta bila nekoč. To velja zlasti za Slovenijo in tudi v drugih, celo nerazvitih republikah, kjer je šele nastajal, je nastajal pod drugimi zgodovinskimi pogoji kot nekoč. Zato je bila tudi njegova podoba drugačna, seveda pa z istimi zgodovinskimi interesi in poslanstvom.

Vsa ta dejstva so bila splošno znana in jih ni nihče direktno zanikal. Razlikovali pa smo se pri tem, ali naša dnevna politična akcija dovolj upošteva vse te spremembe in objektivni tok stvari. To se pravi, ali deluje tako, da ga povezuje ali pa vsega tega ne upošteva dovolj in deluje tako, da zadržuje objektivno nujne spremembe, oziroma celo prihaja z njimi v nasprotje in se tako giblje v praznem, verbalnem prostoru. Enostavno povedano: ali s političnim delom na razrednem terenu tipati, raziskovati in sklepati s pogledom naprej, ali ponavljati in pristajati na že znano in gledati nazaj. Hočeš ali nočeš, posledice take ali drugačne usmerjenosti so bile za dnevno politično prakso, za njene poudarke in prijeme zelo različne. In te razlike so torej med nami obstajale. Hafner, Popit, Kraigher in z njimi tudi Kardelj, so bili glavni nosilci in zagovorniki starih razrednih pogledov, čeprav so bile glede tega tudi razlike med posamezniki, na primer med Hafnerjem in Kraigherjem. Hafner je bil med vsemi najmanj dovzeten za spremembe, ki jih je o razredu in za razred (delavski) prinašal čas. Kropušek, Krese in jaz pa smo bili glavni zagovorniki sodobnejših, dinamičnejših in bolj odprtih razrednih pojmovanj. Njihova stališča so tedaj uradno zmagala, naša so bila premagana. Življenje in delavski razred pa koraka naprej, v jutrišnji dan, katerega smo mi premaganci slutili, napovedovali in se zanj zavzemali.

Kakšen je lahko obseg razlik v ZK gibanju? Odkar obstaja delavsko gibanje in njegove stranke, so obstajale in bodo obstajale tudi razlike. Razlike obstajajo celo v religijah in cerkvah, celo v taki, kot je rimokatoliška. Teh razlik si ne izmišljajo ljudje, temveč so v bistvu stvari, v protislovnem dialektičnem spreminjanju in napredovanju sveta. In če so tem zakonom življenja podvržene celo iracionalne tvorbe, kot na primer religija in cerkev, toliko bolj je njim podvrženo marksistično-materialistično, delavsko in revolucionarno gibanje. Samo prebrisani politični taktiki, demagogi in bedaki govore in grme o monolitni enotnosti,

vse do znane formule - ena misel, ena volja in en vodja! To pa je potem totalitarizem in diktatura, ne pa socialistična demokracija. Celo v neposrednem revolucionarnem boju, celo tedaj, ko je šlo za biti ali ne biti, so bile razlike; strateške, idejne, taktične, dnevno-politične. Tako je bilo v pariški komuni, v oktobrski revoluciji in tudi v naši NOB. Nova sovjetska oblast je bila v letih 1918-1921 napadena s treh strani; kontrarevolucija je bila zelo močna, boljševiki so organizirali odpor, hkrati pa so se ravno v tem času v CK boljševiške partije kazale razlike in vodile demokratične razprave o mnogih vprašanjih. Tako je bilo tudi pri nas. Vsi vemo, da so bile med vojno v Izvršilnem odboru osvobodilne fronte pomembne razlike in zelo živahne razprave. Torej celo v revoluciji, v nenormalnih pogojih, so nujne razlike znotraj gibanja in njegove avantgarde. Kaj šele v mirnih in normalnih časih. Na to zgodovinsko resnico opozarjam zato, ker se je v času moje odpovedi mnogo čvekalo o tem, da bo po njej za večne čase ustvarjena enotnost v ZK Slovenije in v slovenskem političnem vodstvu. To je demogogija in neumnost skupaj. Razlike so torej nujen, iz naših želja izhajajoč pojav. Vprašanje pa je, kakšen je lahko njihov obseg, oziroma pri katerih vprašanjih so razlike dopustne, pri katerih pa ne. Vsaka stranka in politično gibanje ima vedno za neko časovno obdobje svoj program in repertoar absolutnih resnic in rešitev, o katerih vsaj v tistem trenutku in v vodstvu niso možne razlike. Seveda je tako tudi v ZK. Skoraj nikoli pa ni mogoče do kraja napraviti spisek stališč in resnic, ki so izven področja diskusije, ki so tabu. Včasih izgleda nekaj nedotakljivo, potem pa čas pokaže, da je potrebno kritične presoje. In, tu imaš! Komaj sestaviš spisek, pa se nekaj zgodi in začeti moraš znova; potem v njem nekaj brišeš in kaj novega pripišeš. Jaz sem spadal med tiste, ki so želeli, da bi bil spisek nedotakljivih stvari in resnic čim krajši. Bil sem v javni ali tihi in skriti polemiki s tistimi, ki so mislili obratno, da naj bo ta spisek čim obsežnejši.

S tem, ali je spisek nedotakljivih stališč in zaključkov večji ali manjši, je seveda čvrsto povezano tudi vprašanje večje ali manjše svobode idejnega iskanja in snovanja, umetniškega ustvarjanja, družbene sproščenosti, kritike, demokracije, politične strpnosti in človečnosti in nenazadnje, tudi podoba, klima in ritem vsakodnevne politične prakse! Navsezadnje je tudi od tega spiska bila precej odvisna praktična vrednost tistega znamenitega stavka iz programa ZK, ki se glasi takole: "Nič nam ne sme biti tako sveto itd..." Stavek je bil napisan v ognju ideološke borbe zoper stalinizem. Nisem opazil, da bi ga velikokrat citirali v tistem času, ko so obračunavali z menoj.Tedaj so ga prevpila gesla o delavskem razredu, o demokratičnem centralizmu in o enotnosti partije. S približno istimi gesli nas je hotel Stalin spraviti na kolena. Čudno! Ali pa tudi ne! Odvisno od tega, s kakšnega horizonta kdo opazuje!

Rekel sem že, da sem bil za skromen seznam nedotakljivosti. Naj ga konkretiziram. Po mojih kriterijih je bila nedotakljiva revolucija kot zgodovinsko dejanje, ne pa vsak njen dogodek; samoupravni socializem, naša neodvisna in miroljubna zunanja politika, obramba nedotakljivosti celotne Jugoslavije. V tem okviru, ki se mi je zdel dovolj širok (ob spoštovanju našega ustavnega reda in zakonitosti) bi se po mojem mnenju lahko gibala misel in dejanje vseh, ki so hoteli in želeli prispevati svoj delež k napredku naše družbe. Razumljivo, da samo hotenje in dobre želje niso obramba pred zmotami ali jalovim iskanjem. Toda brez zmot in neplodnega iskanja tudi ni resnice in napredka. Ni žita brez plev! Tako sem torej gledal na obseg možnih razlik v našem političnem prostoru in gibanju. Priznam, da se je tako moje stališče precej razlikovalo od stalinskih izkušenj in prijemov graditve

socializma. Razlikovalo se je od duha prakse iz predvojnega obdobja komunistične partije. Razlikovalo se je tudi od mnogih posegov, dogodkov in dela prakse naše socialistične graditve. Tako moje gledanje mi je ustvarilo pri nekaterih sloves demokratičnega liberalnega in sodobnega politika, voditelja in komunista. Pri drugih pa sem dobil negativno oceno za premalo zanesljivega, premalo partijnega in preveč popustljivega komunista, kateremu niso jasni mnogi pojmi, kot na primer "diktatura proletariata", in ki je zato nekje na sredini med pravim komunistom in socialdemokratom. Če se pod "pravim komunistom" razume partijskega sektaša in dogmatika, ki misli, da je marksizem že vse povedal, potem še vedno mislim, da je slovenskim komunistom resnično pravo mesto na tisti moji sredini. Sicer se bo še enkrat zgodilo, da stranka ne bo videla naroda in narod ne bo videl stranke! Tisti, ki so v jeseni 1972 obračunavali z menoj, niso mislili na to. Mislili so na moj sloves svobodnjaka - kar zanje ni bilo daleč od psovke - in na mojo partijsko mehkobo ali celo nezanesljivost. Oboje je bilo dobrodošel kamen, ki se je lahko vrgel na moj politični grob, izkopan in zakopan tudi iz drugih razlogov in po nekem drugem ukazu.

Še važnejši od obsega možnih razlik v neki stranki ali gibanju, pa je način, kako stranka in gibanje te razlike ugotavlja, usklajuje in odpravlja. Ali z demokratičnim in strpnim ter argumentiranim bojem mnenj, z dokazi in protidokazi ali pa z medsebojnimi obračuni, z grobo silo, s pritiski in disciplino, vse do politične in fizične likvidacije, kot je to delal Stalin. Mi v Jugoslaviji vse do leta 1972 še nismo prišli oziroma zgradili javnega in kulturnega boja mnenj, v katerem bi lahko, brez nevarnosti izobčenja, vsak povedal svoje mnenje, oziroma zagovarjal svoje prepričanje o tej ali oni stvari. Res je, da je bil ta cilj in tak način obravnave zapisan v vseh naših programih. Mi smo se mu tudi stalno približevali. Na nekaterih vprašanjih in pri nekaterih slučajih smo ga tudi dosegli. V nekaterih primerih pa, kjer razlik nismo sproti razčiščevali, kjer ni prišlo pravočasno do tovariške in strpne polemike, so neizbežno sledili večji politični pretresi in obračuni, ne glede na to, kaj je kdo osebno želel. Primerov za to je več. Najlepši je Hrvatska. Tu so se zadeve kuhale dalj časa. Vsi smo vedeli in tudi čutili, da lezejo nekatere stvari v skrajnosti. Vse to smo si dopovedovali z ezopskim jezikom. Če bi se na primer Tito in predsedstvo že prej javno ogradila od posameznih dogovorov in stališč na Hrvatskem, bi verjetno lahko preprečili kasnejši spopad in obračun. Isto velja za Srbijo, kolikor je kdo imel resne pomisleke zoper Nikezićevo "liberalno" politiko. Tudi z menoj je bilo tako. Še spomladi je bilo vse v redu, v jeseni pa že vse narobe. Od setve do žetve, čeprav sem med tem časom ni nič posebnega zgodilo. In poznali smo drug drugega že 30 let! S takim načinom graditve enotnosti se nisem strinjal. To nas je vodilo do ganljive in formalne enotnosti, ki pa je bila mnogokrat bolj posledica discipline kot pa prepričanja, k občasnim večjim ali manjšim pretresom, šokom in obračunom. Najbolj očitno je to bilo v letih 1971-1973. Ljudje tega niso razumeli, politiki pa so se spraševali, kdo je naslednji na vrsti. V takem ozračju ni možno delati. Kadri so bolj razmišljali o svojem položaju in varnosti kot pa o svojih delovnih nalogah. Ta praksa, kolikor jo je bilo, je bila ostanek stalinizma, ne glede na to, da je Tito stalno govoril, da ne bo nikomur odsekana glava. Res, fizičnih kazni tako kot v Stalinovih časih ni bilo. To je velik napredek, čeprav je včasih zvenela ta Titova izjava, kot da gre za njegovo milost, širokogrudnost in usmiljenje do teh "političnih zločincev", ne pa za njihovo pravico, da imajo svoje prepričanje in stališče, pa četudi je mogoče zmotno in napačno. Šlo je torej za pravice, svobodo in dostojanstvo premaganih - ne pa za usmiljenje zmagovalcev.

Vendar pa so ostali politični udari, ki so podirali ljudi in kadre. V imenu revolucije, v imenu enotnosti! Nekateri so jih videli kot našo prednost; tako bomo bolj trdni, bolj enotni in udarni - so trdili. Jaz sem bil vedno mnenja, da s takimi šoki begamo ljudi in kadre, rahljamo našo enotnost in slabimo naš ugled doma in v inozemstvu.

V Sloveniji je bilo mnogo direktorjev, predsednikov občin, partijskih funkcionarjev, ki so imeli ogromne zasluge za partijo in revolucijo; nekateri od njih so bili stari partizani - vsi tik pred zaključkom ne samo svoje mandatne dobe, ko je obračunala z njimi "razredna delavska zavest" in si tako pridobila še eno trofejo. Tu mislim na take tovariše, kot so bili: Franček Mirtič, Olga Vrabič[45], Maks Perc, Janko Kolarič[46], Leopold Krese, Jolanda Kos[47] in njim podobni. Ne spuščam se v oceno njihovih posameznih dejanj. Gledam jih kot celovite osebnosti v vsem, kar so bili in kar so ustvarili. Toda kljub temu ni bilo mogoče počakati, celo potrpeti, da bi jim minil mandat in da bi odšli z zasluženo zahvalo in priznanjem in preživeli ostanek življenja v zavesti, da niso končali s porazom. Ne, to bi bil oportunizem, popuščanje in neprincipielno slogaštvo. Nič ne spremeni, da so se nekateri od naštetih sami umaknili z ostavkami. Mimo njihovih želja je bil ustvarjen položaj, ki se jim je zdel najbolj razumni izhod. Jaz pa sem take naše revolucionarne zmage vedno doživljal kot naše poraze, brez veselja in ponosa, celo z žalostjo v srcu, in to celo takrat, kadar so padali kadri, s katerimi se politično nisem strinjal. Vedno mi je, recimo, neprijetno deloval neuspeh, ki ga je doživel tovariš Avbelj[48] kot predsednik Izvršnega sveta. Vem, da nisem samo jaz tako doživljal te dogodke. Bilo jih je mnogo, ki so mislili in čutili enako. Bilo jih je pa tudi mnogo, ki so s komaj prikritim zadovoljstvom spremljali tak način čuvarja in graditve naše enotnosti. V takem prepričanju in zadovoljstvu sem vedno videl in čutil ne samo stalinizem, ampak tudi nekaj našega domačega pristnega klerikalizma, ki je živel med nami še iz časov srednjeveške inkvizicije in protireformacije. Ta rdeči klerikalizem in fanatizem je bil meni vedno tuj, nikoli razumljiv, čeprav je bil okrašen še s tako lepo zvenečimi in visokimi ideali revolucije in marksizma. Da, priznam, tudi tu in v tem sem se razlikoval od nekaterih tovarišev in stališč, s katerimi sem dolgo časa sodeloval in ki sem jih tudi sooblikoval ali izvrševal.

Če omenjene razlike spravim na skupni imenovalec oziroma če jih prevedem na razvojne družbene odnose, potem te vprašujejo: kakšen je bil odnos med temelji naše družbe, med njeno bazo in med njeno, zlasti politično nadstavbo? Ali je ta odnos skladen ali ne, ali smo v krizi ali ne in če smo, zakaj smo, kje so pravi vzroki te krize ?

Da bi to pojasnil, se moram vrniti nekoliko nazaj.

---

[45]Olga Vrabič, rojena 1916, diplomirana farmacevtka, v NOB delovala v saniteti in na političnih dolžnostih, po vojni opravljala vrsto pomembnih političnih in javnih dolžnosti.

[46]Janko Kolarič, rojen 1928, strojni tehnik, član GZS, direktor ZŽTP Ljubljana.

[47]Jolanda Kos, rojena 1928, učiteljica, poslanka, predsednica skupščine občine Piran v obdobju od 1967 do 1972.

[48]Viktor Avbelj-Rudi.

V boju zoper informbiro smo na prehodu iz četrtega v peto desetletje napravili odločen politični in organizacijski skok, za katerega bi v drugačnih razmerah potrebovali mogoče petdeset ali sto let. To se sliši nekoliko neverjetno, je pa resnično. Ta skok, ki je bil možen ne zaradi naše pameti, ampak zaradi revolucije, je ustvarjalni socialistični praksi milijonov odprl nov in večji prostor. V tem desetletju smo imeli tudi tak gospodarski vzpon, ki ga nismo potem več dosegli. VI. kongres ZKJ, ki je odprl neke nove vidike za samoupravljanje, za gospodarski sistem in zlasti za položaj in vlogo politične nadstavbe, in ki so mnogim že 20 let pozneje izgledali preveč radikalni in utopični, tudi ni bil slučajno 1952. leta. To je zelo simptomatično. In tako smo živeli v dokaj velikem skladju in zagonu vse do začetka 60. et. Potem pa se je začelo vozljati. Družbena baza, proizvajalne sile, ljudje, njihova zavest in mentaliteta so se hitro spreminjali. Samoupravljanje je postalo avtonomen činitelj. Spreminjali sta se ustava in zakonodaja, politična avantgarda in nadstavba pa sta ostali preveč stari, bolje rečeno premalo spremenjeni, prepočasi in premalo sta se prilagajali novo nastalim značilnostim družbe. In kriza se je začela. Kriza, ki že traja vse do danes, ko to pišem. In bo še trajala. Vsi jo čutimo. Vidimo pa zanjo različne vzroke in predlagamo zanjo različna zdravila. Leta 1962 smo zopet zdravili s klasičnim levim zamahom (pismo in govor v Splitu[49]). Rezultatov ni bilo. Celo tovariš Tempo[50] ugotavlja v svojih spominih, da je to zdravilo napravilo več škode kot koristi. Sedaj, deset let kasneje, imamo ponovitev. Socialistična levica, kot jo jaz imenujem, misli, da so vseh tažav krivi taki pojavi in grehi kot so: nacionalizem, liberalizem, tehnokratizem, malomeščanščina in zunanji vplivi. Nekateri gredo še dalje in dolžijo tudi tržišče, dohodek, demokracijo in decentralizacijo, skratka, partija je spustila vajeti in zato gre vse po zlu! Če je tako, potem je zdravilo znano. Okrepiti je treba vlogo Partije, treba se je vrniti nazaj, k preizkušenemu demokratičnemu centralizmu, povečati disciplino, začeti ideološko ofenzivo in dobri stari časi se bodo vrnili in z njimi pogoji za nemoten razvoj samoupravljanja. Tako nekateri! Po mojem mnenju je to utvara, to je bežanje pred stvarnostjo. To je poglabljanje neskladja med družbo in njeno politično nadstavbo. Prej ali slej bo zmagala družba, to se pravi življenje, toda cena spopada je lahko zelo velika, lahko katastrofalna. Vse to nas lahko potisne daleč nazaj, v nekdanje balkanske čase.

Vsemu temu pa bi se lahko izognili, če bi videli pravi vzrok krize, če bi doumeli omenjeno neskladje, če bi hitro in odločno spreminjali podobo, položaj in vlogo politične nadstavbe, če bi jo kratkomalo prilagodili doseženi stopnji samoupravljanja. Kljub temu, da naše gospodarske reforme niso popolnoma uspele, je vendar res, da so se v zadnjih 20. letih naše proizvodne sile temeljito spremenile. V vsakem primeruu pa sta se spremenili politična nadstavba in zlasti njena ideološka zakladnica. Če odmislimo institucionalne reorganizacije in politični aktivizem o samoupravljanju in za samoupravljanje, potem smo na žalost, zlasti kar se tiče socioloških in tehnoloških vidikov in sprememb, precej pri starem.

Če pa bi hoteli iti s časom in njegovimi potrebami, pa bi morali v ta namen ponovno in pogumno pregledati celoten ideološki, organizacijski in statutarni repertoar politične avantgarde ter v njej in v repertoarju marsikaj spremeniti. Potrebno bi bilo zavreči ali

[49]Pismo CK ZKJ in Titov govor v Splitu.
[50]Svetozar Vukmanović-Tempo,

spremeniti oziroma dopolniti marsikatere ideološke poglede, "svete" resnice in predsodke o delavskem razredu, o inteligenci, o razredni borbi, o privatnem sektorju, o kmetu, o religiji, o demokratičnem centralizmu, o dometu in stilu političnega dela, o demokraciji, o nacionalizmu, o tehnokratizmu, o objektivnih protislovjih, o spontanosti v družbenem razvoju in še in še bi lahko našteval.

Skoraj bi napravil sledečo primerjavo. Prav tako, kot smo ob spopadu z informbirojem postopoma proučili, spremenili in zavrgli mnogo do tedaj svetih zapovedi III. internacionale in Stalina, prav tako bi morali tedaj vreči na sito in presejati še marsikaj, kar je v naših glavah ostalo ideološkega bogastva iz prejšnjih, predvojnih, vojnih ali povojnih časov. Taka bilanca in reforma, da ne rečem revizija, je nujno potrebna.

Začeti bi morali pri ideologiji. Verjamem, da bi njena legitimna funkcija, ki naj predvsem pove najbolj splošen razredni interes in pogled na svet, doživela najmanj ali celo nobenih sprememb. Izgradnja samoupravnega socializma je potemtakem najbolj splošen cilj in smer naše ideologije. Ne da bi se na tem mestu spuščal v analizo vseh vzrokov, posledic, interesov in ciljev, vseh tistih, ki so v razvitih družbah zahoda propagirali in napovedovali konec vsem ideologijam, je jasno, da je taka ideologija o ideologiji za nas nesprejemljiva. Seveda pa je še vprašljivo. Ali lahko ostane dnevno usmerjevalna funkcija naše ideologije danes ista, kot je bila pred 15, 20 leti ali celo med in pred vojno. Verjetno so nekatere spremembe potrebne. Katere, kakšne? Isto velja za selektivno in mobilizacijsko funkcijo ideologije. Podrobne proučitve je bila potrebna tudi integralna vloga ideologije, zlasti še z ozirom na hrvaške dogodke in izkušnje. Bili pa smo popolnoma zreli, da pogledamo še tale trikotnik - ideologija, znanost, demokracija - in vse, kar se je v njem dogajalo. Samo mirna, stvarna in globoka analiza našega ideološkega repertoarja nasploh in vloge in pomena ideologije še posebej bi lahko dala sistem, odnose in vrednote, tako za nastajanje in ocenjevanje idejnih vrednosti kot tudi okvire za odločevanje mnogoštevilnih subjektov socializma. Ni dvoma, da bi tak pristop odprl vrata za nov razvoj socialistične in marksistične ideologije in to take, ki bi bila tudi vsak dan bolj demokratična in človeška, in tudi vsak dan bolj odprta, pripravljena in sposobna za konfrontacijo z vsem, kar atomski vek in postindustrijske družbe prinašajo novega, dobrega in slabega.

Gotovo smo imeli dovolj sil, znanja in sposobnosti, da bi to nalogo izvršili, če bi jih združili v strpnem, preudarnem in kulturnem dialogu. Po tej poti bi iskali revolucionarno resnico in ne bi obračunavali s kadri in med seboj. Iz mnogih drugih različnih mnenj bi se rodilo novo skupno spoznanje in na njem nova enotnost. Toda joj, ni bilo usojeno, da se skupno podamo na to pot! Zmagala je kratkovidnost, zabobnela je politika kanonade, osebne strasti in stremljenja pa so držale plamenice pri njenem rojstvu! In s težkim srcem moram dodati: Titov genij je tu doživel poraz! Zmago je slavilo povprečje politikanstva!

In tako je bila, to bom ugotavljal z žalostjo v srcu, do konca mojega življenja v jeseni 1972 leta ta prilika in naloga zamujena. Še več! Stari ideološki repertoar je bil uporabljen zato, da se je obračunalo z nekaterimi političnimi rivali, in to tako, da se jim je nalepilo etiketo liberalov, tehnokratov, meščanskih demokratov, liderjev in podobno. V svojem bistvu pa so to bili tisti vodilni kadri v Hrvaški, Srbiji, Bosni, Makedoniji in Sloveniji, ki so čutili vzroke

krize v neskladju med bazo in nadstavbo in ki so razmišljali samostojno in nepovezano tudi ne popolnoma enako o možnih poteh, ki bi vodile naprej v bolj kvaliteten in bolj demokratičen socializem. Tako sem torej jaz videl in doživljal ideološko ozadje in vzroke političnih čistk v letih 1971, 1972.

Ogromna večina ljudi je videla v naših usodah tudi človeško tragiko in ne samo političnega poloma. Dejansko pa je bila večja tragika pri zmagovalcih. Ta je v tem, da kadri in revolucionarji, ki so začeli graditi to družbo, in zanjo največ prispevali, ne morejo več videti in razumeti njenih nadaljnih razvojnih poti. To ni prvikrat v zgodovini človeštva. Zagotovo tudi ni zadnjikrat. To je skoraj zakon in pravilo njene dialektike. Ni namreč mogoče zgraditi in razviti samoupravljanja in vsega ostalega, kar iz njega izhaja, če ostane položaj partije v bistvu nespremenjen. Potem je premalo demokracije znotraj Partije in neizbežen je dualizem političnih oblasti, ki pa vodi v pretrese, nesporazume, krize in obračune. Potem politični vrh v njem opravlja vlogo žandarja ali pridigarja, s tem pa družbenih problemov ne rešuje, ampak jih še bolj zamotava in nasprotje akumulira, seveda ob nevarnosti eksplozije. Tu pa potem ni normalnega izhoda, hodimo v krogu in ponavljamo iste ali približno iste litanije.

Namesto da bi začela stara politična nadstavba odmirati, so bili zlasti na začetku 70. let vloženi veliki napori za to, da bi jo obnovili, reorganizirali in poživili v starem oblačilu in sijaju. Kardelj, Popit, Dolanc, Hafner in njim enaki so imeli ta cilj in naloge za svoje poslanstvo, jaz in mnogi z menoj pa smo mislili drugače. In res, tu smo se začeli razhajati, tu je nastajala med nami, rekel bi, zgodovinska razlika. Ostalo je praksi, času in zgodovini, da pokažejo in povedo, kdo od nas je imel prav in kdo je bil v zmoti. Ni in ne more biti dvoma ali suma, da smo vsi želeli jugoslovanskemu in slovenskemu socializmu in delovnemu človeku vse najboljše.

Če vse spredaj naštete razlike postavimo na skupni imenovalec, tedaj nas to pripelje k tisti osnovni premici dogajanj v zvezi komunistov in v naši družbi, s katero smo se srečali že 1962. leta in o kateri sem že spredaj bolj obširno govoril. Šlo je končno za to, ali bodo v zvezi komunistov in s tem tudi v družbi dovolj široko odprta vrata odnosom in pojmovanjem, ki jih je prinašal novi čas in spremenjene razmere v Jugoslaviji, ne da bi s tem popuščali sovražnikom socializma ali dajali kakšne upe kontrarevoluciji ali pa bomo ostali gluhi in slepi za nekatere stvari in tako čedalje bolj povečevali prazen prostor med stvarnostjo in našo politiko z vsemi nevarnostmi, ki bi lahko v tem praznem prostoru nastale. Celoten hrup, ki se je tedaj zganjal okrog socialnih razlik zaradi korupcije in kriminala, zaradi stabilizacije je bil drugorazrednega pomena. To so bile neke stalne slabosti in nevarnosti, s katerimi se nismo srečali tedaj prvič in tudi ne zadnjič. Občasne kampanje zoper vse to so bile nujne; njihov hrup je bil vedno mnogo večji kot rezultati, toda tudi to je bil način, s katerim smo morali nekatere zadeve reševati, zato ker smo bili še premlada in preveč nerazvita družba, da bi jih lahko reševali bolj inteligentno in kontinuirano. Navdušenje za ustavne spremembe in zagon za njihovo realizacijo ni bil pri vseh enak. Vendar je, načelno gledano, vsaj v Sloveniji ta politika imela enotno podporo nas vseh. Zlasti pa so sindikati, kar se tiče delavskih dopolnil in izvršni svet, kar se tiče sistema, nosili glavno delovno in politično operativno in strokovno breme njihovega resničnega izvrševanja. Pri tem delu, ki ni

bilo lahko - katerega rezultati niso bili odvisni recimo samo od Kropuška, Kreseta in mene - in ki je zahtevalo čas, vztrajnost in potrpežljivost, je bilo tudi mnogo nerazumevanja in neznanja. Vsaka posamična situacija v delovni organizaciji ali občini je bila toliko bolj nesmiselna, vse to delo diktirati iz enega centra ali proglasiti enega ali dva človeka kriva za to, če stanje ni bilo tako, kot si je to, recimo, zamislil Kardelj v svoji ustavotvorni in institucionalni vnemi in fantaziji. In navsezadnje, vsak otrok je takorekoč vedel, da je največ delavskega samoupravljanja v Sloveniji; gotovo je bil takrat vpliv tehnokratizma v vseh drugih republikah večji kot pa v naši republiki. Toda kljub temu je bila prav Slovenija obtožena za tehnokratsko, z menoj in s Kresetom na čelu. Vse to govori o tem, da so neka tekoča, sicer drugorazredna vprašanja postala glavno gradivo obtožbe in spopada, katerega dejanski vzroki pa so bili drugje in globlji. Bili so v spopadu med kadri in stališči, ki so hoteli in želeli zgraditi v zvezi komunistov in družbi neke nove demokratične in vsebinske kvalitete, in med kadri in stališči, ki so se temu upirali in želeli držati stare odnose demokratičnega centralizma in nekatere druge že preživele ideološke postavke marksizma in razrednega pojmovanja. Da so v tem spopadu bili kot vzrok in kot posledica prisotni tudi veljava, ugled, položaj in vpliv vsakogar, ki je v njem sodeloval, je samo po sebi umevno. Pri nekaterih je bil ta činitelj bolj poudarjen, bil je skoraj odločujoč, pri drugih pa je bil prisoten z manjšim vplivom in pomenom. Kakšne bodo zgodovinske razsežnosti in posledice poraza, ki smo ga doživeli ob koncu 1972. leta, še ni mogoče reči v obdobju, ko pišem te svoje spomine. Upam in želim, da bi bile čim manjše. Želim, da bi bile bolj osebne kot družbene. Sicer pa je tudi socializem, ki kljub vsemu napreduje, vedno doživljal tudi poraze. Leninova doba in njegova demokratična vizija socializma je končala s porazom. Madžarski upor zoper stalinski birokratizem prav tako. Poljaki se uprejo vsakih 10 let in zmagajo počasi, pa se potem njihova zmaga spremeni v poraz. To se je zgodilo tudi Hruščevu. Dubček pa je hitro zgrmel iz samega vrha popolnoma na tla. Nek odmev, lahko celo neizbežna zakonitost vsega tega je tudi naš slučaj in moja usoda. Ko sem razmišljal o vsem tem, nisem mogel mimo tega, da moja ostavka ni po vsebini izvirno slovenska. Tako se je ponovila naša politična zgodovina, v kateri smo mi Slovenci mnogokrat hočeš nočeš plačevali račune drugih.

Kljub vsem pomembnim razlikam v takratnem političnem vrhu Slovenije, ki so se kazale zadnja leta, bi lahko uspešno sodelovali tudi poslej, kot smo dotlej, če bi to bilo odvisno samo od nas. Te razlike so imele svoje dobre in slabe strani in posledice. Njim navzlic smo bili verjetno dotedaj najbolj homogena in učinkovita republiška ekipa. Toda skupaj z velikimi uspehi, ki smo jih dosegli, skupaj z mnogimi pomembnimi in izvirnimi kvalitetami našega socializma ,je prihajal neizprosno kot vedno v zgodovini in v življenju velikih ljudi tudi somrak bogov. Somrak bogov pa vedno zahteva žrtve. Jaz sem bil ena od njih. Poleg tega pa se je tudi splošna jugoslovanska politika - vsaj začasno - pomikala v tisto smer in si postavila nekaj takih neposrednih ciljev, da ne bi bilo razumljivo, če ne bi tudi Slovenija nekaj bolj vidnega razen filozofije in prišepetavanja nekaterih - prispevala na njen oltar. Kadrovske žrtve pa so bile v tistih časih večji dokaz pravovernosti kot pa samo pobožne molitve k vsemogočnemu. Če se prav spomnim, je bilo v zgodovini vedno tako, s tem pa je bila moja politična usoda zapečatena.

Ostal sem do zadnje ure zvest svojemu prepričanju. Njega nisem hotel in mogel nikoli zatajiti ali zabarantati ne za skledo žgancev ne za belo pogačo in tolsto kračo ne za slavo voditelja in ne za blišč funkcije in ne za vabljivost oblasti. Usmiljenja nisem prosil. Ga ne bi dobil. Ga ne bi sprejel. Odšel sem ponosno, kot sem tudi živel. Hvala vsem, ki so me imeli radi, me razumeli, z menoj sodelovali, mi pomagali in me bodrili. Če sem komu kdaj storil krivico - in vem, da sem jo - naj mi oprosti. Do konca svojih dni bom živel v prepričanju, da sem izpolnil svojo dolžnost, do časa v katerem sem živel, do slovenskega naroda, ki sem ga ljubil in do delovnega človeka, kateremu sem bil vedno zvest. Če je kdo, ki ni živel v zmotah ali ki ni naredil nobene napake, naj, prosim, na moj grob vrže kamen namesto cvetlice.

1973 ANALIZA SPOPADA

7. januar

Lansko leto smo povečali proizvodnjo v Jugoslaviji za dobrih 7%; realni družbeni proizvod za 5%; cene, kljub temu da so bile zamrznjene, skoraj za 17%; emisijo preko 25%. Devizna bilanca je uravnovešena. Toda kljub temu imamo v inozemstvu 3 milijarde dolarjev dolgov. Dinamika proizvodnje torej pada. Dosegla je sumljivo, komaj še sprejemljivo raven. Nestabilnost je pa kljub temu še vedno zelo velika. To je nevarno in nelogično nesorazmerje. Kje je vzrok? Stare rane; še vedno trošimo preko možnosti; očitno pa je, da tudi gospodarimo slabo. Tako ni mogoče dohitevati Evrope. Če bomo tako nadaljevali, kaj bo z nami čez 10 let?!

10. januar

Danes sem bil povabljen na CK na razgovor k Popitu in Šetincu[1]. Ko sem prišel, sta me vprašala, kakšne načrte imam za naprej. Odgovoril sem, da nobenih; tudi oni mislijo, sta rekla, da je to najbolj razumno. Torej penzija. Zanimivo, da smo tu enotni! Rekel sem, da bi se vmil v politiko samo v slučaju, da bi bil socializem ogrožen. "Ali nam ne zaupaš?" je takoj vprašal Popit. Nasmehnil sem se. "Ni to stvar zaupanja," sem odgovoril, "lahko smo ogroženi brez svoje krivde." Potem je razumel, zamislil se je. Imel sem vtis, da to muči tudi njih. Toda kljub temu uprizarjajo obračune in pogrome. S tem zapravljajo naš ugled in moralnopolitični kapital ter delajo skomine vzhodu in zahodu. Ostali pogovor, ki je trajal pol ure, je tekel zadržano in o nepomembnih stvareh. Slovo je bilo vljudno in v skladu s položajem. Prišel in odšel sem miren in trdno prepričan, da bom dočakal dan, ko bo prišel njihov polom. Želim samo, da bi bil tudi njihov tako miren, razumen in kulturen, kot je bil moj. Vse, kar bom mogel storiti, da bi bilo tako, bom storil.

Domov grede sem srečal Perovška[2]. Dolgo sva se sprehajala in pogovarjala. Zaskrbljen je in nerazpoložen. Razume moje ravnanje in položaj. V nekaterih vprašanjih je bolj radikalen od mene. "Če bi bile svobodne volitve - mi je dejal - potem bi komunisti izgubili." Prav to mi je rekel Kardelj[3] pred dobrim letom dni. Zamislil sem se. Mogoče je to res. Kaj smo potem

---

[1]Franc Šetinc, rojen 1929, diplomiral na Visoki šoli za politične vede, mladinski aktivist, novinar, odgovorni urednik časopisa Delo in slovenske izdaje Komunista, ob ofenzivi "zdravih sil" izvoljen na dolžnost sekretarja predsedstva CK ZK Slovenije, kjer je zamenjal Andreja Marinca, nato predsednik RK SZDL Slovenije, sedaj član predsedstva CK ZKJ, človek, ki resno jemlje znano Titovo definicijo komunista kot vojaka revolucije.

[2]Najverjetneje France Perovšek, rojen 1922, gimnazijec, v NOB opravljal vrsto odgovornih političnih in vojaških dolžnosti, po vojni je bil sekretar PK SKOJ, predsednik CK Ljudske mladine Slovenije, svetnik v vladi LRS, direktor Radia Ljubljane, sedaj v pokoju.

[3]Edvard Kardelj, rojen 1910, učitelj, predvojni komunist, organiziral vstajo v Sloveniji in Jugoslaviji, v NOB član Vrhovnega štaba NOV, opravljal tudi druge politične dolžnosti, po vojni podpredsednik vlade, minister za zunanje zadeve, predsednik zvezne skupščine, generalni sekretar SZDLJ, ideolog jugoslovanskega modela samoupravnega socializma, eden najvplivnejših slovenskih in jugoslovanskih

delali 27 let? Možni so trije odgovori:

1. Ljudje niso za socializem - to ni točno.
2. Slabo smo delali zadnjih 27 let - to je lahko samo deloma res.
3. Naša varianta socializma - bolj točno političnega življenja v njem - ne ustreza Slovencu. Zakaj? Je preveč azijska, stalinistična; premalo evropska, človeška, demokratična; preveč sektaška, preveč ideološko izključena ? Da, ta odgovor me zadovoljuje. Stranka je tu zaradi naroda in ne narod zaradi stranke. Mnogi in vplivni mislijo in delajo, kot da bi bilo obratno. To je usodna zmota komunistov na oblasti. Kdaj jo bomo spoznali in kdaj jo bomo popravili? In koliko so za to zmoto krive dejanske razmere in koliko mi sami, voditelji? Odgovora ni in ga še dolgo ne bo! Naši predniki so bili hlapci , zato bi bilo sedanje počutje razumljivo. Kaj pa drugi narodi: Hrvati, Srbi , Madžari, Poljaki, Čehi, Rusi? To niso bili hlapci in vendar povsod tam ni bolje, ampak slabše kot pri nas. Ujeti smo v neke tirnice zgodovinskega razvoja in verjetno bodo minila stoletja, da jih premagamo, oziroma da naši zanamci položijo nove. Mislim v stoletja; čutim, živim in želim v desetletja. Pri tem pa človek ne izgubi upanja. Vrtimo se! Danes mi je partija uradno sporočila v svojih uradnih prostorih, da me želi videti samo še kot upokojenca. Živela partija!

Na položaju v pasji uti. Obširno opisati, kako človek to doživlja; najprej grozno - prizadet, ogorčen - jetnik - razmišljaš, pritožba, protest;neumnost - ni rešitve! Potem uradni, nedolžni pogovori - šepetanje - dvoumne opazke - televizor, tranzistor, potem izoblikovati svoj jezik - stil - posebno pantomimo; posebni pojmi - postajaš razdvojen - boj pošasti - dogovoriš se za šifre; pujs, krava - izginjaš iz živalskega sveta - maharadža, fakir, Mohamed - biblija - vse to opazijo tudi prisluškovlci - vedo da nekaj sumiš, da igraš; potem postanejo nesigurni; ne vedo kdaj jim podtakneš ali podtikaš - in tebe posluša - ti njemu pravljice - to je edini protistrup! Moraš postati pavliha - dvorni norec to je sprostitev, maščevanje - dokler ne prideš do tega, bi ponorel, samomor! Kaj govoriš po telefonu!?

11. januar

Nixon se obnaša kot politični gangster. Spominja na Hitlerja. Pred volitvami je miroljubno grulil pred celim svetom. Izgledalo je, da je mir v Vietnamu že dejstvo. Ko je zmagal z veliko večino - in to precej po zaslugi svojih miroljubnih izjav - je zamenjal ploščo; zopet je začel bombardirati Vietnam. Ogorčenje po celem svetu. To so res fašistične metode. Ribentropu so hoteli nekoč za njegov rojstni dan pokloniti lepo vezano knjigo mednarodnih pogodb, ki jih je on kot zunanji minster rajha sklenil in podpisal. Z darilom ni bilo nič, ker se je pokazalo, da nobena pogodba nič ne velja, zato ker je jih Nemčija vse prekršila. Ta dogodek ima neko grozljivo podobnost s sedanjim Nixovim obnašanjem.

12. januar

Irena[4] mi je povedala, da neki študent kritizira komisije za ugotavljanje premoženja. Delajo počasi, skoraj sabotirajo. Da, razglasiti z velikim bobnom smrt socialnim razlikam in zadržati skoraj vse do sedaj veljavne imovinskopravne predpise (a drugače ni mogoče ?) - to je

---

politikov, človek, ki je izjemno resno jemal znano Titovo definicijo komunista kot vojaka revolucije.
[4]Irena, pastorka Staneta Kavčiča.

nevarna stvar. Vsak si potem po svoje predstavlja, kaj je sumljivo premoženje. Običajno je tako, da je obseg njegovega premoženja in bogastva zadnja veja pravice. Ker študenti nimajo nič, jim je vsak, ki kaj ima, sumljiv. Ker pa vsi ne moremo biti sumljivi, so sumljive komisije in krog je sklenjen. Kolikor se spominjam, je vedno bilo zaradi takih nepremišljenih socialnih zaletavosti - gledano na daljši čas - več škode kot koristi. Na koncu je izgledalo, da oblast in stranka nočeta ali pa nista sposobni zagotoviti vseh potrebnih socialnih pravic. Bojim se, da bo tako tudi ob tej priliki.

13. januar

Včeraj je v Nedeljskem dnevniku T. Svetina[5] sebe izenačil z Jakijem. Ne strinjam se. Marsikaj imata skupnega, sta pa tudi različna. Oba sta samorastnika; izvirna talenta; z veliko notranjo umetniško silo, zagonom, delovno zmogljivostjo. Tudi silaka sta oba. Elementarna in originalna. Imata skupni cilj - skupni credo obsega svojega delovanja in ustvarjanja; boljši svet in boljšega, bolj razumnega, pravičnega in človeškega človeka v njem. Oba dobro poznata slabosti in strasti človeške narave. Prišla sta iz dna in vesta, kako je tam. Vzpenjata se proti vrhu in zaradi tega nista preveč blažena in srečna.

Njun umetniški in izpovedni duh pa je različen; močnejši, bolj doživljen, bolj sugestiven pri Jakiju. Jaki je večji umetnik kot Svetina. Glavna razlika pa je v sledečem: Jakijevo duhovno in tudi umetniško obzorje je svetovljansko; to je res moderni viking, ki ne leži pred svetom, ampak živi in dela v njem. Tudi dekadenco človeškega duha pozna, jo zasleduje in preiskuje, imam ga celo rahlo na sumu, da jo v podzavesti celo občuduje. Drugače Svetina. Njegovo duhovno obzorje se giblje v okviru revolucije in ideoloških in idejnih postavk narodnoosvobodilne borbe. Jaki hodi razmišljat in opazovat v vrvež velemest Evrope, Afrike, Amerike. Svetina ljubi in uživa v samotah Pokljuke, v lepotah Triglava. Svetinov svet ni popolnoma svobodni svet umetnika; obremenjen in utesnjen je z nekaterimi merili političnega pragmatizma ali celo dogmatizma. Jaki je svoboden; bolj svoboden kot Jaki in tudi kot slikar. Zanimivo, oba rada politizirata; pri tem pa je Jaki čisti šarlatan - ima pač več sreče kot Svetina, ki pa je tudi politični aktivist neke dobe in razmer. Jaki izvrstno obvlada čopič in barve; Svetina ima težave s peresom in jezikom. Svetina bi bil rad Jaki. Jaki pa ne bi želel biti Svetina.

14. januar

Sovjeti so se razburili, ker je zahod v okviru priprav na Konferenco evropske varnosti in sodelovanja ponudil vzhodu večjo izmenjavo informacij, idej in ljudi. Ta predlog so Sovjeti ocenili kot ideološko diverzijo. Mi pa imamo tu na naših mejah vse te tokove odprte in nas ni vzel hudič. Zdržali smo to "ideološko diverzijo". Majhna socialistična Slovenija je odprta vsej Evropi; ogromna Sovjetska zveza je napram njej zavarovana s kitajskim zidom. Kako strašna sila so lahko ideološki predsodki in strah pred takim narodom. In vendar je socializem močnejši kot misli tovariš Brežnjev. Vprašam se, koliko takih predsodkov, strahov, večnih ideoloških resnic in proizvodov stalinizma prebiva tudi še pri nas, v naših glavah? Mnogo in preveč. Skoraj vse življenje sem se boril s takimi čarovnicami in lahko se nekoč pokaže, da sem nekatere tudi sam podpiral in propagiral. Vsakomur je namenjeno tudi

[5]Tone Svetina,rojen 1925, ekonomski tehnik, slovenski pripovednik, znan po romanu Ukana.

nekaj Faustove usode.

15. januar

Ko je Stalin v letih 1935-37 uprizarjal svoje velike čistke, je ob tem napravil še dve stvari. Sprejeli so novo ustavo, ki smo jo tudi mi pobožno čutili in iz nje prepisovali vse do 50. leta. Trdil je, da se z graditvijo socializma razredna borba krepi in zaostruje. Tudi mi bomo v letih 1970 -73 dobili novo ustavo. Nekateri tudi njo že častijo po božje. In vsepovsod pišejo in govorijo o tem, da smo zapostavili razredni vidik, da ga moramo obnoviti in z njim okrepiti tudi razredni pristop in razredno borbo. Čudna in slučajna podobnost ali celo zakonitost?!

17. januar

Kurtović[6] je v Mostarju študentom povedal novo odkritje. Liberalizem, je dejal, je enako prozahodna orientacija. Obupno poenostavljanje. Približuje se stalinski teoriji in praksi, v kateri je bil vsak, kdor je mislil drugače kot Stalin, agent kapitalizma in zato na vešala z njim. In to govori v času, ko se grade razni mostovi med vzhodno in zahodno Evropo. Kako je mogoče biti tako slep za vse, kar se dogaja v zahodni Evropi. EGS postaja stvarnost; trenutno ima najhitrejši tempo razvoja; največ zunanje trgovine; po ekonomski moči jo prekaša samo Amerika; že leta 1980 bo imela skupno valuto; najvišjo urbanizacijo na svetu. To gospodarsko in politično tvorbo čutijo in priznavajo vsi: Amerikanci, Japonci, Kitajci, neangažirani, celo Rusi in Brežnjev. Kaj bo iz tega čez deset let? Mi imamo v njej skoraj milijardno debalanso, pri njej največ kreditov, z njo največ trgovine. V Nemčiji je levica že drugič zmagala; v Franciji se organizira za napad; v Italiji stalno potresa družbene temelje. Mi smo ob jugovzhodnem robu vsega tega. Ne gre za prozahodno orientacijo v tem smislu, da bomo prodali našo neodvisnost in podobo in postali njihova kolonija, gre pa preprosto za to, ali vidimo ali razumemo ali vsaj poskušamo razumeti, kaj se tam dogaja. Mnoge od vlad EGS imajo do ameriške politike bolj odklonilno stališče kot naša vlada. In kaj je z vplivom civilizacije, kulture in demokratičnimi tradicijami zahodne Evrope; z njenim delavskim razredom in revolucionarnim gibanjem od pariške komune do Brandta in italijanskih komunistov. Po Kurtoviću ni s tem nič, čisto nič. To je prekleti zahod in pika. Težko verjamem v tako politično kratkovidnost in ideološko nesposobnost. Kateri hudič jim je zamračil pogled? Verjetno podatki kakšne obveščevalne službe in podtikanja v stilu velike prevare.

20. januar

Prebral sem Dakijeve spomine.[7] Vse tri knjige. Železničarji so mi jih poslali kot darilo za novo leto. Imajo simbolični naslov Najboljši so padli... Razumel sem ga. Nikoli še nisem imel v rokah knjige z manj literarne ambicije in navdiha. In vendar je v njih neki čar, nekaj globoko resničnega, doživetega, legendarnega in grozljivega. To je dokument revolucije.

---

[6]Todo Kurtović, rojen 1919, končal Visoko politično šolo Djuro Djaković, sodeloval v NOB, po vojni sekretar Skupščine SR BiH, član predsedstva ZK SZDLJ, podpredsednik izvršnega sveta skupščine SR BiH, predsednik RK SZDL BiH, človek, ki resno jemlje znano Titovo definicijo komunista kot vojaka revolucije.

[7]Stane Semič-Daki, rojen 1915, delavec, španski borec, narodni heroj, med NOB opravljal vrsto zelo pomembnih vojaških dolžnosti do komandanta 18. divizije, po vojni direktor muzeja NOB v Ljubljani, umrl 1986.leta.

Daki je velik kot borec, partizan, bojni tovariš; junak z neizčrpno energijo in čudovito intuicijo za kroglo, bombo, napad, zasedo, juriš, beg in zvijačo. Kot komandant pa ne vedno dorasel nalogi, s premajhnim pogledom nad celotnim položajem in z mnogo smole.

Zaustavil sem se ob sledečih razlikah. Vse do jeseni 1942. leta je bila v ospredju borba proti Italijanom. Od tedaj pa do kapitualcije Italije prihaja do ospredje nevarnost, ki jo predstavljajo Italijani in bela garda. V letu 1944 je v ospredju borba z belogardisti oziroma domobranci. Če upoštevamo vse Slovence, ki so se dali mirno mobilizirati v nemško vojsko, potem je le res, da neradi priznamo grenko resnico, da smo mi Slovenci, kljub temu da nam okupator ni priznal niti lastne države, vendarle dali dokaj veliko število oboroženih hlapcev. Kaj takega niso storili Čehi, Slovaki, Poljaki, Francozi, Belgijci, Holandci, Norvežani. Madžari in Romuni so imeli vsaj svoji državi in so bili zavezniki. Hrvati so dobili svoje ustaštvo in NDH; Srbi so prisegali na kralja in četnike. Naši izdajalci niso imeli ničesar, razen svoje izdaje in hlapčevstva. Vse kaže, da je bil le zato slovenski okupatorski hlapec in izdajalec najbolj mizeren, neumen in hlapčevski. Tudi to je en del naše zgodovine in usode, ki se ni popolnoma končala v tistih zmagovitih pomladnih dneh 1945. leta. Ona se nadaljuje, sicer ne kot glavna zgodba, pač pa kot njena daljna in grozeča spremljava in odmev. Nismo še popolnoma sam svoj gospodar !! Zato je to še vedno možno, in bilo bi grozno, če bi ta odmev postal stvarnost...

22. januar

Pred dnevi sva z Angelco obiskala Cerarja[8]. Skupaj z njegovo ženo smo preživeli lep večer. Pokazal nama je svoje trofeje; ima jih za izdaten muzej. Dvanajst let je bil stalno na svetovnem vrhu v orodni telovadbi; bil je dolgo časa kronani svetovni kralj konja. Ne vem, če je v tej disciplini dosegel kdo podoben uspeh. Enkratni talent, genij; poleg talenta pa je v njegovem uspehu tudi nečloveško garanje, samodisciplina, odpovedovanje.

Stanuje v skromnem trosobnem stanovanju, začenja kot mlad odvetnik in gradi hišo s pomočjo kredita, ki mu ga je dal (na moj predlog) izvršni svet. To je vse, drugega nič. Če bi bil nogometaš, šahist, igralec tenisa, kolesar, bobnar ali kaj podobnega, bi bil težak bogataš. Pred mesecem dni je v skupščini propadel zakon, s katerim smo hoteli takim ljudem zagotoviti vsaj skromno denarno priznavalnino do smrti.

O, prekleta slovenska mizerija. Kaj bi iz Cerarja in za Cerarja naredili Nemci, Francozi, Angleži, Avstrijci, Vzhodni Nemci, Rusi, če bi bil njihov. Mi pa nič! In vedno je bilo tako v naši zgodovini. Nadpovprečni talenti, geniji, misleci, ustvarjalci niso dobili ne razumevanja ne priznanja, pač pa prezir, nehvaležnost in brezbrižnost. Na tem spisku so pisatelji, pesniki, slikarji, igralci, pevci, izumitelji, raziskovalci, politiki in preroki. Ali so živeli in umirali osamljeni ali so jih preganjali ali so morali iti na tuje ali so ostali nerazumljeni. Revščina, obup, tuberkuloza so bile njihove spremljevalke. Povprečneži in šarlatani pa so uspevali in umirali čaščeni in priznani. Najlepši primer sta Koseski in Prešeren.

O, prekleta slovenska mizerija, kako je mogoče, da smo se obdržali, kako je mogoče, da

[8]Miro Cerar, slovenski športni telovadec, sedaj odvetnik.

nismo bili izginili, še preden smo se oblikovali kot narod, kako je mogoče, da nas niso do kraja požrli Germani, Romani ali pa cigani. Da, kult osebnosti pri nas nima domovinske pravice. Mi bi uničili tudi Stalina, brez skrbi; ne bi mu dali dihati. Vse, kar je pri nas nadpovprečnega, je nevarno; to je elita; čemu nam bo? Samo zavist povzroča in v daljavo gleda! Zato proč z njo. Glede tega so vsi enaki: klerikalci, liberalci, socialdemokrati, komunisti, farji, antikristi; glede tega ni razlike med Bleiweisom ali Popitom, med Govekarjem ali Mahničem.

Edini, ki uživa nedeljeno priznanje, je Martin Krpan, in to zato ker je živel samo v pravljici. Če bi živel resnično, bi že videl vraga, ko bi prišel nazaj z Dunaja, kjer je bil obglavil Brdavsa. Njegovi sonarodnjaki bi ga zgrizli, opravljali, kopali pod njega, da bi mu zagrenilživljenje.

Vse, kar je nadpovprečno, je sumljivo; naš mili slovenski narod je za to, da smo vsi enaki. Naj živi Zgornji Kašelj in naše Butale - dva velemesta našega kraljestva. Kdaj bo konec te naše mizerije?! Čudno, da smo obstali, no, vsaj še vedno lahko izginemo.... ,za nekaj takega ni nikoli prepozno!

26. januar

Zjutraj sem dobil iznenada strahotne bolečine v trebuhu. Mislil sem, da se mi je razlil žolč. Čeprav me je neznosno bolel, sem mu vendar (žolču) moral intimno priznati, da je bil dokaj upravičen, da to napravi. Toda zmotil sem se. Ni bil žolč, ampak ledvični kamni; to je ugotovil Borut.[9] Ko mi je bilo najhuje, sem tulil ko volk in si želel umreti. Spomnil sem se Prešernovih Sonetov nesreče: "Prijazna smrt predolgo se ne mudi." Še nikoli v življenju se mi ni dogodilo nekaj podobnega. Minilo je, moj bolniški list pa je dobil novo rubriko.

Prisluškovanje

27. januar

Na položaju v pasji uti. Če si na vodilnem mestu, moraš računati s tem, da vohljajo za teboj razne obveščevalne službe. Pred njimi in njihovimi sredstvi nisi skoraj nikjer popolnoma varen. To je nadloga, ki spada k temu poklicu. Ko postaneš po volji bogov zopet navaden državljan, hočejo zopet vedeti, kaj delaš, kaj in s kom se pogovarjaš, kam greš, kdo je prišel in podobno. Zelo težko je živeti v prepričanju, da te spremlja bog, ki vse vidi ali sliši. Toda tehnika je danes napredovala že do take meje, da taka kontrola "vsemogočnega" ni daleč od resnice. In kaj zato, če taka pozornost stane stokrat več, kot pa je moja penzija. Tako internacijo duha prenesejo samo trdožive osebnosti. Angelca je nežna in plaha in zato jo misel na to podira. Toda zoper vsako zlo je zdravilo. Ko to ugotoviš, si prizadet, užaljen, razočaran. Veš, da se ti dela strašna krivica. Čemu? Ali si to zaslužil, potem ko si vse življenje posvetil revoluciji in socializmu ? Hočeš protestirati, napraviti afero, škandal; pisati temu ali onemu. Potrkati na vest, humanizem, demokracijo, bojno tovarištvo. Potem se nekoliko umiriš, premisliš in spoznaš, da to nima smisla. Kje in kakšne dokaze imaš ? In če tudi jih imaš nekaj, kako lahko dokažeš, da je tisto nekaj služilo temu in temu in da je nekaj

[9]Dr.Borut Kocijančič, zdravnik,

prinesel, montiral, podtaknil ta in ta? Obveščevalnih služb je mnogo, kdo ve, katera je prava, če res kaj stakneš. Če si pameten, torej molčiš. Sprejmeš borbo z nevidnim nasprotnikom. Moraš ga premagati, prevarati, mu podtakniti in mu nabrenkati vse mogoče traparije. Ne smeš biti ti; moraš biti nekdo drug; živeti moraš posebno življenje za svojega skrivnega prijatelja in sostanovalca. Zaigraj burko in napravil ga boš neškodljivega; uničil ga boš, prelisičil. Da, to je zelo težko, toda ni drugega izhoda. In potem gre, seveda pod pogojem, da ne delaš državnih zarot in da imaš namen živeti mimo in pošteno. Pozor, to je včasih lahko bolj sumljivo. Ne delaš nič protidržavnega, tudi ne misliš nič podobnega, si pa na spisku, torej nekaj prepovedanega počneš, in če uradna oseba tega ne ve, tembolj sumljivo zate.

Začaran krog stalinistične policijske logike. Iščejo kri. Pogovarjaš se o vsem, kar ti srce poželi; važno je kako. Sčasoma si izdelaš svoj stil, svoje izrazoslovje, intonacijo, pantomimo. Na primer rečeš eno besedo ali stavek, hkrati dvigneš roko, brcneš žogo, napraviš grimaso, prižgeš televizijo, naviješ gramofon, kaj napišeš ali narišeš v notes in če vse to postoriš, tvoj partner in sogovornik razume, da je zunaj lepo vreme in da ga vabiš na sprehod. Verjamem, da nastaja nov jezik; jaz bi ga imenoval policijski esperanto. Ko se ta jezik razvije - in policaji vsega sveta bodo imeli največ zaslug za to - bo to najbolj inteligentna govorica človeškega rodu. Če jo gledaš in poslušaš neprizadet, ti izgleda smešna in burkasta: če pa si prisiljen, da ti postane izrazno sredstvo, če se jo začneš učiti in uporabljati, potem ti ni smešna ali burkasta. Za njo je potreben strahoten moralni napor, ki se vsaj v začetku giblje blizu samomora. Potrebna je trdnost prepričanja, notranja moč in samoobvladanje, da izdržiš in da se rešiš iz ječe duha, v katero so te posadili v prostost človeškega dostojanstva, poštenosti in idealov, v katere verjameš in za katere se boriš. Ko si tako zgradiš svoj svet in svobodo v njem, tedaj si svojega nevidnega spremljevalca in poslušalca že premagal. Doživljaš ga kot kreaturo; nič več ne trepečeš pred njim.; ne bojiš se ga. Preziraš ga, pljuješ nanj, sploh več ne misliš nanj. Pošlješ ga v vražjo mater. Imaš ga za nepomembno vohunsko niče in živiš ob njem svoje pošteno življenje.

Tako, to je edini način, da se rešiš moderne pokore, tega hinavca in zalezovalca. Če razmišljaš o morali in namenih njegovih gospodarjev in če si sam pošten, potem ni konca; uničil se boš, shiral, obupal, zblaznel ali pa boš vzel vrv in se obesil. Človek božji, ne počenjaj tega, sem si rekel, mogoče boš s tem komu napravil uslugo, mogoče pa kdo prav to želi. Živčna in moralna vojna. No, prav; jaz sem pošten patriot, kaj še hočete od mene? Včeraj smo še skupaj gledali smrti v oči, bili smo skupaj v boju za življenje in smrt. Skoraj četrt stoletja smo delali skupaj. Danes? Kaj danes? Izgleda, da sem "politiš ferdektig", kot so temu rekli že v ranjki Avstriji! In zakaj? Samo zato, ker je bilo nekaj več razuma v moji glavi in nekaj več poguma v mojem srcu. To je vsa moja napaka in greh. Priznam, to so nevarne čednosti, bolje rečeno lastnosti. Mnoge so že ugonobile. Spravile so jih v izgnanstvo, ječo, na vislice, ne beraško palico, pred puške. Mogoče bodo tudi mene. Kaj se ve! V ta namen pa hočete slišati vsako mojo besedo, hočete vedeti, kdaj se smejem, kdaj spim, kdaj smrčim, kdaj ljubim ženo, kdaj in kaj telefoniram prijatelju, kdaj sem bolan, kdaj mi primanjkuje denarja. Dajte, potrudite se in uganite, kaj mislim, kaj čutim, voham, tipam, poskušam. Totalna špijonaža vseh in vsega. Nikomur zaupati! V vsakogar sumiti! Sicer pa čvekati in frazariti o družbenih odnosih, o humanizmu, o človeku... Odkar je človeški rod na zemlji, so ga zatirali, duhovno, materialno, fizično. Niso ga zatrli v imenu nobene

družbe, oblasti ali ideologije. In ga tudi ne bodo, če bi ga, potem je konec človeštva, ne bi se več splačalo živeti. To je spoznanje, ki mi daje moč, da prenašam bridkosti usode! Tudi to bo minilo!

Poletel sem z mislimi pet, deset, petnajst let naprej. Vprašajo me: Daj, povej nekaj o vzrokih politike, s katero si bil v sporu; povej nekaj o ljudeh, ki so bili njeni tvorci in ustvarjalci. Poznal si jih, delal si z njimi. Še tole, ne odgovarjaj učeno, ne filozofiraj, govori in povej preprosto, tako da te bo razumel vsak delavec in kmet, star in mlad..... Zamislil sem se.

6. februar

Na seji predsedstva ZKJ so povedali, da bo treba za stablilizacijo tudi več delati. Precej sramežljivo je že razglašena ta resnica vseh resnic. Neverjetno, kako je našo družbo zajela nekakšna mitologija organizacij, reorganizacij, dopolnilnih dopolnil, ki naj nas kot čudežno zdravilo rešijo vseh nadlog in sovražnikov, od draginje, nelikvidnosti do tehnokratov in birokratov. Pri vsej tej super neorganiziranosti smo pa še vedno ali tudi zaradi tega, zelo slabo organizirani. Zalo redko si kdo upa jasno povedati, da malo in slabo delamo in da samo z delom, z njegovo večjo produktivnostjo, lahko izboljšamo naš materialni in tudi politični položaj. Marxu je bila ekonomija podlaga za vse ostalo. Tudi pri nas je bilo dolgo časa tako. Zadnja leta pa rinejo v ospredje neke organizacijske in ustavne spremembe, ekonomija pa naj bo samo njihov pomočnik in spremljevalec. Bojim se, da nas čakajo še težke preizkušnje in presenečenja.

Ostavke v ... SZDL Srbije. Kriza se nadaljuje. Čistka tudi. Take zgodovinske krize je srbski narod v preteklosti vedno reševal z eksplozijo, z "ustanki", ko se je nakopičilo preveč nezadovoljstva. Ali se bo tudi sedaj zgodovina ponovila?

Na svoj 53. rojstni dan sem podpisal ostavko; danes, na pustni torek, vlogo za upokojitev. Z 21 aprilom leta 1973 bom pa upokojen. Tako je moja pokojninska farsa popolna in končana. Upam in želim, da bi bila končana. Bodočnost bo pa pokazala, če me bo moja boginja Fortuna uslišala ..!

Antipotrošniški refren

12. februar

Poslušam grmenje o nevarnosti potrošniške družbe. Če se ji bomo izognili, bomo zveličani, sicer nam zagotovo preti pogubljenje. Uničeni bomo, prevarani, izdani. Potrošnja je takorekoč satanova nevesta; pohujšanje, začetek kontrarevolucije, bi rekel tovariš Dolanc. Zato proč z njo. Naj živijo splošno človeški ideali: lepota, dobrota, usmiljenje, kultura, morala in temu podobno. Ta antipotrošniški refren se trdovratno ponavlja. Kdo ga ponavlja? Delavec? Ne! Kmet? Tudi ne! Strokovnjak? Kje pa, mu ne pride na misel. Ponavlja ga en del kulturne, humanistične inteligence, čeprav njim ni nikoli dovolj dohodkov in honorarjev. Ne delajmo jim krivice. Res slabo zaslužijo. Ponavlja ga tudi en del aktivistov. Partija je začela pridigati o vrlinah siromaštva in nevarnosti bogastva. Hafner je glavni apostol te vere.

Seveda večja potrošnja še ni socializem. Družba materialnega izobilja je lahko družba

duhovnega terorja, duhovne revščine, nesvobode; v njej je lahko polno nasprotij etičnega in miselnega značaja; lahko doživlja krizo vesti, moralni razkroj. Amerika je v tem pogledu poučna; pokazala je protislovja in nevarnosti razvite kapitalistične industrijske družbe, ki vstopa že v postindustrijsko obodbje. Normalno je, da je tako. Nisem presenečen. Bil bi presenečen, če ne bi bilo tako, ker bi pomenilo, da je bogati kapitalizem že rešitev za vse zahteve in potrebe človeka. In kakšna bi bila potem perspektiva socializma? Privlačen bi bil samo za nerazvite in siromašne. Torej ni treba, da se zaradi Amerike bojimo potrošnje in standarda. Poleg tega pa nismo in še dolgo ne bomo dosegli ameriške potrošnje. Na žalost še dolgo ne. Večji del Slovenije, manjši del Hrvaške in še nekaj oaz po Jugoslavij, ki jih predstavljajo mesta, so tista področja, kjer smo se komaj osvobodili največje revščine. Toda tudi tu ni izobilja. Skoraj po v vseh artiklih je jugoslovanska potrošnja na glavo prebivalca čisto na koncu evropske tabele. Marsikje smo na koncu, toda pred Albanci, Portugalci ali Grki. Skoraj povsod je tako: pri mesu, sladkorju, tekstilu, avtomobilih, telefonih, stanovanjih, gospodinjskih strojih, poljedelskih strojih, pri bolniških posteljah, šolskih klopeh. Lahko bi še našteval. Čemu, to lahko vsak vidi ali izračuna. Komaj 600 dolarjev nacionalnega dohodka na glavo prebivalca. Nemčija jih ma 2000; Švedska in Švica nekaj več; Francija, Anglija, Italija, Avstrija nekaj manj. Jugoslavija potrebuje še najmanj 15 let, da pride na 2000. Za Slovenijo smo rekli, da bo leta 1985 imela 3000. Pa še za to napoved, ki sem jo povedal javno v sklopu dolgoročnega razvoja Slovenije, so me nekateri obtožili tehnokratske vizije in koketiranja z zapadom. Bedarija, kot da živimo od božje "štime". Torej nam bo še dolgo marsičesa primanjkovalo. Materialna pespektiva ni preveč ugodna; ne grozi nam izobilje dobrin; ne grozi nam prevelika potrošnja, če se bomo vozili z volovsko vprego ali pa hodili peš. Še bomo postavljali dinar z dinarjem, še bomo premišljevali o dolžini meseca in vzdihovali za trinajsto, štirinajsto plačo. In to skoraj vsi, od vratarja do snažilke, od predsednika vlade do direktorja in univerzitetnega profesorja. Res, tu so večji dohodki, toda tudi večje potrebe in izdatki. Obžalujem, da je in bo še tako!

In vendar pridige o nevarnosti potrošniške družbe. Odkod? Zakaj? Materialne podlage ni za to. Kaj se potem dogaja? Razmišljam, kje ima ta pojav svoje korenine in izvor?

Slovenci smo bili narod siromakov. Drugi so nam ukazovali in rezali kruh. Krščanstvo nam je ponudilo svoje ideale, moralo, zveličanje in plačilo na onem svetu. Slovenska inteligenca je prevzela, vzbudila in razvila te naše norme in vrednote. Širila jih je, potiskala v abstraktni svet morale, samoodpovedovanja in stvarnega siromaštva. To je bila oblika etičnega in tudi političnega boja za naš obstoj. Tu smo ostali na svojih tleh in iz njih črpali svojo moč, vztrajnost, ponos, zagrizenost. Pomehkužiti se, je pomenilo umreti. Torej so bile materialne dobrine in potrošnja potisnjene v ozadje; dvakrat: prvič materialno, ker jih enostavno ni bilo; drugič so bile razvrednotene, bile so vsaj manj važne od nečesa drugega, to drugo pa je bil neki leksikon splošnih, moralnih in religioznih resnic in idealov. Ni moglo biti drugače. Če ni kruha, potem naj bo vsaj beseda o dobrem, lepem in pravičnem. Zdi se mi, da je ta duhovna zgradba imela dvojen pomen; bila je oblika odpora, rekel bi pasivnega odpora; zaradi tega pa je bila tudi preventiva zoper preveč aktiven odpor. Očitno so puntarski kmetje v 15. stoletju mislili precej drugače; bili so, če bi rekli v sedanjem slogu, precej potrošniško usmerjeni. Hoteli so več pravic in kruha. Šele protireformacija je bila popolna ideološka in politična zmaga puntarske kmečke misli in dejanja. Tu se je začel veliki pohod

slovenske duhovne misli in zavesti v onostranstvo tega sveta, v svet vrednot idealov in dobrin, ki se jih ni dalo meriti s cekini ali drugimi zemeljskimi dobrotami, ki so bile rezervirane za vladajočo fevdalno in kasneje kapitalistično gospodo. Za tako neposredno stanje in pogled skozi daljši zgodovinski razvoj ne obtožujem slovenske humanistične in kulturne misli toda opozarjam na ta vidik njene logike in njenega bistva, ki se je v nekem obsegu ohranil vse do danes, čeprav so se razmere temeljito spremenile. Ta preživel pregled in merilo za pravilno presojo materialnih dobrin oziroma potrošnje, ta zgodovinska retrospektiva je danes po svoji resnični odmevnosti glas vpijočega v puščavi. To ni nič. Pač, nekaj je. To ponavljanje zgodovine lačnih hlapcev onemogoča kulturno - humanistične misli in poslanstvo intelektualcev, da bi ob potrošnji, pridobljeni z delom, gradila in opozarjala na sodobne moralne in delovne vrednote socialističnega človeka. To ponavljanje preteklosti je lahko torej nerazumevanje povezanosti med sedanjim materialnim in duhovnim tokom, je nerazumevanje dialektične enotnosti med materijo in duhom. Lahko je pa tudi pomanjkanje lastnega ustvarjalnega zagona, poguma in moči. Slovensko humanistično in intelektualno (kulturno) misel, v klasičnem smislu te besede, čaka tukaj še težka naloga. Skočiti mora iz tradicije in zgodovine v prihodnost, skočiti mora blizu konca tega stoletja, če hoče prižgati novo baklo napredku in humanizmu. Zaupajmo vanjo, dajmo ji časa in vlivajmo ji poguma, da bo to čimprej storila !

Čeprav se v sedanjem trenutku, kot bi rekli uradno, en del partijske aktivistične strukture nahaja na istih antipotrošnih barikadah kot tradicionalno kulturniška - humanistična sredica, so vendar njeni motivi za tak položaj docela drugi. Tudi njena razvojna pot je druga.

Začelo se je z delavskim razredom in razrednim interesom. Tu sta bila kruh in potrošnja vedno prisotna, čeprav so bili ob njiju zmeraj tudi nacionalni in splošno človeški interesi, cilji, ideali. Nismo se borili samo za danes in za sebe. Borili smo se tudi za jutri in za druge, za vse delovne ljudi, za nov svet in družbo. Pogoji borbe so bili tako težki, sama borba tako dolgotrajna, da je tisto, kar naj bi bilo za nas in za danes izgledalo nepomembno, malo verjetno, težko dosegljivo. Bolj razumljivo, bolj v ospredju za druge in za jutri. Ta revolucionarni altruizem je dajal borbi in borcem posebno moč, moralo in vzpodbudo. Bil je plačilo za tisto, kar ni bilo in ni moglo biti že danes in za nas. Najbolj jasen je ta odnos tedaj, ko pokajo puške, ko kosi smrt. Čimbolj pa se po zmagoviti revoluciji razmere normalizirajo, čimbolj postaja nova socialistična družba bogata - bolje rečeno, čimmanj je siromašna (ker bogata še ni in tudi ne bo) - toliko bolj začne ta altruistični odnos in pojmovanje bledeti. Namesto njiju stopi v ospredje tekoči materialni interes. Generacija predvojnih komunistov odhaja, vse manj je borcev iz vojnih časov, v partijo prihajajo novi, ne zato da bi se borili za druge in za jutri, ampak da bi tudi za njih sedaj bilo vsaj nekaj, če ne čimveč. Objektivni položaj avantgarde se je spremenil. Namesto altruističnega zanosa rine v ospredje egoistični, preračunani interes, ki se želi uveljaviti danes in tukaj. Nekaterim se zdi, da je temu kriva potrošniška družba in psihoza. Odtod do sklepa, udarimo po potrošnji, kritizirajmo potrošniške ideale, pa se bodo vrnili stari, dobri in moralni požrtvovalni časi, ni velik korak. Potrošnja razjeda avantgardo, politično in moralno. Siromaštvo in pomanjkanje jo pa krepi. Če se ne upošteva spremenjenih razmer, potem je to celo lahko resnica. Sicer pa je to romantična iluzija. To je zapiranje oči pred novimi materialnimi in moralnimi problemi in nasprotji družbe; to je beg v preteklost. Tu se začenja odmik od resničnega sveta in pohod v

svet neke marksistične religiozne zavesti in izmišljenih idealov. To je začetek nove vere, ki je toliko slabša zato, ker ni nikomur potrebna.

Strah pred čimvečjo potrošnjo družbe je nesmiselen. Še več, je nekaj, kar vleče družbo nazaj, hromi njene ustvarjalne sile. To velja pod naslednjimi pogoji:

a) da ne ostanemo samo na materialni potrošnji, ampak da se razvijajo in utrjujejo tudi druga človeška načela, odnosi in vrednosti človeka in družbe;

b) da je posamična potrošnja zaslužena z lastnim delom;

c) da so merila za pridobivanje potrošnje z delom skladen dogovor vseh in tak, da maksimalno mobilizira in stimulira vsa področja in posameznike združenega dela, oziroma vso reprodukcijo družbe.

16. februar

Opazujem razne ekonomske in politične nasvete in recepte, kako zdraviti gospodarski položaj. Zelo so pestri in nasprotujoči. Vse se konča s vprašanjem; kdo in kako naj plača stabilizacijo? Delavec, kmet, strokovnjak, investicije, splošna potrošnja, osebna potrošnja, uvoz, izvoz ali kdo? Javnega odgovora ni. Tudi jasne politike ni, čeprav sta politični pritisk in želja, da se nekaj napravi, zelo velika in odločna. To je dobro; toda samo to je premalo. Manjka izdelan in konkreten načrt. Moral bi ga napraviti ZIS, on pa je dal in daje samo drobce te politike, zato bo tudi uspeh manj kot polovičen.

Že nekaj desetletij se ukvarjamo s kvadraturo kroga, ki se imenuje: inflacija - dinamika - stagnacija - stabilizacija. V tem krogu sta vedno skupaj prvi ali drugi dve. Nikakor ne moremo doseči, da bi dinamika spala pri stabilizaciji. Če mnogo onegavimo, potem začne groziti, da bi se inflacija spečala s stagnacijo. To bi bil polom. Ker je ta kvadratura kroga in razmerja v njem stalno prisotna, je očitno, da gre za globljo ekonomsko zakonitost, ki je ni mogoče odpraviti ali preseči s subjektivno politično akcijo. Tudi sklepi in pisma najvišjih forumov so tu brez moči.

Naša družba je še tako siromašna, produktivnost dela tako nizka, rezerve tako majhne, ekonomska mentaliteta in navade tako neracionalne, da mora biti vedno tudi en del anticipirane potrošnje v igri, na tržišču, če hočemo imeti in doseči tisto še sprejemljivo in znosno stopnjo rasti, ki je od 7% navzgor. Celo ni važno v kateri obliki je ta potrošnja na tržišču prisotna. Ali kot klasična emisija ali kot bančni krediti ali kot nelikvidnost ali kot nepokrite investicije ali kot devizni deficit ali kot vsakega nekaj. Čim potrošnja iz tržišča izgine, takoj pade stopnja rasti, na vrata potrka stagnacija in pravljice o stabilizaciji je konec. Začnemo z ukrepi, ki naj oživijo proizvodnjo, le ti pa so zopet neka oblika anticipirane potrošnje. In tako smo zopet na začetku. Kot povest o steklem polžu in jari kači. Prepričan sem, da se bo tudi sedaj tako končala, če bomo sploh prišli do tako velikih restriktivnih ukrepov, ki bi posrkali s trga anticipirano potrošnjo in privabili stagnacijo. Poučeni smo z izkušnjami Kraigherjeve reforme iz leta 1965. Verjetno ne bomo šli še enkrat na ta led. To je torej ta zakonitost, ki se je ne da spremeniti. Zakaj, to nihče jasno in razumljivo ne pove.

Zakaj se slepimo, zakaj v politične programe in obljube dajemo nedosegljive stvari? Še en dokaz, kako subjektivnim silam dajemo in pripisujemo magično moč vsemogočnosti. Aktivistični voluntarizem nadomešča globljo marksistično analizo in spoznanje. Tudi tu se začenja izmišljeni svet ekonomije. To pa je eden od glavnih vzrokov krize in spopadov.

17. februar

Danes zjutraj sem bruhnil kri. Ni je bilo mnogo, toda dovolj za paniko. Moral sem na pregled na polikliniko. Simpatična mlada zdravnica je sumila pljučni infarkt. Zato sem ostal v bolnici Petra Držaja. Iščejo pravo diagnozo; jaz jim pripovedujem, da je to SN (smrkav nos) in nazadnje je punktacija v nosno votlino, ki so jo napravili 23. 2., le pokazala, da imam gnojno infekcijo. Moja diagnoza SN je bila torej točna.

V bolnici sem obiskal Mico M. ,ki umira za rakom v grlu. Pretreslo me je njeno stanje. Telesni mrtvec in duhovni heroj. Spominjala me je na Edit Piaff. Dolgo sva govorila. Ne odobrava sedanjih obračunov med nami. Razočarana je. Ve, da se mi je zgodila krivica. Skrbi jo naša bodočnost, čeprav ve, da so ji dnevi šteti. Poslušam jo in gledam z notranjo bolečino in vprašujem se, odkod jemlje svoje sile. Skoraj deset let sva delala skupaj. In sedaj je tu izmučena do kraja, ona, heroj in otrok revolucije, ki je živela samo zanjo, se povzpela v njej tako visoko, da je zgubila tla pod nogami in tako zaplavala v svojo človeško tragedijo. Kar jo je še ostalo, jo sedaj sistematično uničuje neozdravljiva bolezen. To je kratka zgodba neke pogumne, poštene, pronicljive, bojevite toda nesrečne ženske, ki se je imenovala Mica Šlander. Ali se bo kdaj našel na Slovenskem umetnik, da bi upodobil ta njen tragičen šekspirski lik? Ko sem se poslovil od nje, je bila v meni bolečina, občudovanje, žalost in obup. Zvečer sem umolknil v temo in samoto svoje bolniške sobe in razmišljal o življenju, usodi in smrti.....

Nenadoma je stopil v mojo sobo Janhuba[10]. Ravnodušno mi je povedal, da ima raka v črevesju. Operirali ga bodo, on pa je pred menoj ugibal ali bo ostal ali ne... Kaj naj mu rečem? Tolažim ga, kot vem in znam, hkrati pa občudujem njegov stoicizem. Da, tu smo. Prvič naravno čutim, kako se je začela naša generacija, ki je izvedla revolucijo, biološko starati in pomikati v predsobo smrti. Ob tej resnici zbledijo vsa naša nekdanja junaška in pomembnadejanja.

Na prijateljski in tovariški obisk je prišel Kajtimir[11]. Oglasil se je Tribušon[12], poln delovne vneme in gospodarskih nesorazmerij. Imel sem občutek, da diha s polnimi pljuči. Čutim, da je bilo pametno, da so vsi ostali in delajo naprej. Kako klavrno bi bilo, če bi naša politika bila odvisna samo od mene. Tako pa se zanjo bore in delajo vsi, ki mislijo z menoj in

---

[10]Rudi Janhuba.

[11]Albert Jakopič-Kajtimir, rojen 1941, gimnazijec, med NOB opravljal pomembne vojaške dolžnosti do komandanta Gregorčičeve brigade, po vojni opravljal zelo pomembne politične dolžnosti, bil je predsednik GO SZDL Slovenije, organizacijski sekretar CK ZK Slovenije, član predsedstva CK ZKJ in predsednik predsedstva CK ZK Slovenije, komisar Glavnega štaba za teritorialno obrambo Slovenije, to dolžnost je moral zapustiti zaradi afere v zvezi z nakupovanjem orožja v tujini za potrebe enot teritorialne obrambe Slovenije, sedaj v pokoju.

[12]Tone Tribušon, tedaj podpredsednik izvršnega sveta.

rešujejo, kar se rešiti da. Najnižja točka je za nami. Dejstva in intimno prepričanje kadrov in množic bodo storili svoje.

V bolnici sem prebral življenjski roman Strindbergove Mojih pet življenj. To je resnična zgodba neke ženske, baronice, ki je zavrgla svoj položaj in premoženje in si šla služit kruh; spoznala in doživela je radosti pravične borbe za humanizem in svobodo kakor tudi strahote in podlosti stalinizma in fašizma. V njenem življenjskem romanu ni samo obsodbe stalinizma, ampak je tudi nekaj preroškočloveškega, nekaj, kar kljub vsemu nastaja in se razvija kot poezija človekove bodočnosti. Tudi vse to, kar se je sedaj začasno zrušilo ali vsaj streslo pri nas, je sestavni del te poezije in vizije prihodnosti. Neka skladnost in povezanost med dogodki tega romana in današnjim časom obstoja. Obstaja tako v svojih človeških kakor tudi nečloveških izrazih, postopkih in doživljajih.

20. februar

Politični, idejni in materialni pritisk na vse točke in ustanove družbene nadstavbe se nadaljuje. Jasno je, da družbena nadstavba ni ustrezala, predvsem niso ustrezale njene razvojne težnje. Grozilo je, da postane preveč avtonomna, avtohtona s svojo lastno logiko povezovanja in vplivanja na materialno bazo združenega dela, to se pravi na delavce. To bi spodkopavalo vpliv in ugled profesionalne politike. Hkrati je kazala družbena nadstavba mnoge znake revizionizma; odpirala in prinašala je nova spoznanja o marksizimu; nekritično je tudi ponavljala nekatere malomeščanske resnice. Toda novi fenomeni nezadržno trkajo na vrata, tu so: znanost, odnos do starega pojmovanja razredne borbe, tehnika, znanje, izobrazba, psihoanaliza našega človeka v 70. letih tega stoletja. Vse to je nevarna in nova družbena sila. Predvsem je objektivna, rekel bi celo zgodovinska nasprotnica aktivistične politične birokracije. Šesti kongres je odprl vrata takemu razvoju. Sedaj je šlo že predaleč, torej nazaj. Kam? V preteklost! Za koliko časa ? Vse to je potrebno usmeriti in vključiti v združeno delo. Ne sme se ravijati oddvojeno od njega, sicer bi iz tega nastala nova sila nad družbo. To je nujno. Ni pa mogoče vsega tega zavreti, držati na kratkih in primitivnih političnih uzdah. Ta sila, taka družbena nadstavba, je objektivno sestavni del celotne družbene reprodukcije. Brez nje ni integracije, ni osvoboditve dela, ni napredka enostavnega dela in množice proizvajalcev. Tako njeno vlogo ne more nadomestiti nobena še tako zavzeta politična - aktivistična sila. To še ni vsem popolnoma jasno. Bojim se, da nas čakajo še grenke preizkušnje, še mnogi računi, še mnogo krize, da bi to postalo razumljivo in normalno. Samo kriki nazaj k delavcem ! S čim ? Z aktivizmom - čeprav samoupravnim ! - ne bo rezultatov. Povzročil bo nova neskladja in spopade. Potrebujemo čas, da se to pokaže. Škoda izgubljenega tempa. Podoben eksperiment so napravili Kitajci s svojo kulturno revolucijo. Izgubili so mnogo, dobili malo, morali so se umakniti. Tudi mi ne bomo imeli več sreče.

24. februar

Zopet sem doma. Prišla je Sandra[13] za deset minut in ostala tri ure. Oba sva enako kriva temu uničevanju časa. Poslavlja se od funkcije in vrača k stroki. Razumem jo. Kako naj se ona kot poosebljen vulkan delovne energije, razuma, znanja in emocije počuti dobro v

[13]Dr.Aleksandra Kornhauser.

vrhovih sedanjih političnih razmer pri nas? Toda, kaj bo z nami kot narodom, če bodo sami povprečneži in podpovprečeneži zasedli vsa mesta v nebesih slovenske politike?!

27. februar

Nocoj sem poslušal televizijski intervju z Vlaškalićem[14]. Kar je povedal, ni bilo zanimivo. Zanimivo je, kar je v njem in kar on je. To je ideološko konservativni profesor, ki rad meditira in ljubi oblast. V njem se skriva tudi mnogo velikosrbskega , kar pa zelo spretno prikriva s plaščem jugoslovanstva. Nič novega po Pašiću - bi lahko rekli za nekatere srbske politike. Bojim se, da so tudi tu oziroma pri njem klice bodočih pretresov, nesporazumov in obračunov v Jugoslaviji. Kakšna napaka in slepota, da je tak človek zamenjal Nikezića, ki je od vseh srbskih politikov poleg M. Popovića pokazal in dokazal največ razumevanja za potrebe in značaj Titove Jugoslavije!

14. marec

Vedno sem bil prepričan, da je eden od vzrokov mnogih nesporazumov in težav v Jugoslaviji v njeni preveliki centralizaciji. Federacija je bila preobremenjena z normativnimi pristojnostmi. Resno se je začelo spodkopavati take pristojnosti federacije 1965-66 leta. Tak razvoj je dosegel svoj vrh s spremembo ustave, spomladi 1971. leta. Preobrat nazaj se je začel s hrvaško krizo. Sedaj sta na pohodu miselnost in praksa, da morajo biti vse stvari v Jugoslaviji enako urejene. To se sedaj ne izvaja samo preko zveznih zakonov, ampak tudi z medrepubliškimi dogovori. Medrepubliški dogovori so sedaj samoupravna formula za rehabilitacijo federalnega centralizma. Vsaka bolj ortodoksna in na demokratičnem centralizmu zgrajena akcija Partije vedno oživi tudi zahteve za večjim državnim centralizmom na ravni federacije. To kratkoročno neke stvari rešuje, v daljšem časovnem razdobju pa vodi v poglabljanje nacionalnih in socialnih nasprotij, napetosti in nesporazumov. Tudi tokrat bo tako.

15. marec

Včeraj je bil plenum CK. Nič novega, ponavljajo se stare stvari z bojaznijo, da ne bi celotna akcija zvodenela. Bojazen je upravičena. Zanimiva je edino diskusija Kučana.[15] Dobro se zaveda in čuti konservativne nevarnosti tedanje politike. Partija sili na oblast in montira transmisije. Povedal je mnogo, čeprav dokaj zavito. Kljub temu pa sprejema tezo, da je izvor vseh težav in vsega zla v delitvi, v odtujevanju presežnega dela proizvajalcem. To bo - kot napoveduje Bakarić - tudi eden od glavnih refrenov 10. kongresa. In od česa naj potem živi in se razvija nadstavba družbe, šolstvo, uprava, znanost, zdravstvo? Po tej tezi so to glavni sovražniki gospodarstva! Po moje pa je prvi in največji sovražnik gospodarstva nedelo, nizka produktivnost, slabo gospodarjenje! To je največja in najbolj nevarna deformacija naše družbe. Toda, joj, to je v teh časih in razmerah glas vpijočega v puščavi. Trdo in drago bomo še plačevali to našo sedanjo zmoto in utvaro.

---

[14]Dr.Tihomir Vlaškalić, rojen 1923, doktor ekonomskih znanosti, udleženec NOB, po vojni član izvršnega sveta SR Srbije, predsednik CK ZK Srbije, redni profesor ekonomske fakultete v Beogradu.

[15]Milan Kučan,rojen 1941, diplomirani pravnik, član univerzitetnega komiteja ZKS Ljubljana, član upravnega odbora Zveze študentov Slovenije, predsednik predsedstva Zveze mladine Slovenije, član CK ZK Slovenije, sekretar RK SZDL Slovenije, predsednik skupščine SR Slovenije, član CK ZKJ in predsedstva CK ZKJ, sedaj predsednik CK ZK Slovenije.

17. marec

V Strunjanu z Angelco uživava pomlad. Rekel sem ji, zjutraj in zvečer prosimo boga, da ne bi bilo slabše, kajti razlogov, ki kažejo k poslabšanju je več kot tistih, ki bi vodili v izboljšanje.

Kriza marksizma

20. marec

Pridružujem se mnenju, da obstaja kriza marksizma. Kje so vzroki? Očitno je sledeče protislovje: v svetu čedalje bolj zmaguje prepričanje, da minevajo časi svete in nedotakljive kapitalistične lastnine. Starega kapitalizma ni več. Socializem, podružbljanje sredstev za proizvodnjo, participacija delavcev in državljanov je na pohodu: povsod od Kitajske, preko socialističnih držav vzhodne Evrope, preko zahodne Evrope vse do južne Amerike. Torej nastajajo novi družbeni socialistični sistemi: marksizem je njihov idejni oče. Torej ni v krizi? In vendar, kriza je tu. Celovita družbenozgodovinska vizija marskizma, vizija osvoboditve človeka zmaguje. V čedalje večjo krizo in notranja protislovja pa prihaja tisto, kar se je v marksistični teoriji in praksi nabralo kot laična teologija, kot verski fanatizem, kot apologetika, kot oblast nekoga nad nekom.

Vsak dan nastajajo nova vrelišča in ognjišča revolucij ali pohodov naprednih sil. Skoraj nobena celina, država, religija ali socialna struktura ni imuna pred njimi. Človek bi pričakoval, da bo marksizem do vsega tega snovanja in vretja odprt, da bodo njegovi današnji ideologi, politiki pokazali maksimalno razumevanje za vse to. Da bo ta sodobna revolucionarna praksa izpopolnjevala in dopolnjevala splošna Marxsova spoznanja o družboslovnih zakonih. Toda ne. Nič takega se ne dogaja. Vsaj uradno ne. Pač pa je tu čedalje več prepirov, etiketiranja, psovanja in ekskomunikacij revizionistov, oportunistov, izdajalcev, liberalcev, birokratov, tehnokratov, nacionalistov, imperialistov, če naštejem samo najbolj številne grešnike. In pri tem se vsakdo sklicuje, ko izreka prekletstvo nad svojim nasprotnikom, na pravi marksizem in na Marxa. To obračunavanje in taka ideološka polemika me spominja na verske boje v srednjem veku. Religija, njen način mišljenja in njena metoda boja za večno resnico, sili v marksizem. In v tem vidim njegovo krizo.

Zdi se mi, da je nekaj te laične teologije prinesel v marksizem že Lenin, ne kot filozof in teoretik, ampak kot resen in strasten revolucionar, ki je veroval v revolucijo in njeno zmago. Brez take vere ni revolucionarnega žara, boja, žrtev in zmage. Toda v teh oblikah revolucionarnega boja se skrivajo že tudi klice nevarnosti, da marksizem kot ideologijo neprestanih nasprotij, bojev in preseganja obstoječega stanja z boljšim, bolj človeškim, spremene v neko harmonično vizijo obljubljene dežele, raja na zemlji, ki ga ni še samo zato, ker med nami bivajo premalo goreči verniki in grešniki, ki so glavni krivci za vse težave in nadloge. Lenin kot politik se ni znal vedno izogniti tem religioznim izkušnjavam. Lenin kot filozof in teoretik se jim je posmehoval in jih zavračal. Stalin jih je zagrabil z obema rokama in iz njih naredil sistem, teoretičen in praktičen. In tu se je začela kriza marksizma. Mao Ce Tung je tudi priznal svoje. In mi, Jugoslovani? Tej nevarnosti smo se dokaj uspešno izogibali. Tu in tam pa smo tudi mi dali svoj dar bogu na oltar. To nas je odvajalo od drugih in nam dajalo polet in moč, da smo hodili svojo pot. Tako smo prišli do neke točke, do

nekega stanja. In sedaj se tu vrtimo. Ogromno tega, kar smo dosegli in spoznali - zlasti pa model samoupravljanja - nas potiska naprej ali vsaj otežava, da bi plavali ali brodili po religioznih "marksističnih" utvarah. Naša zaostalost, politična izpostavljenost, biološki zakoni, ki se jim generacija, ki je vodila revolucijo, ne more upirati, zavestna želja po miru in harmoniji na stara leta - vse to in še mnogo drugega pa stimulira ideološko stagnacijo, stimulira krizo partije in marksizma tudi pri nas. Že celo desetletje se vrtimo in prepiramo okrog tega. Lahko se zgodi, da bo naš eksperiment ustvarjalnega marksizma teoretično končal v nekoliko obnovljenih dogmah Stalinove doktrine, praktično pa v prikriti ali odprti diktaturi vojske. Kakšna zgodovinska škoda bi to bila. Lahko pa tudi izplavamo iz te krize, toda samo pod pogojem, če se bomo vrnili k 6. kongresu in bolj odprli vrata in dali več prostora razmišljajočim tokovom in praksi! Sedanji razvoj dogodkov takemu razvoju ni naklonjen.

23. marec

Romuni so sprejeli zakon, po katerem morajo vsi, ki imajo več kot 600 lejev, kupiti od države stanovanje, v katerem stanujejo. To je ukrep, ki bo stanovanje res napravil za materialno dobrino osebne lastnine in osebno družinske potrošnje oziroma uporabe. Podoben cilj sem imel tudi jaz. Toda odpor konservativcev, etatistov in ideologov je bil prevelik, in zato ni šlo. Tako pa se sedaj naša stanovanjska politika utaplja v nesmiselnih uravnilovskih in socialnih frazah, materialno pa čedalje bolj drsi na ramena družbe in skupnosti in zato tudi izgradnja stanovanj tako zaostaja za potrebami, ob vsem tem pa nam še propadajo obstoječa stanovanja. Ideologi take stanovanjske politike, kot je npr. Rainer[16], pa zahtevajo stanovanjski cenzus in še druge administrativne prepovedi in predpise. Vračamo se torej nazaj v sistem, ki smo ga imeli takoj po vojni. Taka politika hromi zasebno pobudo, ker je vse prevzela družba, zahteve in apetiti rastejo, cene stanovanjske izgradnje pa v takem sistemu nujno vrtoglavo naraščajo, ker so stanovanjski denarni fondi kot molzna krava med gradbenim podjetjem in stanovalcem. Da bo slika še bolj popolna, pa so še najemnine ob smešno nizkih cenah že tri leta zamrznjene.

Moj načrt je bil sledeč: stanovanje je osebna lastnina; vsak državljan se mora najprej sam brigati za svoje stanovanje, če ga ima, oziroma dati svoj doprinos, da ga bo dobil.To bi pomenilo, da se sedanji družbeni fond stanovanj proda. Tako bi skrb za vzdrževanje tega fonda prešla na stanovalce. Družba bi dajala anuitete kot kredite posameznikom za nova stanovanja. Ob teh kreditih bi morali razviti štednjo preko ustreznega socialnega sistema. Kdor hoče dobiti kredit, mora najprej prispevati sam. Koliko mu bo dala družba, je odvisno od socialnega položaja njegove družine. Primer: družina z najnižjimi dohodki bi dobila za en svoj privarčevan stanovanjski dinar še tri od družbe; pri družini z visokimi dohodki bi bil pa ta odnos lahko obraten. Poleg tega bi zelo stimulirali popravila starih hiš po slovenskih vaseh, kamor naj bi se naseljevali ljudje brez stanovanj. Tako bi imeli možnost z majhnimi stroški obnavljati, ker bi lastniki sami delali to naše specifično slovensko stanovanjsko bogastvo, ki nam bo sicer v nasprotnem primeru propadlo. To bi še bolj povezovalo mesto in vas, oziroma zmanjševalo obstoječe razlike.

---

[16]Marko Rainer, ki je v tistem času opravljal vrsto odgovornih dolžnosti v stanovanjskem gospodarstvu.

Žal mi je, da nismo v tej smeri napravili temeljitega preokreta v letih 1968 -1970, ko je bil odnos sil in splošna politična klima še taka, da bi bilo to izvedljivo. Tako pa bomo s sedanjo administrativno in državno politiko potrošili ogromno sredstev, zgradili malo stanovanj in izgubili veliko časa. Upam, da bomo čez kakšnih 10 let spoznali prave sadove te politike in postali dovolj modri, da jo spremenimo. Bolje pozno kot nikoli.

26. marec

Bakarić je imel dolg intervju s Komunistom. Nič novega. Ponavlja Marxa in sebe. Vendar čuti, da je v kritiki etatizma marsikaj še nerazčiščeno. Govori o delavskem razredu, ki naj sebe preseže in likvidira. Prizna, da je sedanji boj zoper tehnokratizem zgolj propagandni.

Mogoče se je strinjati z njegovo splošno vizijo socializma in tudi z nevarnostmi, ki ga stalno čakajo. Nič pa ne pove o socioloških in delovnih spremembah v delavskem razredu. Tu je ostal v doktrini iz predvojnih časov. Vsako minulo delo in presežno delo, ki se v socializmu pojavi oddvojeno od delavca v proizvodnji, istoveti s kapital odnosom. In tako so sedaj vsega krive banke, trgovski kapital in tehnokrati. Kot da se ne bi vsa ta koncetracija kapitala dogajala tu, na podlagi zveznih zakonov in enotnega do sedaj veljavnega gospodarskega sistema. Država je en del svojih funkcij preprosto prenesla na tako organizirano samoupravo. Sicer je iluzija misliti, da se bo vsa reprodukcija družbe rešila z vsakodnevnim neposrednim soodločanjem vsakega delavca. Seveda je pa res, da posredno odločanje o višku dela vedno nosi s seboj, zlasti v razširjeni reprodukciji, tudi nevarnost kapital odnosa. Pri nas se je to dogajalo in se bo še - toda zakaj? Ali zaradi birokratov in tehnokratov ali pa zaradi nizke stopnje samoupravljanja, zaradi neurejenega tržišča in finančnega sistema, zaradi naših materialnih nesorazmerij. In vse to je nevarnost kapital - odnosa, ki je tu bolj zaradi materialnih dejstev, kot pa zaradi tehnokratov in menadžerjev . Ali naj bi ga odpravili tozdi in sporazumi? Če ne bomo urejali materialnih odnosov , se bodo elementi kapital odnosa prav tako porajali med tozdi, kot so se sedaj med bankami in podjetji. Kvaliteta bo ista, čeprav bodo številke manjše! Preveč je enostavno, da bi bilo resnično: moramo se potozditi (nov slovenski glagol), pa bomo zveličani! Resnica je tale: na prehodu od zmagovite revolucije do popolne asociacije svobodnih proizvajalcev v Marxovem smislu čakajo socializem mnogi elementi kapital odnosa v materialnem, funkcionalnem in idejnopropagandnem smislu. Verjetno se bo ta kapital odnos najbolj zadržal v materialnem smislu, zato ker je povezan z blagovno proizvodnjo, z zakonom vrednosti in s presežnim delom. Zato se mora socialistična družba vedno boriti zoper njega, mora ga obvladovati in pritiskati k tlom: materialno, funkcionalno in ideološkopropagandno. Skala prijemov za obvladovanje te nevarnosti ponovnega kapitaliziranja v smislu družbenega odnosa te besede, je izredno pestra in stalno se spreminjajoča.

Tu je protislovnost: med sistemom, ki naj stimulira vsakogar, da bi ustvaril čimveč kapitala kot družbene vrednosti in sistemom, ki naj prepreči kapitalizacijo kot družbeni odnos prisvajanja rezultatov tujega dela. Zato čistih, enkratnih receptov ni! Že dosedanje izkušnje graditve socializma v svetu prinašajo različne prijeme in rešitve. Treba si je pač krčiti pot skozi goščavo materialnih, funkcionalnih in političnih nasprotij in raznoterosti, ki tu obstajajo in nastajajo. To je edino uspešna metoda borbe. Če pa se nekega dne in na neki seji sklene, da so takšni in takšni, ki so pametni, čisti in neomadeževani borci zoper kapital

so takšni in takšni, ki ga žele, podpirajo ali vsaj negujejo - in prvim slava in čast, drugim pa graja in pregon - potem dvomim, da je to pošteno in da bo dalo rezultate.

27. marec

S Hočevarjem sva se v mraku sprehajala po Tivoliju. Ko sva prišla do muzeja NOB je priteklo k nama dekle, staro kakšnih 20 let. Preplašeno je reklo: Gospod, ali grem lahko z vama do mesta ? Seveda sva pritrdila in jo tako vzela v zaščito. Zakaj, pred kom? Kdo vas preganja, sem jo vprašal. Pogledala je nazaj, popravljala si je lase in nekaj nejasnega zagodrnjala. Očitno ni hotela govoriti. Počasi smo šli proti Celovški cesti. Naenkrat je prišel s stranske steze mladenič, jo poklical "Majda" in se nam pridružil. Bil je nekoliko vinjen. Dekle se me je oklenilo, ko je pristopil. Začel jo je zmerjati. Govoril je zmedeno, tako da ni bilo jasno, zakaj je med njima prišlo do prepira. Čimbolj jo je zmerjal, toliko bolj se me je oklepala. Tako smo počasi prišli do glavne sprehajalne poti, dekle je molčalo, fant je robantil. Ves čas sem pričakoval, kdaj se me bo lotil, kdaj bom tudi jaz predmet njegove jeze in ljubosumnosti. Da ga nekoliko pomirim, sem mu dejal: Najbolje bo, da se nocoj razideta, ker sta oba razburjena, pa bosta jutri videla kako naprej! Ko je zaslišal moj glas, se je mladenič nekoliko zmedel... To je čutilo tudi dekle, ki je hitro steklo proti Celovški cesti. Ostali smo sami trije. Pričakoval sem nov izbruh jeze razočaranega ljubimca... Toda naenkrat mi reče s popolnoma spremenjenim glasom: "Tovariš Kavčič, ogromna večina ljudi vas podpira. Vi ste poštenjak, ki se je boril za načela..." In še bi govoril, če se ne bi s Frančkom poslovila in odšla. Nikoli nisem doživel tako nenadnega in neposrednega prehoda iz erotike v politiko. To je bila ena od najbolj nenavadnih oblik politične podpore, ki sem jo kdajkoli dobil.

2. april

Včeraj je bilo sporočeno, da je Marko Vrhunc[17] razrešen svoje dolžnosti.

Tako je tudi on doživel usodo svojih predhodnikov. Čudno, to je ena od tistih funkcij, kjer si hudič neprestano brusi svoje kremplje.

11. april

Danes smo podpisali pogodbo, s katero je mama prodala našo družinsko hišo na Dolu. Čeprav ni drugega izhoda - vem, da je najbolj pametno, da se mama preseli k meni - mi je kljub temu tesno pri srcu. To je bil nekoč moj dom. Tu sem preživel svoja otroška leta, tu sem rasel, delal, tuhtal in spoznaval življenje. V njej sem doživljal svojo mladost, pomanjkanje, mnoge radosti, trpka spoznanja in razočaranja. Iz nje sem prvič odkorakal v šolo; pod njeno streho sem obesil šolsko torbo na klin in šel delat. Okrog nje smo se igrali kot otroci, tekali, kričali, bili kozo, se skrivali; v deževnih dneh ali viharjih smo se zavlekli na njeno podstrešje in si tam ležeč na opojno dišečem senu pripovedovali pravljice, razburljive in pretresljive; na letalih naše otroške fantazije smo potovali po svetu, v Ameriko, kjer so delali avtomobile, v Afriko na lov na zveri ali celo v Indijo Koromandijo, ki smo jo imeli za deželo vseh dežel! Ko smo odrasli v fantiče petnajstih, šestnajstih let, smo se pred hišo zbrali

[17] Marko Vrhunc, rojen 1922, diplomiran pravnik, v NOB opravljal različne vojaške in politične dolžnosti, po vojni delal v republiških upravnih organih, služboval v mešanih podjetjih v tujini, v.d. šefa kabineta predsednika republike.

ob večernih urah, moževali (oh, kako radi bi že bili odrasli) in prepevali ob spremljavi moje harmonike. Kako hitro, kot trenutek, je minilo to obdobje. In potem je prišla vojna, okupacija. In zopet je bila kraj naših sestankov, zbirališče ilegalcev, skrivališče orodja in javka partizanov. V njej sem se skril, ko so me prišli aretirat; iz nje sem odšel v partizane. Vsi smo odšli; ostala je pusta in prazna. Tudi ona je doživljala vojne udarce in dočakala svobodo izropana, zanemarjena, ožgana in poškodovana. Obnovili smo jo, popravili in zakrpali kot stare hlače ali pošvedran čevelj. Vedno je bila skromna in borna, toda zvesta, nikoli me ni izdala, vedno se mi je zdelo, da me pozdravlja, da se mi smehlja, ko sem se vračal domov in da mi kliče nasvidenje, ko sem odhajal od doma v širni svet. In zdaj smo jo prodali. Zapustili smo jo. Odšli smo... Ona pa je ostala kot spomin na mladost, na delo, na boj, na neuspeh in življenje... Odšli smo. Kam ? V prihodnost. Komu in čemu naproti? Bodi pozdravljena, hiša mojih sanj, moje mladosti in partizanstva! Hvala ti za vse, kar si mi dala. Ostajam tvoj dolžnik... Obiskoval te bom do svoje smrti in se nemo pogovarjal s teboj o vsem, kar sva doživela in preživela ... ti in jaz!

12. april

Danes je 20 let od Kidričeve smrti. To je bil resničen velikan. Med politiki gotovo največji dosedaj rojeni Slovenec. Ob 20. letnici svoje smrti bi si zaslužil nekoliko več poudarka, kot ga je dobil. Letošnje tradicionalne Kidričeve nagrade kažejo zadrego in slabokrvnost našega znanstvenegaživljenja.

14. april

V tem deževnem aprilu nam je naloženo poslušati in čitati Kardelja o vzrokih ustavnih sprememb. Poizkuša dati celovito sliko naše družbe in njenih dogajanj v tem času. Glede združenega dela in organizacije gospodarstva govori isto kot Bakarić. Živi v utvari, da bodo tozdi rešili vse, zlasti pa vse nevarnosti in možnosti kapital odnosa. Nespametno! Nerealno! Pripravlja sektaštvo do tehnične inteligence: strelja samo po tehnokratih, ne da bi povedal, kdo in kje so! Sicer pa nam najprej nariše nevarnost desnega ideološkega odklona in ga seveda odkloni. Potem stori enako z levim odklonom. Nato pa nam ponudi svojo čašo prave in zveličavne modrosti. Ker se ne potrudi ali ne more razumeti in dojeti, mnogo tistega, kar se novega dogaja in nastaja pri nas, ker on vse to stlači skupaj z desnim odklonom, potem nujno izpade nestvaren, med njegovo filozofijo in življenjem in resničnostjo nastaja čedalje večji in prazen prostor. To se mu ne dogaja prvič. To se mu je dogodilo s kmetijsko politiko in kmetijskimi zadrugami; tako je s stanovanjskimi podjetji in stanovanjskim gospodarstvom; tako je z neposredno demokracijo in nekaj tega je tudi pri nacionalnem vprašanju. Njegove zamisli so včasih tako usmerjene v bodočnost, da postanejo utopija. Trda praksa jih korigira; Kardelj pa ob teh korekturah dela take politične koncesije, ki ga kot praktičnega politika potisnejo celo na konservativna stališča. To sta njegovi usoda in dvojnost, ki ga bosta skupaj z njegovim kompleksom in ambicijo nasledstva najbrž pripeljala do neslavnega ali celo žalostnega konca!! Škoda, ker je vendar eden redkih velikih mislecev med politiki.

15. april

Pred dnevi je bil celodnevni štrajk rudarjev v Velenju. Neposredni povod štrajka so s sklepom ZIS zamrznjene cene. Torej isto kot v Trbovljah pred 15. leti. Zgodovina se ponavlja. Merodajni so pohiteli s sprejemom drugih cen in obsodbo štrajka kot

nesprejemljive metode. Torej tudi tu nič novega. Še vedno je najbolj učinkovito sredstvo delavcev štrajk, če hočejo oblast opozoriti na očitne krivice ali neumnosti njenih sklepov. Če bi jim to možnost vzeli (vprašanje je tudi kako), bi jih prikrajšali v njihovih pravicah. Ta zahteva je zato res birokratsko - tehnokratska, čeprav je že pri trboveljskem štrajku dobila blagoslovpartije.

Očitno je štrajk v Velenju tudi posledica splošne političnogospodarske klime, v kateri se nahajamo.

20. april

Govori in referati dežujejo skupaj z aprilskim dežjem. Nič novega. Obisk Brandta pomeni, da želi naša zunanja politika ostati neuvrščena. V to nisem nikoli dvomil. To čuti tudi vzhod, ki zelo rezervirano komentira Brandtov obisk. Bližnji zbor federacije je tudi naravnan tako, da bo poudaril samoupravljanje in neuvrščenost. Ni torej nevarnosti, da bi odkorakali na vzhod. Imam občutek, da se na zunanjepolitičnem področju naša politika zopet postavlja nekoliko bolj umerjeno, manj levo in bolj elastično. Na žalost ni mogoče kaj takega reči za notranjerazmere.

23. april

Preurejamo hišo. Sedaj sem postal "šef" gradbišča: sem arhitekt, mizar, zidar, električar... Fizično delo in brkljanje mi ugajata, bistrita mi duha in razvnemata misli.

Gospodarski rezultati prvega četrtletja niso blesteči. Proizvodnja pada, cene rastejo, zunanja bilanca je v deficitu.

25. april

Filmski svet je dal ostavko. Ljubljanska kulturna skupnost ni sprejela proračuna; prosvetni delavci opozarjajo na svoj materialni položaj. Da, to so prvi znaki težav, ki se pojavijo, kadar je med gospodarstvom in družbeno nadstavbo preveliko materialno neskladje. V Sloveniji je to ravnovesje še posebej občutljivo.

30. april

Jutri bo prvi maj. Delu čast in oblast! Kako enostavno geslo - kako težka in zamotana je pot do njegove uresničitve. Čutim bolj kot kdajkoli, da se s političnimi gesli v delavskem razredu le ta ne približa mnogo oblasti; udeležba v razredu oblasti je odvisna od mnogih gospodarskih, političnih, kulturnih činiteljev. Pot je dolga in težka, povezana tudi z delom in njegovimi rezultati. Delu čast in oblast mi tudi že samo po sebi zveni nekoliko brezrazredno - vsi, ki delajo, naj tudi odločajo. Verjamem, da je to bodočnost. Prišla bo in podrla plodove sektaštva in fraze demagogije. To bo višja stopnja socializma in svobode!

Vsaka ustvarjalna, posebno pa družbenorevolucionarna ideja, misel in delovanje mora imeti svoj prostor, v katerem se lahko giblje, snuje, tiplje, se moti, uspeva, poizkuša in živi. Ta njen prostor seveda ni in ne more biti brez mejnikov, ker bi to potem bila anarhija in konec vsake organizirane subjektivne družbene sile. Naši iščoči in snujoči misli so mejniki seveda temelji socialistične revolucije in njene pomembne prelomnice: vstaja in boj, Asnoj,

zmaga, nova Jugoslavija, informbiro, samoupravljanje. Podreti te mejnike bi pomenilo odpirati vrata zmedi, raznim nevarnostim ali celo kontrarevoluciji. To bi bila nevarna igra z ognjem. Ustvarjalni misli in ideji pa preti tudi druga nevarnost, namreč ta, da se ne bi spuščala na nevarna pota, da bi sedela doma za pečjo in poizkušala živeti od stare slave in premlevala stare resnice. To bi bila stagnacija, skleroza. Če se z močjo argumentov oblasti, avtoritete in discipline zatre idejno iskanje in miselno snovanje, tedaj se to zagotovo zgodi. Odpraviti vsako idejno raznovrstnost, prisiliti ali celo razglasiti vsako misel, ki je drugačna od uradne, za politično nasprotno ali celo sovražno dejanje, pomeni vedno, sicer še ne konec začetka, ampak začetek konca neke politike, ne glede na to s kakšnimi gesli se krasi in kakšne cilje razglaša. Tako početje ne razpleta, ampak še bolj zapleta družbena protislovja. Nekaj takega je v poznih jesenskih dneh 1972. leta prišlo v naše ozračje. Bojim se, da se v tem ozračju spet polnijo sodi smodnika v Jugoslaviji in s tem tudi na Balkanu. To je politična nevarnost.

Poleg tega pa ima ta razvoj tudi svoj ideološki pomen. Jugoslovani smo bili tisti, ki smo zrušili skoraj tridesetletno stalinistično ideološko enotnost (beri diktaturo) v mednarodnem komunističnem gibanju. To nam je dalo verjetno večjo mednarodno veljavo kot pa naša partizanska borba. Na žalost pa to našo mednarodno ideološko neenotnost ne znamo ustrezno uresničiti pri nas doma. Že skoraj 20 let hodimo okrog tega vprašanja v teoriji in praksi v krogu ali cik - cak. Tu ne gre samo za samoupravljanje. Gre za to, kako avantgardi, ZK odrediti ustrezen prostor za ideološko snovanje in iskanje, za borbo mnenj, za ustvarjalni marksizem. Gotovo smo po odhodu Rankovića napredovali v to smer. Stopnja notranje partijske demokracije se je povečala. Hkrati z njo se je povečala tudi "idejna raznovrstnost" in iskanje v ZK. Skupaj z vsem tem so se pojavile tudi stvari in stališča, ki so pretila prekoračiti mejnike, o katerih sem prej govoril. Po hrvaških dogodkih smo bili v položaju, ko bi morali temeljito proučiti in pazljivo pretehtati vse spremembe in elemente v idejnem delu ZK, ki jih je položaj na Hrvatskem in tudi drugod potiskal na dnevni red. Če bi tako ravnali, bi verjetno prekoračili Rubikon v notranjepartijskih odnosih, začeli bi graditi novo kvaliteto demokracije in idejne enotnosti, ne da bi oslabili ZK in ne da bi dali koncesije sovražniku. To bi bil obračun z našim lastnim stalinizmom, preporod ZK in njenega dela. Namesto vsega tega pa smo dobili oživljeni in nevarni demokratični centralizem in kadrovsko čistko. Leta 1948 smo uspeli ideološko premagati Stalina; 1972. leta pa nas je premagal lasten stalinizem in ideološki predsodki in dogme. S težkim srcem pišem te besede, a moram jih, če želim ostati zvest svojemu lastnemu spoznanju in prepričanju. Čutim, da bosta to oceno potrdila čas in zgodovina. Nekje iz daljave dreza v mene vprašanje: če bi bil ob Titu - recimo namesto Ribičiča ali Dolanca - ali bi lahko preprečil to, kar se je zgodilo? Zdi se mi, da bi bilo moje prizadevanje brezuspešno. V začetku sedemdesetih let še nismo bili zreli in sposobni, da v notranjepartijskih odnosih in ideološkem ustvarjanju položimo temelje novim kvalitetam. In kdaj bomo? Čez 5 ali 10 let? Več časa nimamo, ker nas bodo sicer prehitele razmere, v katerih živimo in bomo živeli. Tedaj ne bo izibre: ali še bolj v odprto vojaško diktaturo ali pa družbeni metež z nejasnim izhodom! Dolgo sem upal in se bal, da bomo ta prelom v ZK napravili s Titom na čelu. Sedaj sem slovo upu in strahu dal. Vznemirjen sem, ker čutim, da je up pokopan. Strah pa je ostal. Da, tesnoben je somrak bogov. Vendar upam, da so si narodi Jugoslavije okrepili svojo usodo in bodočnost s krvjo, solzami, borbo in trpljenjem, s katerim so branili svoj obstoj in svojo zemljo. Dovolj je bilo

puške, noža, krvi in mrtvih; zaslužili smo, da vladamo z razumom in človeškim spoznanjem. Upam, želim, verjamem, da je to naša prihodnost...!

1. maj

Prihajajo mi spomini . Pred vojno sem ga praznoval z rdečim nageljnom v gumbnici in z uporom v srcu. V partizanih smo za prvi maj vedno resnično ali pa na krilih naše mladostne fantazije korakali v svobodo in k zmagi. Po vojni so bile na ta dan najprej povorke in vojaške parade. To obliko proslav smo začeli z velikim navdušenjem in jo končali s politično dolžnostjo, skoraj nikomur prijetno in še manj koristno. Okrog tega smo imeli dolge debate. Nekateri smo čutili, da tu nekaj ni v redu. Tradicija v novih razmerah deluje prisiljeno, tuje, nerazumljivo. Zato je najprej odpadla vojaška parada; civilna povorka je potem učinkovala še bolj prisiljeno in nepristno. Poslovili smo se tudi od nje. Potem je prišel miting z govorom in čas je slavil svojo zmago. Nekdanjih oblik in vsebin delavske borbe ni mogoče mehanično prenašati v sedanji čas. To ne gre za proslavo prvega maja, to tudi ni mogoče v drugih pogledih in odnosih. In tako je prvi maj postal praznik dela brez velikih paradnih dolžnosti. Tako je tudi prav.

Sedaj vsi ta dan praznujejo kot svoj praznik - svobodno in zato tudi raznovrstno. Mi, starejši, ga krasimo s spomini, s ponosom in s trpkostjo, kajti že zdavnaj je minila dni boljših polovica. Mladi z narejeno vljudnostjo poslušajo zgodbe o njem, sicer pa polni pomladnega nemira mislijo na sedanjost in prihodnost. Manj delati in bolje živeti. Potrošniška družba?

Mogoče, vsekakor pa še vedno siromašna in nerazvita socialistična družba. Zato še enkrat Delu čast in oblast, kajti samo to je trdna podlaga našega sistema in napredka! Vse ostalo so fraze in jalova filozofija ali pa slabo prikrita borba za oblast posameznikov.

9. maj

Danes je šest let, odkar sem postal predsednik IS . V tem času sem doživel največji vzpon in padec v svojem političnem življenju. Po obliki izgleda protislovno, čeprav je logično po vsebini. Ni mi žal ne enega ne drugega. Pregrada je prekoračena, v meni in zunaj mene. Ni vrnitve na staro, polovično politiko in nenehne kompromise. Temelji večje kvalitete socializma in človekove svobode so položeni, tudi z mojim vzponom in padcem. Kdaj bo na teh temeljih zgrajena nova hiša socializma, osvobojena stalinizma, primitivnosti, demagogije in sektaštva? Zgrajena bo, in na njej bo plapolala zastava sedaj tako prekletega liberalizma. Še se bo vrnil 9. maj 1967. leta!!

22. maj

Danes smo imeli selitev. Mama je zapustila Borovnico in se preselila k meni. Grem umret v Ljubljano, je rekla. Vprašljivo in resnično, kaj drugega kot smrt sicer lahko človek pričakuje v svojem 83. letu. Zadovoljen sem, ker je tako ušla samoti in prizadet, ker čutim, da se je začelo zadnje dejanje njenega življenja.

28. maj

Končal sem svoja majska obrtniška dela. Nocoj že uživam pomladni strunjanski večer, ki

je še hladen, vendar mediteransko opojen. Misli mi plavajo v bližnji preteklosti, delam politične zaključke in rentgeniziram dogodke.

Še vedno se vrste govori in referati na stare napeve, čeprav se že čuti, da jesenska politična ihta izgublja svojo zagnanost in da z vsakim dnem vse bolj pritiskajo stvarni problemi naše družbe. Med njimi pa silita v ospredje nizka produktivnost dela in premalo razvita demokracija v stranki. To sta tista dva ključa, ki bi edino lahko odprla pot hitrejšemu razvoju socializma v Jugoslaviji. Vse ostalo je drugorazredno ali celo nepomembno. Žal ta preprosta resnica nima pristopa tja, kjer se sprejemajo strateške odločitve in tako in zato hodi svoja pota, tava sem in tja kot izgubljena deklica, katero nekateri pomilujejo, eni jo grajajo, drugi jo snubijo, zopet drugi se ji posmehujejo, ne da bi prav vedeli, kdaj in kako bomo plačevali račune za naše nespametno ravnanje. Resnica je lahko neprijetna in trdovratna. Vržeš jo skozi glavna vrata na cesto, zapodiš jo, takorekoč nemarnico, naj poveže culo, ji vržeš, in srečno v širni svet... Naženeš jo kot potepuha ali cigana. Tebi samemu izgleda, da te je ubogala, živiš v prepričanju, da je vse v najlepšem redu, toda naenkrat se vrne nazaj, pritihotapi se, skozi okno, ne skozi špranjo, sede za peč kot prava gospodarica in se ti smeje... Ti pa strmiš, se jeziš, obupuješ in ne veš ne kod ne kam!

Sestala sta se Brandt in Brežnjev. Pomemben korak k novim razmeram v Evropi. Precejšen del evropske filozofske in politične levice svari pred potrošniško družbo in pridiga o socializmu! Rusi so zgradili socializem, pred leti so že hoteli zakorakati v komunizem, sedaj pa iščejo na zahodu kredite, da bi povečali lastno potrošnjo, čutijo, da imajo preslabotno potrošniško družbo. Kako je že rekel Črnogorec: Vsak se bori za tisto,česar nima! Razumljivo! Bilo bi nerodno, če bi Jugoslavija postala izjema in če bi se mi izneverili tejtrditvi.

Sedanji dogmatizem Brežnjeva bo nujno pripeljal do spopada s stalinsko in neostalinsko ideologijo in religijo znotraj VKPb, Šelest in Voronov sta samo rahel začetek. Tak širši notranji spopad v SZ bi lahko, hkrati z večjim materialnim blagostanjem, odprl nova pota socializmu in tudi dal bolj človeške, bolj demokratične kvalitete.

Vprašujem se, ali je resnično za vedno premagana sektaška politika kominterne, ki je v mnogočem botrovala predvojnim razmeram v Nemčiji in tako pripomogla k vzponu Hitlerja. Ob tesnejšem stiku SZ z Evropo bi nujno prišel na rešeto obširen, toda že zastarel repertoar marksističnih trditev o kapitalizmu, o socialni demokraciji, o razredni borbi, o raznih poteh, ki vodijo v socializem, o demokraciji, o svobodi, o umetnosti itd. Počasi, skozi krize in viharje, z dvema korakoma naprej in enim nazaj, bi dobile vsaj državljansko pravico ideje in stališča, ki sta bila sedaj zapisana samo na straneh izdajstva ali zagotovo oportunizma revolucije. Socializem bi se tako začel vračati tja, kjer se je rodil, v Evropo, in kjer ima še vedno največ pogojev, da se vsestransko razraste potem, ko bo začel dihati s polnimi pljuči. Kako pomembne razsežnosti torej skriva v sebi sedanja evropska politična razglednica. Bojim se, da se jih pri nas ne zavedamo dovolj. Kako neki, ob vseh teh naših zdrahah, malenkostih in institucionalnih coprnijah. Če se bo tak razvoj v Evropi in med njo in SZ nadaljeval - in mnogo je dejstev, ki govore, da se bo - potem se socializem na tej stari celini nahaja pred bolj svetlimi in bolj človeškimi obzorji. Menda bi mu imeli, če se to dogodi, tudi

mi še kaj povedati in pokazati. Upam, da ne bomo dotedaj zlezli nazaj na naš preljubi Balkan in da ne bomo na Kosovem polju kar naprej pokončevali raznih izmov, kot nekoč kraljeviči glave zmajem z deveterimi glavami, ki so zmajem rasle vedno nekoliko hitreje, kot so jih kraljeviči sekali... Upam, upam! Kolikorat je že moje upanje bilo prazno, varljivo. Toda neuničljivo je, neutrudno, vedno znova se mi vrača...

Nocoj še prav posebno čutim in verjamem v tako bodočnost socializma in v zmago človeškega razuma in srca. Čutim in verjamem to z istim mladeniškim žarom, z isto silovitostjo svoje duše in značaja, kot sem čutil in verjel v našo zmago in svobodo pred 30. leti, ko sem opazoval zvezde in razmišljal o svoji usodi in mladosti pod krošnjami stoletnih velikanov v Kočevskem Rogu. Zdi se mi, da je od tistih majskih dni in noči, ko sem prišel prvič v Rog, minila samo ena noč, samo en dan. Žal je prav te dni minilo 30 let. O, kako kratko je človeško življenje ! Tedaj sem bil skojevec, sedaj sem upokojenec. Samo en dan, samo ena noč...

1. junij

V Trbovljah imajo majhno ponovitev moje ostavke. Občinski vrh je neenoten, podcenjevali so subjektivne sile itd. Vsega je kriv predsednik občine, družbo mu delata predsednik ZB in SZDL, zanimivo, da celo "proletarske Trbovlje" ne morejo soglasno sprejeti sedanje uradne politike. Ta spopad bo imel svoj širši odmev v revirjih.

Popit je govoril aktivu Mežiške doline. Po njegovem je še vedno vsega kriv etatizem. Obljublja carski rez za etatizem, potem pa bo vse dobro.Nikoli nisem točno vedel, ali tako govori iz prepričanja ali je to le njegova taktika, s katero je kritiziral mene. Sedaj vidim, da si ta človek predstavlja našo družbo kot delavski raj, v katerem razni etatisti in tehnokrati delajo zgago. Carski rez - in vse bo dobro. Blagor mu v njegovi nevednosti. Nikoli ne bo doumel objektivnih zakonitostih in nujnih protislovnosti odtenkov naše družbe na sedanji stopnji njenega razvoja. Da, to je religija, to so utvare, to je že "marksistična" mistika, ki ji Popit in njemu enaki zvesto služijo. Čim starejši bodo, toliko bolj bodo tonili in polzeli v svoj subjektivni svet, proč od stvarnosti - slaba perspektiva!

5. junij

Še nobenih gospodarskih čudežev ali vsaj uspehov ni videti na obozorju, čeprav so bili najavljeni z glasnimi fanfarami, potem ko so "tehnokrati in liberalci" dali ostavke. Nasprotno, še večji oblaki se kopičijo kot prej. Stopnja rasti je zelo umirjena; cene silijo vrtoglavo navzgor.

Seveda, če je skrb za cene prevzela država in zadušila trg, potem je pritisk proizvajalcev enakomeren: dobiti višje cene pri oblasti! To, ne pa borba za večjo produktivnost, nujno postane njihova glavna skrb. Samo, kako je mogoče pojasniti protislovje: majhna ekspanzija in velik ples cen! Obseg razširjene reprodukcije in investicij je tako za 11% večji kot lani, kar pomeni, da realno njen obseg pada ali stagnira. Brezposelnih je 400.000, torej če računamo, da je zaposlenih približno 4.000.000, potem je na vsakega desetega eden brez dela in na vsake štiri zaposlene eden v inozemstvu. Čudna, zelo čudna bilanca, zgrešena in brezperspektivna kmetijska politika, premajhna stimulacija za dobro delo in skoraj nikakršna politična ali družbena zavestna prizadevanja za večjo produktivnost dela

so glavni vzroki in krivci za tako stanje. Če se to ne spremeni - in ne vidim činiteljev in znakov, ki bi to storili - potem se bo gospodarska in z njo tudi politična kriza še poglobila in zaostrila! To je nujno, ker na ta vprašanja ni mogoče dati zadovoljivega odgovora s filozofijo ali socialno demagogijo.

22.junij

Brežnjev je v Ameriki. Nastopilo je obdobje sporazumevanja med SZ in ZDA. Mnogi interesi so skupni; v ospredju je želja, da se med njima izključi vojaški spopad, ki bi pomenil uničenje sveta ali vsaj civilizacije. ZDA ima kapital in tehnologijo, Rusi pa surovine in delovno silo; gotovo je prisotna tudi tiha želja o neki obliki delitve interesnih sfer. Celotna bilanca vsega tega je za zunanji svet bolj pozitivna kot negativna. Vse to bo dalo mednarodnemu življenju in sporazumevanju nove vzpodbude in razsežnosti.

Zanimivo bo videti, kako bosta obe velesili prekoračili ali vsaj zmanjšali medsebojne ideološke razlike. Vsekakor bo to lažje storila Amerika kot pa SZ. Vendar sem mi zdi, da je tudi v SZ in zlasti pri Brežnjevu, nastal prelom: končno so spoznali, da staromodni ideološki in sektaško razredni traktati, ki so jih zanesenjaško ponavljali 50 let, ne prinašajo sovjetskim državljanom niti kruha, niti demokracije niti napredka. Postalo je jasno, da je Stalinovo geslo - dohiteti in prehiteti kapitalizem - zgolj prevara in jalovo upanje. Oba partnerja sta tudi spoznala, da je zmeraj enako nehvaležno in iluzorno biti žandar ali rešitelj in osvoboditelj vsega človeštva. Niti kontrarevolucije niti revolucije se več ne splača izvažati, zlasti pa ni hvaležno tega blaga izvažati na bajonetih.

No, in tako smo sedaj tu. Zaželeni koraki so napravljeni; mnogo bo še težav in nesporazumov, toda zelo težko bo iti nazaj, v obdobje hladne vojne in blokovske napetosti.

To bo imelo zdaj odmev tudi med neuvrščenimi. Menjalo bo tudi položaj Jugoslavije. Naša mednarodna veljava in vpliv se lahko zmanjšata, če ne bomo dovolj stvarni in elastični. Glede sodelovanja z in med različnimi družbenimi sistemi smo bili mi izjema. Sedaj izjema postaja pravilo... In kaj bomo postali mi kot dosedanja izjema? Nova izjema ali staro pravilo? Nam bodo naši lastni ideološki predsodki in doktrina dopuščali, da bi bili tudi v bodoče v ospredju mednarodnega sodelovanja in sporazumevanja ? In če bi bili, kar iskreno želim, kako potem to uskladiti z našo sedanjo notranjo politiko, z našimi notranjimi starorazrednimi "zakonitostmi"? Naloga je zapletena in težavna.

27. junij

V zadnjih desetih dneh so Novinšek[18], Baltič[19], Petrović - Šane[20] in Gligorov[21] v svojih

---

[18] Jože Novinšek, član izvršnega sveta skupščine SR Slovenije.

[19] Milutin Baltić, hrvaški politik.

[20] Dušan Petrović-Šane, rojen 1914, kamnosek, med NOB opravljal pomembne politične dolžnosti, po vojni predsednik zveze sindikatov Srbije, podpredsednik skupščine SR Srbije, organizacijski sekretar CK ZK Srbije, predsednik ZK SZDLJ, že umrl.

[21] Kiro Gligorov, rojen 1917, diplomirani pravnik, udeleženec NOB, po vojni opravljal odgovorne dolžnosti v zvezni vladi, zvezni sekretar za finance, podredsednik zveznega izvršnega sveta, član izvršnega biroja predsedstva CK ZKJ, človek, ki zelo resno jemlje znano Titovo definicijo komunista kot

ekspozejih ali člankih odgrnili zastor, ki je prikrival tok gospodarskih dogajanj v letošnjem letu. Na odru so se pokazali: padec realnega standarda, zmanjšana gospodarska rast, vrtoglavi vzponi cen kljub zmanjšanem povpraševanju, zmanjšan obseg investicij, nadaljevanje inflacije in povečane obremenitve gospodarstva. Sami stari znanci, toda v nekoliko bolj neugodnem razporedu kot prejšnja leta. Da, da, to so posledice politične klime in doktrine, ki se je preplašila in destimulirala dobro delo in znanje in vspodbudila prazno govorjenje o pravicah brez dolžnosti. Slej ali prej bo treba nekaj storiti - toda kaj? Stavil bi 9 proti 1, da bo rešilna formula centralistični etatizem (seveda kot prehoden pojav). Pri tem bo Slovenija seveda potegnila ta kratko! Čedalje bolj sem zadovoljen, da ne nosim več prejšnje odgovornosti in čedalje bolj zaskrbljen nad našo skupno bodočnostjo in usodo. Kako trpko in drago bomo nekoč plačevali račune za sedanje nesmiselno početje !

29. junij

Nedavno tega je bilo mnogo grmenja zoper potrošniško družbo, zoper njene navade in pregrehe. V letošnjem letu je dosedaj padel standard skoraj za 10%. Torej se za 10% zmanjšuje pregreha in nevarnost potrošniške družbe. Sedaj nihče ne kaže veselja nad tem uspehom. Vsi so zaskrbljeni, moralisti in ideologi, ki so vihteli svoj papirnati meč zoper potrošniško družbo, pa previdno molče.

Slej ko prej pa ostane in bo še dolgo ostala sledeča alternativa: ali z vsemi sredstvi vspodbujati ekonomsko iniciativo in produktivnost dela in na ta način vse več in več ljudi pripeljati onkraj meja vsakodnevnih materialnih potreb ali pa zapirati to pot in možnost in graditi solidarnost v revščini, pomanjkanju in moralističnih frazah. Tretje možnosti ni. Ker ne moremo takoj vsi postati bogati, je modro imeti sistem, kjer bo čedalje več bogatih in čedalje manj revnih. Če temu postopnemu prehodu zapremo vrata - in to je sedaj storjeno dokaj uspešno - potem ne bo zaradi tega nič manj, ampak celo več revnih; hkrati pa bo manj "bogatih" (z bogatimi imam v mislih tiste, ki so s svojim delom, znanjem, iniciativo prišli na položaj, ki presega najnujnejše dnevne potrebe). To je smisel in vsebina socialne diferenciacije v sedanjem trenutku. Ali drugače povedano: iz strahu pred prevelikimi socialnimi razlikami zavrejo delovno vzpodbudo posameznika in tako zmanjšajo tempo napredka vse družbe. Zanimivo, da so vse dosedanje socialistične družbe na neki točki svojega razvoja padle za krajši ali daljši čas v to zasedo. To je storila najprej SZ, potem vzhodnoevropske države, nato Kitajska, Kuba in končno tudi mi. To je bil povsod zelo drag eksperiment. Čimbolj radikalno se zadeve stimulirajo, čimbolj se znižajo razlike, toliko večje je zmanjšanje tempa gospodarske rasti. To je splošna zakonitost; zdi se mi, da pri nas, kljub vsemu zanjo ne bomo plačali prevelikega davka. Upam... !

1. julij

Evropska konferenca v Helsinkih bo stala 1 milijon dolarjev. Veliki bodo prispevali vsak okrog 9%. Vse ostale države pa so razdeljene v skupine, upoštevajoč njihovo ekonomsko zmogljivost. Mi smo v predzadnji skupini, družbo nam delajo še Romuni, Grki in Turki. Torej tudi Turki, zopet Turki oziroma še vedno Turki. Plačamo vsak 0.8%. Za nami so še miniaturne državice, kot so Luxemburg, Lichtenstein in Portugalska. Zabolelo me je v srce,

---

vojakarevolucije.

ko sem to prečital. Omenjena razvrstitev je tako zgovorna, da ne potrebuje komentarja, nemo pove več kot 99 dolgoveznih referatov, ekspozejev ali govorov, ki jih imajo v teh časih razni ideologi, teoretiki in ustavnopravni strokovnjaki. Posmehujem se neresničnim utvaram in čvekanju, preklinjam surovo resničnost in dejstva in se bojim, da bomo še dolgo ostali Balkanci.

6. julij

V Strunjanu me je pred desetimi dnevi zalotilo deževje. Čital sem grške klasike. Ponovno me je pretresla usoda Antigone. Pretresla me je dvakrat: prvič zato, ker je morala umreti zaradi svoje človečnosti; drugič zato, ker je še vedno sodobna. Kaj vse se je spremenilo v teh 4500 letih, odkar je Sofokles napisal to svojo mojstrovino. Fantastičen napredek v znanosti in tehniki. In vendar se v pojmovanju velikih vrednot človeka, v pojmovanju ljubezni in sovraštva, v odnosih med dogmatsko doktrino in človeško toplino ni spremenilo ničesar. Zakaj? Zato, ker je človek še vedno samo najbolj inteligentna in kulturna žival. 4500 let! Mi pa hočemo spremeniti ta naš Balkan od kongresa do kongresa, od pisma do pisma, od 21. do 29. seje nekega foruma, ki se imenuje slučajno predsedstvo ali CK!!! Otroške igre dnevne politike; strumne parade konformizma; strmoglavljenje enih, plezanje kvišku drugih; boj za oblast! Slava tebi, Antigona, imela si srečo, ne samo zato, ker si umrla za veliko stvar, za človekovo svobodo in zaradi ljubezni, ampak tudi zato ker si umrla na odru, mnogi so te videli, še te gledajo in vedo zate. Koliko jih je že izginilo in koliko jih še bo, koliko jih je omahnilo, strohnelo, izkrvavelo in jih še bo - za iste cilje iz istih razlogov - ne da bi sploh kdo vedel zanje? Odšli so, neznani v neznano! In vendar je treba ohraniti upanje in nadaljevati boj: nadaljevati ga brez tistega - do končne zmage; torej samo (enostavno in preprosto, brez patetike in poze) nadaljevati.....

7. julij

Krleža[22] ima danes 80 let. Časopisi in revije so polni člankov o njegovem delu. Sedaj uživa nedeljeno priznanje vseh in za vse in to povsem upravičeno. Nekoč in mnogokrat je dobival udarce, napade in kritiko od vsepovsod, od skrajne desnice do skrajne levice. Meni - ki občudujem to osebnost, ta um, to enciklopedično znanje, kulturo in njegov umetniški opus, ki ga uvršča na sam vrh literarnih ustvarjalcev - se postavlja sledeč vprašanje: zakaj Krleža - umetnik, pisatelj, filozof - molči o naši stvarnosti? Je mogoče pošla njegova umetniška moč? Nikakor! Že njegov dnevnik in njegovi posamični teksti dokazujejo, da ni tako. Ali mogoče molči, zato ker jo premalo pozna? Mogoče živi preveč odtrgano od življenja! Komur je možno pogledati v njegov dnevni program, v njegove delovne navade, kdor pozna obzorje njegovega sedanjega zanimanja, lahko z gotovostjo trdi, da to ni tako. Razlogi za njegov molku torej niso umetniški. Ostane torej samo še domneva, da se stvarnost razlikuje od njegove vizije, ki jo je imel in ki jo je izoblikoval v obdobju, ko je vihtel svoj umetniški bič kritike nad gnilobo in krivičnostjo kapitalistične družbe. In komu od nas, ki smo se podali na to Golgoto, ki smo šli podirat stari svet in gradit novega, so vizije o novem svetu že postale resničnost? Malokomu, in še temu se je že ustavil čas, ni pomoči: strohnel bo, uničila ga bo skleroza, ki ga že razjeda, ker misli, da smo že dosegli popolno

[22]Miroslav Krleža, rojen 1883, hrvaški pisatelj, kritik, humanist in akademik, urednik večih časopisov in revij, po vojni podpredsednik JAZU, direktor Leksikografskega zavoda Jugoslavije, njegovo zelo obsežno književno delo izhaja v 36. knjigah, umrl 1981. leta.

carstvo socializma. Zato vrtam dalje. Ali je Krleži zmanjkalo borbenosti, njemu, ki mu je ni nikoli primanjkovalo? To bi se reklo, da molči iz politične razsodnosti, noče novih spopadov in nesporazumov, itak je bila že njegova ekskurzija v položaj hrvatskega jezika ocenjena kot hrvaški nacionalizem, z njo je doživel zato tudi politični ukor in neuspeh. Hrvatski bog Mars nima sreče na nobenem področju, če ostaja zvest elementarnim potrebam in zahtevam hrvaškega naroda.

Krleža molči o naši stvarnosti. Krleža molči tudi ob svoji osemdesetletnici. On sam ali pa njegovi biografi pa bodo morali nekoč povedati, zakaj je molčal.

Današnjemu slavljencu pa iskreno vse najboljše!

10. julij

V Vojdvodini je novo vodstvo ustanovilo, odkrilo, obsodilo, kaznovalo in izključilo frakcijo. Šest antikristov so zbezali iz "ilegale" na tak način, da bi bil celo pokojni, in nič "počivajoči" Josip Visarionovič popolnoma zadovoljen. Bomo videli, ali bodo ostali zvesti njegovim metodam do kraja in bodo potem imeli v Vojvodini političnokadrovske procese in zapiranje bivših voditeljev. Brežnjev tega več ne dela, kajti Šelesta in Voronova je poslal samo v zasluženi pokoj.

Prebiram antologije slovenske poezije. Kako je bila nebogljena in pritlikava, dokler ni prišel Prešeren. Zasvetil je kot meteor na nebu in po njem smo vsi svetili s svečami, baklami in kresovi. Župančič in moderna so zopet razsvetlili naše pesniško nebo. Ali je res možno in pravično takšno čvrsto zaporedje na Parnasu, kot ga je napravila naša uradna literarna zgodovina: Prešeren, Župančič... itd? Meni se zdi, da sta to dva samostojna velikana in pesniška genija dveh različnih časov. Kakšna škoda, da so tako zgodaj omahnili Kette, Murn, Kajuh. Slovenska poezija več govori in bolje pozna bolečino človeškega srca in neusmiljenosti usode, kot pa viharnost in strast človeških značajev in prostranstvo njihovega duha in misli. Dozdeva se mi, da sedanji mlajši pesniški rod to čuti in zato sedaj bolj - in tudi njegovemu intimnemu jazu to bolj ustreza, mu je bližje - tipa in poizkuša raziskovati in izpovedovati to poslednje. Taka usmeritev je logična posledica ne samo naše preteklosti, ampak tudi sedanjega časa, družbenih sprememb in razmer. Če bo sedanji mlajši in bodoči pesniški rod v teh svojih prizadevanjih dosegel globine, izpovedno mojstrstvo in osebno prizadetost in doživljanje svojih prednikov, potem se ni bati za bodočnost slovenskega pesništva.

12. julij

Moja politična pot v preteklosti je jasna, premočrtna, dosledna in poštena. Ničesar si ne očitam; nič od vsega, kar sem storil, ni vredno kesanja ali obžalovanja. Edino, kar je vprašljivo, so moji pogoji, pod katerimi sem bil pripravljen spomladi 1969. leta postati pred-sednik zvezne vlade. Čutim, da je ta slučaj še vedno predmet mnogih razprav, ocen in ugibanj, kaj bi bilo, če bi bilo. Večina je mnenja, da sem ravnal napačno, ker tega nisem sprejel brez pogojev. S tem obstaja upanje in tolažba, da bi uspel, kar pomeni, da do tedanje spremembe političnega kurza ne bi prišlo.

Vedno bolj sem prepričan, da je to zmotno upanje in personalistična logika. Do tedanje politične klime in filozofije je moralo priti iz dveh razlogov: iz subjektivnega, zato ker Titova generacija starih voditeljev revolucionarjev ne more preseči dobe, ki ji pripada in v kateri je res napravila velike stvari; drugič iz objektivnega, ker jugoslovanska družba ni bila zrela in sposobna dovolj energično realizirati in sprejeti duha, dejstev in posledic gospodarske in družbene reforme, ki smo jo začeli sredi preteklega desetletja. Podaljšala si je oblast, funkcije in življenje; ni si pa mogla in znala podaljšati tistega svojega revolucionarnega duha, ki bi ustrezal tedanjim potrebam časa, revolucije in socializma v njem. To je njena tragika in začetek njenega konca. Jaz bi se pred to stvarnostjo znašel kot predsednik vlade. Globoko sem jo že čutil in slutil, ko sem pogojno sprejel mandat in začel zbirati ekipo. Če bi slučajno uspel sestaviti vlado, ki bi bila po mojem mnenju dorasla nalogam in času, bi se zelo hitro postavilo vprašanje: kdo bi koga? Ali bi mi zaustavili in obrnili tok dogodkov in realizirali gospodarsko in družbeno reformo? Ali bi kapitulirali pred odpori in pritiski in se izgubili kot voda v pesku v stilu Ribičiča in Bjedića[23]? Ali pa bi odleteli, spremljani s takimi ali drugačnimi fanfarami, bobni in izmi? Ker druga varianta ni združljiva z bistvom mojega jaza, bi bilo potem možno samo prvo ali tretje! Razvoj dogodkov, ki so sledili, me utrjuje v prepričanju, da bi na zvezni ravni, samo v ostrejši obliki in tudi preje, doživel tisto, kar sem kasneje na republiški. Je pa seveda vprašljivo, če bi bil moj karambol na zveznem nivoju množicam tako jasen in razumljiv - bolj rečeno, nerazumljiv zlasti v Sloveniji - kot je bil to slučaj z mojo slovensko ostavko. Spričo povedanega je torej moj sklep, da vrnem Titu mandat za sestavo zvezne vlade spomladi leta 1969, ali največja politična napaka v mojem življenju ali pa najbolj dalekovidno in modro vprašanje. Za sedaj vse govori bolj v prid drugi kot pa prvi omenjeni možnosti.

13. julij

Obletnica francoske revolucije. So revolucije in revolucionarji, ki predvsem rušijo stari red, in so tudi takšne predvsem gradijo novega. Proletarska revolucija je predvsem še vedno uglašena na ono prvo. To je njihova otroška bolezen. Uspehi neke revolucije, doslednost revolucionarja, slava in sposobnost osebnosti, vse to je bolj uglašeno za tiste, ki rušijo, kot pa za tiste, ki grade. Odkod med marksisti tudi nerazumevanje ali vsaj podcenjevanje postopnih reform, ki jih delajo socialdemokrati v Skandinaviji in Zahodni Evropi ? Che Guevara je nekoč v razgovoru z Naserjem dejal, da se vsebina in resnica socialistične revolucije v neki deželi merita po tem, koliko sta povzročili emigrantov. Kakšna zmota! Število emigrantov bi kvečjemu pokazalo obseg terorja in sektaštva. Samo taki sektaši in romantiki, kot je bil Che Guevara mislijo, da je za revolucijo bistven teror in rušenje. Za njih je to edino pravo junaštvo, vse ostalo je kompromis in oportunizem. Ko rušiš, ko jurišaš na razrednega sovražnika, lahko izgubiš glavo in si zato junak. Zakaj, ko gradiš? Lahko izgubiš pamet, bodočnost in nazadnje seveda tudi glavo. Torej je boj za preobrazbo neke dežele, boj za materialno bogati in duhovno svobodni socializem mnogo težji, bolj junaški, bolj zamotan in trdovraten, kot pa juriš na barikade. Tudi pri nas imamo sedaj nekaj bradatih

[23]Djemal Bijedić, rojen 1917, študiral na pravni fakulteti v Beogradu, med NOB opravljal pomembne politične dolžnosti, po vojni najprej služboval v Mostarju, potem je bil zvezni sekretar za zakonodajo in predsednik zveznega izvršnega sveta, umrl v letalski nesreči.

in plešastih Che Guevar in podobnih jeznih starcev in mladeničev, ki mislijo, da je vsa umetnost nadaljne graditve socializma v Jugoslaviji v tem, da se preganja in prežene nekaj tisoč tehnokratov, liberalcev, birokratov in podobnih nebodigatreba. Torej čimveč "emigrantov", toliko več razredne borbe in socializma. Na žalost in tudi k sreči stvari niso tako preproste. Leva fraza in lažni radikalizem sta resničnemu napredku delovnih ljudi napravila veliko več škode kot koristi. Tudi sedanja velika procesija in prerivanje ne bosta ušla tej zakonitosti življenja.

20. julij

Ne spominjam se točno, toda zelo zgodaj, še v skojevskih časih, sem iskal in razmišljal o antitezi neke dane politike. Vedno moraš imeti do nje neko razdaljo. To naj ne pomeni, da dvomiš vanjo, da ne verjameš v njen uspeh; ampak pomeni, da iz nje ne delaš dogme, vere, zakramenta. To je potem način, da nisi gluh in slep do stvarnosti, do dejstev, ki so, in mnogokrat so, drugačna, kot si mislil ali želel. Tega spoznanja pa se ni mogoče naučiti, ni ga mogoče predvideti. V neki osebnosti ali pri nekem jazu preprosto je ali pa ga ni. So torej ljudje, politiki, ki to nosijo s seboj in to jih dela človeške, stvarne in razumne. Njim je tuj vsak fanatizem in zlasti izrek, kdor ni z menoj, je zoper mene. So pa tudi taki, ki tega kompasa, te lastnosti (imeti posluh in smisel za drugačno mnenje) nimajo. Vedno prisegajo samo na eno resnico, za njih pelje v zveličanje samo ena pot. Za vsako potjo, predlogom, prepričanjem ali trditvijo, ki je drugačna kot je njihova, so takoj pripravljeni poslati tiralico, samo če je razmerje sil tako in število policajev dovolj veliko, da je to možno storiti brez večje nevarnosti. Tako ravnanje je na žalost slovenska politična tradicija. Zaradi nje so trpeli in bili preganjani skoraj vsi veliki možje na Slovenskem. Najprej Trubar, potem Prešeren, Levstik, Cankar, če tu imenujem samo nekaj največjih duhovnih velikanov. In koliko je bilo drugih družbenih delavcev, politikov, slikarjev, umetnikov, znanstvenikov in nemirnih iskalcev novih spoznanj in resnic, ki so zaradi svoje pameti, pravičnosti, možatosti in širine svojega duha in globine svojega srca plačevali težak davek religioznemu in duhovnemu klerikalizmu in njegovim zvestim hlapcem, biričem in hudičem. Ne vem natančno, kje in kdaj je naše družbeno in politično življenje in nehanje dobilo to srednjeveško lastnost. Najbrž se je zakoreninila v času protireformacije. V stari Avstroogrski je imela imenitne pogoje za obstoj; bohotila se je v stari Jugoslaviji; dosegla je svoj vrh v času 2. svetovne vojne. Sicer imajo tudi drugi narodi v tem pogledu trnovo in krvavo pot za seboj. Poglejmo si Angleže, Francoze in nenazadnje tudi Nemce.

Vendar se zdi, da se ta srednjeveška navlaka, ta inkvizitorski način mišljenja in ravnanja umika bolj štirokogrudnim, bolj strpnim in bolj človeškim pojmovanjem. Pri nas pa ta protireformatorska tradicija in dediščina še vedno životarita in gospodarita, sicer res že zelo postarani, bolehni, poniglavi in sklerotični. Ta tradicija se je preoblekla, ima nov klobuk, s katerim se pokriva in novo palico, s katero žuga; tudi brevir je, ali zamenjala ali obnovila. Toda vendar, če jo človek bolj natančno pogleda in posluša, potem kmalu spozna, odkod prihaja in kaj hoče te svečenica človeške in slovenske nespameti, primitivizma, zaplankanosti, majhnosti in zagrizenosti. Kdaj, o, kdaj bodo Slovenci doživeli dan, ko jo bodo sežgali na grmadi in vrgli njen pepel v Savo, da ga odnese in potopi enkrat za vselej na dno daljnih morij? Vem, ne bom ga dočakal, tega srečnega dne, ne tega veselja in tega praznika. Toda boril se bom zanj, boril zato, da pride, do konca svojih živih dni. Prišel bo in

naj bo pozdravljen v naši lepi domovini, ki bo z njegovim prihodom še lepša in še bolj naša.

Danes je republiška skupščina sprejela spremembo 14. člena zakona o pokojninskem zavarovanju. Njen povod (spremembe) in pravi namen je, da se mi zniža pokojnina (ki je proti mojemu pričakovanju res velika - 8000 za 25%). Ne vem, ali sem res tako pomemben ali pa je skupščina tako malenkostna. Sicer res, večina poslancev ni vedela za kaj glasuje. Nehote sem se spomnil na Levstika: Pogine naj pes! Poleg tega pa bo zaradi te zakonodavne akrobacije prizadetih tudi precej upokojencev - nosilcev Spomenice 1941. Verjetno bi bilo bolj pošteno, če bi mi s posebnim zakonom odredili pokojnino. Tako pa bodo zaradi "načelnih razlogov" s katerimi je zakrit ta sunek zoper mene, čutili posledice tudi drugi, brez krivde krivi.

28. julij

Zlasti notranjepolitično prizorišče je čedalje bolj prekrito z ozračjem dopustov. Nič posebnega se ne dogaja. Upati je, da bomo imeli - zlasti pa jaz - dokaj mirne počitnice. Precej neobičajen pojav za ta čas.

2. avgust

Lindič se je vrnil iz zapora, kjer je bil zaradi prometnega prekrška. Povedal mi je, da notri sedi nekdo že 3 mesece zato, ker je v pijanosti govoril pohvalno o meni in mojem delu in žaljivo o nekaterih drugih oblastnikih. Da, res, alkohol je mnogokrat povzročitelj zla.

7. avgust

Kolman[24] je bil z ženo na obisku. Nevezano in sproščeno smo klepetali pozno v noč. Podrobno smo govorili o politiki Vatikana. Impresionira njena dolgoročnost in kontinuiteta. Ti gospodje ne skačejo iz skrajnosti v skrajnost, ne žive od dnevnih kampanj, ampak imajo nekaj osnovnih ciljev, mnogo izkušenj, modrosti, potrpljenja in spretnost prilagajanja. Tako oborženi potem krmarijo že tisočletja med vsemi Scilami in Karibdami. Kako neučakana, nezrela, celo zaletava in pubertetna marsikdaj izgleda naša politika in diplomacija v primerjavi z njihovo. Nekaj podobne dolgoročnosti in življenske modrosti (kot Vatikan) imajo ali - bolje rečeno - so imeli Angleži. Ta znamenja so vedno dokaz ustaljene in trdne družbe. Novi in mladi družbeni sistemi in države pa se kljub napredku, ki ga pokažejo, obnašajo pubertetno. Sedaj v tem pogledu prednjačijo Arabci, zlasti Libijci.

Seveda pa se slovenski cerkveni veljaki in klerikalci niso nikoli dokopali do teh velikih modrosti vatikanske politike in vatikanskega duha. Oni so bili in ostali - z redkimi izjemami - vse do današnjih dni ozkosrčni provincialci, omejenih obzorij in pomanjkljivega duha. Zaradi teh in takih lastnosti svojih voditeljev je bil slovenski narod mnogokrat tepen, prevaran, prikrajšen: izgubil je marsikateri tempo v svojem zgodovinskem razvoju in nenazadnje tudi del svojega ozemlja. Kako se bojim in slutim, da Slovenci še nismo popolnoma obračunali s to dediščino preteklosti. Lahko bomo zaradi njih v naslednjih 10 - 20 letih ponovno plačevali krvni politični in gospodarski davek.

---

[24] Stane Kolman.

Kolman pravi, da se v mednarodnih diplomatskih kuloarjih mnogo razpravlja in ugiba o usodi Jugoslavije po Titovi smrti. To ni dobro, to vzbuja hočeš nočeš razne apetite, kar je lahko zelo nevarno. Slišal sem anekdoto o cestah. Avtocesta od Postojne do Vrhnike se imenuje "Kavčič - Štrase"; od Vrhnike do Ljubljane pa "Popit-gase"! Komentar ni potreben.

13. avgust

Končno sem dobil potrjeno vest, da je Mišković odšel[25]. Menda je sam dal ostavko. Če upoštevamo, kdo je bil in kaj je delal, potem je jasno, da je izgubil zaupanje na vrhu in padel v nemilost, kot so to rekli nekoč na cesarskem dvoru. Človek ne bi pričakoval, da se bo ta steber neke politike tako hitro zamajal in padel. Gotovo je, da je mnogo vozljal in nazadnje se je zapletel v svoje lastne mreže. Kadar imajo policaji prevelike politične ambicije, potem vedno tako končajo. Kombinira in kombinira in nazadnje zakombinira še samega sebe. Kar dobe njihove žrtve kot kazen, dobijo oni kot nagrado. Jagoda, Ježov, Berija so simbolični primeri za to pravilo. Toda kljub temu Miškovićev padec dokazuje, kako neurejene so še politične razmere na vrhu. Tam so prisotni negotovost, nezaupanje in ostra borba za oblast. Glave padajo: čigava je sedaj na vrsti ? Nobene ni, ki bi lahko bila varna in trdna. Vspodbudno stanje.

17. avgust

Včeraj je bil tu Saš[26]... Presenetil me je. Obžaluje mojo ostavko. Meni, da sem bil žrtev nekih političnih ciljev in osebnih obračunov. Kratkomalo ni šlo brez tega, da ne bi tudi v Sloveniji vrgli nekoga na žrtveni oltar, če so nekaj podobnega napravili v vseh republikah. Saš je kritičen do tega početja. Čuti, da se vračamo nazaj, v nekakšen neostalinizem, in je zaskrbljen za prihodnost. Vznemirja ga nasledstvo in sluti, da se tako namerno ravna, da bi ostalo vse nejasno. Govorila sva o degeneraciji partije; v njej se na vodstvenih položajih zbirajo mladi povprečneži, karieristi, izza kulis pa še vedno drže vse niti v rokah stari boljševiki. Mladi in sposobni ljudje se izmikajo politiki in partiji.

Nekoliko sem mu razložil moje poglede in zaključke. Osebno sem miren, zadovoljen in spokojen, ker ne nosim več soodgovornosti za politiko. Družben - kot državljan, patriot in socialist - pa sem zaskrbljen in vznemirjen za našo prihodnost, za našo skupno usodo, za usodo Slovenije in Jugoslavije. Razumel me je in soglašal z menoj. Kaj storiti? Nič! Pustiti času čas, to je sedaj modrost trenutka. On še vedno kljub vsemu verjame, da bi lahko Kardelj po Titu uredil razmere. V to nisem prepričan in mu dam to nemo razumeti. Kardelj bi lahko to storil samo pod enim pogojem: če bi krepko popravil in spremenil nekatera svoja ideološko ekstremna in sektaška stališča in če bi bil pripravljen popraviti nekatere velike napake, ki so bile storjene v zadnjih letih. To bi pomenilo napraviti kompromis oziroma vzpostaviti tisto stopnjo demokratičnosti in ravnotežja v partiji, ki je bila pred 9. kongresom, seveda z vsemi kadrovskimi konsenkvencami, ki bi jih taka ideološkopolitična platforma zahtevala. To bi bil polom sedanje politike. Težko je verjeti, da bi bil Kardelj lahko tako moder, da bi bil njen grobar vsaj v takem obsegu, kot je bil njen ustvarjalec. No, pri naši kmetijski politiki je res že enkrat odigral obe vlogi: najprej vlogo očeta, potem pa ko ni šlo z

[25]Mišković, zvezni sekretar za notranje zadeve.
[26]Josip Vidmar.

njegovimi zadrugami, še vlogo njihovega grobarja. Ali se bo temu možu zgodovina ponovila? V politiki je vse mogoče!

V razgovoru sem ponovno občudoval Saša, s kakšno logično in preprosto intuitivnostjo zaznamuje politične razmere in strateški razpored sil v njih. Dobro čuti in se zaveda krize, v katero smo zabredli; pot, ki jo ponujajo, po njegovem tudi ne vodi nikamor. Bil mi je blizu kot malokdaj, sicer pa samosvoj kot vedno. Zdaj krepko na tleh, trenutek nato pa že v filozofskih višavah človeka, ki pozna življenje in ga ne meri dnevno z milimetri, temveč z razsežnostmi razvoja družbe in njene civilizacije. V njem čutiš neko prizadetost in bolečino, in že se ti umakne v nekakšno hamletovsko vdanost v usodo, v biti ali ne biti. Kadar pa govori o politiki, ni pri njem nobenih dogem, šablon ali zanesenjaštva. Da, v kulturi je res zanesenjak in to je njegov ustvarjalni ogenj, hkrati pa tudi kamen spotike in nerazumevanja za mnoge. V politiki pa ga vodi nekakšen nezmotljiv politični občutek nepolitika, vodi ga trezen razum, kulturna misel in zlasti človeško dostojanstvo in smisel za stopnjo demokratičnosti in osnovne človeške pravičnosti. Z vsem svojim jazom je antistalinist, čeprav ni kot tak nikoli zabredel v nasprotni prepad - to se pravi v nihilistične in zmešane vode malomeščana. Zato njemu, čeprav ni politik, tudi v politiki ne prodaš groša za cekin, pa če še tako slepariš s svojim blagom. Vedno sva se dobro razumela, od prvega dne, ko sva se srečala na Rogu, pa do današnjega snidenja. Čeprav ni imel namena, prepričanje, slutnje in na žalost tudi bojazen je govorila, kako je že rekel pesnik: Rad bi, da ne bi bilo res, ker slutim, da bo res...

19. avgust

Danes sem prebal v včerajšnjem Delu, da so proizvajalci hidroforov sklenili povišati ceno svojega proizvoda za 30%. Pogumna številka! Ta sklep mora odobriti še zvezni zavod za cene. Po vsebini so postali samoupravni sporazumi uspešno dogovarjanje kartelov, seveda pod kontrolo države. Tako kot povsod. Treba je premagati zvezni zavod za cene in večji dohodek je zagotovljen. Kdo bi se še boril za znižanje cene in povečanje produktivnosti dela v takih pogojih. Medsebojna konkurenca in borba na tržišču med proizvajalci sta na ta način izpadla. Nadomestila sta ju samoupravno sporazumevanje o cenah. Pri tem se seveda vsi ravnajo po najslabšem oziroma po najdražjem proizvajalcu in zahtevajo pri zveznem zavodu čimveč, da bi vsaj nekaj dobili. Še dolgo ne bo nič od stabilizacije. Pri takem sistemu, kjer je eliminirano tržišče kot regulator cen, je razumljivo, da cene naraščajo, kljub temu da se povpraševanje zmanjšuje. To je lep primer, do česa lahko pripelje slepa formula, pa četudi se imenujesamoupravna.

Bomo skupaj ali gremo narazen ?

23. avgust

Posamični interes delavca je v sedanjih ustavnih razpravah in v politični dnevni propagandi absolutiziran in postavljen tako, kot da razen njega ne obstoja ničesar drugega. Načelno se veruje, da bodo na ta način premagana vsa nasprotja naše družbe. Prepričan sem, da to ni tako in da bosta praksa in življenje kmalu pokazala svoje zakonitosti. Vsekakor je tu še vedno zelo močan, še ne do kraja izoblikovan in konstituiran nacionalni ekonomski interes in seveda iz njega izhajajoči oziroma od njega odvisni še vsi drugi nacionalni interesi in

potrebe, ki se kažejo tudi na ostalih področjih skupnega življenja. Nacionalni ekonomski interes je enakopraven posamičnem ekonomskem interesu proizvajalca, pri čemer ni nujno, da se v praktičnem življenju vedno in povsod kažeta oba interesa kot enako pomembna. V odvisnosti od okoliščin, od položaja posameznih narodov, od mednarodnih odnosov, lahko v neki državi za daljši ali krajši čas prevladuje sedaj ta, sedaj oni interes. Drugače se to seveda lahko kaže v enonacionalni ali v večnacionalni skupnosti. Pri nas, v sedanji Jugoslaviji, pa spričo politične, kulturne in jezikovne enakopravnosti - bolje rečeno svobode za vse narode - postaja nacionalno vprašanje predvsem ekonomsko vprašanje. Drugače povedano: kako, kdaj, kje in v kakšnem obsegu se lahko konstituirajo, izrazijo in uresničijo nacionalni ekonomski interesi posameznega naroda oziroma vseh skupaj? To vprašanje je stalno prisotno na ta ali oni način, vedno ga rešujemo prakticistično ali stihijsko - nikoli pa nismo resno iskali sodobnih in načelnih dolgoročnih temeljev za njegovo rešitev. Politične temelje Jugoslavije je položilo 2. zasedanje Asnoja. Že najmanj 10 let je zrela situacija, da bi tudi ekonomske temelje, upoštevajoč pri tem predvsem nacionalne ekonomske interese, položili z novim Asnojem. Ker to nismo storili, čas pa to zahteva, raste pritisk nacionalizma in vse njegove nevarnosti, mi pa iščemo zdravilo zanj v disciplinsko centralističnih ukrepih, pri čemer zlasti Partijo in njeno teoretično misel hote ali nehote potiskamo nazaj v neostalinistične vode, namesto da bi jo razvijali naprej v skladu s spremembami, ki se dogajajo v materialnih odnosih in v zavesti naše družbe.

Spričo tega ima Jugoslavija še vedno odprte vse tri možnosti svoje eksistence oziroma neeksistence. Prva: moramo se sporazumeti in sporazumevati; druga: nujen je diktat iz centra; tretja: pojdimo narazen. Zaradi Titove avtoritete in zaradi še zelo močnih ostankov stalinističnega pojmovanja se zdi še vedno druga možnost najbolj sigurna, preizkušena in učinkovita. Zategadelj jo uporabljamo več ali manj stalno, zlasti pa tedaj, kadar zaradi kakršnihkoli razlogov začno strašit znanilci ali predhodniki tretje variante (pojdimo narazen). Ob tem pa je ta formula vladanja, ne glede na to, s kakšnimi gesli se pojavi in kako se utemeljuje, vse manj in manj ustreza, vse manj in manj sposobna zadovoljiti zahteve in potrebe časa. Hkrati pa ima še dve slabosti: vezana je na Tita, zato se vsakdo vpraša, kaj pa potem? In vedno odpira vrata in ohrabruje še preostale staliniste in centraliste v Jugoslaviji. Kratkomalo, vsak diktat iz centra je hkrati točka za Ruse in njihov sistem. Tega se zavedajo celo tisti, ki sicer so za tak ideološkopolitični kurz, z namenom da bi se okrepilo samoupravljanje, kot sami govore.

Dosedaj je bilo že mnogo poizkusov, da bi zgradili učinkovit sistem mednacionalnega sporazumevanja v Jugoslaviji. Ne trdim, da ti poizkusi niso dali nobenih rezultatov. Narobe, marsikaj je doseženega. Mislim, da ima v tem pogledu Kardelj velike zasluge. Toda temeljnega preobrata pa še nismo dosegli. Dosegli pa ga nismo zato, ker nismo: prvič, odprto izhajali iz nacionalnih ekonomskih interesov, ker jih nismo legalizirali, soočili in do kraja pregledali. Vedno smo te interese mešali z nekakšnimi ostanki centralizma in unitarizma. Nismo se do kraja razedinili, da bi se potem na novih temeljih in ob novih kriterijih združili. Največ smo tu dosegli ob razreševanju takoimenovane izvenproračunske bilance federacije. Kasneje pa so se stvari zopet začele pomikati proti skupni blagajni. Drugi vzrok, zakaj nismo dosegli temeljnega premika glede sporazumevanja pa je v težnji, da bi šel ta novi Asnoj mimo partije. To pa ni mogoče. Ni namreč mogoče postaviti državne ureditve

na nove temelje - zlasti kar se tiče mednacionalnih odnosov - ZKJ, njene notranje odnose, prakso in ideologijo pa obdržati nespremenjeno. Drugače postavljeni nacionalno ekonomski odnosi in interesi zahtevajo tudi drugačen položaj nacionalnih komunističnih partij. Eno brez drugega ne gre. Moram pa takoj poudariti tole: če je za spremembe na področju nacionalnoekonomskih odnosov in interesov še bilo občasno nekaj razumevanja, pripravljenosti in posluha tudi v centru, pa za spremembe v položaju in odnosih med nacionalnimi komunističnimi partijami ni bilo čutiti česa podobnega. Narobe. To vprašanje je bilo vedno in je tabu, še več; trdilo se je, da je stalinistično centralistična in kominternovska zgradba ZKJ sine qua non obstoja socializma in Jugoslavije. Ob takem pojmovanju je seveda vsak resen poizkus doseči tretji oziroma novi Asnoj že vnaprej obsojen na neuspeh. Ob takem pojmovanju so vse oblike sporazumevanja zgolj prakticističen poizkus reševanja tekočih zadev, so zgolj čiščenje ali zračenje hiše, ne da bi pri tem spremenili njene temelje in funkcionalnost. Vse bolj prihajam do prepričanja, da je nespremenjena teoretična misel in politična praksa na starih temeljih zgrajene ZKJ , tudi glavni vzrok in krivec za jesenske dogodke 1972. leta. Če ne bi bilo stare centralistične miselnosti v partiji, potem bi tudi osebne želje, načrti in poteze posameznikov ostale glas vpijočega v puščavi. Dogodki pa bi šli svojo in drugačno pot. Potrebno bo še mnogo časa, da se to spremeni. Morali bomo doživeti še mnogo težkih dni - kriza se bo še poglobila - da bi začelo močneje prodirati spoznanje, da diktat iz centra ni zdravilo ne hrana za obstoj Jugoslavije.

Kar se tiče tretje možnosti - da se razidemo - mislim, da je zelo malo resnih politikov, ki bi to želeli. Gotovo je, da jih ni v Sloveniji in Makedoniji. Zunanja nevarnost je prevelika, da bi kdo lahko videl v tej rešitvi svojo perspektivo. Glede tega je zato tako odločilen srbsko-hrvaški odnos. Oba skupaj ali pa eden od njiju lahko razbije to državo in pahne vse nas v negotovost, lahko tudi v ponovno odvisnost, lahko tudi v kontrarevolucijo. To bi lahko bilo novo veliko žarišče spopada med Ameriko in SZ; Evropa bi bila postavljena pred težko preizkušnjo. Tudi če bi posamezne republike uspele ohraniti svoj suverenost, bi bile takoj potisnjene na periferijo evropskega dogajanja in izpostavljene raznoraznim pritiskom. Torej je ta rešitev za vse negativna. Verjamem, da se ne bi zanjo nihče zavzemal, če bi imel pred seboj možnost in jamstvo sporazumno urejene Jugoslavije na temeljih II. in III. Asnoja. Bojim pa se, da bi in bo Jugoslavijo razneslo, če bosta ostali samo dve možnosti: diktat in razpad. Nikoli ne bodo prevladale separatistične težnje same po sebi. Prevladale pa bi in bodo kot spontana in organizirana reakcija na preveč centralistično in unitaristično politiko in to kljub temu, če jo bo vodila ZKJ. Navsezadnje je tudi početje Hrvatov - v dobrem in slabem, v pametnem in nespametnem - v obdobju 1967 - 1971 bilo zgolj reakcija, zgolj odgovor in odpor zoper preveč centralistične razmere, zoper preveč zamegljene odnose na ekonomskem področju. V bistvu je Hrvaško in njeno vodstvo dvignilo na noge, potiskalo naprej, v karambol in prepad zgolj iskanje lastnega nacionalnega interesa. Tega vodstva ni več; narod pa je ostal; v nekem smislu sedaj nekaj podobnega doživljajo Srbi. Oficielna politika in teoretična misel pa korakata nemo mimo ekonomskih nacionalnih interesov! Kam? Kdo ve? Ne bo še miru v deželi Danski!

24. avgust

Švedski kralj Gustav, ki ima 92 let, je na smrtni postelji. On je samo formalni poglavar

države, sicer pa ima vso oblast parlament. Če umre, ne bo to imelo nobenih političnih posledic; sicer se bolj ukvarja z arheologijo kot pa s politiko. Poučno pa je, da so vsi resnični voditelji in poglavarji držav, ki so se tudi v visoki starosti aktivno ukvarjali s politiko, končali s karambolom. V dvajsetem stoletju vsi - brez izjeme. Še največ sreče je imel Churchill, kateremu je njegova stranka pravočasno svetovala naj se umakne. In tako je imel Churchill srečo, da se je izognil predsmrtnim in nesmrtnim norostim in neumnostim. Vsi drugi pa so postali lutke v rokah svoje intrigrantske in politikantske okolice, zabredli v lastno mrežo svoje starčevske muhavosti in nerazsodnosti. Cesarju Francu Jožefu je bilo prihranjeno, da bi videl in doumel razpad svojega cesarstva. Resignirano in senilno je dočakal svoj konec; bil je živ mrtvec že mnogo prej, kot so mu zadoneli akordi posmrtne žalostinke v zadnje slovo. Nikogar še ni bilo, ki bi vzkliknil, ko so ga polagali v grobnico: Danes še Habsburžani in nikdar, nikdar več! Čeprav jih je bilo mnogo, ki so to čutili in slutili. Seveda pa slovenskih političnih veljakov ni bilo med njimi. Je pač usojeno temu narodu, da mu vladajo bedaki in kratkovidneži!

Hindenburg je svoji vojaški slavi dodal še nekaj politične s tem, da je vsaj formalno predal oblast Hitlerju. Potem, ko je storil to zgodovinsko napako, mu ni preostalo ničesar drugega; kot smrt in res je sklenil umreti. Kdo ve, kakšna bi bila usoda Nemčije in Evrope, če bi bil leta 1933 na Hidenburgovem mestu krepak in razsoden človek.

Maršal Petain je v dobrih 20. letih prišel od največjega narodnega heroja Francije iz prve svetovne vojne do izdajalca Francije v drugi svetovni vojni. Sodniki so upoštevali njegovo starost kot olajševalno okoliščino, sicer bi ga poslali pred puške. Starost je bila torej glavni krivec njegovega izdajstva.

Stalina je k sreči zadela kap, sicer bi tam v sredini petdesetih let uprizoril še eno čistko in pokol, podobno oni iz 1935 - 1938. leta. Zdravniki, ki so bili odrejeni za prvo žrtev, so za las ušli smrti.

Churchill je imel vedno srečo v življenju in ta je skozi leta korakala z njim do groba. Še predno bi začel po vsej verjetnosti plačevati nepotreben dolg svoji starosti, so bili dovolj modri - on in njegova stranka - da so sklenili, da odšel v zasluženi pokoj. Res, lepa starost in srečen konec.

De Gaulle je rekel nekoč, da je starost karambol. Postal je žrtev tega svojega gesla. Tako dolgo je trmoglavil in nerazsodno zamotaval politični položaj, da je samemu sebi postavil ultimat in s ponosno grenkobo odkorakal s politične pozornice. Velik in srečen mož!

Ali naj še naštevam? Čemu! Moral bi nekaj reči Titu! Ali ni še prezgodaj in hkrati prepozno ? Žal mi je. Počakajmo na konec! Ne glede na vse, je že precej časa tudi pri njem očitno, da biološki zakoni prej ali slej obiščejo in spremenijo vsakega smrtnika!

27. avgust

Imovinsko - premoženjsko stanje je bilo na udaru. Ne glede na to, ali je to potrebno ali ne,

pametno ali ne, se mora v normalnih pogojih izbrati nenormalna, revolucionarna sredstva kot so: razlastitev, rekvizicija, udar ulice ali plenivske drhali. Tako so Kitajci obračunavali z imetjem srednjega sloja v kulturni revoluciji v prejšnjem desetletju. Tudi pri nas je bilo nekaj takega v zraku, toda zmagala je pamet in razsodnost. Odločili so se torej za pot zakonitosti. Tu pa je celotna akcija takoj zatem splahnela. S takim postopkom pa je zelo težko dokazati nezakonito pridobljeno premoženje. Rezultat je bil: mnogo komisij in pisanja, še več govorjenja, tu in tam kaj konkretnega, sicer pa je ostalo vse pri starem. Vse skupaj je prazna demagogija, ki ni mogla ničesar spremeniti v imovinskem stanju, primitivno je iskala nepremičnine, glavne naložbe pa so v premičninah velikih vrednosti, v domačem denarju in v devizah. Skratka mnogo hrupa za prazen nič . V moralnopolitičnem pogledu pa je ta "revolucionarna parada" povzročila mnogo negodovanja, jeze, skrbi in malodušja pri vseh poštenih ljudeh, ki niso živeli samo iz rok v usta, ampak s svojim pošteno pridobljenim dohodkom gospodarili tako, da bi v tej ali oni obliki ostalo njim ali njihovim otrokom nekaj tudi za jutri in za bodočnost. Kot vedno je tudi tukaj ultra leva fraza in parada napravila več škode kot koristi. Če pa je bilo potrebno in če bi hoteli še bolj obdavčiti tiste, ki kaj imajo, in še bolj poostriti finančno in davčno kontrolo, bi lahko to storili na normalen način, brez vznemirljivih in varljivih fraz in pri tem ne bi preplašili in destimulirali tistega, ki pridno dela in dobro gospodari ter na tej podlagi tudi kaj ima oziroma želi imeti.

29. avgust

Danes sva z Vladom K.[27] nabirala gobe na Jelovici. Izgubil sem se in potem prilomastil skozi puščavo h koči, ki jo ima Celuloza iz Medvod. Tam so bili štirje mladi delavci, ki so pred kočo pekli na ražnju. Eden od njih me je takoj spoznal; takoj so me pogostili, mi dali še toplo popotnico s seboj in me odpeljali s fičkom do mojega avtomobila, kjer me je čakal Vlado. Ko sem se jim zahvaljeval, so poudarili, da so to zelo radi storili zame, toda da tako ne bi ravnali z vsakim od sedanjih oblastnikov. S tekom sem jedel in pil, toda še bolj sem bil vesel njihovega odnosa, ki so ga pokazali do mene. Če bodo te vrstice kdaj videle beli dan, potem naj bo to moja iskrena zahvala!

30. avgust

Prebral sem knjigo Avgusta štirinajstega od Solženicina. Zelo dober začetek in konec; v sredini se pisatelj nekoliko zapleta sem in tja z manevrskimi in taktičnimi podrobnostmi vojaških enot, ki pripovednosti in umetniški ravni romana več škodijo, kot koristijo. Umetniška intuicija pisatelja se je tu po nepotrebnem umikala strokovnemu znanju oficirja, kar ni nič nenavadnega, če upoštevamo, da sta bila pač oba v isti osebi. Kako ponosen in hkrati brezupen je tudi v tem romanu boj pisatelja z zaostalostjo in nerazumnostjo svoje Rusije. Nekakšna religioznost, misticizem, nedelavnost, birokratsko stremuštvo , bogoiskateljstvo so njeni duhovni izvori. Mnogo tega se je pritihotapilo tudi v sedanji ideološki repertoar, seveda pod drugačnimi gesli in nazivi. In to marsikaj pojasnjuje. Nekaj

[27] Vlado Krivic, rojen 1914, pravnik, v NOB opravljal vrsto političnih dolžnosti, po vojni delal v CK KPJ, javni tožilec LR Slovenije, poslanec v zvezni skupščini, Kavčičev sosed.

tega slovanskega bratstva je tudi pri nas. In tudi to marsikaj pojasnjuje.

22. september

Minilo je leto dni od pisma, ki je bil uvod v politične obračune, dobre in slabe, potrebne in nepotrebne. Kaj kaže enoletna bilanca? Kakšni so uspehi in rezultati nove politike? Pokazalo se je, da so njeni avtorji sorazmerno lahko (vsaj formalno) disciplinsko obračunali s svojimi nasprotniki. Ostavke so torej bile najlažje od vsega, kar naj bi storili. To je šlo uspešno, hitro, mislim celo, da nad pričakovanji. Vse ostalo je mnogo težje in zapleteno, bolj, kot se je nekaterimzdelo.

Ljudje v celoti bolj kritično in z več rezerve gledajo in ocenjujejo to politiko, kot so jo pred letom dni. Razumljivo, čar in mik demagoških gesel o stabilizaciji gospodarstva, o socialni enakosti, o pravični družbi, o delavskih stanovanjih se je razblinil. Ostala je stvarnost, objektivne ekonomske zakonitosti, protislovja, razlike in vsemu temu se je pridružil še padec standarda. Kriza zaupanja in strah pred prihodnostjo rasteta kot nujen rezultat take politike. Zdi se mi, da so začeli modrejši med njimi to opažati. Izhod, odgovor ? Na ideološkem političnem področju pripravljajo novo ofenzivo, ki naj bi temeljila:

a) na ustavni in predkongresni kampanji. Dolanc je napovedal super kongres, ki naj analizira za 20 let nazaj in predvidi za 20 let naprej. Bravo! Tako lahko govori samo nekdo, ki plava v lastnem transu "marksistične" teologije;

b) na novih obračunih z nekaterimi kadri. To pripravljajo zlasti v Srbiji, kjer lanskoletne ostavke puščajo prevelike manevrske možnosti že danes in jutri;

c) nekaterim najbolj očitnim sektaškim neumnostim in zaletavostim, ki jih predlagajo levi skrajneži, uradna politika postopoma in premišljeno odreka podporo.

Vse bolj postaja jasno, da politika velikih skokov ni možna, čeprav bi bila zaželjena. Socialna uravnilovka je nevarna; pod geslom tehnokratizma ne gre preganjati vseh direktorjev in strokovnjakov. Enostavno povedano: ni mogoče zradirati in odpisati vsega tistega, kar ekstremisti v ZK imenujejo malomeščanščino, ni mogoče negirati pomena in vpliva znanja, strokovnosti, sposobnosti in prizadevnosti, in to tudi tistega, ki se ne dogaja pod neposrednim svetilnikom in navdahnjenjem partijskih dokumentov in sklepov. Celoten sestav družbe, njene zakonitosti in objektivno dani interesi - lahko bi celo rekli obstoj spontanosti in dane družbene zavesti - so dejstvo, ki obstoja in deluje mimo načrtov in gesel subjektivnega faktorja, mimo uradne linije in politike. Končno je lahko zamenjati tega ali onega funkcionarja, spremeniti to ali ono deklaracijo, program, statut, zakon, ni pa mogoče spremeniti dejstva, življenja, družbe in njenih zakonitosti. Zanimivo, da to že čutijo, nočejo pa tega analizirati, oziroma imenujejo to kot oportunizem ali mlačnost ali kot razbite odpore ali opozicialne poizkuse. Slišijo se pozivi, da bi zopet morali ustvariti tako vzdušje, kot je bilo takoj po pismu. Skratka izmišljena vizija, levi zaokret, ki naj bi hitro in temeljito spremenil našo družbo in prikril pravo vsebino borbe za oblast in osebnih obračunov se je začel krhati, čim je moral zapustiti strankarskopolitične hodnike in stopiti v široko in

zamotano areno življenja in njegovih nasprotij. To spoznanje je še najbolj prisotno v Sloveniji in zato je temu primerno tudi obnašanje vrha. Zdi se mi, da se je začelo tudi novemu hrvaškemu vrhu že nekaj svitati v tem pogledu. V Bosni so slej ko prej ostali zadovoljni s samim s seboj in zdi se, da njihovemu položaju resnično še najbolj ustreza sedanja politika. Nova politika v Srbiji ne more ostati pri status quo - to bi bil začetek njenega poraza. Mora iti v nove obračune in razčiščevanja. Bojim se, da bi odpor temu sektaštvu in ideološkemu konzervatizmu dobival vse bolj in bolj velikosrbski in nacionalistični prizvok in navdih. Nikezić, Koča Popović, Tepavac bodo postali kmalu simboli odpora tistih sil, duha in stremljenj, zoper katere so se prav oni sami najbolj uspešno borili. S svojo gluhonemostjo in pritiskom lahko sedanja politika v Srbiji ustvari takšno opozicionalno fronto, da bodo v njej prevladovali resnično velikosrbski in nacionalistični pogledi in zahteve. Če bi se to zgodilo, potem je na Balkanu zakopan še en sod smodnika več in bog in usoda nam bodita milostna kadar in če bo eksplodiral.

Enoletna bilanca torej ni prinesla nobenih razveseljivih rezultatov. V tem prvem dejanju naše jugoslovanske drame so se komaj nakazale globina, zamotanost in nevarnost zapleta. Nismo še dosegli njegovega vrha in zato tudi ni možno videti razpleta in končnega rezultat. Eno je gotovo: konec bo drugačen kot začetek. To, kar je bistveno za sedanji politični kurz - neka inačica neostalinizma - ne bo ostalo in izdržalo. Združilo se bo prej ali slej! In potem? Ali nazaj v stalinizem ali naprej v novo kvaliteto gospodarskih odnosov socialistične demokracije in socializma. Tretjega ni! Še vedno sem optimist, čeprav me včasih, ko opazujem dogodke na zaslonu, obhajajo črne misli. Tole nadležno vprašanje vrta vame: kako je mogoče imeti najbolj nerazvito in zaostalo materialno podlago v Evropi in hkrati eno od najbolj naprednih in človeških nadstavb. Zgodovina človeške družbe tega ne pozna; ona tudi ne pozna čudežev. In vendar, ali ni bila naša narodnoosvobodilna borba čudež? In zakaj ne bi bil potem tudi njen otrok, socializem, čudežen? Res, zakaj ne?! Torej pogum in upanje!

5. oktober

Zvedel sem, da so spomladi zelo vztrajno zasliševali Nika Kavčiča[28] zaradi nekih nedovoljenih denarnih transakcij, misleč, da bodo končno dobili tudi mene v nezakonitem delu. Ko se je vrnil Ogrizek[29], je vse pojasnil, in izkazalo se je, da razen deviznega prekrška banke ni ničesar oprijemljivega. V začetku pa je izgledalo, da je nekdo - in ta nekdo naj bi bil Stane Kavčič - v inozemstvu kupoval orožje na debelo. Dejansko je pa 94% vseh deviz, ki so bile predmet transakcije banke, šlo kot kredit za gospodarske organizacije in samo 6% za potrebe SLO - pa tudi tu nisem imel nobene zveze. Vse, kar je moja "krivda", je to, da sem v tedanjih letih, po češkoslovaški krizi, dal štabu iz posebnega računa - in za to sem imel vsa zakonita pooblastila - nekaj milijonov za njegove dodatne potrebe, ki so se pokazale kot nujne. Teh dodatnih sredstev nisem nikoli namensko odredil, ampak sem vedno prepustil štabu, da po svoji uvidevnosti ta denar kar najbolj koristno porabi. Vse tehničnofinančne

[28]Niko Kavčič, rojen 1915, bančni uslužbenec, udeleženec NOB, po vojni zaposlen v organih za notranje zadeve, direktor Komunalne banke, generalni direktor Narodne banke Slovenije, generalni direktor splošne gospodarske banke Slovenije, namestnik generalnega direktorja Jugobanke v Beogradu in prvi generalni direktor Ljubljanke banke, januarja 1973 upokojen.

[29]Miloš Ogrizek, rojen 1915, tehnik, udeleženec NOB, po vojni služboval v organih za notranje zadeve in na področju splošnega ljudskega odpora, sedaj v pokoju.

zadeve v zvezi s tem pa je vedno napravil tovariš Gorazd.[30] Tako nisem nikoli podpisal nobenega naloga ali čeka.

Seveda nekaterim bi bilo zelo sladko ugotoviti ali odkriti kakšno mojo nezakonito finančno zadevo. Širili so celo govorice, da imam denar v Švici in podobne laži in svinjarije. Res je, kot predsednik sem vsebinsko odločal o mnogih milijardah; v vsem svojem življenju pa nisem nikoli niti pomislil na, kaj šele napravil kakšne nepoštenosti. Niti ne mislim, da je bilo moje poštenje kakšna posebnost in izjema. Večina tovarišev - funkcionarjev je čutila in živela tako. Nepošteni primeri so sicer res bili, toda bili so vedno izjema, ne pa pravilo. Verjamem, da so v tem pogledu naša družba in njeni kadri gotovo med najbolj poštenimi in moralno trdnimi. Temelj tej morali in takemu odnosu so položili predvojni komunisti in partizani.

6. oktober

Dolanc je v svojem govoru ob 100. letnici Cinkarne v Celju teoretično in politično obračunal z opozicijo. Kratkomalo je vsaki morebitni opoziciji dal samo dve možnosti: da konča v stalinizmu ali pa v kontrarevoluciji. Anatema je jasna, enostavna in niti ne originalna. Kdor ne verjame v vsemogočnega boga, kdor se upira, kdor dvomi, bo pogubljen. Tako je tudi Stalin obračunal z levo in desno opozicijo. Kaj pa tovariš Dolanc, če bi kljub tej vaši trditvi bil kdo za samoupravni socializem, delavski razred, za vodilno vlogo ZK, ne da bi ploskal vsaki vaši besedi, kretnji, sklepu!? Kaj pa, če bi nekdo želel v tem samoupravnem socializmu več demokracije, večjo borbo mnenj, več učinkovitosti, manj pritiska od zgoraj navzdol in več pobud od spodaj navzgor, manj deklaracij, in več dejanj, več stvarnih analiz, in manj pridig, več širokogrudnosti, in manj ozkosrčnosti, več duhovne kulture, ustvarjalnega poguma in več posluha za razpoloženje delovnih ljudi in manj politikanstva, borbe za oblast in zakulisnih manevrov, večjo svobodo tiska in predvsem močnejšo prakso milijonov, ki v potu svojega obraza mimo šolskih navodil in visokoletečih filozofij na lastnem spoznanju, uspehih in zmotah urejujejo svoje zadeve in grade socializem?! Če bi kdo to želel, pravim, kakšna opozicija bi bil - leva ali desna? Stalinist ali kontrarevolucionar ? Tovariš Dolanc sedaj sedi previsoko in misli prenizko, da bi lahko doumel tudi to tretjo možnost "opozicije". Praktično je ona tu, čeprav še nima državljanske pravice, da bi se teoretično in programsko osmislila in organizacijsko povezala. Verjamem, da pride čas, ko se bo tudi to zgodilo in to kljub Dolancu in njegovim starodavnim oblastniškim teorijam.

8. oktober

Na Bližnjem vzhodu je zopet vojna. Izgleda, da bodo Arabci sposobni voditi pozicijsko vojskovanje. To bi bil začetek vojnega uspeha, ker bi taka vojna bolj izčrpavala Izraelce kot pa Arabce. Vojaški uspeh Arabcev bi lahko odprl pot k miru, ker bi omehčal preveč trde glave Izraelcev. Nad tem narodom je res prekletstvo. Mogoče ni imel nikoli lepše možnosti, da bi si končno priboril svoj prostor pod soncem, kot 1967. leta. Če bi tedaj, ko so bili Arabci vojaško na tleh, Izrael ponudil mir, se umaknil v stare meje svoje države, hkrati pa zahteval priznanje od Arabcev in mednarodna jamsta za svojo suverenost in nedotakljivost, bi vse to dobil in še politično podporo svetovnega javnega mnenja. Svoj uspešni

[30]Franjo Turk-Gorazd, šef Kavčičevega kabineta.

vojaškoosvajalni pohod bi zamenjal za obrambno vojno. Tako pa so se Izraelci spremenili v osvajalce in okupatorje in se s tem izpostavili veliki in zelo verjetni nevarnosti, da prej ali slej dožive polom in tragedijo. Res, če kdaj, pa bodo sedaj prav gotovo kovači krivci svoje lastne nesreče!

16. oktober

Danes sem dobil vabilo na sestanek ZK Večna pot. Na njem bomo ugibali, zakaj ni bilo udeležbe na zboru občanov, ki je bil in kjer so govorili o ustavnih spremembah. Za ta zbor so poleg javnih obvestil (plakati, RTV) poslali še 1700 osebnih vabil. Prišlo jih je 17 - piši tudi z besedo - sedemnajst. Kaj to pomeni in kaj storiti - to je zdaj vprašanje?! Ni še tako strašno davno, ko so ljudje v Rožni dolini hodili na ilegalne sestanke OF in tvegali s tem svojo glavo, imetje, usodo družine. Kaj se dogaja sedaj? Ali so ljudje zoper socializem? Nikakor! Pač pa hodijo svoja pota čim dlje od uradne politike. Zakaj? Zato, ker je ne potrebujejo take, kakršna je. Piši me v uho - to je tisto !

KONCEPT[31]

- posebno poglavje o vladi: Na križišču? Začeti z uvodnim govorom; potem ga razčleniti in dati rekapitulacijo ob koncu; politično, socialno, materialno, zakonodajno, sistemsko;
- povedati kadrovski profil; stil dela; rezime sej - tudi kritičen pregled družbene spremembe;
- odnos do drugih - skupščina, ZK, SZDL - podpora ali ne?
- nekje poglavje o enotnosti - dobro obdelati - nujne razlike - posebej ljudem, ki zaostajajo in ne razumejo stvarnosti
- intervju
-Zaključek:

a) Delavski razred - delavec ni več tisto, kar je bil nekoč - še zlasti ne pri nas - spremenil se je njegov položaj in tudi on sam se spreminja - kam ? V katero smer ?

b) inteligenca ni več tisto, kar je bila - tehnologija dela svoje - družbeni odnosi tudi - on se pojavlja kot člen družbenega dela - vse manj človeško hierarhičen, vse bolj strokoven - pridobiva na kvantiteti - sorazmerje v njegovo korist - kam se nagiba - v izgradnjo - to je njena zgodovinska perspektiva.

c) kaj se je zgodilo med njima - zbližala sta se in se bosta še!

- socialni sestav partije?!
- dilema: ali bomo to pospeševali: da - to je v imenu delavskega razreda - delovnih ljudi!
- zakaj iskati stae proletarce - lažje delati z njimi drugi profil bolj kritičen, bolj razmišljajoč v političnem pogledu, bolj zahteven - malomeščanski! To ni ustrezalo!
- zato sem se zavzemal - rahlo smehljal intelektualcem, kadar so svoj kompleks razredne manjvrednosti poskušali nadomestiti z dvignjeno pestjo in gromovitim geslom o delavskem razredu. To početje je meni vedno bilo rahlo sumljivo in smešno. Izšel sem iz samega

[31] Na tem mestu so bile v rokopisu shranjene razne beležke in koncepti za tekste, ki jih je Stane Kavčič nameraval napisati pozneje, pa bodisi ni utegnil ali pa je te načrte uresničil v drugih delih spominov. Ker so ti koncepti zanimivi že sami po sebi, jih tu objavljamo v izvirniku in nelektorirane.

delavskega dna, živel sem v raznih delavskih sredinah, vedno sem našel tudi kasneje stik in besedo z njimi.

- bolj demokratična pot je težja - nisem utrujen - nisem preplašen kot nekateri
- pot discipline da ali do kdaj?
- ali je ZK edina integracijska sila? Vrzel objektivne interese narodov Jugoslavije! Če je ona - zakaj so potem oni (narodi)
- mogoče razlike nekoliko prehude - to je nihalo sem in tja - se prepletalo - vendar v osnovni borbi v osnovnem akcentu razlika!

1. Potrošniška družba - malomeščanščina
a) navade
b) večji standard
c) razredni odnos - mali buržuj - izkoriščevalec

- bolje potrošniška kot lačna družba

2. Kritika:
- preveč kritiziramo - poglejte v druge države
- najboljši kritik je še vedno Vidmar - lahko strinjaš ali ne - toda on ne hodi okrog - ni anonimen, pa saj poznate ta slog: nekateri ... pa ... ati taki ... ati drugačni: pa temne sile, pa elementiitd.;
- zgodbo s partizansko mamico - kdo so to temne sile - ali so to farji - ne vem - kdo pa, če ne ti - ne vem; o ti veš, toda nočeš povedat; zgodba o župniku, ki je vedno pridigal samo o hudiču - potem ljudje pozabili na boga in mislili samo na hudiča - Kardelj v Mostarju: moram tudi graditi!!
3. Aleksandra - žene - otroci - vrtci
4. Mandat se izteka - ali tempo popušča
5. Kriminal - policija - sodnija
6. Bomo prometni otok - ve okrog nas? Ne!
7. Prometne kazni ostrejše, da !

Teoretsko:
- kapital - trg - delitev po delu
- samoupravljanje - demokracija
- proti etatizmu - proti prisili in kontroli
- i delitev po delu - raje prisvajanje
- i demokracija - daje anarhijo - če ni kočnic - vmesnih obrabnih dejstev.

Sedaj:
- ali
- ali pa vreči vse na državo ali celo partijo
- ono prvo - gre naprej
- to drugo končamo v državnem socializmu!

- ali dinar - ali moralna načela - napačno - in dinar in moralna načela - kakšen dinar - že to je moralno načelo ali zasluženi, prigarani, pristradani dinar - ali prisvojeni ali celo prigoljufanidinar!

- kaj mislite o mladini - zelo živi svoje življenje - bolj stvarno, tudi bolj preračunano - to kar je jemlje kot samoumevno - hoče pa boljše - več socializma in boljšega od tega, ki je sedaj. Kar se mene tiče - prav - in mnogo uspehov želim; po 20. letih so vse hruške tako poceni - takorekoč stegneš roko - pa jo imaš - kasneje ugotoviš, da le to ni vse tako - vedno je želja in zahtev več kot pa možnosti in tej neprijetni pravljcii še ne vidim konca... - mladina živi bolje - ali bi branila - bi se tolkla: da - v to ne dvomim, bila bi še bolj predrzna, iznajdljiva kot smo bili mi! Mi nasledniki hlapcev - oni so sinovi upornikov? Seveda v organiziranemodporu

- sreča da sem se rodil tako pozno - najprej bi umrl od tuberkuloze - Furlan - v stalinskih časih bi me ustrelili kot so mnoge;

- v razdobju od 1966 do 1972 pokazati enotnost tako: tržno gospodarstvo - demokracija - razlike socialne - decentralizacija - slabitev centra in demokratskega centralizma - bolj ideološka vloga partije - to je bila plima;
- po kongresu dvojnost: plima še naprej v državnem smislu - sitemu; oseka v ZK - ve nasprotno od prej - konflikt s Hrvati - in potem ve ostalo;
- važno poudariti povezanost teh komponent;

- razlike so bile - toda bile so v akcentih, v taktiki - v prijemih - lahko bi živeli z njimi naprej - bile bi celo koristne - toda vendar je prevladalo spoznanje, da morajo osnovni nosilci drugačnih bolj širokih in strpnih pogledov oditi - neki profil političnega voditelja je moral izginiti iz politične pozornice v letih 71-72; to je bil korak nazaj ne naprej - k temu so nagovarjaliTita.

Zelo pazljivo in vsestransko moram obdelati tehnokratizem - kaj on je - kako se pojavlja - kdo so nosilci - kako se boriti - nekaj več o slovenski tehnični inteligenci - tudi številke.

- s kakšnim ideološkim ozračjem in ... (nerazumljiv del rokopisa, op.ured.) sem prišel v IS in CK; posebej pazil, da ne bom vodil propagande ampak menjati stil dela - čistiti mizo

IS ni mogel biti gospodinjska pomočnica - jaz ne transmisija

- ko govorim o privatnem sektorju - povezati tudi kako smo gradili davčno službo, inšpekcijo, kaznovalno politiko - nov zakon 71 leta - v njem komisijo za premoženje, ki sem jo zahteval - prej mi dokazovat - sedaj obratno - poglej, če je kopija dopisa Štruklja -
- borba zoper tehnokratizem - da? Toda ne kot hajka - ne mimo stvarnih možnosti - in ne tako, da se okrepi odtujenost politike - birokratizacija političnega življenja - neposredna oblast ZK, vmešavanje v vse - to nujno povzroča - potem dobiš namesto oblast tehnokracije oblast politične birokracije - to se je dogajalo pri nas l. 72
- potiskati sloj (srednji in vrhnji) tisti, ki se je že precej emancipiral - materialno in

duhovno - s tem tudi politično - ni bil več predmet manipulacije - orientirati se samo na Hafnerjeve delavce - predvojnega profila - to je nujno sektaška politika ne glede na to, da ima res namen pomagati najbolj siromašnim. Toda to je lahko kratkotrajen akcent politike - in to lahko celo upravičen ne more biti pa edini smisel družbene strategije - to je lahko neka inačica naše kulturne revolucije - ne more pa dolgo trajati, ker bo sicer povzročila velike zastoje in tudi konflikte.

Kitajska kulturna revolucija:

- družbena superstruktura ne ustreza - preveč je bila avtonomna, avtohtona, razvijala se je zlasti v duhovnem in idejnem smislu v smeri revizionizma, odpirala in vnašala nova spoznanja v marksizem in revolucijo: znanost - toleranco - demokracijo; očitno kazala kritičen nemiren odnos do stare garde, do starega pojmovanja razredne borbe, do improvizacije, voluntarizma, mističnega subjektivizma - nevarna sila in nasprotna aktivistične - politične birokracije!
- dajali magično moč subjektivnim silam družbe?
- ekstremni voluntarizem?
- odstopanje od radikalizma - odpira vrata kapitalizmu - Mao Ce Tung?
- razredna borba: kot sredstvo za pritisk, zastraševanje - dirigiranje - obnova avtoritete in ugleda KP - z njo vedno tudi nekaj social demagogije; to je moja oznaka kulturne revolucije!
- nekaj rehabilitacije!

23.oktober

Poklicali so me na vojni odsek in mi sporočili, da sem črtan iz seznama vojnih obveznikov. Razlaga je dvojna: ali so se hoteli s tem ukrepom izogniti nevšečnostim, če bi moral na orožne vaje, ali pa sem za dolžnosti rezervnega polkovnika JLA neustrezen oziroma nezanesljiv. Verjetno je točno to drugo. Spomnil sem se, da 1941.leta tudi nisem bil v nobenem vojaškem spisku, pa sem kljub temu odšel v boj s puško v roki za nacionalno in socialno osvoboditev domovine. Torej, če bo potrebno, bom to ponovil. Zdi pa se mi, da se za to novo diskriminacijo skriva ne samo nezaupanje, ampak tudi strah.

30.oktober

Obletnica ostavke. Ko danes z enoletno razdaljo gledam na takratne dogodke, potem mi ni žal, da sem ravnal tako. Če bi lahko še enkrat in danes izbiral in odločal, bi odločil, kot sem odločil. Ni bilo izbire; ali ostavka ali pa zatajiti samega sebe. Tako je torej z menoj. Kaj pa splošna bilanca? Dejanska kriza v družbi in njena protislovja se niso zmanjšala, ampak povečala in zaostrila. Tako hrupno napovedana socialno-gospodarska politika ni dala rezultatov. Standard je padel; socialne razlike se niso zmanjšale; inflacija je v porastu, cene tudi; investicije so se zmanjšale; prav tako tudi stopnja rasti in porast produktivnosti dela. Med pozitivne premike je šteti: devizna bilanca (zaradi zdomcev) in likvidnost. Vsekakor pa to ne odtehta ostalih negativnih činiteljev. Socialna demagogija zanesene gospodarske utvare in pogrom zoper "tehnokrate" sta se v gospodarsko-političnem smislu maščevala z manjšimi gospodarskimi dosežki od onih, ki smo jih imeli prejšnja leta.

Prazen prostor med uradno politiko in množično zavestjo občanov se je povečal. Te politike politične rezerve in kritike so večje, kot pred letom dni. Mislim, da se odgovorni tega zavedajo, čeprav bodo na tem spoznanju napravili povsem drugačne zaključke, kot bi bilo potrebno in pametno. Rezultati pa so, naj bo v Sloveniji in zdi se mi, da tudi drugod - v disciplinskem utrjevanju političnih ... (rokopis neberljiv, op.ured.), zlasti ... (rokopis neberljiv, op.ured.) in aktivistov.Tako imenovana idejna in akcijska enotnost je na pohodu vsaj uradno in formalno. To je rezultat pritiska in obračunov. Hkrati pa nastaja in raste tudi opozicija znotraj političnih struktur. Uradno se to imenuje odpor samoupravljanju, čeprav sploh ne gre za to. Osnovno vprašanje je, kakšni bodo odnosi v ZK, kakšna bo stopnja njene notranje demokracije in kakšen bo njen odnos do novih ali sodobnih problemov te družbe, od klasične politike, gospodarstva ter njegove produktivnosti pa vse do socialne preobrazbe in družbene nadstavbe. To so bistvena vprašanja, na katera idejna stagnacija, vračanje nazaj, celo pred VI.kongres KPJ, demokratični centralizem in nedemokratične metode ter pritisk in strah ne morejo dati pravega odgovora. In zato in zoper to raste odpor, rezerve, kritika, nezadovoljstvo in opozicija, ki ni povezana ali organizirana. To je opozicija v ZK in tudi zunanja, kakršne naša povojna politika še ni imela. Generalno zaupanje in optimističen odnos do prihodnosti te družbe in Jugoslavije je bil vedno prisoten, sedaj je začel kopneti in namesto njega se pojavlja dvom, kriza zaupanja ali nezaupanje in strah pred prihodnostjo. In to je tisto, kar bremeni naš položaj in razmere.

Zadovoljen sem, da ne nosim več odgovornosti za tako stanje in tako bilanco in zaskrbljen skupaj z ostalimi, ki to čutijo, vidijo in skrbijo za našo prihodnost in katerih število se je v zadnjem letu izredno povečalo. Žal mi je, da moje slutnje, da to ni prava politika, dobivajo po

letu dni tudi konkretno potrdilo. Seveda smo pa še daleč od tega, da bi jo spremenili. Grenak in težak in mogoče celo krvav bo ta sad spoznanja in spreobrnenja. Zvonovi in čas zvonijo k pogrebu neke generacije, k pogrebu nekih mitov, vrednot, spoznanj, tabujev in prakse; oni pa mislijo in verujejo, da so večni, nespremenljivi in nezamenljivi. Prvo dejanje te drame je minilo. Drama se nadaljuje.

12. november

Zopet sem bolan. Težak in zapleten vulkus marginale na očeh. Terapija mi zdravi oči in uničije živce, ker sem alergičen na vse antibiotike in njim podobna zdravila.

Električni mrk

25. november

Slovenijo je zagrnila faraonska tema in živčna panika. Ni elektrike. Dežja in vode primanjkuje, termocentrale Šoštanj III in Trbovlje II so pa v remontu. Čutim poizkuse, da bi tudi to temo in zmedo ter nesposobnost elektrogospodarstva naprtili meni. Že filozofirajo o enostranskem razvoju, namesto da bi postavili vprašanje: kako je mogoče, da 40% v Sloveniji instaliranih MGW stoji. (Šoštanj II 275 MGW in Trbovlje 125 MGW) Kdo je kriv za tako škandalozno stanje? Upam, da ne jaz, ker sem že pred letom dni odšel. Glede enostranosti razvoja - kar naj bi pomenilo, da se moja vlada ni dovolj brigala za elektriko - pa dajmo besedo matematiki. Do jeseni leta 1972 je bilo v Sloveniji instaliranih elektrarn do skupne moči 1000 MGW. To je bilo torej zgrajeno pred vojno in po njej. Za časa moje vlade smo zgradili 405 MGW, Šoštanj III 275 in Zlatoličje 130 MGW. Na ravni IS pa smo že do moje ostavke sprejeli še naslednji program za izgradnjo novih elektrarn: Brestanica 60MW; Dolsko ali Trbovlje 60 MW; Šoštanj IV 300 MW; NE Krško 300 MW. Lahko rečem, da je in bo tisto, kar smo zgradili ali programirali v mojem mandatu, še dolgo časa zelo pomemben vir električne energije v Sloveniji. Številke pa povedo, da nobena vlada v Sloveniji ni zgradila in programirala toliko MW kot moja.

1.december

Miha Potočnik mi je pred dnevi povedal, kako me je obtožil Ribičič na beograjski televiziji. Bil je ogorčen. Za vsako rit raste palica - je bil nazadnje njegov komentar. Čudna je moja usoda. Vse življenje sem dal boju za socialistično Slovenijo in Jugoslavijo, sedaj pa mi podpredsednik republike in moj dolgoletni sodelavec podtika vizijo kapitalistične Slovenije. Čemu, zakaj? To so končno Stalinove metode.

Takole me je Ribičič potisnil v veleizdajo:

"Mislim, da je imel Tito revolucionaren posluh in da je ob pravem času dal znamenje za naš boj proti vsem oblikam hegemonizma, proti nacionalistični eskalaciji, hrvaškemu partikularizmu, proti velikosrbskemu lažnemu demokratskemu centralizmu, in če hočete, proti znani Kavčičevi viziji o visoko razviti Sloveniji kot samostojni državi znotraj razvite Evrope in zunaj socialistične Jugoslavije. Vidite, to zamisel lahko vse bolj primerjamo z vlogo sedanje izraelske države. Danes je jasno, da bi Slovenijo, slovenski narod v takem primeru čakala zelo tragična vloga in da bi postala poligon imperializma na tem koncu

sveta."[32]

2.december

Kot odgovor na Ribičičevo kleveto, sem uredništvu Dela danes odnesel tale tekst :

ŠE KAVČIČ O VIZIJI

Nikoli nisem imel take vizije o slovenskem narodu in o njegovi državi v Evropi, kot jo je prikazal tovariš Ribičič v beograjski televizijski oddaji Iz oči v oči. Ker pa se govori o neki "moji znani slovensko evropski viziji", jo bom povedal glasno in jasno, tako, da če je treba, res lahko postane znana. Ta moja vizija je: združena socialistična Evropa, v kateri bosta tudi socialistična Jugoslavija in Slovenija kot sestavni del SFRJ dobila svoj prostor, vlogo in veljavo. Verjamem, da se bo to nekoč uresničilo, ne še kmalu, toda uresničilo se bo. Ob taki zgodovinski zmagi evropskega delavskega razreda, bi se marsikaj spremenilo med socialističnimi državami, v socializmu in temeljito bi se spremenil tudi odnos sil v svetu v korist socializma in politike neuvrščenosti. In šele tedaj, ko se bo to zgodilo, bo tudi slovenskemu narodu, njegovemu obstoju in socializmu prenehala groziti tista nevarnost, ki ga je s severa in zapada skozi stoletja stalno potiskala, utesnjevala, spodkopavala, potujčevala inzasužnjevala.

Stane Kavčič

Ljubljana,2.12.1973

5. december

Takole so mi odgovorili iz Dela:

"Spoštovani tovariš Kavčič!

Sporočamo vam, da uredništvo Dela vašega prispevka "Še Kavčič o viziji" ne namerava objaviti. Mnenja smo namreč, da je tovariš Ribičič v izjaviI beograjski televiziji, s katero želite v Delu polemizirati, v bistvu le svobodno interpretiral sicer znana in sprejeta politična stališča 29. seje CK ZKS. Znano je, da ste na osnovi teh stališč podali ostavko z vseh funkcij in da svojega mnenja o njih na 29. seji ali po njej niste posebej javno pojasnjevali. Zato se nam zdi nepotrebno, da bi zdaj v časopisu načenjali novo diskusijo o že sprejetih političnihocenah.

S spoštovanjem,

Mitja Gorjup
glavni urednik"

Glavni urednik Mitja Gorjup se je nečitljivo podčečkal pod ta zapis. Verjetno bo prišel

[32]Neuvrščenost se je potrdila kot dejanska politična sila naše družbe, pogovor Mitje Ribičiča v oddaji Iz oči v oči, DELO, 1.12.1973, stran 5.

čas, ko bo ta bistri, simpatični mladenič zardel, kadar se bo spomnil, kaj je podpisal. Verjamem, da je moralo uredništvo Dela ubogati ukaz, ki se je glasil: Ne objaviti Kavčičeve vizije! Težko pa verjamem, da mi je moralo poslati tako klavrn dopis, s katerim mi to sporoča!

11. december

Kadrovske spremembe, bolje rečeno, zamenjave v Sekretariatu za notranje zadeve in v štabu JLA. Vzrok je politični, in krivda tudi. Omenjeni tovariši so pokazali premalo zavzetosti in ... (rokopis neberljiv, op.ured.) za sedanjo politiko in izpričali premalo zvestobe, vdanosti in poslušnosti najbolj pomembnim ustvarjalcem in voditeljem te politike.

22.december

Včeraj je S. Kraigher v Lipici obtožil moj izvršni svet, da je sokriv za energetsko krizo. Baje smo nadaljevali napačno politiko. Ni povedal, v čem je bila napačna. Tudi ni povedal, koliko elektroenergetskih kapacitet smo zgradili v Sloveniji in da smo napravili program za izgradnjo novih, ki ga je sedanji izvršni svet v celoti sprejel in kot svojega predložil skupščini. V ognju kritike je tudi pozabil povedati, da je pet in pol let glasoval za tisto politiko izvršnega sveta, ki jo sedaj kritizira. Kot predsednik skupščine je ob vsem, kar smo predlagali in sklenili, imel možnost in pravico javno povedati svoje mnenje, ki bi ga mi v izvršnem svetu še kako upoštevali. Nekajkrat seje celo to zgodilo. Pilat je imel neke razloge, da si je umil roke, S. Kraigher jih pa nima in je soodgovoren za vse uspehe in spodrsljaje naše politike, vključno z energetskim primanjkljajem. In ker je v skupni bilanci prvih več kot drugih, bi lahko vsaj molčal, če že noče priznati resnice. No, sicer pa sem to kritiko mojega izvršnega sveta razumel kot negacijo Ribičičevih klevet. Po Kraigherju jaz nisem veleizdajalec, pač pa sem kriv, da ni elektrike. Kljub vsemu je v tej ihtavi gonji in praznem iskanju mojih grehov in zločinov,to velik napredek in lepa izboljšava zame.

24.december

Božični večer? Že septembra, ko je bil v Sloveniji električni mrk, ne zato ker ni bilo kapacitet, ampak zato ker je bila katastrofalna suša in so bile tudi glavne termocentrale pokvarjene, se je čutilo namigovanje, da sem jaz kriv takemu stanju. Resnica pa je takale: Slovenija je ob moji ostavki razpolagala s približno 1100 MW električnih kapacitet. Srednja Drava s 125 MW in Šoštanj III z 275 MW so bile zgrajene v mojem mandatu. Poleg tega smo obnovili in izboljšali še nekatere druge kapacitete. Zgradili in obnovili smo torej skoraj 4O% vseh kapacitet, s katerimi je razpolagala Slovenija. Drugače povedano, nobena slovenska vlada pred nami, od Kidriča do Smoleta, ni zgradila toliko elektram - merjeno z MW - kot smo jih zgradili mi. Teh številk tedaj ni hotel ali mogel nihče objaviti. Pri vsem tem pa je S. Kraigher ... (tu se rokopis konča, op.ured.)

1974 NOVA USTAVA

1. januar

V novoletnih uradnih čestitkah in izjavah je bilo čutiti umirjeno ali celo zadržano ocenjevanje doseženega in zaskrbljenost za mir in razplet mednarodnih in domačih odnosov. Da, da, izkušnje iz 1973. leta niso preveč blesteče.

Zadnji odpori v Srbiji

15. januar

V Srbiji še naprej kuhajo čorbo v velikem loncu. Iz ZK čistijo najbolj talentirane in razgledane ljudi, zlasti med novinarji, aktivisti in gospodarstveniki. Vodi se kampanja za izključitev Nikezića in Latinke. Na zadnjem plenumu so zamenjali oziroma odstavili štiri člane sekretariata[1]. Vztrajno se ponuja in postaja zelo napadalna najbolj birokratska struja. Oglasili so se tudi likovniki - komunisti in sprejeli izjavo o stanju v tej umetnosti[2]. Ta izjava je najbolj grob ždanovski napad na svobodo ustvarjalne umetnosti. Pripravljajo obračun z osmimi profesorji[3]. Inspiracije za vse to je dal nov, birokratski val v politiki, ki je začel svoj pohod v jeseni 1971. leta z 21. sejo in katerega prvi vidnejši znak je bil napad name in na našo politiko ob takoimenovani cestni aferi poleti 1969. leta.

Sedanji dogodki v Srbiji dokazujejo, da obstoja zelo močan odpor temu, v bistvu birokratskemu pohodu v partiji in partije. Če je potrebno po več kot letu dni izključevati Nikezića, Latinko in Tepavca, in to potem, ko je bilo povedano, da to ne pride v poštev, potem je to samo dokaz, da so oni politično še vedno živi in prisotni, ne glede na to, da so v penziji. Duh njihove politike, moč in vpliv njihovih idej, rezultati njihovega dela, to so strahovi, ki ne dajo počitka in miru sedanjim oblastnikom, in to so "zločini" liberalizma, zaradi katerih bodo izključili omenjene tovariše. In če morajo več kot po letu dni, v katerem je deloval sekretariat ZK Srbije v duhu nove politike, štirje njegovi člani in med njimi celo sekretar takoj zapustiti ta forum in ni mogoče počakati tri mesece, da bi bili mirno zamenjani na kongresu, potem tudi to dokazuje, kako se mudi uprizoriti novo čistko in na kako majavih nogah je ta nova politika. Politične razmere potiskajo sedanjo birokratsko politiko v čedalje hujše pritiske, obračune, nezaupanje in sektaštva. Logika politične borbe čedalje bolj kaže pravo vsebino idejne in politične platforme sedanjega političnega kadra, ki vodi v vse večji birokratizem oziroma specifično naš stalinizem ali neostalinizem, ne glede na to, da so v ospredju te politike takoimenovana delavska in samoupravna gesla. Ne odreja vsebine neke politike tisto, kar ona trdi, da je, ampak tisto, kar dejansko je. In neredko je tako, da čimbolj

---

[1]Časopisi so ta dan poročali, da so razrešili dolžnosti sekretarja CK ZK Srbije Nikolo Petronića in člane sekretariata Miroslava Markovića, Blagoja Bjelogrlića in Borivoja Simića.

[2]Izjava je priobčena v časopisu DELO, 19.1.1974 na strani 19. pod naslovom Likovna umetnost kot zatočišče desnih, agresivnih političnih tendenc in pritisk s teh pozicij na svobodo ustvarjanja.

[3]Obračun je trajal dlje kot so sprva predvidevali in šele spomladi leta 1975 so iz pedagoškega procesa in fakultet odstranili Ljubomira Tadića, Svetozarja Stojanovića, Zagorko Golubović, Dragoljuba Mičunovića, Nebojšo Popova, Triva Indjića, Mihajla Markovića in Krsto Životića.

je neka politika birokratska in antiljudska v dejanjih, toliko bolj je glasna v frazah in geslih, ki pokažejo nasprotno. In take so sedaj razmere pri nas. Podobna situacija je bila že mnogokrat v zgodovini delavskega gibanja in tudi v drugih razmerah. Zato naš zaokret nazaj v bistvu ni nič drugega kot posledica tiste zakonitosti in dialektike v družbenem razvoju, ki si preko plime in oseke utira pot naprej. Vse dosedanje oseke jugoslovanske revolucije, ki so vedno prišle po velikem vzponu, so bile takega značaja in obsega (1953 - 1954, 1962-1963), da jih je moglo vsakokratno vodstvo preživeti in popeljati čoln revolucije znova na valove plime, ko sta čas in praksa dokazala nevzdržnost sektaških, birokratskih in socialdemagoških programov. Sedanji položaj pa otežuje dejstvo, da je sedanji pohod birokratizma zlasti v ZK povzročil tako obsežne in globoke kadrovske obračune in spremembe, da bo sprememba te politike, kadar bo do nje prišlo, nujno zahtevala tudi spremembo kadrov in vodstva. To pa bo težji, bolj dolgotrajen in trdovraten proces.

Praksa mora pokazati, da nova ustava in institucionalne oblike same po sebi ne morejo dati demokratičnih in ustvarjalnih rezultatov, če je namreč družbena avantgarda zavozlana in obremenjena z idejno zaostalim in birokratskim repertoarjem. Tega bremena in njegovih negativnih posledic se ne more izogniti in znebiti, čeprav je vsa usmerjena, in to celo iskreno, k splošnim ciljem popolne osvoboditve delavskega razreda in vseodre-šujočega ter irealnega samoupravljanja. Ti cilji so postavljeni nerealno, kratkomalo niso dosegljivi tukaj in tu, in zato zvenijo religiozno, mistično in zahtevajo obračun z vsem in vsemi, ki vanje ne verujejo ali vsaj malo dvomijo. Taka religiozna zanesenost, tak celo že nekoliko spiritualni način mišljenja in sklepanja v samoupravljanju in delavskem razredu je bil vedno dokaz, da je na pohodu birokratizem. Stalin je trdil, da Sovjetska zveza koraka v komunizem, da bo dohitela in prehitela kapitalizem, hkrati pa je popolnoma zatrl vsako drugačno misel ali pogled v VKPB in je preganjal, zapiral in streljal vse, ki niso vsemu temu verjeli ali so mislili drugače. Tako birokratizem subjektivno ni izdaja revolucije, tudi ne (subjektivno) njena deviacija, ampak je kratkomalo odmik in beg iz njenega veličanstva stvarnosti in resničnosti v izmišljeno carstvo raja, svobode in blagostanja. In pri vsem tem nič ne spremeni pogubnih in zaviralnih posledic takega birokratizma in religiozne zanesenosti, čeprav se vse to dela v imenu carstva in raja, ki je namenjen delavskemu razredu in v katerem naj dobe svoj prostor predvsem vsi ponižani, revni in razžaljeni. Seveda je v revoluciji potrebna tudi čustvena zanesenost in če hočete tudi religiozno zaupanje, ampak na podlagi in v okviru realnih ciljev in pod pogojem, da zgodovinske okoliščine zahtevajo in opravičujejo, bolje rečeno, pogojujejo tako verovanje in zanos. In tako je bilo v oboroženi revoluciji, v toku narodnoosvobodilne borbe. Če pa kdo danes hoče obnoviti tedanji duh in restavrirati tedanje armade - in najbolj zagnani zagovorniki sedanje politike to neprestano ponavljajo - potem pa je to tista usodna napaka, ki jo mnogokrat delajo revolucionarji, da namreč ne upoštevajo dane zgodovinske situacije in razmer. In tako danes s sivo barvo slikajo na včerajšnjo sivino preteklosti v imenu bodočnosti in razlagajo, da prihajajo nove zarje, čeprav pada mrak na včerajšnji dan. Če razlagaš življenje starca, ga s tem ne boš pomladil, ne življenja, ne starca; to lahko store samo njegovi sinovi in vnuki.

Opažam, da smo pri nas in tudi drugod prikazovali in razkrinkavali birokratizem ali kot pisarniško brezdušno papirnato poslovanje ali kot oblastniško obnašanje ali kot izdajo oziroma odmik od množic ter odvzemanje in razpolaganje z viškom dela. Vse te lastnosti

birokratizma obstoje in so točne, toda niso vse! Mogoče je še najbolj pomembna in nevarna njegova religiozna, nestvarna, izmišljena vizija sveta, odnosov in koristi delavskega razreda in vse družbe. Ta spiritualna mistika takoimenovanih višjih in edino odrešujočih ciljev, oblik, sredstev, koristi revolucije, ki si jo birokratska fantazija pričara, izmisli, skonstruira brez zveze z možnim in resničnim, to je najtežji prestopek in največja nevarnost birokratizma, seveda kot makro-družbene projekcije. Ona je taka zato, ker potem v imenu tako postavljenih neresničnih koristi ali velikih ciljev zdrvi v pohod in borbo za njih in uničuje, če more, vse, kar jim na kakršenkoli način nasprotuje. In samo tako je potem možno obračunavati s "kontrarevolucijo" v imenu kolhozov ali v imenu proletarskega internacionalizma proti "nacionalizmu" ali v imenu vodeče vloge Sovjetske zveze ali v imenu delavskega razreda ali v imenu delovnih zadrug ali kulturne revolucije ali v imenu samoupravljanja, tozdov in delegatskega sistema. Možno je celo, da so posamezni cilji in sredstva dobri kot vmesni in postopni členi razvoja, toda sprevrgli se bodo v svoje nasprotje, če bodo s pomočjo birokratskega nasilja dobili religiozni ali celo magični spiritualni značaj. Pri nas se vse premalo zavedamo, da je birokracija v ideološkem smislu sestra teologije in tako potem rušimo eno vero, da bi zgradili drugo, v imenu rdečega klerikalizma preganjamo beli. Ob tem pa birokracija razmišlja kot teologija, misli, da je dojela, spoznala in našla sredstvo in cilj, ki naj reši vse probleme družbe in odpravi vsa njena protislovja. Z dosego nekega cilja hoče kratkomalo ukiniti družbene zakonitosti, različnost interesov in dialektiko kot celoto gibanja v boju nasprotij. Pozablja, da osnovno stanje družbe, njene materialne možnosti, različnost interesov, dualizem človekove narave, dobrega in zla, posebnega in splošnega, privatnega in skupnega obstaja samo po sebi, da živi in diha in da se zlasti v daljšem obdobju zelo malo ozira in spreminja pod vplivom in ukazom birokratskih utvar. Birokratska vizija in zanesenost tudi to zaznamuje in ugotavlja - prej ali slej. Ona čuti svoj neučinkoviti verbalizem. Ne vidi pa pravih vzrokov zanj. Prav tako, kot si izmišlja svoje religiozno socialne in utopično samoupravljalske cilje, prav tako si potem, ko ti cilji niso ali ne bodo doseženi ali ne bodo doseženi v zadovoljivem obsegu, izmišlja tudi vzroke, zakaj niso bili doseženi. Rekel sem, da se, ko postavlja cilje, obnaša kot teolog: ko išče vzrok, zakaj cilji niso doseženi, se ne sprašuje, če morda (cilji) niso bili realni, ampak sprašuje in išče, kje in kdo je kriv. In zopet odgovarja kot teologija: krivi so grešniki in greh.

In zdravilo zoper to je zopet teološko: preganjati greh in grešnike; utrditi in okrepiti cerkev. In sedaj smo tu, kjer smo!

GREHI so: liberalizem, tehnokratizem, nacionalizem, oportunizem itd.

GREŠNIKI: Nikezič, Latinka, Tepavac, Mirtič, Kavčič, Kropušek, Krese, Jakopič, Polak[4], Čanadanović, Crvenkovski in že prej Savka Dapčević, Tripalo, Haramija, Pirker[5] in še mnogi drugi. In še in še bodo prihajali in bodo izobčeni, ker tu ni konca. Vse to pa

[4]Bojan Polak-Stjenka, rojen 1919, generalpolkovnik, med NOB opravljal pomembne vojaške dolžnosti, po vojni najprej sluboval v JLA nato je opravljal različne javne in politične dolžnosti v upravnih organih, bil je ambasador v NDR, nato komandant republiškega štaba za teritorialno obrambo Slovenije od koder je odšel v pokoj potem, ko je moral zapustiti to dolžnost zaradi znane afere v zvezi z nakupovanjem orožja v tujini za potrebe enot teritorialne obrambe Slovenije.

[5]Pero Pirker, rojen 1927, študiral na pravni fakulteti, udeleženec NOB, po vojni opravljal različne politične dožnosti v partiji in občini Zagreb, sekretar izvršnega komiteja CK ZK Hrvaške.

zahteva tudi utrjevanje ZK. Ni mogoče trpeti nobene opozicije; popolna akcijska in idejna enotnost; vse, kar je izven tega, je frakcija. Borba mnenj je potisnjena v garderobo! Pritisk na tisk je izreden. Utrjevanje avtoritete nujno!

Pojavil se je celo nov besednjak tega napadalnega in ortodoksnega načina mišljenja in delovanja. Sedaj se ponašajo s tem, da so kadri in komunisti "naravnani" na 21.sejo predsedstva ZKJ ali 29. sejo CK ZKS. Nihče se ne sramuje tega izraza, ampak ga vneto ponavljajo, čeprav "naravnaš" lahko stvar, žico ali vrv; med živimi bitji lahko naravnamo čredo ovac ali vprego volov ali konje; no, naravna lahko tudi kaplar svojo desetino ali vodnik četo vojakov ali negovalka svoj otroški vrtec na sprehodu. Politično pa lahko ljudi in kadre pridobiš in prepričaš; lahko spoznajo svojo zmoto, lahko spremene svoje poglede, mišljenje in prepričanje. Toda sedanjemu političnemu kadru ne ustreza metoda prepričevanja; je prepočasna, nezanesljiva in neučinkovita. Njo je nadomestilo naravnavanje, kar je enako vojaškemu ukazu! Na levo ravnaj se! Ta izraz in ukaz je sicer malenkost spričo vseh drugih dejstev neke resničnosti, toda vendar zelo nazorno kaže psiho, mišljenje in metodo dela sedanjega trenutka. Skratka, celoten repertoar demokratskega centralizma in razredne borbe je postal vsaj formalno in uradno vsakodnevni brevir partijskega aktivizma.

Ali bo vse to zatrlo svobodno in kritično misel socialistične stvarnosti pri nas? Ali bo in do kod bo uspelo sedanjemu birokratizmu zavladati in disciplinirati demokratični duh revolucije in ga napraviti za služkinjo svojih interesov, ciljev, ideologije in prakse?

Zadnji dogodki v Srbiji in tudi v Sloveniji in drugod kažejo, da je boj težak in zamotan. Birokratski pohod osvaja nove in nove postojanke; zdi se mi pa, da odpor in rezerve naraščajo in poganjajo klice grozečim nasprotjem in pretresom, ki nas čakajo v bodočnosti.

Quo vadis, clara patria!

Naš odnos do zahodne Evrope

24. januar

V sedanji zaostreni mednarodno-politični situaciji, ki pa se je začela na Bližnjem vzhodu vendar razpletati, sem čutil in opazoval, kako se pri nas ohlaja uradna temperatura v odnosu do zapadne Evrope. Vse nevšečnosti, ki so se trenutno zgrnile nanjo, od pritiska Amerike do naftne krize, vse je bilo pri nas na vrhu sprejeto s komaj prikritim zadovoljstvom. Čeprav zelo preprost, račun takoj pokaže, da na evropskem kontinentu ni nobene druge realne sile kot zapadna Evropa in njena progresivna gibanja, ki edina lahko preprečijo nemoteno barantanje med ZDA in SZ za razdelitev interesov na tej stari celini, pri čemer bi gotovo takoj zaživel jaltski "fifty-fifty" za nas. Kljub temu pa naša politika vidi večjega zaveznika v vsakem arabskem šejku, črnskem poglavarju ali azijskem despotu kot pa v razviti in civilizirani zapadni Evropi, kjer končno živi in dela skoraj sto milijonov delavcev in še naš miljon delavcev zraven. Res čuden in nerazumljiv je ta odnos in razpoloženje. Nekaj stalinistične nezaupljivosti, sektaštva in aziatske mentalitete je v njem. Mogoče sežejo korenine vsega tega daleč nazaj v zgodovino.

Nehote sem se spomnil, kakšen odnos sta imela Marx in Engels do vzhodne in južnovzhodne Evrope v prejšnjem stoletju. Njun odnos je bil zlasti do Slovanov, z edino izjemo Poljakov, skrajno rezerviran in negativen. Pod vplivom dogodkov iz leta 1848 in zlasti zaradi vloge Rusije, ki je bila steber reakcije, sta Marx in Engels videla v Slovanih in v panslavizmu glavnega zaveznika zapadnoevropske fevdalno-buržoazne oblasti. Ker sta verovala in pričakovala v drugi polovici devetnajstega stoletja že socialistično revolucijo v zapadni Evropi, ker sta tudi zanjo in za njene zgodovinske okoliščine pisala svoje teoretične poglede in predvidevanja, sta seveda videla glavno zunanjo nevarnost - in ne brez razloga - prav v carski Rusiji in v njeni panslavistični ideologiji kot politični platformi njenega prodora proti zahodu in jugozahodu.

Sedaj, ko je minilo še ne polnih sto let od tedaj, vidimo, kako sta se zgodovina in dialektika poigrali s takratnimi pričakovanji in predvidevanji tudi tako genialnih duhov, kot sta bila Marx in Engels. Pred sto leti je bila zahodna Evropa zibelka in perspektiva socializma in neslovanski narodi njegov glasnik. Vzhodna Evropa pa je bila njegovo nasprotje, nevarnost in strateška rezerva reakcije, Slovanom pa se je ponujala vloga evropskega žandarja. Taki so bili torej realni položaji in vloge na evropskem političnem odru. Potem pa se je vse zavrtelo. Vzhodna Evropa je postala zibelka in stvarnost socializma; slovanski narodi njegov pionir. Na zahodu pa se je razvil in okrepil kapitalizem in tu so začeli svoj barbarski pohod fašistični žandarji zoper človeško civilizacijo in zoper prvo deželo socializma. Perspektiva socializma je postala njegova nevarnost in njegova nevarnost je postala njegova stvarnost. In kdo lahko trdi, da bo naslednjih sto ali dvesto let še vedno tako?! In kaj, če se evropski zgodovinski oder še enkrat obrne? Proizvajalne sile, splošna stopnja in tempo razvoja, kulture, civilizacije, tehnike in znanosti imajo večjo kvantiteto in deloma tudi kvaliteto še vedno na zapadu. Razmišljam! Kakšen zgodovinski skok bi lahko napravil socializem, če bi se "polastil", če bi izbruhnil na taki proizvodni in civilizacijski podlagi. In če se Marx in Engels vendar nista zmotila, ko sta za take splošne okoliščine vizionirala o socializmu in za socializem? In kaj, če sta se zmotila torej samo v zaporedju dejanj in v času? Ko razmišljam v teh zgodovinskih razsežnostih, potem mi postajajo naše uradne antievropske meditacije še bolj nerazumljive. Tolaži me misel , da vsak dan in vse več ljudi čuti, misli in ravna drugače. Še posebej velja to za Slovence.

SZDL in Partija

30. januar

Pri nas v Sloveniji so začeli zelo poudarjati pomen socialistične zveze. Najbrž je Kardelj začutil nevarno sektaštvo, ki ga mora nujno povzročiti in ga povzroča sedanji politični kurz. Med uradno politiko in njeno propagando ter med takoimenovano civilno družbo, med stranko in ljudmi, nastaja vse večje nezaupanje in prazen prostor. Čeprav je v Sloveniji ta politika vsaj po prijemih in oblikah manj brutalna in primitivna kot na primer v Hrvaški in Srbiji, vendarle povzroča nezaupanje in pasivni odpor, ker je pač po vsebini nesprejemljiva in ne ustreza objektivnim okoliščinam in interesom večine ter potrebam razvoja. Ker torej postaja jasno, da ta pot vodi v slepo ulico, so tej politiki že začeli vsaj verbalno dajati nekatere akcente, ne da bi seveda imeli namen ali sposobnost, da jo spremene. Eden od takih

poudarkov je izredni pomen SZDL; drugi je poudarjena potreba po večji stimulaciji osebnih dohodkov, kar seveda vodi v socialno diferenciacijo, ki že itak ostaja, kot je bila, ne glede na besedno grmenje zoper njo. Ekonomsko-socialna stvarnost in idejno - politični vidiki položaja narekujejo, da se najbolj goreča in preteča gesla demokratičnega centralizma, monopola stranke in socialne demagogije zamenjajo z nekoliko bolj umirjenimi pozivi in stališči, ki naj omogočajo večjo podporo sedanji politiki in vodilni skupini. Take formalno-taktične preobrazbe so ena od tistih političnih "mojstrovin", v katerih se zna Kardelj zelo natančno premikati. Toda razlike so sedaj prevelike, odnosi preveč zaostreni, nameni tako prozorni, da take taktične nianse ne bodo prišle do bistva stvari in zato je to prazno šahiranje sem in tja!

In kaj in kje je sploh bistvo stvari!? Preprosto rečeno je bistvo problema v tem, da množice sprejemajo socializem kot nov, zgodovinsko perspektiven družben red, hkrati pa kažejo veliko nezaupanje do stranke in še večje do njene uradne ideologije. Običajen odgovor na to protislovje in krivec za tako stanje naj bi bila pač malomeščanščina, ki naj bi bila še vedno prisotna kot zaveznik kontrarevolucije. To sta aktivistična razlaga in odgovor. Zgodovinska analiza in njene izkušnje pa govore drugače.

Množice sprejemajo nov družbeni red, socializem:

a). ker omogoča, zlasti v nerazvitih deželah, bolj racionalno izrabo proizvodnih sil in tako tudi hitrejši ekonomski in na njegovi podlagi tudi splošno družbeni razvoj;

b). ker je socialno pravičnejši - kljub krivicam in neenakosti - od kapitalizma;

c). ker že resnično daje ali vsaj programira - zlasti v nerazviti deželi - širše in večje možnosti za ustvarjalno delo posameznika, upoštevajoč pri tem tudi napredek znanosti in tehnike;

d). ker daje možnosti in tudi postopoma ustvarja pogoje za demokratizacijo, humanizacijo in podružbljanje družbenih odnosov in soodločanja - samoupravljanja pri urejanju javnih zadev.

Omenjeni štirje razlogi imajo lahko in tudi imajo v različnih deželah različno težo, pomen in obseg. V odvisnosti od splošnih in posebnih zgodovinskih in konkretnih razmer ima lahko vsak od njih večji ali manjši pomen in lahko se jim priključijo še drugi, zlasti nacionalni (v kolonialnih ali polkolonialnih deželah) razlogi in pogoji, zaradi katerih se množice, to se pravi velika večina, zavestno borijo in sprejemajo socializem. Rekel pa sem, da imajo množice, velika večina delovnih ljudi, lahko in tudi imajo drugačen odnos do vodeče stranke socializma (komunistov) in do njene ideologije (marksizma). Ta odnos je lahko bolj rezerviran, bolj nevtralen ali celo odklonilen. Vzrokov za tako stanje je mnogo več in so dialektično pogojeni.

Jaz vidim sledeče:

a). Stalin je zamenjal (nadomestil) diktaturo proletariata z diktaturo partije in s svojo diktaturo, s stalinizmom; s tem je kompromitiral mnoge ideje, odnose, oblike in značilnosti KP in marksizma.

b). Marksizem danes ni več enotna ideologija ali nauk ali znanost in komunistične partije niso več enoten organizacijsko-operativni organizem. K takemu stanju je mnogo pripomogla tudi KP Jugoslavije, pa kasneje KP KItajske, Albanije, Kube, Romunije, Italije itd. Marksistična ideologija in praksa sta sedaj polni nepomirljivih notranjih nasprotij; grozita, da bosta razpadli na več skupin in doktrin.

c). Mnoga predvidevanja, stališča in napotki, tako tisti, ki so jim bili avtorji klasiki marksizma, kakor tudi tisti, ki so jim avtorji sodobni teoretiki ali politiki, niso dobila ali še do sedaj niso dobila svoje potrditve v praksi socializma, zato marsikaj od vsega tega ostaja ali se pojavlja kot uradna irealna podoba nečesa, česar ni, ali nečesa, kar nihče ne potrebuje. Stranka in komunisti, ki pa take irealne rešitve socializma ali njegove utvare brez zveze s stvarnostjo prognozirajo, napovedujejo ali celo vsiljujejo, pa potem izpadejo v očeh množic kot neresni Don Kihoti, kot zagrizeni fanatiki, ali kot nepopravljivi dogmatiki. Socializem kot ustvarjalna praksa milijonskih množic je marsikdaj drugačen, je celo nasproten tistemu idealnemu socializmu, ki je zapisan v knjigah ali živi v glavah socialističnih ideologov kot "čisto, višje in popolno ideološko-marksistično gibanje". Dialektika in praksa torej vsiljujeta vprašanje: koliko in kje se bo socializem kot obstoječa realnost razlikoval od socializma kot ideološke doktrine? Danes in tu je socializem kot stvarnost bolj zapleten, manj romantičen, manj pravičen, bolj krvav, manj demokratičen in bolj zaostal od socializma kot marksistične ideologije. Še več!

d). Socializem kot praksa, kot danost, ni vedno in noče biti vedno otrok marksizma. Nekatere arabske dežele na primer imajo mnoga obeležja socialističnega družbenega reda ali vsaj take programe, ki istočasno odklanjajo marksizem in vse, kar ima zvezo s komunisti; pri tem pa poudarjajo nekatere prvine islama kot doktrine, ideologije socializma! Marksizem - in s tem tudi komunisti, zlasti v nerazvitih deželah Afrike in Azije - že izgublja monopol nad socializmom. Vse izgleda, da ga je za vedno izgubil tudi v razviti zapadni Evropi in Skandinaviji. Vse več ljudi, zlasti med intelektualci, tudi v Ameriki, iskreno razmišljajo o socializmu in so hkrati prepričani antikomunisti. Vsa ta gibanja in pojavi niso renegati in izdajalci socialistične revolucije, kot je bilo to deloma možno in točno za časa Marxa in Lenina, ampak so rezultat in predznak neizbežnih družbenih sprememb v smeri omejevanja, utesnjevanja in uničevanja kapitalizma in nastanka socializma.

e). Ni pa dvoma, da so seveda določene rezerve do marksizma in komunistov tudi posledica in vzrok vpliva in interesov kapitalizma. Bila bi neodpustljiva otročarija, če ne bi tega videli in se temu primerno tudi postavili. Videti pa samo to in nič drugega kot vzrok za razlike, ki jih imajo ljudje v svojem odnosu do socializma in marksizma ter komunistov, pa pomeni ne upoštevati kvalitetnih sprememb, ki so se v svetu zgodile v korist socializma od oktobrske revolucije do danes.

Tak zgodovinski razvoj ima in mora imeti svoje odmeve v slehernem revolucionarnem marksističnem ali nemarksističnem gibanju. Torej tudi mi v Jugoslaviji in Sloveniji nismo pred njim imuni. Marsikaj se je od Marxovih časov spremenilo. Gotovo pa je ostal njegov dialektični način mišljenja, po katerem celokupnost revolucionarnega gibanja in bivanja pogojuje samo enotnost ideje in materialne biti, to se pravi teorije in prakse. In če teorija začne izgubljati zvezo s prakso, če naj bodo irealni teoretični normativi edini vodnik socialistične prakse, če naj bo torej tem slabše za prakso, če ni v skladu s teorijo, potem je to dokaz, da nekaj ni v redu s teorijo. Neizpodbitna resnica je, da tudi danes pri nas nima marksizem monopola nad socializmom kot stvarnostjo in prakso. Naloga trenutka je, da to ugotovimo in iz te ugotovitve napravimo potrebne teoretične, marksistične, znanstvene zaključke. Toda tega nihče ne dela! Nasprotno! Mnogo naporov je usmerjenih v to, da bi marksizem vendar končno in dokončno postal monopol nad socialistično prakso pri nas. Ne trdim, da hoče uradna ideologija in oblast popoln monopol partije in marksistične ideologije. Najdejo se seveda tudi taki birokrati. Hoče pa odločilno besedo o vseh važnih vprašanjih; hoče v kali zatreti vse, kar misli drugače; hoče in želi zamašiti usta vsem, ki imajo pomisleke zoper obstoječi položaj ZK, zoper obseg demokratičnega centralizma. Zato tudi trditev in očitek, da jih hočejo "liberalci, tehnokrati in nacionalisti" odriniti na rob družbenih dogajanj. Nek obseg vodilne vloge in če hočete monopolnega položaja ideologije o socializmu in ZK je še potreben. Moral pa bi biti vsak dan manjši, čedalje bolj zoževan na bistvena in strateška vprašanja socializma in še tak neprestano soočen s prakso. Sedaj pa je ta monopol prevelik, preobširen in trd in tak, kakršen je, je bolj zapovedan kot dobrodošel, bolj verbalen kot stvaren, bolj doktrinaren kot življenjski. Zato ga socialistična praksa ogroža, spodkopava, ignorira. To čutijo tudi na vrhu in to naj bi spremenili. Utrjevati torej položaj ZK in ideologije marksizma z in v socialistični zvezi pod varstvom komunistov. Temu cilju naj bi služila tudi poudarjena vloga SZDL. Ta napor je jalov. Doživel bo neuspeh. Osvobodilna fronta kot predhodnik socialistične zveze je bila in ostala skupaj z njo direktna negacija takega monopola. Vse več in več je prepričanih borcev za socializem, ne da bi bili pristaši ali zagovorniki marksistične ideologije, ne da bi bili ali hoteli postati komunisti. Nov zgodovinski, družbeni sistem socializem se tako dviga nad stranko in njeno uradno ideologijo; čimbolj se utrjuje v praksi in ne v idealnih normah, toliko bolj politična moč in oblast stranke slabita, toliko bolj kopnita njen monopol in njena oblast. To je bil in ostane zakon življenja in socializma. Tudi Kardeljevi manevri ga ne bodo spremenili!

Nova ustava

7. februar

Danes smo dali v skupščini soglasje k predlogu nove ustave SFRJ. Vsi smo glasovali za, čeprav ni bilo kakšnega posebnega navdušenja. Ustavna propaganda, ki je zelo napihnjena, preobsežna in neresnična v kolikor ustvarja vtis, da bo ustava rešila vse, ni mogla prepričati ljudi in tudi ne poslancev. Ustava je daleč od tega, da bi res predstavljala kvalitetno spremembo naše družbe. Na tem svetu bi pač že bil raj, če bi bilo mogoče osnovna njegova nasprotja, zlasti razliko med potrebami in možnostmi, ukiniti s pravnimi sredstvi. No, kjub temu ima nova ustava nekaj pozitivnih novosti, in to:

a). Na področju združenega dela in pravic neposrednih proizvajalcev, čeprav je seveda daleč od tega, da bi - kar propaganda poudarja - delavci sami razpolagali z vsem dohodkom. Razpolagali bodo s tistim delom dohodka, ki jim bo ostal, ko bodo odvedli za splošne družbene potrebe določeno vsoto. Kako velika pa bo ta vsota - in na žalost bo še vedno sorazmerno zelo velika - pa bodo določili predstavniški organi federacije, republike, občine in interesnih skupnosti. Za delavce in njihov dohodek je precej vseeno, ali bodo v teh predstavniških organih poslanci ali delegati. Način volitev bo drugačen, posledice in obveznosti pa enake. Bolj so torej spremenjeni oblika, način in procedura delitve družbenega proizvoda kot pa njegovi stvarni odnosi, številke, obveznosti, pravice in možnosti. Končno drugače tudi biti ne more.

b). Gotovo so precejšnje izboljšave glede mednacionalnih odnosov in možnosti republik. Tu je napravljen - vsaj formalno - korak naprej v slabitvi vloge centralnih organov: zlasti v sodstvu in usklajevanju republiških stališč.

Slabe strani te ustave pa so tiste njene norme, ki so rezultat sedanje politike, poudarjene vloge politične birokracije in levega ideološkega zagona. V ustavi je tudi mnogo nepotrebnega propagandno-doktrinarskega in utopičnega teksta, ki jo dela neučinkovito, ohlapno in težko razumljivo.

In tu je seveda tudi vprašanje, kako, kje, kdaj in do kod bo ZK s svojo politiko in demokratičnim centralizmom omogočala ali dopuščala, da demokratično-politične ustavne norme postanejo tudi vsakodnevna praksa in ne samo načelo ali doktrina. Edino čas lahko odgovori na ta vprašanja. Tak, kot je sedaj, pa demokratičnemu ustavnemu duhu ne obeta mnogo. Vsekakor je v zvezi z ustavo bilo in še bo mnogo, zelo mnogo besed in sorazmerno malodejanj.

Nove afere ali z leve na desno in nazaj

10. februar

Bakarič je sporočil hrvaškemu narodu, da obstaja nova frakcija v ZKH in da se pripravlja nova afera[6]. Sedaj so na udaru centralisti, za katere ne vemo, kdo so in kaj hočejo. Ker so pač v "ilegali" (ni namreč mogoče po normalni poti povedati, kaj hočeš), je tisti, ki jih obtožuje v prednostnem položaju, tako da jim obesi, kar mu pride na misel ali v usta, podobno, kot je Ribičič obtožil mene za veleizdajo. Ni še jasno, kakšno težo in razsežnost bo dobila ta nova hrvaška afera. Ni izključeno, da bo slučaj s centralisti namenoma zelo napihnjen, saj bo spričo političnega razpoloženja v Hrvaški mnogo bolj popularno obračunavati s tistimi, ki naj bi želeli okrepljeno vlogo federacije in oslabljeno vlogo republike, kot pa je bilo s tistimi (1971 l.), ki so želeli obratno. Očitno se tudi Bakarič tega zaveda. Pogrom na centraliste bi lahko imel za cilj tudi približevanje tistemu razpoloženju, ki je bil mnenja in še meni, da je Hrvaška nekaj izgubila, da je bila prikrajšana, da se ji je po

[6]Glej DELO, 11.2.1974, ki prinaša izjavo Jureta Bilića, da v ZK Hrvaške nastaja nova frakcija, ki je za trdo roko in birokratsko partijo, da ima birokratsko centralistični program, ki ne priznava pravice narodov niti pravice delavskega razreda, da vodi družbo.

obračunu z delom vodstva 1971. leta zgodila krivica.

Vsekakor pa je vidno, da sedaj v ZK hodijo od desnice do levice, od nacionalistov do centralistov, od liberalov do tehnokratov in da obračunavajo sedaj z enimi potem z drugimi. Pogrom za pogromom; hajka sledi hajki, obračun obračunu! Tako je delal Stalin v tridesetih letih. In rezultat? Gotovo je, da v KPJ po Titovem prihodu na oblast ni bilo v njej več opozicije do njene generalne politike. Celo pristaše informbiroja 1948. leta in kasneje ni mogoče imeti za idejno ali politično opozicijo osnovni politiki. Oni so bili navadna policijska agentura SZ in Stalina. Sedaj pa je očitno, da nastaja idejna in politična opozicija znotraj ZK. V mislih imam "desno "opozicijo, če lahko uporabim ta, ne povsem ustrezajoč stalinski izraz. Gotovo pa poleg nje obstajajo tudi pomembne težnje - in mislim, da so se v nekaterih republikah celo okrepile - da bi bila uradna politika še bolj levo in ortodoksno usmerjena. Sedanji birokratsko-politični val zanje ni dovolj močan, dovolj radikalen in radi bi videli trdo, polvojaško roko vsepovsod. Ker pristaši takih naziranj čutijo, da se vrste ZK diferencirajo, ker se zavedajo pomena in vsebine spremenjene politike po 1971. letu - si prizadevajo, da bi ta zaokret in sprememba šla čim dlje, čim bolj v levo in končala v sovjetskem objemu. Ni razlogov za trditev, da je tak račun brez podlage. Sedanje stanje v ZK realne navarnosti za tako spremembo povečuje, jo stimulira in izziva. Tudi v tem je ena od negativnih posledic medsebojnih obračunov med tistimi kadri in komunisti, ki so v celoti s prepričanjem sprejeli naš sistem samoupravljanja, ne da bi že tudi doumeli in ugotovili vse posledice, ki iz tega slede, za družbene odnose in politiko, vključno vlogo in položaj ZK; z udari zoper "desnico"se je okrepila in ohrabrila tudi skrajna levica. Ker je njen program in model poznan še iz informbirojevskih časov, se vrnimo nazaj, k tistemu, kar nastaja v spopadu med sedanjo uradno politiko in sodobnimi zahtevami razvoja v ideološkem, teoretičnem in političnem pogledu. Ta novi demokratski val, ki je tako nastal zlasti v letih 1966-71 in ki je uradno izobčen iz toka socialistične revolucije, je ostal še vedno tu, živ in pomemben, se spreminja, zato ker živi proti svoji volji v opoziciji znotraj ZK in v okviru naše socialistične družbe in samoupravljanja. Ona najbrž ni (ali še ni) organizacijsko povezana, akcijsko usmerjena ali je ta po svojem prepričanju, mišljenju, razpoloženju; ona je tu s svojimi željami, kritiko, intimnostjo in pričakovanji. Ona je v Hrvaški, Srbiji, Sloveniji, Bosni in Hercegovini ter Makedoniji. Ona se krepi tako v prepričanju kakor tudi v številu. Njena najbolj izrazita oblika delovanja je "oportunizem" do uradno deklarirane politike, mlačnost, nezainteresiranost, ki prihaja tudi že v kritiko in akcijo. To ni opozicija socializmu, razredu ali ZK nasploh. Pač pa je to opozicija najprej predvsem nekim metodam (stalinističnim), nekim ljudem - voditeljem, ki menijo, da imajo monopol nad resnico in revolucijo ter da so nezmotljivi in nenadomestljivi. Ta opozicija izraža svoje nezadovoljstvo z obračuni, s tako prakso odnosov v ZK, ki onemogoča dialoge, borbo mnenj in dialektično iskanje pravilne in najboljše poti revoluciji. Nekaj te opozicije je namenjeno seveda tudi tistim in takim idejam in zahtevam samoupravljanja, ki nimajo podlage v stvarnosti, ki so stvar daljne prihodnosti in ki zlasti idealizirajo vsakega manualnega delavca in istovetijo njegovo zavest in vlogo z zavestjo in vlogo razreda. Pri tem podcenjujejo pomen dela, znanja, znanosti in tehnike ter tako hote ali nehote odpirajo vrata primitivcem ter slabemu delu. Sedanja opozicija v ZK je torej logična posledica nekega stanja v njej; je rezultat dekretirane "enotnosti", premajhne demokratičnosti v vrstah ZK, prevelike avtoritarnosti in ne nazadnje tudi tiste ideološke stagnacije ter ortodoksnosti, ki postaja sedaj alfa in omega dnevne politike avantgarde, ki

noče in ne more videti ter upoštevati spremenjenih zgodovinskih in konkretnih okoliščin.

To pa bi bilo možno samo pod pogojem, če bi povečali demokratične odnose in borbo mnenj v ZK ter preko odprte konfrontacije predlogov, pogledov in stališč gradili enotno politiko. Priznali bi torej neenotnost kot objektivno posledico dane stvarnosti ter jo s tolerantnim in organiziranim dialogom premagovali in tako utrjevali našo enotnost. Če bi tako nadaljevali in delovali, bi ostala fronta samoupravnega socializma v osnovi enotna in ostala bi dovolj odprta vrata za dinamičen dnevni razvoj. Ker pa se to ni zgodilo, ker je bila ta pametna pot presekana, smo dobili in povzročili dvojno ali trojno škodo:

a). vrste pristašev in zagovornikov samoupravne poti so razbite;

b). idejnemu, teoretičnemu in demokratičnemu razvoju in razmišljanju so privezane nepotrebne uteži, strahovi in zapreke;

c) ohrabrile in okrepile so se stalinistične sile v Jugoslaviji.

In tako se tudi mi nismo izognili dialektični zakonitosti in boju med starim, ki umira in odhaja v zgodovino, in novim, ki se rojeva in vstopa v življenje. Kajti zgodovina in izkušnje nas uče, da nikoli niso v družbenih gibanjih ali strankah množične izključitve in hajke temelj, na katerem se gradi njihova enotnost. Vedno so bili in bodo taki spopadi, nesporazumi in razhajanja začetek novih spoznanj, vrednot in ciljev. Taki boji in obračuni so bili in bodo vedno znanilci nečesa, kar prihaja in pride prej ali slej. In tudi sedaj in v tem primeru je in bo tako. Tito je s svojo revolucionarno gardo in ob podpori vseh narodov Jugoslavije zrušil ideološko in politično nadvlado Stalina v mednarodnem komunističnem gibanju. To je bila njegova največja zgodovinska zmaga. Sedaj pa se mu približuje tudi največji zgodovinski poraz: prihaja čas, ko bo premagana njegova ideološka in politična nadvlada v ZKJ in Jugoslaviji. Mogoče je ne bo dočakal, zagotovo pa jo bodo dočakali njegovi stari sodelavci, predvojni revolucionarji. Stari Latinci so rekli: časi se spreminjajo in mi se spreminjamo z njimi. Jaz dodajam: Mi ne vedno in ne dovolj!

20. februar

Čilska revolucija je premagana. Allende je mrtev. Revolucija in kontrarevolucija na tej in na oni strani barikad analizirata pridobljene izkušnje. Allende ni bil tako srečen kot Castro. Allende je bil pravilo, Castro izjema. Prvi je delal revolucijo z ustavo, zakoni, glasovi, pravico; drugi s puško in krvavim nasiljem. Alliendejeva veličina je v tem, da je verjel v najbolj humano, nekrvavo zmagovito pot revolucije. Hkrati pa je v tem tudi njegova največja zmota, ki jo je hrabri plačal s svojo glavo. Njegov program je bil revolucionaren, z njim je bistveno prizadejal razredne interese in materialni položaj domačega in tujega kapitala. Njegova politika je bila kot drzna partija šaha, v kateri je igralec, ki je imel črne figure in vodil napad, zamenjal vrstni red potez. Svojemu nasprotniku je napovedal mat; ko pa je analiza pokazala, da nima dovolj sil, da bi ga dejansko matiral, je ponudil remi. Črni bi moral že od samega začetka igrati na remi. Tako pa je beli, potem ko je ugotovil, da črni nima moči matirati ga, sam prešel v protinapad in zmagal. Allende je pozabil ali pa spregledal, da se noben kapital, nobena buržoazija, nikjer in nikoli prostovoljno ne odreče svojih razrednih

interesov in položaja. Odreče se jih brez boja samo tam in takrat, ko je odnos sil tak, da bi bil boj zanjo samomor. Ko govorim tu o silah, ne mislim na moralno - politične sile, mislim na puške! V razrednem revolucionarnem spopadu vedno odločajo puške, neposredno ali pa posredno. Če bi Allende imel za seboj vojsko ali oborožene delavce, da bi branili njegove revolucionarne zakone, potem bi tudi mirna in ustavna pot vodila v socializem. Toda kasarne so bile na nasprotni strani; delavci niso imeli orožja - politika Allendeja pa je bila revolucionarna in nastalo je vprašanje, kdo bo koga! Odločile so puške! Zaenkrat brez pušk ni revolucije in niti ni nujno, da pokajo. Važno je, da so v njenih rokah. Brez pušk so lahko samo reforme, premišljene, postopne, pomembne, korak za korakom. Torej še vedno ostane tudi mirna pot v socializem. Ampak hitrost premikanja na tej mirni poti je OBVEZNO počasna, nobenih revolucionarnih skokov in prehitevanja. V nasprotnem bo zmagala kontrarevolucija. Tako je bilo v Čilu, tako bi bilo tudi v Italiji, Franciji, Nemčiji, na Japonskem in še kje. To je verjetno nauk, iskanje in opozorilo preproste čilske revolucije in junaške Allendejeve smrti.

17. februar

V Sovjetski zvezi so vzeli državljanstvo Solženicinu, Nobelovemu nagrajencu, in ga izgnali na zapad. Stalinistična mentaliteta in strahovi so v SZ še vedno tako močni in vplivni, da ta ogromna in močna država oziroma njeni oblastniki ne morejo prenesti nekaj romanov tega pisatelja, ne glede na to, ali so zgodovinsko bolj ali manj točni, umetniško bolj ali manj kvalitetni. Solženicin ima razloge, da sovraži stalinizem. Sovraštvo v literarnem ustvarjanju pa ni vedno zaveznik dobre literature. Toda ne glede na to, Solženicin slika tiranijo, ker hrepeni po svobodi; preganja krivico, ker ljubi pravico; piše o temnih straneh življenja, ker si želi, da jih ne bi bilo ali da bi jih bilo čim manj. V tem svojem hrepenenju po bolj človeškem hrepenenju, po boljšem življenju zaide v idealizem, v religioznost in pravoslavno mistiko. Svoj ideal vidi v očiščenem pravoslavju; spominja me na našega Kocbeka, ki so mu prenovljeni katoličani in duhovno obnovljena katoliška cerkev tudi bili višek humanizma in perspektiva človeštva ali vsaj perspektiva slovenskega naroda. Gotovo je tako prepričanje Solženicina in tudi Kocbeka (oba sta umetnika in ne politika) odraz in odmev na neko stanje duhovnega sveta in življenja, in to tistega in takega, v katerega revolucija in socializem še nista prodrla ali nista dovolj prodrla in ga dovolj spremenila. In ta svet in njegova moralno-iracionalna podoba ni niti majhen niti nepomemben. Živi in bo živel še zelo zelo dolgo; spreminja se tako pod vplivom novega družbenega reda kakor tudi zaradi svoje notranje potrebe, dinamike in logike. Ni slučajno, da npr. nekateri umetniki kot posebni analitiki življenja, njegovih podob in odnosov nastavljajo taki stvarnosti svoje zrcalo. Tudi tako je v vsaki umetnosti nekaj mističnega, nerazumljivega in neizmerljivega. Ni umetnosti brez njene notranje duhovne frekvence, ki je tem večja, čim bolj združuje dano in iskano: minljivo in večno; včeraj, danes in jutri; materijo in duhovno življenje in smrt. Zlasti ruska literatura je polna tega; Tolstoj, Dostojevski, Gogolj, Čehov in tudi Gorki so nazorni dokazi za to. Če pa umetnik vidi in čuti pred seboj - in to pravico in svobodo ima - predvsem in samo iracionalni moralno - mistični del življenja in če ga ljubi, če mu je vdan, če veruje vanj, če precenjuje njegov pomen v nekem zgodovinskem trenutku in če ga hoče izboljšati, preroditi - tedaj se izpostavi nevarnosti, da bo politično obsojen, diskvalificiran od tistega dela družbe ali oblasti, ki želi ta del življenja, ki ga sicer še priznava kot začasno nujno zlo, čim prej uničiti. Taki nesporazumi in konflikti med umetnostjo in politiko odnosno oblastjo so vedno bili in

verjetno bodo. Niso torej nobena samo sovjetska ali socialistična posebnost. Skoraj vsi veliki umetniki in vizionarji so to občutili ali se vsaj s tem protislovjem srečali, če so se podali raziskovati in prikazovati to stran življenja in človeka.

In ker se je na tako umetniško Golgoto podal tudi Solženicin, je doživel tudi vse njegove trnove dogodke. V tem je vsa njegova zmota, krivda, zločin in tudi prispevek napredku in večji kvaliteti tistega duhovnega sveta (religioznega) ki še živi v SZ. Dovolj velika, da so ga izgnali; in vendar ne tako velika, da bi za vedno zginil v ječi, Sibiriji ali neznano kje, kar bi se mu zagotovo zgodilo v stalinskih časih. Torej kljub vsemu - vendar napredek. Tako so še stalinistični, da ga ne trpijo, in že tako demokratični, razumni in človeški, da ga nočejo ubiti. Izhod je pregon v inozemstvo. Leta 2000 pa bodo verjetno tudi v SZ pisatelji pisali neovirano o vseh grozotah stalinizma in o mnogih slabostih socializma. To ni najboljša tolažba za danes; in vendar boljša perspektiva za jutri.

Kravi za davek ali o našem kmetijstvu[7]

23. februar

Ta članek je rentgenska slika našega kmetijstva. To ni popolna slika ali diagnoza; je pa pokazala na izvor bolezni, ki ga napada in razjeda. Spominja me na pacienta, ki ima rano na želodcu; samo zaradi nje je težko bolan; nima apetita, hujša, slabo je razpoložen, razdražljiv, apatičen, nima volje do življenja in misli na smrt. Podobno je z našim kmetijstvom. Naš strah pred bogatim kmetom je glavni vzrok vseh bolezni v kmetijstvu.

Seveda ta strah ni od včeraj. Nima samo davčnih vzrokov; davki so že posledica ideološkega in političnega strahu, ki smo ga podedovali od Stalina, od oktobrske revolucije in njenih izkušenj. Borili smo se zoper ta strah; preganjali smo ga, toda nikoli se ga nismo povsem otresli. Vrgli smo ga skozi vrata na cesto, in hudič je zopet prilezel nazaj skozi okno. In tako v kolobarju, leto za letom, desetletje za desetletjem. Sprejemali so se sklepi, taki in drugačni; pisale resolucije in filozofsko-teoretični članki. Kardelj in Bakarić sta bila najbolj glasna in učena dolgo vrsto let. No, nekaj smo dosegli z družbenim sektorjem kmetijstva. S privatnim se nismo premaknili skoraj nikamor. Obračali smo ga sem in tja; naganjali ga v zadruge, kritizirali, hvalili, grozili, preganjali in podpirali. Rezultatov ni bilo. Čedalje več delavcev na tuje, čedalje več deviz za uvoz hrane; nobene ali zelo slabe perspektive za privatnega kmeta. To so glavni rezultati strahu pred bogatim privatnim kmetom.

Naše nezaupanje in strah pred privatnim kmetom sta imela in imata svoje ideološke in strateške vzroke. Naj jih na kratko povem. To so:

1). I d e o l o š k i

[7] V Delu je 21.februarja 1974 novinar Viktor Širec napisal članek z naslovom Kravi za davek, v katerem je opisal primer sadjarja Branka Rajkovića iz Svilajnca, ki je potem, ko je prodal ves svoj pridelek mladega sadovnjaka na štirih hektarih, vseh deset vagonov prvovrstnih jabolk, moral zato, da bi plačal davek, prodati še dve kravi.

a) Kljub vsem specifičnostim naše narodno - osvobodilne borbe - ki smo jih imeli, priznavali in poudarjali - je še vedno imel prevelik vpliv pri njenem ocenjevanju razredni obrazec oktobrske revolucije in doktrine kominterne. Vloga in doprinos kmetov v narodno - osvobodilni borbi je zato bila in je še podcenjevana. Če bi namreč globlje in z manj razredne šablone ocenili obnašanje in doprinos kmetov revoluciji, potem bi tudi globlje spoznali vse tiste razlike in specifičnosti, ki so tako zaradi ekonomskih razmer, v katerih je živel, kot tudi zaradi političnih spoznanj in zavesti našega kmeta sililo, da je v tako širokem obsegu podpiral in sodeloval v njej. Realna ocena njegovega sodelovanja v revoluciji bi potemtakem bila takorekoč tudi predpogoj za večje zaupanje vanj tudi po zmagi revolucije. Tako, večje moralno - politično zaupanje pa je bilo v tistih časih siromaštva in razdejanja edina podlaga za res specifično pot preobrazbe privatnega kmetijstva in njegovega povezovanja s socializmom.

b) Preveč klasično razredni oziroma sektaški odnos do privatnega kmeta, bi nujno - po tem pojmovanju - postal po zmagi revolucije nasprotnik socializma in opora kontrarevolucije, če ga ne bi nova oblast z vsemi sredstvi omejevala, zlasti ekonomsko in politično. Široko je zagospodaril med vodilnimi komunisti, zlasti po letu 1948, do kmeta odnos, ki je videl v njem dve duši. In tako je naloga - da ga rešimo one druge, satansko-kapitalistične duše in da mu pustimo samo revolucionarno-delavsko - zvenela skoraj mistično in religiozno. Od tu tudi taka zagnanost in prisila (s palico smo jih gonili v raj in zveličanje) pri ustanavljanju zadrug.

2. S t r a t e š k i

a) Ekonomsko neutemeljena, neuresničljiva in politično forsirana industrializacija, ki je podcenjevala pomen kmetijske proizvodnje

b) Izravnavanje standarda med mestom in vasjo je bilo politično in administrativno forsirano v korist mesta in združenega dela v takem obsegu, da je bilo vsako delo (in še tako nizka produktivnost) realno bolje nagrajeno od onega v privatnem sektorju kmetijstva. Slučaj Rajkoviča in njegovih jabolk dokazuje, da je tudi danes še tako. In kdo bi bil potem tako neumen, da bi ostal doma na kmetiji, če gre lahko v industrijo ali v Nemčijo.

Taka je globalna podoba naše kmetijske politike. Ali bi bila lahko drugačna? To je nazaj obrnjeno preroško vprašanje. Lahko bi bila. Teoretično. Pri naši dani zavesti, spoznanju in ekonomski situaciji pa ni mogla biti drugačna. Tudi vse ostale socialistične družbe, od SZ do Kube, so imele enak ali podoben odnos do privatnega kmeta. Edina izjema je Kitajska; toda šele po tem, ko je propadla takoimenovana politika velikega skoka. Sicer pa ima tudi Kitajska svojo kolektivistično doktrino v kmetijstvu, z edino razliko, da postavlja razvoj kmetijstva pred razvoj industrije. Ta strategija pa marsikaj spreminja v odnosu mesto-vas; ne sesa več vrednot iz vasi in kmetijstva v mesto in industrijo, kot je bilo na začetku takoj po vojni tu, pri nas, ampak jo pušča tam, ali jo celo preusmerja iz mesta na vas.

Pri nas kaj takega, mislim, ni prišlo nikoli v poštev. Samo industrializacija je lahko

omogočila hitrejši razvoj in dala, ustvarila podlago za temeljito socialno preobrazbo. Brez nje bi naš socialni program ostal na papirju. Bilo pa bi več uspeha, stabilnosti in bolje izrabljene vse naše možnosti, če ne bi do te mere zaustavili, ekonomsko in politično degradirali kmetijstva in zlasti privatnega kmeta. Ker je bilo storjeno to preje, ker mu je družba preveč vzela v eni obliki, mu bo morala, če bo hotela zravnati strukturo med industrijo in kmetijstvom, to vračati v drugi obliki. Čeprav sedaj ta strah pred privatnim kmetom, blagovnim proizvajalcem, počasi izginja (mnogo prepočasi), pa on ni ekonomsko sposoben dohiteti časa in njegovih potreb ter se postaviti na noge. Brez ekonomske pomoči družbe se to ne bo zgodilo. Glede tega smo pa še daleč od resne politike in učinkovitosti. Spominjam se, s kakšno opreznostjo smo predložili skupščini 1949. leta v intervencijskem skladu prvih 300 starih milijonov za kreditiranje privatnega kmeta. V Sloveniji in tudi drugih republikah obseg teh kreditov hitro narašča. Kljub temu pa je to kaplja v morje. Vse do srede šestdesetih let je bilo uradno mnenje, da privatni kmet ne sme imeti traktorja. In zato je dobil kredit, če je kupil avto Crvene zastave, ni pa mogel ali smel kupiti traktorja za svoj denar. Sabotaža?! Ne! Jalova filozofija; suhoparna doktrina; čisti odnosi nad vse! Podcenjevanje tehnike in precenjevanje politike = politična propaganda!

Ni težko razumeti ali opravičiti pretiranega strahu pred privatnim kmetom in prevelike socialne vizije in vneme v korist proletariata v tistih prvih povojnih letih, polnih pomanjkanja in grozečih nevarnosti kontrarevolucionarnih poizkusov. Mnogo težje je razumeti podobne strahove in utvare danes. Ni jih mogoče razumeti in upravičiti sedaj, ko smo bogatejši, ko so se tako spremenile politične ter gospodarske razmere in ko so izkušnje take politike tako zgovorne in polne konkretnih (negativnih) dejstev. Toda vse zaman; sadjar Branko Rajković bo še prodajal krave - kako dolgo še?! - da bo plačal davek od dohodka svojega sadovnjaka.

Najstrašnejše vezi družbe so verige njenih lastnih predsodkov! Največje prevare človeka so megle njegovih lastnih nazorov, in to tistih, ki jih stvarnost vsak dan znova zanika. S takimi vezmi predsodkov in meglo nazorov je še vedno obremenjen naš socializem v svojem odnosu do kmeta. Res, čim večje bo to nasprotje, čim večja in absurdna je in bo ta obremenitev, toliko bolj blizu je in tudi bo pravo spoznanje, streznitev in rešitev!

27. februar

Ustavni mlini meljejo naprej z nezmanjšano srditostjo. V marsičem in marsikdaj ropotajo v prazno. Ker ni dovolj volje, znanja in poguma, da bi slikali in analizirali našo družbo in socializem tak, kakršen je in tak, kakršen še dolgo bo - nam ponujajo meglo in fraze, prepisano učenost in zmedeno modrost o najbolj napredni družbi združenega dela, o Marxovi republiki in o marxističnem čudežu, ki je pri nas postal dejstvo. Čisto malo manjka, pa bi korakali v komunizem, kot so že nekolikokrat Sovjeti. Kakšna fikcija nečesa in nekoga! Zakaj? Čemu? Zato, ker sta naša revolucionarna misel in dejanje začela izgubljati stik z življenjem. Zato, ker je stvarnost težka in trda, so izgleda potrebne pravljice in pravljičarji o marksistični Indiji Koromandiji.

Delavce in državljane pa čedalje manj briga oblast in borba zanjo; čedalje manj razumejo njene institucionalne oblike in zapletene mehanizme. Njih zanima njihov materialni položaj,

standard in duhovna osebna svoboda in nadstavba, ki si jo izoblikujejo in izpopolnjujejo lahko ali pa tudi ne na podlagi takega ali drugačnega njihovega materialnega stanja in možnosti. Njihova skrb in zahteva ni predvsem boj za oblast, za več oblasti, ampak je za več kruha, več stanovanj, večji standard, manj dela, več prostega časa in svobode. V kolikor hočejo več oblasti, je to včasih povezano tudi z utvaro, da več oblasti pomeni vedno tudi več kruha in večji dohodek. To pa je lahko res, lahko pa tudi ne. V kolikor je oblast še od množičnega vpliva oddvojena sila, v toliko je to točno; v kolikor bolj pa oblast postaja družbeno-strokovna funkcija, kolikor bolj se depolitizira, toliko bolj postaja propagandni hrup o prevzemu oblasti po delavcih ali prazno leporečje ali pa nevarno igračkanje z ognjem. Ne prvo ne drugo pa ni v korist delavskega razreda in strokovnemu in ekspeditivnemu opravljanju javnih zadev in to povsod, od tozdov do federacije, od gospodarstva do kulture. To bo v naslednjih letih pokazala praksa. Imejmo srečo, da ne bo tega kazala kot farso, anarhijo in diktaturo, ampak kot postopen razvoj, v katerem bo izdržalo izpit samo tisto, kar je res v korist delovnemu človeku, vse ostalo pa bo odnesla voda ali bo ostalo kot prazna beseda na papirju; bodočnosti v nasmeh in sedanjosti v grenkobo.

Dragi Ciril![8]

Bridko sem se nasmehnil, ko sem zvedel, da si odstopil kot predsednik vseh književnikov Jugoslavije. Verjamem, da nisi bil preveč srečen in navdušen nad to funkcijo. Kljub temu pa bi usoda lahko počakala do kongresa, kjer bi se poslovil, obdan s predsedniškimi uspehi in slavo. Obrnilo pa se je drugače. Napravil si greh ali pa napako in vsega je bilo konec. Ti si človek preudarnosti, demokracije in strpnosti; bolj si navdušen, kot zagnan; bolj trezen, kot zagrizen; več misliš in manj kimaš; bolj ceniš dobrega človeka kot pa dobre ideje. Ne verjameš v nezmotljivost avtoritete; ne spoštuješ tabujev; ne ljubiš besednih parad, ampak vrtaš in vrtaš v tiste svoje Tolmince, v njihovo govorico, v hribe, v njihove ... (rokopis neberljiv, op. ured.), doline, grape in kotanje, v katerih žive, garajo in se bore za svojo srečo! Ker si tak, tudi tvoji literarni in pripovedni mlini ne ropotajo v prazno; ni v njih nerazumljive učenosti, nabreklega patosa, pretiranih obljub in slepega sovraštva. In v takem tvojem bistvu tiči začetek tvoje predsedniške pogube. Mislil si pač v svoji pisateljski, človeški in politični naivnosti, da danes tu in pri nas velja sila in moč argumentov. In zato se nisi zbal, če bi na vaš kongres prišli tudi razni antikristi in ne samo bogaboječi verniki. Naj pridejo, naj povedo in razkrijejo svojo krivo vero, si mislil in vzkliknil: Ne bojimo se jih! Resnica in pravica sta na naši strani. Čemu strah! Potolkli jih bomo, osramotili ali celo prepričali, če so v zmoti in če v svoji nevednosti in neumnosti širijo škodljive nauke. Tako si govoril. Verjetno si že pripravljal to in ono, kar bi podkrepilo in utrdilo zmago naših idej, naukov in argumentov. Uštel si se! Zmotil si se! To je napaka ... , več kot napaka; to je liberalna zabloda, ki odpira vrata satanu in kontrarevoluciji ... , in zato, dragi predsednik, danes še predsednik in nikdar, nikdar več?!

Sedaj menda, dragi Ciril, veš in razumeš, kaj velja; danes in tu predvsem veljajo argumenti sile in moči in ne sila in moč argumentov. Premišljuj o tej resnici in naj ti ne bo žal, da si se

[8]Ciril Kosmač, rojen 1910, slovenski pisatelj, scenarist in prevajalec, član SAZU, med NOB je bil glavni urednik Slovenskega poročevalca, umetniški vodja Triglav filma, predsednik Društva slovenskih pisateljev, predsednik Zveze književnikov Jugoslavije, umrl.

boril zoper nje. Nisi sam v tem boju; čedalje več nas je; nisi bil samo ti poražen v njem, bili smo poraženi tudi drugi. Čim bolj se bomo borili - in to vsi, od politikov do književnikov, od dna do vrhov, toliko manj bo poraženih med nami in toliko več bo zmag človeškega razuma in duha.

Prelij to spoznanje in izkušnjo v balado o predsedniku in trobenti. Imej se dobro, več pisateljuj in manj predsednikuj!

Tovariški pozdrav

Stane

(P.S. Neodposlano pismo Kosmaču!)

1. marec

Včeraj sem bil v skupščini. Sprejeli smo slovensko ustavo. Ona je hčerka zvezne in zato ima tudi vse njene prednosti in pomanjkljivosti. Čutilo se je, kako je bil organiziran svečan poudarek na tem dogodku. Verjamem, da so vsi, poslanci in tudi jaz s prepričanjem glasovali za ustavo. Ni pa jih bilo mnogo, ki bi tudi svečanost trenutka doživljali tako, kot jo je organiziral protokol. Ta evangelijska zagnanost ne dobi in ne dobi pravega odziva. Tudi sama to čuti. To pa je nevarno! Lahko jo spremeni v slepo sovraštvo in strah! Čudim se, da tudi ob taki morebitnosti ostajam miren; duhovna, moralna in razumska samozavest se utrjuje v meni. Mirno in lahkotno sem po glasovanju zapustil to hišo, v katero se najbrž ne bom kmalu vrnil.

Zdenko Roter[9] mi je na seji delal družbo, živahno sva govorila. Ko sva skupaj tudi odhajala, sem se spomnil Dantejeve Božanske komedije:

Ti le za svojo zvezdo kreni,
pa slavnega ne boš zgrešil pristana,
čeprav sem videl v lepšem te življenji.

8. marec

Dan žena. Razumem in podpiram boj za enakopravnost žena. Moški in ženska bosta nekoč enakopravna; danes še nista. Enaka pa ne bosta nikoli! Dokler bo obstajala kakršnakoli delitev dela v družbi, bo to imelo svoj odraz tudi na delitvi dela med moškim in žensko, možem in ženo! Ta delitev bo vse manj in manj izraz neenakopravnosti, ki mora izginiti, in bo vse bolj in bolj pogoj in smisel vse večje produktivnosti dela družbe in lažjega, bolj človeškega življenja družine.

[9]Zdenko Roter, rojen 1926, doktor znanosti, udeleženec NOB, po vojni služboval v organih za notranje zadeve, nato služboval v CK ZK Slovenije, poslanec, redni profesor na FSPN.

To je cilj in smisel dneva žena. Kar pa se sedaj pri nas ta dan dogaja, mislim na to neokusno veseljačenje, ženski "auf biks" in pijančevanje, pa postaja bolj podobno karnevalu kot pa resnemu moralno političnemu delovanju. To je samo ena prilika več, da je propaganda navdušena, nekateri zaskrbljeni in zaskrbljene, mnogi pa pijani in pijane!

13. marec

Zelo pestra postaja ta moja internacija. Sedim na obsežni lestvici svojih interesov: politika, ekonomija, kultura, umetnost, marksizem, zgodovina, filozofija, vojne vede....Mislim je prostrano, dejanjem tesno! Upam, da uradi tudi vestno snemajo in poslušajo vse naše živahne in številne pogovore o gospodinjskih pomočnicah, o dnevnih čenčah, šolskih dogodkih, o zdravju, boleznih in smrti, o znancih in sorodnikih, o vnukih, babicah in prababicah, o Tanči gori, Stahovici in Borovnici. Zdi se mi, da igramo komedijo o dvojnem življenju čedalje bolj uspešno in prepričljivo. Kljub temu mi je včasih težko. Žal ne spadam med tiste, ki jih je blagroval Hamlet:

Blagoslovljentisti,
ki v njem sta strast in um tako stopljena,
da prstom ni Fortuninim piščal,
ki nji na voljo poje.

Pravica naroda do samoodločbe

19. marec

Ponovno sem bral Leninove spise o nacionalnem vprašanju. Človek dobi vtis, da niso nič izgubili na svoji aktualnosti, čeprav so stari več kot 50 let. Preizkusni kamen nacionalne politike je slej ko prej ostala pravica naroda do samoodločbe s pravico do odcepitve. Z odnosom do te pravice so se že v Leninovih časih razlikovali internacionalisti od nacionalistov, revolucionarji od frazerjev, dejanja od gesel, teorija od prakse. In tako je ostalo vse do današnjih dni. Tudi danes je to vprašanje preizkusni kamen za dosledno, marksistično in demokratično politiko v nacionalnem vprašanju. Tako tedaj kakor sedaj izgleda pravica naroda do odcepitve mnogim marksistom in komunistom kot nekaj, kar velja za kapitalizem; v socializmu pa s to pravico ni kaj početi; še več, lahko je celo nevarna. Tako tedaj kakor sedaj priznavajo nacionalna gibanja v kapitalizmu, polkolonijah in kolonijah kot nekaj naprednega in revolucionarnega. Ta ista gibanja, zahteve in nacionalne prizadetosti, če do njih pride v socialističnih državah, pa mnogim izgledajo kot smrtni sovražnik socializma.

In tako znotraj marksistične teorije in prakse, znotraj delavskega in komunističnega gibanja, obstaja neka dvojnost in pokvarjenost do samoodločbe narodov, vključno s pravico do odcepitve, samoodločba in odcepitev nekega naroda v kapitalizmu je seveda progresivna, vsi jo podpiramo, hura, brez omahovanja. Samoodločba, svobodna agitacija za okrepitev in odcepitev v socializmu, bog nas varuj! To je izdaja socializma in kontrarevolucija. Tako nekako se na ta vprašanja, odnose in slučaje gleda danes v mnogonacionalnih, socialističnih državah in zdi se mi, da tudi pri nas v Jugoslaviji ni drugače. V začetku tega stoletja so mnogi marksisti - med njimi celo taki kot Roza Luxemburg in Trocki kakor tudi mnogi socialdemokrati - menili, da v socializmu s samoodločbo narodov v smislu odcepitve ne bo

kaj početi. Lenin je zoper to tezo vodil ostro borbo in tudi zmagal, vsaj teoretično, vsaj v sprejetih programih in dokumentih boljševiške partije in kominterne. Toda še za časa njegovega življenja so v praksi v Sovjetski zvezi, zlasti po zaslugi Stalina stvari izgledale drugače. Kasneje pa so se razvijale tako, kot da ni s pravico do odcepitve kaj početi; oziroma da jo je tisti narod, ki se je priključil tej ali oni socialistični državni skupnosti, enkrat za vselej izkoristil in da nima do nje več pravice. Tako je mislil in delal Stalin. S takimi trditvami in teorijami so tudi pri nas centralisti pojasnjevali tisto ustavo v kateri ni bilo zapisane pravice narodov do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve.

Seveda pa je taka pravica, četudi je v ustavi zapisana, zgolj deklaracija, če ni možna svobodna agitacija zanjo. Zapisana pravica ima namreč šele tedaj svoj smisel, lahko postane praksa in dejanje in ne samo geslo ali fraza, če se delavski razred in njegova politična organizacija ali posameznik tudi svobodno opredelil do nje in lahko zanjo tudi bori. Na žalost pa tako daleč in do te stopnje demokracije socializem še ni prišel. Toda prišel bo, o tem ne more biti dvoma! Dokler bodo v mnogonacionalnih socialističnih skupnostih vsa gibanja in poizkusi, ki bi imeli za končni cilj novo samoodločbo nekega naroda in z njo povezano možno odcepitev, ustanovitev lastne države ali priključitev kaki drugi socialistični državi, takoj proglašena za separatizem, nacionalizem, za kontrarevolucijo ipd., vse dotlej ni mogoče misliti in trditi, da je polno uresničena pravica nekega naroda do samoodločbe in odcepitve. Doslej so taka gibanja, ideje in želje bile; toda stalinizem kot antinacionalna socialistična praksa jih je vedno v kali zatrl. In samo s tem dejstvom in s tako prakso in odnosom do teh nacionalnih zahtev je možno pojasniti pojav, da je bilo mnogo dobrih komunistov, revolucionarjev ožigosanih in obsojenih zaradi nacionalizma, šovinizma in separatizma. Med njimi je bilo v Sovjetski zvezi mnogo starih boljševikov in prekaljenih ter poštenih revolucionarjev; med njimi je bil Gomuljka na Poljskem in Husak v Slovaški; in Dubček v Pragi; in v nekem smislu v televizijski oddaji Iz oči v oči tudi pisec teh spominov, čeprav on sam ni nikoli agitiral ali imel vizije za odcepitev Slovenije od Jugoslavije. Res pa je, da načelno tudi take možnosti nisem izključeval. Za mene ni nikoli bila samo tista znana alternativa Slovencev: Jugoslavija ali smrt oziroma vesoljni potop! To geslo je centralistično, starojugoslovansko, čeprav z novo zastavo! Zanj so se zavzemali centralisti in unitaristi; podpirali so ga tisti mladoletni slovenski politiki, ki niso znali misliti resnično svobodno, slovensko, polnoletno! Jugoslavija da; toda ne vsaka in za vsako ceno! Torej taka, ki daje tudi Sloveniji v njej tak položaj, da je z njim tako zadovoljna, da ne išče in razmišlja o kakšni drugi rešitvi. Taka je bila vedno moja nacionalna in jugoslovanska ideja in vizija. Pravice, ideje in vizije sem vedno priznaval tudi drugim narodom Jugoslavije.

Dosedaj ni bilo razlogov boriti se za novo samoodločbo slovenskega naroda. Toda v to smer in k takemu programu bi nas pripeljali in prisilili dogodki, centralistična politika, ki je prevladala v začetku šestdesetih let. K sreči je v sredini prejšnjega desetletja bila premagana in odstranjena in začel se je proces novega odpiranja in reševanja mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji, ki je končno pripeljal k sedanji ustavi in novi podobi, bolj ustrezni podobi in praksi federacije v njej. Ali bo to zadostovalo? Bo to zadovoljilo Hrvate, Srbe? Samo prihodnost bo dala odgovor na to vprašanje.

Vsekakor pa samoodločba vsakega naroda in njegova pravica do odcepitve tudi v socializmu ni, ne more in ne sme biti tabu za njegov delavski razred, za njegove socialistične patriote in komuniste. Taka njegova pravica, možnost in vizija mora biti tabu za ostanke njegove buržoazije, ki bi jo hotela in želela izkoristiti tako, da bi pod krinko samoodločbe in odcepitve agitirala za restavracijo kapitalizma. Seveda taka možnost in nevarnost obstajata in bosta še dolgo obstajali. Zato mora biti diktatura proletariata vsakega naroda, kjer je zmagal socializem, dovolj zrela, modra in oprezna, da se te nevarnosti zaveda, da ne dovoli, da se razvname in da jo, če je treba tudi s silo v kali zatre. Mislim, da so bile vse dosedanje diktature proletariata v vseh deželah socializma taki svoji nalogi dorasle. To oceno potrjuje tudi praksa, saj ni nikjer uspelo buržoaziji pod krinko samoodločbe in odcepitve obnoviti kapitalizma.

Toda diktatura proletariata oziroma socialistična demokracija vsakega naroda oziroma večnacionalnih držav, kjer je zmagal socializem, se mora zavedati, da nacionalno vprašanje (in z njo povezana samoodločba) ni rešljivo enkrat za vselej. Biti mora in bo vedno odprto, dinamično in spreminjajoče. Samo tako je možno zagotoviti in pospeševati zgodovinsko neogiben proces nastajanja, povezovanja in istočasnega stapljanja vseh svobodnih narodov v splošno socialistično, človeško skupnost.

Socialistična demokracija, teorija in praksa sodobnega marksizma in komunizma mora zelo paziti, da ne bo upravičene nacionalne zahteve delavskega razreda, revolucionarjev in komunistov nekega naroda metala v isti koš kot topogledne zahteve razrednega sovražnika, ki jih hoče taktično izkoristiti, da bi dosegel neki drugi cilj. Zahteve prvih potiskajo kolo zgodovine naprej, čeprav trenutno nekaj, kar je že združeno, razdružujejo, zahteve drugih obračajo kolo zgodovine nazaj. Ni vedno enostavno razlikovati prvo od drugega; tembolj, ker se na sedanji stopnji družbenega razvoja pomeša drugo s prvim. Tako je bilo na Madžarskem 1956. leta; v Češkoslovaški 1968. leta in v Sloveniji 1969. leta (cestna afera), čeprav v teh primerih ni bila nikjer postavljena zahteva za novo samoodločbo ali odcepitev. Na Madžarskem in v Češkoslovaški bi bila tudi nesmiselna, saj so to samostojne države. Toda v vseh teh slučajih je bila prisotna poleg ostalega tudi nacionalna prizadetost.

Torej razlikovati prvo od drugega in s tem, če se pokaže dovolj razumevanja do prvega, se tudi drugemu (razrednemu sovražniku) vzame veter iz jader, to je naloga trenutka in zahteva napredka. Žal mi je, toda kot pripadnik majhnega slovenskega naroda moram ugotoviti, da praksa in teorija v večnacionalnih socialističnih državah, vključno z Jugoslavijo, ni bila doslej vedno na višini take svoje naloge. Bila je premalo ustvarjalna, premalo iskajoča in pogumna, kadar je šlo za nove rešitve nacionalnih pravic in odnosov v socializmu. Bila je in je še preveč pod vtisom prakse in državnih oblik, ki jih je zapustil kapitalizem. Prveč modruje in sanja o veličini velikih držav in pri tem pozablja, da so v zgodovini razpadle vse velike države, mnogonacionalne tvorbe, ki so bile zgrajene na premajhni nacionalni svobodi. Prepričan sem, da bo zgodovina dokazala, da bodo enako usodo doživele tudi v socializmu. Skratka, trdim in opozarjam, da socializem niti v praksi niti v teoriji v tem polstoletju, kar v praksi obstaja, ni pokazal dovolj razumevanja v svojih lastnih hišah za pravice zlasti malih narodov do samoodločbe in odcepitve. Te pravice, ki so jih ti narodi v neki zgodovinsko-revolucionarni situaciji tako ali drugače uresničili, izgleda da so sedaj več ali manj mrtve ali

vsaj zamrznjene. So sicer zapisane in priznane, toda prekletstvo nanje, če bi jih hotele socialistične sile nekega naroda, ponovno, sedaj in tu, oživeti, pretehtati in oceniti. V tem pogledu socializem še ni bil dorasel svoji zgodovinski nalogi. Prihaja čas, ki bo potrkal tudi na ta vrata; mnogi pretresi in razočaranja nas čakajo; mogoče tudi Jugoslavijo! Iskreno želim - da ne! Močno se bojim - da! Slej ko prej pa sledeče Leninove besede ostanejo tako za nas, jugoslovanske komuniste, in še bolj za mnoge druge kot samo deloma izpolnjen program in vizija:

"Smo za to, da se narodi spojijo, toda nasilna spojitev in prilastitev ozemlja, kakor opazujemo dandanašnji, ne moreta voditi k prostovoljnemu državljanu, če ni svobode odcepitve... Kajti v resnici ne vemo in ne moremo vedeti, koliko bo zatiranih narodov, ki se jim bo zdela v praksi potrebna odcepitev, da bi vnesli svoj prispevek raznoterosti oblik demokracije in oblik prehoda v socializem. Da pa je odrekanje svobode do odcepitve velikanska teoretična napaka, v praksi pa usluga šovinistom zatirajočih narodov, to vemo, vidimo in otipljivo čutimo vsak dan... Kadar torej govore: samoodločba v socializmu ni potrebna, je to takšen nesmisel, takšna obupna zmeda, kakor bi kdo dejal: demokracija v socializmu ni potrebna."[10]

27. marec

Včeraj je imel Kardelj dolg govor v Ljubljani[11]. Tolmačil in obračunaval je s preteklostjo oziroma s svojimi resničnimi ali umišljenimi nasprotniki, ki naj bi po njegovih besedah bili skrajno nevarni socializmu. Menil je, da je med njimi del bivšega vodstva v Hrvaški, Srbiji in Sloveniji. Med njimi sem jaz na prvem mestu.

Ostal je zvest svoji stari metodi, ki končno ni njegova, stara je kot je stara politika in politična borba, da namreč namen posvečuje sredstvo. Najprej je vse nas, ki nismo mislili in tudi ne mislimo točno tako kot on in njegovi somišljeniki in apostoli razvrstil v klane in frakcije, potem pa je naše delovanje brez kakršnihkoli dokazov obremenil z raznimi naglavnimi grehi tega sveta. Pokazal je, kaj bi bilo, čeprav še ni bilo. In tako je vse opravljeno. Edina ideološka resnica je njegova resnica! Vse, kar se ne strinja z njim, ki misli drugače, je klan, frakcija in začetek izdaje socializma in samoupravljanja. In ker za izdajo samoupravljanja, za klan in frakcijo - po znanih in veljavnih načelih diktature proletariata in demokratičnega centralizma - ni demokracije, smo tudi s tega vidika zbrisani (vsaj formalno) izpred obličja resnice, pravice in morale. Tako izgleda in tako se sklene Kardeljev krog demokracije in borbe mnenj.

Kljub temu pa je le moral v tem govoru zopet odkriti nekaj svojih kart, s katerimi sta skupaj z Bakaričem odigrala in še igrata glavno vlogo pri obračunu, ki se je začel jeseni 1971. leta. Pravi smisel (obračuna) pa je, znebiti se vseh osebnih političnih nasprotnikov in konkurentov. Še drugače, njegov smisel je brezobziren boj za oblast takih in podobnih ljudi,

[10] Lenin, Izbrani spisi, stran 157-159, CZ, 1974.

[11] Kardeljev govor o aktualnih vprašanjih notranje in zunanje politične situacije v Ljubljani, glej Delo 27.marca 74, zadnja stran.

ki so sebe in svojo dolgotrajno oblast poistovetili z oblastjo partije, revolucije in socializma. Osebna zabloda? Vsekakor! Deformacija? Tudi! Tragedija? Lahko! Spretnost? Vredna občudovanja!

Moram pa kljub temu pripomniti, vsaj kar se mene tiče, da nisem nikoli menil, da je treba Kardelja politično likvidirati. V mnogih stvareh sem se z njim strinjal in se še danes strinjam. Bile pa so zadeve, ki jih je on zagovarjal, meni pa so izgledale nepreprečljive, preveč abstraktne in ideološko in teoretično preveč umetno skonstruirane. No, kljub vsemu sem ga imel vedno za vsega spoštovanja in upoštevanja vrednega in zelo koristnega sodelavca, voditelja, nikakor pa ne za genialnega stratega revolucije in za nezmotljivega boga. Zdi se mi, da se čedalje bolj pogreza v svoj abstraktni filozofski in institucionalni svet in da postaja čedalje bolj (patološko) nestrpen do vseh, ki niso fanatični občudovalci njega in njegovih idej. To nestrpnost, v kateri je že tudi nekaj sovraštva, čedalje manj spretno skriva in čedalje bolj drsi v območje aktivističnih pogromov, kar sicer ni bila njegova navada. Zadnji govor je prežet s takim tonom in občutkom, kljub temu da je v njem še vedno nekaj besednih "teoretičnih učenosti in filozofskega sijaja".

Dejansko temperaturo njegove duše in nestrpnih strasti (lahko tudi bolezni) odkrivajo drugi dogodki in drugi ljudje. Eden od takih je Sergej Kraigher. Samo 15 dni pred tem govorom, v katerem so s tako velikimi in načelno donečimi besedami prikriti tako majhni in osebni razlogi in nameni, je bil (Kraigher) bolj odkrit v pogovoru, ki ga je imel s F. Hočevarjem[12]. Ko ga je kritiziral, ker ni hotel sprejeti funkcije člana ustavnega sodišča SRS, mu je med drugim dejal:" Tudi ti si bil eden od tistih, ki je podpiral Kavčiča in to še potem, ko je postalo jasno, da ga bo treba likvidirati, zato ker nasprotuje Kardelju!" To je prava beseda in odkritosrčnost! Torej nič tehnokratizma, nobene prevelike socialne diferenciacije. Nobene besede o pomanjkanju elektrike, o nacionalizmu ali o tem, da sem odrival ZK! Vse to so prazne fraze za propagando in pesek v oči nevednim in naivnim. Resnica je samo ena in v tem slučaju pogumno povedana: "Moramo ga likvidirati, ker nasprotuje Kardelju!" Bravo Sergej! Gotovo si bil srdit, da si bil lahko tako iskren in jasen! Lepo zahvaljen za tak trenutek!

30. marec

Nocoj sva šla z Angelco v Strunjan. To potovanje sva objavila svojim znancem po telefonu. Ob izhodu z avtoceste v Postojni so bili miličniki. Ker sem imel občutek, da so čakali name, sem rekel Angelci: "Sledeči avto z miličniki bo na avtobusni postaji v Strunjanu, kjer se odcepi cesta v naš zaliv!" Začudeno me je pogledala. Čez 70 minut sva ugotovila, da je bila moja napoved popolnoma točna! Naslednji večer sva se vračala. Napovedal sem kontrolo na Vrhniki, pri izhodu z avtoceste, in res je bila tam. Nad mojim gibanjem imajo torej operativno kontrolo, kot se tej pozornosti in policijski ljubeznivosti reče v strokovnem jeziku!

[12]dr.Franc Hočevar, podpredsednik v izvršnem svetu Staneta Kavčiča

4. april

Ko sem se vračal od Kragulja[13], sem obiskal kamnolom, pod katerim je bila nekoč hiša moje rane mladosti. V njej sem živel do svojega četrtega leta. Sedaj je ni več. Ostale so samo grozeče praznine kamnoloma, skale in kamenje, ki kvarijo harmonijo narave ter čepe zgnetene v strmih stenah, pripravljene, da vsak čas zdrknejo v globočino. Tako so grozile in se valile že tedaj, ko sem shodil in zato so me vedno opozarjali na to nevarnost in me podili iz kamnoloma. Ta nevarnost mi je ostala v zavesti in čutil sem jo kot nekaj trajnega in znanega, ko sem se danes vzpenjal po levem pobočju kamnoloma. Obstal sem v majhni kotanji in se zazrl v daljave pred seboj. Na levo je vas Ligojna, ki se razprostira po pobočju. Njene, z rdečo opeko krite hiše mi prikličejo v spomin temačno podobo te vasi iz leta 1942, ko so jo Italijani do tal požgali. Tedaj sem stal samo nekaj kilometrov bolj jugozahodno kot danes, opazoval temne gmote dima in rumeno - rdeče plamene, ki so uničevali vas, ter stiskal pesti v bolečini in srdu, hrepeneč po maščevanju. Na desno je Vrhnika; od tu je pogled nanjo precej skromen. Skriva se očem, ne pokaže svoje mladosti in novosti; od tu izgleda staromodna, pusta in dolgočasna. Kako vse drugačna je, bolj živahna, vesela, bogata in nališpana, če jo človek gleda z Ljubljanskega vrha ali od Trojice. Cankar je ne bi več spoznal. Kolovratil bi po njej sem in tja in iskal klanec siromakov. Ne tako daleč za njo se začenja Krimsko pogorje, s Krimom v ozadju, in pod menoj Ljubljansko barje, posuto z vasicami, prepredeno s kolovozi in jarki. In kot krona vsega, tam na sevorovzhodu, Ljubljana. Izredna slika pokrajinske razgibanosti, polna nasprotij in vendar tako ubrana v skladno celoto. Kako domače in ljubeznivo se mi kaže to obzorje. Zamaknjeno ga opazujem. Te dni mineva 50 let, odkar sem ga zapustil in odšel v širni svet. Ko se tega zavem, se vrne moj duh in spomin v mojo zgodnjo mladost.[14]

15. april

Zopet imamo prepir z Italijani. Njihova vlada je namreč 11. marca protestirala pri naši, zato ker smo ob mejni črti med nekdanjima conama A in B postavili napis: SFRJ - SR Slovenija. Obnovili so torej svoje zahteve po coni B in bi marširali še dalje, če bi bila prilika in možnost. Ta nova italijanska svinjarija ni zrasla samo na njihovem zeljniku. Mislim, da ji botruje Jalta oziroma tedanji (lahko pa tudi obnovljeni in sedanji) "fifty-fifty". Naši reagirajo dobro; v Sloveniji je zelo bojevito razpoloženje. Nad Lahe bi šli pogumno in navdušeno. Večina se ne zaveda nevarnosti mednarodnih kupčij na naš račun. Dvakrat se je Italijanom to že posrečilo. Sedaj vrtajo še tretjič. V inozemstvu torej resno računajo na razmere, ki bodo nastale v Jugoslaviji po Titu. To, kar so storili sedaj, je samo poizkusni balon. Naši politiki verjetno tudi to razumejo. Vendar mi gremo naprej kot strelci, kot bog pred Izraelci... Obljubljena dežela neuvrščenega sveta in osvobojenega dela je še daleč; pot do nje je polna ovinkov in zased. Mi pa sedaj korakamo, kot da smo na paradi in kot da je zgodovina socializma prekrasen paradiž. Nisem prepričan, da uporabljamo vse svoje možnosti - notranje in zunanje, da bi preprečili igre in nevarnosti, ki nam groze po Titu. Včasih se dela tako, da se te nevarnosti še povečujejo in izzivajo, namesto da bi se delalo tako, doma in

---

[13] Viktor Klobučar-Kragulj.

[14] Na tem mestu se rokopis prekine in nadaljuje z opombo:
"(Ker bo meditacija o rani mladosti v bunkerju 7.5.1942, pred odhodom v partizane, bi tu moralo priti kaj drugega - mogoče moj monolog in srečanja s smrtjo - mojo in drugih.)"

zunaj, da bi se zmanjševale in odvračale. Ali je mogoče to tragična usoda in konec, sicer tako pametne, uspešne in srečne politike Tita in njegove dobe?!

26. april

Republiški kongresi ZK so končani. Nobenih presenečenj. Sedanja politika je potrjena z deklaracijo. Pred petimi leti smo bili že zelo blizu tega, da si prikažemo stvarno sliko naše družbe, da priznamo njena protislovja, skupne in navzkrižne interese in da najdemo merila razuma, marksistične analize in demokracije, s katerimi bi uravnavali našo skupno pot v Jugoslaviji. Sedaj je ta začetek že završena in obsojena liberalistična napaka in preteklost. Namesto nje pa je zmagala metoda deklarativne enotnosti in nezmotljivih avtoritet kot izravnavajoče se sredstvo za obstoječa družbena protislovja in zakonitosti. Tudi tako gre in bo še šlo nekaj časa. Toda prišel bo dan in trenutek, in žal ni tako daleč, ko bo ta metoda odpovedala. In tedaj bo zazijala pred nami vsa resničnost naše objektivnosti, zamajalo se bo marsikaj, kar je bilo svetega in nezmotljivega. Potresla nas bo eksplozija stihijnosti; nastopili bodo lažni in pravi odrešitelji in preroki; zavrtel se bo ples raznih idej, obtožb, obračunov, zaostalosti in naprednosti; vzvalovilo bo od leve proti desni in od desne proti levi!

O, da bi nam usoda v teh dnevih novih preizkušenj bila milostna, da bi nam naklonila toliko razuma in človečnosti, da bi z njima premagali vse strasti, krutost nožev in pogubnost pušk, ker sicer se bomo znova znašli v bratomornem klanju. V naslednjih petih letih se bo odločilo! Plačali bomo težak davek za sedanji čas, vendar upam, da ga bomo zmogli in da bomo lahko gradili naš skupni dom naprej, bogatejši za sedanja spoznanja in preizkušnje in boljši za več svobode, za več človečnosti, za več resnice in pravice in za več duhovne in materialneustvarjalnosti.

30. april

Golda Meir odhaja. Prišla je do konca svojih poti, kot je rekla. "Nevolje dolaze same i u jatama," pravi srbski pregovor. To velja tudi za Izraelce. Sedem debelih let je minilo in sedaj prihajajo suha leta. Vojaški poraz v oktobru, diplomatska in mednarodnopolitična izolacija ter notranje gospodarske in politične težave kot posledica prvih dveh, to je tisto, kar predstavlja konec neke poti. Utvare o vojaški nepremagljivosti, filozofija agresivne ekspanzije, pomanjkanje slehernega čuta za realnost, opojnost vojaških zmag, popolna odvisnost od ZDA - to so mejniki te poti, ki se sedaj končuje. Srečanje z resnico in stvarnostjo se lahko imenuje ta epilog. Golda Meir je bila personifikacija take poti tedaj, ko je vodila navzgor in k slavi, in je tudi sedaj, ko strmo pada in pelje v poraze in nevšečnosti. Tako se dogaja vsakomur, ki se vztrajno steguje bolj, kot je dolg. Sinovi Davidovi so na ta način zapravili 1967. leta edinstveno priložnost, ki so jo imeli po več kot dva tisoč letih svoje zgodovine, da si namreč zgradijo in utrdijo svoj državni prostor pod soncem oziroma sredi arabskegasveta.

5. maj

V gospodarstvu nič novega. Kljub ustavi, tozdom, samoupravnim sporazumom, pismu in kongresom se nadaljujejo stari tokovi! Kako bi bilo sicer mogoče drugače. Konec leta 1971 je bilo v obtoku 42,5 milijarde dinarjev; leto pozneje že 60,5 milijard , konec lanskega leta pa že 82,5 milijarde dinarjev. Torej se je v dveh letih vsota denarja v obtoku podvojila, obseg

materialnih dobrin pa se je v tem času povečal največ za 15%. To pove vse. S tiskanjem denarja torej začasno rešujemo - ekonomsko vzeto - odlagamo in akumuliramo vsa naša materialna protislovja in bolezni. Kako dolgo še? Ne bo prijetno, kadar bomo prišli do konca te inflacijske poti. Tukaj tiči glavna nevarnost za našo politično stabilizacijo. Tada to na žalost ne zanima naših ideologov in političnih strategov. Kogar bogovi več ne ljubijo, tega udarijo s slepoto. Nas tolčejo z njo že dalj časa. Zaenkrat še vedno brez uspeha. Tem slabše za nas!!

8. maj

Willy Brandt je odstopil. Postal je žrtev vohunske afere, katere niti vodijo na vzhod. Njemu je ponudil roko in s tem vzpostavil mostove, da bi lahko preko njih šli vsi Nemci proč od svoje preteklosti, omadeževane s Hitlerjevim rajhom, v novo demokratično in človeško bodočnost. Sedaj pa je od tu prišel zahrbtni strel, ki odmeva kot cinično plačilo za Brandtov program, velikodušnost in človečnost. Verjamem, da tega moralno ni mogel in hotel prenesti. Zdi se mi, da se je odločil pravilno. Sedaj in tako odhaja kot pokončen mož in dosleden politik; sicer bi verjetno moral nekoč oditi kot krivec in pohabljenec. Tudi politično je ta odstop dolgoročna modrost. Če bo namreč v Evropi še naprej zmagoval razum in razsodnost, potem bo Brandt v takem razvoju imel še vedno zelo pomembno mesto in vpliv. Če pa bodo prevladale nerazsodne strasti in zaostrovanje, potem pa Brandt ni mož, ki bi v takem ozračju mogel in hotel biti med vodilnimi politiki v Nemčiji in Evropi. Ni pa odveč pripomniti, da v zadnjih letih z odra raznih evropskih držav sestopajo in doživljajo neuspeh državniki in politiki, ki kažejo več razumevanja za koeksistenco raznih idej in ideologij, več strpnosti, širine in tudi smisla za moralo in poštenje v politiki. V Jugoslaviji je to najbolj očitno; pa v Avstriji oziroma na Koroškem - Sima - in na Madžarskem, v Romuniji in Italiji. Ne vem, kaj to pomeni! Ali je to predznak novega zaostrovanja političnih razmer v Evropi ali pa je ta krvava obrt, ki se ji reče politika, še vedno tako težka in nečloveška, da v njej ne uspevajo tisti, ki imajo in želijo imeti nekoliko bolj človeški obraz, podobo in moralo? Začenjam verjeti, da je to drugo resnica!

11. maj

Pri nas se ostrina levih gesel in fraz, s katero so nas obstreljevali v letih 1971-1973 vse bolj in bolj krha. To je bila samo taktika in levi manever. Sedaj že naglašajo nevarnost uravnilovke. Če odmislimo podtaknjeni in izmišljeni kapital odnos in nadvlado tehnokracije, za kar naj bi se menda mi zavzemali (to seveda ni res), potem ostane od razlik "samo" še stopnja demokracije v ZK in v družbi. Tu pa so pojmovanja včeraj in danes kot jutri zelo različna. In to je tudi glavni vzrok razlik in spora. Neostalinski demokratični centralizem v odnosih in nizka produktivnost v gospodarstvu sta torej osnovni bolezni socializma v Jugoslaviji v tem obdobju. Sedanje rešitve niso nobeno zdravilo zanju.

19. maj

Ta članek[15] je majhno ogledalo in v njem se vidijo posledice neke politike, odnosov, demokracije, strahu in morale, ki naj bi bila dosledno zvesta revoluciji in velikim idealom

[15]Delo je ponatisnilo članek Žarka Božića Tragedija neke morale pod nadnaslovom Nagrade, konjuktura in s podnaslovom Izza kulis letošnjih novinarskih nagrad društva novinarjev Hrvaške.

socializma.

23. maj

Stipe Šuvar je v članku za NIN med drugim napisal tudi tole:

"Ko sem omenil, da marksizmologe imamo, marksistov pa manj, sem mislil tudi na dejstvo, da imamo na univerzah in drugje na tisoče poklicnih proizvajalcev in tolmačev marksizma, da pa na primer, čeprav se veliko prerekamo o bistvu in strukturi našega delavskega razreda, nimamo - vsaj jaz ne vem zanjo - niti ene resne empirične študije o tem, kako je pravzaprav z delavskim razredom v samem podjetju in v vsej družbi. Čeprav veliko govorimo o socialnih neenakostih, nimamo, kolikor je meni znano, niti ene same empirične študije o socialnih neenakostih.

Da sploh ne omenjam, kako je pri nas, kar je zelo pomembno, nerazvita in utesnjena politična ekonomija socializma, ki bi pravzaprav morala biti najustreznejša sociologija socialističnedružbe.

Ustvarjalni dosežek mnogih marksistov po poklicu je skromen ali ga sploh ni. Pri nas imamo stotine in tisoče socialističnih doktorjev znanosti in magistrov, ne pa tudi zadovoljive produkcije študij o samoupravljanju. Skoraj bi lahko rekli, da so tujci spisali boljše študije kot mi.

Pri nas cveto prave "resavske šole" prepisovalcev, obnavljalcev in prežvekovalcev. Izhaja veliko knjig, toda v njih nekako mlatijo prazno slamo, namesto da bi se lotevali resničnih problemov družbe in njenega razvoja. Velikokrat gre za golo apologetsko produkcijo ali za pravno-normativni ekshibicionizem, ki gleda na norme kot na resničnost.

Vznemirljivo je tudi stanje med predavatelji družbenih predmetov na nedružbenih fakultetah in šolah. Zdi se, da prevladuje dogmatično,v kalupe ujeto tolmačenje, ki ne pomaga razsvetljevati naših procesov in odnosov.

Resda imamo tudi katedrsko ugleden marksizem, ki zelo subtilno tolmači Marxa, vendar ne priznava tej družbi nikakršnih pomembnejših socialističnih pridobitev in se z njimi ukvarja pretežno zato, da bi opozarjal na incidente, deformacije, odklone itd. Tako se navdihuje samo novolevičarski trans dela mladih in dela izolirane humanistične inteligence. In to je vsa škoda in korist takšnega marksizma.

Dejal bi, da so vsi ti in drugi pojavi rezultat določene dezangažiranosti Zveze komunistov, kar zadeva spodbujanje znanstvenega in duhovnega ustvarjalnega dela. Iz tega moramo povzeti vrsto praktičnih sklepov, da se bodo stvari po 10.kongresu izboljšale."

Zelo dobra ocena nekega stanja, razen zadnjega odstavka. Niso namreč ti pojavi rezultat določene dezangažiranosti zveze komunistov, ampak so rezultat NAPAČNE ANGAŽIRANOSTI! So rezultat obračunov, premajhne stopnje demokracije v ZK, pritiskov toliko poudarjenega demokratičnega centralizma, duha in razmer, ki so prevladale v ZK in v vsem našem političnem življenju po 21. seji in po pismu. Ti pojavi so torej normalna

posledica politike, za katero je tudi tovariš Stipe glasoval, čeprav si tedaj še ni predstavljal, da bo pripeljala v razmere, nad katerimi se sedaj tako upravičeno in lucidno pritožuje. Mogoče se mu sedaj že bistrijo pogledi, vsaj deloma, če ne v celoti, ampak tega, tudi če je tako, (še) ne sme in ne more javno povedati. Vendar nekaj oziroma mnogo pove že sedaj, ko v omenjenemčlankunadaljuje:

"Pri nas ni dovolj odkritega, argumentiranega boja mnenj. Nimamo teoretičnih polemik, temveč samo prepire in prepirčke. Za zvezo komunistov je izredno pomembno, da prav danes z vsemi sredstvi spodbuja boj mnenj in da nase čimbolj navezuje kreativno inteligenco. Mnogo inteligentov je odpadlo zaradi bedastih nesporazumov. Jaz sem, odkrito rečeno, proti prepovedovanju knjig in proti anatemiziranju teoretičnih in polteoretičnih nastopov z javno politično diskvalifikacijo - da so baje antisamoupravni in antisocialistični. Proti temu sem, če ne zaradi česa drugega, zaradi tega, ker sem trdno prepričan, da to zvezi komunistov v našem socializmu bolj škodi, kot koristi. Uveljavljati moramo tole stališče iz programa zveze komunistov Jugoslavije: Mi, jugoslovanski komunisti, iskreno in pogumno, tako kakor zmeraj doslej izražamo svoje poglede in pojmovanja, prepričani, da se v spopadih idej in njihovega uresničevanja v praksi preverjajo in potrjujejo življenska sila, resničnost in premoč, torej tudi marksistična znanstvenost vsakega koncepta.

Ta "odločno upirati" lahko pomeni apriorno anatemo in birokratsko intervencijo in represijo. Lahko pa pomeni tudi zbiranje najboljših miselnih sil partije, da bi nato z argumenti in z močjo idej tolkli nasprotnike. V besedah smo vsi za to, vendar marsikdo še zmeraj rajši izbere linijo najmanjšega odpora in se odloča za metode, ki bolj škodujejo, kot koristijo. Mislim, da bi te stvari prav zaradi tega morali jasneje, zelo jasno izraziti v dokumentih X.kongresa."

Bravo Stipe! To so pogumne besede! Če bi še poudaril, da imamo in poznamo poleg prepirov in prepirčkov tudi politične eksekucije, in to predanih, sposobnih in razmišljujočih komunistov, bi zadel v črno! Vendar boj mnenj in toleranten odnos do njega odpira vrata razlikam, ruši deklarirano enotnost in gradi dialektično organsko enotnost, vodi v selekcijo, lahko ogroža večne in nezmotljive. Boj mnenj je zaveznik liberalizma. Zavzetost za boj mnenj je končno glavni in resnični greh Savke, Nikezića, Crvenkovskega, Latinke, Kavčiča in mnogih drugih. Izgleda, da se tega dejstva Šuvar ne zaveda. Nič zato, zavedal se ga bo! Prej ali slej, če bo nadaljeval v tem stilu!

Vsekakor zanimiv pojav, ki verjetno še ne pomeni, da prihaja nova pomlad in da se lastovke vračajo. Prehitro - ni še minila zima; to je verjetno prezgoden let in vrnitev ene same! Bojim se, da bo revica zmrznila ali pa ji bodo vsaj temeljito pristrigli peruti! Škoda.... No, prišle in vrnile se bodo druge; mnogo jih bo prišlo; v jatah se bodo vračale, kadar bodo spet vihravo pihljali pomladni vetrovi.

30. maj

Deseti kongres je minil brez posebnosti. Vse je teklo tako, kot je bilo predvideno in zrežirano. To je praviloma usoda vseh kongresov v strankah, ki so strogo centralizirane, ne glede na to, ali so njihovi programi usmerjeni levo ali desno, napredno ali nazadnjaško. In k

vsem takim kongresom spadajo tudi velike besede, glasne fanfare in plapolajoče zastave! Osnovno geslo in poudarek sedanje politike je tako dobilo tudi kongresno legitimacijo. Disciplina v ideologiji in demokracija v proizvodnji sta glavna njena stebra? Stojimo torej na glavi in ne na nogah! Prišel bo čas, ko se bomo obrnili in zopet postavili na noge! Velikemu revolucionarnemu uporu, resničnim dejanjem in poletu svobodnega in ustvarjalnega duha vedno sledi oseka, ki je običajno mešanica demagogije, psevdo-revolucionarnega verbalizma, umetnih konstrukcij in lažnega patosa, v katerem se zagrevajo subjekti omejene inteligence (majhna pamet, močan glas) in uspevajo špekulanti in karieristi vseh vrst.

2. junij

Kraigherjevi šestdesetletnici so dali zelo velik poudarek. Bil je ožarjen s slavo velikega heroja in globokoumnega teoretika. Niti prvo niti drugo ni točno. Kot "heroj" je bil med vojno leto dni zabit in zarit v nekem bunkerju na Štajerskem. Za to skrivaštvo je bil izključen iz partije. Odrekla se ga je lastna žena Lidija in to ne brez razloga. Kot teoretik pa ni nikoli presegel dolgočasnega marksističnega shematizma, ki je bil ravno tako nerazumljiv kot tudi nekoristen. Bil pa je zelo delaven, zavzet, uporen in inteligenten voditelj, sicer težak kot sodelavec, vendar prav zato lahko tudi zelo koristen in razmišljajoč v prostoru in času, ki je bil uradno odobren in zaželjen. Izven njega pa ni želel bivati, verjetno poučen in prestrašen z medvojnimi štajerskimi izkušnjami. V njegovi osebnosti je bilo nekaj asketizma in posebne, rekel bi, apostolske fanatičnosti, tako značilne za slovenske intelektualce vseh političnih barv, ki so se politično formirali v družbenih razmerah po prvi in med drugo svetovno vojno. Zelo mnogo in rad je govoril o delavskem razredu in razredni borbi, čeprav ga je poznal samo iz teoretičnih knjig, ki jih je strastno čital. Prav zato je bil bolj profesor revolucije in izgradnje socializma kot pa njegov heroj ali originalni ustvarjalec ali pogumni iskalec in mislec.

20. junij

Dobili smo spor pred zveznim ustavnim sodiščem. Republiški zakon o spomeničarjih, imenovan lex Kavčičiana, ni v skladu z zveznim in zato ga mora republika odpraviti ali spremeniti. Miklavc Just[16] je upravičeno pripomnil, da je ta republiški zakon z ozirom tudi na to, da je tudi za leto in pol retroaktiven, tak, da ga ne bi smeli sprejeti za 34 belogardistov, ne pa za 34 nosilcev partizanske spomenice 1941. Politična demagogija in pritisk slovenskega političnega vrha ni bil dovolj prepričljiv argument za zvezno ustavno sodišče. Tudi ta primer kaže, kako važne so tudi v socializmu vse ustavno pravne in proceduralne norme kot zaveznik državljana in njegovih pravic in svobod in kot nasprotnik politične kombinatorike, pragmatizma in birokratizma. Našim modrijanom so torej po takem sklepu ustavnega sodišča ostale samo dve možnosti:

a) popolna kapitulacija,

b) spremeniti zvezni zakon o spomenici 1941.

Prva možnost je enostavna, toda neprijetna; druga vabljiva ali zamotana in nesigurna! Za kaj se bodo odločili?

---

[16] Just Miklavc, rojen 1921, diplomiral na Pravni fakulteti, udeleženec NOB, po vojni nekaj časa služboval v organih za notranje zadeve, v sekretariatu za zdravstvo in socialno varstvo SR Slovenije, v republiškem komiteju za vprašanja borcev in vojaških vojnih invalidov, aktivist SZDL, sedaj upokojen.

11. julij

Nič pomembnega na naši politični sceni. Splošen zagon ideološkega verbalizma, ki je bil usmerjen v ustavo in kongres, je nekoliko popustil, novih resolucij in deklaracij je menda trenutno dovolj. Sedaj prihaja čas uresničevanja vsega tega v praksi in s tem tudi nekoliko bolj umirjeni akordi dnevne politike in pianisimi dejanj. Veliko obdobje obračunov, ideoloških stresov in novih ustavnih normativov je torej zaključeno. Pred nami je, upajmo, nova etapa relativno normalnega življenja in razvoja, ki se bo seveda neizbežno, - zlasti ideološko in materialno - nagibalo v tisto smer in logiko, ki je bila izpostavljena prekletstvu. Počasi in neopazno se bodo krepile tiste sile, navade, pojmovanja in odnosi, ki so bili enkrat za vselej z resolucijami in pridigami obsojeni, odklonjeni in pregnani iz naše prakse. V spopadu med zakoni življenja in izmišljenimi gesli ideologije in institucionalizma vedno zmaga življenje. Zgubili smo pač še eno bitko in z njo nekaj sposobnih kadrov, nekaj znanja, nekaj tempa v razvoju, nekaj mednarodnega ugleda in domačega zadovoljstva, nismo pa zgubili prizadevanja za zgodovino, to se pravi, za bolj kvaliteten, človeški in demokratičen socializem. Prej ali slej, tako ali drugače bo on zmagovalec! Seveda pod zastavo drugačne politike in njenih vrednot, kot je sedanja.

15. julij

Takole je Jože Hujs[17] (direktor Iskre in predsednik ekonomskega sveta pri Izvršnem svetu SRS) za okroglo mizo Dela označil sedanji gospodarski položaj:

"Razvija se miselnost, po kateri naj vsak porabi kolikor le more in ne kolikor je pametno, vzame kredita, kolikor ga dobi in navija cene, kolikor pač gre. Vrednote so vsak dan bolj devalvirane. Mislim na tiste prave ekonomske vrednote o racionalnosti, produktivnosti, gospodarnosti, ki jih inflacija spravlja ob veljavo. Sicer poskušamo to premagovati z apeli na zavest, moralo. Instrumenti delujejo temu nasproti.Morda je devalvacija ekonomskih vrednot celo hujša kot inflacija sama. Njene posledice so nevarnejše, kajti to je na glavo postavljen svet. "

Odkrite in pogumne besede. To isto sem jaz dopovedoval v Ljubljani in v Beogradu nekaj let, in to še v časih, ko devalvacija dinarja - in z njo tudi zdrave ekonomske logike in njenih vrednot - še ni bila tako očitna in obsežna, kot je sedaj. Človek se samo vpraša in vprašuje: kje so tiste zadnje zapornice taki politiki oziroma kdaj jih sploh ne bo več in kakšna poplava in hudournik bo tedaj pridrvel v to našo deželo balkanske improvizacije in verbalnega in doktrinarnega samoupravnega socializma!? Kadar se bo to zgodilo, bo to potop, v katerem bo na žalost plavalo vse: dobro in slabo, ustvarjalno in zajedalsko, napredno in konservativno, inteligentno in primitivno, sposobno in nesposobno! In kar bo ostalo in se bo rešilo, bo, v to sem trdno prepričan, dovolj čvrsta in ustvarjalna podlaga, na kateri bomo, modrejši za grenko izkušnjo in spoznanje začeli graditi in obnavljati naš socialistični dom, ki bo bolj produktiven,bolj demokratičen in bolj kvaliteten - materialno in duhovno - kot je sedanji.

---

[17]Jože Hujs, rojen 1929, diplomiral na ekonomski fakulteti, opravljal več odgovornih funkcij v gospodarstvu, od leta 1970 do 1973 glavni direktor Iskre, potem predstavnik Iskre v New Yorku, od 1979 do 1980 podpredsednik izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije, po tem se je vrnil v gospodarstvo. Citirano po Delu, 13.7.1974.

20. julij

Živim čedalje bolj osamljeno. Mnogi moji sodelavci in znanci so se prilagodili novim razmeram. Niso zatajili svojih idej in prepričanja, pač pa so se zagrnili v molk in čakajo boljših časov. Ne zamerim jim. To je njihova možnost bivanja in Slovenci imamo še posebej izostren občutek in sposobnost za politiko prilagajanja. To je naša zgodovina, še več, usoda in pravilo, ki ima samo nekaj častnih izjem!

Meni moja samota ni tuja ali neprijetna. Dela mi družbo, tako da nisem sam. Daje možnost mojemu duhu in mislim, da blodijo v daljavah in višavah. Sedaj lahko z drugega zornega kota opazujem, razmišljam in ocenjujem. Trideset let in več sem gledal na revolucijo in socializem od zgoraj navzdol, sprejemal aplavze, poslušal pohvale in tudi kritiko ter delil ukaze in nasvete. Trideset let in več sem se čutil odgovornega ali pa soodgovornega skoraj za vse, kar se je dogajalo v Sloveniji. Hočeš nočeš pusti človeku to nek vtis, vsili mu nek stil, merila in navade. Če gledaš in doživljaš življenje samo z ene točke ali samo z vrha ali samo z dna, ne boš videl, zaznal in doumel vsega. Ta ritem življenja je njegova največja skrivnost; v njej je utelešena univerzalnost in tista prednost in sposobnost subjekta, ki cenita čas in prostor preko danes in sedaj in mimo ali celo proti glorioli funkcij in hierarhiji protokola. In zato lahko nekdo šele postane nekaj, ko je postal nič ali izgubi vse, ko postane nekaj. Nikoli doumljiva dialektika protislovnosti kot posledica večne borbe človeka za njegovo svobodo in napredek in zakonitosti, da mnogokrat nove ideje začenjajo zmagovati s porazi! Sicer pa mislim, da je pravi pomen spremenjenega ritma človekovega položaja sijajno opisal Stefan Zweig, ko je dejal:

"Pa tudi v nižjem, bolj zemeljskem, v političnem svetu podeli začasen umik državniku bolj svež pogled, boljšo precenitev in izračunavanje političnih silnic. Zato je kratka prekinitev za kariero prava sreča, kajti kadar vidi svet zmeraj samo od zgoraj, z zlatega oblaka, z višin slonokoščenega stolpa in oblasti, pozna edino smehljaj podložnikov in njihovo nevarno voljnost: kdor ima ves čas samo merilo v rokah, izgubi občutek za njegovo pravo vrednost."[18]

24. julij

Avantura grške hunte na Cipru je končana. Zaigrala je svojo oblast. Veliki se trudijo na vso moč, da bi napravili red v svoji NATO hiši. Tudi Makariosu pa se zdijo vrata za povratek zaprta. Torej še en poraz neuvrščenih, ki bi hoteli samo s silo morale, prepričevanja in vesti postati svetovna velesila. Na žalost pa na tem planetu in v tem veku še vedno gospodarijo ekonomija, pešadija, artilerija, rakete in na tej sili in moči zgrajena diplomacija.

10. avgust

Nixon je končal svojo politično kariero. Zaverovan do zaslepljenosti v svojo lastno zgodovinsko veličino ni hotel in mogel razumeti preproste resnice: Še tak lisjak se nazadnje ujame! Ameriškim predsednikom se zadnje čase slabo piše. Kennedya so ustrelili; mrtev je omahnil v veličino in simbol napredka, inteligence, kulture in sposobnosti. Mrtev je dosegel

[18] Stefan Zweig, Joseph Fauche, prvi odstavek, Obzorja Maribor,1968, stran 84. in 85.

več kot živ. Johnson se je zrušil pod težo svoje lastne kombinatorike, teksaške nasilnosti in poslovne omejenosti. Nikomur več ni bil potreben, še več, bil je vsem v napoto. Bil je dovolj pameten, da je to spoznal in čutil in zato je odšel na svoj ranč umret. Nixon je bil sposoben konservativec; verjel je, da namen posvečuje sredstvo. Dolgo, zelo dolgo je uspeval s svojo filozofijo in moralo. Nazadnje je postal njena lastna žrtev. Dobil je natanko tisto, kar je zaslužil. In Ford? Težko je verjeti, da bo bolj srečen od svojih prednikov. V tej funkciji je namreč akumulirane preveč oblasti za navadnega smrtnika. V tem je vzrok za človeško tragične usode njenih nosilcev.

15.avgust

Še eden od redkih bogov tega sveta umira. Vsemogočni suveren Etiopije, stari cesar Haile Selasie, je politično na smrtni postelji. Njegov prestol se ruši; ostal je samo še lutka in relikvija ali mumija v rokah armije. Oblasti nima več nobene. Tudi poguma ne, da bi abdiciral in tako rešil vsaj svojo čast, če je že izgubil oblast!

20.avgust

Ugotovljeno je, da se v Jugoslaviji izkorišča za proizvodno delo samo 60% delovnega časa. Strašna številka! Njej so začeli nekateri posvečati vsaj načelno pozornost. Glavni urednik Dela, simpatični, prebrisani in previdni mladenič, Gorjup Mitja[19], na primer piše pod naslovom Naj o delu avgusta ne bi govorili?:

"V najtoplejših avgustovskih dneh, ko so misli in želje ljudi tako rekoč najbolj enotne in kot le redko kdaj usmerjene k istemu - počitniškemu cilju, smo v Jugoslaviji resneje kot doslej začeli govoriti o - delu. Videti je svojevrsten in na prvi pogled prisrčen paradoks, da prav tedaj, ko resnično in objektivno človeška narava hoče počitek in ljubi lenobo, mi, ki počitek nasploh preveč cenimo, začenjamo kampanjo v korist dela.

In očitno v teh dneh ni šlo za zagato novinarjev, ki naj ne bi vedeli, kako zapolniti časopis, pa smo odkrili, da delamo v Jugoslaviji le 134 dni v letu, počivamo pa polnih 231 dni, če prištejemo vse praznike, dopuste, izostanke, boleznine, sestanke med delom in podobno. Tudi ni šlo za konjukturno muho, ko so vsi časopisi v Jugoslaviji objavili vesti, da izkoriščamo pri nas le 60% delovnega časa, da zaradi slabe kakovosti izdelkov izgubimo 9 odstotkov vrednosti družbenega proizvoda letno in podobno.

Če naj bomo iskreni, vsi skupaj in vsak zase, če naj se končno iztreznimo - pa čeprav v najtoplejših počitniških dneh - potem moramo priznati, da smo prišli v zagato.

Seveda to, da v državi dela, v samoupravni družbi ljudi, kjer naj bi vsi živeli izključno od dela svojih rok, premalo delamo, ni posebna novica.

Tako že dolgo ni skrivnost, da porabijo na primer v Franciji za izdelavo srajce od 25 do 30 minut, v Jugoslaviji pa 35 do 45 minut; kubični meter vezanih plošč dobijo v ZDA v 8 urah,

[19]Mitja Gorjup, rojen 1943, diplomirani pravnik, mladinski aktivist, predsednik Zveze mladine Slovenije, glavnbi in odgovorni urednik Dela, umrl.

urah, v Jugoslaviji pa v 50 do 150 urah; spalnico napravijo v ZR Nemčiji v 30 do 45 urah, v Jugoslaviji v 75 do 170 urah; za proizvodnjo tone cementa je v ZDA potrebna 1,5 ure, v Jugoslaviji pa 5,5 ure; kolo napravijo v Italiji v 60 urah, v Jugoslaviji pa v 140 urah. Vrednost proizvodnje na enega zaposlenega v naši industriji pohištva je na primer trikrat manjša kot v razvitih državah, v industriji nafte, kemični in črni metalurgiji dvakrat, v proizvodnji strojnega orodja pa celo 5 do 6-krat, v avtomobilski trikrat, cementni industriji štirikrat.... Nekoliko boljši je položaj le v kmetijstvu. To so sicer podatki iz leta 1971, toda bistveno boljši položaj tudi danes ni.

Raziskave so tudi že zdavnaj pokazale, da dela delavec pri nas le okoli 4 ure, ves ostali čas pa je izgubljen. Odkritje tudi niso podatki, da nam storilnost dela v vsej državi vztrajno in dosledno pada. Od leta 1969, ko je bila stopnja produktivnosti dela še 5,7 odstotka, smo prišli v letu 1973 na približno 1 odstotek v celotnem gospodarstvu Jugoslavije.

Podatkov je veliko, znani so že dolgo. Pišemo in govorimo o njih.

Očitno pa je, da bi morali v sozvočju z drugimi elementi gospodarskega in obče družbenega položaja postati prav ti podatki v tem hipu povod za splošno družbeno streznitev.

Lahko bi iskali ekonomske in bolj ali manj znanstvene potrditve teze, da je sedanji resni gospodarski položaj v državi tudi posledica takšnega "dela". Toda to je intimno prav gotovo vsakomur tako ali tako jasno.

Zato niso podatki in še podatki, ugotovitve in kar naprej še ugotovitve tisto, kar v tem hipu resnično potrebujemo. Morali bi se vprašati, zakaj je tako in kaj storiti. Tega pa nihče dovolj jasno ne ugotavlja; tisti pa, ki so dolžni iskati rešitve in predlagati ukrepe, običajno ponujajo le vedno nove podatke.

Seveda stanje, ki ga opisujemo, nima le gospodarskih posledic. Povsem očitne so politične. Nova ustava, program ZKJ, naša splošna usmeritev predpostavljajo popolno delavčevo obvladovanje dohodka - pri ustvarjanju in pri delitvi. Ves sistem samoupravne družbe sloni na tem temelju. Tak odnos do dela, kot ga kažejo tudi citirane številke, pa objektivno prihaja v konflikt s samoupravnimi pravicami in položajem delavcev samih.

Ni mogoče deliti neustvarjenega, vsaj brez težkih dolgoročnih posledic ne. Mi pa to radi in prepogosto delamo.

V korist družbe, ki predstavlja za vse nas najuspešnejšo alternativo birokratski manipulaciji in tehnokratski odtujenosti, v korist delovnega človeka, v korist njegovega gospodarskega in političnega položaja je, da čimprej ugotovimo razloge za sedanje stanje in jih začnemo dosledno odpravljati.

Gotovo jih je največ v še neuveljavljenem samoupravnem sistemu, v njegovem nedoslednem izpolnjevanju, izvedenih kompromisih in birokratskih ovirah. Prav tako jih je

najbrž veliko v sistemu nagrajevanja, v številnih uravnilovskih težnjah, ki se jim le šibko zoperstavljamo, pa tudi v nemogoče nizkih in nestimulativnih prejemkih plačilno najnižje kategorijedelavstva.

Mnogi izhajajo iz slabe organizacije dela, ki ima med drugim svoje razloge v skoraj neizdelanem sistemu odgovornosti, v naravnost nerazumni vulgarizaciji samoupravnih pravic, ki jih še vedno mnogi pojmujejo in uveljavljajo kot sinonim pravice delati to, toliko in tako, kot se njim tisti hip zazdi in zahoče.

Nekaj razlogov skriva gotovo tudi vulgarizacija sicer upravičenega boja zoper neutemeljene in nezakonite socialne razlike, veliko jih je v enačenju gospodarskih elementov ekonomske politike s socialnimi.

Številni gotovo izvirajo iz večkrat potlačene samoupravljavske iniciative delovnih ljudi: nekateri so gotovo plod nenaklonjene družbene dejavnosti posameznikov.

Še so razlogi, gotovo. Tudi objektivne narave so, ne le subjektivne. Ni jih torej mogoče odpravljati le z zavestjo, temveč tudi z objektivnim spreminjanjem gospodarskih instrumentov in z odpravljanjem dediščine vsestransko nerazvite preteklosti.

Toda tudi z vplivanjem na subjektivno, z zavestno politično akcijo , bi lahko dosegli veliko.

Res je namreč, da v množici političnih akcij prav malo govorimo o delu. Kako redko pri nas poudarjamo dolžnosti, kako preredko opozarjamo, da je treba ustvarjati in ne le deliti, kako malokrat zahtevamo več discipline in več odgovornosti prav vseh ljudi!

Bo letošnji vroči avgust začetek plodnejše jeseni? Ali pa bomo tudi za ta čas pozneje ugotavljali, da smo o delu le veliko - govorili?"

Daleč od tega, da bi take ali podobne besede ali članki lahko spremenili ali začeli spreminjati stanje, ki je rezultat mnogih činiteljev: materialnih, tehničnih, zgodovinskih, idejnih, političnih in še drugih, med katerimi tudi utvare in idealiziranje delavskega razreda ni brez pomena. Izgleda, da se tega dejstva tudi Gorjup dobro zaveda. In kje sta potem izhod in perspektiva? Ne verjamem, da so ustvarjalci sedanje politike in njenih ideoloških in moralnih atributov sposobni karkoli bistvenega spremeniti. Navsezadnje, morali bi odprto pljuniti v svojo lastno skledo, tega pa ljudje ne delajo prostovoljno. Ostane tako še druga, bolj verjetna možnost, da bo namreč prišlo do množičnega pretresa ali upora, ki bi povzročil potrebno spremembo. Seveda bi bil tak pretres rezultat posledic, ne pa vzrokov dejanskega stanja. Položaj bi bil podoben zrcalni sliki, kjer bi vzrok - nizka produktivnost in posledica - nizek standard zamenjala svoji mesti v zavesti množic. Take zrcalne slike v zgodovini človeštva, narodov in razredov niso redke. Pojavljajo se v zelo zamotanih situacijah, vendar vedno izsilijo srečanje z resničnostjo in s tem ustvarijo tudi podlago za izhod in perspektivo. Verjetno bi bilo nekaj takega tudi pri nas, čeprav bi bilo precej godlje, predno bi prišli do pravega krivca vseh težav in zablod. To je torej edina realna perspektiva, ki se lahko imenuje

Trnova pot! Kaj pa če do tega ne pride? Kaj če ostane vse tako, kot je? Potem pa bomo ostali in zaostajali z našim socializmom samozadovoljni in nikomur potrebni socialistični Balkanci. Civilizirani in razviti del človeštva in za njimi tudi nerazviti pa bo šel mimo nas svojo pot naprej in iskal rešitve za svoja protislovja, pri čemer bo naš eksperiment samo ena od nepomembnih postavk v njihovih družbenih bilancah. Zelo verjetno, da nas čaka ta žalostna usoda. To bo torej zgodovinski konec in degeneracija naše revolucije.

5. september

Kardelj je odšel v Sovjetsko zvezo na "dopust". Pravi namen njegovega potovanja je razčistiti neka vprašanja iz medsebojnih odnosov. Neposredni povod je ustanovni kongres nove KP Jugoslavije, ki je bil spomladi v Črni gori in katerega je zrežirala sovjetska obveščevalna služba. Sprejeli so (na kongresu) program in statut. Ta kongres bi bil samo komedija in maškarada, če ne bi bilo vse to v strugi in službi sovjetske strategije. Tako in zato pa je zadeva hudo resna. Odkriva sovjetske namene, ki bi jih lahko enostavno imenovali: Marš v Jugoslavijo! Tudi naši tako razumejo vso zadevo in zato upravičena zaskrbljenost. Kardeljeva misija tu ne more ničesar spremeniti. Verjetno bo slišal mnogo lepih besed; čaka ga povsod bogato obložena miza in ob slovesu lepa darila. Vsebinsko pa bo ostalo vse tako kot prej, čeprav bi lahko ta spodrsljaj s kongresom nanje vplival, da bi spremenili metode in oblike svojega prizadevanja, kako prej ali slej pripeljati Jugoslavijo ali vsaj njen vzhodni del v sovjetski lager. Te njihove apetite in namene naša politika zadnjih dveh let ni odstranila ali zmanjšala, kot so se zmotno nadejali njeni avtorji - zlasti Tito, Kardelj in Bakarič, ampak jih je še povečala in stimulirala. To postaja sedaj postopoma jasno tudi našim. Ampak kaj storiti v tem položaju? Ali bodo imeli dovolj poguma, odločnosti in tudi samokritičnosti, da iz te grenke kongresne lekcije napravijo potrebne zaključke? Ne verjamem! Pustimo ugibanje in dajmo besedo času, da odgovori na to vprašanje.

Včeraj še cesar Haile Selasie in nikdar nikdar več. Kocka je padla in drama starega cesarja je končana. Ob koncu njegovega življenja sta ga premagala čas in novo nastale razmere, katerih ni videl in razumel, oziroma v kolikor jih je čutil in videl, jih je hotel zatreti in odpraviti. To pa je bila njegova zgodovinska zmota, tragika in politična smrt. Ni bil prvi in tudi ne poslednji, ki je in bo zaradi istih vzrokov in razlogov omahnil v preteklost.

Kocbekovih sedemdeset let

29. september

Te dni "proslavljamo" sedemdesetletnico Edvarda Kocbeka. Pred dnevi mu je nekdo v Delu ob tem jubileju napisal obtožnico ali vsaj poročilo o njegovem zgrešenem in zavoženem življenju[20]. Včeraj se je pojavil tudi Javoršek z bolj "poglobljenim in objektivnim pisanjem". Preprosto ga je presekal na dvoje kot Krjavelj hudiča in ubogi slavljenec je padel v vodo. Padel je dvakrat in prvič se je slišalo "Živio!" in drugič "križaj ga!". Čudna metoda za

[20]France Novšak, DELO, 27.9.1974, stran 3. Posebej zanimiva je tista Novšakova trditev, ko pravi, da je Kocbek v nezmožnosti, da bi sledil razvoju politične prakse in globalnim družbenimm spremembam pri nas, utesnjen v pluralistične koncepte, na izvirno partizansko tvarino poskušal cepiti ideje, privzete iz katoliškoeksistencialističnemoralnefilozofije.

prikazovanje življenja in dela nekega človeka. In še bolj čudna, lahko rečem tudi zgrešena, kadar ima namen in željo prikazati Edvarda Kocbeka - humanista, esteta, filozofa, pisatelja, pesnika, politika in fantasta. Ne morem si kaj, da ne bi ugotovil, kako je tudi ob tem primeru naša uradna misel in beseda (vsaj oba članka sta na liniji) še ozkosrčna, dnevno aktivistična in črnobela.

Edvard Kocbek je postal nekaj in nekdo, ko se je uprl klerikalizmu. V tem uporu in spopadu, ki se je razvnel že v času španske državljanske vojne, sta zorela in se oblikovala tudi Kocbekova filozofska misel in dejanje. Njegova misel je bila od vsega začetka nekoliko odmaknjena od stvarnosti življenja, nekoliko sanjaška, usmerjena v daljave in višave človeškega duha, obarvana z nadihom mistike in zidana na prenovljenem ter očiščenem krščanstvu kot skupnem sogovorniku in zavezniku marksizma. Tej ideji in filozofski misli je ostal Kocbek zvest vse življenje. Tu je bil enovit in celovit. Nobene dvojnosti, omahovanja ali sprenevedanja ni bilo v njem in pri njem. Njej je služil, jo oznanjal in prerokoval kot politik, aktivist umetnik in filozof. Razlikovale so se oblike in načini, s katerimi jo je Kocbek izpovedoval, končni cilj in ideja pa je ostala vedno ista. Vedno je bila in izgledala nekoliko sanjarsko. Vendar so bila obdobja, ko se je prikazovala kot razumljiva in logična; in zopet drugič kot osebna ambicija in izmišljotina Kocbeka. Nekateri so videli in gledali v njej ključ, ki naj bi odpiral mnoga vrata revolucije in socializma, zopet drugi so vedno menili, da je zlasti spričo ostudnih viharjev politične stvarnosti problematična, sumljiva, nepotrebna ali celo reakcionarna. Mislim, da so vsi, ki so videli v njej to ali ono, imeli deloma prav. V njej - v tej ideji in filozofiji - je namreč objektivno bilo polno protislovij, napetosti in možnosti. Zakaj? Nikakor ne po zaslugi Kocbekove osebnosti, čeprav ni odrekati tudi njej in njegovi bolj pesniški kot pa politični naturi določenega vpliva. Vendarje bilo to drugotnega pomena. Najvažnejše in odločilno je bilo, da ta filozofija izraža in priznava potrebo dialoga in idejne koeksistence med levimi katoličani in marksisti. Ta dialog, ki zlasti za katoliške in evropske države (Italija, Francija, Španija, Portugalska) vse bolj izgleda sine qua non njihovega napredka in postopne preobrazbe v smeri socializma, pa je seveda zgodovinsko šele na začetku in zato tudi nabit in obremenjen z notranjimi napetostmi, nasprotji, pregrajami, predsodki in dogmami. Vse to se je čutilo tudi pri nas, v OF, med in po vojni. In ni nič čudnega, da Kocbek, ki je vedno bil in ostal bolj poet kot politik, bolj lirik kot realist, bolj sanjač in filozof kot praktik in organizator, bolj mož pridige kot dejanja, ni mogel zlasti kot politik in vodilni funkcionar OF uspešno previhariti vseh viharjev viharnih časov, ki so mu bili naloženi. No, končno to celo ni najbolj važno. Gledano v veličini in zgodovinski pomembnosti te ideje dialoga, z vsemi njenimi političnimi, socialnimi in moralnimi posledicami in upoštevaje širino in revolucionarni pomen OF, sploh ni najbolj pomembno, ali je Kocbek bil nekaj več ali nekaj manj časa funkcionar in politik ali je ta ali oni politični dogodek bolj ali manj pravilno ocenil. Zlasti se mi zdi nesmiselno, drobnjakarsko ali celo žaljivo ta dejstva ob njegovi sedemdesetletnici potiskati v ospredje.

Če kdaj, potem je Kocbek predvsem ob tem jubileju imel pravico pričakovati, da bo pošteno povedano dvoje: prvič - kaj je bistvo njegove filozofske ideje, drugič - da ji je ostal kljub vsemu in navzlic mnogim vedno zvest. Na žalost ni slišal in videl nič podobnega. Za njega je to še en udarec in razočaranje. Za nas pa zamujena priložnost, da bi postavili vsaj sebi, zgodovini in prihodnosti nekaj vprašanj. Na primer:

Kako je pravzaprav z idejo dialoga in idejne koeksistence med levo usmerjenimi katoličani in marksisti? Kakšne so njene perspektive? Kako, v kakšnih oblikah, s kakšno razsežnostjo, s kakšnimi ugankami, zastoji in neznankami se ta ideja uresničuje pri nas, v Sloveniji, v socialistični zvezi kot idejni in zgodovinski naslednici OF? Kako in na kakšen način se - če se - duhovni svet vernih ljudi vključuje ali oblikuje v duhovne in moralne vrednote socializma? Zakaj in kako dolgo bo še med njima obstajala dvojnost in nasprotje, ki se vedno lahko spremeni v nekih političnih razmerah v težko vrzel socializma in zaveznika kontrarevolucije? Kaj sploh vemo in kako proučujemo zamotanost človeškega duha in njegove intimne nagnjenosti k iracionalnemu, religioznemu in mističnemu svetu, ki se ljudem prikazuje in jim ugaja, ali v znamenju križa ali v znamenju srpa in kladiva? Ali ne postaja vse bolj očitno, da belega klerikalizma ni mogoče premagati ali odstraniti z rdečim? In kakšna je sploh razlika med njima? Ali ni naša prihodnost res samo v takem socializmu, ki bo dovolj human, širok in demokratičen, da bo odprt tudi do vseh utripov človeške duše, ki želi vse več in več človečnosti, raznoterosti in demokracije!

In še nekaj vprašanj o slavljencu. Sodba se je začela pred sodiščem literature. Izenačil si partizane in belogardiste, so mu očitali. Nisem čital ali slišal njegovega zagovora. Ni imel možnosti, da bi se branil. Njegovo tedanje pisanje se da motriti z raznih kritičnih vidikov. Vendar ostane ena sama neizpodbitna resnica: že 1952. leta ni več slikal naše revolucije in njenih likov samo s črnobelo barvo in tehniko. To je bistvo njegove napake in izdaje! Prišel bo čas, in zdi se mi, da je že tu, ko to ne bo več niti napaka, niti izdaja, ampak sama po sebi umevna pravica, možnost in način umetniškega prikazovanja naše revolucije.

Literarna obsodba, ki je bila napisana in podpisana nad Kocbekom, je terjala tudi njegovo politično smrt. Politični pluralizem, paktiranje z belogardizmom, obnova klerikalizma itd. - to naj bi bili njegovi politični nameni in grehi. In kje in kakšni so dokazi za te težke obtožbe? Znano je, da je Kocbek imel prej, sedaj in poslej neke svoje posebne poglede na revolucijo in socializem, drugačne od tistih, ki so vsaj v vrhu postali vse bolj in bolj prevladujoči. Torej Kocbek je bil kriv predvsem zato, da je bil Kocbek včeraj, danes in jutri. V tem pogledu se pri njem ni torej nič spremenilo. Splošne razmere, predvsem pa odnos in razmerje sil, pa so se tako spremenili, da je postalo mogoče in mikavno odstraniti Kocbeka s političnega prizorišča. Tudi splošni položaj Jugoslavije, njena borba z in iluzije do informbiroja in Stalina, so narekovali ali vsaj privlačevali zaostrovanje do vsega, kar je bilo na desnici revolucije. Tu pa so bili kmetje in kmečka politika, kjer naj bi se po besedah Stalina krepili kulaki in OF, v kateri naj bi se, zopet po Stalinu, utapljala komunistična partija. Samo tako in s tem je mogoče tolmačiti tudi tedanji oster kurz kmečke kolektivizacije, to največjo napako v povojni obnovi in graditvi socializma. Ob takem, res pomembnem, vendar sektaškem zagonu, kjer so bili prizadeti sto tisoči kmetov, je bila in izgledala Kocbekova politična smrt kot muha enodnevnica. Vendar naj bi le dokazovala, da ima partija oblast krepko v svojih rokah in to tembolj tudi zato, ker so se ravno v tem obdobju polagali temelji samoupravni družbeni biti naše socialistične družbe. Protislovje sedanjosti? Seveda, tako značilno za našo pot: začetki samoupravljanja, preobrazba KP v ZK in sektaška politika do kmetov - skoraj vse istočasno. Taka so bila torej objektivna protislovja tedanje dobe, v kateri je tudi Kocbeku kot vodilnemu politiku odzvonilo. Gotovo so pri tem pogrebu imeli tudi osebni razlogi, antipatija, nasprotja in ljubosumnosti svoj pomen in vpliv. Težko zgodovini, ko bo in če bo

hotela in želela to ugotoviti.

Če vsa ta dejstva in okoliščine tehtam in ocenjujem, potem se mi zdi takratni politični obračun s Kocbekom dvomljiv. Gotovo so ga bolj povzročili drugi kot on; bil je razumljivo dnevno politično dejanje, ki je celo nekoliko poenostavilo in razbremenilo politično sceno trenutka. Gledano dolgoročno, pa je to bil prej poraz kot pa zmaga, bolj sektaška napaka kot pa ustvarjalna poteza samoupravnega in res demokratičnega socializma. Če bi bil Kocbek mlajši dvajset let, potem bi tako ugotovitev dočakal in slišal, sicer pa bo prišla v tolažbo in ponos njegovim potomcem. Še prej pa se bo zgodilo tisto, česar se Javoršek v svojem članku boji, intimno pa želi, namreč: "Potem bo nekdo udaril po luči in podzemeljski bobni bodo zaropotali."

18. oktober

Naši so šli na pripravljalni sestanek za posvetovanje komunističnih partij Evrope, ki je v Varšavi.Zdi se mi,da so se držali dobro. Bili so dosledno zoper dogmatsko in monocentristično politiko komunističnih partij v mednarodnih in medsebojnih odnosih. Grličkov je povedal na sestanku v Varšavi, da taka politika čedalje bolj zmaguje in prevladuje. Rusi so morali tudi to pogoltniti, čeprav najbrž težko. Sicer pa je Grličkov pozabil pripomniti, da pa v sami ZKJ zmaguje oziroma je trenutno na pohodu drugačen kurz in politika od tiste, ki jo on v imenu ZKJ razglaša in zagovarja na tem sestanku. Čudna dvojnost in protislovje, ki mora nekega dne miniti.

20. oktober

Naši novinarji so me močno razočarali. Pokazali so se - razen častnih izjem - kot duhovni hlapci in moralne prostitutke. Prelevili so se: iz bojevitih Savlov so postali pobožni Pavli. In če bo, in upam, da bo prilika in ukaz, da se še enkrat prelevijo, bodo to storili takoj in temeljito. Hlapci, rojeni in vzgojeni za hlapčevanje. To besedo uprabljam namenoma zato, ker sem prepričan, da velika večina slovenskih in tudi jugoslovanskih novinarjev intimno čuti in misli drugače, kot piše. Njihovi članki so torej služba, ljubi kruhek in ne prepričanje ter stvarna zavzetost. Zato se tudi izogibajo občutljivih in prepovedanih tem; prekladajo pač kakšnih 250 besed, nabranih iz samoupravnega slovarja sem in tja, ne da bi želeli tvegati ali biti ustvarjalni. Verjetno vedo, vsaj nekateri med njimi, da mlatijo prazno slamo, pijejo črno kavo ali še kaj bolj močnega ter čakajo boljših časov. Mogoče so to nekoliko ostre ali celo preostre besede in ocena. Taka naj ostane, kot spomin na čas in stiske, ki nas obiskujejo.

Bil pa sem vesel, ko sem danes v ITD prebral uvodnik. Bil mi je všeč, ker je pokazal do kakšnih absurdov vodi zaslepljeni aktivizem in še bolj zato, ker se mu je zoperstavil. Glasi se takole:

"METODA POLITIČNEGA DELA

Povod za tole pisanje je neznaten: vabilo na sestanek, ki se je, kot je v navadi, začenjalo: "Spoštovani tovariš", končalo pa v nasprotju z ljubeznivimi uvodnimi besedami, naravnost grozeče. "Če bo udeležba (na mladinskem sestanku namreč, op. p.) slaba, " je rečeno v vabilu, "bomo prisiljeni poiskati krivce in vzroke, kajti ravnali bomo po načelu, da bomo

tistega , ki tvorno ne sodeluje pri samoupravni preobrazbi družbe in družbenopolitičnem delu, smatrali za nasprotnika boja za nadaljnji samoupravni razvoj socialistične družbe." Skratka: kdor ni z nami, je proti nam.

Tako stilizirano vabilo nas je zbodlo z več strani, predvsem pa zato, ker je politično tako zelo daleč od miselnosti , ki je desetletja vladala med našimi komunisti in našo komunistično mladino. Zbodlo tudi zato, ker gre za prijem, ki nam lahko prinese mnogo več škode kot koristi, če postane obče pravilo.

Predvsem je - če ostanemo pri površju, pri formalnosti - vabilo zelo netaktno. Napak bi bilo misliti, da je taktnost med komunisti, med borci za socializem nekaj, kar je povsem odveč. Politično tako fino uho, kot je bilo Leninovo, je svojo pozornost posvečalo tudi takšnim, na videz nepomembnim vibracijam: Lenin , tako oster, če je imel opraviti s političnim sovražnikom, je bil do tovarišev, ki so se motili - in pogosto so se - izredno takten in strpen. Svoje zadnje sporočilo Centralnemu komiteju je posvetil prav človeškim potezam enega od aspirantov na vodilno mesto v Centralnem komiteju, posvetil ga je Stalinu, o katerem je napisal, da ga ne more priporočiti za sekretarja, češ da je netakten in nestrpen do tovarišev. Pismo so prvič prebrali brž po Leninovi smrti - in mu žal niso posvetili potrebne pozornosti. Drugič so ga brali trideset let kasneje, na dvajsetem kongresu KPSZ - in med udeleženci kongresa je bil komajda kakšen od tistih, ki so se udeležili prvega branja pisma. Med prvim in drugim branjem je poteklo trideset let in v tem času sta Stalinova nestrpnost in netaktnost prerasli v stalinizem. Zatorej taktnost tudi med komunisti ni postranska zadeva.

Še manj postranska zadeva pa je taktičnost. Politično sporočilo vabila se, rečeno s preprostimi besedami, glasi: kdor ni z nami, je proti nam - to pa je parola, s katero je trideset let tega izgubila svojo zadnjo bitko slovenska klerofašistična reakcija. Izgubila jo je v boju zoper KP, ki je svoj boj za revolucijo postavila na povsem drugačno osnovo: na široko je odprla vrata vsem, ki so se hoteli bojevati zoper nacifašizem, in ta vrata so še danes na široko odprta - v okviru SZDL - vsem, ki hočejo izpopolnjevati naš samoupravni socializem. Geslo "kdor ni z nami, je proti nam" ni naše in tudi ne more biti.

Prav tako ne more biti naša miselnost, da se bo boj za samoupravni socializem izbojeval na sestankih; sestanki so resda koristno sredstvo političnega boja, ne pa cilj tega boja. Še posebej pa nam ne sme biti domače ravnanje pisarniškega aktivista, ki z okrožnicami "sklicuje množice"; jugoslovanski komunisti so svojo revolucijo izbojevali tako, da so šli med množice, ne pa tako, da bi jih "sklicevali".

In še bi se ob vabilu dalo reči to in ono, potegniti to in ono paralelo z zgodovino, ki je poučna. Pa je povod preneznaten, namen tistih, ki so nam vabilo poslali, pa prav gotovo najboljši. In kar zadeva njihove dobre namene, njihovo vnemo, smo - ne glede na pripombe o taktnosti, taktičnosti in birokratskem aktivizmu - čisto na njihovi strani.

Marjan Sedmak"

Seveda ne gre za metodo političnega dela, kot misli pisec članka. Gre za mnogo več. Gre

za vsebino, mentaliteto in celo moralo neke politike oziroma sedanje politike. V imenu najbolj demokratičnega samoupravljanja (na besedah in v resolucijah) se bohoti najbolj primitivno zastraševanje in prisiljevanje ljudi in v tem primeru mladine. Vendar taka "metoda političnega dela in oblasti" ni zrasla sama od sebe v mladinski organizaciji, ampak je nujna posledica političnega ozračja, ki sedaj uradno prevladuje.

27. oktober

Jesensko deževje neusmiljeno zaliva našo dolino šentflorjansko. Skoraj že mesec dni gospodarita dež in megla in mi uničujeta polet duha in voljo do dela. Skupaj z njima dežujejo jesenski sklepi, resolucije, priporočila in ugotovitve vodstvenih organov o gospodarskem gibanju in položaju. Povedati nimajo nič novega in to so tudi povedali. Stare pesmi, zapete z nekoliko bolj otožnimi glasovi. To je vse. Dejanski gospodarski tokovi pa tečejo svojo pot; inflacija ter zunanji trgovinski primankljaj jim uravnavata smer in tempo.

Takole na primer izgleda rezultat enoletnega stabilizacijskega prizadevanja uradne politike.[21]

Vse kaže, da je celo nova Kardeljeva ustava tu brez moči. Zdi se mi, da morajo spričo takega razvoja dogodkov bledeti tudi ustavne iluzije pri vsakomur, ki je sposoben in hoče trezno gledati življenje. Tudi v slovenskem vrhu se čuti nervoza. Kje najti krivca za tak razvoj, to je zdaj vprašanje!? Čuti se napetost v odnosu do federacije. Vendar to ni tako enostavno, ker bi odprt napad na zvezno gospodarsko politiko izzval odmev zlasti v Bosni in tudi v drugih republikah. To bi znova vrglo na površje dejansko stanje, povzročilo bi trenje v "monolitnosti", prebudilo"nacionalizem" in znova bi bila potrebna 21.seja in sekanje glav. Ni pa jasno komu? Vse to je jasno tudi Slovencem in zato kaj takega ne bodo storili; je preveč riskantno in dvorezno! Vendar pa ni nič manj riskantno in dvorezno pustiti in podpirati tak razvoj gospodarsko-političnega položaja. Zato so izbrali srednjo pot in na zadnji seji predsedstva močno kritizirali "Bijedićevo" politiko. Dobili so odgovor z vprašanjem, kaj dela združeno delo in čemu bi bila samo zvezna vlada kriva za vse! Res, nekoliko nerodno vprašanje! Spremenilo se ne bo seveda nič. Sedanji gospodarski trendi se bodo nadaljevali v pospešenem tempu. Skupaj z njimi pa bodo rasla tudi politična in celo ideološka nesoglasja in trenja. In to bo šlo tako naprej vse do nove eksplozije in obračuna. Nejasno je samo, kdo bo prihodnjič moral položiti svojo trudno in sivo glavo na oltar domovine, takorekoč! Počakajmo in videli bomo! Stvari pa se vrtijo tako, da bi utegnil biti žrtvovan kdo od Bosancev ali Slovencev.

30. oktober

Druga obletnica ostavke. Vse bolj je očitno, da sem se tedaj odločil pravilno, če sem seveda hotel ostati zvest samemu sebi in svoji politiki. Mogoče je to konec moje aktivne politične vloge: hkrati pa začetek nečesa novega, kar šele nastaja in kar bo zmagalo šele tedaj,

---

[21] Stane Kavčič je na tem mestu v svoj Dnevnik pripel grafikon iz statističnih informacij št.133, z dne 7.10.1974, ki primerja cene življenskih potrebščin štiri čanske družine med septembrom 1974 in septembrom 1973. Iz grafikona sledi, da se je hrana podražila za 24,7 %, pijače 15,4 %, obleka in obutev 27,8 %, stanovanjske in komunalne storitve 9,7 %, kurjava in razsvetljava 4o,9 %, stanovanjska oprema 33,8 %, higiena 42,4 %, kultura in razvedrilo 34,3 % in promet 39,0 %.

ko bom osebno prestar, da bi se vračal nazaj v politično in javno življenje. Sicer se mi ne toži po njem; zlasti ne po takem, kot ga sedaj doživljamo.

V teh dveh letih partija, bolj točno rečeno njen vrh, ker sedaj je samo on odločilen pri ustvarjanju in določanju politike, ni uspel rešiti nobenega od kapitalnih vprašanj Jugoslavije. Samo še bolj se je odmaknil od stvarnosti in ljudstva in zavil v meglo svojih iluzij, doktrinarstva, samoupravno religiozne mistike in verbalne demokracije. Ob vsem tem pa napetosti rastejo in pod površino navidezne enotnosti in trdnosti nastajajo različne sredobežne sile, ki lahko nenadoma povzroče velik vihar. Njega več ne preprečuje zavest, spoznanje ,zaupanje in prepričanje množic in narodov, da ni mogoče drugače. Zaustavlja ga strah, pritisk, disciplina, resignacija in upanje, da bo čas prinesel svoje. V sedanjem času sta taka resignacija in upanje najbolj modra zibelka resničnega napredka in boljše bodočnosti. Moj značaj se upira tej strategiji dolgih rokov; razum jo zagovarja, ker je edino realna, najbolj humana in razumljiva.

8. november

Na sindikalnem kongresu nam je Popit v svojem govoru zopet naklonil nekaj svoje "milosti". Seveda je ta milost vredna svojega avtorja; je starokopitna in sektaška; v njej ni ne duha, ne ustvarjalnega zanosa, je brez obzorja, ukljenjena v starodavne formule razrednega boja; in za nameček je tudi nepoštena. Sodobne sociološke težnje, spremembe in ideološke preobrazbe v slovenski družbi so živele pred 29. sejo CK ZKS in niso izginile ali se izgubile po njej ali zaradi nje, kot misli in razlaga Popit. Po tej seji so bile prisiljene hoditi po drugih potih; morale so spremeniti nekoliko svoj izraz, utišati ton, ne zato da bi odšle v preteklost ali v arhiv, ampak zato da bodo prej ali slej, tako ali drugače postale prevladujoča stvarnost pri nas. Še preje, predno se bo to zgodilo, in zgodilo se bo, v to sem trdno prepričan, pa bo tudi Popit in z njim še mnogi drugi odšel tja, kamor spada, za njim pa bo ostal samo grenak spomin in klavern sloves.To bo edini spomenik, ki ga bo slovenski narod postavil temu času , voditeljem in razmeram, v katerih je moral živeti.

12. november

Sinoči je prišel Gojko[22] in povedal, da je diplomiral na pravni fakulteti v Beogradu. Dostojno smo v družinskem krogu slavili ta veseli dogodek. Ostala sva sama z Gojkom do jutranjih ur. Govorila sva o vsem: o bodočnosti, sedanjosti in prihodnosti, o politiki, pravu, filozofiji, gospodarstvu in književnosti; o Sloveniji, Jugoslaviji, Evropi, Ameriki in o kozmosu. Izliv čustev in navezanosti očeta do sina in sina do očeta; misel in izkušnja; zrelost in mladost; preteklost in bodočnost; znanje, intuicija in mladostni žar. Še nikoli nisva imela takega razgovora. Vesel in zadovoljen sem, ker čutim, da sva premerila in odstranila daljave, ki so včasih hotele dobiti prostor med nama. Srečen sem, ker je uspešno končal študij. Sedaj je njemu in mladim ljudem odprta drugačna, lepša in boljša pot v življenje, kot je bila nam. Prav je tako; za tako prihodnost smo se borili, garali in krvaveli. Zato sem pomirjen; samo, da ne bi moja sinova[23] morala prenašati zaradi svojega razuma, poguma in poštenja toliko žalitev, klevet, intrig in podlosti, kot sem jih moral jaz; naj ne zletita tako visoko kot oče (jaz)

[22]Gojko Kavčič, sin.
[23]Stane Kavčič mlajši, sin.

, ampak bosta bolj srečna in imela bosta več od življenja in več osebne sreče, če bosta anonimna v povprečju. To jima od srca želim, čeprav bi bil verjetno na stare dni in v grobu vesel, če bi videl in vedel, da skupaj s svojimi sinovi nadaljujeta borbo za svobodo človeka, za napredek njegovega znanja in razuma in za interese slovenskega naroda. To končno zahteva borbena, politična in narodna tradicija naših družinskih prednikov in sodobnikov.

Samo, da ne bi bilo slabše

30. november

Praznik republike. Zastave otožno vise v ljubljansko meglo. Slovenci pa praznujejo, počivajo in pijančujejo. Veseli so, ne zato ker bi bili navdušeni nad politiko ali prevzeti od njenih zgodovinskih tradicij. Veseli so, ker se dobro zavedajo, da imajo kruha in dela dovolj in da žive kjub inflaciji relativno dobro in udobno. Samo, da ne bi bilo slabše in da bi bil mir - to je politično geslo intimne sedanjosti večine Slovencev. Pri tem pa ostajajo mirni in ravnodušni do gesel in govorov dnevne politike. Izgleda, da so se jim prilagodili in se jih navadili, kot se navadiš slabega vremena ali kronične bolezni. Morala dohodka in blagostanja je prevzela zavest državljana; z njo in ob njej žive svoje privatno življenje, zvesti tradiciji, izkušnjam in postavam, da daj bogu, kar je božjega in cesarju - sedaj Titu in socializmu, kar je cesarjevega. Taka je vsakdanja splošna parola. Od nje se razlikujejo samo tisti - mogoče jih je največ 10 - 15 %, ki so bolj intimno, z duhom, mislijo, zavestjo, hotenjem in dejanjem povezani z revolucijo, z njeno preteklostjo, sedanjostjo in bodočnostjo. Med njimi je še vedno največ starih borcev in ljudi, ki so z večjo ali manjšo prizadetostjo doživljali narodnoosvobodilno borbo in prva povojna leta. Na srce mi pritiska grenkoba in žalost, ko opazujem, kako ta struktura naše družbe čedalje bolj odhaja v preteklost, kako živi v svojem včerajšnjem svetu, ki ga že dviga v religiozne višave, časti in obožuje kot nekaj enkratnega, neponovljivega, veličastnega in večnega. Najvidnejši izraz tega napora in želje so številne proslave, govori, spomini in srečanja. Maloštevilnim pomenijo mnogo in preveč; mnogim malo ali nič. Ene ob tej priliki prevzema zanos in samopotrjevanje, mnogi se jih udeležujejo po službeni dolžnosti ali zaradi navade in dolgočasja in jih opazujejo neprizadeti z dobrohotnim razumevanjem ali celo notranjim začudenjem in posmehom. Tako je ustvarjena koeksistenca in taka je in bo kontinuiteta. Zgodovina, čeprav še tako pomembna in junaška, je pač preteklost. Ljudje pa žive in ljubijo sedanjost in včasih mislijo - čeprav neradi, in to še posebej velja za Slovence - tudi na bodočnost.

Včasih se mi je dozdevalo, da z našo borbo, revolucijo in njenimi vrednotami ne bo tako. Mislil sem, da bodo ostale večno mlade in da ne bodo čas in spremenjene razmere spremenile živahnosti njenih barv, pomembnosti njenih junaštev, žalosti njenih žrtev in veselja njenih zmag. Mislil sem, da bodo njene zastave vedno plapolale z nespremenjeno živahnostjo in žarom. Zmotil sem se! Tudi našo revolucijo je in bo prizadejal čas in življenje. Pomen njenih izrednih dejanj se odmika in čim bolj jih žele nekateri spremeniti v večno in povsod prisotno večnost, tembolj jih potiskajo v oltar zgodovine in spreminjajo v ep in pravljico. Da, ni težko zagotoviti tem dejanjem dostojnega mesta v učbenikih zgodovine, v koledarju ali celo v uradnem protokolu. To je končno napravljeno, temeljito in širokopotezno. Vendar, če ni notranje zavzetosti in prizadetosti, če vse to ne postane del notranjega doživetja vsakogar, potem je to formalnost, to je plakat o revoluciji, ne pa revolucija. In to je sedaj slučaj. Vprašam se, zakaj? Je to naša slabost, nesposobnost ali pa

objektivni zakon družbenega življenja in razvoja. Trdno sem prepričan, da je to, poslednje. In v tem ni in ne bo naša revolucija nobena izjema od ostalih velikih in pomembnih gibanj in sprememb, ki jih je človeštvo ustvarjalo in doživljalo na svojem pohodu od prazgodovine do danes.

Nikoli se niso in se ne bodo kovali in upodobili značaji narodov in njihovo življenje ob izjemnih in enkratnih dogajanjih in dosežkih. Pač pa se upodobijo in izravnavajo v skladu s splošnimi in povprečnimi materialnimi možnostmi in pogoji družbe. Pri tem pa so podedovana psiha, navada, kultura in civilizacija izredno važen činitelj. Slovenski kmečki upori v srednjem veku so bili enkratno dejanje; sodijo v vrh naprednih nacionalnih epopej tistega časa; in vendar, kako zelo se je razlikovala splošna podoba našega kmeta in njegovega življenja od tistega, kar so prinesli in obetali srednjeveški kmečki puntarji. Njim je bil simbol uporni in junaški puntar. Njihov naslednik in potomec pa je bil panični in potrpežljivi hlapec! Ne trdim, da je to izdajstvo. Ne trdim da je slovenski kmet 19. in 20. stoletja izdal ali pljunil na svojega prednika iz 15. stoletja, ampak hočem samo pokazati, kako čas in razmere, ki pa se spreminjajo tudi pod vplivom ljudi - takoimenovanega subjektivnega faktorja - spreminjata tudi njih same, njihovo moralo, zavest in celotno podobo. Ali vzemimo primer iz delavskega razreda: kaj imata danes še skupnega pariški komunar in proletarec iz časov pariške komune in današnji delavec v neki četrti Pariza?! Zelo malo! Verjetno bi komunarji napodili le-te z malomeščani. Tudi pri nas se isto dogaja. Predvojni in medvojni komunisti, čaprav so imeli in imajo iste splošne cilje - socializem, si v človeškem in moralnem pogledu niso pretirano podobni. Pri onih en sam altruizem, žrtvovanje in boj za sveto stvar; pri teh lastni interes, dohodek, napredovanje, standard in tudi seveda: Živel socializem in revolucija! To zadnje bolj na besedah in po uradni dolžnosti kot pa zaradi prepričanja in notranje potrebe! In vendar tudi to niso izdajalci revolucije in socializma, marsikdo od njih, mogoče celo več kot polovica bi padla na barikadah ali se dala mučiti do smrti zanj. Razmere so jih napravile take, kakršni so! Še kakšno desetletje, pa bomo lahko za vse rekli, da so bili vedno taki, ker so premalo časa na svetu, da bi imeli možnost in priliko, da bi bili drugačni.

Prav tako se spreminja tudi naš delavec in proletarec. Zato ni naša prihodnost in njena človeška delavska podoba, v kateri naj bi živel zavedni občan samoupravnega socializma, enaka ali zelo podobna tisti, ki jo je prvi simboliziral Cankar, ali tisti iz časov pred drugo svetovno vojno ali tisti iz partizanov, zaporov ali koncentracijskih taborišč in tudi ne tistih iz časov obnove in informbiroja. Te podobe, njihova morala, zavest, dejanje in nehanje so bile v mnogočem junaške, pomembne in presenetljive po svojem altruizmu, žrtvovanju za postavljene cilje in disciplini. Vendar so minile in so minljive. Zaslužijo, da jih ljubimo in občudujemo, spoštujemo in objokujemo, vrniti jih ne moremo. V sedanjih razmerah nikoli in nihče; ne resolucije kongresov, ne pisma birojev, ne govorniške tirade slavnostnih govornikov, ne Hafnerjeva socialna diferenciacija, ne Kardeljeve filozofije, ne Popitov neizprosni boj do poslednjega diha in barikade. Vse je zaman. Novi obrazi in življenje se kažejo na Slovenskem. Ni in ne bo tako, kot so ga idealizirali prvi znanilci novega sveta, ko so trpeli, krvaveli in umirali zanj. Ne bo torej tako rdeče, revolucionarno, marksistično, proletarsko, pošteno in moralno! Vendar ni in ne bo tako, kot se boje in pred njim stalno svare samozvani njegovi razni pridigarji, vsevedneži in sodobni rdeči farizeji. Hočem reči, da

ni in ne bo tako pokvarjeno, malomeščansko in zvodenelo, da bi z njim priklicali Sodomo in Gomoro! Pač pa je in bo tako, kot si ustvarja to slovensko ljudstvo samo s svojim delom in pohajkovanjem, razumom in neumnostjo, ljubeznijo in sovraštvom, znanjem in neznanjem, veseljem in žalostjo, treznostjo in pijančevanjem.

Ljudje slutijo in čutijo, da je in da bo tako! In tudi zato so veseli in prepevajo sebi in drugim ob prazniku republike!

Naj živi to ljudstvo in njihov praznik!

Rad ju imam: praznik in ljudstvo!

9. december

Z zanimanjem spremljam Javorškovo polemiko s Pičevci in zoper Pičevce. V njej je Javoršek znova pokazal in dokazal, kako mu primanjkuje smisel za ravnotežje in stvarnost. Zaganja se zdaj levo, zdaj desno, zamenjuje dejstva in fantazijo. Kombinira osebno moralno ogorčenje s političnim računom in tako čedalje bolj tone v mlako svoje lastne zmede, žalosti, osamljenosti in jeze.

Naravnost presenetljivo je, kako v njegovih tekstih bivajo drug zraven drugega zelo točna in lucidna opažanja in ugotovitve in pavšalne, neutemeljene ter gorostrastne obdolžitve in domislice. Ena od takih - najtežjih - je očitek skoraj vsem slovenskim kulturnikom, da živijo dvojno življenje in da z onim drugim jazom spodkopavajo socializem in komunizem. Takole pravi:

"A vendarle se iz te karikature ne bi izluščila definicija pičevstva, ki bi se morala glasiti približnotakole:

Pičevec je v svojem zunanjem življenju glasno (uradno) ali tiho (tudi uradno) zvest socializmu ali celo komunizmu. V svoji notranjosti in med svojimi notranjimi tovariši pa socializem in komunizem z najrazličnejšimi sredstvi spodkopuje .

Dvoličnost tega stanja, ki so se ga ljudje v glavnem že navadili in so zanj že neobčutljivi, je ena izmed konstant sodobne slovenske družbe, zlasti pa kulture. Zato se je tudi pripetilo,da je slovenska literatura prvič v svoji mučeniški, če že ne revolucionarni zgodovini postala v nekaterih svojih prikaznih krinka nazadnjaštva. "(DELO, 7.12.1974)

Dvoličnost je ena izmed konstant sodobne slovenske družbe, zlasti pa kulture - pravi Javoršek. Zelo točno opažanje! Zakaj dvoličnost? Zato, da njeni nosilci lahko spodkopavajo socializem in komunizem - odgovarja Javoršek in tako s svojo trditvijo zabrede v nesmisel in se že hote ali nehote približa politični diferenciaciji.

Če obstaja dvoličnost kot množični pojav v družbi in njeni kulturi - in kaj je sploh kultura? kot duhovnem in miselnem odrazu in oblikovalcu nekih razmer v družbi, potem sta za tako stanje lahko dva vzroka. Prvi, ki ga vidi Javoršek, je v tem, da so ljudje in zlasti kulturna inteligenca intimno zoper obstoječo družbeno ureditev, zoper socializem, vendar tega javno

ne žele, nočejo ali ne morejo povedati. Druga možnost pa bi bila, da ljudje in kulturna inteligenca niso zoper socializem, ampak so samo zoper nekatere dogodke, podrobnosti ali značilnosti, ki jih ima oziroma jih želi imeti ali dobiti. Drugače povedano, so zoper dnevno politiko ali vsaj zoper posamezne dele in ukrepe te dnevne politike. Menim, da ni težko uganiti ali ugotoviti, katera od obeh možnosti ustreza resničnemu stanju; ustreza mu seveda druga. Omenjena dvojnost, o kateri govori Javoršek, zato ni opozicija socializmu kot novemu družbenemu sistemu kot višji stopnji humanizma, ampak je izraz nezadovoljstva z mnogimi postavkami, dejanji in načrtovanji sedanjih oblastnikov in njihove dnevne politike. Ker se ta politika čedalje bolj odmika od stvarnosti, čedalje večje so razlike med njenimi besedami in dejanji, zato izgublja tla pod nogami, ljudje postajajo nezaupljivi, razočarani in apatični. Dovolj so pametni, da vidijo in čutijo stvarno stanje; niso pa tako odločni in pogumni, da bi javno in politično povedali svoje mnenje. Tako torej nastaja dvojnost, bolj točno rečeno, politično nezadovoljstvo, pasivnost in zaskrbljenost za naš jutri.

Partija kot edina organizirana ideološka in politična sila (poleg cerkve) je bila sposobna, da napiše naslove poglavij v knjigi naše revolucije. Sedaj pa ji primanjkuje sil, znanja in poguma, da jih uresniči. In tako partija prisega na blagovno gospodarstvo, na tržišče in konkurenco in istočasno odklanja posledice delovanja teh kategorij; razglaša izredno samoupravno demokracijo in hkrati zatira vsako misel, idejo in dejanje, ki ni stoodstotno v okviru dane linije in njenih dnevnih parol. Postavlja stabilnost kot temelj svoje gospodarske politike - inflacija pa se vzpenja že v vrtoglave višine. Vztrajno poudarja vrednote narodnoosvobodilne borbe, oblači jih že v religiozni patos, ob vsem tem pridiganju pa se širi in prodira denarno parazitska morala, ki temelji na demagogiji, uravnilovki, neznanju, neodgovornosti in brezdelju. Povzdiguje svoj glas zoper vse meščanske bogove preteklosti, izreka prekletstvo raznim izmom, in vendar ljudje živijo svoje življenje, imajo svoje cilje in želje, za katerimi se pehajo, ne da bi poslušali ta njen glas vpijočega v puščavi. Moralna, politična in filozofska merila uradne politike so zdaj ali zanesenjaško vizionarska, usmerjena predaleč naprej, ali revolucionarno romantična, obrnjena v preteklost - v obeh primerih pa brez večjega vpliva na splošni način mišljenja, čustvovanja in življenja, torej brez večjega vpliva na slovensko in jugoslovansko folkloro življenja, ki se bori, koprca in živi v pestrem ozračjuvsakdanjosti.

Dvojnosti in protislovja kraljujejo vsepovsod. Najbolj pametni ljudje v tej družbi vse to vidijo; množice tako stanje dojemajo instinktivno; uradna politika čuti, da se podirajo mostovi zaupanja in zato se še bolj vztrajno in nervozno zaganja in piha v svoje lastne mline na veter; še bolj svečano prisega na svoje lastne bogove zveličanja in še bolj zagrizeno preganja svoje lastne prikazni in strahove pogubljenja.

Vsiljuje se vprašanje: Kako se bo končalo to kraljestvo? Kateri kraljevič bo zasedel njegov prostor? Žal, nekaj je gnilega v deželi Danski!!!

Iveri[24]

[24]Stane Kavčič si je ob tem, ko je pisal svoj Dnevnik in spomine, pogostokrat beležil misli s katerimi je

- Ne moreš preprečiti, da te odstrelijo, lahko pa preprečiš, da te ne povozijo. Mene niso in ne bodo povozili.

- Ne verjamem v to, da osebno stremljenje posameznika k standardu, k večjemu materialnemu udobju vodi v malomeščanščino in v potrošniško družbo. Moramo biti sposobni to stremljenje združiti, povezati z vizijo in humano-moralnimi načeli socialistične, samoupravne družbe. Ljudje in praksa ga povezujejo bolj instiktivno in premišljeno kot pa uradno politično propagandne pridige sedanjega obdobja.

- Političnemu birokratizmu ni znano in ga tudi ne zanima, kaj se zgodi, kadar zaradi njega oslabi želja po resnici kot družbenemu pojavu; tudi mu ni znano in ga ne zanima, če so in zakaj so ljudje postali dvolični, zakaj eno mislijo in drugo govorijo. Kriza morale oziroma dvojne morale v javnem življenju je za njega terra inkognita, zato je politični birokratizem veliko bolj nevaren in škodljiv kot pa upravni in državni, čeprav jih ni mogoče organsko ločiti in obravnavati posamično. Vendar razlika obstoja. Če se konkretne stvari obravnavajo in odločajo v sklopu centralizirane državne oblasti in uprave, ima to za ljudi, za moralno, miselno in človeško kulturo socializma drugačne posledice, kot pa če se tudi politična in duhovna kultura družbe nahaja pod pritiskom vrednot misli in resnic, ki si jih izmišlja in vsiljuje politična birokracija. V prvem primeru vendar ostaja prostor za osebno duhovno svobodo človeka; v drugem primeru pa je, oziroma hoče biti in postati birokratiziranje totalno, vseobsegajoče. Birokratizem oblasti hoče obvladati in manipulirati s stvarmi; birokratizem ideologije pa želi obvladati in prodreti v človeškega duha in v njegovo zavest. V družbenih gibanjih so poudarki in razmerja med birokratizmi različni, čeprav je med njimi organska povezanost. Na primer: takoj po osvoboditvi smo imeli močno naglašen državni vidik upravljanja s stvarmi (birokratizem oblasti) in dokaj sproščen demokratičen polet v množicah in med ljudmi kot posledico narodnoosvobo-dilnega boja. Sedaj se tedanja slika menja! Obstaja mnogo več svobode in decentraliziranih možnosti pri odločanju pri stvareh (samoupravljanje) in močan pritisk za čim večjo " enotnostjo " misli, duha in zavesti, ki naj bi bila podlaga in predpogoj za napredek družbe, čeprav je resnično temu nasprotna, je pa seveda podlaga in pogoj obstoju vsemogočne politične birokracije. Vsaka birokracija hoče ustvariti in prikazati idilo! Od vseh idil pa je najbolj nevarna idila misli in zavesti, ker bi to pomenilo, da je doseženo končno in popolno stanje, v katerem ni potrebno več misliti in si prizadevati za novo in boljše. Če pa hočemo novo in boljše, potem je pot k temu tudi preko neznanega ali vsaj iskajočega; tu pa potem nastanejo nujno različne najdbe in razlike tudi v isti stranki, istih vizionarskih ciljih. Revolucionarna ustvarjalnost si to želi, ker se s tem potrjuje in preizkuša; politična birokracija pa se tega boji, ker jo to uničuje in spodkopava.

- Seveda smo še in tudi še bomo družba, kjer obstaja dialektika sil, dialektika razrednih sil. Vendar smo se že tako razvili in okrepili kot nova družba, da je to samo del resnice. Drugi del resnice pa govori o tem, da smo tudi družba, kjer obstaja dialektika pojmov, idej,

---

nameraval pozneje dopolniti osnovni tekst Dnevnika. Včasih je ta rokopis vstavljal v posebno mapo, ki jo je označil z "Iveri", včasih pa ga je shranil na koncu posameznih letnikov. Mestoma je ta rokopis povsem nepovezan in zato pri urejanju rokopisa zelo težko upraben, ponekod pa so te Iveri sestavljene iz daljših odlomkov, ki so že sami zase svojevrstne zaključene celote, zato sva jih uvrstila v Dnevnik in spomine.

intelekta ob enotnih vizijah komunizma. Stalin je trdil, da se z izgradnjo socializma zaostruje ona prva dialektika, sploh pa ni govoril o drugi. To njegovo "teoretično" odkritje je " znanstveno " izhodišče stalinizma. Danes vemo, da to odkritje in teorija nista samo zmotna, ampak tudi neznanstvena; ta " teorija " je samo obrazložitev za likvidacijo opozicije, bolje rečeno, za pokol starih boljševikov, ki ga je Stalin napravil v SZ v tridesetih letih.

Pri nas smo načelno in praktično sprejeli obe dialektiki: razredno in intelektualno. S tem smo dali novo humano in ustvarjalno kvaliteto našemu socializmu; dali smo mu njegov človeški obraz in dušo! Vendar se kljub temu neprestano kregamo okrog tega, kako odrediti, odmeriti, izmeriti, pretehtati obseg, povezanost, odnos in razmerje obeh dialektik. Ponavljajoče pretiravamo v eno ali v drugo smer. Jaz sam sem bil žrtev takega pretiravanja naše politike v smeri dialektike razrednih sil! Čeprav sem njen otrok, čeprav je razredna borba v ideološkem pogledu moja zibelka, sem se vendar, kdo ve zakaj, mogoče tudi zaradi vseh njenih grozot, krvi, žrtev in trpljenja, ki sem jih videl in prenašal, dokopal do spoznanja in vizije, da za prisilnimi in krvavimi zakoni te dialektike obstaja tudi carstvo, v katerem se bo nujnost organsko združila s svobodo in v katerem bo krvavo orožje dialektike razredov zamenjala iskriva pamet, duh in znanje kot glavno bojno sredstvo dialektike razuma! Vizija?! Mogoče! In če pariški komunarji ne bi imeli vizije, ali bi šli na barikade? Verjetno ne! In če predvojni komunisti ne bi imeli vizije o revoluciji in svobodi, ali bi šli v borbo? Verjetno ne bi šli! Tako silovito sem čutil in slutil jutrišnji dan, da sem padel kot njegova žrtev! V tem je tudi njena tragika in veličina!

- Obstoja tudi tale zakonitost: čim bolj so družbena protislovja v neki družbeni skupnosti zaostrena, tem večja je hinavščina in dvoličnost režima, ki je na oblasti. Pred to zakonitostjo ni imun noben družbeni red, nobena ideologija, morala in religija, od Nerona do Stalina, od suženjskega sistema pa do današnjih dni, od krščanstva do zgodnjih začetkov socializma se vleče ta objektivna danost kot rdeča nit, ki nakazuje to medsebojno odvisnost.

... [25] razlivala proti nam, če odmislimo drobne človeške strasti in zahrbtne sunke z nožem in jezikom, potem šele pridemo do resnice in dejstva, ki je bilo jedro razlik in spora med nami. Mi smo hoteli nekaj več demokracije, nekaj več ideološke širine, iskanja in ustvarjanja in še smo hoteli nekaj večjo produktivnost dela, da bi na podlagi vsega tega materialno in duhovno hitreje napredovcali. Objektivno bi tak razvoj in politika zahtevala več dejanj in manj besed; bila bi težja, toda bolj koristna in donosna za skupnost in posameznika od tiste, ki je ostala in začasno zmagala. Subjektivno, to pomeni kadrovsko, pa bi naša politika, če bi zmagala, prej ali slej sicer bolj organsko in razvojno potisnila z družbene pozornice določeno podobo politika in funkcionarja, pravtako kot ga je potisnila tudi politika, ki je utrdila politično birokracijo. Protislovja so se razrasla do take stopnje, da koeksistenca v dotedanjih okvirih in načinih ni bila več mogoča. Ona bi pomenila gotov poraz konservativnih sil in stare garde. Ni bil jasen samo še čas in oblika tega poraza stare garde in njene ortodoksne ideologije.

Radikalen korak nazaj in obračun je bil zategadelj nujen, če je hotela nasprotna stran

[25] Manjka stran rokopisa.

podaljšati sebi življenje. In to je storila; dokaj uspešno, čeprav začasno. En sam človek pa je izid tega spopada in boja odločil. Bolje sedaj kot nikoli, je bilo intimno in bojno geslo iniciatorjevobračuna.

- Napisati esej o slovenskem novinarstvu - njegova politična podoba - moralna podoba - osebnosti - uradniki - ljubi kruhek - kombiniranje večno istih besed iz samoupravnega slovarja, ki ima komaj 250 besed - to je obraz aktivizma

- Zopet monotono cvilijo in škripljejo transmisijski jermeni, čeprav jih mažejo z uvoženimi govori, dolgočasnimi resolucijami, z disciplino, grožnjo, pritiskom in odlikovanji!

1975 INTERMEZZO

Ob Novem letu letos so mi znanci in prijatelji voščili in pristavili:" Samo, da bi ostalo tako, kot je; da ne bi bilo slabše!" V tem dostavku se skriva značilnost trenutka in njegove perspektive. Ljudje čutijo navidezno ravnovesje, vedo, da so v teh razmerah skrite sile, ki bi lahko povzročile izbruh, porušile ravnotežje in potisnile to našo družbo v viharje in nevarnosti. Ne verjamem, da se bo to zgodilo, čeprav sem prepričan, da se bo v tem letu, ki ga uradno imenujejo leto preloma, gospodarska in politična kriza še bolj poglobila. Vendar ne več kot to.

25. januar

Nič novega ali posebnega. Opazujem in poslušam razprave v delegatskem sistemu in referatih. Dosedaj niso namreč še nič pretresljivega ali čudežnega odkrili. In sicer kako? S kom ali s čim? Nikoli ni in tudi ne bo sam volilni sistem ali imenovanje bistveno menjal parole družbe in razmer v njej, zlasti če ne gre pri tem za razredno-socialne spremembe, ampak samo za organizacijsko-institucialne, kot je to slučaj v odnosu poslanec - delegat. Slej ko prej, tako oni kot ta se srečujeta z zelo pomembnimi zadevami in v obeh primerih je manevrski prostor za "svobodne in genialne" odločitve zelo omejen in utesnjen. Jasno začrtane meje obstoječe materialne zmogljivosti te družbe mu postavljajo družbena zavest, navade ter pojmi in ne nazadnje sedanje uradno politično ozračje, njegova doktrina in ideološki pridevniki. Pri vsem tem pa se delagati kljub veličastnim trditvam o njihovi svobodi in odgovornosti zgolj svojim volilnim telesom čutijo mnogo bolj odgovorne in odvisne od uradne politike in njenih struktur, kot pa je bil to slučaj s poslanci: le-ti so namreč čutili neposredne volilce za seboj, imeli so, če so bili tako usmerjeni, stik z množico, z državljani, ki so mnogokrat mislili in želeli drugače kot pa je bila uradna želja ali ukaz. Navsezadnje, vsi tako imenovani incidenti v prejšnji republiški skupščini niso bili znak nastajajočih antisocialističnih teženj, ampak dokaz in odraz takega razpoloženja in hotenja med ljudmi, ki ni bilo istovetno z uradnimi predlogi.

Neizpodbitno je dejstvo, da imajo politična varstva - od občinskega navzgor - popoln vpliv in odločujočo besedo v volitvenih telesih delegatov. Ta telesa so bila izvoljena sicer na neposrednih volitvah, toda s tako volilno in politično akcijo, postopkom in aritmetiko, da je vsakomur jasno, da so podaljšana roka partije in vodstev socialistične zveze, ne pa aktiven in demokratičen instrument ljudi. Verbalno in številčno je sicer pritegnjenih več ljudi k soodločanju; hkrati pa je storjeno marsikaj, da se uradna politika in njene strukture zavarujejo pred vsemi presenečenji. Tak je, izgleda, njihov nauk iz preteklosti in to ne brez razloga; in taka je zahteva in nujnost vladajočega trenutka.

Ta resnica in spoznanje ne bosta stimulirala aktivnosti delegatov. Ne bo treba mnogo časa, da bodo to spoznali. Verjetno bo Kardelj za naslednje volitve (če) predlagal spremembe in jih seveda tudi teoretično in filozofsko utemeljil. Ni dvoma, da bodo neuspeha krivi zli

birokrati, tehnokrati, nacionalisti in antikristi!..

V Sloveniji je sedaj zopet velika hajka na to golazen. Popit predlaga celo jurišne ekipe, ki naj bi rušile oblast tehnokratov v delovnih organizacijah. Žilav je ta tehnokratizem, ki se še danes, dve leti po moji ostavki -jaz, Kropušek in Krese naj bi bili namreč njegovi očetje in zaščitniki - in skoraj leto dni po ustavi tako pogumno upira in vlada. Joj, kako je vse poenostavljeno v nekaterih glavah! Za te ljudi ne obstajajo ne pomen znanja, ne moč tehnike, ne izkušnje civilizacije, ne sposobnost posameznika, ne avtoriteta odgovornosti; za njih ne obstaja niti delitev dela, ki jo zahtevata moderna in visoka produktivna proizvodnja in ekonomija. Torej neizprosen, zagrizen in fanatičen boj zoper vse in vsakogar, ki misli, živi in dela drugače. Celo Mao Ce Tung je dejal, da to ni rešitev, če vsakomur, ki misli drugače, vzameš glavo. Očitno Popit in njemu enaki mislijo, da je prav to edina možna rešitev. Čudno protislovje! Naša družba vlaga velike napore in mnogo sredstev v napredek znanja in tehnologije. Hkrati pa njeni najbolj odgovorni funkcionarji pozivajo na križarske vojne in na juriš zoper vse, ki razpolagajo s takim znanjem in ki mislijo z lastno glavo.

Vse se mi dozdeva, da se ta juriš ne bo uspešno končal. Slaba tolažba za razmere, če vemo, kakšno ceno bomo morali vsi plačati zanj! Zaostali bomo za celo desetletje ali pa še več!

27. januar

Gledam pozdrav Tresorepki[1] in se čudim, kako je mogoče na tako majhnem prostoru napisati tako mnogo neresnic in toliko velikih fraz.

Beograjski profesorji

1. februar

Beograjske profesorje filozofske fakultete so končno z zakonom odstranili z univerze. Čeprav se ni mogoče strinjati z marsičem, kar so predlagali, bili so zlasti v socialnem in materialnem pogledu levi utopisti in tudi moralni čednostni pridigarji. Pa vendar ni mogoče mimo dejstva, da so bili ali hoteli biti marksisti in da so imeli pred seboj cilj, ki bi ga na kratko označil: več svobode, pravice, človečnosti, kruha, skratka, več socializma.

Časopisi pišejo z velikimi naslovi Žalosten konec levice! Neumnost! Utvara! To, kar se je zgodilo, je komaj konec njenega začetka. Levica je pri nas v vsakem pogledu stvarnost in nevarnost. Ni nerazumljivo, če ni uspela levica, ki naj bi jo vodili profesorji in filozofi. Zato pa je bolj verjetno in razumljivo, če bo uspela levica, kateri korakajo na čelu generali in polkovniki.

Poleg te možnosti in politične dileme naši prihodnosti pa velja ob tem zgledu razmišljati in se vprašati:

[1] Očitno psevdonim za Edvarda Kardelja, kajti DELO je ta dan na prvi strani in v okviru objavilo članek z naslovom Kardelju za rojstni dan, glej DELO, 27.1.1975, stran 1.

Zakaj se pri nas praviloma pojavljajo odkloni in konflikti z uradno filozofijo in politiko predvsem na tistih krajih in ustanovah, katerih naloga je razvijati in dopolnjevati marksistično družboslovno znanost in filozofijo? Drugače povedano, tam kjer bi se moralo največ misliti o našem danes in jutri, se misli, če se misli, najbolj zmedeno. Tam, kjer bi morala imeti vera svoj dom, ima ta svoj brlog. Kje je vzrok, da je tako? Kdo je kriv teh spopadov? Ali profesionalna marksistična filozofija ali dnevna politika in njene filozofske in teoretičneresnice?

Da, to vprašanje je postavljeno šolsko! Dogmatsko! V takem medsebojnem obtoževanju ni izhoda. In kje je izhod? Kje rešitev?

V takem obsegu skupnosti oblasti in njenih ukrepov, v taki stopnji resnične demokracije, ki bi omogočala, trpela ali celo vzpodbujala tisto večno iskanje, izpolnjevanje in prepletanje med oblastjo in znanostjo, med politiko in filozofijo, med za in proti, med teorijo in prakso, brez katere ni napredka in svobode. Če mislijo v socializmu vsi enako ali morajo misliti vsi enako, potem je to gotovo znak, da ne mislijo ali ne morejo misliti veliko. Slej ali prej tako stanje pripelje do krize in izbruha! Usoda profesorjev beograjske filozofske fakultete je, oziroma bo, nov dokaz tej trditvi. Naš režim, njegova dnevna politika in oblastniki, kot bi rekel tovariš ... (rokopis neberljiv, op. ured.), niso sposobni prenašati nobene misli, dejanja in kritike, ki bi bile izven uradnega okvira. To je dejstvo, ki ga vidijo vsi, tako tisti na vzhodu kakor tudi na zahodu. To škoduje našemu mednarodnemu ugledu, takemu modelu socializma kot je naš(samoupraven) in hromi našo lastno ustvarjalnost. Namesto da bi vzpodbujali glave, da mislijo, iščejo in se tudi motijo, jih pa sekajo, če mislijo drugače, kot se glase in zvene dnevne uradne resnice! **Informbiro je mrtev, naj živi informbiro**

Naše voditeljske ambicije med neuvrščenimi

10. februar

Pred nekaj dnevi je Boris Verbič z navdušenjem poročal iz Bruslja o petletnem sporazumu o gospodarskem, denarnem in trgovinskem sodelovanju med EGS in 46 afriškimi, karibskimi in pacifiškimi deželami v razvoju. Iz poročila diha navdušenje in optimizem.

Pričakovati bi bilo, da bodo taki tudi naši komentarji. Vendar ni tako. Uradna Jugoslavija molči. Zakaj? Ni to pomembno? Ali ni v skladu z našimi interesi in željami?

Vrnimo se nekoliko, na primer za celih dvajset let nazaj, predno odgovorimo na postavljenivprašanji.

Takrat, pred dvajsetimi leti, se je začelo gibanje neuvrščenih. Jugoslavija in Tito sta imela pri tem velik delež. To gibanje je nastajalo v času blokovske zaostritve, v času, ko sta v svetovnih razmerah, zlasti pa v odnosih med Sovjetsko zvezo in ZDA, prevladovali ideološka izključenost in nevarnost spopada za popolno ideološko, politično in gospodarsko nadvlado v svetu. Ta, predvsem ideološko-razredna konfrontacija, ki je grozila, da se razraste v vojaški spopad, v tretjo svetovno in prvo atomsko vojno, je tedaj mnogim izgledala neizogibno zgodovinsko dejstvo in nujnost. Zdelo se je, da je človeštvo izgubilo svojo vest,

razum in perspektivo. Vse, prav vse bi se moralo podrediti razredno-ideološkim ciljem super sil.

Politika neuvrščenosti je tukaj začela iskati, razlagati in ponujati tretjo alternativo; dvignila se je nad ideološko-razredne dogme in ekstreme, odklanjala je oborožen spopad med različnimi družbenimi sistemi kot zgodovinsko nujnost in zapisala na svojo mlado zastavo sodelovanje, mir, sporazumevanje in neuvrščenost. Tem, rekel bi, splošnim človeškim ciljem, je podredila vse ostalo. Uspeh ni izostal. Taka politika je uspevala ne samo zato, ker je bila v interesu neuvrščenih, ki jih je bilo takrat uradno še zelo malo, ampak predvsem zato, ker je ustrezala tudi veliki večini ljudstev med uvrščenimi, se pravi v blokih.

Jugoslavija je dala tu svoj doprinos in to je glavni razlog za njen mednarodni ugled, ki seveda zlasti danes ni tako velik, kot se uradno trdi pri nas, ampak kljub temu mnogo večji, kot bi lahko bil, če bi bil v sorazmerju z našo politično, gospodarsko in vojaško močjo.

V zadnjih dvajsetih letih se je na mednarodnem področju, v blokih in med bloki, v neuvrščenih in med neuvrščenimi marsikaj spremenilo.

Zlasti:

a) V blokih zmaguje spoznanje, da ideološka izključenost vodi v vojaški spopad, le-ta pa v smrt, če ne vsega človeštva pa vsaj njegove civilizacije. Torej je treba odkloniti to možnost, če hočemo živeti! Treba je torej iskati druge poti in odgovore na sedanjost; modro se je izogibati konfliktom in iskati poti za sporazumevanje, sodelovanje in popuščanje napetosti. Tu smo sedaj; ta nova kvaliteta v spoznanju realnosti sedaj zmaguje in napreduje: praviloma dva koraka naprej in enega nazaj. Marsikaj bo še treba premagati, kar je še nakopičenega tu in tam, bodisi kot rezultat protislovnih interesov danes ali kot posledica zgodovinskih, gospodarskih, civilizacijskih, kulturnih, filozofskih in seveda ideoloških razlik. Velike, mnogotere in težke so te razlike; samo eno dejstvo je še težje od njih: grozote atomskega uničenja. Ta grožnja - kakšno protislovje - vzbuja upanje, hrabri miroljubne, straši bojevite, tolaži pametne in onemogoča neumne.

b) Neuvrščeni so se okrepili številčno, akcijsko, politično in ideološko. Postali so dejstvo sveta, čeprav še ne odločilno. V Združenih narodih pa so odločilen glasovalni činitelj. Brez njihovih glasov (če odmislimo pravico veta velikih) ni mogoče sprejeti v Združenih narodih ničesar. Smo torej priče nove, velike pomladi narodov, dežel in držav.

c) Kljub lokalnim vojnam postajajo splošni cilji človeštva mir, sodelovanje, sporazumevanje in gospodarski napredek, čedalje bolj last vseh in ne samo neuvrščenih. Pod to zastavo hočejo delovati in se nahajati vsi, razviti in nerazviti, beli, črni in rumeni. Ti cilji in interesi postajajo vse bolj in bolj lastnina vseh in vse manj in manj posebnost tega ali onega. To velja tudi za nerazvite; in tudi v Jugoslaviji ne bi smeli tega pozabiti. Ta mednarodni politični razvoj - nujnost koeksistence ima vsestranske in pestre posledice. Gotovo potiska močne in razvite k zeleni mizi; gotovo neuvrščenim odvzame nekaj zaščitniškega vetra z njihovih jader.

d) Da je to tako, kaže tudi dejstvo, da med neuvrščenimi stopa čedalje bolj v ospredje ekonomika, porazdelitev dobrin, bogastva in dohodka. Nafta je najbolj zgovoren dokaz za to. To vprašanje je gotovo zelo pomemembno, čeprav ni in ne bo odločilno za naš planet, kot mislijo in govorijo nekateri. Za našo civilizacijo je spričo doseženega stanja znanosti, tehnike in družbenih sistemov odločilen odgovor na sledeče vprašanje: ali sodelovanje ali spopad med različnimi družbenimi sistemi, zlasti med socializmom in kapitalizmom. Če ni sodelovanja, potem je spopad in kataklizma; če je sodelovanje, pa je potem njegov sine qua non v tem, da se upošteva neko stopnjo nedotakljivosti družbenih sistemov in mednarodno-državne ureditve; neko stanje in obseg sedanjega pridobivanja in delitve nacionalnega dohodka, standarda, civilizacije in družbenih normativov. Če pravim stopnja in stanje, seveda ne mislim, da je to nespremenljivo, ampak hočem povedati, da so skrajnosti v teh okvirih in odnosih izključene. Iluzorno bi bilo misliti, da je rešitev v tem, da razviti uničijo nerazvite ali obratno; ali da je sploh možno z velikimi skoki ali revolucijami uravnavati mednarodne odnose. Tudi v tem se kaže čedalje večja povezanost, zapletenost in odvisnost v mednarodnih razmerah. Za neuvrščene postaja torej ekonomika vse bolj pomembna. Kolonialni sistem razpada; rojevajo se nove države in čim so tu, morajo živeti in gospodarsko napredovati. Dokler razbijajo verige kolinialne odvisnosti, dokler bijejo boj za svojo lojalnost in pravico obstoja, vse dotlej je Jugoslavija za njih zelo zanimiva; mi jim pomagamo s splošnimi idejami naše bogate narodno-osvobodilne in socialistične zakladnice. Tako je bilo nekoč s Kubo, Alžirijo, Kongom, Vietnamom, Angolo in drugimi. Ko je ta boj končan, ko stopijo na dnevni red gospodarska vprašanja, tedaj postanemo za njih manj zanimivi, prej ali slej se začno ozirati drugam. Se zavedamo tega? Dvomim! Vendar se razlike med razvitimi in nerazvitimi povečujejo kljub razpadanju kolonialnega sistema in kljub množičnemu rojstvu novih nerazvitih držav, zlasti v Afriki in Aziji. Kje je vzrok? V različni produktivnosti dela in mnogo manj v tem, da razviti izkoriščajo nerazvite, če jih in kadar jih! Ta razmak med njimi se bo še povečeval, ker nerazviti niso sposobni prehiteti tempa razvitih. Tudi če bi razviti dali nerazvitim toliko kapitala - kar pa se ne bo zgodilo - da bi njihova vlaganja morala dati take rezultate, da bi se razvijali hitreje kot razviti, ne bi mogli tega storiti zaradi tega, ker nimajo kadrov, za katere je potreben čas za vzgajanje. Brez kadrov ni mogoče doseči produktivnosti dela, ki bi bila nad ravnijo razvitih držav. Izkušnje proizvajalk nafte zgovorno potrjujejo to domnevo in še marsikaj drugega. Milijarde njihovih dolarjev leže v bankah razvitih držav; kreditirajo njihov razvoj, ker proizvajalke nafte niso sposobne takoj potrošiti ta denar za svoj razvoj. Vidimo torej, da razvoj nerazvitih ni samo politično vprašanje, da celo ni samo finančno vprašanje, ampak je očitno, da med neko stopnjo razvoja proizvodnih sil dane države in med obsegom oziroma tempom njenega razvoja obstaja objektivna odvisnost. Ta odvisnost in istosmernost se sicer lahko pod vplivom zunanjih činiteljev in injekcij zelo povečata ali zmanjšata, ni ju pa mogoče z zunanjimi posegi kratkomalo odpraviti. Ostaneta in predstavljata obseg možnega v nekem ekonomskem prostoru in času. Razviti pa tudi žive, delajo in napredujejo v nekem (svojem) ekonomskem času in prostoru. To so materialna dejstva, ki jih ni mogoče temeljito spreminjati z resolucijami, z idejami ali diplomacijo, celo entuziazem nerazvitih jih ne more preskočiti! Klasičen primer za to je naše Kosovo.

Če se zavzamemo za realen pogled na razvoj nerazvitih in razvitih, četudi tu odklanjam

utopije, potem tu ne gre za zagovor obstoječega. Prepad med razvitimi in nerazvitimi je seveda eden od izvorov nevarnosti za človeštvo, njegovo civilizacijo in napredek. Gotovo je človeška dolžnost razvitih pomagati nerazvitim. Vendar, če hočemo, da to spoznanje in potreba postaneta propagandna fraza ali obtožba nerazvitih ali izgovor razvitih, potem moramo za uresničenje te naloge imeti realna pota, graditi mostove med temi in onimi in ločiti še tako majhno dejanje od velike fraze.

Zdi se mi, da smo sedaj v položaju, ko si je splošna ideja o pomoči razvitih nerazvitim priborila državljansko in mednarodno pravico. Kako jo uresničevati, to je sedaj vprašanje.

Ponujajo več možnosti. Poglejmo jih. Sedaj govore o sledečih:

a) drugačne, bolj pravične in višje cene surovin;
b) krepitev bloka neuvrščenih kot nekakšne tretje ali šeste (poleg ZDA, Sovjetsko zvezo, EGS, Japonske, Kitajske) sile, ki naj se nadalje čimbolj okrepi in pritisne na razvite;
c) raznorazno neposredno sodelovanje med razvitimi in nerazvitimi.

Takšne so možnosti in posledice teh variant, čeprav mora biti razumnemu človeku jasno, da tudi med njimi samimi obstaja določena povezava in odvisnost.

Surovine

Čeprav izgleda zelo privlačna in enostavna - tudi naši so se zelo navdušili zanjo - ima zelo velike pomanjkljivosti in nevarnosti. Predvsem bi pretirana cena surovin prišla v nasprotje z vrednostjo dela in njegove produktivnosti. Skratka, cene surovin ni mogoče postaviti neodvisno od drugih činiteljev, ki določajo vrednost nekega blaga, in to je predvsem enostavno in sestavljeno delo. Surovine so tudi zelo neenakomerno in - bi rekli - nepravično razdeljene na tem svetu. Na žalost naš planet ni tak, da bi imeli nerazviti surovine, razviti pa industrijo. Previsoka cena surovin bi sicer podrla nekatera sedanja nesorazmerja, bi pa tudi postavila druga, še večja in še bolj kričeča. Pri vseh najvažnejših surovinah sta ZDA in Sovjetska zveza udeležena v sorazmerno velikem obsegu. Tu so še nekateri nerazviti, ki bi dobili, in mnogo nerazvitih, ki bi skupaj z EGS in Japonsko izgubili. Tako je bilo na primer z nafto. Arabci so največ dobili; Indijci največ zgubili med nerazvitimi. EGS in Japonska sta izgubili manj oziroma bodo poskušali nadoknaditi izgubo drugače. Verjetno pa sta ZDA in Sovjetska zveza dobili. Surovine so torej za nerazvite lahko oster dvorezen nož. Njegove ostrine se počasi, mnogo prepočasi zavedajo tudi pri nas. In ne nazadnje je pretirano visoka cena surovin , ki naj bi jih prodajali nerazviti in izkupiček porabili za svoj razvoj, hkrati tudi stimulacija za nova odkritja znanosti, ki naj bi revolucionarno spremenila tehnologijo in materijo. Vemo, da sedaj vsi iščejo nadomestilo za nafto! Če ga najdejo, bodo sedanji proizvajalci zopet zelo hitro postali veliki reveži. Po mojem trdnem prepričanju je cena surovin v odnosu na razvoj nerazvitih sicer pomembna, toda še zdaleč ne najvažnejša ali odločilna. Močnejši politični pritisk nerazvitih na razvite nima izgleda na uspeh. Politični pritisk ima upanje na uspeh, če za njim stoji konkretna vojaška ali ekonomska sila. Te nerazviti oziroma neuvrščeni nimajo. Njihova moč ni v sili oblasti, ampak v povezavi morale in človeške solidarnosti. Sicer pa so neuvrščeni tudi notranje tako nehomogeni, da bi poizkus

operativne blokovske povezanosti njih same bolj oslabil kot pa okrepil. Ta pot in možnost sta torej mogoče nekaterim videti vabljivi, sta pa nerealni.

In tako nam ostane neposredno sporazumevanje v vseh možnih oblikah in pogojih, podobno temu, ki je bilo sklenjeno v Bruslju in ki je tako navdušilo tovariša Verbiča. Tudi jaz sem prepričan, da sta to edina možna pot in perspektiva. Ta pot bo zelo težavna; ne prinaša nič skokovitega ali senzacionalnega; ne poganjajo je ne zanos, ne optimizem, ne socializem, ampak ekonomski računi in interesi obeh partnerjev. To ni mnogo spričo potreb nerazvitih; ampak to je največ, kar je možno; vse drugo so velike fraze ali prazna utopija.

In zakaj naši tega ne povedo?! Zato, ker jim ta pot ne ustreza. Tako sporazumevanje, kot je bilo v Bruslju, slabi blokovske težnje pri neuvrščenih. Vsa sedanja politika bi jih rada okrepila! Ona slabi zaostrovanja med razvitimi in nerazvitimi. Našim bi bolj ustrezal obraten ton! Zakaj? Zato, ker bi to dajalo več možnosti za voditeljske ambicije med neuvrščenimi! V takem sporazumu, kot je bruseljski, se ni bilo mogoče izogniti problemom neke dane produktivnosti dela, njenih razlik in njenih vzrokov. To pa nam ne ustreza! Mi smo mojstri potrošnje; naše znanje in izkušnje o delu in produktivnosti dela pa so še (na žalost) zelo skromne. Dovolj in preveč razlogov, da pri nas doma ni preveč veselja in radosti spričo novic iz Bruslja.

Zdi se, da neuvrščeni stopajo v novo obdobje svojega odnosa z razvitimi in bloki. Lahko pride do velikih sprememb v teh odnosih. Je naša zunanja politika pripravljena, da jih opazuje, spremlja, pospešuje? Mogoče! Upajmo! V ta namen je in bo neobhodno potrebno:
da odvržemo vse skušnjave blokovske ideologije neuvrščenosti; da se poslovimo od nevarnih utvar voditelja neuvrščenih in nerazvitih; da spoznamo, da ni realno upati in pričakovati, da bodo v ekonomskih odnosih med razvitimi in nerazvitimi dobila svoje mesto in priznanje taka delitvena razmerja, ki so rodna sestra naših domačih socialno-gospodarskih razmer in pojmovanj; da se zavemo, da našo politiko neuvrščenosti čakajo še težke preizkušnje in lahko tudi neuspehi.

Ne verjamem, da bi se s takim repertoarjem, kot ga imamo sedaj doma in svetu, lahko izognili tem neuspehom. Mogoče nam je določeno, da jih doživimo, da bi jih spoznali in da bi se nam razodelo.

11. februar

Pustni torek - dan vseh norcev, ki imajo svoje kraljestvo urejeno takole:

Na vrhu kralj, ki je neskončno dobrotljiv in nezmotljiv; na dvoru bolestno ljubosumni, bolehni starci, ki mislijo, da vse vedo; okrog njih množica komolčarjev, političnih špekulantov in intrigantov; spodaj mnogo bedakov, ki verjamejo besedi in frazi in čakajo, kdaj se bosta spremenili v dejanje.

Nekje v ozadju ljudje, ki so veseli in zadovoljni, da to kraljestvo ne seže do njih, ali pa želijo, da bi ga vzel vrag. Gorje pametnim, ker jih ni mnogo; in blagor neumnosti, ki je

postala prva dama. (Skica za komedijo Blagor neumnosti![2])

Krivoverci

13. februar

Predsedstvo CK ZKS je danes povedalo in objavilo svoja stališča in ukaze o razmerah na Visoki politični šoli v Ljubljani[3]. Temu dokumentu se verjetno dobrohotno nasmiha ali ga nemo pozdravlja iz svojega groba sam Josip V. Stalin. Ima tehtne razloge, da je z njim zadovoljen. Tudi on je namreč v obdobju svoje birokratske vladavine in moči s takimi ali podobnimi stališči in "postanovljenja" razvijal marksistično znanost, urejal umetnost, usmerjal zakon vrednosti, suvereno sodil o jeziku, muziki, bolezni in podobnih zadevah človeškega duha, njegovega iskanja, zablod in skušnjav. Kako majhni in zmotljivi so ljudje in tudi komunisti ob vsem tem in kako velik in nezmotljiv je bil on, Stalin. Tudi on je s takimi in sličnimi dokumenti in znanstvenimi dokazi začenjal delati red tu in tam, odstavljati, preganjati, zapirati in streljati grešnike in nepokorne. Upajmo, da smo že tako daleč, da bomo pri nas ostali samo pri odstavitvah in premestitvah in da dalj ne bodo šli! Upamo lahko, zagotovo pa ne vemo!

Torej po 30 letih socializma - jubilejno leto 30-letnica osvoboditve - je še vedno skupina anonimnih profesorjev - komunistov lahko tako nevarna za njegov obstoj in razvoj, da mora predsedstvo sprejeti take sklepe! Ni v tej naši deželi, v tej partiji, v tej naši marksistični znanosti nikogar, res nikogar, ki bi sprejel in začel borbo s temi profesorji, če so res zablodili v antisocialistične in antisamoupravne vode, da bi jih z argumenti razkrinkal, potolkel in znanstveno onemogočil? Po zatrdilu predsedstva samega je že pred več kot dvemi leti bil napravljen dokončen obračun z vsemi nesprejemljivimi pogledi; tedaj so bili razgaljeni vsi grehi, odkrite vse skušnjave, obsojeni in odstranjeni vsi grešniki in antikristi. In glej, človek božji: minili sta dve leti in pol in nič; tam, na šoli, na zeleni livadi, tu, sredi Ljubljane, takorekoč pred nosom vsega pravovernega in bogaboječega občinstva, tu, pred obličjem vseh slavnih in zaslužnih forumov se greh, pohujšanje in zabloda kar naprej šopirijo, širijo svoje satansko seme in pripravljajo pogubo samoupravljanju in propad revoluciji. O Sodoma! O Gomora! In zato je moralo samo presvetlo predsedstvo napraviti konec temu kraljestvu Hudiča.

V sporočilu predsedstva ni povedano, kdo so ti profesorji[4]; tudi ni rečeno kaj, kdaj, s kom ali s čim so se oddaljili od interesov revolucije in delovnega ljudstva. Nič! Samo splošne obtožbe, etiketiranje, sumničenja, namigovanja v imenu svobode znanosti, napredka revolucije in marksizma! Kakšna ironija! Kakšna hinavščina je v tem dokumentu. Dobro, če bi bil predmet kritike razredni sovražnik, organizatorji kontrarevolucije, špijoni, izdajalci, belogardisti, fašisti! In tudi njim in do njih je bil nekoč naš odnos tak, da smo bili v naših obsodbah konkretni in resnični. Odgovarjali in kaznovani so bili za tisto, kar so dejansko

---

[2]Stane Kavčič je imel tudi velike literarne ambicije, kar poleg skopih opomb in beležk, kot je pričujoča, dokazuje rokopis dramskega teksta z naslovom Karambol, ki je del njegove bogate zapuščine.

[3]Gre za Fakulteto za politične vede, sociologijo in novinarstvo.

[4]To so bili predvsem Vladimir Arzenšek, Janez Jerovšek, Tine Hribar in Veljko Rus, ki so morali fakulteto tudi zapustiti, kritizirani pa so bili tudi nekateri drugi.

zaslužili. Sedaj pa so na zatožni klopi komunisti, partizani, spomeničarji. Udar predsedstva je namenjen profesorjem in pedagogom, ki so svojo predanost revoluciji dokazali s svojo borbo in delom, ki se trudijo, iščejo, razmišljajo, imajo - in to je najhujše - kritičen odnos do nekaterih dejstev iz teorije in prakse naše stvarnosti. In postavimo, da res niso njihove teorije in iskanja v skladu z interesi socializma in napredka; dopustimo, da se motijo hote ali nehote. Vendar brez iskanja ni napredka, brez zmot ni resnic; brez plev ni semena! Čemu zanikavati to pravilo življenja, ta zakon dialektike, ki je star kot zgodovina človeštva? Zakaj, če je resnica o samoupravnem socializmu že popolnoma znana in odkrita, kar indirektno zveni iz "postanovljenja" predsedstva, zakaj če so jo že vsi ali vsaj večina sprejela v svojo zavest, zakaj ne potem, ali zlasti zato sprejeti boja mnenj z zmotnimi stališči, zakaj ne z močjo argumentov, ne pa z močjo oblasti obračunati z njimi, jih osamiti, osmešiti! Vendar nič takega ne pride na um predsedstvu! Njemu je pri srcu ideološki diktat in "znanstveni" ukaz o marksizmu in v imenu marksizma.

Ta dokument je potemtakem dokaz znanstvene, ideološke in tudi politične slabosti uradne politike; je v nasprotju z ustvarjalnim in iskajočim marksizmom, čeprav se nanj sklicuje; je antidemokratičen, čeprav je v njem polno fraz o demokraciji.

Srbi so svojim profesorjem vsaj rekli: "Oprostite, vi niste znanstveniki ampak politiki in zato izvolite, nastavite svoje hrbte, da vas pretepemo, ker je sedanji odnos sil tak, da to lahko storimo." Naše predsedstvo, naši modrijani pa nimajo niti toliko posluha, da bi si izmislili vsaj izgovor, ki bi bil Srbskemu podoben. Oni kar naravnost bum, tresk! po znanstvenemu delu, šoli in iskanju in to v imenu znanosti, v imenu tistega marksizma, ki naj bi bil najbolj kritična in svobodna metoda za poučevanje družboslovja.

Vemo, da je marksizem nastal v boju, polemiki in iskanju. Odkar obstoja, so bili poizkusi, da se ga spremeni v dogmo ali da ta ali oni proglasi sebe za čistega marksista in vse druge, ki mislijo drugače ali se ne strinjajo z njim, za antimarksiste. Naša jugoslovanska marksistična misel se je z uspehom upirala takim, predvsem stalinističnim poizkusom. Sedaj, ko bi lahko pobirala doma in v inozemstvu plodove teh uspehov, pa dela zaradi maloštevilnih in politično nepomembnih profesorjev iste, dogmatske in stalinistične napake. Dovolj smo močni in tudi pametni, da bi lahko sprejeli boj mnenj in znanstveno ter ideološko iskanje o mnogih spoznanjih našega razvoja; današnjega, jutrišnjega in v nekem smislu in okviru tudi včerajšnjega dne. Vendar nič od vsega tega! Tu je strah pred strahom, ki je zagospodoval nad živimi glavami nekdanjih revolucionarjev, tistih revolucionarjev, ki so rastli v boju in ki se niso bali ničesar, ne boja ne hudiča. Sedaj se boje lastne sence, boje se učenih profesorjev, načitanih filozofov, neuravnovešenih pubertetnikov in objestnih pedagogov.

In tako smo tudi mi dovzetni za dogmatske skušnjave. Tudi mi se ne moremo izogniti zastojem, tudi naš plamen revolucije ne gori vedno enako. Vanj sedaj v njegovem imenu piha veter revolucionarne fraze in političnega birokratizma. Bojim se, da bo naraščal in da narašča hkrati oziroma kot odmev in odgovor na vse večje razočaranje, nezadovoljstvo in kritiko, ki se sedaj skupaj z inflacijo tako bohotno širijo po naši že itak vetrovni dolini socializma. V tej izjavi predsedstva je slutiti sence, strasti, namene in odločnost, ki so bolj podobne lastnostim igralca, ki igra na vse ali nič, kot pa preudarni pameti, strpnosti, širini in

smislu za resničnost. Brez teh lastnosti namreč ni velikih modrih politikov v sedanjem času nasploh in pri nas še posebej. To je žalostno in zaskrbljujoče.

Kot tolažba nam ostane spoznanje, da je predsedstvo s svojo izjavo najbolj ožigosalo sebe! Njegov korak in odločitev sta nov doprinos spoznanj v nekem času in prostoru; spoznanje namreč, ki bo in mora biti babica bodočih dejanj resničnega napredka naše družbe insocializma.

17. februar

Nikoli nisem bil navdušen nad novo poezijo, Šalamunovimi oblikami in zvenom, če jo lahko nekoliko po domače tako imenujem. Ni me prijela; ni me zagrabila in popeljala ali zazibala v poetične višave. Ob njej sem ostal vedno hladen; ni me čustveno vznemirila; ni me razumsko aktivirala ali zadovoljila. Tu in tam mi je sicer kot daljni odmev ali kot šumenje vetra v daljavi ali kot vzhajajoče sonce za gorami sporočala neko svojo iskajočo in tipajočo vznemirljivost. Vendar je bil to samo odmev, samo trenutek, samo blisk v temo ali utrinek na sivem nebu oziroma v tekstu, v katerem so sicer vladali in se šopirili nesmisli, prazne besede, otrobi, dolgčas, neoriginalnost, špekulantska poza, modna norost, papagajstvo, prazna glava in banalnosti. Vendar kljub temu nisem nikoli v celoti odklanjal teh novih pesniških poizkusov. Hotel sem videti v njih nemirnost iskanja ali upor zoper priznane in preizkušene kriterije in pojmovanja poezije ali nekonvencionalnost mladih generacij ali demokratičnost kot ideal človeštva ali celo strah pred njegovo možno in grozečo smrtjo. Rekel sem ali-ali; mogoče bi moral reči in-in.

Zato nisem mogel razumeti in se strinjati s tistimi kulturniki in kritiki - med njimi sta pri nas bila dosedaj najglasnejša Vidmar in Bor - ki so z zamahom leve roke veličastno in vzvišeno odklonili vse to novo pesniško iskanje in poizkušanje in ga kratkomalo proglasili kot šarlatanstvo ali kulture nevredno ali celo njej nevarno in škodljivo početje. Rekli so, da je to nič, ki ne vodi nikamor. Meni se je zdelo in se mi zdi, da vse to res ni mnogo; zdelo se mi je, da je komaj nekaj več kot nič. Sem pa vedno upal in želel, da bi lahko nekoč, nekje in pri nekomu to nekaj bilo; lahko bi nekam vodilo, pomenilo in tudi nekam pripeljalo.

Ta pesem, ki sem jo danes prebral v 2. številki Sodobnosti, potrjuje tako moje prepričanje:

PRT Prekrivamo
mrliče,
mize
in tla.
In zla dejanja.
In laži besede:
s časopisom
ali z blagom
ali s kretnjo
ali s slutnjo
ali z lutnjo

jih prekrivamo,
z naslado
in grozo,
z močjo
ali slabotnostjo,
s plemenitostjo
ali nizkotnostjo.
Vse to je prt.

Bogdana Herman

1. april

Nekaj številk, ki jih je ugotovila SDK ob zaključnih računih gospodarskih organizacij za 1974 leto v Sloveniji

	1973	1974
Celotni dohodek	100	147,7
Porabljena sredstva	100	150,5
Amortizacija	100	142,7
Preko predpisane	70,1	46,3
OD	100	123,9
Življenski stroški	100	124,3
OL proizvod	100	137,3
Zakonske in samoupravne obveznosti	100	153,1
Delež delovnih organizacij v d.p.	70,7	68,6

Zaključek:

Produktivnost oziroma racionalnost gospodarjenja je padla iz različnih vzrokov; osebni dohodki niso zmogli tempa porasta življenjskih stroškov. Delež gospodarstva se je zmanjšal pri delitvi družbenega proizvoda. Torej vse obratno, kot je bilo zapisano in obljubljeno v resolucijah.

3. april

"Za gram sveta

... Nedavne zmage tretjega sveta torej dokazujejo, da ne obstaja samo v knjigah. Potrjuje se z dejstvi, se vedno bolj zaveda svoje moči, se uči bojevati, zna oceniti, kaj lahko dobi.

Ali je torej dobro začel ? Moja ocena bo kar najbolj previdna vse dotlej, dokler bo oblast v večini dežel tretjega sveta - uzurpirana in dokler opozicije - ni.

Dokler ne bo korektnih informacij, bodo najboljši umi jalovi in bodo v nekakšnem notranjem ali zunanjem izgnanstvu. Preporod ni mogoč brez svobodne udeležbe

intelektualcev, udeležbe, ki sama po sebi izključuje prisilo in sili k debati. Dokler bodo zatirali javno mnenje, ga ignorirali ali pa ga odločno potiskali ob stran tako dolgo, dokler bodo lahko vlade skrivale svoja poglavitna dejanja (ali pa njihov globlji pomen), tako dolgo ne more priti do nobenega bistvenega napredka. Tako dolgo , dokler se prevzem oblasti, njena ohranitev in predaja ne bodo ravnale po znanih, od političnega razreda sprejetih in spoštovanih pravilih, tako dolgo bomo ostali v otroškem stadiju razvoja, v političnem srednjem veku, tako dolgo nas bo premetavalo med anarhijo in despotizmom ..."

Jeune Afrique

Vredno premisleka in komentarja !

15. april

Ko gledam podatke in značilnosti gospodarskih gibanj, se mi čedalje bolj dozdeva, da je nujna nova gospodarska reforma. Še več; nujna je gospodarska resolucija zavoljo večje produktivnosti dela in boljšega gospodarjenja. Morali bi ob njej in z njo zgraditi tudi nov in mnogo višji kult dela, kot je sedanji. Brez tega se bomo utopili v inflaciji, v neodgovornosti, v malomarnosti, v frazah; razkrojila nas bodo naša lastna materialna in delovna nesorazmerja in končali bomo v diktaturi birokratskega oziroma državnega socializma.

22. april

Naj bodo revolucionarne spremembe v neki družbi in narodu še tako velike in globoke, vendar se mora pri graditvi novega družbenega reda - socializma - srečevati in ubadati ali pa tudi dobiti podporo z dolgoletnimi tradicijami. Dobljene zgodovinske izkušnje in navade žive in delujejo kot pomemben činitelj, negativno ali pozitvno tudi v spremenjenih družbenih razmerah.

Slovenci naprimer, nimamo demokratičnih političnih izkušenj. Ali so nam ukazovali tujci ali pa smo lastno politično življenje, kolikor ga je pač bilo, živeli po ukazu domačih gospodarjev in voditeljev. Živeli smo ga kot hlapci, poslušni in ubogljivi. Naše največje junaštvo je bilo dvojno prepričanje - eno za oblast in gospodarja, drugo za našo vest in zavest. To je postalo tradicija. Izjema je narodnoosvobodilna borba, čeprav tudi ona ne za vse. Tudi v času vojne je bila logika dvojnega prepričanja bolj množična kot to hočemo videti in povedati.

Tako se pomanjkanje demokratične politične tradicije čuti tudi sedaj. Ne gre za strankarski pluralizem, ampak za demokratičen, kulturen in strpen dialog o socializmu v socialističnem prostoru. A njega ni. V naši politični tradiciji ga nikoli ni bilo ali ga je bilo zelo malo. Prevladovali so ukazi, pritiski, izobčenja in preganjanja, tako značilni za protirefomacijo. Kdor ni z menoj je zoper mene - je bilo reklo, ki so ga vneto častili in se po njem ravnali klerikalci in liberalci; predvsem pa seveda cerkev, ki je bila skozi stoletja glavni steber in činitelj duhovnega, političnega in moralnega življenja na Slovenskem. Nekaj tega je ostalo tudi dandanašnji. Komunistična partija je delala v pogojih, ko ni mogla in smela razvijati demokratičnih odnosov v svojih vrstah. Vi ste vojaki revolucije - se je glasil ukaz - in vojaki ubogajo, njihova značilnost je, da izpolnjujejo ukaze, ne da bi mnogo razmišljali o stopnji in obsegu demokracije. Tudi stalinska praksa in teorija je imela na našo KP svoj

nedemokratičen vpliv. Njemu se je hočeš nočeš pridružila tudi slovenska nedemokratična politična tradicija. Če bi imel slovenski narod drugačne, bolj demokratične politične izkušnje vsaj zadnjih 150 let, potem bi le te v graditvi socializma pomagale razbijati in rahljati preveliko togost in ozkosrčnost v sedanji vodilni politični sili v komunistični partiji. Tako pa je bilo obratno. Naša politična tradicija je še krepila vse tisto, česar je bilo v komunistični partiji že tako preveč. Seveda za sedanje pogoje in potrebe. Spričo vsega tega je razumljivo, čeprav ni razveseljivo, da je pot k večji politični kulturi tako strma in težka. Počasi hodimo po njej: mnogo je ovinkov, klancev in dolin. Lažje nastajajo oblike in ustanove te politične kulture (samoupravljanje) kot pa njena resnična vsebina. So celo politični velmožje, ki žive v zmotnem prepričanju, da je možno doseči ta cilj s programskimi načeli in organizacijskimi prijemi. Vendar to ni nič ali vsaj premalo, če ni ustrezne prakse, ozračja in zavestne pobude, ki se ne sme ustrašiti tudi tveganja, ampak mora biti dovolj hrabra in sposobna, da se bori z močjo argumentov, ne pa z argumenti oblasti.

Ob prvem maju[5]

Delu čast in oblast je geslo tega dne. Razmišljam o njem. Kako nizka je postala kultura dela pri nas. Mnogo višja je bila takoj po vojni, v času obnove, in tudi kasneje v prvih petletkah. Sedaj je, sirota, prepuščena sama sebi, vsaj uradno so jo zamenjale razne hvalnice institucializmu, ki naj kot oblika nadomestijo vsebino. Kako kratkovidno, kako papirnato in utopično mi zveni tak socializem. S tesnobo se sprašujem, kako bo prestal težke preizkušnje, ki ga čakajo.

Hkrati z zanemarjanjem dela kot edinega sredstva, ki nas lahko popelje naprej, materialno in duhovno, ki lahko edino ustvari podlago za bogatejši socializem, pa nastajajo ultrarevolucionarne fraze in teorije o ostrini in zveličavnosti razrednega boja danes, sedaj in tu. Njihov smisel je: vzeti bogatim in dati siromašnim; zveličati nevedne in prekleti izobražene; neznanje je oblika socialističnega patriotizma, znanje pa sumljiv privilegij. Gorje pametnim in slava bedakom.

Na žalost je tudi Stipe Šuvar, ki mu ni odrekati sociološkega znanja, bistrine opažanja in logike sklepanja, zabredel v to revolucionarno zmešnjavo levih fraz in utopičnega socializma. V svojem daljšem članku, ki ga ponatiskuje Delo med drugim piše: "Če težimo za globljimi in globokimi socialističnimi preobrazbami, nedvomno pa težimo za njimi, tedaj partija ne sme biti partija družbenega ravnotežja, marveč partija, ki zavestno povzroča revolucionarne nemire pod svojim nadzorstvom." Za koga, proti komu, v čigavo korist? Šuvar v istem članku odgovarja:

"Predvsem ti, neposredni proizvajalci, in med njimi je dve tretjini takih s skromno izobrazbo in nižjo kvalifikacijo, imajo, kakor je večkrat poudaril tovariš Edvard Kardelj v svojih delih, v naši družbi in socializmu kaj dobiti, ničesar pa nimajo izgubiti in tako mora biti zveza komunistov predvsem v službi njihovih koristi."[6]

---

[5]Naslov je avtorjev.
[6]Stipe Šuvar, DELO, 3.5.1975

Seveda ni mogoče zanemariti koristi in napredka tistih, ki so pri nas sedaj na socialnem dnu. To so predvsem nekvalificirani in polkvalificirani delavci. In še pod njimi tisti - in njih je nekaj milijonov - ki ne morejo dobiti dela pri nas doma in tako ali gredo v inozemstvo delat h kapitalistom ali pa životarijo doma v naši revščini. Bilo bi enako izdaji revolucije, če partija in oblast ne bi videle njihovega položaja in če bi bili brezbrižni do njihovih koristi in napredka. Vprašanje pa je, kako, na kakšen način, s katerimi sredstvi to doseči? Z ozirom, da ni pri nas več buržuazije, ki naj bi jo razlastili in njeno bogastvo dali socialno najnižje stoječim, ostane samo ena pot: pot dela, ustvarjanja takega sistema in odnosov, ki bo stimuliral delo materialno in moralno. Vse ostalo je utopija, fraza in lahko tudi bumerang, ki bo po Šuvarjevo nadzorovane socialne nemire spremenil v nenadzorovane in odprl vrata ali diktaturi državnega socializma ali pa celo kontrarevoluciji.

Levi sociologi in frazerji seveda ne mislijo tako. So namreč prepričani, da je možno in potrebno uprizarjati občasne pogrome na tiste bolj bogate, kar pomeni, da se hajka začne pri kvalificiranih delavcih in konča pri znanstvenih in mislečih duhovih. To ruši normalno sorazmerje in spodkopava ravnotežje, destimulira delovni zagon, znanje, misel in pogum pri tistih, ki kaj znajo in že kaj (pridobili so z delom) imajo. Na dnu povzroča upanja, da bo sedaj več kruha, manjša inflacija, večji standard. Ker pa so proizvajalni činitelji na ta način politično, moralno, materialno in strokovno zapostavljeni, še več, zbegani in preplašeni, delitveni činitelji pa vsestransko ohrabreni, je končni učinek ekonomsko in s tem tudi politično negativen. Navidezno so odpravljena neka nesorazmerja; na primer med bogatimi in revnimi. V resnici pa ostane vse po starem, ker razlik, ki jih povzročajo objektivne zakonitosti blagovne proizvodnje in nagrajevanja po delu oziroma po kvalifikacijah, enostavno ni mogoče ukiniti z nadzorovanimi ali nenadzorovanimi socialnimi nemiri. Njih lahko izdatno zmanjša ali ukine samo bogata socialistična družba. Leve fraze in sektaške podvige in nemire, ne glede na to, pod čigavo in kakšno zastavo se dogajajo, konec koncev vedno plačajo delovni ljudje in med njimi predvsem socialno šibkejši sloji. Tako je bilo v času stalinistične kolektivizacije; v obdobju kitajskega velikega skoka in komun in tako je tudi sedaj pri nas, seveda v manjšem obsegu. Tempo rasti produktivnosti dela se je zmanjšal; inflacija se povečuje, standard pada ali stagnira, kar najbolj občutijo nekvalificirani in polkvalificirani delavci.

Da, tako je, če otroška bolezen socializma, ki jo je Lenin imenoval levičarstvo, napade stare revolucionarje od Kardelja do Hafnerja, in če to bolezen prikazujejo in povzdigujejo kot vrlino razni sociologi in filozofi, ki niso poduhali smodnika, pač nadvse ljubijo tako značilen vonj starih knjig in učbenikov, iz katerih prepisujejo stare resnice in nekoliko predelane in obnovljene ponujajo kot sodobno marksistično znanost in revolucionarno ideologijo.

Prvomajski pozdrav pa je ob tem zelo odrinjen v zgodovino in bodočnost.

Moje iluzije

10. maj

Trideset let po zmagi. Prekrasna prilika za razmišljanje in zaključke. Doživel sem jo kot

skojevec v Beogradu. Lepo je biti mlad, sem mislil in čutil takrat. Ne brez razloga. Prehodili smo težko, krvavo ali slavno pot. Bili smo upravičeno ponosni nanjo. Pred nami in menoj pa se je kazala bodočnost, nova, svetla, pravična, lepa in človeška. Torej trenutek in zmaga, ki ju ni doživela še nobena mlada generacija pred nami.

V mladosti in ob velikih prelomnicah je pravi čas za utvare, za zidanje gradov v oblakih. Kaj sem želel in pričakoval takrat? Zase ne mnogo. Zadostovalo mi je, da sem imel svobodo, delo in kruh. Več nisem potreboval, ne takrat ne pozneje. Dela sem imel vedno dovolj in preveč; včasih sem bil njegov suženj. Kruha nisem stradal, čeprav ga ni bilo nikoli v izobilju. Glede svobode sem se čutil marsikdaj utesnjenega, v okvire in pravila, ki so veljala in še veljajo za aktiviste in funkcionarje.

Torej sem lahko zadovoljen s samim seboj? Da! Če bi lahko še enkrat izbiral, bi seveda pred 30 leti dal slovo politiki in izbral kaj drugega: muziko, arhitekturo, ekonomijo. Če pa bi se še enkrat odločil za politiko, potem bi hodil po tej težki poti, tako kot sem hodil. Ostal bi torej zvest svoji pameti, prepričanju in značaju. Dal sem svoj prispevek in samega sebe času in razmeram, ki ga še ni, ki šele prihaja, polagoma, vendar zagotovo. Prišel bo in dočakal ga bom. Takrat bom slavil že drugi praznik zmage v mojem življenju. Prvega sem doživel kot mladenič; drugega bom kot zrel mož na pragu svoje starosti.

In kakšne so bile moje iluzije pred 30 leti? Mislil sem, da bo napredek lažji in hitrejši. Nisem poznal zamotanosti objektivnih ekonomskih zakonitosti. Nisem slutil trdoživost tistega, kar se imenuje zavest ljudstva, podedovana iz preteklosti. Verjel sem pravljici, da bomo najpozneje v desetih letih zgradili tako veliko, da bomo pokrili vse najnujnejše potrebe ter dohiteli in prehiteli Evropo v gospodarskem pogledu. Dosegli smo sicer mnogo, vendar tudi drugi niso spali v tem času in tako smo še vedno ekonomsko relativno nerazviti in siromašni. Pred 30 leti sem verjel in mislil, da bomo na današnji dan že družba izobilja; smo pa komaj družba za silo pokrite revščine.

Tedaj sem bil tudi prepričan, da se bo najpozneje v četrt stoletja temeljito spremenila zavest našega človeka. Ali se je? Da in ne! Okrepil se je patriotizem; korenine je pognalo prepričanje, da morajo na svetu prevladati pravica, svoboda, mir, enakopravnost med narodi, zmagati bolj lepo in človeško življenje. Dokaj splošna podoba socializma in v socializmu je postala stvarnost. Ob njej pa je ostalo v zavesti našega človeka še mnogo ali nejasnega in meglenega ali celo tej podobi nasprotnega. Ta miselna in duhovna preobrazba gre počasi; polna je protislovij, trdovratnih predstav, navad, tradicij, podedovanih od preteklosti ali nastalih v tem prehodnem in viharnem obdobju. Naš čas je poln uradno razglašenih človeških kvalitet, naukov o dobrem in lepem, idealov o pravičnem in bogatem življenju. Sicer pa ljudje žive drugačno življenje od tistega, ki ga opevajo slavnostni govorniki v teh dneh. To življenje je še vedno težko, polno boja in naporov za večji kos kruha, za boljše delovno mesto, za stanovanje, za avto in še za tisoč drugih malenkosti, tako potrebnih za vsak dan.

Duhovna podoba in potrebe tega človeka so še zelo daleč od klasičnih idealov socialistične in komunistične ideologije. Rekel bi celo, da so bližje značilnostim sedanje razvite kapitalistične družbe kot pa socialistični mitologiji. Prazen prostor med uradno pridigo in

folkloro mišljenja je zato danes še vedno zelo velik in zdi se mi, da se zadnja leta celo povečuje. Zakaj? Kdo je kriv? Ali je ljudstvo slabo in pridige dobre ali narobe? So pač pridigarji in pridige preveč zamaknjene nekam v bodočnost, skoraj v onostranstvo, in nočejo in ne želijo videti in razumeti naše današnje doline Šentflorjanske.

Pokazalo se je torej, da je prehod posemeznika k družbi in družbe k posameniku tudi v socializmu zelo težaven in zamotan. Tak ostane, čeprav družba pristopa k njemu z zastavo, na kateri je napisana osvoboditev človeka, in čeprav tudi posameznik v njej nima kaj zgubiti, ampak (vsaj dolgoročno) samo dobiva. Nihče od odgovornih ni rekel o tem besede ob 30-letnici. Nihče se ni vprašal, kako premostiti to pregrado med uradnim naznanilom o socializmu in povprečno zavestjo o dolžnostih in pravicah, ki pripadajo delovnemu človeku tu in sedaj. Hočeš nočeš je veliko naših predstav, idealov, iluzij in napovedi, ki smo jih imeli ob osvoboditvi, spremenil ali pokopal čas in razmere, v katerih nam je bilo dano delati in živeti v tem 30-letnem obdobju. Rojevajo pa se nove, mogoče manj zanesene razmere, z manj romantike, vendar bližje stvarnosti in sedanjim pogojem.

Marx je rekel, da ljudje sami delajo zgodovino, da jo delajo vedno v okoliščinah, ki so jih podedovali iz preteklosti, in na ta način ugotavlja dialektično povezanost dvoje polov zgodovinskega razvoja. Pri nas so bili in so marksisti, ki ne priznajo te zgodovinske nujnosti, ampak jo hočejo kratkomalo ukiniti, prepovedati ali pa je ne videti. Zato so občasno na pohodu razne očiščevalne akcije v politiki, morali, estetiki in ideologiji. Rezultat: mnogo hrupa in besed, malo dejanj. Nova družba ne postane trdna samo s tem, da preide od idealizma k materializmu, ampak tudi s tem, da preide od špekulacije in propagande h kritiki in od utopije k stvarnosti ali vsaj k njeni eksperimentalni in samokritični metodi. Materialistična metafizika in netoleranca nista nič boljši od idealistične, lahko sta celo še bolj grozljivi in nepomirljivi. Ker pač hočeta obračunati z vsemi neverniki in odpadniki že na tem svetu in nimata torej v rokah avtoritete pekla in večnega ognja, s katerim še danes tako uspešno varuje svoje dogmatične resnice in vero katoliška cerkev in njen nezmotljivi poglavar, rimski papež.

Ni, da bi bil človek ali revolucionar in partizan zaradi tega razočaran in zagrenjen. Ni da bi se zaprl v duh preteklosti in čakal tisti veliki dan, ki bi naenkrat in popolnoma postal dejstvo. Mnogi sicer delajo tako in žal žive zato v svetu in odnosih, ki jih ni in jih še dolgo ne bo. Jaz pa mislim in čutim drugače. Velja se posloviti od naših preveč optimističnih verovanjskih in tudi voluntarističnih podob o graditvi in možnostih začetne graditve socializma. Nujno je stopiti na njegova realna tla, videti in priznati vse materialne in duhovne silnice, ki obstajajo in vplivajo dobro in slabo, napredno in konservativno v našem prostoru in času. Ostati ob njih ali njim navkljub biti trdno prepričan v socialistično prihodnost - to je zdaj junaštvo in zvestoba revoluciji. Vse ostalo so vizije ali mitologija ali molitve za padle junake. Ob njih ostajam nepresunjen, loteva se me samo rahla otožnost. Zdi se mi, da je naša generacija dosegla in celo presegla samo sebe. Vendar je kljub temu prišla samo do tu in do nekje; naprej ne more in ne zna! Zato se besedno ponavlja in vrača nazaj. V preteklosti se počuti najbolj doma; v njej je suverena; je njen gospodar in zato išče v njej ne samo potrjevanja svoje veličine, ampak tudi navdih in vzor za jutri, za bodočnost. To je njena poslednja zmota in dokaz njene nemoči.

Ne zdi se mi važno samo postavljati načrtov in dajati odgovorov na vprašanja. Zelo važno je postavljati vprašanja oziroma ustvarjati pogoje in dovoliti, da vsakdo lahko postavlja vprašanja. Ni težko dokazati, da je na vprašanja, ki prihajajo iz svobodnega in strpnega ozračja, mnogo težje odgovarjati kot na tista, ki so organizirana, dovoljena in zaželjena. Najbolj neprijetna pa so bila vedno vprašanja, ki nam jih je postavljalo življenje; življenje nas je venomer spraševalo: kako obdržati dialektični značaj marksizma pri nas doma, v naših okoliščinah graditve socializma? Odgovor je samo eden in vedno smo ga morali dati; če ga nismo dali in vedeli mi, komunisti in idejna avantgarda, ga je dalo življenje in praksa, in on se glasi: samo z nenehnim in trajno obnavljajočim se ravnovesjem med načrtom in stvarnostjo, med vizijo in resničnostjo, med obliko in vsebino. Revolucionarni zanos vodi revolucionarje v skušnjavo, da to ravnovesje porušijo v korist načrta, vizije, oblike. To je seveda samo prividna zmaga, zmaga na papirju, v resoluciji ali deklaraciji. Pravi zmagovalec je vedno samo stvarnost. Vendar bi vprašal: koliko takih papirnatih zmag tudi danes slavimo? In o kolikih porazih modro molčimo? Ali ne doni ta zavzeti poziv Nazaj k izvoru revolucije! kot samo še en poizkus, iz velikih vrednot nekega velikega boja in časa napraviti neko zaključeno celoto večnih resnic in vrednot? Napraviti torej iz njih mitologijo, ki pa že nehava biti danes, po 30 letih zmage, pravi klic k orožju, k tistemu orožju, s katerim bi lahko že danes in še jutri utirali pota k preseganju doseženega in k iskanju novih vrednot, spoznanj in vzpodbud.

Ostane torej, da nove generacije stopijo na prizorišče. Čim prej, tem bolje. Res smo na prelomnici, čeprav se bo ta prelom zgodil drugače in v drugo smer, kot mislijo najbolj vneti zagovorniki sedanje politike. Ta prelom bo pretehtal in ocenil vse, kar je pomembnega in resničnega. Marsikaj bo poslal v zgodovino; kar je sedaj umišljenega ali zlaganega bo izginilo kot pomladanski sneg. Nekaj od tistega, kar je sedaj najbolj važno - fraze, parade, papirji, prisege, pravovernost - bo odšlo v pozabo in v nič. V ospredje bodo prišli koristno in vztrajno delo, znanje, sposobnost, pluralizem, boj mišljenj in boj mnenj, več resnice in spoznanja o nas samih, ne zato da bi taki ostali, ampak kot predpogoj, da se spreminjamo in oblikujemo v smeri socializma. Sedaj po 30 letih, smo šele ali že v predsocializmu. Zato: pogumno naprej! Četudi nas bo čas, ki prihaja, prisilil, da napravimo resničen pregled vsega, kar imamo in do koder smo prišli, čeprav bo ta sodba zavrgla marsikaj, kar izgleda sveto in večno, čeprav bo ugotovila, da bi lahko dosegli več, kot smo, bo vendar še ostalo toliko in tako trdnega, da bomo lahko vzdržali vse viharje in viharili naprej, v socializem, k večjemu blagostanju družbe in posameznika in k večji človeški zavesti in lepši duhovni podobi človeka. To spoznanje in verovanje sta moja slovesnost in praznik ob tridesetletnici svobode. Navdajata me s ponosom; dajeta mi notranjo samozavest, mir in nemir. Pripravljen biti, to je vse!

14. maj

Opazujem hrup in odmev, ki ju je povzročila tržaška brošura o Kocbekovi sedemdesetletnici. Seveda ga hoče emigracija povzdigniti kot svojo sumljivo zastavo. Pahor in Rebula imata pri tem še najmanj zaslug. Tudi Kocbek je deloma nasedel tej ponudbi - ne prvič in verjetno ne zadnjič. Naši so sedaj napravili iz tega prvorazredno politično vprašanje. To je vedno tako, če ne želimo povedati stvarnih dejstev. Kocbek kot politični problem ne bi

obstajal, če bi že zdavnaj povedali resnico... Če bi mu rekli: Hvala ti, ker si v času državljanske vojne pokazal na klerofašizem; hvala in priznanje za tvoja partizanska leta. Sicer pa tvoj svet in filozofija nista za dnevno politično rabo. Zato pusti to. Umakni se z vsemi častmi in družbenimi priznanji v duhovne gradove svojega pesništva in pisateljevanja. Piši, izpoveduj se, snuj duhovno kraljestvo očiščenja, prerojenega in plemenitega slovenskega človeka, kristjana. Naj bo to delček vizije o lepšem človeku in svetu, za katerega se borimo in v katerega verjemo. Čas in življenje pa bosta pokazala, ali so tvoje vizije komu potrebne in koristne.

Če bi ravnali tako, bi imeli eno politično težavo in špekulacijo manj in enega dobrega pisatelja in pesnika več. Žal bosta verjetno politična in literarna zgodovina z zamudo in šele dolgo po njegovi smrti ugotovili njegovo pravo podobo, pomen in družbeno vrednost. Verjetno bomo tudi tu in v tem primeru ostali zvesti naši zgodovinski tradiciji, ki se imenuje zamudništvo. Sedanjost je za Kocbeka prekletstvo, izobčenje in pritisk. On pozna samega sebe; ocenil in izpovedal se je v Listini, ko je zapisal:

"Zvečer sem govoril prijatelju: Moja narava ni politična, in vendar imajo tovariši komunisti zame zgolj politična merila. Kdor je pripravljene volje, bi smel o moji osebi storiti le zaključke, ki ustrezajo moji nepolitični naravi. Moja narava je lirična, lirik sem, ki tudi premišljuje, bitje čudenja in svete jeze, zato odbijam od sebe sleherno prebrisanost in preračunanost, ki mi ju pripisujejo. Predvsem pa obsojam bojazen svojih ocenjevalcev, njihovo slabo psihologijo in še slabšo taktiko. Toda nič ne pomaga, mi je odgovoril prijatelj, ujet si v njihovo apriorno predstavo o tebi, zanje si takšen, kakršnega se ti želijo, ne pa takšen , kakršen si v resnici. Res je, sem odgovoril, želijo si me problematičnega, skrivnostnega, osebno ambicioznega in politično nevarnega. Človek, ki jim je zelo blizu, in vendar ni njihov, se jim zdi najbolj nevaren."[7]

27. maj

Zopet sem v Strunjanu. Sam, toda ne osamljen. Moj dnevni red je tak: zjutraj se učim angleščino; potem se sončim do kosila in pogledam časopise. Zabavni so, zlasti tisti, ki imajo nalogo biti resni in resnični. Popoldne zidam škarpo ali delam na vrtu. Zvečer čitam klasiko marksizma ali poezijo od Homerja do naših poetov. Kako hitro se spreminjajo proizvodne sile človeštva, zlasti nekatere, in kako počasi se spreminjajo ljudje, zlasti njihove nekatere (animalske) nravi. Vse človeške neumnosti in nemarnosti so daleč proč od mene. Zadovoljen sem. Slavček zagnano prepeva za hišo. Nekoč bo prišel čas, ko se mi bo moje sedanje življenje še bogato obrestovalo.

11.junij

Nekoč sem naivno pričakoval, da bo socializem v Sovjetski zvezi postal, ko se nekoliko razvije in utrdi, privlačen za vse, tudi za razvite kapitalistične države oziroma za njihov sodobni delavski razred. To se ni zgodilo; sovjetski socializem se je v tem pogledu kompromitiral; ni izpolnil mnogih pričakovanj; ostal je za razvite in tudi za mnoge nerazvite ideološko, materialno in politično neprikladen in nesprejemljiv. Še več: odklanjajo ga in se ga

[7]Edvard Kocbek, Listina, Slovenska matica, 1982, Ljubljana, stran 358.

boje, zlasti po Češkoslovaški.

Ne izgleda, da bi se to spremenilo. Absurdno se sliši, vendar je realno, da je možen tretji svetovni spopad znotraj socializma med Sovjetsko zvezo in Kitajsko. Kakšne so spričo tega perspektive marksističnega humanizma nasploh in socializma še posebej? Kaj torej še ostane od marksizma, razen njegove dialektike, če upoštevamo, da svet materialnih dejstev postaja kot primarni činitelj podlaga ne samo znanosti in tehniki, ampak tudi najbolj preprosti logiki mišljenja nekoliko bolj razvite duhovne človeške zavesti.

Da, nekoč sem živel v prepričanju, da bomo mi v Jugoslaviji zgradili in pokazali novo in boljšo podobo socializma. Upal sem in se boril za družbo, za tak naš socializem, ki bi bil ideološko tako močan, da bi bil lahko demokratičen in strpen do antiteze; ki bi bil organizacijsko učinkovit; ki bi tehnično in tehnološko napredoval hitreje kot razviti kapitalizem; ki bi bil moralno in intelektualno superioren in socialno mnogo pravičnejši od najbolj razvite in demokratične kapitalistične države. Proti koncu 60 let se mi je zdelo, da smo se začeli zavedati vsega tega, teh naših možnosti in nujnosti. Doživljali smo po svoje mogoče enkratno pomlad. Potem je prišla katastrofa, doživeli smo brodolom take politike in zamudili zgodovinski čas.

Sedaj smo liderji tretjega sveta. Resnično smo zdrseli v ta svet. Čedalje bolj mu pripadamo; pripadamo mu materialno, politično. Enaki smo mu v javašluku, v improvizaciji, v manirah; približujemo se mu s svojim naivnim verovanjem, da bo protest lačnih, nerazvitih in ubogih postal vodilna sila sveta in da ga bo spremenil. Dejansko smo samo ena komponenta sodobnega sveta, in ne najvažnejša, mi pa želimo verjeti, da bomo kmalu edina alterantiva tega planeta. Izognili smo se možnosti, da bi hitro postali visoko produktivni; omagali smo v težki tekmi med tistimi, ki diktirajo tempo proizvodnje in vse ostalo, kar se z njo povezuje. V tem zboru nas ni ali je naš glas zelo šibak. Zato pa smo toliko bolj glasni med tistimi, ki bi želeli povedati in odrejati, kako naj se deli v svetovnem merilu tisto, kar je ustvarjeno. Ne glede na upravičena moralna načela te solidarnosti - so te zahteve utopija, zato ker živimo v eri blagovne proizvodnje in na žalost v njej vladajo zakoni delitve, ki niso preveč naklonjeni svetovni uravnilovki. Utopične ideje, grenka razočaranja in naš dokaj siromašen socializem - to bo rezultat sedanje politike.

18. junij

Čeprav šablonska primerjava med sovjetsko birokratizacijo v tridesetih letih in našo sedaj ni mogoča, vendar obstajajo nekatere čudovite sličnosti in podobnosti. Na primer:

a) Oni so glorificirali svojo novo stalinsko ustavo - tudi pri nas doživljamo nekaj podobnega z našo ustavo.

b) Stalin je poudarjal, da se razredna borba v socializmu nujno zaostruje in tudi mi sedaj poslušamo naše vodilne o pomembnosti neizprosne razredne borbe. Pretirano poudarjati razredno borbo je vedno znamenje sektaštva in birokratizacije partije.

c) Sovjeti so tukaj zelo veliko govorili o tem, da so obkoljeni; tudi pri nas so bolni od strahu pred obkolitvijo in mračnimi načrti.

d) Pri njih se je okrepil partijski center, enako pri nas. Diktaturo proletariata je nadomestila

diktatura partije; pri nas ni v vseh odločitvah tako; samoupravljanje le ima svoj prostor in pristojnosti. Vendar kljub temu vlada v nekaterih, zlasti ideoloških sistemskih in političnih vprašanjih diktatura partijskega centra.

VPRAŠANJA[8]

1) Povej nekaj o treh najbolj veselih političnih dogodkih v svojem življenju:

a)kapitulacijaItalije
b) 5. kongres KPJ
c) ustavne spremembe 1971 leta

2) Otroška leta

3) Prvi stik in preizkušnja v razredni borbi:

a) domače diskusije
b) delo in revščina
c) štrajk na žagi

4) Kako si postal komunist oziroma kako si izoblikoval svoj svetovni nazor?

5) Kje in kako si doživel okupacijo?

6) Začelo se je - 22. junij !

7) Prvi partizan: Žan, Zalar, Tone; potem Paseta; bomba za vlak, eksplozija; Leher Drago.

8) Krepitev NOB in OF v letu 1941.

9) Prvi večji pretres? Preserski most.

10) Aretacije? Tri. Avgust 1941-na mostu; december 1941-Rovte; januar 1942-doma.

11) Odhod v ilegalo: 7. maj 1942.

12) Dolomiti, klasika, doživetja, bunkerji, plima-oseka.

13) Bela garda: prvi streli v Šent Joštu, moje stališče in politika; dve preizkušnji:

a) fizična - streljali so name;

[8]Naslov je avtorjev. Pod tem naslovom je Stane Kavčič skiciral načrt za eno od verzij svoje biografije, ki pa je pozneje očitno ni napisal. Kljub temu, da je skica zelo fragmentarna, mestoma tudi nerazumljiva, je vendarle zelo zanimiva in tudi informativna. Zato sva jo pustila v dnevniku.

b) konferenca na Rogu; Dermastja: Kdo je kriv za belo gardo? Nihče. Zakonit rezultat in pojav oziroma socialna vsebina našega boja in upora. Ni pričakovati, da bi se kapitalisti predajali brez boja. Je samo vprašanje, kje in kakšen boj.

14) Najtežji dnevi v partizanih? Ne štejem maršev, utrujenosti, lakote in nevarnosti! Psihično - duševno: konflikt z belo gardo, popisati Šent Jošt, odgovoriti Cenetu! Naša politika! Logar je bil Robespiere !

15) Kaj je hrabrost?!! Juriš je priznana hrabrost; vendar živiš sredi sovražnika - hodiš sem in tja - ležeš v zasede, proga; veš, tam je lahko zaseda, mitraljez; ubili te bodo, če boš imel srečo; prijeli živega, če si rojen pod nesrečno zvezdo - in vendar greš, včeraj, danes, jutri, napet, pripravljen na vse, na mučenje, na smrt, na neenak boj, na boj brez upa na zmago - in vendar greš! Tako so živeli in delali naši ilegalci, aktivisti po terenu, kurirji, obveščevalci. Tudi to je hrabrost. Premalo priznana in spoštovana.

16) Povej nekaj primerov srečanja s partizansko srečo:

a) Na Dolu, avgust 1942; hruške.
b) Baška grapa, marec 1943.
c) Primorska, oktober 1943, Dolenc, veterinar.
d) Drvar - prehod preko Unca.
e) Pokojišče - zajtrk - šotor - Silvo - streljanje.

17) Pretresljive smrti tvojih prijateljev:

a) Ivan Korošec, pesnitev
b) Demšar, Zalar, Kim
c) Vinko Fortuna
d) Majda Vrhovnik

18) Srečanje s Titom med vojno in ocena:

a) Videl na kongresu v Drvarju
b) Stik preko proglasa (opisati)
c) Drvar, ocena (celotna).

19) Dan zmage: Trst grenil.

20) Predstava in resničnost o svobodi in socializmu.

21) Prvi dvomi o pomembnih političnih odločitvah:

a) Poleti 1948: Moma Marković na Brdu.
b) Poleti 49: Preddvor - obisk na Golem, kmečko in nacionalno vprašanje-zakaj?
- Prišel sem v zrela leta (30);

- Bil sem bolan: čas za razmišljanje;
- Tudi ogenj navdušenja začne pojemati.

c) Djilas

22) In začetek spopada? Pogumno naprej! Vražji otrok! Moj dialog s Š. se je začel.

23) Osnovni zaključek ob tem konfliktu? Ali bomo tudi mi podlegli zakonitosti, da je boj protislovij in nasprotij gibalo napredka? Ali bomo tudi mi "žrtev" dialektike? Že vprašanja kažejo mojo naivnost, da bo naša revolucija šla samo naprej in nič nazaj.

24) Kdaj si spoznal, da smo tudi mi žrtev te zakonitosti? Razširjena seja IK 62 leta. Glej Tempa, spomini str. 337/II, glej Bilanđičevo brošuro o zgodovini razvoja po vojni!

25) Nekateri so te imeli za nacionalista? Kaj bi rekel v odgovor na to obdolžitev? Več o nacionalnemvprašanju.

26) Bil si vnet zagovornik gospodarske reforme. Zakaj ni uspela?! O reformi!

27) Kako si videl in vidiš odhod Rankovića?

28) Slovenski razplet 1966-67.

29) Program in predsednik izvršnega sveta.

30) Dachau.

31) Ceste.

32) Mandat zveznega izvršnega sveta.

33) Ostavka.

34) Penzija.

35) Sodobniki, prijatelji itd.

36) Kocbek, Strah in pogum.

37) Poizkus diskvalifikacije z Žebotom.

38) Nacionalna pomiritev, kaj se skriva za to parolo?

39)Tehnokratizem.

40) Cerkev.

41) Politični pluralizem in socializem - Santiago Carillo, Španija, Italija, Portugalska.

Beležke o vprašanjih.

Ad)41 - Dosedaj sta bila to dva pojma, ki sta se izključevala. To stanje, to teorijo in prakso je razvil socializem. Stalinizem v nerazvitih deželah, kjer ni bilo političnih demokratičnih tradicij - vendar to je preteklost, to ne ustreza socializmu, ki bo nastal v razvitih družbah - to je skoraj njegov predpogoj - Italija, Španija, Francija .

- Odnos do socialdemokratov in do drugih naprednih gibanj in strank
- Jugoslavija: OF; njena perspektiva in konec - končala kot transmisija in fasada - če bo samoupravljanje rešilo ta problem - ni zadostno!
- Naša praksa in perspektiva!

10. avgust

Vrtnarim, kopam se, lenarim in razmišljam, malo pišem. V bistvu sem vendar političen človek, človek akcije, obsojen na internacijo. Dano mi je, da lahko veliko razmišljam in zato mi ni dolgčas. Stoično mirno prenašam svojo usodo, prepričan, da še ni vzroka za konec. Lahko bi več pisal, vendar je moj značaj tak, da lahko razmišljam en dan in potem pišem eno uro. Blagor njim, ki delajo obratno, to so res občudovanja vredni pisatelji in publicisti... Mnogo jih poznam, ki so obdarjeni s to spretnostjo.

15. september

Poletje je minilo. Še sam ne vem kdaj in kako. Preživel sem ga na morju, ne da bi doživel ali da bi se zgodilo kaj omembe vrednega.

Eden od vidnih direktorjev me je povabil v bar. To ni važno; bolj pomembno je, da sem ugotovil, da o položaju misli tako kot jaz, čeprav se stalno giblje med vrhovi in ga imajo za svojega. Analiziral je situacijo in zaključil:"Ni kaj storiti. Moramo čakati na najhujše kot začetek novega." Molčal sem. Bil sem prizadet in pretresen. Ne želim najhujšega, ne želim potresa, da bi se pokazalo, da so temelji sedanje politike položeni v pesek. Bojim se, da se bo skupaj z njimi zamajalo še marsikaj drugega. Ne bi rad dočakal zmede, podobne tisti, ki je na Portugalskem. Njo so namreč povzročili predvsem komunisti s svojo sektaško in enodimenzionalno politiko.

Verjetno je sploh premalo znano in raziskano v kolikšni meri je prav sektaštvo komunističnih partij in internacionale krivo za mnoge poraze (Madžarska, Nemčija, Italija, Jugoslavija) revolucionarnih gibanj po prvi svetovni vojni. Razmere na Portugalskem mi nehote vsiljujejo primerjavo za nazaj in povzročajo slutnje za bodočnost.

20.september

Obiskal me je Vidmar in dal razumeti, da me policija nadzoruje. Naj izvolijo, sem dejal, bodo imeli še en dokaz več, da želim naši revoluciji in socializmu samo najboljše. Če pa mislim, da je A nesposoben in B konservativen, to pa menda ni antisocialistično dejanje. Bil je presenečen nad mojim odgovorom. Sicer nisva politizirala. Bilo mi ga je žal, da je v tem

času in brez potrebe obremenil svojo sivo glavo z nekimi gesli dnevne politike. Bolje bi storil, če bi se molče oddaljil od nje. Visoka starost zelo rada podleže takim skušnjavam. Vidmar torej ni izjema. Mogoče tudi mene še čaka ta kelih grenkosti. Bodimo prizanesljivi sodniki.

1. oktober

Vse je v znamenju boja za stabilizacijo. Produktivnost pada; proizvodnja tudi, ker so morali zmanjšati uvoz, ki je bil prejšnja leta velik pospeševalec proizvodne dinamike. Uradna analiza prikazuje pravo sliko stanja; ne vidi ali noče videti njegovih povzročiteljev in izhod in rešitev vidi v povečanem in bolj učinkovitem samoupravnem aktivizmu. Varljivi upi! Kako dolgo še?!

2. oktober

Italijani bodo končno priznali sedanjo mejo z nami kot dokončno. To je razveseljiv dogodek, zlasti še za nas, Slovence. Zakaj so to storili sedaj? Po mojem sta vzroka dva: notranje- in zunanje- politični. Notranje-politično življenje v Italiji je zavrglo najbolj konservativno smer. Če je tako, potem ni ovire, da ne bi uredili mejnih odnosov z Jugoslavijo. Realizem je imperativ bolj razumne in demokratične politike. V zunanjem pogledu pa imajo svoj vpliv Helsinki in tudi splošna stretegija zahoda do Jugoslavije, ki ju poleg ostalega narekuje tudi strah, da bi Jugoslavija po Titu tiho šla v vzhodni lager. Med zahodom in vzhodom je v odnosu do Jugoslavije verjetno sledeča razlika: Zahod: Če ne more biti naša, naj vsaj ostane taka, kakršna je! Vzhod:Če že ne moremo dobiti vso, storimo vse, da jo dobimo čimveč. Bolje je, da jo razdelimo, kot pa da ostane taka, kot je, torej neodvisna in neuvrščena.

Zanimivo protislovje v naši doktrini in politiki. V mednarodnih razmerah smo sposobni misliti mnogodimenzionalno. To nam daje ugled in veljavo. V domači hiši pa je vrh partije v poslednjih letih neprestano na preži, da že v kali zaduši vsako razliko v mišljenju, oziroma da prikaže kot največjo nevarnost za naš socializem večdimenzionalni pristop k reševanju problemov zlasti na ideološkem in teoretičnem področju. Razlika je posledica različnih možnosti. V mednarodnih odnosih je moč argumentov naše edino orožje; doma pa je za vrh partije moč, ki jo ima, dovolj prepričljiv argument za njegovo politiko, obnašanje in postopke. Govori Minića in Dolanca zelo naravno ilustrirajo te razlike.

13. oktober

Saša[9] slavi osemdesetletnico; pravzaprav jo bolj slave politični farani kot pa on. Proslava ima močno poudarjen politični značaj; v njej je bolj vidno mesto odrejeno njegovi zvestobi partiji kot pa njegovemu svobodomiselništvu, njegovemu slovenstvu in partizanstvu, če že poudarjamo politične lastnosti pri tem človeku literature in umetnosti.

J.V. je originalna in velika osebnost v slovenski zgodovini. Kardelj ga je v svojem članku ocenil preskopo; po Kardelju izgleda, da je njegov največji doprinos v tem, da je našel pot v progresivne politične tokove in v partizane. Vidmar tudi v političnem življenju ni bil samo

[9]Josip Vidmar

reprezentativna figura. On sicer ni bil organizator, ni bil propagandist, tudi ni bil masovik ali strateg. Vendar je z močjo svoje osebnosti, razuma in vesti dajal revoluciji in OF predvsem:

a) Smisel za slovenstvo; neprestano je opozarjal na naše razmere in interese; vedno je bila pri njem prisotna zavest o slovenskem narodu, o njegovi preteklosti, sedanjosti in bodočnosti.[10]

Bil je neugnan aktivist slovenstva in zato tudi nemalokrat ožigosan kot slovenski nacionalist, čeprav mu kaj takega ni mogoče očitati. V časih revolucije in tudi po njej, ko je bilo reševanje nacionalnega vprašanja še vedno pod vplivom stalinizma - to je bila pomembna stvar - je opozarjal, sitnaril, vnašal ta vidik revolucije na dnevni red.

b) Njegov smisel za humanizem (za dostojanstvo človeka: njemu sta zoprna vsak teror, maščevanje), da revolucija ne bi bila bolj krvava, kot je nujno potrebno.

c) Demokratičnost - bil je otrok polemike; to je pomembno za KP, ki skoraj ni poznala in ni mogla poznati polemike - debate v OF; sobesednik Kidriča - razumel je pomen in vrednost antiteze - dealektično iskanje resnice. Stalin je to črto marksizma zatiral in zatrl deloma tudi v KP.

d) Vedno je ohranil smisel in se zavedal pomena, ki ga imajo pri graditvi socializma razum, znanje, delo. Bil antitip površnega čvekača, plehkega propagandista in liturgičnega aktivista.

V kulturi:

a) Branil in razumel je njen pomen - tu je gledal vedno dolgoročno in zato včasih celo nerealno oziroma neizvedljivo.

b) Boril se je za njeno kvaliteto in vsebino njenega duha

Slabosti:

a) V politiki:

Ali je bil vedno zvest samemu sebi? Ali si ni tu in tam opral roke kot Pilat in dejal:" Vi, glejte!?" Ali bi bil oziroma bi moral biti bolj dosleden v obrambi svojih pogledov in prepričanja! Verjetno ne bi njegova osemdesetletnica žarela tako dnevno politično, če bi tako

---

10 V mapo k rokopisu sta k temu dnevu in na tem mestu pridana tudi dva telegrama, ki se glasita:
"Dragi Jože,S svojim življenjem in delom si zgradil sebi spomenik med slovenskimi velikani misli, duha in dejanj. Gradil si ga v dobi velikih odločitev in borbe slovenskega naroda, kar mu daje poseben sijaj in veljavo. Spričo tega o tvojem delu in življenju že govori in bo govorila zgodovina.Skupaj z Angelco ti želim ob tvoji osemdesetletnici predvsem še mnogo zdravja, osebnega zadovoljstva in ustvarjalnega žara."
"Za pozornost, ki ste mi jo ob moji osemdesetletnici izkazali s čestitkami in voščili, se vam še toliko bolj prisrčno zahvaljujem, ker je veljala tudi slovenski kulturni misli."Ljubljana, 6.11.75 Josip Vidmar

ravnal. In vendar, Levstik bi dejal:" Kar more, to mož je storiti dolžan...!"

b) V literaturi in umetnosti:

Ni imel vedno dovolj posluha, dovolj širine in zlasti strpnosti za iskanje novih vsebin in oblik kulturno-duhovnega in umetniškega ustvarjanja.

30. oktober

Tretja obletnica mojega odstopa. Zaplet je ostal; dileme so tu; uradna politika hodi v krogu, ki izgleda njej obljubljena dežela socializma; ljudje, življenje in stvarnost pa mislijo, čutijo in vidijo drugačno sliko na zaslonu. Ni videti konca temu nesporazumu.

10. november

Naši zopet začenjajo hajko zoper informbiro. Sovjetski pohod k toplim morjem ni dal velikih rezultatov. Na Bližnjem vzhodu jih krepko izpodrivajo Američani. Med kompartijami na zahodu (Italija, Španija, Francija) se krepi neodvisnot in "revizionizem". Za hrbtom pritiskajo Kitajci. Torej vzdržati vsaj vzhodni lager - to je izgleda sine qua non izvoza socializma za Sovjete. K njemu pa Sovjeti vedno na ta ali oni način prištevajo tudi nas. Prištejmo še domače nesporazume in težave in tako dobimo razloge za nov zagon informbirojevcev v Jugoslaviji. Sicer pa sem prepričan, da so se v Jugoslaviji objektivno okrepila dogmatska - informbirojevska mišljenja, prepričanja in pričakovanja. Okrepilo jih je dogajanje zadnjih 3 let. Nemalo zaslug zato ima tudi - nehote - uradna politika zveze komunistov. Sedaj bodo torej pokosili, kar so tudi sami pomagali sejati. Vendar ni druge izbire!

Ponte Roso! Bil sem v Trstu. V vsaki trgovini, na vsakem vogalu ali gostilni srečaš in slišiš Jugoslovana. Štiri petine od njih kupuje ceneno in nekvalitetno blago. Zakaj? Snobizem? Malomeščanstvo ali kaj? Mogoče modne novosti in norosti? Samo deloma je vzrok za nakupe v Trstu v teh dejstvih in vplivih. Vendar, čemu moramo slabo in nekvalitetno, sicer pa drago blago uvažati na tak način? Kje je izhod? Ali je treba spremeniti okus našega potrošnika? Mu torej privzgojiti "socialistični" okus in modno potrebo ali pa začeti prodajati po njegovem malomeščanskem okusu? S pridigami o in zoper malomeščanščino ni mogoče odpraviti te vrzeli. Zakaj še nismo prišli do tega spoznanja? Zaradi tega, ker je naš socializem idejno in psihološko človeško še vse preveč siromašen, enostranski, usmerjen samo na zgodovinsko razredna vprašanja in odnose. Zanemarja pa proučevanje celovitosti človeške osebnosti, njegovih potreb, raznovrstnosti in zapletenosti. Estetika in socializem! Kdo bi se sedaj in tu ukvarjal s tem odnosom! Važno je samoupravljanje. Prav, človeku je prirojeno in privzgojeno, da hoče uveljavljati svoj jaz, hoče ugajati, želi biti sam s seboj zadovoljen, zadovoljen tako s svojim prepričanjem, če ga ima, sicer ga dobi na posodo, kakor tudi s svojo suknjo, kravato, frizuro in čevlji. Za nežni spol velja to še devetkrat bolj! Samo en del teh svojih potreb lahko pokrije s sodelovanjem v oblasti, enostavno povedano, s politiko. Kaj pa ostalo? Kdo ve, kako je s tem. Koliko se naša sodobna socialistična misel in dejanje, teorija in praksa zavestno, načrtno in sistematično posvečata in zanimata za ta vprašanja? Zelo malo ali nič. Naše meje so odprte - izvolite torej na Ponte Roso! Sicer pa naj se to vprašanje rešuje po samoupravni poti, z

družbenimi dogovori in sporazumi. Družbeni dogovor je že sklenjen in se glasi: Hodimo na Ponte Roso!

Tam nekje v zgodnjih šestdestih letih sem začel čutiti, da vse tisto, kar počenjamo, ni več zadostno. Zasledoval me je občutek, da ne hodimo več v korak s časom. Navdušenje nad zmago je že minevalo; izginjala je moč čara narodno-osvobodilne vojne; začela se je umikati v zgodovino. Od nekje, od tu in tam, iz življenja je prihajalo nekaj novega, drugačnega od tistega, kar sta nam dala vojna in njen smisel. Stvari, pojmi, občutki, besede, dejanja, ki so še včeraj vsem ogromno pomenila in žarela v luči junaštev, so začela bledeti; zraven in mimo njih so nastajali novi pojmi in vprašanja o ekonomiji, znanosti, morali, umetnosti, estetiki, politiki, demokraciji, ideologiji, ki so silila nekam navzgor in na katera ni bilo mogoče več odgovarjati z znanimi in priznanimi vrednotami in spoznanji naše politične ideologije. Opazoval sem ta paradoks: kolikor bolj sta čas in razmere zahtevala, da gremo kot avantgarda v širino v "depolitizacijo" k novim vrelcem življenskih nujnosti in spoznanj, toliko bolj se je uradna politika zapirala v skupnost bližnje preteklosti ali v njene neposredne odmeve. To obratno sorazmerje je začelo odpirati in še odpira prazen prostor, v katerega vdirajo protislovnosti in nesorazmerja, ki bodo prej ali slej povzročila potres.

17.november

Poklicali so me na CK. Šetinc in Janžič[11] sta imela nalogo, da v razgovoru z menoj ugotovita, če bi se bil mogoče pripravljen sedaj, po treh letih, postaviti na glavo ter tako spokorjen sprejeti še zadnjo pokoro in verjetno potem tudi milostno odpuščanje mojih grehov. Seveda sem ostal na svojih poštenih nogah. Pred tremi leti jim je uspelo, da so me poslali v politično internacijo; niti tukaj niti sedaj pa mi ne morejo vzeti mojega političnega prepričanja in pojmovanja o včerajšnjem, današnjem in jutrišnjem socializmu.

2. december

Marksizem kot teorija in socializem kot njegova praksa sta nastala in se razvijala kot kritika in antiteza kapitalizma. Tako stanje je bilo od samih začetkov, od pariške komune dalje vse do konca druge svetovne vojne. Tedaj so nastale nove socialistične družbe in države in takoj se je pojavilo tudi vprašanje odnosov med socialističnimi državami in vprašanje o poteh in sredstvih socialističnega razvoja v njih. V tem času se je dokaj spremenila tudi podoba kapitalizma, ki mora tako spremenjena dobiti svoj odraz tudi v filozofiji in teoriji socialističnih revolucij.

V teh zgodovinskih spremembah je iskati vzrok, da je danes več marksističnih šol, teorij, napetosti in borbe med njimi kot jih je bilo kdajkoli. Na podlagi prakse, danih zgodovinskih okoliščin in lastnih teoretskih spoznanj in konkretne zavesti nastajajo razne marksistične struje in njihova praksa.

Dosedaj so se oblikovale zlasti naslednje:

a) sovjetska,

[11] Vlado Janžič, rojen 1936, učitelj, opravljal različne politične dolžnosti v mladinski organizaciji, član sekretariata CK ZK Slovenije, član CK ZKJ, izvršni sekretar CK ZKJ, predsednik skupščine RTV Ljubljana, sedaj glavni in odgovorni urednik radijskih in TV programov RTV Ljubljana, človek, ki zelo resno jemlje znano Titovo definicijo komunista kot vojaka revolucije.

b) jugoslovanska,
c) kitajska,
d) evropska (KP Italije, Francije, Španije itd.),
e) nerazviti svet.

Vsaka od njih ima svoje značilnosti, svoje izkušnje in interese. Ni upanja in tudi potrebe, da se jih ne bi odrekla v korist druge. Torej razlike same po sebi ne bi smele presenečati; pač pa preseneča in človeka skrbi ostrina spopada, ki se bije med njimi. Sedaj je med njimi še vedno glavni vzrok spopada: priznati ali ne priznati tej ali oni partiji, tej ali oni resoluciji vodilno vlogo. Ali drugače: so ali niso, bodo ali ne bodo med posameznimi partijami, revolucijami in socialističnimi državami enakopravni odnosi. Ni odveč spomniti, da podobna vprašanja obstajajo tudi med kapitalističnimi državami. Smo torej še vedno zelo na začetku.

Jugoslovani smo v tem sporu odigrali pionirsko vlogo in dali s tem v teoriji in praksi velik prispevek socializmu. Kljub temu boj o tem vprašanju - o enakopravnosti ni končan. In še ne bo tako kmalu. Vendar vse bolj prodirata v ospredje tudi vprašanji: socializem in demokracija, socializem in produktivnost dela. In kakšna sta in bosta naše zadržanje in prispevek k njihovem reševanju v teoriji in praksi? S stališča azijskega socializma vsekakor zadovoljiva. S stališča evropskega socializma pa nezadovoljiv. Do tu smo torej prišli; kako bomo šli naprej, to je sedaj naše vprašanje.

4. december

Kardelj je v svojem predavanju v šoli v Kumrovcu ocenil vse, kar stoji bolj desno od njegovih pojmovanj marksizma in socializma, kot idejno in politično oklevanje in deziorientacijo. S takim pristopom je lepo demonstriral svoj dogmatizem, sektaštvo in antidialektičnost. Če ne dovoli celo borbe in boja mnenj, po njegovo, z dejno in politično omahljivimi mnenji, potem to pomeni konec iskanja. Lahko da tudi zmotnega iskanja, vendar brez te borbe mnenj ni novih spoznanj in resnic. In v tem je vrzel njegove in sedaj uradne jugoslovanske marksistične misli in filozofije. Obračunati torej z vsem, kar ne misli tako kot on, in sicer s silo oblasti, ne pa preseči v odprtem dialogu z močjo argumentov, če jih ima. V nasprotnem pa počakati na rezultate prakse. Tako je delal Lenin - dosedaj na žalost še vedno največji demokrat med vsemi oblastniki in voditelji socializma.

Ukinjanje blaga

7. december

Končno je Bakarić naravnost povedal, k čemu teži naša družba, oziroma kakšna je smer razvoja. To pomeni, da težimo k postopnemu ukinjanju blagovne proizvodnje. K njenemu eliminiranju. Taka je, najbolj grobo povedano, smer razvoja. Drugače rečeno, naša teorija je dobila hočeš nočeš še eno podobnost s stalinistično. Tako on kakor mi smo nekega dne razglasili, da ne veljajo več zakoni blagovne proizvodnje in ni torej več zakona vrednosti. Stalin je potreboval to teoretično zmoto za politične cilje; na njej in ob njej je namreč razglasil, da sovjetska družba koraka v komunizem. Mnogo kasneje se je pokazalo, da s tem komunizmom ni nič in da je treba in da bo treba še marsikaj storiti, da bi prišli vsaj do nekoliko bolj razvitega socializma. Sovjeti so sedaj bolj previdni s svojim korakanjem v

komunizem.

Vse izgleda, da sta naša uradna ideologija in praksa sedaj začeli korakati v obljubljeno deželo komunizma. Blagovno proizvodnjo - po Marxu - lahko ukine samo tako njeno obilje, ki pokriva resnično vse potrebe. Namesto po zaslugah, po delovnem prispevku, torej po vrednosti menjave dela, se začne delitev po potrebah. Tu in samo tu je začetek konca zakona vredosti in blagovne proizvodnje. Pri nas pa sedaj hočejo ta kvantitetni skok blagovne proizvodnje v novo kvaliteto, v negacijo pogojev blagovne proizvodnje, nadomestiti z družbenim dogovarjanjem in samoupravnim sporazumevanjem. Kakšna idealistična in nemarksistična zmota in utopija, da je mogoče relativno nizki in siromašni obseg blagovne proizvodnje nadomestiti, zamenjati ali kratkomalo napolniti s pravno sistemskimi rešitvami. Kje bi že bilo človeštvo, če bi bilo to mogoče.

Zanimivo, da Bakarić v isti sapi, ko napoveduje ukinjanje blagovne proizvodnje poziva proizvajalce, da naj bolj skrbno uredijo in se povežejo s tržiščem. Kaže, da v tem vidi pomemben korak v ukinitev blagovne proizvodnje. Organizirano tržišče torej, ki je značilno za bolj razvite, za sodobno blagovno proizvodnjo, vidi Bakarić že kot njeno negacijo. Zakaj? Čemu? Menda samo zato, ker bi tako organizirano tržišče dobilo naslov in štampiljko družbenega dogovora in samoupravnega sporazuma? Ekonomski zakoni nasploh in zakoni blagovne proizvodnje še posebej imajo pač to lastnost, da ne spremene svojega značaja in vsebine, ne glede pod kakšnimi gesli in štampiljkami so objavljeni in ne glede na to, kdo se v njih sporazume ali dogovarja.

Namesto, da bi odprto in odločno razvijali in stimulirali blagovno proizvodnjo kot edino možno materialno osnovo naše družbe na tej njeni zgodovinski stopnji, namesto da bi na podlagi dobre in učinkovite blagovne proizvodnje povečevali narodni dohodek in potem z njim delali načrtno in premišljeno popravke enostavnega delovanja ponudbe in povpraševanja tam in takrat, ko bi to zmogli in ko bi bilo to družbeno koristno, pa razni Kardelji, Bakarići in njim podobni modrujejo o postopnem ukinjanju blagovne proizvodnje sedaj in tu. Posledice te utopične zmote - ki je sama na sebi zgodovinsko progresivna, vendar za sedaj in še za nekoliko generacij neuresničljiva - se že kažejo v padanju produktivnosti dela in se bodo pokazale v vseh svojih razsežnostih v bližnji bodočnosti.

Stalinova zmota o korakanju v komunizem ni bila slučajna. Politično in fizično je uničil opozicijo. Postal je pravi vladar v Sovjetski zvezi. Kot vemo je mislil o sebi, da je tako močan, da migne s prstom in že odleti ta ali oni funkcionar ali voditelj socialistične države, ki mu ni bil simpatičen. Postal je suženj te svoje lastne veličine. Mignem s prstom in korakamo v komunizem, bi dejal! Na žalost so dogodki pokazali, da zakoni blagovne proizvodnje sploh ne slišijo in ne vidijo nobenega migajočega prsta.

Pri nas naj bi bila tisti največji in čudežni prst nova ustava, samoupravljanje in sporazumevanje. Torej ne vladar in nezmotljivi posameznik - to slepilo po zaslugi samega Stalina že od stalinističnih časov pri nas ni več privlačno in prepričljivo. Namesto osebe, boga je stopil na oltar vsemogočni sistem, institucionalizem, ustava in partija. Vsebina utopije je ista; oblika drugačna; rezultat bo enak ali vsaj zelo podoben. Prej ali slej - tem

slabše, če kasneje - se bodo stvari pokazale take, kakršne so in ne take, kakršne žele videti in jih vidijo nekateri filozofi in utopisti.

Bojim se torej, da bo vse to končalo v rokah oficirjev, ki ne bodo mnogo vedeli o filozofiji in ekonomiji, jim bo pa jasno, da iz nič ni nič, ter da se z ritjo ne da napraviti kahle in bodo temu spoznanju tudi ustrezno ukrepali. Žal...!

In ne nazadnje, še tale nevarna misel: in četudi bi pri nas v Jugoslaviji vsaj deloma, za posamezna področja in primere, uveljavili rešitve mimo zakonov blagovne proizvodnje - to delajo vse družbe, tudi kapitalistične, in izgleda, da Bakarič misli delno tudi na to, ko govori o postopnosti - so vendar to šele in samo izjeme, niti ne izvime in pionirske, ki pa bolj potrjujejo, kot pa negirajo blagovno proizvodnjo. Poleg tega je treba vedeti, da smo v tem obsegu takih izjem omejeni, limitirani z nezadostnimi sredstvi, kar pomeni v končni konsekvenci z doseženo produktivnostjo dela in uspešnostjo blagovne proizvodnje. Naši teoretiki včasih upravičeno in pravilno poudarjajo povezanost in odvisnost vseh činiteljev na svetovnem trgu; včasih pa svetovni trg in njegove značilnosti kratkomalo zanemarijo in spregledajo, kot je to storil v tem trenutku tudi Bakarić. Menda že lahko postavimo sledečo trditev: imamo svetovni trg, kjer vladajo zakoni razvite blagovne proizvodnje. Vse nacionalne ekonomije so več ali manj vključene vanj in tako ali drugače od njega odvisne. Možno je govoriti o pravilu, da imajo večje nacionalne ekonomije v prostoru svetovnega trga večji manevrski prostor kot pa manjše. Primer Sovjetske zveze in Kitajske je dokaz za obstoj tega pravila. Jugoslavija torej med to ekonomijo v nobenem primeru ne spada. Poleg tega, da smo majhna nacionalna ekonomija, tudi nismo člani nobenega od pomembnih ekonomskih blokov - EGS, SEV - kar našo odvisnost od dogajanj na svetovnem tržišču samo še zaostruje. Nimamo torej nobene možnosti spreminjati razmer na svetovnem trgu; smo pa vključeni v njega. Nismo sebi zadostni. Mnogo moramo uvažati in čimveč izvažati. Tam zunaj nimajo mnogo posluha za naše samoupravne rešitve. Tam veljajo zakoni blagovne proizvodnje. In kaj bi nastalo z našim uvozom in izvozom, če bi mi, recimo, v celoti začeli odstopati od blagovne proizvodnje? Kdo in kako bi zapolnil to vrzel? Država? Odkod? S kakšnimi sredstvi? S kakšnim sistemom? Ob tej teoretični možnosti se kopiči nepregledna množica praktičnih vprašanj, ki jim ni videti odgovora. Bakarić o teh relacijah očitno še ni razmišljal. Prav, to mogoče ni njegova stvar. Vendar moral bi vedeti za splošno znano in priznano značilnost graditve socializma. Vse države, ki so na ta ali oni način obračunale s kapitalizmom, so v začetku svoje socialistične graditve ustvarile večjo ali manjšo izoliranost od svetovnega trga in njegovih značilnosti. Imele so in še imajo večjo ali manjšo avtarkijo (SZ, Jugoslavija, Kitajska, Kuba). To je prvo; in drugo? Ko so materialno napredovale so postopoma tudi opuščale umetno ustvarjene ali vsiljene pregrade in ovire do svetovnega trga in so se in se še postopoma na ta ali oni način vanj vključujejo. Hočem opozoriti na sledeče: Že izgradnja socializma v eni ali posamezni deželi se je pokazala za izredno težko in zamotano zgodovinsko nalogo. Ukinjanje blagovne proizvodnje v eni ali posamezni socialistični državi se bo pokazala, če bo sploh mogoča, še mnogo bolj zamotana, zlasti v ekonomskem in manj v političnem pogledu. Pri najboljši veri in volji ne vidim v Jugoslaviji stvarne podlage in zmožnosti, da bi začeli že sedaj, tukaj, s tem velikim skokom. In sicer je to, kar sedaj počenjajo pri nas in o čemer je govoril Bakarić, politika velikega skoka. Zgodovinske izkušnje velikih socialističnih skokov so, kakor vemo, negativne. Ni upati, da

bi bil naš drugačen.

8. december

Naša revolucija in graditev socializma sta bila vedno zelo humana z ozirom na zgodovinske okoliščine. Mogoče so bile ob koncu vojne iz meni neznanih in nepojasnjenih okoliščin napravljene nekatere likvidacije, ki niso bile nujno potrebne. Sicer pa sta bili humanost in zakonitost odlika našega sistema. Dachauski proces je bil sodna zmota. Krutost torej ni bila odlika našega sistema. Njegova Ahilova peta in slabe točke so bile:

a) politika velikih skokov (kolektivizacija kmetijstva, ukinitev blagovne proizvodnje);

b) boj mnenj znotraj ZK- odklonilen odnos do sleherne opozicije znotraj zveze komunistov, ne samo do generalne, ampak tudi do dnevne politike - odklonilen odnos do tega, da se legalizirajo obstoječe razlike in da se potem v tovariški in fair diskusiji in odnosih presegajo, tako kot na primer v italijanski KP.

1976 EVROKOMUNIZEM

9. januar

Komunistične partije Italije, Španije in Francije so postavile nov mejnik v zgodovinskem nastajanju in razvoju socializma. Dogodilo se jim je isto kakor nam v začetku 50-ih let. Čim so se začele osvobajati ideološke in politične odvisnosti od Sovjetske zveze, je bilo nujno, da so začele razmišljati in iskati lastno, specifično pot v socializem. Bilo je nujno, da so upoštevale konkretne razmere v svojih državah in s tem je bil tudi položen temelj za postopno in očitno čedalje bolj temeljito, ne samo politično, ampak tudi ideološko in teoretično vseh njihovih dosedanjih in tudi splošnih marksističnih stališč, spoznanj, doktrin. Zanimivo je opazovati kako ta metamorfoza v teh partijah poteka. Najbistrejše glave v teh strankah (Togliatti) so verjetno že ob našem spopadu s Stalinom zaslutile, da tu nekaj ni v redu. Vendar je bila tedaj v teh strankah internacionalistična disciplina še tako močna in ideološka zaostalost in odvisnost od stalinizma tako velika, da so bile poskusna glasovalna mašina politike Sovjetske zveze. Dvajset let kasneje - ob vdoru na Češko-slovaško - že ni bilo več podpore in solidarnosti. Od rezerv, ki so jih te partije imele tedaj do politike Sovjetske zveze, so v dobrih petih letih prišle k ustvarjanju svojega lastnega programa revolucije in k drugačnemu pojmovanju socializma od tistih, ki so jih do sedaj ustvarila zgodovina, boj in praksa. Zdi se mi, da to dozorevanje v teh partijah sedaj napreduje iz dneva v dan; zelo hitro dobiva vedno nove teoretične in politične zasnove. Skratka, "revizionizem" je na pohodu v taki širini in s tako brzino, kot ni bil še nikoli. Ta ideološka in politična revizija se ne ustavi niti pod takimi "niti pred takim", kot je: razredni boj (italijanski zgodovinski kompromis); internacionalizem (Carillo); diktatura proletariata (Marchais); delavski razred; vloga srednjih slojev, socializem in demokracija itd.

Tam, na zahodu, v razvitih kapitalističnih državah nastajajo za socializem nove perspektive. Individualna svoboda človeka, ki jo je Stalin poteptal in podredil nekim splošnim koristim socializma in revolucije (in smo jo mi v dokajšnjem obsegu rehabilitirali, vendar ne popolnoma in do vseh njenih posledic in izpeljank, in to kljub samoupravljanju) - ta individualna svoboda človeka dobiva v revizionizmu omenjenih partij odločilen pomen in značaj. Ni socializma brez podružbljanja sredstev za proizvodnjo in brez sodelovanja delovnih ljudi v upravljanju. Vendar tudi ni socializma brez svobode v pravem, ne pa v popačenem pomenu besede.

Prave politične in osebne svobode pa ni in je ne bo vse dotlej, dokler bodo obstajale kakršnekoli administrativne ali ideološko- politične zapreke za tisti boj mnenj, ki je podlaga iskanju najbolj ustreznih poti za rojstvo in napredek socializma. Torej med socializmom in družbeno lastnino nad sredstvi za proizvodnjo, med socializmom in samoupravljanjem in ne nazadnje med socializmom in demokracijo ni in ne more biti kompromisa. Bila so, so in bodo razna prehodna obdobja za daljši ali krajši čas; so in bodo različne poti, ki vodijo k omenjenemu brezkompromisnemu stanju; vendar pa mora končni cilj in model socializma

kot novega zgodovinskega sistema ustvariti in zagotoviti popolno skladnost, uravnoteženost in enakopravnost vseh treh zgoraj omenjenih činiteljev.

Skoraj bi lahko postavili sledeča pravila: kolikor bolj neka zmagovita socialistična revolucija poudarja samo eno ali dve od treh značilnosti socializma, v toliko manj je razvita in toliko večja je nevarnost raznih napak in zablod pri graditvi nove družbe.

Oktobrska revolucija je bila totalna samo pri lastnini. Zanemarila je - po zaslugi in vplivov objektivnih in subjektivnih vzrokov - samoupravljanje in demokracijo. Rezultati in napake so znani.

Naša teorija in praksa je samoupravljanje izenačila z družbeno lastnino, oziroma državni lastnini je dodala samoupravljanje in jo s tem spemenila ali jo spreminja v družbeno. Naša podoba socializma je prav zato mnogo bolj humana in razvita od sovjetskega nižjemu nacionalnemu dohodku. Vendar je očitno, da smo mi vse doslej - po zaslugi in podvplivom tako objektivnih zgodovinskih okoliščin kakor tudi subjektivnih dejstev - zanemarili, podcenili pomen demokracije, boja mnenj, idejnega iskanja in snovanja, zato sedaj bivamo nekje na sredi poti med tistim, kar je v Sovjetski zvezi in drugih vzhodnoevropskih državah, in med tistim, kar nastaja sedaj na Zahodu, čeprav še vedno kot program, kot iskanje, kot vizija. Prav zaradi te pomanjkljivosti nismo in ne bomo izvršili tistega idejnega, teoretičnega, moralnopolitičnega vpliva na razviti evropski proletariat, kot bi ga lahko, če bi naša domača demokracija bila bolj razvita in teoretično in praktično na višji stopnji. Trditev, da je samoupravljanje vsa demokracija oziroma najvišja in najboljša demokracija, seveda ni točna. Vsekakor vsebuje samoupravljanje tudi mnogo demokracije, političnih svobočin in pravic. Vendar ne vseh. Mnoge klasične svobočine in pravice, ki jih je razvila in gojila meščanska demokracija, tu niso vsebovane. Gre na primer za svobodo govora, tiska , gre za položaj sindikatov, za boj mnenj tudi v idejnem in političnem smislu. Gre za razne politične in družbene tabuje, gre za odprto politično kritiko vse do pravice obstoja socialistične in tudi druge opozicije. Ni seveda nujno, da se vse to pri nas izrazi v stari obliki, torej preko večstrankarskega sistema. Čeprav je očitno, da so ga omenjene stranke že sprejele kot dejstvo in zgodovinsko danost, ki bo (najbrž) v socializmu. Vendar ni bistvena oblika. Bistveno je, da bi se morale vse te idejne , duhovne in moralne vrednote človeka in demokracije izraziti. Mi smo rekli, da se izražajo (ali da se bodo izrazile) pri nas v specifičnih oblikah: preko notranje demokracije v ZK; v socialistični zvezi kot tribuni javnega mnenja; v demokratičnem tisku in v drugih celicah družbenega življenja. No, deloma se izražajo; vendar ne dovolj globoko, široko in svobodno. Smo torej še vedno na preizkušnji. Pri tem važnem vprašanju smo v stagnaciji že več let. Korak naprej - korak in pol nazaj, tu zopet naprej in zopet nazaj. Oklepa , ki ga glede tega nosimo, še nismo prebili. Ne znamo in ne moremo ga prebiti. Strah nas je - bolj pred samim seboj kot pred tistimi nasprotniki, ki bi v taki demokraciji res dobili nekaj možnosti, da se pokažejo, da bi potem doživeli še en poraz, predno za vedno odidejo iz politične scene v preteklost. Vse dotlej, dokler tega ne prelomimo - in trdno sem prepričan, da to bomo prej ali slej, ker za to so objektivni pogoji in potrebe tu, subjektivnih pa še ni (mi smo to hoteli v začetku 70.-ih let, pa smo doživeli poraz) - bo v našem socializmu nekaj nedograjenega. Enostavno in drugače povedano: manjkalo mu bo svobode!

Če je ne bo ustvaril - ga bo oziroma nas bo čas prehitel. Ostali bomo nekje ob strani; v zgodovini nastajanja smo bili samo vmesna postaja - sicer važna in pomembna, ampak vendar samo postaja. Socialistična vizija in stvarnost, ki sedaj nastajata v komunističnih partijah Italije, Španije in Francije, dodajata družbeni lastnini in samoupravljanju tudi demokracijo. Osebna svoboda, prepričanje in mišljenje človeka dobiva tu enakopravno mesto ob družbeni lastnini in pravici državljanov, da sodelujejo v upravljanju družbe. Oni torej nimajo nihilističnega odnosa do nekih činiteljev svobode in demokracije, ki jih je razvil meščanski sistem, ampak jih hočejo še bolj razviti in jim dati še večji pomen. Enostavno povedano: več socializma ne pomeni samo več kruha, ampak predvsem tudi več demokracije. Gotovo je, da je pot do evrosocializma še dolga in težka. Vendar je pred 20-timi leti bila skoraj še edina perspektiva azijski socializem! Mi smo se njej odločno uprli in ponudili svojo varianto in model. Ostali smo sami! Sedaj so nas na zahodu - ideološko, filozofsko in moralnopolitično sicer samo s programom in začetki prakse - že dohiteli. Ali nas bodo tudi prehiteli? Kdo ve! Eno je gotovo: Stalin je socializem strahotno poenostavil in kompromitiral. Prizadejal je težke udarce zlasti njegovi človečnosti. Verjetno je v njegovem času doživel svoja najtežja mlada leta. Njegova otroška leta so bila velika in plemenita; polna težke stvarnosti, junaških bojev, velikega upanja in pričakovanja. Bila so tudi surova in krvava! Zdi se mi, da je to za nami. Zdi se, da prihajajo novi časi in z njimi bolj človeški socializem od tistega, ki ga poznamo do sedaj. To je moje upanje in prepričanje v teh dneh osamljenosti, politične in ideološke internacije.

13. januar

Govori vodilnih kakor tudi statistika potrjujejo, da v zadnjih letih stalno pada produktivnost dela in da se zmanjšuje stopnja akumulativnosti. To dejstvo ni več nobena tajnost ali specialiteta ekonomsko mislečih ljudi. Nihče noče napraviti in povedati pravega vzroka takemu stanju. Vsi se izgovarjajo na mednarodno ekonomsko krizo. Seveda ima tudi ta nekaj zaslug za to. Vendar je glavni krivec tista naša notranja politika, ki moralno in materialno destimulira organizatorje proizvodnje, ki politično utesnjuje znanje in sposobnost in ki enostransko naglaša pravice in pozablja na dolžnosti. Torej, če bi hoteli spremeniti stanje v ekonomiji, bi morali spremeniti politiko. Tega pa ta garnitura ne more, noče in ne zna storiti. To bi bil začetek njenega konca. Vendar se to vprašanje ne bo dalo odlagati iz leta v leto. Prej ali slej bo treba ugrizniti v to kislo jabolko. Lahko se zgodi, da bo prav to vprašanje vzrok za novo diferenciacijo in obračune v Jugoslaviji. Sredi 60.-ih let nas je prav gospodarska reforma v smislu boljšega gospodarjenja pripeljala do pomembne ideološko-politične diferenciacije, spopadov in sprememb. Ne bi bilo nič čudnega, če bi se sedaj zgodovina ponovila. Stanje proizvodnih odnosov zahteva spremembe. To stanje je objektivna sila, ki si bo izbojevala svoj prostor, in sicer ne v smeri večje demokracije in tozdov - torej ne v korist mitingov, ampak v smeri večje učinkovitosti gospodarskih potencialov. Lahko se zgodi, da bodo delavci sami neposredni nosilci zahtev za bolj učinkovito gospodarjenje. Ni nujno, da to napravijo v direktni in odprti obliki. Celo verjetno je, da se to v taki obliki ne bo zgodilo. Mnogokrat se namreč pozitivne in progresivne nujnosti neke družbe začno z odmevom in ne z glasom, s posledico in ne z vzrokom. Šele potem, ko se razbohotijo, ko izzovejo reakcijo in spopad, dobe svojo pravo podobo in zgodovinsko napredno in nujno strugo. Vendar začeti se mora. V našem primeru bi to lahko

bili večji delavski nemiri. Vendar do njih ne bo prišlo vse dotlej, dokler bo še dovolj manevrskega prostora za slabo gospodarjenje, oziroma vse dotlej, dokler bo država - direktno ali indirektno - z inflacijo odstranjevala večje motnje na tržišču in v ciklusu denar - blago - denar. Ko bo ta izvor tako utrujen in siromašen, da bo postal popolnoma nezadosten in neučinkovit - izgleda, da se ta trenutek bliža - potem je eksplozija neizbežna. Sledila bo večja ali manjša, daljša ali krajša anarhija in potem pride finale, ki bo nujno predstavljal imperativ za novo gospodarsko reformo. Idejne, politične in kadrovske spremembe bi bile v tem slučaju nujne in neizbežne.

16. januar

Odkar se zavedam, sem bil vedno zavzet in zagret za revolucijo in socializem. Najprej kot otrok s svojo revščino in pomanjkanjem in še bolj s svojim hrepenenjem in sanjami o boljšem in lepšem življenju. Nato kot mlad delavec s svojim protestom zoper kapitalizem in z aktivnim delom v sindikatih in Svobodi. Med NOB in oboroženo revolucijo kot partizan, komunist in skojevec. Po zmagi njen vojak več kot četrt stoletja, kot funkcionar in soustvarjalec nove družbe, ne da bi pri tem kdajkoli danost in stvarnost sprejemal kot ideal ali popolnost, ampak samo kot resničnost ali tudi kot nujnost na poti k boljšemu, bolj bogatemu in bolj svobodnemu socializmu. In sedaj v začasni ideološki in politični iternaciji kot nemi kritik nekih razmer in časa, ki ga mora naša družba živeti, preživeti in spremeniti na podlagi in s pomočjo lasnih izkušenj in spoznanj. Taka je torej moja pot in usoda, dolga pet desetletij. In še je toliko življenja in optimizma v meni, da sem trdno prepričan, da še ni končana. Kdo ve, če mi jo bó dano še spremeniti in jo živeti ob moji fizični prisotnosti. Upam in verjamem, da bo prišel čas, ko bo vse, kar sem bil, delal, mislil in snoval, dobilo večjo vrednost in priznanje, kot ga ima sedaj, v tem trenutku, ko pišem svojo retrospektivo in perspektivo.

Kakšen je slovenski politik ?

28. januar

Bil sem slovenski politik več kot trideset let, če v ta svoj delavski staž štejem tudi moja partizanska leta. Mnogokrat sem razmišljal o svojem delovnem "poklicu". Opazoval in analiziral sem svoje sodelavce, zlasti starejše, poklicne politike, spraševal sem se o preteklosti te stare garde, o razlogih in motivih, ki so jim narekovali tako ali drugačno zadržanje, odločitev, ideje, misel, govor. Spoznaval sem njihove značaje, njihove jeze, njihov moralni, čustveni in miselni svet, ki so ga živeli. Čutil in slutil sem njihove notranje človeške dileme, dvojnosti, zamotanosti, strast in navade, ki so bile nujne in razumljive pri ljudeh, ki so začeli in vodili revolucijo in imeli več desetletij veliko oblast v svojih rokah. Sam sem bil eden od njih. Vedno z njimi, čeprav nikoli popolnoma njihov. Nikoli se nismo popolnoma zlili v eno; vedno je bilo in ostalo nekaj nedorečenega, nekaj, kar je bilo med nami kot senca ali kot slutnja, ali kot občutek, da vse naše strune niso uglašene na iste tone.

Namenoma personificiram, čeprav to ni bistveno; to je zgolj drobna konkretizacija nečesa splošnega, globjega, skoraj bi rekel, zgodovinsko nujnega in dialektičnega. Prav tako kot jaz so namreč doživljali in čutili, čutijo in vidijo, bodo videli in čutili mnogi drugi, politiki, strokovnjaki, delavci, kmetje in intelektualci, literati, umetniki in misleci. Pri vsem tem ni šlo

za razlike v pomembnih političnih odločitvah, ampak za nianse v obrobnih, manj pomembnih človeških doživetjih. Vendar, če sem te odtenke razlik postavil na skupni imenovalec, če sem jih kratkomalo seštel in jim poiskal vsebino in tendenco, potem sem prišel vedno do istega zaključka oziroma vprašanja: kako pojmovati in doživljati politika in politiko? Podružbljanje tega pojma in odgovor na to vprašanje je bil ključ, ki je odpiral in odpira vrata v neznano, nedorečeno in neraziskano. Drugače povedano, ali sem jaz in meni podobni politično in človeško naiven, nezrel in nerealen, ker pojmujem sedanjo socialistično politiko in politika kot pomladni dan in vstajenje; ali pa so se tisti, ki čutijo, doživljajo in mislijo drugače, že in še tudi danes tukaj sprijaznili z usodo in značajem tega poklica in stroke na Slovenskem, kot sta ga postavila in oblikovala čas in naša zgodovina? Prva možnost je mogoče res še obremenjena z mnogimi iluzijami in prevelikim zaupanjem v razum in človečnost našega človeka. Vendar - dopuščam take njene nevarnosti - pogumno odpira pota svobodi, razumu in človečnosti. Dokončno podira klasično vlogo politika in spreminja nekdanjo podobo politika. Druga možnost je res toliko bolj precizna, bolj politično realna, vendar obnavlja preteklost v novih pogojih, zapira pota razumu in svobodi, idealizira abstraktnega proletarca in oblastniško utesnjuje konkretnega državljana kljub svečanim obljubam in samoupravljalski mitologiji, utrjuje politiko, stranko in politike kot oddvojeno in odtujeno stroko in poklic in omogoča, da se v njem še naprej zadržujejo in negujejo nekatere njegove, skozi čas, razmere in zgodovino oblikovane lastnosti. Čim bolj sem o teh dilemah razmišljal, toliko bolj sem se odmikal od podob današnjih politikov. Zgubljali so svojo težo in zasluga pri tem, kar so in za to, kar je; v enakem sorazmerju pa je pridobivala na svoji težini in pomembnosti naša preteklost, naša usoda in zgodovina naroda hlapcev, ki ji še nismo plačali vsega davka. Še terja, da ga plačujemo in to v raznih valutah, zlasti pa s kruhom, nesvobodo in neumnostjo. Prenekateri očitek ali kritika je bila in je še vedno naslovljena na tega ali onega slovenskega politika kot glavnega krivca za nekaj, kar nas teži ali s čimer nismo zadovoljni. Vem, da je tudi moje ime bilo in je še v tem spisku odgovornih oseb in povzročiteljev vsega zla. In tudi sam sem bil mnogokrat med tistimi, ki so sprejeli tako logiko personalizma, in to toliko lažje takrat, kadar sem bil tožilec in ne obtoženec.

Ni mogoče odrekati osebnih zaslug nekoga za dobro ali zlo; za napredek ali zastoj; za boljšo ali slabšo politiko in razmere. Mogoče o tem vidiku družbenih gibanj in naše stvarnosti kaj več ob drugi priliki in na drugem mestu.Trenutno pa se moja misel vrača nazaj, tiplje v zgodovinsko pomembnost in povezanost slovenskega politika od včeraj preko danes v jutri.

Ni mogoče ločiti politike od politika. Odnos med njima je dvosmeren. Politik sodeluje pri oblikovanju politike. Pravim, da sodeluje, ker njegov vpliv in pomen pri tem, ali bo neka politika taka ali drugačna, ni absoluten, ampak je omejen; je lahko večji ali manjši. Praviloma je večji pri kratkoročnih in manjši pri dolgoročnih odločitvah. Četudi so lahko družbene razmere, proizvodni odnosi, razpoloženje in hotenje ljudi pri neki politiki odrinjeni ali pa je le-ta po volji posameznih politikov, direktorjev celo njim nasprotna, se bo v današnjem obdobju ta razkorak pokazal; prišlo bo do krize spopada in revolucije. Kratkomalo ni mogoče voditi politike na podlagi želja posameznih politikov, ampak je treba upoštevati tudi druga družbena dejstva. To spoznanje, ki ga ne priznavajo samo marksisti, je bila babica znanemu izreku o politiki, ki pravi: Politika je umetnost možnega! Vendar je težava v tem, da ni nikogar, ki bi lahko vnaprej povedal, kaj je možno. To se lahko ugotovi šele, ko je vse

končano. Kaj pa do tedaj? Kdo bi vedel? Poizkusimo! Upajmo! Verujmo v našo zmago. Glede končnega rezultata in konca, glede bodočnosti je politika prav tako brez zanesljivega pokazala kakor vse ostalo, kar počenja, snuje in priznava človeški rod. Če ne bi bilo tako, potem ne bi Hanibal prekoračil Alp, Napoleon in Hitler ne bi korakala v Rusijo in CIA se ne bi izkrcala v Prašičjem zalivu. Da, tudi Nixon ne bi razburil svojih volilcev z Watergejtom. Upati je, da tudi jaz ne bi demisioniral 1972.leta. Politično in možno sta torej kljub potrebi in umetnosti navezovanja ostala dva različna pojma.

Politika je znanost, tesno povezana tudi s tistim delom človeškega bivanja, ki se imenuje intuicija, občutek, slutnja, ki so oče ali mati umetnosti. Vendar se politika kot znanost razlikuje od drugih znanosti: prvič, po tem, da lahko bolj kot katerakoli druga znanost izkoristi, podredi, postavi v svojo službo oziroma izkorišča za svoje namene dosežke druge znanosti. Politika je na primer v vojnah, ki so posebna stopnja in oblika politike, vedno vpregla v svoj voz tehniko, oboroževanje, medicino, psihologijo in še mnoge druge dosežke človeškega uma in civilizacije.

Drugič, in to je najbolj pomembno, politika je lahko usmerjena in zavzeta za najbolj plemenita in človeška stremljenja in ideje človeškega rodu, lahko pa postane tudi nosilka in razpihovalka najbolj temnih in grozotnih, naravnost živalskih strasti, ciljev, namenov in idej človeka. Je torej lahko bog ali hudič, dobro ali zlo, svoboda ali suženjstvo, mir ali vojna, vstajenje ali potop, smeh ali solza, ljubezen ali sovraštvo, življenje ali smrt, prostitutka ali devica, Lenin ali Hitler.

Slovenci žal nismo imeli ne velike politike in ne velikih politikov. Slovenski politik se je rodil zelo pozno, ob koncu prejšnjega stoletja in v začetku tega. Voditelji in organizatorji naših kmečkih puntov, ki so bili revolucionarni politiki, se nam niso ohranili kot simbol samobitnosti in klenosti našega prostora v rodu. Izginili so v neznano; nič ne vemo o njih, čeprav naša zgodovina ni tako zelo pozabljiva ali nebogljena. Ohranila nam je namreč veliko, če ne celo preveliko število raznoraznih mojstrov in rokodelcev, pisunov in pridigarjev, kameleonov in požrešnežev. Vendar o junakih kmečkih uporov nič ali skoraj nič. Naša uradna politična zgodovina je v bistvu eno samo hlapčevanje Habsburžanom, Vatikanom in Karađorđevičem. To je trajalo polnih štiristo let, ne da bi si v tem času zgradili vsaj spoznanje o našem hlapčevanju in doumeli potov, ki bi nas vodila v samostojnost in svobodo. Vse tisto, kar se je v tem času rodilo velikega in politično pomembnega, ni bilo rojeno v zibelki politike ali ob podpori politikov, ampak je prišlo in nastalo kot literarno-politična vizija naše bodočnosti. Njeni akterji so bili pisatelji in pesniki od Trubarja preko Prešerna, Levstika do Cankarja; značilno je, da so bili poklicni politiki za to vizijo nacionalne osvoboditve in socialne pravičnosti gluhi in slepi ali so ji celo nasprotovali. Tako je bilo vse do srede tridesetih let, ko je komunistična partija Slovenije v globoki ilegali postavila teoretične in praktične temelje naši nacionalni in socialni osvoboditvi. Kardelj in Kidrič imata pri tem zgodovinske zasluge. V takem stanju in dejanju naše politike skozi več stoletij je tudi razlog, da nismo imeli velikih političnih mož. Nihče od tistih, ki so imeli ali so tudi res bili narodni voditelji in veljaki, ni preživel svojega časa. Ničesar niso ponudili bodočnosti: ne idej, ne dejanj, ne osebnega junaštva; tudi tragike ne, nihče ni ničesar tvegal in nihče nič s svojim osebnim zgledom ali tragičnim koncem zadolžil bodoče rodove, da ga častijo in da se zgledujejo po njem. Govorim o politiki, ne o literatih, ki so v tem pogledu hodili drugačna

pota. Kolikor je ostalo političnih vizij in kolikor jih je sploh bilo kot dediščine politikov, so bile vedno hlapčevske Dunaju, Beogradu, Vatikanu, ali hejslovanstvu in čas jih je osmešil in uničil. Edini politični premik tega dolgega obdobja je bil Martin Krpan, vendarje bil že ta tovariš literarna oseba in ne poklicni politik; kar je rekel doma na zapečku, bil je, kot vemo tihotapec; zvit in močan; ni pa bilo videti, da bi mnogo razmišljal o tem, kdo smo mi Slovenci, kje smo in kam gremo! Brez takih vprašanj, misli in odgovorov pa seveda ni mogoče kaj pomembnejšega storiti za Slovence včeraj, danes in jutri.

Mnogo narodov, ki se jim ni bilo treba tako kljubovalno in dolgotrajno boriti za svoj obstoj in svobodo kot nam, Slovencem, ima mnogo političnih voditeljev, družbenih mislecev in junakov, ki so jim postali pojem in vzgled in o katerih so napisane mnoge biografije, povesti, romani in tragedije. Slovenci, ki se tako radi hvalimo z našo kulturo in našo kulturno tradicijo, nimamo ničesar. Nobene biografije o kakšnem politiku, nobene osebnosti, ki bi prerasla in preživela dnevno politiko in njene razmere. Šele sedanja memoarska literatura v NOB je začela tu nekaj spreminjati, vendar tudi ona, vsaj dosedaj, mnogo bolj poudarja konkretne nadrobnosti o tem, kje je ta ali oni voditelj bil kot pa to, kaj je mislil, snoval in pričakoval.

Taka je torej naša preteklost, ki je pustila in vsadila svoje tipalke tudi v našo sedanjost. NOB je spremenila marsikaj. Čeprav je bila izjemen politično vojaški dogodek, ni mogla iz temeljev spremeniti nekih lastnosti slovenskega politika, tembolj, ker tudi ni mogla naenkrat in za vselej obračunati z vsem vplivom naše zgodovine hlapcev. Tako ni nič čudnega, če se sodobni slovenski politik pojavlja kot sinteza in proizvod štirih družbenozgodovinskih izkušenj, časovnih obdobij in dnevnih političnih razmer: naše oborožene revolucije, stalinizma, naše zgodovinske preteklosti in kot četrtega dejavnika: sedanjega časa, njegovih spoznanj in protislovij.

Gotovo je sodoben slovenski politik vsaj na zunaj in formalno še najbolj vdan času in razmeram NOB. Tak je zato, ker je ta čas doživel osebno in mu zato v mnogih pogledih pomeni njegov življenjski vrh, vsaj v moralnem, akcijskem in miselnem smislu. Zato je normalno in razumljivo, da se vrača v to dobo, črpa iz nje resnične ali navidezne navdihe in moralne moči, misleč, da bo z njimi zagotovo dorasel tegobam današnjega časa, ki se mu zde kljub vsemu lažje in manjše od onih med vojno. Ker še ni napravljen resen obračun in spoznanje o tem, kaj in kako iz NOB še lahko služi napredku sedanjega časa in kaj in kako prehaja v preteklost in zgodovino, je zato ta borba še vedno tu, celovita, nedotakljiva in posvečena. Odnos do nje je tudi za vse tiste, ki zaradi mladosti ali političnega razloga niso sodelovali v njej, še vedno prvi in preizkusni kamen njihove trdnosti, vrednosti in zvestobe socializmu. To mlajši politični kadri vedo in čutijo in zato hite povedat in izpovedat, čeprav nedoživeto in deklarativno, svojo vdanost in pripadnost temu času in njegovim vrednotam. Torej nekritičen odnos do vsega, kar se je v NOB spoznavnega in napravljenega pod rdečo zastavo, je za slovenskega politika še vedno tisti akcijski in miselni Rubikon, ki ga ne zna prekoračiti, če noče doživeti ne samo politične smrti, ampak tudi prekletstvo. Kratkomalo ni dovoljeno misliti, da je bila revolucija težka in surova, da so tedaj govorile puške, da je tekla kri in da zato ni nujno, da so tudi vse črte značilnosti, psihološka doživetja, etična spoznanja, način mišljenja, delovne navade, medsebojni odnosi tedanje dobe nujno vedno in povsod

vzor tudi za današnji čas. Še več! Ker sedanje razmere, življenje in "malomeščanska" in potrošniška stihija spodkopavajo in rušijo nekatere od tedanjih vrednot, ker sedanje življenje hoče svoj prostor pod soncem in ker je nevarnost, da kaj zbledi ali pride v pozabo, je naloga subjektivnega faktorja, torej v prvi vrsti slovenskega politka, da tega ne dovoli; njegova naloga je, da se bori zoper to nevarnost, zoper to "stranpot" revolucije. Tu je torej protislovje: čas in ljudje gredo svojo pot; njih zanima, kaj bo jutri. Slovenski politik, vklenjen v preživele, vendar v velike čase, pripoveduje ljudem, kaj je bilo včeraj. Nesporazum je tu; ne zato, ker bi ljudje dobivali negativen odnos do revolucije, ampak zato, ker se srečujejo s poizkusom, ki se spreminja v dogmo, da bi revolucija imela isto prisotnost in pomen kot pred četrt stoletja. Revolucija ni mrtva. Ona živi. Tudi mnogo tistega, kar je bilo pomembno ob njenem trajanju, nam je lahko tudi danes izvor moralnopolitičnih moči in spoznanj pod pogojem, da nismo v tem pogledu in do njenih vrednot pavšalni, religiozni, mistični, ampak odprti, kritični in dialektični.

Verjetno je sedanji čas bolj zarisal svoje poteze v podobo oziroma duhovni miselni svet slovenskega politika, kot to on uradno prizna in pokaže in čuti. To je protislovje med besedo in dejanjem, med samoupravljalsko vizijo in resničnostjo, med ideali in koristmi, med uradno filozofijo in folkloro mišljenja. Zlasti tisti, ki so bliže terenu in ljudem, morajo krmariti med to Scilo in Karibdo in ta plovba skozi viharje jih dela včasih preveč nervozne, nazupljive in razdražene, včasih preveč uradniške in cinično ravnodušne. Vendar oni verujejo in verjamejo v boljše čase. So prepričani v samoupravljanje, ne da bi že spoznali in sprejeli vse posledice, ki izhajajo iz tega, tako za ljudstvo in samoupravljanje kakor tudi za politiko in politike. Življenje jim potiska na mizo in v glavo vedno nova vprašanja in spoznanja. Razmišljajo in tuhtajo o takih velikih besedah in pojmih, kot so: svoboda, enakopravnost, demokracija, skupnost, posameznik, ekonomija, filozofija, religija, zakon vrednosti, boj mnenj, disciplina, demokratični centralizem, avtoriteta moči, avtoriteta dejstev in večkrat vrtajo globlje in vidijo dlje kot povedo ali pokažejo. Hite od sestanka do sestanka, komaj zmagujejo opravila, ki si jih sami povzročajo in naročajo in se utrujeni in nervozni vračajo v svoje skromne domačije. Ljudje jih ne ljubijo; njim se zde skoraj nepotrebni. Ne zaupajo jim, ker njihove besede in obljube postanejo dejanja. Ob vsem tem niso srečni ali zadovoljni in večina njih, zlasti mlajših in pametnejših, ne vidi svoje perspektive v tem, da bi postali in ostali poklicni politiki. Med njimi je tudi nekaj špekulantov in karieristov, vendar se mi zdi, da sodobna stvarnost oblikuje v slovenskem politiku mnoge ali vsaj pretežno človeške in pozitivne lastnosti. Žal jih še vedno bolj oblikuje v njegovi glavi in srcu kot pa v njegovi hrbtenici, ki je generično napravljena tako, da se rada ukloni ali upogne. Asortiman slovenskih politikov od začetka do današnjega dne - gledano po njihovi ideološki pripadnosti - ni posebno bogat. Kaj smo sploh imeli? Nekaj klerikalcev in liberalcev, dva - tri socialdemokrate in že so tu markstisti. Nismo imeli na primer nobenega anarhista. Škoda, ne bi bil ostal osamljen in nerazumljen ob ustrezni uporabi maliganov med članstvom. Ne poznamo socialistov - utopistov San Justovega kova, če seveda ne upoštevamo oziroma spregledamo prizadevanja in teorije nekaterih marksistov, ki nam dandanes tako vneto ponujajo svoje utopije. Prikrajšani smo za ideje bogoiskateljev. Smo pač ostali od protireformacijskih časov vedno zvesti svojemu rimokatoliškemu troedinemu bogu.

Nismo imeli manjševikov; niso nas razburjali trockisti ali nacionalisti. Mogoče bi natančna preiskava pokazala, da je bil Stane Kavčič največji nacionalist med vsemi Slovenci; in to zato, ker je vedno trdil: Če nas vsi zapuste, ni hudič, da ne bi živeli tudi sami v svoji lastni suvereni državi. Če to zmorejo Sudanci, bomo tudi mi. Kardelj je bil drugačnega mnenja.

No, fašistov je nekaj bilo, vendar samo, prosim lepo, kot hlapci in rablji Hitlerja in Musolinija. Paveličeva NDH je bila za slovenske fašiste že kar preveč revolucionarna zadeva. Torej mi še kot rablji nismo bili originalni in samostojni, ampak sta nas morala blagosloviti hudič in škof, predno smo šli v pohod. Mizerija, huda mizerija, čudno, da sploh nismo izginili in da smo še tu! Priklonimo in zahvalimo se našemu kmetu in njegovi trdoživosti. No, pustimo zgodovino in vrnimo se v sedanjost. Sodobni slovenski politik je marksist. On se vsaj šteje za takega, kaj in kakšen je v resnici njegov filozofski pogled na svet in njegovo prepričanje, to je drugo vprašanje. Vendar biti danes marksist ni tako enostavno kot njega dni. Namreč kakšen marksist? Titov, ruski, kitajski, francoski, albanski ali kaj? Kdo bi vedel, kdo je sedaj pravi in kdo ne. Prav. Mi smo v Jugoslaviji in Sloveniji hodili svoja pota. Izhajali smo iz naših razmer in se uravnavali po naših lastnih spoznanjih, pridobljenih v težkem boju, v mnogih zmagah in porazih. To je dobro in pravilno. Lahko smo ponosni na to. Vendar, če se vprašamo, ali smo res vedno in povsod mislili in delali po svoje, izvirno in originalno, ne da bi se ozirali, iskali in posnemali druge ideje in izkušnje? Smemo odgovoriti na to vprašanje samo s kratkim in odločnim nismo - nikdar in nikoli? Mislim, da ne smemo in ne moremo, če hočemo ostati v območju stvarnih dejstev. Torej smo vendar bili pod vplivom - večjim ali manjšim - sovjetskih teoretičnih posplošitev in praktičnih izkušenj. Ne sicer tako velikim, da ne bi našli svoje lastne poti do osvoboditve in v graditvi socializma, vendar ne tako majhnim, da ne bi imel odraza pri nas. Sovjetske teoretične posplošitve in praksa pa so hočeš ali ne vendar bolj ali manj povezane s stalinizmom, tako tistim, ki smo ga uvozili in ga še uvažamo, kakor tudi tistim, ki je zrasel in raste na naši domači njivi kot plevel med pšenico. Naloženo nam je bilo in je še uživati tako dobre kakor tudi slabe lastnosti in značilnosti zgodnjega socializma v nerazviti deželi.

To zgodovinsko dejstvo se odraža tudi pri sodobnem slovenskem politiku; pri enem več, pri drugem manj, vendar se odraža v tako pozitivnem kakor tudi v negativnem pogledu. Socialistični realizem v umetnosti; kolektivizacija vasi; demokratični centralizem v partiji; monolitna enotnost in boj mnenj; ali boj nasprotij ali diktirana enotnost; socializem in svoboda; liberalizem; tehnokratizem; nacionalizem; uravnilovka ali socialna diferenciacija itd.. Vse te in podobne dileme so občasno potresale tudi našo zvezo komunistov, zahtevale svoje rešitve, poudarke in tudi imele politične, teoretične in filozofsko-idejne posledice. Staro v novem in novo v starem. Recepta ni! Boj nasprotij rodi nova spoznanja; dialektika je mati napredka in tudi modrosti.

Slovenski politiki so vrgli proč mnogo, zelo mnogo sektaštva, dogmatizma in stalinizma. Vendar nisem prepričan, da so ga vrgli dovolj in vsega. Marsikaj je še ostalo; nekaj tega se je celo okrepilo zadnja leta. Drugi sklepajo in ponujajo zgodovinske kompromise; le-ti so obračun s stalinizmom in sektaštvom. To je streznenje; to pomeni videti Evropo takšno kot dejansko je danes in kot bo jutri in ne takšne, kot jo je analiziral Marx ali kot jo je videl

oziroma hotel videti in imeti Stalin. In kdaj bomo mi, slovenski politiki, napravili tak zgodovinski obračun? Tisti iz leta 1948 ni rešil vsega. Napraviti moramo novega, ne da bi z njim odprli vrata kontrarevoluciji, ampak bolj svobodnemu in bolj človeškemu socializmu. Kdaj in kje bo sodobni slovenski politik napravil ta usodni težki, ampak nujni korak? Šele tedaj, ko bo odpadla od njega tista sektaška in stalinistično primitivna in nečloveška barva, ki sedaj meče senco na njegovo podobo in povzroča pri večini ljudi sum, dvom in nezaupanje.

21. april

Že več mesecev nisem imel v rokah peresa kronista. Pisal in končal sem Karambol[1]. Vanj sem izlil mnogo svojih misli, pogledov in občutkov o času in razmerah, v katerih živimo. Škoda, da nisem mogel povedati vsega. Še vedno rahlo pričakujem, da bo Karambol prišel na oder še v tem desetletju, in zato sem bil prisiljen upoštevati cenzuro in odmev oblasti. Sicer, kdor ima oči, da gleda, in pamet, da misli, bo lahko videl in razumel, kar sem hotel povedati.

Na političnem prizorišču se ni zgodilo ničesar bistveno novega. Stari trendi se nadaljujejo. Parole tudi! Produktivnost dela vztrajno pada in hkrati z njo se kopičijo ostale gospodarske težave. Iz njih se poraja politična indiferentnost, rezerve in nezadovoljstva. Uradna politika hodi svoja pota in se spretno izmika, da bi pogledala dejstvom v obraz in napravila ustrezne spremembe in zaključke. Sedaj nam je naloženo poslušati evangelij o zakonu o združenem delu, ki naj odpravi vse težave. Nič novega! Stare pridige v tej ideji! Kar ni storila ustava, naj napravi zakon! Iluzije in propaganda. Ljudje vsega tega nič ne poslušajo, kaj šele, da bi verjeli. Dejstva so slej ko prej drugačna od besed in referatov. Sicer za vodilno garnituro to že dolgo ni več važno. Za njih je bistvena samo ena stvar: OBLAST! V tem je tudi njihova zgodovinska tragedija. Kadar izgubiš zvezo s stvarnostjo, kadar zatreš vsako polemično misel, ko se morata kritika in iskanje umakniti v podzemlje, tedaj ostane samo še boj za obstanek, boj za oblast kot začetni in končni smisel svojega pehanja in delovanja. Vsaka družbena stagnacija nekega režima, stranke, garniture ali generacije ima te značilnosti. Izhod? Ali jo vržejo z oblasti in poženejo v zgodovino ali sama odmre in pade v pozabo kot suha veja z drevesa. Pri nas je situacija odprta. Še vedno sta možni obe varianti.

Ruski pritisk se stopnjuje. Duh Jalte oživlja. Naši iščejo izhod v tretjem svetu. Evropska levica se krepi pod vse večjim vplivom komunistov, ki energično čistijo in menjajo svoje programe, filozofijo, taktiko in prakso. V njihovih vrstah se je začel obračun s stalinizmom in razkol z Moskvo. V idejnem pogledu doživljamo silovito renesanso Marxa. Na žalost brez Jugoslovanov, ker smo obtičali pred nerešljivim predsodkom, ki se imenuje: diktatura proletariata - čitaj: diktatura stranke! Dokler o tem vprašanju ne napravimo kvalitetnega preloma, bodo duh, besede in pravice samoupravne demokracije zgolj nepomembni osnovnošolci, ki jih lahko učitelj in upravitelj okregata po mili volji. Naša idejna stagnacija in kriza je globlja, kot je izgledalo na začetku tega desetletja. Verjetno, žal, bo zaradi tega tudi dalj trajala. Lahko se zgodi, da razen borbe za neodvisnost in upora zoper Stalina ne bomo imeli kaj ponuditi zgodovini. Prevzema me strah, da bomo obtičali - duhovno in materialno -

[1] Stane Kavčič se je poskušal tudi kot dramski pisec. Rezultat teh njegovih poskusov je drama Karambol, ki je ostala v njegovi bogati zapuščini.

v mlakuži našega lastnega stalinizma, dogmatizma sektaških ideološko azijskih "marksističnih" predsodkov. O renesansi socializma v Evropi ne bo odločal tretji svet, ampak evropska levica sama. Naš vpliv pri njej bi lahko bil precejšen, če bi razrešili pri nas doma odnos med svobodo in socializmom. Če bo to ostalo nerešeno ali rešeno polovično, kot je to slučaj sedaj, potem bo druga marksistična revolucija zoper stalinizem - prva je bil naš spopad z informbirojem 1948 - bojevana in dobljena brez nas.

Omembe vredno je, da je celo Vidmar v svojem poslovilnem govoru na akademiji govoril o tem, da smo tvorci evropskega duha. Ali se v njegovi sivi glavi tudi porajajo podobne misli, kot so moje? Kaj je hotel povedati? Ali je končno dobil ponovno zvezo in kontinuiteto s svojo preteklostjo?

Ziherl[2] se je poslovil za vedno. Bil je kulturen in human človek. Mnogo je vedel in znal. Vendar je bil kot filozof bolj profesor kot ustvarjalec. Dobro je tolmačil klasike marskizma in slabo razvijal njihov duh v sodobnem času. Trudil se je, da bi preskočil visoke plotove dogmatizma. Žal, brez večjega uspeha.

Hafner je v NIN-u obudil spomin na cestno in ljubljansko afero. Vse nas je odpravil z besedama - Sovražnik in reakcija. Kaj to pomeni? Ali smo mi zanj sovražniki? Ali je to nekdo drug in mi samo njegove naivne žrtve? V obeh primerih je to novo tolmačenje našega spopada in razlik. Je to Hafnerjev spodrsljaj ali nova analiza tedanjih dogodkov? Čas bo odgovoril!

O značaju slovenskega človeka

22. april

Nekoč, v letih mladosti in partizanstva sem mislil, da bomo z revolucijo in socializmom temeljito menjali tudi duhovno podobo in značaj slovenskega človeka. Sedaj ugotavljam, da se to ni zgodilo. Njegov značaj je ostal prilagodljiv in hlapčevski, kot je bil skozi stoletja - zadržal je tudi svojo dvojnost političnega prepričanja: ima svoj obraz, ki ga kaže navzven, in svojo dušo in pamet, ki jo skriva v sebi in za sebe. Drugačen je bil samo med NOB, ko se je odločil in zaigral na vse ali nič. Za svobodo in življenje ali za smrt. To ga je osvobodilo dvojnosti, prilagodljivosti in hlapčevstva. Ustvarjal in živel je revolucionarano-demokratično življenje.

Žal je to preobrazbo tako ali drugače doživelo komaj polovica Slovencev. Ostala polovica je ostala zvesta tradicionalnemu prilagajanju in dvojnosti ali je celo zajadrala v aktivno službo okupatorju. Posledice so težje in dolgotrajnejše, kot je izgledalo na prvi pogled. V tej zgodovinski resnici se je namreč ohranilo seme našega tradicionalnega hlapčevstva, dvojnosti in klerikalizma. Iz njega je po revoluciji vzklilo novo drevo hlapčevstva, obrodilo mnoge plodove, ki so kot plevel pognali svoje korenine po socialistični domovini

[2]Boris Ziherl, rojen 1910, diplomirani pravnik, udeleženec NOB, po vojni deloval v partijskemu agitpropu, potem zastopnik CK KPJ v Moskvi, predsednik komiteja za znanost in šolstvo vlade FLRJ, direktor inštituta za družbene vede, minister za znanost in kulture v vladi LR Slovenije, član izvršnega sveta LRS, poslanec zvezne skupščine, član CK ZKS in CK ZKJ, član Sveta federacije, človek, umrl 1976.

Šentflorjanski. Torej nas je ta dediščina preteklosti pritiskala od prvega dne po zmagi. Komaj smo uspevali obvladovati njene politične posledice in dimenzije. Njen idejni, moralni in duhovni kapital se je neopazno transformiral v novo družbo in v bolj ali manj spremenjenih oblikah živel in živi naprej. Politični, idejni in duhovni pritisk partije je bil sicer kratkoročno njegov nasprotnik, dolgoročno pa njegov zaveznik. Ta pritisk je namreč pomagal, je sodeloval in še sodeluje pri tem, da je slovenski človek zopet zdrsnil nazaj, v svojo tradicionalno prilagodljivost, dvojnost in hlapčevstvo. Tako sta podedovani beli klerikalizem in hlapčevanje dobila pomočnika pri oblikovanju duha in značaja slovenskega človeka. Dobila sta ga v svojem drugem političnem nasprotniku, v rdečem klerikalizmu in v stalinistično demokratičnem centralizmu partije. Menjala se je - v duhovnem pogledu - vera in cerkev, vernik pa je ostal slej ko prej prilagodljiv, ponižen, ubogljiv, hlapčevski in bogaboječ. Seveda to ne pomeni, da materialne spremembe, napredek proizvodnje in spremenjeni proizvodni odnosi niso ničesar prinesli. Temeljito so spremenili socialno-materialni položaj Slovencev. Dali so podlago za napredek standarda, za drugačno, bolj lagodno kulturo dela in za širok obseg socialno delovnih pravic delavca. Teh pravic se zlasti kratkoročno v svojem ozkem duhovnem interesu delavci tudi zavedajo in jih tudi uveljavljajo. Skoraj bi lahko rekel, da so te pravice in možnosti tisti temelj, na katerem počiva stabilnost sistema. So v nekem smislu tudi ekvivalent za tisto omejevanje in pritisk, kateremu je bil v idejnem in duhovnem pogledu izpostavljen slovenski človek v raznih obdobjih bolj ali manj zaostrene politike režima. To sta torej vzrok in obrazložitev za to, da se je mnogo bolj spremenila materialna podoba Slovenije kot pa narodni značaj in duhovni utrip Slovencev. Značaj slovenskega človeka in resnične odnose v smislu osvoboditve osebnosti je mogoče spreminjati in dvigniti na višjo raven samo pod sledečima dvema pogojema, ki sta med seboj povezana v materialno-duhovno celoto:

a) Da se široko razmahne in utrdi svoboda človeškemu duhu, iskanju, poletu misli, kritiki, boju mnenj, avtoriteti argumentov in sproščenosti snovanja na vseh področjih družbenega dogajanja, od politike do literature in poezije, in to na čim širših temeljih sodobnega socializma. Torej resnična socialistična demokracija brez sektaških, stalinističnih in političnih omejitev. Najvišjo stopnjo takega duha, odnosov in sproščenosti smo dosegli med vojno v OF. Vse, kar je bilo kasneje, ni več doseglo revolucionarno-demokratične pristnosti in dinamičnosti tistega časa. Vse več socializma ni mogoče brez več svobode, upoštevajoč pri tem tudi pluralizem strank, idej, misli in organiziranih in lahko tudi nasprotujočih si subjektivnih faktorjev. Nobena institucionalna rešitev in sistem se doslej in se tudi poslej ne bosta mogla izogniti tej preizkušnji, ki je in bo zgodovinsko objektivno nujna. Pred njo so zmagali Sovjeti. Tudi mi hodimo okrog nje kot mačka okrog vrele kaše. Bi - ne bi. To je stalno vprašanje. Prvič je bilo resno postavljeno že 1952. leta na 6. kongresu ZKJ. Potem je prišel Djilas in mi, hop, nazaj. To se od takrat ponavlja: naprej, nazaj in zopet naprej in nazaj. Sedaj smo nazaj in čakamo, kdaj bomo naprej!? Zgodovinski doseg Titove revolucionarne generacije bo segel samo do tega, da to vprašanje postavi, ga pusti brez odgovora in rešitve in se umakne v varne vode dogmatičnega pojmovanja socialistične demokracije in diktature proletariata. Torej šele po njeni politični smrti, če ne bo v ta medprostor vskočil kakšen ambiciozni general in nas poslal za kakšnih dvajset let k hudiču, študiral in preizkušal balkanski vojaški stalinizem.

b) Da se v zavesti in praksi spremeni odnos do dela, pojmovanje kulture dela in s tem - ne pa s predpisi in deklaracijami - zgradi tisti temeljni kamen ekonomije, morale in svobode za novo družbo svobodnega socialističnega človeka. Nobena politična propaganda ali zaostren ideološki boj ali šola ne more razbiti in uničiti stare materialne in duhovno-moralne antistrukture. Vse to jih lahko potisne v defenzivo in v podzemlje. Toda tudi tam bodo živele in životarile in čakale boljših časov. Njih lahko uniči samo delo, ki se v socializmu postopoma spreminja od krute nujnosti v osnovno vrednoto družbe in osebno zadovoljstvo posameznika. Ko človek zapušča pogoje delovne sužnosti in krute nujnosti, ne dela to zato, da bi šel v brezdelje ali da bi postal njegov osnovi cilj življenja in potrjevanja soudeležba pri oblasti (samoupravljanje) in potrošnja, ampak se mora preobraziti v nosilca visokega kulta dela in znanja ter vnetega častilca ustvarjalnega in dinamičnega delovanja. Temu cilju bi torej moralo biti podrejeno vse ostalo, to se pravi sredstva za delo, kapital, sistem, znanost, politika in v končni konsekvenci tudi ideologija. To je pot, ki vodi v brezrazredno družbo. To je hkrati tudi najbolj razredno dosledna politika. Vse ostalo je politični birokratizem, sektaštvo ali prazne čvekarije.

Sedaj je pri nas na žalost tak položaj, da se tako na področju svobode duha kakor tudi kulta dela oddaljujemo od stvarnih rešitev. Zato plavamo v megli, poslušamo inflacijo praznih besed, resnični duhovni in materialni problemi naše družbe pa se akumulirajo in protislovja zaostrujejo. Čakamo torej na dan X, ko se bodo začeli premiki družbenih tokov v pravo, resnično napredno in perspektivno socialistično smer. Čakati torej - to je vse! Čas, življenje, dejstva in razmere so sedaj kurirji in zavezniki njenega veličanstva, revolucije.

Politični sodni procesi

26. april

V zadnjih dveh letih je število političnih procesov in sodnih obsodb izredno naraslo. Če ne upoštevamo razmer takoj po vojni, kar je razumljivo, kajti tedaj smo sodili okupatorjevim hlapcem, in infombiroja leta 1948-49, potem takega števila političnih procesov socialistična Jugoslavija še ni imela. Tudi to je dokaz zaostrene politične situacije in sektaškega pritiska režima. Zopet se vsiljuje zgodovinska primerjava naše sedanje politike (političnih) obračunov in nove ustave s Stalinovimi obračuni, čistkami in stalinsko ustavo sredi 30-ih let. Neposredna vsebina in oblika tega in onega ni primerljiva. Pri nas in sedaj je vse to mnogo blažje, nekrvavo, bolj "zakonito" in širokogrudno. Stalin je imel krvave roke. Tito je ostal v okviru političnih likvidacij in zapornih kazenskih sankcij. Vendar je podobnost v tem, da je hotel tedaj in sedaj vladajoči ideološko-politični vrh likvidirati vsako opozicijo, zatreti kritično konfrontacijo, zgraditi in utrditi statično enotnost partije in vsiliti stranki in družbi dogmatični katekizem ideološko-političnih, institucionalnih in moralnih naukov o tem, kako naj se gradi socializem, katera pota vodijo njegove vernike v zveličanje in katera v pogubo. V zgodovinskem smislu gre tedaj in sedaj za poizkus, da se s subjektivno akcijo in z voluntarizmom preprečijo posledice vedno žive dialektike in boja nasprotij kot zakonitega gibala družbe. Tedaj in sedaj gre v zgodovinskih razsežnostih za subjektivno zmoto in iluzijo, da je možno in potrebno doseči v socializmu brezkonfliktno družbo in tisto, kar živi, misli in dela izven uradne politike, proglasiti za sovražnika in kontrarevolucijo. Niti tedaj niti sedaj to ni resnično, ampak izmišljeno. To ni kontrarevolucija - razen posameznih primerov,

ampak zakonito gibanje družbe, ki preko teze in antiteze išče sintezo. Vodilna struktura tedaj in sedaj tega ne razume, noče in ne more razumeti. In zato je tudi konec njene progresivne in revolucionarne vloge. Izčrpala se je. Postarala in obdala s povprečneži, karieristi in lizuni. Budno čuva svoj položaj in avtoriteto oblasti. Poleg tega se je znašla pred dvojno nalogo:

a) Teoretično in politično mora pojasniti svoje represalije in obračune. Stalin je to napravil s teorijo nujnosti zaostrovanja razrednega boja v igradnji socializma. Tudi pri nas so prisotne teze, čeprav ne tako direktno in odprto kot pri Stalinu. "Zaostrenemu" razrednemu boju so pri nas dodali nevarnost intervencije od zunaj, iz vzhoda in zahoda. Posledice notranje dialektike razvoja hočejo torej pripisati povečani aktivnosti zunanjega sovražnika ter njegovih domačih agentov in somišljenikov. Tezo o nujnosti zaostrovanja razrednega boja je tedaj pri nas nadomestila teza o povečani nevarnosti zunanje inervencije. Razlika je v obliki, vsebina je ostala ista, in sicer: razredna nevarnost.

b) Ker je vladajoči vrh zavrl resnični duh revolucije in napredka, ker je zoperstavil svoj subjektivizem in iluzije objektivnim nujnostim in potrebam družbenega razvoja, je moral vsaj na propagandnem planu ponuditi nekaj "novega, atraktivnega in zgodovinskega". Tedaj in sedaj so ponudili ustavo. Ponudili so besede, obljube, papir in iluzije. Tedaj in sedaj so dejstva ostala dejstva, ki jih besede, obljube, papir in iluzije niso in ne bodo mogle spremeniti. Frapantne so podobnosti zgodovinskih primerjav stagnacije dveh tako različnih revolucij in revolucionarnih generacij. Tudi to je dokaz več, kako napačne, neusmiljene in nepremagljive so nekatere zakonitosti razvoja družbe in življenja.

Čigav je Cankar ?

10. maj

Bivamo v znamenju proslav 100-letnice Cankarjevega rojstva. Cankar bi se napil od žalosti, če bi videl te parade in slišal njihov hrup. Literarni zgodovinarji brskajo po intimnosti njegovega življenja; politiki in ideologi se trudijo, da bi ga vključili v sedanjo dnevno politiko in z njegovimi gesli podkrepili ideološke parade dneva. Cankar, umetnik, humanist in kritik družbenih razmer je potisnjen v ozadje. Njegov simbolizem lepote in hrepenenja je odmaknjen v zgodovinske razsežnosti. Dolina Šentflorjanska je še vedno tu, živa, resnična in žalostna. Tu so njeni hlapci, tu je hinavščina, neumnost, mizerija; tu je župan, zlodej, oblast in hlapčevanje, ki mu ni videti konca. Nikogar ni, ne politika ne umetnika ne ideologa, ki bi ob 100-letnici tega velikana slovenske umetniške misli in dejanja postavil in opozoril na sledeče vprašanje: kaj se je v zadnjih sto letih spremenilo v dušah, srcih in glavah Šentflorjancev? Ali smo res postali iz naroda hlapcev že narod gospodarjev in svobodno mislečih ljudi? Katere družbene silnice, vednosti in spoznanja so pospeševale in omogočale to preobrazbo in katere jo zavirajo tako včeraj kot danes? Ni dvoma, Cankar je bil predvsem humanist in zato tudi socialist. Če bi mu bilo naloženo živeti danes in tu, bi verjetno bila njegovo kritično pero in borbeni duh zelo ostra in zgovorna. Njega niso premotile lepe fasade; ni postal gluh ali slep od lepih besed. Njegov umetniško-humanistični instinkt ga je vedno nezmotljivo vodil v globino življenja. Znal je natanko prisluhniti utripom človeškega srca; bil je mojstrski poznavalec človeške duše in vedno znova se je potapljal v njene globine

in se z mislijo, obsodbo, simbolom in hrepenenjem dvigal v njene višave. V človeškem smislu je bil torej univerzalen, bolje rečeno, njegov umetniški genij ga je neprestano gnal v čim širše spoznavanje in slikanje življenja, razmer in ljudi. On ni bil služabnik nekega, čeprav socialističnega političnega prepričanja, njegov filozofski, moralni in čustveni svet in obzorje sta bila mnogo širše splošno človeška. V tem je vzrok, da so si Cankarja lastili in tudi kritizirali pripadniki raznih družbenih gibanj, ideologij in filozofi na Slovenskem, od klerikalcev preko nacionalistov do marksistov.

Mislim, da ne pripada nikomur od imenovanih. Bil je nad in pred njimi. Njegova misel je vrtala globlje, njegova fantazija in intuicija je letela dlje. Ni bil filozof, ideolog ali politik, čeprav je bil poslanski kandidat socialdemokratske stranke. Bil je predvsem umetnik z izredno fantazijo in občutljivo intuicijo za vse, kar je človeškega. Po razsežnosti umetniškega snovanja se mi zdi najbolj sodoben in podoben Prešernu, čeprav ni dosegel njegovih umetniških višav. V družbenem smislu pa ga je presegel, ker je bil glasnik revolucije, Prešeren pa poet svobode. Tako sta vsak na svoj način odrazila in izrazila družbenozgodovinske razmere v Sloveniji. Njegova boemska natura mu je preprečevala, da bi svoje genialne umetniške lastnosti izrazil bolj celovito in silovito, kot jih je. Ostal je osamljen in nerazumljen v svojem času. Prehitel ga je; prehitel za sto in več let, zato niti ob stoletnici rojstva ni dobil, kar mu gre. Še bo moral čakati! Čakati, da pride dan, ko bo v dolino Šentflorjansko posijalo poletno sonce svobode, umetniškega spoznanja, človeške pameti in žlahtnega srca. Do tedaj pa, v miru počivaj, dragi Ivan!

23. avgust

Danes mi je Saša[3] prijazno mahal preko doline. Obiskal sem ga. Ko sva besedovala o vremenu, je začel politizirati. Zaskrbljen je bolj kot kdaj koli. Po njegovem gredo stvari zelo hitro navzdol. Sedaj je še vedno Titova avtoriteta tisti činitelj, ki vzdržuje ravnotežje. Ko ne bo več njega, bo nujno nastala kriza in ni jasno, kaj bo prinesla in kako jo bomo rešili. Zelo ga tudi skrbi Kardeljeva bolezen. Napravil je figuro in naštel slovenske politike na K, ki so nesrečne usode: Kidrič, Kraigher, Kavčič, Kardelj. Še sva govorila o dnevu X, o naši preteklosti in prihodnosti. Citiral sem Ćosićev stavek:"Teška vremena dolaze, gadna nam se starost sprema."

Kakšen paradoks. V jeseni leta 1972 - po čistkah na Hrvaškem, v Sloveniji, Srbiji in Makedoniji - je izgledalo vse tako enostavno in jasno. Skoraj vse je bilo rešeno. Polič[4] je napisal članek z naslovom Sedaj bo vse lažje! Ubogi Polič!

---

[3]Josip Vidmar, partizansko ime Saša, rojen 1895, diplomiral na Filozofski fakulteti, član SAZU, častni doktor ljubljankse univerze, bil med ustanovitelji OF, med vojno član IO OF, kritik, esejist, prevajalec, urednik in kulturni delavec. S Stanetom kavčičem se je pogosto srečeval v Strunjajnu, kjer sta oba imela počitniški hišici.

[4]Zoran Polič,rojen 1921, pravnik, med NOB opravljal politične dolžnosti, po vojni minister za notranje zadeve LR Slovenije, minister za finance LR Slovenije, državni podsekretar v državnem sekretariatu za finance FLRJ, član CK ZK Slovenije, podpredsednik ZZB NOV, podpredsednik RK SZDL Slovenije, sedaj član predsedstva RK SZDL Slovenije, človek, ki zelo resno jemlje znano Titovo definicijo komunista kot vojaka revolucije.

Minila so skoraj štiri leta. Položaj je bolj težaven, zapleten in nejasen, kot je bil takrat. Je že tako, da se v politiki hinavščina in demagogija prej ali slej maščujeta.

Zvečer sem razmišljal o tem razgovoru. Zakaj se Saša na lastno pobudo tako z menoj pogovarja? Lahko bi bil samo vljuden in nič več, tako kot mnogi drugi. Je to njegovo početje odraz njegove notranje stiske in prizadetosti? So to vizije človeka, kateremu duh preroško šepeta besede prihodnosti? Je to odkritosrčnost osebnosti, ki se zaveda, da se mu v visoki starosti končuje plodno življenje? Mi mogoče hoče dati poguma in podpore? Ali želi imeti odprta tudi ta vrata? Kdo bi vedel. Ni važno. Poglavitno in značilno je, da vidi in čuti resnico trenutka, da se zaveda s skrbjo, kje smo in kam gremo.

20. september

Pred dnevi mi je Vidmar zavpil preko doline, da je umrl Mao Ce Tung. Odšel je torej k večnemu počitku, predzadnji starec med velikani. Največji velikan med starci, najvažnejši in najuspešnejši kmet med revolucionarji. Bil je genij revolucionarne taktike in strategije. Ni bil slab pesnik. Čas in bodočnost pa bosta pokazala, kaj bo ostalo od njegove marksistične filozofije. Uprl se je Stalinovemu kultu osebnosti in dovolil, da ga zgradijo njemu samemu. Neusmiljeno je uničeval svoje sovražnike. Ni bil prizanesljiv tudi do samostojnih mnenj svojih somišljenikov; prej ali slej je opravil z njimi; vzel jim je politično funkcijo ali pustil glavo. Maov režim je mešanica vojnega komunizma, administrativnega socializma in azijske kultrue in filozofije. Je (režim) velik skok naprej v primerjavi s Čang Kajškovo Kitajsko, vendar je še daleč, zelo daleč od razvitega socializma in Marxove človeške vizije bodočnosti.

Mao Ce-Tung je napravil dve veliki napaki: veliki skok in kulturno revolucijo. Za prvo so že Kitajci in on plačali svojo ceno in dolg, za drugo je še odprt in neplačan račun v banki človeške pameti, kulture in miselnosti. Zdi se mi, da je slutil in čutil, da tu ni vse, kot bi moralo biti. Odšel je, ne da bi prišel stvari do dna in pustil svojim naslednikom, da poravnajo dolg. Tudi on je bil eden od tistih, ki so se srečevali z varljivimi in vabljivimi utvarami, breznom nevednosti in nizkotne sebičnosti, ki se skrivata v človeku, če človek misli, da je sam svoj bog in da mora biti njegova prihodnost samo zmagovita.

Zakon o združenem delu

3. oktober

Osnovno protislovje v naši družbi dobiva nove poudarke. Tekoči gospodarski sistem, bilance, rast proizvodnje, tekoče materialne potrebe, boj zoper inflacijo itd. zahtevajo bolj racionalno gospodarjenje, večjo veljavo tržišča in zakona vrednosti. Predlog in razprava o zakonu o združenem delu pa sta odprla in stimulirala nove težnje k temu, da se postopoma začne z uničevanjem tržnih zakonitosti, da načela solidarnosti prevladajo "nepravično" igro zakona vrednosti. Želi se preprečiti "fiksiranje viška dela" in namesto njega z družbenimi dogovori in tozdi

postaviti temelje za ukinjanje delavskega razreda in le-tega nadomestiti z asociacijo neposrednih proizvajalcev. Enostavno povedano: praktične potrebe zahtevajo čim več viška dela in njegovo fiksiranje. Ideologija bi rada preskočila to nujno zgodovinsko obdobje in

vkorakala v brezrazredno družbo in v take materialne odnose, kjer ne bi ali skoraj več ne bi deloval zakon vrednosti. Vsekakor so to zelo napredni cilji. Vendar naši ideologi, kot da so pozabili, da zakon vrednosti velja in da se višek dela tudi v socializmu fiksira, ne zato ker je to idejna zabloda ali napaka, ampak zato ker proizvodne sile še niso tako razvite, da bi v izobilju praizvodnje lahko ukinili tržišče in zakon vrednosti. Ideologi hočejo pomanjkanje materialnega izobilja nadomestiti z izobiljem idej in organizmov, med katerimi naj bi zlasti ustava, zakon o združenem delu in samoupravni sporazumi napravili čudeže. Ideologi hočejo kratkomalo korakati v komunizem sedaj, danes in tukaj. Stvarnost in resnica pa se opotekata v krogu in zdihujeta pod bremeni in protislovji siromašnega jugoslovanskega socializma. Komaj je vredno vprašati: kdo bo koga? Kdo bo zmagal? Drago že plačujemo in bomo še plačevalizanesenoeksperimentiranjeideologov.

Sodna pomota

Previharil sem partizanske viharje in šel skozi strahote in grozote druge svetovne vojne. Videl in doživel sem marsikaj. Mnoge človeške usode, smrti in nesreče so me pretresle in pretresale vedno znova. Nikoli nisem bil ravnodušen do njih. Dih smrti mojih dragih, znancev in soborcev me je vedno navdajal s trpko bolečino, ki je legla name in razbijala v meni. Nosil sem jo s seboj kot bolezen ali tesnobo; preganjala me je v nočeh brez sna, vrtala vame v trenutkih osamljenosti in me zasledovala v morečih sanjah. Ne, smrt mi nikoli ni bila nekaj, kar bi lahko sprejemal samo z razumom. Vedno je prizadela tudi moj čustveni svet in občutja. Priznam, še do smrti in usode sovražnikov nisem mogel biti popolnoma ravnodušen. Z otožnostjo sem se spraševal: kdaj bo prišel čas, ko se bodo ljudje nehali pobijati med seboj?

Vendar je od vseh mojih srečanj s smrtjo pustil v meni, lahko rečem, vse do današnjega dne, najbolj pretresljive spomine takoimenovani sodni Dachauski proces,ki je potekal v letu 1948. Na teh sodnih procesih(bilo jih je več) je bilo po nedolžnem obsojenih veliko ljudi, večinoma predvojnih komunistov, borcev in internirancev. S temi procesi sem se srečaval v različnih časovnih obdobjih in v različnih položajih.

26. julija 1976 leta (mogoče je bilo dan dva preje) sva bila z Angelco v Strunjanu. Bil je lep, sončen in topel poletni dan. Sredi dopoldneva mi je poštar prinesel časopis Delo. Vzel sem ga v roke in na drugi strani prebral sporočilo. Čeprav je bilo sporočilo zelo suhoparno in napisano tako, da bi čimbolj prikrilo vso grozoto tega dogodka, je v meni povzročilo ogorčenje in sklep, da bom temu sporočilu nekoč napisal obrazložitev in dodatna pojasnila. Ta moj sklep je še utrdilo neko pismo, ki sem ga dobil 2. avgusta 1976. leta. Pismo se glasi:

"Spoštovani tovariš predsednik!

Dovolite prosim, da se vam v imenu žena rehabilitirancev iskreno zahvalim za Vaše razumevanje in odločitve, ki so po tolikih letih, kljub vsemu nasprotovanju, pripeljale do uspeha!

Zavedamo se, da smo Vam, tovariš predsednik, dolžne vso zahvalo, a na žalost ni besed, ki bi lahko izrazile našo globoko hvaležnost!

Iskrena hvala!

V imenu žena: Kranjc Ivi"

30.7.1976

(koncept[5])

- Kdaj in kako sem se prvič srečal z "gestapovsko" agenturo - Kraigher - Bohinc - Svetina;
- potem raziskava: priznali so - politični pretres - to je gestapovska agentura - Pichler: požar in požari v kemičnih tovarnah;
- zakjučni proces - nekaj časopisnih originalnih poročil;
- za mene zadeva s tem ni končana;
- dachauski sumi:

a) Kraigher jezil na Mico Šlander (1950. leta);
b) Kopač iz zapora;
c) v političnih oznakah Kraigher vedno ublaževal, čeprav je bil on njegov nosilec;

d) stalinski procesi
e) vztrajna prizadevanja obsojenih za rehabilitacijo.

- Vseh pet dejstev (a+b+c+d+e) v meni povzročila sum, da nekaj ni v redu.
- Vendar razen suma nisem imel ničesar, kar bi dajalo možnost za akcijo
- Potem pride Furlan - (glej pismo).
- Sledi Kreft z vprašanjem.
- Seja politbiroja - proste roke.
- Komisija - poročilo, postopek - finale.
- Kongres KP - ocena komitejev v taboriščih.
- Kdaj in kako nastopi Lidija s svojo komisijo - faksimile poročila.
- Še ostali dokumenti: stenogrami, moja pisma - pisma Bohinca itd.

20. oktober

Komaj so se posušile solze za Mao Ce Tungom in že se je začel obračun s kitajsko levico, to se pravi z najvidnejšimi aktivisti kulturne revolucije. Vedno sem imel do nje odklonilni odnos, bil sem prepričan, da bo preje ali kasneje doživela svoje kritično oceno in usodo, in vendar sem presenečen nad naglico, s katero se je to začelo, komaj mesec dni po Maovi smrti. On je torej držal ravnotežje na tehtnici notranjih kitajskih sil. Ko ga ni bilo več, se je prelomilo in prevesilo v skladu z zahtevami življenja, njegove smiselnosti in zakonov razvoja. V tako pogostem boju med stvarnostjo in utvaro, med zemljo in nebom, med

[5]Kavčičev koncept za njegovo obrazložitev in pojasnilo Dachauskega procesa je sicer povsem fragmentaren, vendar hkrati tudi zanimiv in informativen.

dejanjem in besedo, med možnostjo in željo, na koncu vedno zmaguje in zmaga prvo nad drugim. Tudi na Kitajskem je tako. Nikoli v zgodovini revolucionarnih dogodkov in sprememb se niso kot stalne ustalile in zmagale skrajno radikalne ideje, fraze in dejanja. Če so se uveljavile, je bilo to samo za neko obdobje in kmalu so morale tako ali drugače zapustiti družbeno prizorišče. Vsaka družba hoče v nekem daljšem obdobju vzpostaviti in imeti svoje notranje ravnotežje. Ekstremi, levi ali desni, so nasprotniki tega ravnotežja. Vladavina avtoritativnih starcev je običajno umetno in nevidezno ravnotežje, vezano za desne (Haile Selasie, Franko) ali leve (Stalin, Mao) ekstreme. Ko jih ni več, ko na tehtnici družbenega ravnovesja ni več njihove teže, le-ta začne nihati in se ponovno umiri v drugačnem, bolj družbeno skladnem in umirjenem ravnovesju kot prej. Stalinova in Maova smrt dokazujeta, da ta objektivna nujnost velja tudi v socialističnih družbah. Ni razloga upati ali se celo veseliti, da bi Jugoslavija bila v tem pogledu izjema. Usoda nam doslej ni bila prizanesljiva doslej in ne verjamem, da bi nam bila poslej.

30. oktober

Danes je moj 57. rojstni dan. Cel dan lije kot iz škafa. Minila so štiri leta moje internacije. Napoleon je dejal:"Človek nima prijateljev; prijatelje ima samo njegova sreča." Nisem njegovega mnenja. Moje geslo je: "Nikoli, nikoli obupati v življenju!" Jutri je še en dan! Zmage se spreminjajo v poraze in porazi v zmage! In v spopadu med resničnostjo in utvaro, med dejanjem in besedo vedno zmagajo resničnost, dejanje in možnost. Moje hrepenenje in perspektiva so prihodnost, resničnost in dejanje. Hrušč in trušč praznih besed, blesk parad in ceremonial priseg mi ne motijo duha, ne zastirajo pogleda, ne hromijo volje, ne spodkopavajo upanja.

31. oktober

Prebral sem članek v ITD o stečaju ATC Bovec Samo 162 milijonov je nepokritih, avtor Matija Dermastija. Spomin mi je nehote poletel nazaj... Mislim, da je bilo v jeseni 1968.leta, ko sem se prvič srečal s tem projektom. Bil sem v Bovcu v novem hotelu Kanin. Zvečer je inžiner Klanjšek pokazal barvne diapozitive kaninskega pogorja in vtkal v ta čudoviti gorski svet tudi prve idejne obrise in načrte za ATC Bovec. Namen prijetnega večera in simpatične družbe, sestavljene iz tolminskih aktivistov in predstavnikov je bil jasen: hoteli so me navdušiti za svoj načrt in dobiti mojo politično podporo in še kaj, kar nujno sledi iz tega. Bil sem navdušen nad lepotami Kanina. Imponirala mi je zagnanost, s katero so prisotni govorili o projektu. Zavedal sem se političnega pomena tega objekta za vso Primorsko. Vendar, ko sem si v grobih obrisih naslikal in izračunal ekonomsko težo in zahtevnost investicije, sem ostal hladen, nezaupljiv in previden. Seveda nisem hotel zavzeti negativnega stališča do načrta. Za kaj takega takrat še nisem imel vseh potrebnih dejstev. Zato sem dal podporo izdelavi idejnega projekta, ki naj bi pokazal, če je ta zamisel v neposredni bodočnosti uresničljiva. Kasnejši razvoj dogodkov je pokazal, da so bili načrtovalci ATC Bovec zelo vztrajni in širokogrudni. Uspelo jim je pridobiti več interesentov. Med njimi tudi Jugoslovansko investicijsko banko. Projekt je napredoval, z njim pa so postajale zgovorne tudi številke, ki so me prepričevale in končno tudi prepričale, da so bile moje začetne sumnje te naložbe upravične. Prišel sem do trdnega zaključka - in pri tem mi je zlasti pomagal tov. Niko Kavčič s svojimi računi, da je ta naložba v najboljšem primeru za nas preuranjena, predraga in v tedanjem času neizvedljiva in nedosegljiva. Ugriznil sem v to kislo jabolko in

odšel jeseni leta 1970 zopet v Tolmin in merodajnim to tudi odprto povedal. To srečanje je bilo mučno in razočaranje prizadetih je bilo razumljivo. Vendar sem menil, da je moja dolžnost, da na tem sestanku v naše kozarce nalijem čistega vina. Po tem sestanku sem bil prepričan, da bo projekt ATC Bovec romal v arhiv in tam počakal boljših časov. Vendar ni bilo tako. Njegovi načrtovalci niso vrgli puške v koruzo. Vztrajno so se borili, dobili investitorja in tudi kredit. Začeli so. Dela so stekla...brez mene...

Nekaj let kasneje sva s tovarišem Jožkom Štrukljem sedela v prijetni senci pred mojo nešpljo v Strunjanu in obujala spomine na bližnjo preteklost in najino sodelovanje. Govorila sva tudi o investicijah in raznih projektih. Dejal sem mu: z mnogimi projekti sem sem srečal. Botroval sem jim na razne načine: temu sem pomagal s kreditom, onemu z nasvetom, v nekaterih primerih je bilo treba bodriti, v drugih svariti. Če napravim bilanco mojih tozadevnih odločitev, ne najdem v njej nobene večje napake. Edina izjema je ATC Bovec. Tu sem se motil. Podcenil sem naše zmogljivosti. Ni bilo razloga za moj strah. Vesel sem, da sem se zmotil in da bo ATC Bovec zgrajen! Tovariš Joško se je zadovoljno muzal in mi dal okvirno razumeti, da on ni nikoli glede te naložbe popolnoma soglašal z menoj. Nihče od naju takrat seveda ni mogel slutiti, da bo prišel dan, ko bodo številke in dejstva dokazale, da se žal nisem zmotil glede ATC Bovec. Kako je vse relativno! Slovenci smo imeli dve veliki in zgrešeni investiciji: EKK Velenje in ATC Bovec. Prva je propadla zato, ker smo jo začeli deset let prepozno, druga zato, ker so jo začeli deset let prezgodaj!

Socialna demokracija danes

15. november

V 9. in 10. številki Teorije in prakse piše Branko Pribičević o socialni demokraciji danes. Zanimiva tema. Izzivalna za marskiste in komuniste, ki so že napovedali njen konec in se veselili njenega pogreba. Kljub veselju se ni in se noče nič takega ali podobnega zgoditi. Socialna demokracija je postala na politični in zgodovinski pozornici; bila je in ostala eden od najvažnejših subjektivnih faktorjev in oblikovalcev zavesti in hotenj delavskih množic v razvitem kapitalističnem svetu Evrope. In v tem trenutku taki njeni vlogi ni videti konca. Za marskistične dogme in azijske socialistične sisteme (ZSSR, Kitajska) ne bi mogli (v zahodni Evropi) česa podobnega trditi. Nič še ni odrejenega glede bodoče transformacije zahodnoevropskega kapitalističnega sistema v socializem. Vendar z gotovostjo lahko trdimo samo dvoje: prvič, da se bo to nekoč zgodilo; drugič, da bo ta pot zelo drugačna od tiste, po kateri so to dosegli dosedaj znani in obstoječi socialistični sistemi.

Ta, dosedaj znana pot in model - tako borbe za oblast kakor tudi graditve nove družbe - sta za zahodno Evropo, ki je bila teoretično in praktično njena zibelka (pariška komuna - Marx), popolnoma nesprejemljiva. To, kar naj bi po tem modelu bil socializem, je za večino zahodnoevropskih delovnih slojev manj sprejemljivo od obstoječega stanja. Imamo torej zanimiv zgodovinski paradoks: namesto da bi obstoječi socializem bila agitacija in vzpodbuda za poslednji in odločilni boj, je obratno; postal je strašilo za razviti, industrijski in sodobni proletariat in posredni zaveznik obstoječega kapitalističnega sistema. To je žalostna, vendar neizpodbitna zgodovinska resnica. Nje se zaveda tudi buržuazija do te obsežnosti, da je bilo na zadnjih parlamentarnih volitvah v Nemčiji in na Švedskem njeno

geslo: Socializem ali svoboda? Ta strahotna, absurdna in lažna dilema, ki pa ima v tem in tudi v širšem prostoru svojo težo in smisel, bi morala postati izhodišče za resno študijo v pomenu in perspektivi socialne demokracije. Če bi mogli marksiti in komunisti, ki so še in še prerokovali njen konec, bruhali nanje ogenj in žveplo ali bili do nje tudi bolj strpni in razumevajoči, izhajati pri svojih analizah od zgoraj imenovane dileme, bi napravili manj napak in odprli bi vrata, ki vodijo k zelo zamotanemu spletu dejstev, ki so zgodovinska in tudi dnevna podlaga velikemu vplivu in pomenu socialne demokracije v tem delu sveta. Namenoma sem v prejšnjem stavku geografsko tako utesnil njen vpliv in pomen. Čeprav je očitno, da tega ni mogoče utesniti samo v ta prostor, ampak ima in bo imel posreden ali tudi neposreden vpliv na gibanja v Severni Ameriki in tudi na ona v tretjem svetu. Splet zgodovinskih okoliščin, med katere štejem tako spremembe v kapitalističnem sistemu zahodne Evrope kakor tudi obstoječi socializem v vzhodni Evropi in na Kitajskem, že ima in bo imel svoj pomen in vpliv pri iskanju poti in modelov za jutrišnji dan tretjega sveta. Tudi v sklopu teh gibanj in odnosov ima socialna demokracija svoje mesto. Na žalost so marksistični analitiki prezrli nekatere bistvene novosti in uteži na tehtnici kapitalizem - socializem in ostajajo pri starih, še iz leninskih časov znanih in poznanih analitičnih metodah. Bistvo te metode je: kje, kako in zakaj se socialna demokracija razlikuje od marskizma (čitaj: v čem so slabši od komunistov - revolucionarjev).

Pribičević je v svojem članku pokazal zelo mnogo prožnosti duha in misli. Iz njegovega teksta in podteksta je čutiti, da se zaveda, da nekaj ni v redu pri dosedanjih marksističnih analizah tega pojava, vendar je ostal nedorečen in tudi nedosleden. Moral je ostati tak, zato ker kljub bistremu očesu in iskajoči misli ni prekoračil okvira stare metode: kje, zakaj in kako se razlikujejo..., so slabši?! Glede socialne demokracije. Vprašanje in analitično metodo glede socialne demokracije bi morali postaviti drugače. Alternativa, kdo je boljši in kdo slabši, vodi v slepo ulico; tam končajo eni in drugi, socialdemokrati in marksisti, če in kadar drug drugemu govorijo, ugibajo ali prerokujejo. Konec koncev so to strankarske želje in moledovanja, ki jim zgodovina s svojimi sredstvi pritrjuje. Od njih ima družbeni napredek več škode kot koristi. Pomen in vlogo socialne demokracije danes in jutri bi lahko organizirali in tudi mi marksisti doumeli, če bi v uvodu te analize postavili sledeča in podobna vprašanja: kakšne so razvojne težnje, izkušnje, in prilagajanja razvitega in današnjega kapitalizma? Kateri so znani in preizkušeni modeli borbe za osvobajanje proizvajalca in kakšne so oblike borbe za njegov duhovni in materialni napredek? In ne nazadnje zgodovina zadnjega pol stoletja zahteva, da se tudi mi komunisti zavemo relativnosti pojmov (kot so: revolucija - evolucija; revizionist - revolucionar; radikal - oportunist) in da jih prenehamo absolutizirati.

Da, tak pristop bi napravil velik potres v klasični zakladnici revolucionarne marksistične teorije in prakse. Vendar, ta potres je že tu. Povojna leta so porušila mednarodno zgradbo stalinizma, čeprav še niso uničila vseh njenih posledic. Italijanska, francoska in španska partija grade na teh razvalinah novo stavbo in spoznanja. Tudi mi smo s svojim samoupravljanjem nekaj prispevali, čeprav ne toliko, kot želimo, pišemo in trdimo. V tej borbi zoper idejni, politični in etični monopol azijskega socializma in spoznanje o socialni demokraciji še ni dobilo pravega mesta. Ta naloga trka na vrata širše in bolj humane in bogate socialistične prihodnosti. Izvršili jo bodo praksa in čas in ustvarjalna misel tistih

posameznikov, ki bodo neobremenjeni z dogmami in modeli sposobni doumeti objektivno danost neizprosnih dejstev, ne glede na to, ali ta dejstva nastopajo pod zastavo kapitalizma ali socializma. Pri tej navidezni izravnavi zastav ostajam čvrsto na strani socialistične. S to primerjavo hočem povedati samo tole: če in dokler bodo desničarske stranke v razvitih kapitalističnih državah vodile uspešno politično propagando med ljudmi z geslom Socializem ali svoboda, vse dotlej moramo biti skrajno pozorni in kritični tudi v naši lastni hiši. V nasprotnem, kdo nam je porok, da ne bo nastajajoča buržuazija v tretjem svetu jutri z istim geslom gradila in utrjevala svojega lastnega kapitalizma. In kakšne bi bile v tem primeru svetovne in zgodovinske perspektive socializma in komunizma? V najboljšem slučaju zelo daljne in meglene!

Moja evropska prozahodna orientacija

30. november

Obtoževali so me evropske prozahodne orientacije. Te obdolžitve so bile in so popolnoma neosnovane. Izmišljene! Moj "greh" je bil in ostane! Verjamem v bodočnost in sedanjost zahodne Evrope. Verjamem v njeno specifično pot k socializmu. Nikoli se nisem strinjal s tistimi marskističnimi dogmatiki, ki že 50 let napovedujejo idejni, kulturni, moralni in ekonomski propad zahodne Evrope. Ta Evropa je tu in ostane. Ima svojo kapitalistično sedanjost in socialistično prihodnost. Humanistične ideje marksističnih klasikov bodo šele - na žalost - v socializmu zapadne Evrope dobile svojo potrditev. Vse tisto, kar ob nastanku azijski socializem ni znal in ni mogel dati, bo lahko dal zahodnoevropski socializem zaradi svoje ekonomske razvitosti, demokratične tradicije in splošno kulturne ravni. Azijski socializem ni imel (in nima) v zadostnem obsegu ne prvega, ne drugega, ne tretjega. Naš tudi ne. In zato smo, takšni kot smo.

V zahodni Evropi sta sedaj novi dve stvari:
a)evrokomunizem;
b) močan ekonomski potencial.

Ker bi lahko mojo trditev o močnem ekonomskem potencialu zahodne Evrope moji kritiki imeli kot nov dokaz proevropske, (čitaj) izdajalske orientacije, naj citiram v dokaz moje trditve sekretarja ekonomske komisije OZN Janeza Stanovnika[6]. Takole pravi:

"Po drugi svetovni vojni je izredno hitro oživela proizvodnja v zahodni Evropi. Hkrati je prišlo do razmeroma hitrega razvoja v vzhodnoevropskih državah. V začetku petdesetih let skoraj ne moremo govoriti o evropski proizvodnji, najbolj značilno pa je to, da smo v petdestih letih govorili in pisali o pomanjkanju dolarjev, danes pa ekonomisti pišejo knjige o povodnji dolarjev. ZDA so predvsem izgubile tehnološki monopol, ki so ga imele po drugi svetovni vojni. Tehnološka superiornost ZDA po drugi svetovni vojni je bila tako velika, da ni šlo za nič drugega kot za ameriško supremacijo. ZDA so v dobršni meri v svojem političnem antagonizmu do SZ po Marshallovem planu in drugih instrumentih, z

[6]Janez Stanovnik, rojen 1922, diplomirani ekonomist, med NOB opravljal politične dolžnosti, po vojni najprej član študijskega oddelka pri predsedstvu vlade FLRJ, nato ekonomski svetovalec v stalni misiji in delegat pri OZN, direktor inštituta za mednarodno politiko , zvezni poslanec, član zveznega izvršnega sveta, izvršni sekretar evropske ekonomske komisije v Ženevi, sedaj član predsedstva SR Slovenije.

multinacionalnimi družbami in intenzivnimi naložbami v zahodni Evropi gospodarsko amerikanizirale Evropo. To pomeni, da je evropska industrija sprejela ameriški sistem množične proizvodnje, marketinga (trženja), sistem velikih družb in sistem, ki temelji na razvoju tehnologije. Pokazalo se je, da ima Evropa zelo velik tehnološki potencial. Zato se je hitro uveljavila s celo vrsto tudi novih proizvodov, zviševala produktivnost dela in tako uspešno širila svoj delež v svetovnem izvozu.

Z druge strani pa je zahodna Evropa zaprla agrarni trg in začela počasi izrivati ZDA kot enega svojih najpomembnejših partnerjev pri izvozu kmetijskih izdelkov. Zahodna Evropa je postajala čedalje bolj avtarkična v proizvodnji hrane, seveda za velikansko ceno notranjih subvencij. To oživljanje zahodne Evrope je eden izmed najbolj pomembnih faktorjev, ki je ustvaril novo dimenzijo v svetovnem gospodarstvu."

Niti prvo niti drugo ni predvidela naša idejna in politična strategija. Enostavno niso hoteli in želeli videti takega razvoja. Njihovi strategiji predimenzioniranega pomena neuvrščenosti in tretjega sveta bi bolj ustrezal ekonomski krah zahodne Evrope in njen politični premik v desno, zato sedaj modro molče in hočeš nočeš nekoliko zboljšujejo svoje ekonomske zveze z njo.

Evrokomunizem je dejstvo, mimo katerega ne bodo mogli. Je naš zaveznik in kritik sočasno. Eno od drugega ni mogoče ločiti. Prej ali slej bo zahteval in izsilil opredelitev. Prej ali slej bo tudi javno povedal svoje rezerve do naše politične teorije in prakse. Mislim, da bo v bližnji bodočnosti izvršil svoj pozitivni politični vpliv tudi na nas in pri nas. Smo vendar že tako odprta, demokratična in dinamična družba, da nismo popolnoma imuni do njega. Tudi geografsko smo njegov sosed.

Ekonomski potecial zahodne Evrope oziroma EGS (povečan s Španijo in Portugalsko) je pri nas stalno prisoten. Če hočemo biti neodvisni in ekonomsko samostojni, če nočemo tvegati ekonomske odvisnosti od Vzhoda, morajo in morejo ostati naša vrata EGS-u odprta. Zdi se mi, da so to končno spoznali tudi naši sedanji voditelji. No, če so to sedaj spoznali, naj bi bilo to genialno! Če sem to pred leti vztrajno trdil jaz, je bilo za njih - izdajalsko! Dvojna merila: če storim jaz - je sveto; če isto storiš ti - je prekleto!

3. december

Ob peti obletnici 21.seje se me je spomnil Jure Bilić[7] v svojem intervjuju, ki ga je dal za Radničke novine. Kot piše Politika, sem govoril o Sloveniji, ki pripada zahodu in zahteva dvopartijski sistem in parlament. Seveda o tem ali kaj podobnem nisem govoril nikoli. Odkod potem Biliću ta podatek? Jureta Bilića poznam že od vojnih dni kot skojevca. Nazadnje sva skupaj sedela in se dobro razumela v komisiji za ustavne amandmaje leta 1970. Težko verjamem, da bi si lahko take trditve enostavno izmislil in pripisal meni. Tudi Ribičičeve podtaknjene "vizije" niso samo njegove.

[7]Jure Bilić, rojen 1922, končal visoko politično šolo, udeleženec NOB, po vojni opravljal vrsto političnih dolžnosti v SKOJ-u in partiji, nato član izvršnega komiteja CK ZK Hrvatske in izvršnega biroja CK ZKJ, človek, ki resno jemlje Titovo definicijo komunista kot vojaka revolucije.

Vse bolj prihajam do zaključka, da za take in podobne izjave o meni dobivajo moji kritiki gradivo iz mojega dosjeja, ki mora biti precej obširen in dobro shranjen v zvezni policiji in KOS-u. Da tem tovarišem nisem bil nikoli preveč simpatičen, je jasno. Moja dosledna demokratična orientacija jim ni bila preveč všeč. Vendar, težko verjamem, da bi jim bilo to že dovolj močan razlog, da bi falsificirali poročila o meni. Verjetno, da so nabrali precej od agencije E.B.P. (Ena Baba Pričala). Iz tega izvora so napolnili tudi dosje drugih (Kardelja, Popita, Kraigherja idr.). Vendar je pri meni stalno prisotna obdolžitev in sum, da sem prozahodno orientiran in da hočem odtrgati Slovenijo od Jugoslavije. Resnica je obratna! Vedno sem govoril: Mi Slovenci bi bili zadnji, ki bi razbijali Jugoslavijo. Če bi do tega na žalost prišlo, bomo zadnji, ki bi jo pokopali.

Kljub temu stalna podtikanja in lažne obdolžitve. Čigav interes je to in čigavo delo? So delali in delajo to moji nekdanji sodelavci? Ne verjamem! Njim je sicer taka diskvalifikacija osebno ustrezala, vendar ne verjamem, da bi bili oni njeni avtorji. Agencija E.B.P. je zbirala vsemogoče; v njenih poročilih je bilo verjetno več zavisti in neumnosti kot pa premišljene politične strategije. Bolj me je opravljala v svojem stilu, kot politično razumela, kdo sem in kaj hočem. Torej od kod in zakaj ta ton in sum o meni? Mnogo sem razmišljal o tem. Čedalje bolj se nagibam k domnevi in zaključku, da je to delo neke tuje obveščevalne službe, ki ima interes in nalogo skrivoma pošiljati naši obveščevalni službi izmišljene podatke o tistih ljudeh in voditeljih v Jugoslaviji, ki so nasprotni politiki države, kateri ta obveščevalna služba pripada oziroma služi. To je trik, ki ni tako redek in neuspešen v džungli mednarodne obveščevalne in tajne politične borbe. Eno je gotovo: nekdo doma ali v tujini je falsficiral lažna in politično premišljena poročila o meni in jih po raznih kanalih pošiljal v policijski dosje. Verjetno se to še sedaj dogaja. In to je pravi izvor političnih klevet o meni, ki gredo občasno v javnost. Kot si želim politične rehabilitacije, si še bolj želim dočakati dan, ko bo moj policijski dosje vsem državljanom odprt in ko bo postalo jasno, kdo, kdaj in zakaj ter kako ga je napisal in napolnil.

13. december

V sobotni prilogi Dela je bil celoten tekst Jureta Bilića[8]. V njegovem besedilu je poleg improvizacije, neumnosti in klevet čutiti tudi strah. Boji se, da bi Jugoslavija razpadla. Zato je napadel ljudi politike, ki se po njegovem mnenju zavzemajo za nekaj takega. Po Juretu sem med domačimi jaz in med tujimi Nixon, ki naj bi delovala v prid razpadu Jugoslavije. Človek mora biti zelo zmeden (in še to ni dovolj), biti mora tudi Dalmatinec, da lahko govori ali verjame kaj takega? Z Nixonom seveda nimam nič skupnega, razen slučajnosti, da sva oba - seveda iz različnih razlogov - dala ostavki. Ej, Jure, Jure baš mi ga šiješ! Amerikanci bodo seveda protestirali, zahtevali pojasnila, ker ne morejo dovoliti, da Jure iz Dalmacije po mili volji eksercira z njihovim bivšim predsednikom. Naši bodo v zadregi; ne morejo pritegniti Juretu; ne morejo ga javno popraviti. Čas bo torej napravil svoje in zadeva bo zaspala. Če protestiram, ne bom nič dosegel, ampak samo dvignil dodatni prah ob tej Juretovi mojstrovini. Torej molčati in pogoltniti še eno politično kleveto. Ni prva in tudi ne zadnja. Moj značaj se temu upira; moj razum in izkušnje mi govore, da je najbolje molčati. Še bo prišel čas, da govorim in da zahtevam dokaze in pojasnila.

[8]Delo, sobotna priloga, 13.december

Kdo je Dolanc ?

28. december

Sinoči smo na partijskem sestanku čitali poročilo IK CK ZKJ o obisku Brežnjeva. Brežnjev je ponovil zahtevo, da se vrnemo nazaj v lager. Tito je vse odbil, čeprav po mojem mnenju preveč vljudno in bledo. Sovjetskim zahtevam bi morali drugače odgovoriti.

Brežnjev je napadel poimensko tudi Dolanca; verjetno Dolanc tega ni pričakoval. Kakšna ironija usode. Dolanc je predstavnik najbolj neinteligentne in dogmatske struje v političnem vrhu. Gledano objektivno je on jugoslovanski neostalinist, čeprav je to pri njem nekoliko prikrito, predvsem zaradi tega, ker je prakticist in politični menedžer. Če bi bil ali hotel biti teoretik in filozof - kar seveda ni in ne bo - potem bi bil njegov neostalinizem jasen in vsakomur viden. Tako pa tu ali tam pride njemu samemu do nedoslednosti in zmede. Danes grozi, jutri hrabri. Enkrat je partija daleč pred in nad ljudstvom, drugič je ljudstvo vse in drugi nič. Vidiš moža, ki sedaj kaže belo in jutri že vso črno karto. Manjka mu doslednosti, globine, premišljenosti, znanja in lucidnega duha. Površnost značaja, povprečna pamet, stremuštvo in sladka omama oblasti ga je prevzela in ga premetava sem in tja, zato ima nekaj podpore med kadri in tudi pri ljudeh, ki pričakujejo od njega še velikih dejanj. Vidi in čuti marsikaj, kar drugi ne vidijo in čutijo, ker pa sta njegova ideološka zavest in vedenje o družbi in življenju obremenjena in omejena z dogmatskim marksizmom, ostaja dosledno zvest podobi partijskega aktivista - vernika in birokrata! Dolanc je zelo protislovna osebnost. Njegov meteorski vzpon bo njegova tragika. Sovjeti so preveč kratkovidni, preveč nestrpni in oholi, da bi lahko razumeli in doumeli, da je Dolanc njihov dolgoročni sodelavec, če ne celo zaveznik. Oni ga gledajo in ocenjujejo kratkoročno in gledan tako jim je neprijeten; on je za njih slon v sovjetsko-jugoslovanski trgovini porcelana. Zato so ga napadli in ga želijo napoditi iz te trgovine. Ubogi Dolanc! Gotovo je prepričan, da se mu je zgodila krivica. Pričakoval je nagrado in pohvalo. Dobil je grajo in čaka ga kazen. Zmeden človek zmedenih časov.

Sporočilo izvršnega komiteja o jugoslovansko-sovjetskih razgovorih mi je povedalo dvoje. Prvič - na vzhodu nič novega: Stalin lahko mirno počiva! Drugič - Brežnjev: njegove teze in zahteve so dale navdih našemu Juretu Dalmatincu za njegov intervju v Radničkih novinah. Jure je bil o razgovorih dobro informiran. Razmišljal je in začutil nevarnost. Sovjeti hočejo vso ali vsaj pol Jugoslavije. To ga je vznemirilo. Vedel je, da ne sme javno napasti Sovjetov. Zato je dal duška svoji mediteranski duši drugače. Napadel je tiste, ki so ali so bili po njegovem mnenju drugi partner pri razkosanju Jugoslavije. Ker se ni smel zapoditi na vzhod, se je obrnil in zapretil proti zahodu. Najprej je omenil Kavčiča kot "notranjega zahodnega razkosevalca Jugoslavije"; potem je požugal še Nixonu kot zunanjemu partnerju tega nečednega dogovora. Tako je Jure poškropil hudiča (zahodnega) z blagoslovljeno vodo in njegova duša je začutila olajšanje. To olajšanje ni popolno, kajti naš Jure ve, da se tam na vzhodu nekaj kuha, v kotlu...; ne, ne imenujmo po nemarnem tega imena! Ubogi Jure! Dali mu bodo razumeti, da naj v bodoče tehta svoje besede. Vendar to nič ne spremeni položaja. Grozeča vzhodna nevarnost je še vedno tu. "Fifty-fifty" Stalina in

Kaj storiti, to je vprašanje? Klevetati Kavčiča? Ni verjeti, da bi bila to rešitev in izhod. Pustimo času čas!

1977 SMERI NERAZVOJA

6.januar

Lanska gospodarska bilanca se precej razlikuje od tiste, ki je bila načrtovana in politično obljubljena. Umetno oziroma administrativno so zadržali cene, zato je inflacija polovico manjša (uradno 12%) kot prejšnje leto. Uvoz so administrativno omejili, izvoz dodatno stimulirali. Manjša stopnja inflacije in devizni suficit sta posledica te administrativne intervencije. Če to upoštevamo, so seveda doseženi rezultati varljivi pokazatelji zdravstvenega stanja gospodarstva. Tembolj, ker produktivnost stagnira; izgube so večje; akumulativnost manjša; obremenitev in brezposelnost sta tudi v stalnem porastu. Kljub samoupravnim frazam obseg dohodka, s katerim razpolagajo delovne organizacije stalno pada in je že pod 70%. Toliko je znašal že v začetku Kraigherjeve reforme, torej pred desetimi leti. V pogojih dosledne delitve po delu, bi takšen razvoj nujno povzročil napetosti, pretrese in stavke med proizvajalci. Zakaj se to ne dogaja? Nikakor ne zaradi samoupravne zavesti in navdušenja za tako politiko. Vzrok za relativno mirno stanje oziroma pasivno nezadovoljstvo in samo za "zaskrbljenost" je iskati v odstopanju od delitve po delu. Drugače povedano, pri politiki osebnih dohodkov pušča oblast delovnim organizacijam zelo svobodne roke. Stanje in razvoj gospodarstva sta taka, da bi bile potrebne tudi ostre intervencije v interesu produktivnosti in za zaščito akumulativnosti. Vendar tega režim in dnevna politika nočeta storiti, ker se bojita in zavedata posledic. Dobro vedo, da bi bila v tem primeru navidezni mir in politična stabilnost porušena. Če bi se to zgodilo, bi lahko sedanja politična koncepcija postala vprašljiva. Ker pa sedanji vrh tega ne more dopustiti, to bi bil začetek njegovega padca, raje pušča vnemar vse bolj vidne znake naše gospodarskopolitične krize, ki se porajajo kot posledica relativno vse manjše in slabše gospodarske učinkovitosti in ekonomike dela. Počasnejši razvoj, nižji standard, akumuliranje vse večjih protislovij naše družbe - to so rezultati te politike, ki bo prej ali slej prišla do svoje nove točke. Ko se to zgodi, bomo imeli in doživeli naš dan.

9.januar

V novem intervjuju nam je Dolanc sporočil novo marksistično odkritje. Po njegovem je demokracija stvar prejšnega stoletja[1]. Torej sedaj ni več važna. Sedaj je važna samo emancipacija! Človeka postane strah, če pomisli, da to govori sekretar izvršnega komiteja ZKJ! Najprej in predvsem: demokracija ni isto kot emancipacija! Dalje upajmo, da bo prihodnje stoletje res stoletje demokracije, kajti sedanje to še ni. O prejšnem ni vredno izgubljati besed. Bilo je stoletje obračunavanja s fevdalizmom, pohodom kapitalizma, kolonialnega osvajanja itd. Dolanc je tudi pozabil povedati: emancipacija koga ali česa? Kapitala, neznanja, zaostalosti? Lahko tudi do stranke, politike, oblasti ali celo do Dolanca? Zbrka in čorba! Kot slon med porcelanom! Toda kljub vsemu ta izjava in odkritje nista slučajna. Botroval jima je neostalinizem, ki je globoko zasidran v zavesti, v dejanju in delovanju tega moža.

[1] Stane Dolanc, intervju za Delo, 31.12.1976.

Jaki[2]

Ob Novem letu sem dobil njegovo voščilnico s pripisom, da bi me rad videl. Bil sem zelo vesel. Poklical sem ga po telefonu in dogovorila sva se, da ga obiščem. Včeraj sva ga z Angelco obiskala. Preživeli smo popoldan v prijetnem in zanimivem pomenku.

Videla se nisva pet let. Ko sem ga prvič obiskal na njegovem domu in v ateljeju - bilo je 1970. leta - sem to storil iz spoštovanja do njegove samobitne in enkratne umetniške osebnosti in zaradi občudovanja njegove umetnosti. Ko sem tedaj prvič segel v roko komaj štiridesetletnemu postavnemu slikarju - "naivcu", pač nisem slutil, da se bodo med nama spletle trajnejše vezi poznanstva in prijateljstva. Takoj sem začutil, da imam pred seboj izredno, posebno in originalno osebnost. Jaki je vulkan, ki bruha iz sebe življenjsko silo, umetniško ustvarjalnost, dinamičnost, humor potepuha, kritiko upornika, cinizem filozofa, človeško toplino humanista in naivnost otroka. On je otrok svobode, čeprav je začel svojo kariero v zaporu. V njem je - tako v človeku kot v umetniku - pooseblena slovenska antitradicija. Začel je iz nič, od nikogar ni nič dobil, nikomur ni nič dolžan. Vsa slovenska zgodovina od reformacije, protireformacije, klerikalizma, meščanstva in do partizanstva, je šla mimo njega oziroma on mimo nje. Padel je v to našo stvarnost kot meteor; seveda ni padel z neba, ampak je pridrvel, prebil se je in dvignil iz dna. Koliko slovenskih umetnikov je postalo žrtev vsakokratnih splošnih razmer, pogojev revščine, zatohlosti, sektaštva in nerazumevanja. Zaradi njih so vsi trpeli. Vse to jih je obremenjevalo ali zaustavljajo pri njihovem delu, snovanju in pohodu proti soncu in svobodi. Mnoge od njih je celo potrlo, zlomilo in uničilo. Vsi, od Trubarja, Prešerna, Levstika, Župančiča in Cankarja do Ažbeta, Groharja in Jakopiča, od Kosovela, Voranca, Kranjca in Kosmača pa do Kosa, Jakca, Kalina in Batiča, so plačevali in še plačujejo svoj davek v tej naši tradiciji, razmerah, zavesti in omejenosti, porojeni, privzgojeni in podedovani v večstoletni borbi Slovencev za svojo zemljo, kruh, svobodo, napredek in samostojnost. Jaki ima srečo, da je najslabši davkoplačevalec med njimi. On je otrok sreče in sonca: neobremenjen, brez predsodkov, antikonformist po krvi in duši, svojstvu in značaju. To je neugnani in divji mustang, ki z enako hitrostjo in lahkotnostjo galopira vsepovsod: po zelenih prekmurskih ravninah, po pohorskih gozdovih, po savinjskih bregovih, po asfaltu Ljubljane ali po ulicah Münchna, Pariza, Milana. O bog, kako tipično neslovensko je to njegovo dirjanje, rezgetanje in poskakovanje. On je vedno nemirni popotnik, raziskovalec človeških duš in usod, pokrajin in poti, oblik in pojavov.

Tega svobodnega konja ni mogel osedlati nihče in z ničemer: ne z grožnjo in z naporom, ne s hvalo in darili, ne s protokolom in hierarhijo, ne s politiko in ideologijo. Nič ga ne more spremeniti. Nihče mu ne pride do živega: ne slava, ne čast, ne denar, ne oblast. Ostal je svoboden in zvest samemu sebi; zvest svoji umetnosti, pridni sluga svoje velike ustvarjalnosti, suženj dela in otroško zaupljiv vernik v nepremagljivo poslanstvo človeškega razuma in srca. No, ne more si kaj, da ne bi čas in razmere, ki jih vidi in čuti na tem planetu,

[2]Jože Horvat-Jaki,slovenski slikar in grafik.

vrgle grenkih spoznanj na to njegovo vero in zaupanje. Tudi on ima trenutke razočaranja, dvomov in grenkosti. Kdo je brez njih? Samo bedak! Vendar to so res samo trenutki, kratka počivališča ob njegovi človeški in umetniški poti, ki pelje strmo v bodoče daljave človečnosti.

Celotna panorama časa in dogajanj sedaj in tu se Jakiju - človeku, državljanu, človeku, patriotu in občanu - kaže nekoliko zamegljeno. Vendar to njega ne moti; giblje se po njej s samozavestjo poštenjaka in pogumom amaterja. Včasih zamenja posledico in vzrok; tu in tam mu kdo podtakne groš za cekin. No, čeprav ni dorasel vsemu, kar se dogaja v zapletenem ozračju družbenega in političnega kozmosa, pa kljub temu ne izgubi orientacije. Dobro ve, kje je vzhod in kje zahod, kje jug in kje sever. Trdno je zasidran v svoji krajevni okolici in junaško prenaša vse njene nadloge. Budno išče in ugotavlja meje in razloček med socialno frazo in tovariškim dejanjem, med zajedalstvom in solidarnostjo, med domnevo in dejstvom. Ko me je pot pred petimi leti ponovno peljala mimo njegovega doma, sem se kratko zadržal pri njem. Ko je zvedel, da grem v Prekmurje na uradni obisk, so njegove sive oči zatrepetale z neprikritim hrepenenjem. Povabil sem ga s seboj. Vabila se je razveselil kot otrok. Prekmurje, njegova ožja domovina! Prijetno sva preživela in doživela ta obisk v Prekmurju. Čeprav tudi tu vsepovsod srečaš in vidiš njegove slike, se mi je vendar dozdevalo, da slišim rahel in daljni odmev izreka starih Rimljanov: Nema poeta pro patria nihil. Verjetno upravičeno, ker Jaki res ni poet Prekmurja. Njegova umetnost hodi po globljih in širših poteh človeškega snovanja. To so bili moji vtisi in spomini na Jakija, v katerih sem premišljeval včeraj popoldne, ko sva se z Angelco vozila od Ljubljane proti Nazarjem. Mučila me je radovednost, kam in kako se je razvil in oblikoval kot človek in umetnik v teh petih letih, kar se nisva videla.

Ko sva si prisrčno in prijateljsko segla v roke, mi je pokazal svoja najnovejša dela. Bil sem vesel, ko sem spoznal, da se ni utrudil ali obstal. Napredoval je. Njegove slike in izraz so globlje, bolj dinamične in bolj vsestranske, kot so bile. Vulkan bruha naprej z nezmanjšano močjo in fantazijo.

O Jakiju - umetniku in slikarju so napisali že mnogo; in še več bodo. Pisali so o njem poklicni kritiki, tuji in domači, pisali so priložnostni publicisti in novinarji in reporterji. Pisali so prijatelji in nasprotniki. Oglašali so se tako tisti, ki ga sprejemajo, kot tisti, ki ga odklanjajo. Končni sodnik bo razdalja in čas, kateremu bodo kljubovala Jakijeva dela in pripovedovala o nečem, kar je bilo ali naj bi bilo ali še bo lepega, vzemirljivega in vrednega v skupni zakladnici vrednot človeštva. Jakijeva umetnost je taka, kakršen je on sam. Originalna, enkratna, neformalistična in dinamična. Njegova disharmonija barv se zliva po skladnem, lepem in harmoničnem življenju. Govorim o večnem hrepenenju, ker takega življenja ni in ga ne bo. Torej: naprej popotnik v neznane in neraziskane kraje. Neskladnost in grozljivo osuplost oblik, ki se kaže v njegovih slikah, doživljam kot dialektiko, kot boj nasprotij, kot večno umikanje starega in porajanje novega, kot valovanje morja, kot ritem življenja in spreminjanje vsega, kar je bilo, je in bo. Predvsem pa je v njegovih slikah čutiti moč, silo, izbruh, energijo, fantazijo in zapeljivost duha, ki vabi, raziskuje in lucidno prodira v našo najbolj intimno zavest in intuicijo in osvobaja utesnjeni temperament naše podzavesti. Ko stojiš pred njegovo sliko, jo opazuješ in razmišljaš, porečeš samemu sebi: To nisem jaz,

to ni moj duh, to ni tisto, kar je v meni. Ko odhajaš od nje in jo še enkrat pogledaš, kar tako, za slovo, tedaj te strese in spreleti spoznanje, in vendar nekaj znanega in neizbežnega je v njej; da, tudi ti si tam, med plesom barv in v tem živem ritmu raznovrstnih čarovniških oblik. Tam si z enim delčkom svojega življenja, z enim hipom svoje usode, z enim atomom svojega hrepenenja, zavesti, spreminjanja in protislovnosti. Ko si šel mimo nje, ti je slika nekaj rekla; ne veš natančno kaj, vendar čutiš, da si za spoznanje in za trenutek bogatejši, mogoče tudi boljši pred samim seboj. Čutiš se zadet in prizadet; nekoliko potolažen in vznemirjen. Tako deluje in govori umetnost. Srečal in pogovarjal si se z njo.

Tako slika in riše Jaki. Vedno nekaj pripoveduje, odkriva in snuje: s svojimi rožami kontrastnih barv; z neugotovljenimi oblikami grozljivih kompozicij; s freskami čarovniškega duha; z oblikovano keramiko; s poslikanim tekstilom, z dekoracijo bara ali z graviranim zlatnikom. Resnično velik umetniški duh snuje iz resničnosti življenja, hkrati pa gleda in vidi grenko podobo dnevne stvarnosti. Njegova fantazija in intuicija plavata nad ograjami prevladujoče ideologije in obstoječega družbenega reda. Samo umetniška dela takega ustvarjalnega duha prežive čas in razmere, v katerem so nastala. Samo njim je dana moč in poznana skrivnost večnega pripovedovalca. Zato in samo zato so preživele čas Homerjeve pesnitve, Miloška Venera, Dantejeva poezija, Shakespearjeva dramatika in Michelangelov čopič in dleto. Vse, kar je v umetnosti podrejeno spoznanemu, tako ali drugače privezano samo k danemu in doseženemu, je kratkotrajno ali zagotovo vsaj prehodno. Mnogi umetniki in ustvarjalci se tega ne zavedajo in zato so njihova dela tematsko in časovno pogojena in omejena. Jaki ne spada mednje. V njem je bilo spoznanje te resnice po milosti božji položeno že v zibelko, skupaj s slikarskim čopičem in ustvarjalno slo. Ta resnica pri njem enostavno biva v njegovi umetniški podzavesti. On o njej razmišlja, filozofira ali meditira; ona je vedno in neopazno prisotna pri njegovem plesu čopiča kot polnočna senca zahajajočega meseca. Seveda, zato pa je slikarska umetnost vznemirljiva, dopadljiva in vprašljiva; nič čudnega da pa je za mnoge tudi nezanimiva ali vsaj nerazumljiva.

Popoldan je zelo hitro minil. Poslovila sva se in odpeljala v večerno temo in meglo. Tam, v Nazarjih pa je s svojo ljubeznivo in razumevajočo družico ostal umetnik, ki nam bo še marsikaj povedal in ustvaril v sedanjem času, našim zanamcem in prihodnosti.

Listina 77

15.januar

Ob Novem letu 1977 je skupina 240 češkoslovaških državljanov podpisala listino oziroma poslalo poziv češkoslovaškim oblastem, naj spoštujejo svoje lastne zakone in mednarodno sprejete obveznosti glede človekovih pravic in svoboščin. Namesto razumevanja in človeškega odziva so dobili silovito kampanjo in policijsko preiskavo. Vse znane in poznane etikete stalinističnega besednjaka "o zaveznikih buržoazije, sovražnikih ljudstva in kontrarevolucionarjih" bruha uradna partijska propaganda zoper podpisnike listine. Gotovo bo prišlo tudi do kazenskih represalij. Vse to - štiridest let po velikih stalinskih čistkah v srcu Evrope in v državi, ki naj bi se imenovala socialistična. To početje češkoslovaških oblastnikov je nov pljunek v obraz pravega socializma in njegovih idealov. Prav tako ga bi morala obsoditi vsa napredna in demokratična svetovna javnost, prav tako kot obsoja fašistične pogrome v Čilu ali rasno diskriminacijo v Rodeziji. To so namreč dejanja in zločini

zoper vest človeštva in dostojanstvo človeka, ne glede na to, v imenu katere ideologije ali pod katero zastavo se izvajajo. Tem slabše za marskizem in socializem, če jih opravljajo v njihovem imenu, kot je to sedaj slučaj v Češkoslovaški.

Zahodnoevropske komunistične in meščanske stranke so dvignile svoj glas protesta in vesti zoper to človeško in "socialistično" sramoto. Pričakovati bi bilo, da se jim bo ZKJ pridružila. Vendar ne! Mi molčimo in bomo molčali. Čudno?! Mi, ki pravimo o sebi, da smo brezkompromisni, borci za pravice človeka, mi, ki protestiramo zaradi nasilja v Ameriki, Afriki, Aziji, na Koroškem in povsod, previdno molčimo, ko preganjajo in strahujejo prepričane komuniste in napredne intelektualce na Češkoslovaškem. Ko so hoteli prešteti naše Slovence na Koroškem, je Jugoslavija zagnala krik in vik širom sveta, češ da je to kršitev osnovnih človečanskih in narodnostnih pravic. Dneve in dneve so dogodki v Čilu in Rodeziji predmet kritike naše propagande. Upravičeno! Z razlogom! Vendar v slučaju Češkoslovaške ni tako. Tu se jugoslovanska principielnost konča. Namesto glasnega protesta imamo sramežljiv molk. Zakaj? Zato ker je ZKJ ostala na pol poti do cilja in spoznanja, ki se imenuje: brez demokracije ni socializma. Kljub vsemu, kar smo storili in dosegli v boju za demokracijo in emancipacijo človeka in v boju s stalinizmom, ZKJ na žalost še ni dovolj široko in globoko odredila prostora, pravic in dolžnosti vsem tistim, ki hočejo in poizkušajo graditi socializem, ne da bi bili pri tem obvezni podpirati dnevno vladajočo politiko in sprejete ideje in programe subjektivnega faktorja, se pravi ZKJ. Torej nam glede češkoslovaške sramote zapira usta tista dogmatska obremenjenost o diktaturi proletariata, ki je že do sedaj napravila toliko zla in nasilja v njenem imenu in škodovala resnični osvoboditvi delavskega razreda in socializma. Seveda, tudi ruska nevarnost je prisotna pri naši previdnosti. Račun je jasen: ne izzivaj boga in ne kliči njegove jeze. Bojim se, da se lahko pokaže - o, da se ne bi! - da je ta račun napačen. Če kje, bi morali biti tu dosledni in brezkompromisni. Samo take bi nas tudi Sovjeti rešpektirali. Vsako omahovanje in taktiziranje bodo gotovo vzeli kot našo slabost. Čudno in žalostno! Leta 1948 smo bili sami, nismo oklevali. Stalinizem je bil na višku svoje moči, politične, ideološke, teoretične in moralne. Šli smo v boj z njim kot David z Golijatom! Zmagali smo. Sedaj je zelo, zelo oslabljen, moralno razbit, politično potisnjen v obrambo. Nova spoznanja so zavladala na svetu. In kljub temu oklevamo; kljub temu ZKJ molči ob češkoslovaških dogajanjih. Molčimo ob Listini 77, žal, zgodovina ne bo molčala.

Mi in Evropa

25.januar

Spomladi 1971. leta. Bili smo zbrani na Brionih. Imeli smo sejo Predsedstva ZKJ. Indirektno so bili na dnevnem redu odnosi med Hrvati in Srbi. Hrvaška "evforija" je bila že na pohodu. Mika Tripalo je napravil koristno samokritiko. Tito je bil z njo zadovoljen in ga je podpiral. Obravnavali smo tudi mednarodne odnose. V pavzi je Kardelj izjavil, da postaja Zahodna Evropa zaslužna expozitura ameriškega velekapitala. Bil sem presenečen nad takim mnenjem in se nisem strinjal z njim. Moja evropska strategija je izhajala iz naslednjih dejstev:

a) Jugoslavija je evropska država;

b) verjamem v prihodnost demokratične, humane in socialistične Evrope - ekonomsko in duhovno visoko razvite;

c) tako urejena Evropa bo tudi zelo važen činitelj v prihodnosti sveta in obstoja človeštva.

Vse moje izjave, misli in čustva o našem odnosu do Evrope so bile vedno v skladu in okviru teh spoznanj, prepričanja in perspektive. Žal so nekateri ljudje v naših obveščevalnih službah hoteli videti in poiskati v takem prepričanju dokaze za veleizdajo socializma. Tudi Mitja Ribičič in Jure Bilić sta ubrala to klevetniško pot. No, bili so tudi taki, ki niso v takem prepričanju videli izdaje, ampak samo zmoto, češ, Evropa nima bodočnosti. Razpadla bo: postala bo ameriška in sovjetska kolonija. Bodočnost bo enostavno šla mimo Evrope. Zdi se mi, da je bil tudi Kardelj v tistih časih zelo blizu temu mnenju. Tudi naša politika, zlasti v obdobju obračuna z nami (1972 - 75), je bila zelo antievropska. Tudi sedaj ima še mnogo teh primesi, čeprav se mi zdi, da po Helsinkih ni povsem brez posluha za evropsko problematiko. Kljub temu sem bil sam zelo presenečen, ko sem prebral Kardeljev intervju v Delu in v njem tudi tole vprašanje in odgovor:

"**Vprašanje**: Toda, ali vidite Evropo prihodnosti v 33 državah, ki tesno sodelujejo med seboj, ali pa menite, da se bo še nadalje obdržala zdajšnja delitev na "deveterico" (EGS), na nevtralne in na socialistične države?

Odgovor: Prepričan sem, da bo Evropa prihodnosti skupnost svobodnih narodov, ki bo izražala visoko in vedno višjo stopnjo humanistične integracije, v kateri bo medsebojno sodelovanje temelječe na multilaterarni ravni, dobivalo čedalje večji pomen in v kateri bodo državne meje izgubile pomen pregrad med narodi in ljudmi, kakršnega imajo danes.

Toda to je prihodnost, ki ne bo prišla kar sama. Zato je v tem trenutku najpomembnejše, da so si ljudje, ki gledajo na prihodnost Evrope na tak način, na jasnem, katere poti vodijo v tako prihodnost, in da jih utirajo s svojo vsakdanjo dejavnostjo v Evropi, kakršna je danes. Pravzaprav je vsak korak napredovanja na tej poti odvisen od vrste zgodovinskih pogojev, ki so deloma odvisni od samih Evropejcev in razvoja njihove družbe, deloma pa od razvoja sodobnega sveta nasploh. Z drugimi besedami, Evropa se sama ne more spremeniti, če se ne bo spremenil ves svet."[3]

Po nekaj letih se o zelo važnem vprašanju s Kardeljem popolnoma strinjam. To je naša prihodnost in vedno bi morali misliti nanjo, misliti tudi takrat, ko hodimo po neuvrščenih državah Afrike, Azije in Južne Amerike. Na dlani je namreč sledeče spoznanje: kolikor bolj bo Evropa demokratična in socialistična v toliko lažje bo tudi neuvrščenim, oziroma toliko bolj se bodo tudi med neuvrščenimi krepile napredne in slabile konservativne težnje, ideje in hibe. Ali naj potemtakem Kardeljeva izjava pomeni že ustrezno spremembo sedanje jugoslovanske politike v odnosu do Evrope? Mislim, da ne! Objektivni in subjektivni razlogi to preprečujejo. Sedanja Evropa je namreč še vedno tehtnica blokovskega ravnotežja. Vendar se je marsikaj spremenilo in tudi Kardelj to vidi in opaža. Na primer:

[3]Delo, 25.1.1977

1) Sovjetski apetiti za Jugoslavijo so stalno prisotna nevarnost. Nedavni obisk Brežnjeva je to ponovno potrdil. Obdobje po Titu bo za Sovjete enkratna priložnost, da poravnajo svoje račune z Jugoslavijo in sicer tako, da jo vso pripeljejo v lager ali da dobijo vsaj polovico vpliva v njej. Kje in kdo so lahko zapreke takim namenom Sovjetov?

Najprej seveda mi sami, naša obrambna sposobnost in politična trdnost in odločenost, da se ne predamo tako kot so se Čehi. Dalje, neuvrščeni, vendar samo kot moralnopolitični činitelj. To je nekaj, vendar kadar spregovori orožje, ko ropotajo tanki in grmijo topovi, taka moralnopolitična pomoč ni mnogo več kot nič. ZDA so tu kot naš posredni zaveznik; v borbi za ravnotežje bi branili nas - če bi?! Kaj pa, če bi zaradi ravnotežja kot nadomestilo za likvidacijo neodvisne Jugoslavije vzeli sebi pravico (lahko tudi z nemim sovjetskim soglasjem), da si pridobijo neko novo področje oziroma državo ali strateško območje, ki bi ga vključili v svojo cono? To je možno in verjetno! Tudi tak podvig bi bil manj riskanten kot pa direktna pomoč Jugoslaviji in neposredna konfrontacija s Sovjeti. Lahko bi torej Bela hiša rekla takole: Prav, vi, Sovjeti, ste prišli k severnim obalam Sredozemskega morja, s tem ste si pridobili nove politične in strateške pozicije, zato se bomo mi, Amerikanci, izkrcali na južnih obalah tega morja. Lahko bi šli v Libijo ali v Egipt ali kam drugam. Skratka, ZDA so naš zelo slab zaveznik, in še ta "zaveznik" bi se lahko v slučaju sporazuma o delitvi Jugoslavije spremenil v našega drugega grobarja. Pred sovjetsko nevarnostjo oziroma za našimi zavezniki ostane torej še - kot najbolj realna poleg naših sil - še kolektivna varnost v Evropi. Pot do tega cilja je dolga, naporna in počasna. Toda ta cilj ni nedosegljiv pod pogojem, da seveda verjamemo v prihodnost Evrope. Kardelj je povedal, da verjame!

Torej... ,kaj se obotavljate, tovariš Kardelj? Zakaj izgubljate čas? Zakaj cepedrinate sem in tja? Zakaj dopuščate Dolancu, da preko televizije zmerja evropske socialdemokrate in z rezervo govori o evrokomunizmu? Prvi in drugi so namreč pionirji spremenjene prihodnosti Evrope! Lahko še slabši pionirji, res, lahko še obremenjeni s preteklostjo - in kdo ni, prosim vas - ampak kljub temu so realna družbena sila, ki tipa in hodi k tej in taki evropski prihodnosti. In če verjamete v tako evropsko prihodnost, zakaj potem dopuščate, da razni politični fanatiki in špekulanti prikazujejo mene kot izdajalca socializma, in to samo zato, ker verjamem, slutim in čutim enako evropsko prihodnost, kot jo želite in propagirate Vi? Če je vse to res, kje je potem logika, poštenje in vest, tovariš Kardelj? Se zdim naiven, kali, ker to sprašujem? Mogoče. Kljub temu bom ostal zvest svoji naivnosti, to se pravi, trdno prepričan, da bo tudi v tem mojem primeru zmagala pravica in se pokazala resnica.

2) Absolutiziranje pomena neuvrščenosti, ki mu tako rada podleže jugoslovanska ustna in pisna propaganda, prihaja vse bolj in bolj navzkriž z dogodki zadnjega časa. Naše pametnejše glave vidijo, in Kardelj je eden od njih, morajo videti, da so neuvrščeni enotni samo v nekaterih najbolj splošnih stališčih, kot so: mir, antikolonializem, neodvisnost, neumešavanje in drugačni mednarodni ekonomski odnosi. Med njimi in še bolj znotraj njih pa obstojajo ostra ideološka in razredna protislovja. Velika večina neuvrščenih držav v svojem notranjem razvoju koraka po (svoji specifični) poti, ki vodi od zaostale plemenske,

fevdalne ali polfevdalne družbe k začetku privatnega ali državnega kapitalizma. Razpad agrarno-fevdalne družbe in nastanek raznih kapitalističnih tvorb in sistemov bo nujno rodil kapital in njegovo nasprotje, mezdno delo. Nujno se oblikujeta in se bosta oblikovala dva razreda: nacionalna buržoazija in proletariat z vsemi političnimi in ideološkimi posledicami, ki iz tega izhajajo. Nacionalna buržoazija, ki ima in bo še dolgo v pretežnem številu neuvrščenih držav imela oblast, bo nujno iskala in tudi našla zunanje zaveznike, ki jih potrebuje v boju s svojim domačim proletariatom. Ti zavezniki so lahko samo kapitalisti, v prvi vrsti ZDA. To zavezništvo ne more ostati brez odraza na zunanjo politiko vladajoče buržoazije teh držav in tudi ne na njihovo zadržanje in vlogo v taboru neuvrščenih. Kolebanja vodilnih garnitur v skupini neuvrščenih držav so zato neizbežna. In bolj verjetno je, da bodo neizbežne zakonitosti notranjega razrednega zaostrovanja, spopadov in bojev v posameznih neuvrščenih državah krepile, ne pa slabile heterogenih in centrifugalnih sil v taboru neuvrščenih. Če ob tem upoštevamo še nekoliko bolj gibčno politiko blokov in zlasti industrijsko razvitih držav, potem je na dlani, da je začetna enotnost ustanovnega procesa in oblikovanja neuvrščenih že zelo blizu svojemu zenitu (če ga že ni dosegla) in je realno predvidevati vse večja protislovja, omahljivost ali celo notranje krize in nesporazume. Zadnji sestanek v Kolombu je že vrgel take zlovešče sence na prisotne. Dogodki zadnjega tedna v Egiptu (demokracija, ulični boji, zapiranje levice) so klasičen primer razrednega spopada med bogatimi in revnimi, med sitimi in lačnimi. Vse to bo potisnilo Egipt še bolj na desno. Lahko se zgodi, da se bo Egipt zaradi notranjih razrednih razlogov prelevil od ustanovnega iniciatorja neuvrščenih (kar je Naser bil, skupaj s Titom in Nehrujem) v prvega dezerterja med njimi. Take perspektive neuvrščenih niso najbolj rožnate. Titova vizija sveta, gledana z daljnogledom neuvrščenosti, ne izgleda uresničjiva. Usoda mu bo verjetno tudi v tem primeru dobrotjiva. Ne bo mu dano, da bi videl razvaline svojih lastnih sanj o veličini neuvrščenih. Srečen človek!

Torej, ne pozabimo na Evropo!

3.) Tretja skupina dejstev, ki silijo pametnejše jugoslovanske glave, da razmišljajo o Evropi, so tisti demokratični procesi, zlati v deželah zahodne Evrope, ki oblikujejo njeno vse večjo povezanost, krepijo njeno ekonomsko moč in potiskajo najbolj reakcionarne sile s političnega prizorišča (Portugalska, Španija). Tu je dalje evrokomunizem in neposredna perspektiva, da destalinizirani komunisti v Italiji, Franciji in Španiji postanejo tako ali drugače sestavni del establishmenta teh dežela. Kratkomalo, Evropa (zahodna) ni mrtva, ampak živi, napreduje, se razvija, utrjuje in se pogovarja o demokraciji in socializmu. Pogovarja se čedalje bolj razumno, strpno, demokratično in enakopravno.

To so torej dejstva, ki jih mora videti in razumeti vsakdo, če ni slep ali bedast. Zadovoljen sem, da jih vidijo in razumejo tudi nekateri ideologi in strategi sedanje jugoslovanske politike. In vendar zaskrbljen, da jih bodo ocenjevali in vrednotili prepočasi, z zamudo in oklevanjem, ki se lahko nekoč v uri težkih preizkušenj, ki nas še čakajo, pokaže kot usodno za naš socializem in neodvisnost.

28.marec

Bil sem teden dni sam v Strunjanu. Delal sem na vrtu, čital in razmišljal. Šel sem v Istro po

vino h kmetu; po rože k Čopu in Miškonu. Vsepovsod je hodilo za menoj budno oko "nezmotljive" policije. Mlad, temnolas fant v hrošču KP 472-89 se je vozaril za menoj in dežural na dvorišču pri vrhniškem domu dneve in dneve; vse skupaj je že smešno in mizerno. Nikoli nisem skrival pred revolucijo in slovenskim narodom svojih misli in dejanj. Nikoli. Nikoli nisem in in ne bom napravil ničesar zoper to ubogo ljudstvo in njegovo srečnejšo bodočnost. Vse svoje sile in sposobnosti sem že od rane mladosti dal na razpolago nacionalni in socialni osvoboditvi slovenskega delovnega človeka. Bil sem mu zvest vedno in povsod; in tak bom ostal do svoje smrti. Da, imel sem in imam svoj razum v glavi in pogum v srcu. Imam hrbtenico, ki se ne uklanja rada levo ali desno, kot se glasi povelje ali narekujejo razmere. Ljudje so to razumeli, spoštovali in me cenili. To je bil moj edini "greh". Iskreno želim, da bi imel dovolj moči, razuma in ponosa, da bi ostal tak do konca svojih dni. Pošten, razmišljajoč, ponosen in neupogljiv samorastnik! Svoboden duh z mnogo prezira do politikanstva in človeške mizerije in neumnosti, zvest svojemu prepričanju in poln zaupanja v prihodnost, ki bo prinesla nova spoznanja in bolj demokratično in pokončno življenje, kot ga živimo sedaj. Nimam ničesar skrivati od vsega, kar je bilo včeraj, danes ali bo jutri. Naj zato vohljajo za menoj, kolikor hočejo. Naj to delajo vse do moje smrti. Tudi na moj pogreb lahko pošljejo svoje vohljače, da bodo videli, ko me bodo dajali v grob.[4] Vendar, predno se bo to zgodilo, bomo gledali in doživeli še marsikaj. Mislim, torej sem! To je sedaj najvažnejše od vsega! Vse ostalo bosta storila čas in prihodnost.

Stara garda vlada, srednja molči, mlada uraduje

29.marec

Kardelj je v razgovoru, ki ga je imel s predstavniki Dialogov, konec lanskega leta (razgovor je bil pred kratkim objavljen), pozival na znanstveno kritiko naše družbe. Seveda ni pozabil dostaviti, da mora biti kritika res znanstvena, ne pa politična diverzija. Samo po sebi je seveda umevno, da bo Kardelju in njegovim dano v svobodno presojo, da odločajo, kateri tekst je šteti za znanstveno kritiko in katerega za politično diverzijo. Pod takimi pogoji ni in ne more biti življenja za znanstveno in svobodno kritiko naše družbe. Ona je utesnjena v ozke, mnogo preozke okvire prevladujoče uradne resnice in podrejena tako ali drugače interesom dnevne politike. Zato je tudi slabotna, bojazljiva, rahitična in jecljajoča! Kljub Kardeljevim pozivom bo ostala taka - vsaj uradno in formalno - vse dotlej, dokler se ne spremene obstoječe razmere.

V tem razgovoru je Kardelj tudi ugotovil, da je zatajila oziroma propadla druga kadrovska generacija revolucije. Po njegovem je to usodo doživela zato, ker je hotela biti taka (to pomeni: vladati tako) kot prva, to se pravi stara kadrovska generacija revolucije. Zdi se mi, da je Kardeljeva ocena o drugi generaciji preveč splošna, groba in zato samo deloma točna. Točno je, da je samo en del, polovica druge generacije, "propadla". En del je ostal pri življenju in na položajih, in to predvsem zato, ker se je znal dovolj prikloniti in prilagoditi prvi, stari generaciji. Kdor tega ni znal, ni želel, hotel ali zmogel, kdor je hotel hoditi lastna pota, misliti samostojno in kritično tudi do prve generacije ali celo mimo nje, je prišel prej ali

[4]To se je tudi res zgodilo, budno oko videokamere naše "nezmotljive policije" ga je spremljalo tudi na zadnji poti.

slej na črno listo in bil tako ali drugače odstranjen ali potisnjen v ozadje. Vsiljuje se primerjava s stanjem v Sovjetski zvezi. Stalin je svojo absolutno vladavino zgradil in svoj kult osebnosti utrdil tudi tako, da je politično in fizično likvidiral generacijo boljševikov, predvsem tistih, ki so nekaj pomenili v oktobrski revoluciji. Iz tega časa je ostalo nekaj poslušnih kimavcev in ob njih je zrasla nova generacija mlajših partijskih birokratov, aparatčikov, propagandistov in prežvekovalcev Stalinovih modrosti in resnic. Ta tretja kadrovska generacija, ki ni vohala smodnika oktobrske revolucije in državljanske vojne, ker je bila premlada, je bila takorekoč glavna udarna in uradniška sila stalinizma. Nekaj podobnega se dogaja pri nas, seveda mnogo manj izrazito, protislovno in dramatično. Pri nas predvsem ni fizičnih likvidacij, kot so bile v stalinizmu. Splošna stopnja demokratičnosti, zakonitosti, humanosti in politične kulture je neprimerno višja. Toda kljub temu so podobnosti opazne.

Prva generacija revolucije - konkretno na čelu s triumviratom: Tito - Kardelj - Bakarič - se je ob koncu šestdesetih let srečala z drugo generacijo, za katero ni bilo značilno to, kar pravi Kardelj, da je hotela vladati na stari način, ampak to, da je hotela v naše politično življenje - in nenazadnje v odnose v ZK - prinesti in vtkati nekatera sodobnejša spoznanja o politiki in družbi. Hotela je dati več poudarka boju mnenj, demokraciji, znanju in tehnološki revoluciji. Hotela je skratka odpreti vrata bolj sodobnim evrokomunističnim tokovom življenja in delovanja. Tak razvoj, če bi zmagal in se utrdil, bi bil nujno manj romantičen, religiozen in mističen do revolucije kot se je to zdelo nujno in potrebno prvi generaciji kadrov, tako imenovani stari gardi. Bil bi tudi ideološko manj ortodoksen, bolj racionalen in manj zanesenjaški od sedanjega. Pripeljal bi do novih vrednot in spoznanj o mnogih temeljnih vprašanjih teorije in prakse socializma, kot so diktatura proletariata, demokratični centralizem, kaj je delavski razred, objektivno-subjektivno, socializem in demokracija, gospodarstvo in politika, ideologija in stvarnost ipd. Seveda bi tak razvoj, če bi zmagal, nekoliko zmanjšal absolutno oblast stare garde in njenega triumvirata, čeprav ne bi bil njegov namen obračunavati z njo in z njimi ali jo celo nasilno potisniti v pozabo. Vendar to ni bistveno. Bistvene bi bile nove prvine, spoznanja in vrednote nastajajoče socialistične družbe. Stara garda le-te ni bila več sposobna razumeti in sprejeti. V njej je videla izdajo revolucije in tudi svoj osebni zaton. Zato se je uprla in po zaslugi Titove avtoritete tudi zmagala. Po zmagi (začasni) je začela sistematično obnavljati vse atribute stare partijske teorije in prakse; pozvala je vse - filozofijo, moralo, politiko - k izvirnim vrednotam revolucije in jih začela (v propagandi) spreminjati v dokončne in večne resnice. Iskala je sicer na državnem planu (v ustavi) nove institucionalne oblike in rešitve, jih propagirala kot vseodrešujoče in hkrati z njimi napolnjevala duhovno, teoretično in politično življenje s staro, praktično vsebino in vrednotami. Nasprotje je več kot očitno. Posledice tudi: povečana razlika med besedo in dejanjem; znižan tempo gospodarskega napredka; povečana formalna in zmanjšana dejanska enotnost v pogledih o današnjem in jutrišnjem dnevu.

Druga generacija je umolknila, izginila in odšla v prezgodnji pokoj. Namesto nje je prišla sedaj tretja (kot v Sovjetski zvezi), ki se kaže kot odrešilna in uspešna. Tudi ta generacija je bila premlada, da bi vohala smodnik narodnoosvobodilne vojne. V glavnem se je formirala v političnih šolah, začutila je trenutek, da napravi kariero. Naučila se je besednjak samo-

upravljanja in prodrla v spretnosti in tajnosti režimskega uradnikovanja in uradniškega aktivizma. Relativno dobro živi; po sposobnostih je zelo povprečna, vendar ubogljiva, disciplinirana in brez smisla ali želje za tveganje. Operacija, imenovana kadrovska izmena, je izvršena. Stara garda vlada; srednja generacija molči; mlada uraduje. Krog je sklenjen. Vse je konstituirano in urejeno. Kako dolgo še?! Verjetno do dneva x! Do razpada triumviata! In kaj bo potem? Marsikaj bo novega v deželi Danski.

Policijsko zasledovanje

19.april

Že dva meseca opazujem policijsko zasledovanje, ki sem ga deležen. Vztrajno se podi za menoj hrošč KP 472-83. Sklenil sem napraviti predstavo.

Ko sva se danes dopoldne z Angelco peljala proti Belemu križu, je za ovinkom nad počitniškim domom usnarjev iz Vrhnike pokazal "hrošč" svoj zadek. Pustil sem ga, da se je skril pred menoj. Na vrhu pri Belem križu sem zavil ostro levo in takoj se je pokazal iz zasede za gostilno. Previdno je pomolil svoj neugledni rilec izza neke ciprese. Sunkovito sem obrnil in zavil proti njemu. Ustavil sem pred njim in mu zaprl pot. Izstopil sem in šel k njemu. Mladenič v hrošču se je nervozno presedal in trmasto strmel nekam v daljave. Bil je star okrog 30 let, imel je zalisce in masko na obrazu. Vljudno sem ga pozdravil in mu začel pripovedovati, kam gremo, zakaj gremo, kako gremo in koga bomo vse videli danes, če nam bo sreča mila. Predlagal sem mu, naj izpusti tista dva avtomobila kamuflaže med mojim in njegovim vozilom in naj vozi kar lepo za menoj v miru božjem . Rekel sem mu, da nimam ničesar skrivati in da mi je drago, da me policija stalno spremlja. Bil je presenečen. Kislo se je smejal. Že med mojim predavanjem o današnjem popotovanju je skočil iz hrošča, me hotel prekiniti in nazadnje zaigral nevedneža. Začel je lagati, kot da bi ga navil. Izjavil je, da me ne pozna, da me prvič vidi, da je slučajno tu parkiral, da čaka prijatelja in da mu je žal, ker ne razume mojega pripovedovanja. Ko je končal, sem mu še predlagal, naj nikar ne čepi ves dan v zasedi pri počitniškem domu usnjarjev, ampak naj pride lepo v dolino, pred moj vikend, naj se v miru sonči in kopa, jaz pa obljubim, da ga bom vedno obvestil 15 minut prej predno bom odšel od doma. Še bolj je bil presenečen in zdelo se mi je, da bo pokazal svojo človeko podobo in rekel nekaj, kar bi rešilo njegovo dostojanstvo in človečnost. Toda zmotil sem se. Zopet je začel drdrati svoje profesionalne laži in se reševati z lažjo za lažjo. Prekinil sem ga in mu rekel, da sem pošten človek, vendar ne bedak. Končala sva in se razšla. Bil sem že pri svojem avtomobilu, pet korakov od njega, ko je zopet začel svoj refren. V pozdrav sem mu vrgel nasvet, naj te svoje pravljice pripoveduje svoji teti, če jo ima. Nisem ga več pogledal. Odpeljala sva se. Angelca je videla v našem avtomobilskem ogledalu njegov zbegani in kisli obraz.

Odleglo mi je. Ne vem zakaj. Menda zato, ker sem se prvič srečal iz oči v oči s to policijsko svinjarijo, ki bdi in vohlja za menoj že leta in leta. To srečanje je bilo nekaj otipljivega in razumljivega. Čeprav je prišlo v podobi meni neznanega mladeniča, ki se je odločil, da si bo tako služil vsakdanji kruh, sem ga vendar doživel kot svojo moralno zmago in premoč nad hinavščino in spletkarjenjem duhovnih avtorjev tega početja. Spomnil sem se visokoletečih fraz o človeku, revoluciji, človečnosti in poštenosti, s katerimi tako radodarno

poučujejo slovenski narod taisti njegovi voditelji, ki so za menoj poslali tega policaja. Zopet je završalo v meni. Odprl sem okno in razdraženo pljunil v prelepi mediteransko pomladanski dan! Angelca je sedela zraven mene vsa bleda in nema kot kip. V zmagoslavju in poštenosti sva kljubovala lažem, prevaram in hinavščini stoletja.

Šele otožna istrska pokrajina me je pomirila. Moje misli so se vrnile v realne razsežnosti politične bitke. Seveda, njim je potrebno vzdrževati senco suma na mene. Ta dimna zavesa, ki so jo tako perfidno spletli okrog mene, je njihovo glavno sredstvo, s katerim vršijo pritisk na mojo politično diskriminacijo in izolacijo. Dovolj je, da se reče: Kavčiču ni vse jasno - razčiščujemo; in to je železo v ognju, zoper katerega sem brez moči. Prišel bo dan, dočakal ga bom, za sebe, za moje drage; za resnico in pravico! Nič ne bo ostalo od tega prekletega dima, ki ga sedaj tako vztrajno in spretno spuščajo zoper mene. Na to pogorišče slovenske hinavščine in stalinizma bo posijalo sonce in naj se zgodi, da se nikdar več ne bi vrnili dnevi in časi, ki so zdaj prišli med nas in nad nas!

13.maj

Danes je praznik policije. Nič več ne vidim hrošča za mojim hrbtom! Nameni ostanejo. Sredstva se menjajo. Cilji blagoslavljajo sredstva. Danes policija praznuje. Jutri bo že spet delovni dan.

7.oktober

Minilo je poletje, ne da bi prijel za pero. Krivec je adaptacija hiše, ki smo jo napravili v tem času, in seveda tudi pomanjkanje večjih in takih dogodkov, ki bi mi razburili duha in potisnili pero v roke. Ni mi žal, da sem bil od maja naprej fizični delavec, ekonom, skladiščnik in delovodja na našem gradbišču. Zdi se mi, da bi bil celo Mao Ce Tung zadovoljen z menoj in mojim fizičnim delom. Na svoj način sem se vrnil v svojo mladost in ponovno doživljal radosti in grenkobe fizičnega dela in konkretno spoznaval psihološko ozračje naše gradbene politike. V njem, v tem ozračju in odnosih, so nakopičene v najbolj pestrih oblikah mnoge protislovnosti sedanjega obdobja. Zraven dela in znanja se šopirita in uspevata špekulacija in šarlatanstvo. Tu je solidarnost, delovna vnema in poštenje. Toda na ubogega investitorja prežijo tudi volkodlaki in hijene, ki mu bodo v trenutku nebudnosti takoj skočili v hrbet, mu popili kri in izpraznili žepe. Birokracija, neodgovornost in človeška brezdušnost imajo tu velike in s predpisi zavarovane tovariše; gorje državljanu, ki pade v njihove mreže in preže in kdor se mora prebijati skozi njihov labirint pasti in zamaskiranih jam. Potrebna sta pogum in vztrajnost, odpovedovanje in zanos, če hočeš priti do konca in se umiriti pod svojo lastno streho. Da, junak dela je tisti, ki si z lastnimi dohodki in ob polni zaposlenosti gradi stanovanje. Zaslužil bi vso materialno in moralnopolitično podporo skupnosti! Namesto nje ima in dobi sumljiv vzdevek "privatnika", ogroža ga brezdušna urbanistična birokracija, nizka delovna storilnost gradbene operative in nenasitna materialna požrešnost precejšnjega števila obrtnikov. Zato, vsaka mu čast, kdor ima pogum, voljo in odločnost, da bije ta neenaki boj do zmagovitega konca. Mogoče niso nikjer tako vidne razdalje med visokoletečo frazo o združenem delu in socialističnimi odnosi in vsakdanjo resničnostjo neusmiljenih zakonov blagovne proizvodnje in ponudbe in povpraševanja kot v podzemlju stanovanjske politike, njene stiske in graditve. Mogoče ni nikjer bolj kot tu vidna in otipljiva neučinkovitost in voluntarizem tistih in takih velikih in verbalnih gesel o morali,

človeku, zavesti in idealih samoupravnega sistema, ki nimajo in še dolgo ne bodo imeli svoje materialne podlage in resničnosti in jih zato kratkomalo ni mogoče ne danes, ne jutri, ne tu, ne tam uresničiti in uresničevati. Donijo pač, toda kot nekaj tujega in daljnega ali kot posmeh in zgrešena pridiga v simfoniji dnevne in konkretne resničnosti.

"Povej", sem rekel nekemu poštenemu delavcu, ko sva v odmoru sedela v senci na vrt pod platano, "kako vi doživljate in sprejemate take in podobne nauke in načela dane politike?" Nasmehnil se je in rekel: "To je daleč, daleč in visoko... nas ne moti," je pristavil čez nekaj trenutkov. Zamislil sem se in bilo mi je težko. "Tudi vi ste bili tam in veste kako je to," je nadaljeval. "Da," sem vzdihnil, "hotel sem tisto tam, ki je kot praviš daleč in visoko, spustiti niže in premakniti malo bliže k temu, kar je tu in sedaj in veš ali vsaj slutiš, kako se je to končalo." "Da," je živahno odgovoril, "ni mnogo manjkalo, da bi vas kamenjali!" Molčal sem, čeprav mi je misel govorila: saj so te, izza plota, in ne s kamenjem, ampak z lažmi in obrekovanji, kar poštenemu človeku težje pade kot kamenje.

Take in podobne so torej moje gradbene izkušnje, pridobljene z velikimi stroški in v potu mojega obraza v tem poletju.

14.oktober

Srečal sem Tribušona. Odšla sva v Šestico, sedela in se pogovarjala uro in pol kot stara prijatelja. Čutil sem, da so ostale med nama vse duhovne in prijateljske vezi, ki sva jih zgradila in spletla v dolgih letih najinega sodelovanja. Čas prinaša in bo prinesel svoje, je bil refren vseh njegovih misli in spoznanj. Razumel sem ga in tudi on mene.

20.oktober

Vprašal me je znanec, kako mi je, ko gotovo vem in vidim, da so me zapustili in izdali nekateri moji sodelavci in somišljeniki. Niso izdali mene, ampak sebe in svoje prepričanje, sem mu odgovoril. Res tako mislim. Vsakdo, ki je na vrhu in ima oblast, ima med svojimi sodelavci tudi take, ki ga bodo takoj zapustili, ko bo konec njegove oblasti! Nekateri so takega, drugi zopet drugačnega prepričanja. Veliko je število tistih, ki ljubijo in so vdani tistemu in takemu prepričanju, ki zmaguje, ki je na oblasti in vsaj uradno v večini. Tako je bilo, je in bo! Bilo bi neumno biti zaradi tega razočaran ali nesrečen. Hlapci so bili in bodo. Hlapčevanje je verjetno še bolj stara obrt kot prostitucija. Da, hlapčevanje je najstarejša in najbolj številna obrt v zgodovini in razvoju človeškega rodu. Njegove oblike se menjajo, vsebina pa ostane. Vedno primanjkuje kadrov. Danes so v deficitu taki, zopet jutri drugačni poklici. Izjema so hlapci; teh je vedno dovolj. Njihovo izobilje je nacionalna posebnost, nesreča in usoda Slovencev. Odrejeno je, da ostanejo do sodnega dne. Njih uničiti ni mogoče. Preveč jih je in preveč so vztrajni, iznajdljivi in prilagodljivi.

Titov čas

30.oktober

Moj rojstni dan in peta obletnica ostavke. Moj časovni rok za nova spoznanja in rehabilitacijo je bil odrejen najmanj za pet let. Sedaj je to minilo in vendar ni mogoče trditi, da smo že tako daleč, da bi bilo možno otipati in določiti datum velikega plesa pri nas. Sedanje

ravnotežje v kotlu protislovnosti in nasprotij drži Tito in njegova teža in avtoriteta. To je njegov čas. Velik in znamenit, zgodovinski in uspešen, vendar ne absoluten. Tudi ta njegov čas je omejen, iztekajo se mu dnevi spoznanj, dinamike in ustvarjalnosti. V njem je ostalo marsikaj, kar ne more in ne bo preživelo zahtev novih spoznanj, dinamike in ustvarjalnosti. Tito je preživel samega sebe. Zato ostaja na stara leta čaščen kot bog in osamljen kot puščavnik. On je porok ravnotežja danes in vzrok eksplozije jutri. Ene družbene silnice hočejo ob njem in z njim zabetonirati večne temelje in nauke politiki, ideologiji, morali, hočejo ob njem in z njim vsiliti sedanjosti in bodočnosti nespremenljiva merila za vse vrednosti in nevrednosti, katerim naj služijo ali jih prezirajo člani naše družbe. Letošnje proslave njihovih jubilejev so komaj še zadržale upravičeno zahvalo ljudstva temu človeku in njegovemu ustvarjalnemu življenju. Ni bilo težko opaziti, da so se neupravičeno "obogatile" z mnogimi zgodovinskimi neresnicami, zamenjale preprosto in človeško iskrenost s politično špekulacijo in se marsikje nerazsodno povzpele v oblake mitologije. Ne vem, kaj ob vsem tem stari mož doživlja, kaj vidi in razume. Ne vem za obzorja njegovih pogledov in za globine njegovih misli. Toda očitno je, da on ni več on. Izgubil je samega sebe, iz subjekta je postal - hotel ali ne - objekt neke politike, režima, da, objekt neke politične špekulacije. Kot nasprotje vsemu temu početju in politični licitaciji raste, se širi in krepi ozračje, ki je podlaga in začetek tistega kritičnega uma, ki postavlja vprašanja, meri, tehta, dvomi in povzroča razdalje. Te razdalje in dvomi so zagrabili tudi Jovanko, njegovo ženo in verjetno še poslednjega človeka, ki mu je on največ zaupal in mu bil najbolj drag, in jo odneseli daleč proč od njega, v neznano negotovost.

Ta dogodek nima samo obeležja hišnega in zakonskega prepira, v katerem je pač neka žena hotela imeti svoj jaz in svoj prostor. Je predvsem logična posledica tiste metode in nedemokratične prakse, ki je tako značilna za Titovo osebnost in njegovo politiko... Nikoli ni popolnoma razumel in sprejel dialektike boja nasprotij in mnenj v KPJ. On je to prakso in objektivno zakonitost dobro razumel v mednarodnih razmerah. Razumel jo je in bil celo njen veliki ustvarjalec v odnosu med komunističnimi partijami. Toda doma, v svoji hiši, v njegovi partiji - ne! Jok brate! Tu ni trpel "frakcije" ali opozicije. To ni bil demokratičen in strpen voditelj, ampak vladar, ki je vedno na zelo spreten in taktičen način pošiljal v politično smrt vse tiste, za katere je bil prepričan, da imajo drugačno mnenje, koncepcijo in prepričanje, kot je njegovo. On ni videl in razumel, da so razlike v mnenjih lahko posledica objektivnih dejstev v neki družbi. On ni razumel, priznal in sprejel pluralizma objektivnih interesov v socializmu, ki se pač odraža, uresničuje prek različnega mnenja posameznikov znotraj socialističnega kroga in na podlagi enotne zgodovinske kocepcije socializma! Njemu so take razlike in personifikacije objektivno različnih interesov vedno izgledale kot subjektivne, frakcionaške in razbijaške lastnosti in slabosti posameznikov, ki jih je zato stalno odstranjeval iz političnega prizorišča. Njegova stalna budnost in nepopustljiva odločnost za tako imenovano monolitno enotnost partije je bila politično geslo takega njegovega, v bistvu nedialektičnega gledanja na enotnost stranke in kvaliteta njene ideologije. Kolikor bolj so bile prilike, v katerih je delovala stranka, nenormalne, kolikor bolj so bile revolucionarne, toliko bolj je bila ta njegova, včasih že religiozna zavzetost za monolitno enotnost razumljiva in njene negativne posledice manj opazne in lažje sprejemljive.

Na barikadah ni prostora in časa za diskusije. In obratno! Kolikor bolj so postajale razmere normalne, mirnodobske, toliko bolj sta takšna praksa in prepričanje bodla v oči in povzročala nepotrebne spore in spopade in zavirala rast demokracije in ustvarjalnosti v avantgardi in v družbi. Tito se v tem pogledu ni spremenil. Ko je prišel skozi težke boje in diskusije na vrh, je ostal vladar verjetno do svoje smrti. Zato je on, blago rečeno, sokriv za obsežen spisek svojih najožjih sodelavcev, ki so končali na politični giljotini: Djilas, Ranković, Nikezić, Koča Popović, Savka Dapčević, Tripalo, Crvenkovski, Tepavac, Kavčič so samo najbolj vidna imena v vrtincu obračunov in boja za religiozno enotnost partije in gibanja. Čudno, na tej listini kandidatov za odstrel je bil dolga leta tudi Kardelj. Splet srečnih okolnosti in njegova virtuozna, taktična spretnost sta ga obvarovali pred streliščem. Po mojem je bil Kardelj v demokratičnem in progresivnem smislu relativno najvišje tedaj - v začetku 60. let, ko so bile njegove politične delnice na Titovi borzi najbolj sumljive vrednosti. Pravim, relativno zato, ker so v absolutnem smislu bile seveda bolj napredne in demokratične od onih, ki jih je imel deset let preje. Ali, upoštevaje razmere in birokratsko ofenzivo v začetku 60. let in tedanja Kardeljeva stališča, je treba priznati, da je bil tedaj duhovni vodja, teoretični in politični steber opozicije, če lahko uporabim to oznako za ljudi, ki tedaj niso verovali v odrešilno moč birokratskoadministrativne histerije, ampak so gledali naprej, v bolj demokratične, bolj ekonomske in samoupravne odnose.

Ne verjamem, da bi inteligentni, previdni in taktični Togliatti imel pogum in duhovno moč, da bi se 1948. leta uprl Stalinu, če bi bil na Titovem položaju. Tito je to zmogel: ali verjamem, da bi revolucionar Togliattijevega kova, če bi ga zgodovina po letu 1950 izbrala namesto Tita, doživel manj sporov, herezije in političnih smrti med svojimi sodelavci, kot je bilo to usojeno doživeti Titu. Mnogo je rečenega o Titovi brigi za ljudi in kadre. Upravičeno. Malo je rečenega o Titovi nestrpnosti in nerazumevanju za tiste kadre in komuniste, ki so mislili nekoliko drugače kot on ali ki so imeli in zadržali kritičen odnos do nekaterih črt njegove osebnosti ali do nekaterih njegovih postopkov in odločitev. Ni dvoma: bil je enkratna in zgodovinska osebnost. Izredno in vsestransko nadarjen revolucionar, voditelj in vladar, umetnik politike, diplomat, strateg in vojak. Rojen pod srečno zvezdo. Prepozno, da bi se lahko pravočasno umaknil vladarskim izkušnjavam svoje že mitološke avtoritete in varljivim sanjam religiozne enotnosti njegovega gibanja. Prezgodaj, da bi doumel in razumel strateški pomen dialektičnega procesa, graditve enotnosti gibanja, ki neizbežno potuje tudi preko postaj in križišč strastnega iskanja heretikov (kar je bil tudi on sam), se preliva preko slapov fantastov, tiplje moč izguljenim dvomljivcem, vabi tiste, ki zaostajajo, kliče tistim, ki prehitevajo, ne da bi bila izgubljena osnovna struga te veličastne, raznovrstne in mogočne revolucionarne reke. Da, tu ga je prehitel čas. Na neki točki zgodovinske poti, ki so jo revolucija, usoda in sreča odredile hoditi temu velikemu človeku, se mu je zameglil pogled. Bogovi so ga udarili s slepoto. Ne samo z mnogimi svojimi sodelavci, ampak tudi z lastno ženo in tovarišico se je politično razšel in se tako našel na koncu svojega političnega življenja politično opevan in časčen, človeško sam in razočaran. Njegov prestol se sveti v blišču slavospevov, zbirajo se okrog njega večno zvesti podaniki in hrumijo trobente in fanfare v njegovo čast in oblast. Klasičen prizor na Olimpu bogov. O gorje, že čutim in slutim grome in bliske, ki bodo udarili v ta prestol komaj tri dni potem, ko bodo njega, ki mu je sedeti do smrti, odnesli k večnemu počitku. Udarili bodo z vso jezo in, bojim se, tudi

norostjo, ki jo je na žalost še tako mnogo v naši hiši. Upam in želim, da bomo tedaj zopet morali najti nas same, našo lastno vest, pamet in dušo. To sta naši preizkušnja in kazen za dneve norosti, brezskrbnosti, ošabnosti in hlapčevnaja. Našli ju bomo in v tem sta naša vrednost in bodočnost.

"Liberalec" in "revizionist"

29.november

Obletnica ASNOJ. Zgodovinski datumi iz revolucije vedno vrnejo moje misli in spomine nazaj. Vem, da nisem v tem pogledu izjema, ampak pravilo, kajti podobno tudi drugi revolucionarji in partizani doživljajo naše praznike. Vrnil sem se torej v teh dneh nazaj. Naenkrat so zavrtala v meni vprašanja: kako je šel tvoj razvoj? Zakaj, kje in kdaj si se začel razhajati z uradno politiko? Kdaj in kje si začel prehitevati čas in razmere? Katera križišča in dogodki so bili odločilni?

Razmišljam in odgovarjam samemu sebi. Vsemu temu, kar sem bil, sem in bom, so vzroki že v mojem značaju. Bili so mi, takorekoč že v zibko položeni. Predvsem nisem zajemal iz učenih knjig, ampak iz izkušenj življenja. Predvsem nisem verjel, ampak opazoval in mislil. Bil sem človek prepričanja in ne disciplinirana številka. Ljubiti ljudi - včasih celo naivno, to je moja radost. Preganjati ljudi - to je bila zame vedno neprijetna dolžnost. Povedal sem že nekje: v mladosti mi je manjkalo vsega - kruha, denarja, igrač, znanja - svobode mi ni manjkalo nikoli. Živel sem v okolju, kjer smo morali mnogo delati in malo govoriti. Dejanje, ne beseda je bilo naše merilo vrednosti. Takega me je torej zagrabila osvobodilna borba 1941. leta. Zgrabila me je in popeljala s seboj.

Prav ima Cene Logar[5], ko v nekem članku namiguje, da se je moj liberalizem, ali kot on misli, oportunizem, začel že v začetku julija 1942. leta, in to v odnosu do belogardistov, ki so utaborjeni v cerkvi na sv. Joštu streljali name in na Fortuno (Smjaka). Tedaj še nisem poznal ali študiral teorije o razrednem boju. Nisem poznal VKB-b in nisem razmišljal o taktiki in strategiji revolucije. Vendar sem poznal, doumel in odobraval širine osvobodilne fronte. Čutil sem, da nasilje ni naš cilj, ampak samo nujno sredstvo, ki preko solza, krvi in smrti vodi v svobodo in boljšo prihodnost slovenskega naroda. Sektaštvo mi je bilo tuje ne samo v političnem, ampak v človeškem smislu. Ne, nisem bil za to, da začnemo strahovati z rdečim terorjem vse od kraja, staro in mlado; nisem bil zato, da preudarno analizo nadomestimo z jezo, dobro besedo s strelom, usmiljenje z okrutnostjo. Zavedal sem se, da je cerkev s svojim izdajalskim stališčem imela največ zaslug za to, da je bela garda kot kontrarevolucija politično in vojaško šla daleč preko okvirov svoje socialnorazredne podlage. Naše sektaštvo bi v takih razmerah to njeno podlago samo še bolj razširilo in utrdilo. Torej moja širina in "oportunizem" nista bila slabost ali omahovanje pred razrednim sovražnikom, ampak dosledna borba za čim širšo in možno podlago in delovanje revolucije. Tu in zaradi tega so se torej začele moje politične težave in še jim ni videti konca. Iz tega mojega prvega političnega spopada v partiji in s komunisti sem prišel kot zmagovalec; še vedno upam in verjamem, da bom z zmago zaključil tudi svoj poslednji politčni boj s partijo in v življenju.

[5]Cene Logar, rojen 1913, višji bibliotekar v pokoju, udeleženec NOB, po vojni organizacijski sekretar IO OF, potem profesor na Filozofski fakulteti, uslužbenec državnega arhiva SRS, Kavčič ga v osnutku za svoj življenjepis imenuje "partizanski Robespiere".

Pretekla so leta, spremenile so se razmere in jaz z njimi. Toda bistvo smisla, odločitve, prepričanja in dejanja je ostalo isto. Torej: za večjo ali manjšo širino, za več ali manj demokracije, za več ali manj človečnosti, razuma, tolerance, "liberalizma", "revizionizma" in ustvarjalnosti. In še: za več ali manj pritiska, ukazovanja, histerije ideološke strumnosti in hierarhične soodvisnosti in dogmatizma. Da se razumemo: ne postavljam omenjenih pojmov alternativno, v smislu črnobele ekstremnosti. Torej nikakor ne: ali diktatura in birokracija ali svoboda in demokracija. Ta odločitev je lahka in že odločena. Odločili smo jo v oboroženi borbi in kasneje 1948. leta še enkrat. Vendar dialektika je vražja zadeva. Ni zadovoljna z enkratno, rekel bi pavšalno odločitvijo. Vsak dan znova te vleče za rokav, sprašuje in onegavi: No, kako misliš? Ali vidiš, kaj se dogaja? Daj, razmisli, odloči se! Tako ali drugače? To ali ono? Naprej ali nazaj? Ali več tega in manj onega ali obratno? Ubogi zemljan, jaz, ti on, mi vsi se mučimo, opozarjamo, poizkušamo, iščemo, odločamo, popravljamo in kolovratimo sem in tja, se dvigamo in padamo, tipljemo in grabimo, stalno, vsak dan, brez miru in brez konca. Smo veletok, ki teče v strugi revolucije in življenja.

Kdo lahko trdi, da je v tem veletoku vedno udarjal samo s pravilnimi zamahi? Jaz za sebe tega ne trdim. Vendar vem, da sem s skupno vsoto svojih spoznaj, odločitev in stremljenj bil vedno med tistimi, ki so hoteli in se bojevali za večjo širino, za več demokracije, človečnosti, razuma, tolerance, "liberalizma", "revizionizma" in ustvarjalnosti.

Dnevne težave me nikoli niso preveč vznemirjale. V akcijah sem bil zagnan, čvrst in dosleden. Politični aktivizem je hudičeva obrt in tu ni bilo v naših pogojih možno rožice saditi ali nasmihati se na vse strani. Vse do začetka šestdesetih let me nista vznemirjali stopnja, obseg in oblika demokratičnih odnosov pri nas. Vedel sem, da sicer stanje ni idealno in še manj dokončno, vendar sem bil čvrsto prepričan, da se gibljemo v pravo smer in z zadostnim tempom (zlasti VI. kongres KPJ, ki je bil 1952. leta v Zagrebu, mi je dajal podlago za tako prepričanje).

V tem obdobju, to se pravi v petdesetih letih, so me vznemirjala sledeča tri vprašanja:

a) Mednacionalni odnosi, za katere sem menil, da niso rešeni dobro. V tedanji teoriji in praksi sem videl preveč centralizma, unitarizma in preveliko vlogo in vpliv organov federacije. Zdelo se mi je, da nas tako stanje bolj razdvaja kot pa združuje. Bil sem prepričan, da bo treba še marsikaj spremeniti v smislu večjih pravic republik. Tega mnenja sem tudi še danes.

b) Dvomil sem v pravilnost Kardeljeve politike do kmetov. Zdela se mi je sektaška in preveč obložena s strahom pred privatnim kmetom. Sedaj ni mogoče prerokovati, kaj bi bilo, če ne bi bilo. Toda eno je gotovo. V tem boju za zmago strahu pred privatnim kmetom smo izbojevali veličastno zmago. Celo kmete same smo tako prestrašili, da njihovi otroci nočejo biti več kmetje. Raje gredo v Avstrijo, Hamburg, Muenchen ali Porenje delat kapitalistom, kot da bi doma kmetovali. Neizmerljiv je politični, moralni, nacionalni in ekonomski davek, ki smo ga plačali in ga še plačujemo za to zmagoslavje strahu. Sedaj, izgleda, ni poti nazaj. Samo stezice še vodijo v kmečko Indijo Koromandijo.

c) Vznemirjala me je premajhna razlika v zaslužku med dobrim in slabim delavcem. Slabo delo je bilo preveč, a dobro delo premalo nagrajeno. Hitrost gospodarskega napredka je postajala čedalje bolj odvisna od večje ali manjše doslednosti pri uresničevanju splošno priznanega načela: od vsakogar po njegovih sposobnostih, vsakomur po njegovem delu. Zdelo se mi je, da se zaganjamo v trdnjavo tega načela kot Don Kihoti, da bi po prvih uspehih takoj zatrobili k umiku in sklepali gnile kompromise. Socialna demagogija in virtuozna spretnost sistemskih mojstrov in oblikovalcev je vodila žejne preko vode, pionirje naše borbe za resnično in ne samo deklarativno delitev po delu. Ni se mnogo spremenilo od tistih časov. Spremenile so se oblike, vsebina in odnosi so ostali skoraj isti.

Torej tu, v tem času in ob teh temah se je začel bistriti in krepiti moj kritični pogled, dvom, nezadovoljstvo in oddaljevanje od pravovernih in ubogljivih. Tu in tedaj se je že v bistvu začela moja pot na grmado. Dobro sem se zavedal, da so kompromisi nujni; toda v globini mojega jaza, zavesti in hotenja sem bil prepričan, da jih je preveč in da so preveliki. V to obdobje petdesetih let spada tudi moj prvi neposredni spopad s Kardeljem in sicer zaradi članka Pogumno naprej, ki sem ga napisal 1957. leta.

Moja prva večja dilema ob vprašanju - več ali manj demokracije - je dregnila v mene ob trboveljskem štrajku. Odkrito povedano, razveselil sem se ga, čeprav sem bil v nekem smislu kot podpredsednik tedanje republiške vlade operativno odgovoren za to, da se štrajk čimprej, če je treba tudi s silo, zatre. Mnogi moji tedanji tovariši so videli v tem štrajku pohujšanje, nevarnost in sovražnika. Jaz sem videl zaveznika, demokracijo, silo in moč, ki se zoperstavljajo našemu birokratizmu in voluntarizmu. Kratkomalo, bil sem vesel, ko je na oder družbenih dogajanj elementarno prihrumel trboveljski rudar in nam glasno in jasno sporočil: Pazite, kaj delate! Ne vem sicer, kdo je prvi predlagal (kmalu po štrajku), da naj bi jaz zapustil vlado in prevzel slovenske sindikate. Toda ne more biti dvoma, da me je doumel in da predlog ni bil nespameten.

Kot je znano, je prišlo 1961. leta do večje polarizacije sil v ZKJ in vodstvu. Nekateri so tedaj hoteli zaustaviti ideološko-politični razvoj v duhu VI. kongresa KPJ in odriniti prva znamenja socialne diferenciacije, ki so bila že tu, kot pozitivna posledica prvih rezultatov delitve po delu in tudi, žal, neizbežna spremljava nekoliko bolj svobodnega delovanja tržišča in zakona vrednosti. Bilo je mnogo hrupa, lepih govorov in velikih obljub. Vsa zadeva se je v bistvu konačala s kompromisom in Kardeljevo politično življenje je bilo rešeno, čeprav ni dvoma, da je zaradi pritiska "jastrebov" viselo na nitki. Kdo bi mogel tedaj vedeti, da bo on samo deset let pozneje bil duhovni arhitekt tedanjega pogroma in obračuna, ki je začasno porazil in razbil tiste politično progresivne tokove, katerim je bil v začetku šestdesetih let on sam duhovni in teoretični vodja. Zgodovina nas uči - žal brez uspeha - da ni nemogoče postati iz Savla Pavel. Kot vemo, se je to zgodilo v krščanstvu in sedaj vidimo, da se to dogaja tudi v marksizmu.

Zame je bil ta hrup in boj v šestdesetih letih še eno spoznanje: bilo je očitno, da je naš stalinizem in dogmatizem še zelo močan, živ, trdovraten in da nas čakajo še trde preizkušnje v razvoju demokracije in svobode. Optimizem, dobljen na VI. kongresu, je v meni začel plahneti. Zamenjala ga je bojazen, da bi končali na okopih lastne skleroze, predsodkov in

pravovernosti. Prvi znaki staranja stare generacije so bili vidni in vznemirljivi, zato smo ostali torej pri kompromisu. Bilo je jasno, da je ta kompromis začasen. Tedaj še ni bilo .znano, kdo bo koga?

V tem obdobju nejasnosti in manevriranja sem bil v Sloveniji zadolžen za ideološko delo v partiji. Antikristu so dali ključ od cerkve z namenom in nalogo, da jo čuva, so tedaj govorili in se čudili nekateri. Dobil sem možnost in dolžnost, da se bolj poglobim in spoznam idejne in duhovne probleme nadstavbe. Spoznal sem jih. Spremenil jih nisem. Ne verjamem, da je možno kaj pomembnega povedati o mojem tedanjem delu. Preveč smo bili obremenjeni z notranjepartijskimi zadevami organizacijskega in kadrovskega značaja in preveč je bil še prisoten omenjeni kompromis, da bi lahko pogumneje obračunavali z lastno ideološko zaprašenostjo. Toda kljub temu so bili že v tem času položeni ideološki in kadrovski temelji kasnejšega "liberalizma" v Sloveniji. Mislim na Ljubljano, na Visoko šolo za politične vede, na tisk in na odnos ZK do drugih političnih organizacij. Skratka, prvi zametki tistih nevralgičnih točk, ki jih je pohod po 1972. letu najbolj zavzeto razburjal, se je začel oblikovati v tem času. Diferenciacija med nami je pljuskala v nas. Samo živa in vztrajna razprava in odprt boj mnenj bi bil zdravilo zanjo in jamstvo napredka. Mene je to obdobje in delo še bolj utrdilo in oblikovalo v smeri "liberalizem" in "revizionizem". Postal sem prepričan, da čas in razmere zahtevajo, da ponovno analiziramo mnoge dotedanje vrednosti in postavke ideološko političnega delovanja. Vedel sem, da za nekaj takega potrebujemo relativni mir in strpnost. Puškarjenje iz oddaljenih jarkov nam ni bilo v pomoč, čeprav so nekateri strelci streljali v cilje, ki tudi mnogim med nami niso bili tuji.

Spominjam se Perspektiv. Ko so se začeli nad njimi zbirati oblaki, sem poklical nadebudne mladeniče in jim svetoval, naj nekoliko znižajo svoj visoki C, da bi se tako rešili pred smrtjo. Nismo se razumeli. V mojem namigu - ki so ga kasneje dobro videli, razumeli in kritizirali nekateri najbolj ortodoksni ideologi - so perspektivaši videli našo slabost in temu primerno ukrepali. Nehote so storili harakiri. Marsikaj sem delal in doživel v življenju. Vendar nikoli ni bil cilj mojega ravnanja v tako diametralnem nasprotovanju s posledicami kot v tem primeru. Žal mi je, da je bilo tako. Tolaži me, ker vem, da je za tak rezultat več vzrokov; jezi me, ker je očitno, da sem tudi jaz eden od njih.

Potem je prišla Kraigherjeva reforma. Bila je najvišji vzpon naše dosedanje ekonomske misli in prakse. Še je imela moč in čas da 1966. leta razreši omenjeni kompromis iz prejšnjih let, da razbije konzervativne zavore napredku ekonomskih in družbeno demokratičnih odnosov in da odpre vrata naši pomladi, ki so jo šest let kasneje pregnali mrzli vzhodni vetrovi. Še prej je nesrečno končal duhovni tvorec reforme - Boris Kraigher - da bi končno tudi sama razočarana in izdana legla k svojemu začasnemu počitku. Da, lahko bi rekli, da je agonija reforme bila uvertura k mrazu in ledu, ki je začel nastopati v začetku sedemdesetih let.

Ali je moralo biti tako, dalje sprašujejo spomini? Je to usoda? Napaka? Če je to kdo je kriv? Razmišljam... Kaj je bilo ? Objektivno? Subjektivno? Prepričan sem, da smo zreli za bolj demokratičen, bolj človeški in bolj uspešen socializem, kot ga imamo sedaj. To je še bolj

važno! To je poglavitno in najbolj pomembno! Kdo bi ob tej pozni uri - oprostite, jutranji, je že štiri - razmišljal o usodi, napaki ali krivdi. Pustimo to, mogoče kdaj drugič. Za danes naj bo dovolj misli in spominov. Lahko noč!

27.december

Tu je konec leta. Vsiljuje se potreba po političnogospodarski bilanci za letošnje leto. Njena osnovna značilnost je, da so se nadaljevali procesi in značilnosti iz prejšnjih let. Drugače rečeno: življenje je šlo svojo pot; uradna politika tudi. Razdalja se je povečala; atmosfera protislovij je narasla. Zdi se mi, da so se tega dejstva začeli zavedati tudi nekateri vodilni tovariši. Čutiti je pozive na širino. Kardelj je govoril o potrebi pritegovanja vernikov v politično in samoupravno odločanje. Evrokomunizem ni ostal brez verbalnega odmeva pri nas na vrhu in seveda tudi ne brez stvarnega odmeva med mislečimi in razgledanimi ljudmi. Ustava in zakon o združenem delu nista dala pričakovanih rezultatov. Životarimo torej in krpamo našo kratko suknjo iz dneva v dan. Ni moči, hrabrosti in spoznanj za resno, kritično analizo stanja in za ustrezne spremembe, ki bi upoštevale stvarnost in danost. Ta kvaliteten skok stara garda, na čelu s Titom, Kardeljem in Bakarićem, ni sposobna napraviti. Preveč je zaprta v svoje dogme, fikcije in navade. In preveč ljubi samo sebe, svojo oblast in neomejeni položaj, da bi resno razmišljala o potrebah novega časa. Preveč je povezana s svojo dobo in zaverovana v svoje ideale, da bi lahko zapustila katakombe svoje revolucionarne religioznosti in že romantičnorevolucionarnega misticizma. Vztrajala bo pod tem križem do zadnjega diha in odšla v zgodovino in onostranstvo, prepričana o svoji veličini in nepoučena o svoji minljivosti in nezadostnosti, spričo razmer in objektivnih nujnosti, v katerih so se iztekala njena poslednja leta političnega in fizičnega življenja.

Po obdobju iskanja sodobnih konceptov in po naporih za drugačno ravnotežje sil in vrednosti, ki bo nujno sledilo - bo stopila na oder nova generacija in z njo tudi več demokracije, znanja in dela v našem socializmu. Vse dotlej pa bomo životarili iz dneva v dan, od primera do primera, od odklona do odklona, od afere do afere, od deklaracije do resolucije in krpali, krpali ter čakali viharjev, ki bodo prihrumeli.

Krizo in neskladnost sedanjega političnega kurza sta v tem letu odkrivala dva dogodka. Na zunanjepolitičnem področju prepiri in spopadi med neuvrščenimi, predvsem v Afriki in med Arabci. Na notranjem pa slučaj Jovanke, ki ga hočejo devalvirati na raven intrige in zakonske nezvestobe, čeprav skriva v sebi mnogo širši in politično mnogo težji vzrok in posledico. Pravo razsežnost tega slučaja je možno iskati samo v prostranstvu in protislovnosti celotne družbenopolitične panorame zadnjih pet let pri nas. Njegove posledice pa bodo zagotovo prišle do izraza na celotni tehtnici naših družbenih dogajanj v naslednjih letih. Jovanka je hočeš nočeš stopila v zgodovino tisti trenutek, ko so jo črtali iz vseh protokolarnih seznamov. Kakšna igra slučaja in usode!

V gospodarstvu se ni zgodilo nič presenetljivega. Stari znanci imajo kljub novim resolucijam še vedno glavno besedo. V zboru tovariško prepevajo svoje melodije: inflacija, cene, slaba produktivnost, zunanji trgovinski primanjkljaj, počasna rast proizvodnje in izgube. To so naše kronične bolezni, ki bodo tudi v letu 1978 imele široke možnosti za

razmah. V sedanjih razmerah jim ne pretijo resne nevarnosti in ni jim videti konca. Besedni boj zoper njih je glas vpijočega v puščavi, čeprav je blagoslovljen z najvišjega mesta in poškropljen z najbolj pravoverno studenčnico.

Pred leti sem mislil, da bodo neugodni gospodarski tokovi, ki jih ni bilo težko predvideti, tista vžigalna vrvica, ki bo povzročila stres, eksplozijo, požar in spremembo. Sedaj se nagibam k temu, da bo tak detonator samo splet raznih okoliščin, od gospodarskih do idejnih političnih, od objektivnih do subjektivnih. Seveda je za nekaj takega nujno potreben čas. Več časa, kot bi človek hotel ali želel. Čakajmo torej in dajmo času prostor in čas, da dozori v jutrišnjičas.

1978 POGLABLJANJE ILUZIJ

Ob novem letu. Gledam skozi okno to pomladno zimo. Sprejemam in pošiljam novoletne čestitke. Opazujem mrzlično gomazenje ljudi po mestu in trgovinah. Poslušam Rubinsteina in berem Dolanca. Pianist me razveseljuje, politik-aktivist žalosti. Prvi s svojim fortissimi in pianissimi prodira v najbolj skrite globine človeških misli, duš in sanj. Zagrabi me in vodi s seboj v neznane ali slutene in hrepeneče daljave. Drugi gre mimo mene kot smešna senca ali predpustna šema, omejena, površna, prazna in dolgočasna s svojo samoupravljalsko in antinacionalistično pridigo. Muzik udarja po črno belih tipkah in budi človeka, poje mu hvalnico in igra na njegova čustva. Politik govori v prazno, udarja po razmišljajočem človeku in tepta njegov razum, ponos in zavest. Virtuozi vedno kaj novega odkrijejo in izvabijo iz Lunine sonate, iz etud in starih partitud. Naši politiki šablonsko ponavljajo svoje melodije in popevke do onemoglosti in smešnosti. Ali je res že vse znano in dano? In vendar je sedanji čas tako bogat in pester s svojimi filozofskimi, ideološkimi, teoretičnimi in političnimi resnicami, neresnicami, odkritji in zmotami. Oglejmo si nekatere izmed njih.

Je marksizem znanost ?

Že štirideset let poslušam, da je marksizem znanost. Čimbolj poslušam, toliko bolj dvomim v to trditev. Sprašujem se: kje so dokazi za to znanstveno trditev o znanosti marksizma? Samo v zadnjih petdesetih letih človekovega razvoja je bilo napravljenih toliko novih znanstvenih odkritij in spoznanj o naravi, človeku, družbi, vesolju in tehniki, da bi se moral marksizem, če bi bil res znanost, temeljito spremeniti in dopolniti. Kot vemo, se to ni zgodilo. Njegova osnovna zgradba je ostala ista oziroma taka, kot sta jo postavila Marx in Engels in kasneje dopolnil, deloma obogatil, deloma osiromašil Lenin, izkrivil Stalin, kasneje pa nekoliko popravile revolucije in delavska gibanja po drugi svetovni vojni. Takorekoč pred našimi očmi so v zadnjem četrt stoletju nastale nove znanstvene vede o človeku, o njegovi biti, o njegovih psihičnih, emotivnih, duhovnih, socialnih, raziskovalnih in iracionalnih stanjih, potrebah in dejstvih, ne da bi marksizem kot znanost o človeku in družbi nanje reagiral, se z njimi soočil ali jih celo vrednotil. No, tu in tam jih je že vrednotil, to je politično kvalificiral ali diskvalificiral, v skladu in v odvisnosti z obstoječimi političnimi potrebami, interesi in razmerami.

Vendar to ni svojstveno znanosti, ki se ne more in ne sme ravnati po interesih, ampak samo po dejstvih. Ko človek začne o vsem tem razmišljati, ne more mimo sledečega paradoksa: čimbolj znanost napreduje, toliko bolj postaja jasno in očitno, da marskizem-leninizem ni znanost. Napredujoča znanost o človeku, družbi in naravi vse bolj in bolj odkriva neznanstvenost in nezadostnost, lahko bi rekli tudi siromašnost marksizma in leninizma v sedanjem času. Dialektika tudi marskizmu-leninizmu ne prizanaša. Če so proti koncu prejšnjega stoletja pomenila Marxova in Engelsova odkritja najvišji vrh spoznanja o resnici zamotanih odnosov med ljudmi in o zakonitostih družbenega razvoja, to proti koncu tega stoletja ni več res. Je samo še deloma res. To ne zmanjšuje veličine marksizma - leninizma, ampak ga postavlja iz njegove religiozne univerzalnosti, kamor so ga potisnili oziroma hoteli potisniti Stalin in njegovi nasledniki, v konkretno zgodovinsko obdobje, v

čas in prostor torej, ko je človeštvo prišlo do neke materialne in duhovne stopnje svojega razvoja. Če torej marksizem-leninizem ni znanost, kaj je potem? Je vsekakor ena od ideologij delavskega razreda in njegova delovna metoda in vizija v boju za oblast in za boljši jutrišnji dan. Ta ideologija, njen boj in zgodovinsko poslanstvo ni izmišljeno; je stvarno, objektivno nujno in zgodovinsko napredno. Toda kljub temu je bolj ali manj podvrženo zakonitostim ideologije, zakonitostim torej, ki jih poznamo iz človeške zgodovine. Je torej družbeno pogojeno, časovno omejeno, vsebinsko odrejeno in relativno v svojih spoznanjih, vrednotah in merilih. Ni torej znanost v ožjem, v pozitivističnem in nevtralnem smislu te besede, ampak je politična in družbena filozofija in doktrina nekega časa, prostora, ljudi in drugih danosti.

Na prvi pogled izgleda precej irelevantno, ali marksizem - leninizem pojmujemo kot znanost ali ne. Vendar ni tako. Preprosto se moramo vprašati: kaj je imperativ človeštva in (pustimo fantaziji prostranstvo) kozmosa? Vsekakor njegov materialno - duhovni harmonični napredek. Verjetno torej njegovo duhovno in materialno blagostanje, če ga na tej poti seveda ne doleti majhen zastoj, ki bi po njegovi lastni krivdi zaradi atomskega uničenja trajal recimo milijon let... Potem pa zopet od nekje naprej in navzgor. No, ta pavza, če jo tako imenujemo, ne bi bila konec. In če ni konca, absolutnega konca - in tega gotovo ni - potem je napredek. Če vemo, kaj smo že dosegli in bodo še dosegli razni narodi in družbe mimo marksizma-leninizma, potem še ni mogoče monopolizirati napredka samo za marksistično doktrino. No, celo najbolj zadrti stalinisti v sedanjem času tega ne delajo več. To kratkomalo ni več mogoče sedaj. Kaj pa jutri? V jutrišnji družbi, ki naj se imenuje socialistična, pa mnogim stalinistom in marksističnim "znanstvenikom" to ne izgleda samo mogoče, ampak **nujno**, če hočemo doživeti pravo socialistično zveličanje. Navsezadnje je celoten ideološko propagandističen aparat in vsa "marksistična znanost" Sovjetske zveze že sedaj naravnana k temu cilju. Vse izven tega je revizionizem, izdaja marskizma in marksistične znanosti. To je resna in realna nevarnost. To je agresija z lažnimi atributi marksistične znanosti. Samo z našo in pod našo zastavo vodi pot v obljubljeno deželo napredka, miru, blagostanja in socializma, trdijo taki marksistično-leninistični znastveniki, politiki in revolucionarji. Sodobna spoznanja govorijo drugače - cilj je eden: napredek, materialno in duhovno blagostanje, mir, človečnost, svoboda, sreča... Pota in zastave so različne: rdeča, s srpom in kladivom ni edina; je samo ena od njih.

Če bi bila pod to zastavo samo čista znanost, potem bi morala prej ali slej postati edina. Vsepovsod je namreč 3 + 3 = 6, če naj bo matematika znanost. V medicini je kri kri in v kemiji voda voda. Pri ideologiji in doktrini pa ni tako. Bile so, so in bodo samo eden od mnogih in veljavnih človeških ali nečloveških, naprednih ali reakcionarnih vrednosti ali nevrednosti nekega razreda, naroda, sloja ali skupine ljudi. Njihov pomen so odtehtala njihova dela. Čas, razvoj in napredek so izmerili in pretehtali njihovo pravo vrednost, veličino ali sramoto, razsežnost vizije ali revščino zablode. Isti sodnik in usoda ocenjujeta in vrednotita tudi marskizem-leninizem. Že včeraj, še bolj pa danes in najbolj jutri! Če pravim, da marksizma-leninizma ni mogoče pojmovati za znanost, ali je to potem ideološko politična doktrina nekega časa, prostora in razmer? Odgovor bi morali iskati v kvadratu, katerega stranice so: čas - prva polovica dvajsetega stoletja; prostor - Rusija in Kitajska; razmere - kapitalizem in splošno kulturna in politična zaostalost brez prave demokratično politične tradicije. Dejstvo, da je klasični marksizem-leninizem dobil državljansko pravico v nekih vzhodnoevropskih državah, ne zanika zgornjega pravila, kajti tu ni zavladal in ni zrasel iz notranje potrebe razmer in teh narodov, ampak je bil uvožen s pomočjo Rdeče

armade iz Sovjetske zveze. Kot tak tu tudi prebiva, gospodari, ukazuje in životari.

Mi Jugoslovani smo v tem pogledu posebnost. Smo original in kopija istočasno. Sprejeli smo klasični marksizem-leninizem in zavrgli stalinizem kot njegovo najbolj pohabljeno in osiromašeno vsebino in obleko. Smo znanilci novih časov in idej, prvi kritiki stalinizma, pa čeprav dediči in žrtve zaostalosti. Zato smo tudi zaenkrat ostali na pol poti med stalinizmom in evrokomunizmom. Verjetno smo torej zadnji otrok in potomec časa, prostora in razmer, o katerih govorimo. Smo torej zadnji učenec klasičnega marksizma-leninizma v Evropi. Poreden, neubogljiv in vražji otrok in učenec. Toda vendar: mi popravljamo marksistično vero, hočemo jo očistiti njenih zablod in verjamemo, da bo ona in edino ona, očiščena, prerojena in prvobitna popeljala človeštvo v obljubljeno deželo socializma. Ironija usode hoče, da bosta imela Kardelj in Kocbek - dva največja ideološka nasprotnika znotraj naše revolucije - podobno usodo. Kocbek je hotel očistiti in rešiti krščanstvo; Kardelj je hotel to storiti z marksizmom.

Težko je prerokovati, kakšno pot bo hodilo krščanstvo kot iracionalna potreba ljudi spričo stalnega hotenja in iskanja posmrtnega in večnega. No, jasno je, da sta bili rimokatoliška cerkev in vera kljub omahovanjem pokonci postavljeni na širše osnove. Pijevski antikomunizem in antisocializem sta že dosegla višek in vse bolj in bolj se bosta rimokatoliška cerkev in vera prilagajali družbenim spremembam in se, gledano zgodovinsko, vključevali v humanizacijo in socializacijo človeštva. Tako bosta torej dobili in našli svoj modus vivendi tudi v socializmu, koliko se bosta pri tem pomladili, očistili in duhovno poglobili, kar je hotel Kocbek, je seveda drugo vprašanje. Gledano zgodovinsko, bo rimokatoliška cerkev vse to storila ne tako in do tiste stopnje, kot to hočejo in želijo njeni lastni idealisti, poeti, preroki in liriki, podobni Kocbeku, ampak samo do tja in toliko, kot bodo to od nje zahtevale spremenjene družbeno-ekonomske, politične, moralne in znanstvene razmere. Spremenila in "očistila" se bo torej samo do tiste stopnje in obsega, ki ji bo omogočil, da preživi prehodne viharje, kapitalizem, da najde svoje mesto in dokaže svojo potrebo in smisel tudi v socializmu. Sliši se čudno, a žal je točno, da kaže Vatikan več razumevanja in posluha za prihodnost socializma v Evropi, kot pa ga ima in kaže Moskva. Predvsem zaradi take politike, filozofije in prakse Moskve, klasičnega marskizma-leninizma ni več mogoče rešiti, očistiti, preroditi in pomladiti. Njegov čas, prostor in razmere so se (zlasti v Evropi) iztekle, pretehtale in preživele. Nov strah hodi po Evropi. Imenuje se: evrokomunizem!! Kdo lahko reče ali ugane, kaj bo zmagoviti evrokomunizem čez trideset ali petdeset let še zadržal v svoji filozofiji, teoriji in praksi od sedanjega marksizma-leninizma? Prepričan sem, da zelo, zelo malo. Zagotovo pa bo ostal spomin na težko, v mukah, boju, krvi in solzah rojeno novo socialistično epoho človeštva.

17. januar

Sedaj morajo vsi komunisti študirati Kardeljevo knjigo Smeri razvoja samoupravnega socialističnega sistema.[1] Nov evangelij je torej na pohodu. Vsi bodo to čitali, seveda po službeni in partijski dolžnosti. Ne bo niti mnogo škode ali koristi od tega študija. Nihče ni na primer zahteval, da študiramo ali se vprašamo, zakaj je bilo v letu 1976 trideset milijard (novih) izgub in zakaj ni ena tretjina tozdov dosegla v istem letu niti dinarja akumulacije? To so zelo zaskrbljujoče posledice Kardeljeve smeri razvoja! In zakaj smo v teh smereh

[1]Edvard Kardelj, Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, ČZP Komunist, 1977, Ljubljana.

razvoja prišli do tega, da predlagajo plačevanje sejnin, da bi na ta način dosegli vsaj sklepčnost raznih sisov, cisov, disov in bisov! Nekaj škriplje v Kardeljevih smereh razvoja!

30. januar

Gospodarski rezultati v lanskem letu so precej podobni onim iz prejšnjih let. So namreč zelo skromni, čepravi bi bilo pričakovati nezaslišan polet spričo "novih" odnosov in zakona o združenem delu. Vendar ta dokaj papirnata in umetna konstrukcija neke daljne vizije socializma, ki naj bi se začela že takoj uresničevati, ni dala in tudi ni mogla dati pričakovanih rezultatov. Nima namreč resnične podlage. Manjka ji ustrezna zavest, ki je še dolgo ne bo. Manjka ji znanje, zagon in ustrezna družbena klima. Enostranski in mnogo preveč poudarjeni smoupravljalski aktivizem, ki je istočasno čvrsto in avtoritativno in totalitarno naravnan od vrha partije, je mnogo preveč subjektiven , voluntarističen in primitiven, da bi lahko mobiliziral dejanske ustvarjalne sile, znanja in sredstva za delo med proizvajalci, umskimi in fizičnimi. Ves ta hrušč in trušč v združenem delu je zato navadna politično ideološka kampanja, ki komaj spreminja oblike in si stalno izmišlja nove zveneče naslove, vsebina pa ostaja prej ko slej v bistvu ista in nespremenjena. Najbolj sta stimulirani socialna in ideološka demagogija. Dani so široki okviri in možnosti parazitizmu, neodgovornosti, površnosti, neznanju in uravnilovki. Strokovni kadri in organizatorji proizvodnje so idejno in akcijsko pretežno ravnodušni.

Njihov vpliv in položaj je sicer formalno zelo omajan in so potisnjeni v ozadje. Dejansko so pa še vedno nosilci odločitev v delovnih kolektivih. Samoupravljalski miting ne more nadomestiti njihovega vpliva, strokovno znanje v delovnem procesu konec koncev zmaga nad voluntaristično politiko, čeprav ni neodvisno od nje. To strokovni kadri dobro vedo in zato sedaj to stanje upoštevajo. To pomeni, da njihovi predlogi in odločitve niso podrejeni oziroma usmerjeni k optimalnim možnim gospodarskim rezultatom, kar bi bilo v dolgoročnem interesu posameznika, kolektiva in družbe. Njihovi predlogi in odločitve so podrejeni in prilagojeni predvsem sledečima dvema činiteljema:

a) političnemu pritisku in kampanji, ki prihaja od zunaj pod geslom in tirado združenega dela;

b) notranji harmoniji in socialnemu miru v delovnem kolektivu. Splošno politično ozračje je tako, da imajo delavci vedno prav, in v slučaju morebitnega spora med operativnim in strokovnim vodstvom in delavci bodo slednji vedno dobili družbeno podporo in zmagali. Strokovnim kadrom je torej predpogoj njihove eksistence tak način dela, vodenja in odločitev, ki ne bo povzročil protesta in negodovanja med delavci. Skratka, ravnotežje med racionalnim in najbolj produktivnim proizvodnim procesom in med socialnimi obrisi in interesi delavcev, ki bi bilo v našem sistemu mogoče, potrebno in najbolj koristno predvsem za delavce, je porušeno v škodo produktivnosti in v korist socialne in politične samoupravne demagogije, ki bo konec koncev spodkopala tudi temelje nacionalnemu in produktivnemu samoupravnemu socializmu in pripeljala našo družbo na nova in težka razpotja in pred velike preizkušnje. Znanje, resno in produktivno delo, delovna disciplina in gospodarska logika so kapitulirali pred samoupravljalskimi političnimi vizijami, demagogijo in neodgovornostjo. Račun plačujejo: produktivnost dela, akumulacija, tempo razvoja in standard. Plačujejo ga torej kratkoročni in dolgoročni interesi delovnih ljudi.

V takem položaju pretežna množica delavcev živi in dela od danes do jutri in protislovno

brani svoje tekoče interese. Njim kot proizvajalcem ustrezajo široki okviri neodgovornosti, "demokratičnosti" in tolerance v delovnem procesu, čeprav se zavedajo, da vse to povzroča in vzdržuje nizko produktivnost dela - še vedno 2,5 krat nižjo od zahodno evropske. Vštric s takim stanjem v delovnem postopku pa so zelo kritično razpoloženi do njegovih splošnih rezultatov, ki se njim kažejo oziroma jih občutijo v zaostrenih pogojih življenskega standarda. Očigledna protislovnost, ki bi jo morala politika razbijati, a ne podpirati, kot je sedaj slučaj. Osveščanje delavcev bi torej moralo iti v smeri njihovih dolžnosti in skupaj z njimi tudi materialni stimulansi, kajti to je edina možna pot iz materialne in tudi druge nerazvitosti in zaostalosti. Samoupravljanje in združeno delo se lahko trajno uveljavi samo pod pogojem in v tej smeri. V nasprotnem primeru - in to je sedaj slučaj - je samoupravljanje na trhlih nogah in je samo vprašanje časa kdaj bodo ti gradovi v oblakih padli na tla.

Primerjava lanskih gospodarskih rezultatov po republikah je zopet našla Slovenijo na dnu in med zadnjimi. Celotna stopnja gospodarske rasti v Jugoslaviji ni realna, ker je k njej pripomogel velik uvoz - torej zunanji trgovinski deficit. Brez njega bi bila stopnja rasti kot še najbolj ugoden lanski gospodarski pokazatelj gotovo za polovico nižja. In še pri tej skromni rasti je Slovenija kljub procentualno največjemu zunanje trgovinskemu primanjkljaju med zadnjimi. Ta rezultat je posledica neustrezne politične klime in sistema. Lahko postavimo sledeče pravilo: kadar je v Jugoslaviji prevladovalo gospodarsko racionalno ozračje in sistem, tedaj je Slovenija vedno bila na čelu ali vsaj pri vrhu doseženih rezultatov na primerjalni medrepubliški lestvici. In obratno! Kadar obstoja destimulativna in demagoška klima in sistem, tedaj je Slovenija na dnu ali celo zadnja na omenjeni primerjalni tabeli. No, pri tem ni najvažnejša Slovenija in njeno mesto glede gospodarskih gibanj. Omenjam slovenski primer kot najbolj zgovoren dokaz za to, kakšna družbena klima, orientacija, poudarki in sitem lahko prinašajo najboljše gospodarske in s tem politične rezultate v nekem časovnem obdobju.

Odstranitev Jovanke Broz

7. februar

Na vrhu imamo paradoksalno situacijo. Vodeča skupina kandidatov za nasledstvo, bolje rečeno za čimveč oblasti, je odstranila Jovanko kot enega od vplivnih ljudi Titove bližine. Ta skupina je tako nestrpna, nesigurna in končno tudi preplašena, da ni mogla trpeti neke žene, partizanke, ki sploh ni bila funkcionar, ampak je kot Titova soproga, imela nek vpliv in verjetno tudi ambicijo, da po svoji zdravi presoji in intuiciji Titu svetuje z željo, da bi mu pomagala kot tovariš in njegov intimni človek. Torej povsem normalen človeško intimen odnos, brez katerega si sploh ni mogoče predstavljati zakona med moškim in žensko. Vendar je tudi to bilo preveč tistim, ki so vzeli v zakup manipuliranje s Titom in ki računajo na čimveč oblasti po njegovi smrti. Brutalno so izkoristili nerazsodno Titovo starost in odstranili Jovanko tako da so jo javno ponižali na raven navadne protokolarne lutke. Izjava ZIS, da bo on določil, kdaj in kje se lahko Jovanka pojavi, dejansko ponižuje in spreminja Jovanko kot svobodnega človeka v protokolarni rekvizit, s katerim ZIS oziroma vodeča skupina oblastnikov manipulira po svoji presoji in ga razmešča in uporablja ob raznih protokolarnih ceremonijah prav tako, kot kuharje, kelnarje, šoferje in miličnike. V svoji birokratsko oblastniški nadutosti in kratkovidnosti sploh niso računali z Jovanko kot samostojnim in ponosnim človekom, partizanom in borcem, ki ima svojo lastno osebnost, zavest, ponos in dostojanstvo. Niso računali, da bo odklonila naklonjeno milost (dejansko žalitev in ponižanje), da se lahko v javnosti pojavi samo po nalogu ZIS. Jovanka je

odgovorila na to javno nesramnost in birokratsko topoglavost človeško in dostojanstveno. Rekla je, da pod takimi pogoji ne želi nastopati nikjer. Zaprla se je torej v svojo osameljenost ponosne in upravičeno razžaljene žene in dala tako birokratom Dolančevega kova imenitno lekcijo.

S tem je nastal bedast položaj. Tito ima formalno ženo, dejansko je brez nje. ZIS bi rad videl predsednikovo ženo (samo) v protokolarnem siju, sicer pa človeško brez veljave. Ona pa živi prostovoljno v hišnem zaporu in pridobiva na svojem človeškem in moralnem ugledu. Vodilna skupina ji je hotela vzeti še tisto malo vpliva, ki ga je imela kot Titova soproga, ji odrediti vlogo poslušne lutke v hišnem gledališču. To se jim ni posrečilo, kot vidimo. Lik Jovanke je dobil in dobiva svoj skrivnostni in mikavni pomen. Pridobiva na teži in pomenu in se gotovo nagiba med zavestne kritike sedanjih razmer v vrhu. Istočasno postajajo vse večja neznanka in tudi potencialni nasprotnik vsi tisti, ki so jo hoteli politično in človeško odstreliti in ki hočejo tudi čimbolj monopolizirati s Titom, z njegovim ugledom in avtoriteto. Če bi ti ljudje imeli vsaj nekoliko človeškega odnosa do nje, če njim ne bi bil Tito zgolj sredstvo njihove oblasti in avtoritete, potem se ne bi nikoli odločili za tak korak. Ne glede na to, ali so bile Titove in Jovankine ideje in postopki vedno istovetni, ne glede na to, ali so bili postopki Jovanke vedno korektni ali ne, ne bi smeli nikoli storiti nič takega, kar bi lahko temu staremu možu na koncu njegovega življenja oddaljilo še poslednjega človeka, Jovanko, s katerim je imel pristno človeški, zaupen in intimno duševen odnos. Pravi Titovi prijatelj bi morali storiti vse, da bi morebiten tak udarec in nevarnost za Tita preprečili. To bi narekoval človeški odnos do njega, to bi zahtevala njegova osebna sreča in njegova zadnja leta življenja. Toda takih človeških obzirov na vrhu ni več. Bili so nekoč in odšli v preteklost. Tudi Tito ima zasluge zato. Kar je sejal nekoč, sedaj žanje. Na žalost se je ujel v svoje lastne mreže nezaupanja in stalnega obračunavanja med svojimi najbližjimi. Sedaj je ostal človeško resnično sam in osamljen. Vsi, ki so okrog njega, čakajo na njegovo smrt, pripravljeni na tisto, kar bo prišlo, ko bo utihnil odmev pogrebnih salv. Nekaj je gnilega v deželi Danski!

8. februar

Prešernov dan. Slovenski kulturni praznik. Družbena in zlasti kulturna nadstavba je pod "samoupravno-političnim" pritiskom, da bi se čimbolj vključila v dnevne tokove ideologije in institucionalnosti. Podružbljanje, združeno delo in samoupravni sistem naj bi bili glavni strateški cilji in naloge kulturnega udejstvovanja in ustvarjanja. Ta zahteva že sama po sebi zožuje prostor umetnosti in kulturi, jo utesnjuje in dejansko podreja dnevni politiki in obremenjuje ustvarjalno fantazijo z nejasnimi in splošno deklarativnimi gesli, tabuji in dogmami. Poleg tega je čutiti tudi stalno prisotno nevarnost in grožnjo za ideološko in politično obsodbo tistih del, dogodkov in avtorjev, ki bi bili ali preveč kritični do obstoječega stanja ali preveč pesimistični spričo uradnega optimizma ali tako aktualni, da bi povzročili politični odmev ali celo tako življenjski in nekonformistični, da bi pozivali k uporu. Nastaja čudna situacija. Proklamirana je velika svoboda. Ni ukazov ždanovskega tipa. Umetnosti in kulturi so s splošnimi merili politike in ideologije postavljene precej določene pregrade in ograde, v katerih se morata gibati, če nočeta doživeti politične obsodbe in ideološkega prekletstva. Nad njima ne bedita samo vsemoč države in režima, ampak ju predvsem in povsod spremljajo zvesti apostoli dogmatizma, oportunizma, konservativnosti, odvečnega klerikalizma in povprečnosti, ki so toliko bolj učinkoviti, ker legalizirajo in uzakonjajo svoj položaj v organih samoupravljanja, zato morata nadpovprečno ustvarjalna in kritična misel in dejanje molčati ali se zaviti v meglo ali bežati

nekam v abstraktne in odmaknjene teme dvoumnega filozofiranja. Jasni, žgoči, udarni, lirično kritični in notranje prizadeti misli, bolečini, ideji in besedi nekega sodobnega Prešerna, Levstika ali Cankarja bi se tudi danes slabo godilo. Bila bi obsojena, preganjana, nezaželjena in potisnjena nekam na rob družbenih dogajanj. Sedaj časi niso naklonjeni globoko kritični, v daljavo in širjavo leteči misli in dejanju. Dobrodošla jima je povprečnost, deklarativnost in konformizem. Za Prešernov dan je dnevnik Delo napravil anketo pod naslovom Kako vidimo kulturno opravilo. V ta namen so poslali pismo raznim kulturnim delavcem in med drugim v njem napisali:

"Letošnji slovenski kulturni praznik 8. februar pada v čas, ko se intenzivno oblikujejo smeri in merila našega prihodnjega kulturnega razvoja. Svobodna menjava dela in samoupravni socializem z vso svojo politično in duhovno vsebino brez dvoma široko odpirata vrata v nova obdobja urejanja kulturnih razmer, se pravi, uresničevanja socialističnega kulturnega modela z bistveno novimi možnostmi delovanja in ustvarjanja.

Ta perspektiva pa kulturnim delavcem hkrati nalaga veliko in - upali bi si reči - zgodovinsko odgovornost. Izhodišča, ki jih premoremo v teoretičnih postavkah in obstoječih organizacijskih oblikah samoupravnega sistema, bo treba konkretno osmisliti in naše družbeno dogajanje napolniti z živo kulturno snovjo. Pred nami sta kongresa Zveze komunistov Slovenije in Zveze komunistov Jugoslavije, ki bosta med drugim začrtala tudi smernice kulturne politike za naslednja leta.

Zato se nam zdi letošnji Prešernov dan izredna in nujna priložnost za to, da kulturni delavci izpovedo svoja spoznanja in svoje prepričanje o osrednjih vprašanjih, od katerih je odvisna naša kulturna prihodnost. Obračamo se torej na vas s prošnjo, da v strnjeni obliki zapišete tisto, kar vas v doživljanju sedanjega kulturnega trenutka najbolj vznemirja, spodbuja oziroma se vam kaže kot ključni element za uresničenje naših kulturno razvojnih zamisli."

Od vseh odgovorov, ki jih je Delo objavilo, mi je bil najbolj všeč odgovor Ervina Fritza. V ironični in groteksni obliki in stilu je povedal oziroma orisal tiste suptilne idejno-politične razmere in njihov vpliv, ki so prevladujoče na kulturnem področju in v ozračju kulturnega in umetniškega ustvarjanja. Tu je njegov odgovor:

Zajeziti svobodno strelstvo v literaturi

"Zelo sem bil polaskan z vabilom, naj tudi jaz napišem, kaj se mi kaže kot ključni element za uresničenje naših kulturno razvojnih zamisli. Začel bom kar z mislijo iz vabila, da bo namreč treba "izhodišča, ki jih premoremo v teoretičnih postavkah in obstoječih organizacijskih oblikah samoupravnega sistema (tudi v kulturi - E.F.) konkretno osmisliti." Ta misel se mi zdi sila plodna. Kot vemo, že vsa množična občila delujejo po principu konkretnega osmišljevanja dobro preverjenih in na vseh revelantnih nivojih sprejetih programskih izhodišč. In prav zasluga programskih izhodišč je, da na področju množičnih občil ni več pojava tako imenovanega svobodnega strelstva (frajšicarstva) in da ni več časnikarja, ki bi si drznil skovikati po papirju ali etru, česar se nismo domenili in za kar ga družba ni pooblastila. Vsi delavci množičnih občil so sprejeli za svoje načelo, da so občila toliko svobodna, kot je svobodna družba sama, da se ne morejo razvijati mimo družbe ali celo proti njej. Svoboda izražanja je pojmovana kot pravica in dolžnost,

zavzemati se za človeka, za socializem, za samoupravljanje, za konkretno našo samoupravno družbo. In jasno je, da pisanje proti stvarem ni več svoboda, temveč zloraba svobode, čemur znamo pri nas hitro napraviti konec.

Področje, na katerem smo glede podružbljenja storili malo ali nič, pa je literetura. Naša družba ima grozljivo malo vpliva na nastajajočo konkretno literarno tvornost. Pisateljski svet je svet svobodnega strelstva različnega kalibra in dometa, delavci v literaturi delujejo docela stihijsko, zanemarjajoč pri tem taktične in strateške cilje globalne družbe. A za to smo pravzaprav krivi sami, ker smo dopustili, da nas je ta stihija preplavila.

Skrajni čas je, da se podvrže radikalnemu procesu podružbljenja tudi literatura. Poeziji in prozi je treba podrobno precizirati idejno politična progamska izhodišča. Pisatelj, ki se z njimi ne bo strinjal, lahko to mirno pove. Še nikomur zaradi nestrinjanja nismo nič napravili. A eno je jasno: Slovenski pisatelj več biti ne more! Pri Društvu slovenskih pisateljev bi morali ustanoviti sosvet uporabnikov poezije in proze. Pisatelji bi morali pred tem sosvetom obvezno razgrniti svoje projekte že v procesu nastajanja, upoštevati sugestije sosveta in svoje projekte uskladiti s potrebami združenega dela. Pri tem bi morali imeti neprestano pred očmi, da se lahko le z družbeno vsestransko preverjenimi projekti najoptimalneje vključujejo v svobodno menjavo dela.

Nekaj izhodišč za delo predlaganega sosveta: dokler ne bomo sposobni postaviti na noge sodobnim potrebam ustrezne marksistične kritike, naj pri presojanju velja kot že doslej: ni toliko važna oblika kot vsebina in ne vsebina toliko kot idejni duh literarnega dela, njegova neomajna zavezanost naši stvarnosti ali vsaj ustreznost. V primerjavi del, ki so sicer visoko "umetniška", idejno politično pa neustrezna, je treba soditi po idejnem kazalcu. Rafiniranost forme in visoka stopnja umetelnosti sta največkrat le krinka, ki jo avtor uporablja, da bi pod firmo umetnosti politično rovaril. Ker v takih primerih ne gre za umetnost, ampak za politiko, jih je treba onemogočiti s političnimi sredstvi..

Prepričan sem, da bi ti ukrepi bistveno zajezili pojave svobodnega strelstva tudi v literaturi in ji zagotovile optimalno podružbljenost, kar je vsekakor ključni element uresničevanja naših kulturno razvojnih zamisli. Če pri priči zavihamo rokave, se mogoče pokažejo prvi sadovi že tja do leta 1984. Če se takoj ne lotimo dela, bomo morali priznati, da je bila v Orwelovem referatu "1984" naša politična moč in družbena vloga nekaj malega vendarle precenjena."

P.S. :

19. marec

Včeraj je Franc Šali objavil v Delu članek Samoupravljanje kot ustvarjalna svoboda in v njem med drugim piše:

""Na družbene in svoje probleme so opozorili tudi komunisti v glasbeni in plesno baletni dejavnosti. Ugotovili so, da so se doslej premalo ukvarjali z vsebinsko estetskimi problemi ter vprašanjem razvijanja in utrjevanja samoupravnih odnosov na svojem področju. Kritično so ocenili dosedanje medsebojno sodelovanje in skupno reševanje odprtih problemov. Če bo glasbenim delavcem uspelo, za kar gotovo nosijo največjo odgovornost komunisti skupaj z uporabniki izoblikovati jasno programsko politiko, bo to imelo ugodne

premike v rasti kvalitete glasbene storitve, ki je danes precej zavrta zaradi negativnih vplivov skomercializirane glasbene dejavnosti, tako kar zadeva narodnozabavno kot resno glasbo. Podobna situacija je tudi na področju baleta, le da je po programski plati še več neusklajenosti in nejasnosti - v obeh dejavnostih so zategadelj predlagali vrsto ukrepov za preseganje sedanjega stanja. V zvezi s tem se bodo komunisti baletni delavci še posebej sestali.

Likovni delavci, kot so menili komunisti na svojem zboru, bodo morali hitreje uveljavljati svoje interese z delavci v združenem delu na področju trgovine, ki posreduje prodajo likovnih del, z delavci likovnih razstavišč in galerijah in muzejih ter organizacijah združenega dela, turističnih in gostinskih dejavnostih in v drugih organizacijah in skupnostih. Področje vizualnih komunikacij industrijskega oblikovanja je sicer bolj vtkano v družbene odločitve, vendar še vedno premalo samoupravno organizirano, zaradi česar prihaja do odklonov, ki se kažejo zlasti v prevladovanju zasebnih in parcialnih ter podjetniških interesov. Kljub temu pa lahko rečemo, da so likovni delavci na področju arhitektonsko urbanističnega urejanja prostora in industrijskega oblikovanja oziroma vizualnih komunikacij mnogo bolj integrirani v združeno delo in večji del organizirani tudi v organizacijo združenega dela, kakor pa je to mogoče trditi za slikarje, kiparje in grafike."

Sodeč po tem članku je Ervin Fritz zelo dobro doumel in razumel namene in cilje dnevne politike v kulturi. Zdi se mi, da bi tudi pokojni tovariš Ždanov bil zadovoljen z vsebino in duhom tega članka. Navsezadnje ni bistvene razlike, ali politika in ideologija diktirata svojo linijo kulturi in umetnosti preko in v imenu stranke ali socialističnega realizma ali preko in v imenu tako imenovanega združenega dela, ki je v tem primeru samo fasada za politiko stranke. Končni cilj in rezultat sta ista: stisniti kulturno in umetniško ustvarjalnost v strankarsko-ideološke okvire in jo napraviti za pomočnika in deklo dnevne politike. Kvaliteta muzike, slikarstva in baleta naj bi na primer po tej logiki bila odvisna od števila političnih sestankov in od dnevno politične angažiranosti kulturnih in umetniških ustvarjalcev. Že pred dvajsetimi leti je Vidmar v polemiki z Ziherlom obračunal s tovrstnim stalinizmom na Slovenskem. Načelno in teoretično je tudi program ZKJ obračunal z njim. In vendar ga imamo sedaj še vedno in dovolj in preveč v praksi. Kot vidimo, ponovno dobiva svoj prostor (stalinizem) tudi v teoriji in filozofiji, če seveda s pomočjo širokogrudnosti to Šalijevo pisanje dvignemo na to raven.

H Kardeljevim Smerem razvoja

(konec meseca februarja)

Sedaj vsepovsod po organizacijah ZK resno študirajo Kardeljevo knjigo Smeri razvoja. Nepoučen bralec in poslušalec bi dobil vtis, da smo postali bogatejši za nova znanstvena odkritja in da bo poslej vse lažje, kot bi rekel Zoran Polič. Propaganda za študij te knjige spominja na religijo. S pobožno posvečenostjo in vneto zbranostjo naj bi si namreč sedaj vsi člani ZK in tudi drugi državljani s pomočjo te knjige razsvetlili svojega duha, razširili svoja obzorja in dobili novih navdihov za premagovanje delovnih in trdovratnih dnevnih težav in naporov. Ni mogoče tajiti, da je knjiga napisana z veliko resnostjo in zavzetostjo in da ima mednarodne marksistične znanstvene in revolucionarne ambicije. Vendar, kdor količkaj že pozna dosedanja dela avtorja, kdor pozna veljavno filozofijo naše zunanje politike, bo lahko takoj ugotovil, da v njej ni nobenih posebno novih odkritij in trditev, če seveda izvzamemo pluralizem samoupravnih interesov. No, tudi ta ideja o neposrednem in avtentičnem izražanju različnih interesov delovnih ljudi, združenega dela in raznih

skupnosti - kar je, oziroma naj bi bil pluralizem samoupravnih interesov - ni nova in tudi ne originalna. Zasledimo jo že pri klasikih marksizma, izvira iz prazgodovinskih skupnosti in od pariške komune. Vendar je res, da tako izčrpno in s takim poudarkom in zlasti v takem odnosu - večpartijski ali enopartijski sistem - v dosedanjih delih avtorja ta ideja ni bila obdelana. Sicer pa, kot rečeno, ni v tem tekstu nobenih novosti. Vse, kar je tu, je avtor že neštetokrat povedal, napisal in razložil. Spričo tega so po mojem mnenju Smeri bolj sistematično in obširno razložena obramba in argumentacija (v kolikor je točna) vseh njegovih dosedanjih, zlasti v zadnjih petih letih povedanih in napisanih filozofskih, teoretičnih in političnih stališč. Avtor kratkomalo v ničemer ne menja svojih dosedanjih stališč in politike, ampak jih samo brani oziroma utrjuje z novimi vidiki mednarodnega in notranjega značaja, med katere je šteti tudi pluralizem samoupravnih interesov.

Vprašamo se lahko, zakaj se je avtor odločil za tak tekst. Imel je tri vzroke. Prvič, spremembe v mednarodnem delavskem gibanju. Predvsem evrokomunizem, njegove težnje, razvoj in vpliv. Drugič, notranjo politično situacijo, točno rečeno: razkorak med teorijo in prakso, med načeli in stvarnostjo, ki postaja vse večji, poraja avtorju dvome, omahovanja, kritiko in nezadovoljstvo. In tretjič, avtorju je potisnila pero v roke tudi njegova osebna tragična usoda, ki je sicer res vredna vsega obžalovanja.

Rekli smo, da Smeri torej niso noviteta, niso torej napad, ampak obramba nečesa, kar je in ni, niso obramba vsega obstoječega kot stvarnosti, ampak obramba neke politike, stadija, strategije, ki je v obstoječem bolj prisotna kot fikcija in manj kot (že) resničnost in stvarnost. Smeri so torej obramba neke vizije in imajo zato tudi vse tiste slabosti, pomanjkljivosti in protislovnosti, ki jih imajo tudi vizije same. Ker so Smeri razlaga in obramba neke vizije, ki se mora šele podrediti, spremeniti ali izničiti v praksi, tudi ne morejo počivati ali izhajati iz stvarnosti, iz danes in tukaj, zato jim razne revolucije, deklaracije, načela, utopične želje, ideali in cilji zvenijo kot stvarnost, resničnost in praksa, ki so ali celo niso stvar bodočnosti. Ker je avtor ostal zvest svojim vizijam, se tudi ni mogel izogniti mnogim doktrinarnim trditvam, idealiziranim zaključkom, protislovnostim, enostranostim in žongliranju z raznimi frazami in neodrejenimi pojmi. Smeri so zato pisane učeno in mestoma nerazumljivo.

Oglejmo si sedaj najprej nekatere zunanjepolitične razloge in relacije, ki jih je zaslediti v tej knjigi. Ko smo po 20. kongresu VKPb, to se pravi pred dobrimi 20 leti, postali moralni, teoretični in politični zmagovalci nad kominformom, so se naši revoluciji odprle ne samo notranjepolitične (te pravzaprav tudi do tedaj niso bile zaprte), ampak tudi zunanjepolitične perspektive. Bilo je realno računati, da bomo postali kot izvenblokovska država zanimivi, ne samo v tretjem svetu, ampak tudi med proletariatom razvitih kapitalističnih držav. Bilo je realno računati in pričakovati, da bo naš obračun s stalinizmom tako vsestranski, da bo vsaj, kar se tiče Jugoslavije, popolnoma razbil vse rezerve in dvome, ki jih je posejal in utrdil širom sveta in še najbolj med demokratičnimi ljudskimi množicami zahodne Evrope. Bilo bi neiskreno trditi, da česa podobnega tudi mi nismo pričakovali. Vendar se kaj takega ni zgodilo. Zgodilo se je nekaj drugega. Zavozljali smo se v naših lastnih stalinsko dogmatskih usedlinah in mencamo sem in tja. Na zahodu pa so komunistične partije iz raznih razlogov začele drvariti po sovjetskem in lastnem stalinizmu in dogmatizmu in tako se je rodil evrokomunizem. Lahko rečemo, da je to nov pojav marksističnega "revizionizma" na svetu. Bolj temeljit in bolj vsestranski kot je bil naš 1948. leta. Tak je zato, ker je nastal v drugačnih svetovnih razmerah, kot so bile tiste v času našega spopada s

Stalinom. Tukaj je bilo v ospredju vprašanje odnosa med Moskvo in Beogradom; vprašanje podrejenosti ali enakopravnosti dveh socialističnih držav. Šele kasneje so se izbistrila tudi druga vprašanja socialistične graditve.

Sedaj so takoreč vprašanja enakopravnosti ali podrejenosti (vsaj načelno) že jasna. V ospredju so politični problemi marksizma, demokracija in jutrišnja podoba socializma v razvitih deželah. Evrokomunizem se je sprožil kot plaz, podira, ruši in melje vse, kar sta presegla čas in razmere. Ta plaz in nastajanje nove, sodobne marksistične znanosti, teorije, filozofije in prakse je šel mimo nas. Napaja se iz dveh izvorov. Prvič, iz analize obstoječih razmer na lastnih tleh, to se pravi v kapitalizmu. Drugič iz kritike obstoječega, realnega socializma, to se pravi socializma nerazvitih držav. Odnos med obema izvoroma je dialektičen. Pri nekaterih spoznanjih ima večjo vlogo prvi, pri nekaterih pa drugi izvor.

Pri tej kritiki vsega obstoječega socializma ni dosedaj Jugoslavije nihče direktno imenoval. Nihče je tudi ni direktno in poimensko izvzel. Če smo pametni, si lahko izračunamo, kaj pomenita ta molk in vljudnost. Smo torej tam, kjer smo. Na pol poti med socializmom preteklosti in socializmom prihodnosti.

Naenkrat smo dobili čudno situacijo. Ne samo, da nismo vzgled in privlačnost za socializem na zahodu, ampak nas njegov predhodnik evrokomunizem (zaenkrat) molče in posredno krtizira. Kratkomalo nas molče sprašuje: "Povejte nam, kako je pravzaprav pri vas z demokracijo?!" Kardelj je pameten človek in zato je razumel vprašanje in pohitel z odgovorom tudi zato, ker ve in čuti, da ima tako vpraševanje svoj idejni in politični vpliv in odmev tudi pri nas doma. To je enostavno rečeno voda na mlin naših liberalcev, ki smo jih v sedemdesetih letih komaj še zadnji hip pospravili.

Če imamo pred očmi omenjena dejstva, potem se ne smemo čuditi, da je avtor v svoji študiji dal toliko prostora večpartijskemu sistemu kot zanj nesprejemljivi obliki demokracije. Ne glede na to, ali je nekomu sprejemljiva ali ne, je očitno, da je pri analizi te epohe, to se pravi epohe buržoaznega parlamentarizma, avtor poudarjal samo tiste činitelje in odnose, ki so šli ali še gredo v prid kapitalistom in kapitalu, premalo pa tiste, ki so šli, gredo ali bodo šli v prid delu in delavcem. Z njegovim prikazom buržoazno parlamentarnega sistema bi bila sovjetska šola komaj še zadovoljna. V pomanjkanju boljše razlage bi sprejela tudi to. Hočem povedati, da je nekoliko marksistično starokopitna in komaj pri sebi skriva in iz sebe izriva vpliv stalinistično propagandnih klišejev. Objektivna zgodovinska analiza parlamentarizma v zahodni Evropi in kapitalizma sploh je predpogoj, da bi lahko razumeli odločilni pomen, ki ga ima demokracija za socializem v teh deželah. Imam vtis, da se avtor v to vprašanje še ni dovolj poglobil in se je zato zadovoljil tudi s takimi enostranskimi formulacijami, kot je na primer tale:

"Pravice, ki jih priznava meščanski parlamentarizem, pa so zgodovinski proizvod boja za vzpostavitev in ohranitev vladavine privatnolastniškega kapitala in so zato neprimerljivo ožje od tistih, ki jih ima naš delovni človek - samoupravljalec, zlasti pa od onih, ki mu jih bo lahko dal prihodnji razvoj socialističnega samoupravljanja."[2]

Normalno, da so pravice, ki jih priznava meščanski parlamentarizem, tudi zgodovinski

[2]Prav tam, str. 60.

proizvod boja vseh zatiranih in izkoriščanih za njihov večji kos kruha in večjo svobodo in s tem tudi proizvod njihovega boja za omejitev in odpravo vladavine privatno lastniškega kapitala. In do teh pravic, do teh rezultatov njihovega pravičnega boja ne more in ne smeta imeti socialistična revolucionarna teorija in praksa nihilističnega odnosa, če nočeta životariti v izolaciji in sektaštvu in če hočeta res dobiti podporo delovnih ljudi.

No, sicer pa pustimo buržoazno večstrankarski parlamentarni sistem ob strani. Verjetno tudi avtor misli tako. Ni bistveno, ali je bil in je nekoliko bolj ali manj demokratičen. Bistveno je, da evrokomunizem izhaja tudi iz njega; iz njegovih oblik, tradicij in izkušenj izpelje tudi odnos med demokracijo in socializmom, seveda z razširjeno vsebino. To pa Kardelja moti. Ko v Smereh stalno polemizira s parlamentarnim sistemom in ga odklanja, posredno polemizira tudi z evrokomunizmom. Njemu so pravzaprav namenjena mnoga opozorila o slabostih in nevarnostih večstrankarske demokracije. Zaradi tega je evrokomunizem tudi zreduciral najprej na zahodno Evropo oziroma na njene notranje razmere. Na ta način se brani pred njegovim vplivom. Kardelj pravi:

"Z drugimi besedami: jasno je, da je politika imenovana evrokomunizem specifičen proizvod sedanjih razmer v zahodni Evropi in da je ne morejo sprejeti vse dežele sveta kot univerzalno politiko".[3]

To ni popolnoma točno! Evrokomunizem je tudi proizvod realnega, že obstoječega socializma, oziroma njegovih nezadostnosti, pomanjkljivosti, zmot, uspehov in zablod. To zanikati bi bilo prav tako nesmiselno, kot če bi hotel nekdo trditi, da je naša politika po 1948. letu bila proizvod zgolj naših razmer, ko je vendar jasno, da je bila tudi proizvod, odmev in antiteza stalinske politike.

Poleg tega je evrokomunizem nesmiselno zreducirati samo na odnos do večstrankarskega sistema in parlamentarizma. Obžalovanja je vredno, da je avtor v svojem tekstu to napravil. Evrokomunizem je vendar že dosedaj odprl glavna vrata tako skrbno čuvane zakladnice marskističnih svetinj in začel njih zven in blesk ogledovati in tehtati s sodobnimi merili. Rezultati? Črtali so diktaturo proletariata; vzpostavljajo nov odnos med demokracijo in socializmom; odnos med silami dela, znanosti in kulture; govorijo o delavskem razredu in o srednjih slojih. Že dosedaj so šli izredno daleč in to je šele začetek! Kje je šele konec tega "revizionizma"? Berlinguer je celo izjavil, da socializem ne sme biti niti verska niti ideološka družba, biti bi moral laična družba! Kaj bi rekli naši ideologi s Kardeljem na čelu k tej viziji? Vsak dan pri nas namreč še poslušamo pridige, ki nam svetujejo in nas rote, da naj čimveč stvari, ki jih postavimo, postavimo z jasnimi idejnimi vidiki. Ne gre za to, da dobimo univerzalna navodila za socializem, ampak za to, da prisluhnemo iskanju in spoznamo sodobne, neobremenjene marksistične misli. Res, ne gre torej za to, da bi šablonsko kopirali izkušnje in tradicije parlamentarnega sistema. Vendar kaže neizogibno postaviti odnos med socializmom in demokracijo. Še drugače: če hočemo biti kritični do lastne prakse in teorije, potem se moramo vprašati, v kolikšni meri naš enopartijski sistem zadovoljivo in v praksi rešuje to vprašanje.

Namesto, da bi se spričo teh in podobnih iskanj, s katerimi se ukvarja evrokomunizem, kritično obrnil do naše prakse, je avtor Smeri zožil svoj vidik refleksij zgolj na

[3]Prav tam, str. 37.

institucionalizem in se spustil v neposredno primerjavo parlamentarnega sistema in naše prakse, v kateri je čez mero potenciral pluralizem samoupravnih interesov, ki je oziroma naj bi pozitivno rešil vsa vprašanja demokratične graditve socializma. Nisem prepričan, da je možno na tako površen in tendenciozen način odkloniti kot za nas nezanimivo in nekoristno vse tisto, kar se imenuje evrokomunizem. To je seveda možno storiti samo pod enim pogojem: da namreč ne želimo biti odprti do tega gibanja in iskanja, da ga sicer priznamo kot njihovo pravico, ne da bi to kakorkoli vplivalo na naše vedenje, zavest in prakso. K temu cilju, se mi zdi, da so naravnane Smeri tudi glede njenih mednarodnh vidikov. Čas bo pokazal, da to ni dovolj, pokazal bo, da je to kratkovidna in dogmatska politika.

Rekel sem že, da notranje-politični prikaz, ki je dan v tej študiji, mnogo premalo počiva in izhaja iz naše stvarnosti. Njegova podlaga so predvsem vizije, ki jih ima avtor o sedanjosti in prihodnosti oziroma tiste deklarativne in formalno-institucionalne norme, ki so sedaj pri nas veljavne. Kot resno slabost Smeri je zato šteti, da je avtor zanemaril tudi nekatera dejstva naše stvarnosti, in to predvsem:

a) Razkorak med teorijo in prakso med proklamiranimi normativnimi načeli in vsakdanjim življenjem. Avtor sicer govori o tem razkoraku v svoji študiji na več mestih. Toda govori tako, da lahko ostane zvest samemu sebi. O tem razkoraku govori kot o slabosti subjektivnih sil ali kot o nedograjenosti sistema. Torej norme in deklaracije v nobenem primeru niso krive, če še niso postale stvarnost. Krivci so ljudje, kadri, komunisti in predvsem tisti sovražniki socializma, ki se ne strinjajo z njimi in jih spodkopavajo. Poleg tega pa tudi dopušča, da je vzrok v tem, da instituiconalno še ni vse izrečeno, dogovorjeno in uzakonjeno. Tudi v tem primeru vzdržuje nerealne in pretirane upe v institucionalizem. Ako se od neke pravne ali organizacijske norme zahteva, pričakuje ali obljublja več, kot ona lahko da sama po sebi, ako stranka ali gibanje te zahteve in obljube vztrajno in glasno ponavlja, ako jih dvigne na raven "odrešilnih" dejanj, tedaj se hote in nehote znotraj nje odpirajo vrata neumnosti in nesmislom in nastane taka družbena klima, v kateri dobe velik prostor in poudarek psevdo-revolucionarna fraza, demagogija, fanatično razburjenje duhovno omejenih posameznikov z ene strani ter začudenje, malodušnost in posmeh ljudstva z druge strani. Ustava, zakon o združenem delu, razni kongresi s svojimi resolucijami in poplava resolucij in sklepov - vse to so dejstva, ki potrjujejo omenjeno zakonitost. Smeri glede tega, razen nekaj verbalnih obsodb verbalizma, ne prinašajo nič novega. Avtor torej na razkorak med načeli in prakso gleda voluntaristično. Ne dopušča možnosti, da bi bila načela napačna, ampak išče in vidi subjektivne vzroke v praksi.

b) Ko govori o materialni podlagi in interesih združenega dela, zanemarja trdovratne zakonitosti blagovne proizvodnje. Po njemu je mogoče vsa protislovja zakona vrednosti in blagovne proizvodnje, ki se kažejo, srečujejo in izravnavajo na tržišču, urediti, uskladiti in zravnati z nekim idiličnim delovanjem in sporazumevanjem v okviru združenega dela. Kot da ne vidi ali noče videti, kako se poedine ali združene delovne organizacije obnašajo kot tipični blagovni proizvajalci, to se pravi želijo in poizkušajo ne glede na današnje in bodoče interese celokupnega združenega dela in družbe, realizirati predvsem svoje parcialne interese. Dokaz temu je tudi intervencija države, ki drži pod svojo kontrolo 80% vseh cen, to se pravi največ časov administrativnega socializma. Avtor ne vidi ali ne želi videti očitnega protislovnega razvoja ekonomskih odnosov. Preveč je zaljubljen v normative svojega samoupravnega sporazumevanja, da bi lahko videl dejansko stanje stvari. Imamo

vse več in več formalnega sporazumevanja in formalne igre s tekočimi in dolgoročnimi interesi združenega dela in vse več in več državne intervencije pri vsebinskem stanju stvari, kot so na primer cene, zunanje trgovinska menjava in krediti. V neposredni obliki na tržišču se zakon vrednosti duši in kroti, zato pa se krepi njegov vpliv preko posrednih oblik, kot so državno administrativne intervencije in drugi "solidarnostni" posegi, kot: pokrivanje izgub, uravnilovka, rezervni skladi ipd. Zanimivo, da Kardelj, ko odgovarja skrajno levim in uravnilovskim težnjam in zahtevam v naši družbi (Smeri,str. 70) le tem dopoveduje, da so nerealne, ker je pač samoupravljanju še vedno podlaga blagovna proizvodnja in ne tržno ekonomski odnosi. Ko pa tolmači značaj sporazumevanja in pluralizem samoupravnih interesov in položaj združenega dela (str. 16 -25), ni čutiti prisotnosti teh objektivnih dejstev.

Tu izgleda, in to je sploh eden od elementov celokupne vizije, da smo še, ali da vsaj bomo z normativno in institucionalno aparaturo in z boljšim delom subjektivnih sil v najkrajšem času že odpravili ali vsaj zatrli na minimum zakon vrednosti in igro tržišča. Vse skupaj zveni in odmeva tako, da bomo danes, jutri že zapustili republiko pomanjkanja in vkorakali v carstvo blagostanja. Ob takih in podobnih naših deklaracijah, napisanih tudi v Smereh, se nehote spomnim na Sovjete, ki so že razglasili, da korakajo v komunizem. Pri nas še nismo resnično razvili visokoproduktivne blagovne proizvodnje in menjave, smo še daleč od dosledne delitve po delu, a že slišimo trditve, da se je začel prehod od delitve po delu k delitvi po potrebah (str. 19).

Kot da je avtor pozabil, da imata zakon vrednosti in blagovna proizvodnja svojo objektivno zakonitost, ki je ni mogoče odpraviti, in nešteto pojavnih oblik, ki se kažejo posredno ali neposredno. Njihova vsebina je trdovratna, oblika elastična. Tako lahko rečemo, da vse to, toliko razglašeno in opevano samoupravno sporazumevanje sem in tja, velikih in malih, bolj produktivnih in manj produktivnih, ki sedaj nasploh in v Smereh še posebej dobiva gloriolo kvalitetnih ekonomskih in političnih sprememb, je v ekonomskem pogledu naša in tukajšnja oblika delovanja zakona vrednosti in blagovne proizvodnje. Gotovo je v mnogih pogledih (ekonomsko in politično) boljša od pravil igre odprtega tržišča. Toda istočasno nosi seboj tudi mnoge težnje, poizkuse in dejstva, ki še bolj grobo in parazitsko branijo in realizirajo parcialne dnevne in monopolne interese posameznih delovnih organizacij, združenj in skupnosti, kot bi to dovoljevali bolj odprti tržni odnosi in pogoji. Videti zgolj deklarirane oblike združenega dela, jih idealizirati in si zatiskati oči pred njihovo raznotero in protislovno vsebino, ni v skladu z objektivno analizo obstoječega. To je politični voluntarizem, ki ni zaveznik stvarnega ekonomskega in političnega napredka.

c) Potreba po koncentraciji kapitala oziroma minulega dela. Naša družba je še vedno na tako nizki stopnji materialnega razvoja, da je nujno potrebna sorazmerno velika akumulacija kakor tudi njena koncentracija. To je naša objektivna zakonitost, ki jo še poudarja veliko naraščanje prebivalstva. Stanje stvari je v obratnem sorazmerju s potrebami. Možnosti so torej izredno majhne, potrebe zelo velike. Vsi vemo, da je naša akumulacija zaradi nizke produktivnosti in visoke osebne in splošne potrošnje nizka in razdrobljena, decentralizirana. Glavno koncentracijo zato še vedno opravlja država neposredno preko skladov ali posredno preko bank s svojo finančno politiko. Sicer že leta in leta poslušamo sklepe in priporočila, da bi združeno delo samo postalo odločilen činitelj tudi za razširjeno reprodukcijo. Toda to se ne uresničuje. Združeno delo postaja celo vse

bolj odvisno od zunanjih faktorjev zlasti, od bank - ker le te precejšen del denarja državljanov (hranilne vloge) prelivajo za financiranje razširjene reprodukcije, niso prevladujoča lastna sredstva združenega dela, ampak je dominanten kreditni odnos, ki se stalno vzpostavlja in obnavlja preko bank. Takega odnosa ni mogoče pretrgati z organizacijskimi ali institucionalnimi spremembami ali celo s političnimi hajkami, kot se to občasno poizkuša. Ni ga bilo mogoče spremeniti samo s spremembo materialnih dejstev - da se zviša investicije ali da bi se povečala akumulacija. Ker so materialna dejstva butasta in trmasta, ni mogoče storiti niti prvega niti drugega. Tako stanje pa hočeš nočeš povratno deluje ne samo na ekonomske, ampak tudi na politične odnose, to se pravi na celokupen splet in položaj združenega dela. Deluje seveda tako, da povečuje razkorak med načeli in prakso.

d) Pomen sodobne znanosti, tehnike in kulture za razvoj proizvodnih sil sploh in za materialni in duhovni položaj državljana in proizvajalca še posebej. Avtor je povečal pomen subjektivne zavesti, predvsem ideološke in politične zavesti, in organizacijske institucionalne aparature samoupravljanja pri napredku družbe, je pa seveda prezrl ali vsaj podcenil pomen činiteljev kot so znanost, znanje, tehnika in kultura. Do njih oziroma do izobražencev, njihovega pomena, ki so strokovna in neposredna personifikacija, ima, blago rečeno, sektaški odnos. Stalno opozarja na nevarnost, ki delovnemu človeku preti od izobražencev, tehnokratov in menadžerjev. Njihovega položaja, odnosa in vloge ne obravnava nikjer dialektično in dvosmerno. Razvoj in napredek lahko zelo pospešujejo seveda hkrati nosilci nedemokratičnih ali celo monopolnih stremljenj na področju družbenih odnosov. Kaj so, kdaj in kje, je odvisno od okoliščin, v katerih delajo in žive. Eno je gotovo: napredek znanosti in tehnike in njegovi nosilci, gledano zgodovinsko, niso v nasprotju z napredkom in svobodo delovnih ljudi. Lahko pride in tudi prihaja do nesporazumov ali protislovij med obema. Toda to so trenutni in tekoči nesporazumi in spopadi, pri katerih ni mogoče vnaprej predvideti resnice in napredka za tega ali onega. To pomeni, da življenje zahteva, da so vrata za medsebojni vpliv, odvisnost in pogojenost odprta. Nesmiselno je zato stalno govoriti z dvignjenim prstom o nevarnostih "tehnokratizma", kar v našem prostoru in razmerah dobi, hočeš nočeš, podrejujoči odnos do znanosti, znanja, tehnike in kulture. V tem tekstu ni težko odkriti nekaj tega priokusa. Seveda moram poudariti, da bi bilo in je prav tako nesmiselno in politično zgrešeno stalno s povišanim glasom govoriti o vsesplošni zaostalosti ali nerazgledanosti delavcev. To je, hočeš nočeš, potuha tistim težnjam znanosti in tehnike, ki žele, lahko tudi nehote, le te napraviti za silo in resnico, ki naj vlada in gospodari svetu. Gotovo se je že zdavnaj pokazala pri nas potreba in kaže se vsak dan bolj, da bi bolj preudarno in vsestransko ocenili odnos med samoupravljanjem in znanostjo, tehniko in kulturo. Ker tega ni, živimo v tem pogledu iz rok v usta, prebijamo se iz hajke v hajko, na škodo obeh, na škodo samoupravljanja in na škodo sil znanosti, tehnike in kulture. Ker imajo Smeri ambicijo odrediti in osvetliti našo pot v prihodnost, ni njihova odlika, da so na tak, lahko se reče enostranski in površen način šle mimo tega vprašanja.

Če se sedaj - ko sem opozoril na ekonomske vidike, ki jih Smeri niso - ali niso dovolj upoštevale in če bi to v mnogočem spremenilo njihov ton, pristop in zaključke - zaustavim ob centralnem vprašanju, kako se že realizira pluralizem samoupravnih interesov pri nas, potem bi rekel tole: zelo se strinjam z avtorjem, ko pravi:

"Seveda se naša družba ne more čez noč osvoboditi vseh ostankov starega sistema. Toda

to ni bistveno za oceno njene narave. Narave naše kakor tudi vsake druge družbe ne določajo ostanki starega v njej, ampak elementi novega, se pravi smeri in cilj gibanja družbe. Končni cilj razvoja naše samoupravne demokracije je uresničevanje takšne svobode človeka, ki mu bo omogočila, da se bo glede vseh svojih življenskih, delovnih in ustvarjalnih interesov totalno izrazil kot samoupravljalec v svobodni in demokratični skupnosti proizvajalcev. To pa pomeni, da je potreben stalen in dolgoročen boj za preseganje ostankov političnega in vsakršnega drugega monopola v sistemu oblasti in za krepitev samoupravnih in demokratičnih elementov v političnem sistemu. Boj za demokracijo v naši družbi pomeni potemtakem hkratno in stalno omejevanje in ukinjanje vseh oblik ekonomskega, političnega in drugačnega monopola, s tem pa tudi ostankov političnih sistemov, ki so izraz teh monopolov."[4]

To stališče podpiram v celoti. Torej v končnem cilju med nama ni razlike. Vprašujem pa se, ali ureditve ali rešitve, ki jih imajo Smeri, dejansko vodijo oziroma ali dovolj hitro vodijo k temu cilju. Moj odgovor je: ne! Razlogi?! Tu so! Kdor bi želel za naš prihodnji razvoj odrejati naše materialne in duhovne zmogljivosti, bi moral pri svoji analizi izhajati iz naše prakse in žive stvarnosti. Moral bi torej ugotavljati obstoječa dejstva in razmišljati v skladu z njihovo logiko. Torej!

Zgradili smo samoupravni sistem, ki je začel hoditi. Dal je že prve rezultate in hkrati pokazal tudi svoje slabosti. Premagali smo glavna razredna nasprotja in nevarnosti restavracije kapitalizma. To ne pomeni, da smo družba brez nasprotij, ampak pomeni, da se poglavitna družbena nasprotja kažejo znotraj socializma, kažejo se splošno in posamično, kažejo se (obstojajo) v materialnih odnosih med potrebami, željami in možnostmi in tudi v zavesti celote in posameznika. Kako bi lahko čimbolj doumeli stvarnost, protislovnost, dinamiko in dialektiko dneva in časa, v katerem živimo? Dialektiko razrednih odnosov je torej (čeprav še ne v celoti) zamenjala dialektika pojmov, mnenj in interesov znotaj sil socializma. V tej dialektiki, v tem boju nasprotij premaguje sile socializma, to se pravi delovno ljudstvo svojo materialno zaostalost in svojo včerajšnjo zavest, ki je bila in je še omejena in obremenjena z neznanjem, z utvarami, s slabim odnosom do dela in njegovo nizko produktivnostjo, z enostranskim pojmovanjem celote in posameznosti, ker preveč poudarja pravice in zapostavlja dolžnosti, z javašlukom, s slabimi delovnimi navadami, z željo in zahtevo, da bi živeli bolje, kot morejo,in delali manj, kot morajo. Vse to ni razredni frontalni sovražnik, ki ga je mogoče točno odrediti, kontrolirati in premagati v odprtem spopadu. Ne, vse to in še mnogo drugega je tu med nami kot zaseda, ki se skriva v nas samih, v celotni družbi in v vsakem posamezniku. To objektivno stanje naše "svete stvari" ni mogoče odstraniti s prisilo, tudi ne z "najstvom": naj bo! Treba je! Moramo, tovariši!

Misliti, da lahko "najstvo", čeprav ga razglašamo v imenu revolucije - Smeri so zelo obremenjene z njim - spreminja našo stvarnost in njene zakonitosti, je navadna metafizika. Le ta ostane to, ker je, čeprav jo razglaša v imenu materialistične metafizike, ni namreč nobene vsebinske razlike. Izkušnje revolucij nas na žalost uče, da so vse dosedanje velike revolucije na neki stopnji svojega razvoja zabredle v metafiziko. To se je zgodilo francoski meščanski revoluciji. Kaj je ostalo od njene znanosti? Formalnost! To je doletelo ruske sovjete in stalinsko ustavo! Kitajska kulturna revolucija je bila tudi velika utvara in

[4]Prav tam, str. 95.

metafizika Mao Ce Tunga in njegove "bande". Fidel Castro je res jurišal na nebo in zmagal. Bravo! Vendar posameznemu opazovalcu ni težko ugotoviti, da sedaj že precej dolgo plava med nebom in zemljo in ni videti trenutka in načina, ki ga bo prej ali slej neusmiljeno pritisnil k zemlji. Tudi nas sedaj pošteno daje! Plavamo nekje v zraku in hočemo z ideali in vizijami - to je naša oblika metafizike - premagati stvarnost. No, če bi pri vseh teh metafizičnih in idealističnih zablodah šlo zgolj za nerealna predvidevanja, za prehitevanje časa in razmer, če bi šlo samo za ideale humanistov, za zmote filozofov, za napake politikov - v boj z njimi! Motiti se, je človeško! Lahko bi bili torej velikodušni do metafizike, če bi prihajala sama, ob spremljavi bobnov in fanfar in oblečena v svilo, brokat in til! Glejte, težava je v tem, da ne prihaja nikoli sama. Preveč imenitna je, zato hodi s spremstvom. Njeni zvesti spremljevalki sta vedno: prisila, da, celo teror, in zmanjšana stopnja ekspanzije ali celo družbena stagnacija. Vedno in povsod je bilo tako! Že v srednjem veku! Potem v Franciji, v Sovjetski zvezi, na Kitajskem, na Kubi in tudi pri nas! To je objektivna zakonitost! Pritisk in teror (v taki ali drugačni obliki, nekrvav ali krvav) ter družbena stagnacija so spremljevalci vseh metafizičnih zablod. Sedaj nas pritiskajo, zaenkrat še vedno v zelo blagi obliki. Kaj še bo, kdo bi videl in vedel?!

Torej, revolucije zmagujejo nad zunanjim razrednim sovražnikom. Se začno zapletati, ko se je treba obrniti k sebi! Ali ni izhoda? Izhod je, toda samo eden! Notranja protislovja socializma lahko uspešno razvozlava samo delovna praksa milijonskih množic. Njihova praksa, spopadi, zmage in izgube, zmote in porazi! Nihče drug! Ali Smeri ne gredo točno v smer? Formalno, institucionalno - da! Vsebinsko - ne! Zakaj? Če bi šle tudi vsebinsko v to smer, bi se moral avtor vprašati, spraševati in odgovoriti: kakšna naj bo v prihodnje vloga avantgarde, da bi lahko bolj prišla do izraza dialektika boja mnenj in nasprotij znotraj socializma? Kakšni splošni pogoji bi najbolj ustrezali temu cilju? Kaj lahko najbolj logično in stvarno omogoči srečanje splošnih in posebnih interesov, ki so gotovo podlaga vsemu ostalemu, kar je, bo in naj bi bilo? Kako iskati med njima - stalno iskati - sintezo, ne kot večno in absolutno resnico, ampak kot relativno spoznanje danega in možnega, ki se prav tako stalno menja, kot se menja dano in možno?

Kardelj je sicer priznal, da sta tudi stihija in spontanost sestavni del socialističnih sil, ne da bi pri tem podrobno opredelil kaj je danes in tu razumeti pod temi pojmi. No, ne gre niti za stihijo niti za spontanost, pač pa gre za vsebino dialektike, ki lahko omogoči največjo ekspanzijo materialnega in duhovnega v smeri graditve socialistične družbe.

Ni težko ugotoviti, da Kardelj v Smereh ne razmišlja v tej smeri. On sicer hvali že dosedanje oblike in pravila igre pri srečanju različnih interesov in predlaga tudi nove, kot možnost za vse večjo in večjo demokratičnost našega socializma. Toda po njegovem tak razvoj nujno zahteva še večjo prisotnost in s tem razumljivo tudi še večjo kontrolo ZK pri vsem tem. Takole pravi:

"Z drugimi besedami, če bo zveza komunistov več delala in sodelovala v demokratičnem sprejemanju odločitev v okviru delegatskega sistema in v družbenopolitičnih in drugih organizacijah, potem bo v zvezi komunistov potrebno manj deklaracij in resolucij, veliko več pa konkretnih dogovorov o načinu njenega vpliva na reševanje določenih vprašanj v praksi. Na podlagi takšnih dogovorov morajo delati in se po njih ravnati komunisti v demokratični izmenjavi mnenj in izboru alternativ povsod, kjer sprejemajo samouporavne in druge družbene sklepe.

Zveza komunistov mora delovati v celotnem samoupravnem sistemu - od delavskih svetov temeljnih organizacij združenega delas do vseh drugih oblik, v katerih je organizirano in v katerih odloča samoupravno združeno delo, kakor tudi od skupščin občin, republik in pokrajin do skupščine SFRJ."[5]

In še več o tem na strani149, predzadnji in zadnji odstavek, ter na strani 150, prvi, drugi in tretji odstavek.

Še in še bi lahko naštevali in citirali. Refren je vedno isti: potrebne so vse obstoječe in še nove oblike samoupravljanja toda še bolj od tega je potrebno, da se v njih odvijajo prisotnost, vloga in vpliv subjektivnega faktorja, socialistične ali družbene zavesti, kar prevedeno na navaden politični jezik in prakso pomeni okrepiti prisotnost, vpliv in vlogo ZK v samoupravnem sistemu in dogajanju. Kardelj zelo močno govori o moči samoupravnega socializma, istočasno pa vsepovsod vidi in se boji sovražnika. Vidi ga celo med delegati, čeprav so tam v ogromni večini sami komunisti. Njegov strah je tako velik, da mu način izbire kandidatov pri volitvah ne kaže dovolj jamstva za revolucijo, socializem in zavest delegatov, nad katerimi ima ZK praktično zagotovljen popoln monopol in selekcijo. No, to ni dovolj! Njemu je potrebna še posebna prisotnost subjektivnega faktorja ali družbene zavesti, kot to z drugimi besedami pojmuje ZK, oziroma njene organe in politike. Ob takih stališčih in zahtevah, ob takih smereh razvoja, pa čeprav potem še tako glasno izražena avtentično in neposredno odločanje za večjo stopnjo demokracije ali proti enopartijskem sistemu, vse to so potem zgolj deklaracije ali glas vpijočega v puščavi.

Praktičen rezultat bo samo eden: v naših razmerah vse to ohranja in celo krepi ne samo ideološki, ampak tudi izvršni in operativni enopartijski sistem. Kardelj je v protislovju s samim seboj: vidi in čuti protislovja družbe in njen pluralizem interesov, zato je beseda samoupravni tu popolnoma odveč, lahko je lepotni, demagoški ali abotni lapsus lingue (predlaga pravo poplavo institucij in oblik za njihovo razpletanje, ki so že tako velika, da so neučinkovita, zamotana in draga), hkrati pa hoče vso dialektiko pluralizma teh interesov spraviti pod dežnik komitejev ZK in v ozke okvire njene, v mnogih pogledih nerealne in metafizične, politike. Enostavno rečeno, Kardelj z oblikami, institucijami in tribunami preveč odpira in z vsebino preveč zapira dialektiko razvoja socializma pri nas.

Ali še drugače: njegova stališča so po formah super demokratska in po vsebini avtokratska in dogmatska. Vse izgleda, da sam ni sposoben videti tega protislovja v sebi. Na svojo nesrečo je na Pirov način pospravil vse tiste (in tudi mene), ki so videli in opozarjali na to njegovo drugačnost in protislovnost. Tiste, ki so kritizirali njegovo institucionalno super demokracijo, je proglasil za liberalce (Dapčević - Nikezić - Kavčič - Crvenkovski). Oboje je poslal proč od politike in tako zagospodaril nad vsakršno resnico v vrhu ZK Jugoslavije. Kar je ostalo tam, ploska, prepisuje ali molči. Boj mnenj znotraj ZK slabi in njen monopol v družbi se krepi.

Namesto da bi razmišljal in predlagal rešitve, ki bi slabile enopartijski sistem in tudi vsaj izvršni in operativni monopol ZK, če je za slabitev ideološkega monopola še prezgodaj, čeprav je tudi to zelo vprašljivo, pa dejansko razmišlja in predlaga rešitve, ki bodo

[5]Prav tam, str. 187

enopartijski in ideološki, izvršni in operativni vpliv in monopol ZK samo še dvignile. Namesto da bi usmeril ZK h krepitvi in razvoju splošnih pogojev, klime, tolerance, zavesti in spoznanj za dialektično srečanje interesov in zavesti znotraj socializma, pa razmišlja, kako bi poiskal take rešitve in prakso, ki bi omogočili organom ZK, da v največji možni meri kontrolirajo in obvladajo dušo, ritem in vsebino pluralizma socialističnih interesov. Namesto da bi popolnoma in objektivno analiziral heterogeno in protislovno sliko tistega, kar je družbena zavest danes in tu, pa kaže nezaupanje in strah pred njo, podtika ji razne izme in jo hoče nadomestiti s svojo idealistično in voluntaristično politiko. Namesto da bi pokazal zavzetost in razumevanje za to, da konfrontacijo razrednih interesov in resnic življenja in stvarnosti osvobodimo bremena ideoloških, političnih in idealističnih pritiskov in predsodkov, pa še predlaga in razmišlja o rešitvah in praksi, ki bi omogočala organom ZK, da to konfrontacijo po "božji volji" in po svojem poudarku še bolj politizirajo in z njo manipulirajo.

V tej zvezi ne bo odveč opozoriti, da avtor trdi, da se v večstrankarskem sistemu buržoazne demokracije najprej vsi družbeni interesi politizirajo, da dobe politično formulo borbe za oblast, da bi še sebe potem reševali na tleh realizma. Ta trditev je gotovo točna (pod pogojem, da je ne absolutiziramo). Torej se tudi v večstrankarskem sistemu ne rešujejo vse stvari preko politične formule. No, to ni bistveno. Bistveno je, da se vprašamo: ali je možno kaj podobnega pri nas? V socializmu in enopartijskem sistemu? Praksa kaže, da je in da se vse to še vedno dogaja. Kaj vse smo že pri nas politizirali in ideologizirali po dolgem in počez! Od kmetijstva do kulture, od poezije do pretresov, od bontona do emisije, od graditve tovarn do zakonskega prepira med možem in ženo. Pomislimo še na to, kako in do kakšnih grozljivih razsežnosti sta najbolj človeške odnose, dogodke in stvari idealizirala in politizirala Stalin in kitajska kulturna revolucija. Izkušnje nas torej uče, da je v socializmu - to se pravi, na žalost, dosedaj v enopartijskem sistemu - zelo široko, skoraj neomejeno področje za ideologiziranje in politiziranje vsega in vseh. Ta nevarna praksa še vedno ni preteklost, ampak je še vedno sedanjost. Tudi glede bodočnosti ni brez upov. Smeri o teh izkušnjah ne govore ničesar. Delajo samo primerjavo s politizacijo v strankarskem pluralizmu in depolitizacijo (samo po sebi) v samoupravnem socialističnem sistemu.

Tako je v najboljšem slučaju vprašanje, kaj dvigniti na raven politične formule in kaj pustiti, da se neposredno in avtentično izraža, se vedno zelo odprto in stalno prisotno. To tem bolj, ker ni samo interes in potreba ZK, da neko stvar politizira bodisi zaradi objektivnih potreb bodisi zaradi voluntaristične presoje, ampak je tudi interes neposrednih "nepolitičnih" nosilcev in zagovornikov nekega interesa, da ga politizirajo z namenom, da mu na ta način dodajo dodatno težo in možnost, da se realizira. Razglašati ali misliti, da se bodo stvari zaradi načina volitev in volilne procedure in zaradi delegatskega sistema že same po sebi depolitizirale, je zabloda in idealizem. Namesto da bi Kardelj usmeril ZK tako, da bi z ustvarjanjem splošnih pogojev preprečevala poizkuse, da bi se splošni ali posebni interesi brez podlage in potrebe "umetno" politizirali, pa vidi v politizaciji, napravljeni preko ZK, oziroma s pomočjo "družbene zavesti", jamstvo za depolitizacijo delegatskega sistema.

V ozadju te logike, ki izgleda sama po sebi protislovna, sta prisotni skrb in logika, ki vse razjasni. Njemu je pri dialektiki družbenih gibanj danes in tu, čeprav priznava tudi obstoj in igro, rekel bi, parcialnih in preudarnih interesov socializma, še vedno centralno

vprašanje razmerja med socializmom in njegovimi sovražniki, med revolucijo in kontrarevolucijo. Le-tej bi lahko bila babica tudi nizka, stihijna, spontana ali parcialna zavest ali interes znotraj socializma. Da bi premagal in odstranil to nevarnost, ki je po njegovem mnenju prevladujoča, predlaga vsepovsod prisotno družbeno zavest, ki v tem primeru ni nič drugega kot politika organov ZK in zlasti njenih vodstev. To pa pomeni, da je vrgel avtor monopol ZK iz hiše skozi glavna vrata, da bi ga takoj pritihotapil nazaj pri stranskem vhodu. Da res tako pojmuje dialektiko socializma, dokazuje tudi neposredno in prostodušno, ko pravi:

"Zato sploh ni slučajno, da so se v naši družbi vsi razredni, družbeni in politični konflikti osredotočili pravzaprav v en sam temeljni konflikt, se pravi v vztrajno poskušanje protisocialističnih in protisamoupravnih sil, da ob intenzivni podpori iz tujine vsilijo naši družbi strankarski pluralizem ali pa enopartijski sistem. Pri tem nastopajo te sile v imenu svobode in demokracije. Tu vsekakor gre za svobodo, toda ne za svobodo za velikansko večino ljudstva, se pravi za delovne ljudi, ki so pridobili takšne samoupravne in demokratične pravice, o katerih delavcem v kapitalističnih deželah ni dovoljeno niti sanjati, ampak za svobodo za tisto manjšino v naši družbi, ki hoče prav to svobodo delovnih ljudi ukiniti in vsiliti vladavino političnega monopola manjšine, za katero so se zvrstile sile, ki prinašajo restavracijo kapitalistične lastnine ali tehnobiroktratski monopol na upravljanje družbe. Ob tem so pri obrambi tega monopola na isti liniji tako stalinistični dogmatiki, ki takšen monopol vsiljujejo v imenu ideologije o vodilni vlogi državnega aparata, kakor tudi tisti tehnobirokratski liberalci, ki takšen monopol vsiljujejo v imenu vodilne vloge inteligence v družbi. Zato se morajo prav v imenu obrambe resnične demokracije za ljudstvo, za delovne ljudi, za samoupravljalce socialistične sile naše družbe najodločnejše postaviti po robu tendencam, da se problem nadaljne demokratizacije naše družbe obravnava kot problem svobode za stranskarski pluralizem, ne pa kot problem svobode za pluralizem samoupravnih interesov."[6]

Po njemu so torej vsi dosedanji ne samo razredni, ampak tudi družbeni in politični konflikti imeli kontrarevolucionarno obeležje. Kaj pa odpor kmetov do kolektivizacije v petdesetih letih? Kaj pa trboveljski štrajk in tisoče drugih prekinitev dela? Pa druge politične napetosti, diskusije, izbruhi, ostavke, razočaranja, krivice, napake in zmote na vseh ravneh? Ali je to kontrarevolucija ali dialektika boja za socializem, naša stvarnost, iskanje, smrt starega in rojstvo novega? Kot da ni znotraj socializma ničesar, kar bi povzročalo družbene in politične konflikte. Kot da Kardelj ni zavrgel znane Stalinove teze, da se razredni boj z izgradnjo socializma zaostruje, s katero je hotel pojasniti vse čistke, uboje in svinjarije tridesetih let. Kot da Kardelj ponavlja refren Stalinovega napeva, sicer v precej spremenjeni obliki. Kot da je njemu vsak upor v socializmu enak kontrarevoluciji. Nekoč pred dvajsetimi leti, ko je analiziral madžarske dogodke, je mislil drugače in imel, bodimo odkriti, zaradi tega tudi vsakovrstne težave doma in na vzhodu.

Tedaj je imel prav. Ko sedaj v Smereh govori o čehoslovaški pomladi, nima prav, ko pravi:

"Značilno je, da se takšni empiristični protesti najpogosteje izražajo v zahtevah po nekakšnem križanju socialističnih družbenoekonomskih odnosov s parlamentarnim

[6]Prav tam, str. 85

političnim sistemom buržoazne države. Izhod iz te problematike, ki jih zaposluje, tako pravzaprav iščejo prav tam, kjer ga ni. Zato takšni protesti bolj ovirajo, kot spodbujajo demokratični razvoj socializma, ker odpirajo konflikt med revolucijo in kontrarevolucijo, namesto da bi odprli problem demokracije v socializmu. Najboljši primer za to je tako imenovana češkoslovaška kriza, v kateri je poplava empiristične liberalistične fraze preprečila iskanje vsakršnega dejansko demokratičnega in obenem socialističnega izhoda iz krize. Razumljivo , da se je potem pojavila na prizorišču tretja sila."[7]

Kot vidimo je po Kardeljevem mnenju liberalistična fraza preprečila iskanje izhoda iz krize. Milijoni komunistov in naprednih ljudi po vsem svetu pa so prepričani, da so demokratičen in socialističen izhod iz krize preprečili tanki Rdeče armade. To prepričanje je celo tako močno, da je končno nagnalo skoraj vse komunistične partije na zahodu, da so prenehale biti poslušno orodje sovjetske hegemonistične politike, kar so na žalost še vedno bile, ko je 1948. leta izgledalo, da bo Stalin poslal svoje tanke v Jugoslavijo, da likvidirajo Titovo bando in vrnejo Jugoslavijo med poslušne in pravoverne. Kardelju je torej v čehoslovaški pomladi osnovno zlo liberalistična fraza, zaradi katere naj bi postala sovjetska intervencija razumljiva. Zgodovini in mednarodnim revolucionarnim izkušnjam je bila liberalistična fraza v čehoslovaški pomladi zgolj obrobni produkt in spremljevalec resničnemu ljudskemu uporu, ki je imel en sam namen: graditi čehoslovaški socializem. Ne glede na vse revolucionarne zasluge v preteklosti moramo človeka, ki še tako piše o češkoslovaški pomladi, 1978. leta vprašati: Quo vadis, Krištof?

Centralno vprašanje za strategijo in taktiko avantgarde je: kaj je prevladujoče v dialektiki boja interesov in zavesti danes in tu? Razmerje med revolucijo in kontrarevolucijo ali razmerje med pluralizmom socialističnih interesov, spoznanj in zavesti? Če je in dokler je prevladujoče prvo, vse dotlej je potrebna povsod pričujoča zavest avantgarde in njen monopol; če je in ko je prevladujoče drugo - in to je pri nas že dolgo slučaj - je napočil čas, da začne avantgarda zoževati in odpravljati svoj monopol. V kakšni obliki in sistemu? To ni bistveno in je in bo zelo raznoliko! Gre za vsebino, v kateri mora biti čedalje manj diktata, kontrole, od boga dane vloge in monopola.

Tega vprašanja Kardelj v Smereh ni odprto postavil. Postavil ga je posredno. Je pa nanj odprto odgovoril. Odgovoril je napačno in zato ga bodo čas in smeri razvoja zavrgle in demantirale. Ni torej za naše smeri razvoja, za večjo ali manjšo stopnjo demokracije osnovno razmerje med revolucijo in kontrarevolucijo, čeprav ne trdim, da tega razmerja in možnosti ni več. Vendar bi se dala tej možnosti in vsiljenemu razmerju zapreti vrata z uporabo sile in zakonodaje, ne da bi to grožnjo stalno vpletali v demokratične in dinamične odnose vsakdanjega življenja. Sicer je tej nevarnosti kontrarevolucije največja prepreka resnično k socializmu stremeča splošna in posamična zavest, hotenje in prepričanje velike večine ljudi. Za naše smeri razvoja, za več ali manj demokracije, za hitrejši ali počasnejši razvoj vseh potencialov je potemtakem bistveno razmerje med monopolom ZK in dialektiko socialistične prakse. Torej razmerje med enopartijskim in brezpartijskim sistemom. Ali še drugače: razmerje med od spodaj navzgor preizkuša, sprejme ali zavrže vse, kar nastane v ozračju filozofije, teorije, subjektivizma in voluntarizma. To razmerje je po mojem trdnem prepričanju v Jugoslaviji sedaj že več let tako, da koristi monopolu ene partije in škodi bolj dinamični in bolj sproščeni dialektični igri vseh sil socializma. Je tako,

[7]Prav tam, str. 61

da krepi in čuva politični monopol, pravilne in nepravilne doktrine višjih vodstev ZK in utesnjuje in posiljuje dinamiko in selekcijo ustvarjalne prakse milijonov delovnih ljudi.To razmerje je tako, da akumulira in zaklepa družbene protislovnosti in napetosti, povzroča dvome in nezadovoljstva in lahko pripelje do eksplozije, ki bo res na svojem prizorišču lahko razjasnila marsikaj, kar je sicer že izgledalo vidljivo in jasno. Če rezimiram, bi rekel: obstoječi monopol ZK je prevelik. Krepi se, namesto da bi se slabil. Mnoge teoretične postavke ZK so zastarele, praksa pa ukazovalno deformirana. Hic Rhodus, hic salta! Atmosfera raste! Ravnotežje vzdržujejo argumenti avtoritete! Tako stanje degradira pluralizem interesov na nepomembni prakticizem, ki kvalitetno v ničemer ne menja nezadostno razvite demokracije znotraj socializma. Morebitna eksplozija, če se to ne reši z mirnim in postopnim razvojem v smeri "liberalizma", bo okrepila skrajnosti te dialektične celote. Okrepila bo torej težnje po vojaški diktaturi in tudi težnje po večstrankarskem sistemu. V obeh primerih bo to tudi voda na mlin zunanjih sil. Prvo je primerno za vzhod, drugo za zahod. Če pride do tega, se lahko zgodi, da bomo doživeli usodo Koreje ali Libanona in potem nam bo usoda kazala obraz smrti.

Na žalost Kardeljeve Smeri v to neustrezno razmerje med monopolom ZK in dinamiko prakse milijonov niso prinesle in ponudile nič novega, če odmislimo nekaj deklaracij in organizacijskih novosti, ki jih napovedujejo in jih je že itak preveč. Glede monopola Smeri ne obetajo nič novega razen potrebe, da se čuva, krepi in obnavlja, četudi v novih organizacijskih oblikah. Če ostane tako, kakor je, če smeri ostanejo smeri, potem se z avtorjem poleg stališča, ki sem ga citiral, strinjam še v nečem. Z njim delim njegov strah in negotovost glede naše prihodnosti. Če pa smeri ne bodo ostale smeri, če se bo razmerje med dogmo in dialektiko, med strahom (pred kontrarevolucijo) in pogumom (za socializem), med teorijo in prakso, med monopolom in življenjem prekrilo v korist slednjega, potem me ni strah bodočnosti. Še upam v zmago razuma in poguma!

Ob koncu zapisa mojih pripomb k Smerem se vsiljuje vprašanje: kje so korenine doktrini, ki jo ponujajo Smeri? Kateri so vzroki, ki onemogočajo avtorju, da bi videl in analiziral nekatera očitna dejstva, ki bi ga, če bi to storil, pripeljala k precej drugačnim zaključkom od onih, do katerih je prišel v Smereh?

Vzrokov je več. Nekateri so ideološko teoretični, nekateri preprosto človeški, osebni in nenazadnje je tudi dosedanja praksa in njena logika, ki jo Kardelj ne more in ne želi spremeniti, ampak nadaljevati.

Kot ideolog in marksist je obrnjen nazaj, v zgodovino, h klasikom marksizma. Vsi marksistični ideologi, teoretiki in filozofi in heretiki, ki so se rodili po Leninu, kot da za njega ne obstojajo. V Kardeljevih delih skoraj ni zaslediti nobenega citata ali posredne opombe, nanašajoče se na koga drugega, razen na Marxa, Engelsa, Lenina oziroma na Tita, kadar gre za praktično politiko pri nas. Osnovni pogled na svet, sprejemanje sveta in sodobnih dogodkov, vse to Kardelj doživlja v okviru klasikov marksizma, ki so mu bili in ostali glavni kriterij in kompas vse do danes. V nobenem primeru jih ne gleda kritično. Njihova odkritja niso zanj v ničemer preživela. Za njega se sedanji svet še ni tako spremenil, da bi mnoge trditve, predvidevanja klasikov marksizma bile ne samo presežene, ampak celo že absurd, kot na primer, da kapitalizem neizbežno poraja vse večjo revščino pri proletariatu in vse večje bogastvo pri kapitalistih. Že zdavnaj bi izbruhnile socialistične revolucije v zahodni Evropi, v Ameriki in na Japonskem, če bi ta obrazložena trditev, ki je

zelo važen, strateški vzvod razredne borbe, dobila potrdilo v praksi in zgodovini. Če bi se to zgodilo, bi danes socializem in kapitalizem v svetu izgledala precej drugače, kot izgledata. Kardelj pristopa h klasikom marksizma tako, da jih aplicira, prilagodi in transformira v današnje razmere, ne da bi jih tudi revidiral in zavrgel tam in takrat, kadar to zahtevajo zgodovinski razvoj, sedanja praksa in stanje v svetu. Njegov odnos do njih je kljub vsemu didaktičen, premalo dialektičen in ustvarjalen. Zdi se mi, da je tu izvor Kardeljeve ideološke in politične konservativnosti. V njem je preveč marksističnega vernika in premalo revolucionarnega nevernika, da bi lahko popeljal jugoslovansko revolucijo in njen socializem še za eno stopnjo (prva je bila spopad s Stalinom) navzgor.

Zelo lep primer marksističnega vernika je na primer njegov citat Marxa, ki se glasi:

"Komunisti niso nobena posebna stranka nasproti drugim delavskim strankam.
Nimajo nobenih interesov, ločenih od interesov vsega proletariata.
Ne postavljajo nobenih posebnih principov, po katerih bi hoteli modelirati proletarsko gibanje.
Komunisti se razlikujejo od drugih proletarskih strank le po tem, da po eni strani podčrtavajo skupne interese vsega proletariata, neodvisne od narodnosti, in jih uveljavljajo po drugi strani s tem, da v raznih razvojnih stopnjah, prek katerih gre boj med proletariatom in buržoazijo, vedno zastopajo interes celotnega gibanja.
Komunisti so torej praktično najodločnejši del delavskih strank v vseh deželah, del, ki žene vedno dalje, njihova teoretska prednost pred ostalo množico proletariata je vpogled v pogoje, tok in splošne rezultate proletarskega gibanja."[8]

Kardelj je verjetno čutil, da citirani stavki iz Manifesta zvenijo danes nekam čudno, zato je zapisal, da sta hotela Marx in Engels s temi besedami zavarovati komunistično gibanje pred deformacijami. Mogoče?! Še bolj verjetno je, da sta ga idealizirala! In četudi sta ga hotela samo zavarovati, moramo danes še in še ugotavljati, da ga nista zavarovala! Kako sicer objasniti na primer sovjetsko politiko, informbiro, spopad med Sovjeti in Kitajci, med Kampučijo in Vietnamom itd.! Revolucionarni marksist - nevernik bi ob tem citatu rekel, da ni v skladu z resnico in dejstvi. Na podlagi prakse in zgodovinskih izkušenj bi morali torej na novo odgovoriti na vprašanje: kdo so komunisti, kaj hočejo in kaj zmorejo!? Kardelj tega ni napravil, ampak se je zadovoljil z aplikativno pripombo, da sta Marx in Engels hotela zavarovati gibanje pred deformacijami. Tipični primer marksističnega vernika, ki predvsem ne razmišlja tako, da bi verske resnice, ki niso v skladu s prakso, zavrgel in nadomestil z novimi, ampak se trudi, da bi le našel kakšno razlago ali opravičilo, da bi resnice - zmote spravil v sklad s prakso. Po navedenem citatu iz Manifesta so komunisti vedno in povsod tisti del proletarskega gibanja, ki "žene vedno dalje", ki imajo "vpogled v pogoje, tok in splošne rezultate proletarskega gibanja". Kardelj verjame v to resnico in je zlasti vedno verjel, ko se je to nanašalo na jugoslovanske komuniste in na njega samega. Jaz v to resnico recimo ne verjamem popolnoma. Verjamem samo tam in takrat, ko je le ta že dobila potrdilo v praksi. Dopuščam namreč možnost, teoretično in praktično, da tudi drugi deli proletarskega gibanja, da celo lahko deli inteligence ali vojske v nekem določenem času, prostoru, deželi ali državi, ženejo gibanje ali revolucionarno misel dalje in da lahko v nekem trenutku bolje kot komunisti razumejo revolucionarni tok in splošne pogoje. Tudi mi, jugoslovanski komunisti, nismo in ne

[8]Karl Marx, Friedrich Engels, Manifest Komunistične stranke, ČZP Komunist, Ljubljana, 1973, str. 44.

moremo biti izven nevarnosti, da bi recimo v nekem trenutku ali obdobju delovna praksa miljonov hitreje gnala stvari naprej od nas samih. Imenovane trditve Manifesta imajo v sebi nevarne klice monopola nad napredkom in revolucijo. Zgodovina je že dokazala in potrdila to nevarnost. Verjamem, da bi Marx in Engels danes precej drugače napisala svoj Manifest, kot sta ga takrat. Kardelj ga citira in prepisuje, ker res iskreno verjame v nujnost nekega monopola ZK, in v njem in le v njem vidi jamstvo najhitrejše poti napredka. Vse - tudi v revoluciji in z njeno zmago pridobljena posebna vloga in monopol komunistov - se lahko sprevrže v svoje nasprotje; od vzpodbujevalca družbenega napredka se lahko spreminja v njegove zaviralce. To se sedaj pri nas dogaja! Ker Kardelj ni sposoben, da bi napravil pogumno "revizijo" marksističnih resnic, ki so postale tabu, tudi ne more doumeti dialektike današnjih protislovij in tako hočeš nočeš brani nekaj, kar je preživelo.

Med osebne značilnosti vzrokov njegove doktrine spada njegov politični položaj glede teoretičnih in strateških vprašanj naše revolucije in sistema. Tu se Kardelj suvereno giblje že dolgo vrsto let. Dovoljeno in možno je sicer dajati mnoge pripombe k njegovim razlagam, zasnovam in sistemskim rešitvam, pod pogojem da niso v načelnih nasprotjih temu, za kar se on zavzema. Antiteza njegovi tezi je tako že a priori degradirana na organizacijsko ali praktično področje, ne da bi sploh lahko ogradila ideološke, strateške temelje njegovih vizij. Kadar se je to zgodilo ali poizkušalo zgoditi, je Kardelj vedno take antiteze ali dvome najprej etiketiral ali s kontrarevolucionarno desnico ali levico in jih potem tudi brez potrebnega truda najprej politično in potem tudi teoretično likvidiral. No, moramo priznati, da se je srečeval z mnogimi antitezami, ki so predstavljale pravo izmišljeno levico ali desnico, ne da bi se na tem mestu spuščal v njihovo vsebino, vzrok in namen. Hočem reči, da Kardelj ni bil vedno v zmoti, ko jih je zavrgel. Ker ni bilo dovolj tolerance in smisla za antitezo, se je dogodilo dvoje:

a) ni bilo mogoče videti in slišati njihovega pravega smisla in namena in jih ločiti na zrnje in plevel;

b) Kardeljev monopol se je tako lotil v vseh teh vprašanj, da je vsak, ki mu je oponiral, izpostavljal svojo politično eksistenco nepredvidenim dogodkom in političnim manipulacijam. Vse to je povzročilo strah, zlasti na področju družbenih ved, v njegovi zavesti pa utrdilo prepričanje, da je vsaka globalna (in ne samo globalna, ampak tudi posamezna organizacijska antiteza) delo kontrarevolucije. Tako gledanje mu je zaprlo pot in zameglilo pogled, da bi videl stvarnost, da bi videl prakso, njene prve potrebe in odnose. Ne želi je, ker je ne more videti. On jo hoče spremeneti, bolje rečeno preskočiti, tudi s pomočjo partijskega in svojega monopola in zato ga tudi tako ljubosumno in bojevito čuva!

Logika dosedanje prakse nadaljuje monopol in povsod pričujočo ZK. Njen monopol izhaja in je pogojen z obstoječimi razmerji znotraj ZK same. Drugače rečeno: zmanjšati monopol ZK v družbi pomeni spremeniti tudi obstoječe odnose v ZK. To je za mnoge najbolj občutljivo vprašanje. ZK še vedno ni prekoračila okvira boljševiške partije in v njej prevladujejo demokratični centralizem, v katerem je mnogo monopola in malo volje, stroga disciplina, monolitnost, dekretirana oziroma statična enotnost; v njej so mnogi tabuji, absolutne avtoritete, direktive, rituali. Formalno je to še vedno puška revolucije, čeprav je dejansko v partiji že mnogo mentalitete in interesov, ki so značilni za člane stranke, ki je na oblasti in ki deli položaje, napredovanja, odlikovanja, priznanja in izreka grajo, kazni in prokletstva! V tej stranki je tok, ki gre od vrha navzdol, močan, vedno znova in znova se obnavlja. Res, na dnu se vedno dokaj porazgubi v pesku, vsakdanjosti, mlačnosti verbalizma in rutinerstva. Toda kljub temu nekaj le ostane. Ostane dovolj, da se

še vedno izogibamo večjim eksplozijam, da vsaj formalno dejanje sledi besedam in da se vzdržuje kontinuiteta, ki se obnavlja v obliki novih curkov z vrha navzdol in vdanostih resolucij in ritualov od spodaj navzgor. Perpetum mobile! Dokler ga ne bodo družbena protislovja zaustavila in raznesla. Kardelj marsikaj vidi in ve o teh odnosih in ne bi rekel, da v njegovem tonu, ko govori o njih, ni nič kritičnega. Vendar ne stori in ne predlaga ničesar. Za bodočnost je pustil odprto možnost. Takole pravi:

"Seveda struktura subjektivnega faktorja, način njegovega organiziranja, institucionalna oblika njegovega delovanja v družbi kot tudi njegov položaj in vloga v sistemu državne oblasti, vključno z vodilno vlogo zveze komunistov, ni nekaj večnega in nespremenljivega. Toda struktura organiziranih subjektivnih sil, kakršna obstaja v našem sistemu, ustreza naši družbi iz več razlogov. Predstavlja izhodišče, začetni pogoj za graditev takšnega sistema samoupravne demokracije, v katerem ideologija in splošna politika ne bosta orožje za doseganje monopola politične oblasti, ki je značilen za večpartijski in enopartijski sistem, temveč bosta imeli enak položaj in vlogo v družbi, kakršno imata danes znanost in kultura. Ideologija in politika bosta vse bolj vplivali na zavest samoupravljalcev, ki bodo na podlagi svojih avtentičnih interesov dejansko upravljali družbo v okviru ustreznega demokratičnega sistema. Ideologija in politika ne bosta več spreminjali človeka v abstraktnega političnega državljana in ga delili na politične stranke zato, da bi mu iz rok iztrgale pravico, da samoupravno upravlja sebe in družbo. Šele v takih pogojih bo svoboda občana postala istovetna svobodi človeka."[9]

Če so to naše perspektive, jih je možno podpisati z obema rokama! Toda slabo je to, da hoče avtor premalo od vsega tega, realizirati že danes in takoj.

Smeri so potemtakem, kljub bogastvu misli in lepoti vizij, ostale protislovne: v nekaterih odnosih družbene stvarnosti zaostajajo za časom in njegovimi potrebami, da bi ga v drugih prehitevale. Zato ne bo ostalo mnogo od tistega, kar nam ponujajo kot napotilo za dejanje in merilo za danost. Zdrobile in izgubile se bodo v mlinu časa in prakse.

... marec

Včeraj so bile volitve. Na našem volišču smo dobili tri zaprte liste, na katerih je bilo skoraj 100 oseb. Sedanji način volitev delegatov je tak, da so volitve izgubile svoj smisel in so se spremenile v svoje nasprotje. Razen profesionalcev in organizatorjev volitev nima nihče več pregleda ne nad kandidati ne nad postopkom. Značaj in pomen osebnosti kandidata in njegove osebne odgovornosti in povezanosti z volivci, ko je izvoljen, je enak ničli. Primerjava, ocena, izbira in selekcija niso možne. Vse se je izgubilo in stopilo v ozračje javne anonimnosti in v poplavi imen stotisočev. Volitve in izbiro ima dejansko v rokah socialistična zveza in preko njih Partija. Polje manipulacij za politični vrh je tako skoraj neomejeno. Občan ima samo možnost, da je v načelu za ali proti. Vplivati ali spremeniti ne more ničesar. S takim spoznanjem ljudje tudi doživljajo te volitve, ker za njih ni druge izbire kot sedanji družbeni red, to se pravi socializem, so tudi pri volitvah zanj in zato glasujejo tako, kot je predlagano. Na dnu se dogaja velika kadrovska sprememba skoraj brez kontinuitete in preudarka. Na vrhu je obratno. Tu vodilna garnitura premišljeno drži vse položaje in vzvode oblasti. Nobenih presenečenj ali slučajnega odkrivanja. Preveč živo so še v spominu začetki sedemdesetih let, ko je grozila resna

[9]Smeri razvoja..., str. 101.

selekcija - zamenjava in demokratizacija kadrovske politike skupaj s Kardeljem in njegovemi vazali. Sedaj so, tako se jim zdi, taki časi in nevarnosti premagane in odstranjene, vsaj še za naslednjih deset let. Tako je zagotovljeno, da bodo nenadomestljivi in nezmotljivi dočakali svoje slovo od oblasti po naravni poti; torej samo smrt more in mora tu kaj spremeniti. Pretentali bi tudi njo, če bi bilo to le mogoče.

Da, oblast je najbolj opojna strast in droga človeka. Ona kvari ljudi, je strup za poštenost in ljudski značaj. Že Michelangelo je dejal: "Nisem državnik, sem pošten človek in človek zdravega razuma," in povedal resnico. Resnično, stalne višave oblasti, zlasti take višave, v katere ni mogoče in ni dovoljeno pošiljati puščic javne kritike, ampak se sme o njih govoriti samo s slavospevi, zameglijo človeku pogled, reformirajo njegov značaj in mu narede oblast za edini smisel in strast njegovega življenja in osebnosti. Tak je notranji zakon in zapoved tega stanja. To je kazen in kletka, rekel bi maščevanje usode za nenasitnega oblastnika.

19. marec

Če bi se kdo vprašal ob sedanjem hrušču in trušču dnevne politike, ob mnogoštevilnih resolucijah, ob referatih in ideološkem programu, ob združenem delu in še ob vsem ostalem, kar tu kriči, brenka in cinglja, kaj je končni smisel vsega tega in kaj in kje je končni cilj, se mu mora vsiliti odgovor: končni in idealni cilj je popolna in rekel bi totalna politizacija človeka, njegove biti, uma in zavesti. To je cilj, oziroma naj bi bil idealni cilj, kateremu se približujemo. Sredstvo in način, da bi ta cilj dosegli, je samoupravni sistem. Taka je torej velika karta in resnica režima in sedanje politike. To naj bi bila pot v zlato svobodo in odrešitev človeka vseh tegob in zla. Ali je res tako? Razmišljam in dvomim. Dvomim in razmišljam.

Predvsem se ne bo nikoli kaj takega zgodilo. Človeka, njegov um in njegovo bit ni mogoče - kakšna sreča za usodo človeštva! - zreducirati samo na enega ali dva pokazatelja njegove eksistence. Če bi uspelo - in že mnogi so poskušali zreducirati človeka recimo samo na en vid njegove biti, recimo na vero ali politiko - potem bi to bil konec človeškega napredka, njegove svobode in predvsem njegovega ustvarjalnega pohoda od živali k človeku. V sistemu, v katerem bi bil človek izključno politično bitje, oblast, slast, strast in zraven vsega človeškega njegova zavest samo samoupravljalsko - ideološka zavest in vsi ostali impulzi njegove biti zgolj temu podrejeni, s tega vidika čitljivi in naravnani v takem sistemu bi bil človek bolj odtujen od sebe samega, kot je bil kdaj koli doslej. V tem slučaju bi verska dogma popolnoma zasužnjila človeka. Popolna nadvlada oblastno - ideološko - politične zavesti nad človekom bi mu v končni konsekvenci pozročila iste posledice kot nadvlada srednjeveškega religioznega fanatizma nad tedanjim življenjem. V obeh primerih bi človek postal žrtev svoje lastne zavesti, ene usmerjene v onostranstvo in zveličanje do smrti in druge v tuzemsko oblast in politiko. V obeh primerih bi bilo življenje mimo tega zgolj greh in ne radost; ne bi bilo sreča, zakon in zapoved človeške biti in njenih potreb, ampak zabloda, slabost in pohujšanje.

Zoževati življenje in človekovo zavest zgolj na politične formule, gesla in smisel, pomeni zavreči zavest in potreb individualnosti. To je poizkus kolektivizacije ne samo lastnine, ampak tudi človeške biti in njegovega že pridobljenega materialnega duhovnega življenja. Ti cilji in poizkusi so v nasprotju z doseženo stopnjo civilizacije, kulture, etike in morale. Poenostavljeni samoupravljalski aktivizem, ki izhaja iz mnenja, da je človekova

najvišja sreča in potreba politika in oblast, ni razumel človeške zavesti in potreb in ne razume razmer in odnosov sedanjega časa. Najprej idealizira človekovo zavest na nivo popolnega bitja, da bi jo v naslednjem trenutku razvrednotil samo na političen smisel njegovega življenja in da bi nazadnje s čarobnim geslom samoupravljanja obšel neprijetne ali stalno prisotne zakone dialektike njenega boja med starim in novim, med včeraj, danes in jutri. Za njega in njegovo logiko ni protislovij, jih ni ne v družbi in ne v človeku. Zato poenostavlja zamotane probleme boja za napredek, briše razliko med dobrim in zlim, med človeškim in živalskim v človeku, med znanjem in neznanjem, med pametjo in neumnostjo, med delom in nedelom. Če je socializem druga beseda za človečnost, svobodo in napredek, potem pomeni, da bi morale ideje in zavest socializma čedalje globlje prodirati v človeka, tenko poslušati simfonijo njegovega duha, protislovnosti, raznoterosti in zamotanosti njegovih impulzov, ritmu, tlaka in dinamike njegove osebnosti, širiti njegovo obzorje, razvijati in stimulirati bogastvo njegove osebnosti. Na podlagi prakse in novih spoznanj bi morali odkrivati in zavračati ostanke živalskega, včerajšnjega in nečloveškega v njem. Graditi nova spoznanja za vrednosti materialnega, moralnega in duhovnega značaja. In še in še bi lahko naštevali, če bi sledili logiki v to smer in izhajali iz tega vodnjaka človeške duše in njegove tako raznovrstne fiziognomije. Vendar nič ali skoraj nič, no, zagotovo mnogo premalo od vsega tega. To polje je ostalo neobdelano. Skoraj nikogar ni, ki bi tu oral, sejal in žel. Tu gospodari stihija, tradicija, navada in zdrav smisel za človeške vrednosti,razvit med našimi ljudmi z doseženo civilizacijo, delom in kulturo. Očitno je, da družbena avantgarda in zlasti njen vodeči del noče, ne more in ne zna razmišljati in delovati v to smer. Njega to ne zanima. Idejno je preveč mrtvouden, da bi lahko postavil in gradil našo družbo takih res človeško širokih in v daljavo stremečih horizontih.

Zato nam, namesto tega in takega profila socializma ponujajo, prodajajo in propagirajo nekaj "čarovniško" samoupravnih gesel in receptov; recepti, napravljeni predvsem v Kardeljevi in Bakarićevi ideološki kuhinji, so v bistvu marksistično - samoupravne dogme, ki zožujejo obzorja socializma in svobode. Še več. Pripeljala bi, če bi se uresničila in zmagala, v totalno politizacijo in napravila oblast in vladanje kot začetek in konec človeškega smisla, sreče in dejanja. To bi bila zmaga novega stalinizma, če bi postala stvarnost. Bila bi naša slovenska in jugoslovanska dogmatska tema marksizma in srednjeveška ječa ustvarjalnega in nadpovprečnega duha ob koncu dvajsetega stoletja. Ta politična koncepcija ne vodi k temu, da bi presegli in premagali odtujenost politike od človeka, ampak bi bila začetek konca različnih, dosedaj neizmerljivih in neustavljivh impulzov človeškega duha, iskanja biti in delovanja. V tej smeri nam torej ni iskati višje stopnje svobode. Tu nas čaka samo višja stopnja stagnacije in nova oblika (samoupravne) nesvobode, revščine in povprečnosti.

10. april

Končan je hrupno reklamirani 8. kongres ZKJ. Pomemben bo ostal v zgodovini po tem, da se ni dotaknil ali analiziral nobenega stvarnega in perečega problema sedanjosti, preteklosti in bodočnosti. Referat je lep primer lakiranja resničnosti in spretnega izogibanja obstoječih protislovij in dejanskih problemov družbe. In vendar niso tako naivni, da ne bi čutili, vsaj posredno, utripa življenja in njegove logike. Torej so se vsemu temu izognili namenoma in premišljeno. Tem slabše za stvarnost in prakso, če ni taka, kot bi morala biti glede na politično doktrino in filozofijo!? Nojeva taktika? Upanje, da bo čas poboljšal in uskladil prakso s teorijo? Ne priznati nobenega uspeha in za vse težave pripisati krivdo nasprotnikom. To so verjetno vzroki za takšno obnašanje. Poleg tega sta tu tudi vera

in prepričanje, da je rešitev za vse v vztrajnem ponavljanju znanih gesel in že religioznih trditev o samoupravljanju, o združenem delu, o svobodni menjavi dela in še vsem tistem, kar iz tega izhaja. Za njih je očitno, da je odgovor na vse, kar je in ni, samo : ideologizacija!!! Njih ne zanimajo konkretni odnosi, zavest, razpoloženje, materialno gibanje, tendence in protislovja teh gibanj. Niso več sposobni kritično preverjati svojega dela, načrtov, gesel in stvarnosti. Ne sprašujejo se po vzrokih in ne žele videti in doumeti posledic. Zdravilo za vse je zanje ideologizacija, njene sheme in klišeji, samoupravljanje in idealizirana in abstraktna zavest še bolj abstraktnega delavca, ki je ni, in je v sedanjih pogojih tudi ne more biti. Kongres je torej naročil in sklenil: nadaljevati sedanjo politiko in "naravnost"! Nadaljevati torej paternalistično - pedagoško, birokratsko in voluntaristično prakso socializma, pokrito in prikrito s frazami o združenem delu in njegovi vseobči veljavi in z ustreznimi statutarnimi in pravnimi normami samoupravljanja. Zgodovina se ponavlja. Ni prvič in ne poslednjič, da se totalna ideologizacija na vrhu izmišljenih vzorov in odnosov uporablja kot kritje in odgovor za dejanska protislovja in probleme nekega časa in družbe. V tem primeru, naše družbe in sedanjega časa. Sovjeti oziroma Stalin je že nekolikokrat razglasil, da korakajo v komunizem. To je storil vedno tedaj, ko je njihova resničnost začela dobivati višjo temperaturo protislovij in napetosti. Hotel je premagati, preskočiti to stvarnost z ideologijo o korakanju v komunizem. Sedaj tudi pri nas naraščajo napetosti in protislovja. To se dogaja tako v materialnih sorazmerjih kakor tudi v družbeni zavesti.

Dve zahtevi čedalje bolj silita v ospredje: produktivnost dela in večja in bolj stvarna demokratizacija političnih odnosov in družbenega življenja. Ker sedanja teoretična in praktična "naravnanost" politike in režima ne želi, ne zna in noče napraviti ustreznega prostora ne prvi ne drugi zahtevi, pač ne ponuja, vsiljuje, pridiga in propagira splošne ideje o združenem delu in samoupravljanju, hoteč in misleč z njim rešiti in premagati vse težave in protislovja (objektivna in subjektivna) danega obdobja, pri praktični in teoretični graditvi socializma. Seveda, taka politika in ideologizacija nimata nobenih možnosti, da bi se obdržali še nekaj časa kot uradno dominantna in prevladujoča sila in oblast. Kako dolgo še? Kdo bi vedel. Družbeni napredek hodi neenakomerno in ovinkasto sem in tja, naprej in nazaj..., navzdol in navzgor. Zato je tako težko napovedati in uganiti, kod bo hodil in kdaj bo prišel do nove postaje, spoznanja in zmage svojega popotovanja.

Djilas, socializem in demokracija

24. april

Marinko me je uvrstil med (glej Delo, 22.4.) najbolj vnete pristaše Djilasa v Sloveniji.[10] V določenem smislu je nekaj resnice v tej trditvi. Naj to pojasnim. Djilasov slučaj 1954 leta ima več značilnosti. Gotovo je bil način s katerim je nastopal neustrezen za tedanje razmere. Tudi mnogi njegovi predlogi in ideje so bili enostranski, površni, pretirani in kot taki nesprejemljivi. Gotovo je podcenjeval nevarnost in moč reakcije in kontrarevolucionarnih sil, ki bi se tedaj še zagotovo organizirale v pomembno silo, če bi jim dali možnost in prostost. Djilas je torej precenjeval moč socialistične zavesti in se ni zavedal globine in ostrine objektivnih družbenih protislovij tedanjega časa. Verjetno so tedaj pri njem imeli vpliv (bil je pač zelo eruptiven in k skrajnostim nagnjen značaj, bil je bolj umetnik in boem kot politik in strateg) tudi osebni razlogi, odnosi in sredina, v kateri je živel in delal. Vseh teh elementov njegovega nastopa in slučaja nisem podpiral. Še več, bil

[10]DELO, 22.4.1978.

sem njegov nasprotnik. V tem pogledu se torej Marinko moti. Toda Djilasov slučaj ima še drugo razsežnost in vidik, ki ga Marinko in še mnogi drugi niso mogli in hoteli videti ne tedaj ne sedaj.

Vsaka socialistična revolucija in praktična graditev socializma, torej nove družbe, se je srečala in se srečuje s trikotnikom: revolucija - socializem - demokracija! Nobena, ponavljam nobena, vključno jugoslovanska, dosedaj še ni rešila tega vprašanja. Kakorkoli bo zgodovina ocenila Djilasa, ne glede na to ali bo bolj ali manj prizanesljiva ali ozkosrčna do njega, eno mu bo morala priznati: on je bil prvi, ki je v jugoslovanskem vodstvu partije že v petdesetih letih doumel in spoznal, da sta socializem in demokracija organska celota, ki je hotel temu spoznanju dati tudi primerne teoretične in praktične rešitve pri politiki in organizaciji partije in vsega političnega življenja. Bil je v tedanjem času nekakšen "infant terrible" demokracije v socializmu. In v tem smislu sem bil jaz res njegov vnet pristaš. V tem smislu se torej Marinko ne moti oziroma se ne bi motil, če bi to mislil in trdil.

Res je, Djilas se je lotil tega vprašanja - socializem in demokracija - taktično zgrešeno, vratolomno, bolj literarno kot politično, bolj pubertetno kot možato. Napravil je demokraciji več škode kot koristi, vsaj kratkoročno. Toda kljub temu, lotil se ga je, začutil ga je, in to tam, kjer je njegov izvor: v partiji. Marsikaj se je od Djilasovih časov pri nas spremenilo. Gotovo se je stopnja demokratizacije zlasti s samoupravljanjem in z novimi, z zadnjo ustavo postavljenimi mednacionalnimi odnosi izredno povečala. Toda dokončnega preloma z leninsko-stalinskim monolitizmom in demokratičnim centralizmom v partiji še nismo napravili. Čas starega monolitizma v ZKJ še vedno traja, bi rekel Santiago Carillo. In prav njega je Djilas tedaj napadel. Njega je hotel razstreliti. Kot vemo, je žal stari monolitizem razstrelil njega, Djilasa! Vse dotlej, dokler bo v naši avantgardi takšno stanje, bodo ostale demokratične pravice, pridobitve in rešitve polovične. Vse dotlej, dokler bosta v njej prevladovala, gospodovala in strašila monolitizem in tako imenovani demokratični centralizem, v katerem je mnogo centralizma in malo demokracije, bosta tudi samoupravljanje in delegatski sistem ostala na stopnji mladoletnika, ki mu starši režejo kruh, kupujejo hlače, dajejo žepnino in zato se mora tudi primerno obnašati, sicer bo hrup in kazen!

Četrt stoletja mineva od slučaja Djilas. Mnogokrat smo se v tem času srečevali, posredno ali neposredno, z vprašanjem demokracije v partiji, ki jo je tako pogumno in nepremišljeno načel Djilas. Hodili smo okrog tega problema kot maček okrog vrele kaše. Že je izgledalo, da bo takoimenovani liberalizem v začetku sedemdesetih let odprl vrata za postopne spremembe. Nič! Propadlo je. Marsikaj je storila Titova revolucionarna generacija. Da, celo svojemu bogu Stalinu se je uprla in ga detronizirala. Toda tega, da bi se uprla samemu sebi, da bi premagala samo sebe in postopoma zavrgla svojo dogmo in prakso monolitizma in demokratičnega centralizma, ne oh, zato je manjkalo razuma in poguma. Škoda, prekleto, šele z njo in po njej bo legel v grob. Odnesla ga bo s seboj v večna lovišča, to se pravi v minljivost.

Bliža se njena in njegova smrt. Nov strah hodi po Evropi. Imenuje se liberalizem. Pravijo mu tudi evrokomunizem. Naj živi liberalizem!

Uradno poročilo pravi, da so slovenski miličniki odvzeli Slovencem v mesecu marcu 1444 vozniških dovoljenj. Med njimi je bilo 1140 pijanih za volanom. To je nov slovenski rekord, na katerega smo upravičeno lahko ponosni z upanjem, da to še ni zadnji dosežek tozadevne naše zmogljivosti. V 1976. letu je bilo namreč mesečno povprečno odvzetih 1120 dovoljenj, lani 1026, tako da smo lahko mirni, kajti letos bomo zagotovo izdatno presegli številke iz prejšnjih let. Verjetnostni račun torej pokaže, da ulovimo 15 do 20 tisoč cestnih junakov letno. Če upoštevamo, da je tistih, ki so za volanom pijani ali kako drugače zdravijo na cesti svoje komplekse, toda imajo srečo, da jih ne ulove, vsaj še enkrat toliko ali celo več, potem se približamo številu 50 000. Torej najmanj 50 000 modernih in motoriziranih cestnih razbojnikov križari vsak dan ali zagotovo pa ob nedeljah in praznikih po naših cestah. Vsak četrti osebni avtomobil bi tako lahko poleg registrske tablice izobesil še gusarsko zastavo: belo mrtvaško glavo na črni svili kot dokaz junaštva ali ljudem v svarilo ali človečnosti v posmeh ali izziv zgodovini ali kot manifestacijo in simbol voznikove surovosti, neumnosti in primitivnosti. V teh časih se Slovenec lahko odreče in živi brez boga, brez vere, brez politike in ideologije, brez stranke, prijateljev, resnega dela, brez ljubezni, brez knjige in kulture. Ali brez alkohola in gostilne ne more, noče in ne zna živeti. Občasna pijanost je njemu bolj potrebna kot družina ali oblast ali samoupravljanje. V njej se potrjuje, hvali, rogovili, se smeje, veseli, joče; z njo in v njej je zadosten samemu sebi, osvobodi se kompleksov, pozabi na svoje bolečine, razočaranja, zmote, poraze, neuspehe. V tem stanju je pravi virtuoz v posnemanju živalskega sveta. Lahko se šopiri kot petelin ali je povaljan kot pujs ali nasilen kot bik ali blebeta kot papiga ali vrešči kot šoja, je lahko ošaben kot pav ali ponižen kot pes, ljubezniv kot ovčka ali popadljiv kot volk. Ko je vinjen, dobiva njegova pamet kruh in krila in poleti v širna prostranstva uspehov, samozavesti, pomembnosti in vsevednosti. Osvaja kozmos, ureja državo, spreminja zgodovino, vlada, uraduje, bruha, lula, po potrebi pretepa ženo, razbije avto, povozi kolesarja, otroka ali starko, ozmerja soseda, dvori mladinkam, vpije, skače in še na tisoče drugih načinov izpričuje svojo živalsko bit in dokazuje, da še ni pozabil ali izzživel svojih jamskih in opičjih prednikov.

Rečeno je bilo nekoč, da je alkohol mnogim Slovencem zdravilo ali vsaj tolažba za revščino, hlapčevanje in brezizhodnost. Če bi bilo to resnično, bi sedaj morali zapirati oštarije. Nasprotno. Njih število stalno narašča. Očitno sta mnogim Slovencem alkohol in pijanost eliksir, življenjska potreba kot kruh ali zrak. Zakaj? Zato, ker živimo še vedno ne samo mi v predsobi resnične človeške civilizacije, v kateri so razum, srčna kultura in človečnost hlapci in dekle neumnosti, neznanja in barbarstva.

3. maj

Včeraj sem gledal zelo hvaljeni film Dvajseto stoletja Bernarda Bertoluccija. To je una minestra italiana, ki idejam socializma bolj škoduje kot koristi.

10. maj

Čeprav je vsaka direktna in javna kritika sedanje politike zatrta oziroma nemogoča, se vendar, zlasti v sedanjem času, tu in tam prebije v tisk fotografija njenih posledic. Beograjska Politika, ki je kljub svoji po letu 1972 naravnani vsebini še vedno najbolj pestra in "liberalna" je na primer objavila dva razgovora - fotografiji, sociološko in ekonomsko, ki vsaka zase, razmišljajočemu človeku marsikaj povesta. Tu so najprej izvlečki iz članka Uzlet i pad sociologije, ki je bil objavljen 6. maja 1978 in v katerem govori dr. Ivan

Kuvačič, profesor filozofske fakultete v Zagrebu.[11]

Čeprav se profesor zadrži zgolj pri ugotavljanju dejstev, čeprav govori samo o posledicah in molči o vzrokih, je vendar dovolj jasen. Tudi naslov Uzlet i pad sociologije, ki ga je temu razgovoru dal novinar, je dovolj zgovoren in ne dopušča nobenega dvoma o stanju sociologije pri nas nekdaj in sedaj: uzlet i pad! To je vse! Kje so vzroki? Vzroki so v ideološki, programski in metodološki naravnanosti sociologije, ki mora po letu 1972 služiti samo potrebam in interesom dnevne politike oziroma njeni neobirokratski, institucionalni, normativni in dogmatski vsebini!!!

Poglejmo sedaj še razgovor z dr. Aleksandrom Bajtom, objavljenem 7. maja 1978 v beograjski Politiki.[12]

Bajt je previden. Ne želi in noče dregniti v osir. Izogiba se pravih vzrokov za tako stanje. Spričo res nizke stopnje akumulacije (10% od čistega dohodka v Jugoslaviji) obširno govori o gibanju osebnih dohodkov in se "naivno" čudi, zakaj skupnost ne intervenira bolj učinkovito.

Da bi bila 10% stopnja povprečne akumulacije še bolj jasna, je treba vedeti še dvoje:

a) vse do dosedanjega obdobja neobirokratizma in socialne demagogije ni bila stopnja akumulacije v Jugoslaviji nikoli tako nizka. Vedno se je gibala med 20 in 25 % čistega dohodka. V obdobju forsirane industrializacije je bila celo preko 30 %.

b) tretjina tozdov dela sedaj ali z izgubo ali nima nobene akumulacije. Ker bo prej ali slej treba zaustaviti naraščajoči zunanjetrgovinski primanjkljaj in ker ni realno upati, da bi to dosegli s povečano produktivnostjo dela, bo to potemtakem treba plačati z našim sedanjim dohodkom. To pa pomeni, da se bo število tistih, ki delajo z izgubo ali brez akumulacije,še povečalo. Skratka, sedanja stopnja akumulacije se bo še znižala. To je objektivna nujnost sedanje politike. Ali je možna sprememba v korist akumulacije? Seveda, možna je, ampak samo na škodo osebnih dohodkov, to se pravi tekočega standarda zaposlenih. Bajt ponuja to rešitev. Toda s seboj nosi dve veliki nevarnosti. Prvič, to bi bil poseg države v osebne dohodke. In koliko svobode sploh še ostane, če bi se to zgodilo združenemu delu? Cene

---

[11] Dr. Kuvačić v razgovoru ugotavlja, da imamo v povojnem času opraviti z več različnimi obdobji, ki so zelo zanimivi. Ugotavlja, da so bile dogmatske sile že koncem petdesetih let v zatonu, da smo se naslednjih deset, petnajst let srečevali z zelo zanimivimi pobudami, ki so jih spremljali tudi precejšnji dosežki, med drugim tudi v naši marksistični misli in sociologiji. Nekatere mednarodne ocene so Jugoslavijo v začetku sedemdesetih let uvrščale daleč pred vzhodnoevropske dežele, danes pa, pravi dr.Kuvačić, je to obdobje, na žalost, daleč za nami. Zadnje pomembno in uspelo znanstveno posvetovanje je bilo leta 1972 v Portorožu z naslovom Družbeni konflikti in socialistični razvoj Jugoslavije, sicer pa se v zadnjem času srečujemo z izrazitim devalviranjem socioloških znanosti v Jugoslaviji. Politika, 6.5.1978, Beograd.

[12] Dr. Aleksander Bajt, rojen 1921, diplomirani pravnik in doktor ekonomskih znanosti, izpopolnjeval se je na univerzah in inštitutih v tujini, na njegovo pobudo je bil leta 1963 ustanovljen Ekonomski inštitut Pravne fakultete v Ljubljani, ki ga vodi še danes, je član SAZU, dr.Aleksander Bajt je v pogovoru najbolj poudaril vprašanje neprestanega naraščanja cen in njihove administrativne kontrole, neustavljivega povečevanja stroškov, kar je po njegovem problem št.1, neustrezne delitve dohodka, ki gre v glavnem v škodo akumulacije in v prid osebnih dohodkov in splošne in skupne porabe, uravnilovke... ,Politika, 7.5.1978, Beograd.

določa država, devizni režim in kurz tudi država. Minimalno amortizacijo, ki se ji približuje tudi dejanska - država! Če bi sedaj skupnost intervenirala še pri osebnih dohodkih, to se pravi na področju, kjer je združeno delo res še dokaj samostojno, bi se krog etatizma sklenil. Združenemu delu in vsem ostalim filozofskim, teoretičnim in idejno propagandnim rekvizitom, s katerimi sedaj režim tako zgovorno dokazuje "pravilnost in zveličavnost" svoje politike in naravnanosti bi bil zadan resen teoretičen, političen in praktičen udarec! Če bi se to zgodilo, bi torej začeli žagati veje, na kateri visi propaganda. Drugič, to bi imelo takojšnje materialne posledice. Z odločnejšo zahtevo in intervencijo - politično administrativno, s ciljem, da naj se osebni dohodki povečajo samo v odnosu na porast produktivnosti dela, bi takorekoč segli v delavčev žep? To bi bil težak udarec demagogiji, s katero si je režim uspel pridobiti mnogo podpore. Delavci ne vedo, da je njihov danes že anticipiran , ne vedo, da bo zato, ker je danes več, jutri manj. No, njih sicer še vedno bolj zanima (razumljivo) danes kot jutri. Poseg v delavčev žep bi bil torej nepopularen. Porazne ekonomske posledice sedanje politike bi postale jasne in otipljive danes in takoj. To bi povzročilo nezadovoljstvo, odpor, stavke in socialne konflikte velikih razsežnosti. Začeli bi iskati krivca in kdo ve kam bi to pripeljalo.

Najbolj pametni ljudje v sednjem vrhu to vedo, razumejo in se tega boje bolj kot hudič križa. Zato bodo storili vse, da do tega ne pride. Še bodo manevrirali, blefirali in odlagali resno srečanje iz oči v oči z našo ekonomiko, njenimi boleznimi in potrebami.

Še jim bo to uspelo. Še nekaj let! Še je nekaj prostora in možnosti! Potem pa seveda pride neizbežni rendez-vous z resnico in pravico.

15. maj

Kot človek sem se uprl Hitlerju, Stalinu in Titu. Hitlerju zato, ker je bil zver. Stalinu zato, ker si je hotel podrediti našo revolucijo in mojo domovino. Titu zato, ker v nekem trenutku in stanju našega časa in stvarnosti ni več razumel njenih potreb in ni videl prave prihodnosti. Hitlerja sem sovražil. Stalina ljubil in sovražil. Tita sem vedno spoštoval in ga imel rad.

17. maj

Aldo Moro je mrtev. Padel je kot žrtev svoje politike, ki je z desne strani odpirala vrata zgodovinskemu kompromisu. Ni bilo prvič in ne zadnjič, da plača nekdo s svojo krvjo in življenjem svoje bolj človeško, bolj demokratično in v bodočnost usmerjeno prepričanje in delovanje. S svojo mučeniško smrtjo je moralno in politično porazil svoje nasprotnike in morilce in okrepil ideje, za katere se je zavzemal.

19. maj

Nocoj sem s posebnim aparatom odkril prisluškovalne naprave v svojem vikendu. Montirali so jih v hiši in na vrtu okrog hiše. Zaradi odkritja nisem bil presenečen. Bil sem prepričan, da so montirane. Sedaj imam tudi dokaze. Pustil sem jih nepoškodovane. Živeti mirno, pošteno in dostojanstveno življenje, to je najboljši in edini možen in uspešen odgovor na te politično obveščevalne svinjarije.

Pijavke in paraziti

23. maj

Nekateri kadri, ki so sedaj zelo vneti zagovorniki in razlagalci dnevne politike, so bili

nekoč zelo vneti pristaši moje ali naše politike. Kako je to mogoče? So izdajalci? Smo bili slepi, da jih nismo videli in potisnili že prej? Mogoče. Bilo bi brez pomena, ker bi se pojavili drugi. Sem osebno odgovoren za nekdanjo in sedanjo kariero nekaterih? Ne izmikam se tej in taki odgovornosti. Vedno sem bolj iskal, čutil, odkrival in spoznaval dobre in sončne strani ljudi, kadrov in sodelavcev kot pa njihove slabosti, račune in hinavščino. Ta področja in pragozdovi so mi bili vedno tuji in neraziskani v človeških značajih. Nisem jih videl vedno v vseh odtenkih in izbruhih podlosti, dvoličnosti in mizerije. Še več, nisem jih želel in hotel videti. Bežal sem pred njimi, ker so žalila in vznemirjala mojo človečnost, optimizem in dostojanstvo. Nikoli, nikoli nisem želel brskati po gnojišču človeških značajev. Je to napaka? Zmota? Pomanjkljivost politike? Že mogoče. Vendar je bil ta odpor do hijensko - inkvizitorske psihologije in politične kombinatorike močnejši od mene. Razum je opozarjal. Opozarjali so tudi drugi dogodki in ljudski glas... Toda nič bistvenega se ne bi spremenilo, če bi vrgli iz našega voza nekoliko špekulantov, podrepnikov in judežev. Te bevskajoče hijene so namreč zakonit pojav v družbenem gibanju in spreminjanju. Vedno so bile in bodo prisotne. Poznali so jih že stari Rimljani. Bile so pri zadnji Kristusovi večerji. Imele so svojo pojedino ob francoski revoluciji. Bevskale so v Oktobru. Bilo jih je mnogo med našo revolucijo in obdržale so se vse do današnjega dne. Kadar bo prišla k nam nova preizkušnja, kadar bo treba na novo urediti in tehtati, kar je in ni, bodo hijene in podgane hitro, spretno in prebrisano začele zapuščati potapljajočo se barko, o, daj mi usoda dovolj moči in odločnosti, da ne bi bil preveč prizanesljiv z njimi. Mnogo je tistih, ki menjajo svoje prepričanje, nazore in navdušenja, kot je prilika in ukaz. Njim so vse te narodne in ideološke svetinje zgolj blago, ki ga ponujajo in prodajajo na trgu, tako kot kmetje zelje ali krompir. Toliko jih je, da nobeno gibanje, stranka ali oblast ne more brez njih. Noben voditelj ni imun pred njimi. Po zakonu vztrajnosti in logiki interesov silijo vedno k oblasti ali režimu, pod luč torej, kjer potem živahno frfotajo, frazarijo in se rede. Kot pijavke in paraziti. Da, težava je v tem, da jih je mnogo, da so vztrajni in da imajo zelo debelo kožo. Z besedo jih ne odženeš od sebe. Potreben je bič ali flirt, da se jih znebiš.

30. maj

Imel sem dolg razgovor s N. K.[13] Prijetno me je presenetil, čeprav živi zelo izolirano in ga nisem videl že več let. Zanimivo, kako je prišel do istovetnih ali podobnih zaključkov, kot so moji. Sprehodila sva se po sedanjosti, bližnji in daljni preteklosti in tipala sva tudi v bodočnost. Glede nje sva si bila edina, da ni izbire: ali se morajo mnoge stvari, od ideologije do prakse, temeljito spremeniti ali pa bomo zaostali, nedemokratični in nezanimivi za ostali svet životarili in govoričili v tem našem balkanskem prostoru. Sedanje ravnotežje med včeraj, danes in jutri je nastalo in se nadaljuje bolj po zaslugi avtoritete in pritiska kot pa na podlagi objektivnih zakonitosti in potreb. Je torej začasno in se bo prej ali slej, verjetno kmalu po odhodu Tita, porušilo. Kam se bo tedaj nagnila naša pot? Ali naprej v bolj demokratičen, bolj človeški in bolj ustvarjalni socializem? Ali nazaj v neposredno in grobo diktaturo stalinizma? Grozljiva dilema. Pošastno vprašanje. Nisva mu vedela odgovora. O, vi "liberalci", ki to vidite in se pogovarjate, niste (še) pustili upanja zunaj.

3. junij

Tednik Teleks je začel svobodno katedro o tem, kaj je malomeščanščina. Oglasil se je

[13]Niko Kavčič.

tudi dr. Ivan Sedej[14] in potegnil na likovnem področju črto ločnico med vrednim in nevrednim, med kičem in umetnostjo, med kulturo in nekulturo. Meni, nevednemu se je vse dosedaj dozdevalo, da ta črta ločnica ni vedno preveč vidna, preprosta ali podobna cestni zebri ali aut črti na nogometnem igrišču. Mislil sem namreč, da je ta črta ločnica precej zamotana spremljevalka človeškega okusa, zavesti, spoznanja in napredovanja. Pokazalo se je, da to ni tako. Dr. Sedej je odkril nov kriterij in vrednost za spoznavanje dobrega in slabega na tem področju. Izkazalo se je namreč, da je vse, kar je dr. Sedeju všeč, tudi resnično umetniško, kvalitetno in nemalomeščansko; in vse, kar našemu Sedeju ni všeč, je prav zares kič, polomija in malomeščansko. Blagor jim, ki so tako revnega duha in bogate samozavesti, da lahko javno govore take traparije! Vedno znova me preseneča duhovna omejenost, sholastična učenost in inkvizitorska vnema nekaterih slovenskih intelektualcev, ki jih vidim, srečam ali čutim tu in tam med politiki, ekonomisti, pravniki, pedagogi, kritiki. Da, to so trdovratni ostanki protireformacije.

"Naj" družba

15. junij

Pojavile so se nove fraze. Sedaj smo že najbolj trdna družba na svetu (Dolanc). Že prej smo bili najbolj odprta družba, najbolj humana družba, najbolj demokratična družba, najbolj dinamična družba. Sami svetovni superlativi. Škoda, da ni nihče še rekel, da smo tudi najbolj bogata družba. Da smo najbolj pametna družba - tega od mandarinov nihče ne reče zaradi lažne skromnosti - čeprav so mnogi trdno prepričani, da je tako. Glede trdnosti smo še daleč od tega, da bi premagali nacionalna nasprotja in spreten okupator ali konrarevolucija bi lahko ponovno organiziral med nami bratomorna klanja. Še vedno sta naša družba in socializem preprežena od zunaj in od znotraj, z desne in z leve. Nikomur ni treba biti genij, da to vidi ali čuti. Spričo tega je čista neumnost govoriti o tem, da smo najbolj trdna družba na svetu. Podobno je z našo odprtostjo in demokratičnostjo. V bistvu imamo še vedno vladavino ene stranke, v kateri je zlasti zadnja leta močno poudarjen demokratični centralizem, kar pomeni zelo okrepljeno vlogo strankinega vrha. Odprti smo za turiste in kredite. Sicer pa smo skoraj hermetično zaprti za vse ideje (domače in tuje), ki ne bi bile v skladu z doktrino samoupravljanja kot specifično obliko diktature proletariata oziroma diktatura ZK v imenu proletariata pri nas. Vse, kar ne sprejema ne samo splošne usmerjenosti in duha, ampak tudi vseh posameznih postavk, odkritij, trditev in resnic naših modrijanov in teoretikov, kot sta Kardelj in Bakarić, ni dovoljeno in je prepovedano. No, dovoljeno je recimo ne verjeti v boga, ni pa dovoljeno ne verjeti v Tita, Kardelja ali Bakarića. Res smo čudno in imenitno odprti in še bolj čudno in še bolj dogmatsko zaprti.

Čudno, kako so posamezni narodi permanentno obremenjeni z nekaterimi megalomanijami in predsodki. Ta ali oni hoče biti svetovna sila in policaj. Zopet drugi prisega na svojo kulturo ali demokracijo ali dinastijo. Tretji je ponosen in zaljubljen v svojo zgodovino ali armijo ali mornarico. Ta živi zagledan v svojo staro slavo, osvajanja in zmage. Oni si ne more pozabiti porazov, ne more se znebiti občutka odvisnosti ali podrejenosti. Človeštvo si je in si še v obdobju formiranja nacij - in temu obdobju še ni videti konca - ustvarilo svoje nacionalne idole, svetinje, mite, utvare, samoprevare, predsodke in kar je še druge prtljage na tem velikem kamionu nacionalne zgodovine. Mi, v Jugoslaviji, na primer vozimo s seboj to samozaupljivo in hvalisavo epsko - romantično prtljago še iz Kosovega polja. V devetnajstem stoletju smo jo sicer nekoliko obnovili in

[14]Dr. Ivan Sedej(slovenski umetnostni zgodovinar in etnolog), Telex, 2.6.78

preuredili, da bi po prvi svetovni vojni v SHS z dinastijo Karadžorđevićev in z vidovdansko ustavo dobila svojo novo obleko in prevleko. Kontinuiteta je ostala. Epska barva in zven tudi. Predvsem je ostala ista metoda, da se namreč iz bistva našega okolja, žitja in bitja vzame nekaj naših pomembnih, junaških in prelomnih dejanj in letnic, da bi se potem iz njih zgradil oltar kot podoba in zrcalna slika nas samih, naše popolnosti in pomembnosti in okrog katerega bi potem plesali kolo, prepevali junaške pesmi, slavili preteklost in zanemarjali sedanjost. Oltar je uradno v središču pozornosti, kitimo ga z ideološkimi svetinjami, zbiramo se okrog njega in si pripovedujemo resnične in že tudi romantične zgodbe, delimo odlikovanja, prirejamo slavja, parade, govore, veselice. Sčasoma zaradi tega postane naše božanstvo religija, temeljna vrednota in najbolj pravovernim tudi edini smisel življenja. S tako metodo so izoblikovali in ustvarili Kosovo in kraljeviča Marka SHS in kralja Osvoboditelja in Zedinitelja ter troimeni narod. Bojim se, da z isto ali podobno metodo in romantično zanesenostjo sedaj oblikujemo junaško pesništvo o narodnoosvobodilni borbi, o Titu, o našem sedanjem trenutku in o našem socializmu.

Tako bežimo iz sedanjosti v preteklost, iz resničnosti v utvare, zidamo gradove v oblakih in pripovedujemo pravljice o nas samih, pripovedujemo jih drugim in sebi. Čeprav vsi vedo, da so to pravljice, to vemo mi in to vedo tudi drugi, jih vendar vztrajno ponavljamo. Zakaj? To je zakon vztrajnosti oziroma zahteva okolja, razmer, navad, tradicije. Te pravljice so namreč dovolj lepa, široka in gosta koprena, da se z njimi vsaj delno pokrije in skrije pravo stanje, barva in utrip naše resničnosti, našega žitja in bitja. Pod njo in za njo so manj vidni močni ostanki takih navad, značilnosti in "tradicij", kot so: neznanje, polpismenost ali nepismenost, surovost, javašluk, manifestluk, nedemokratičnost, slab odnos do dela, brezobzirnost, parazitizem, skratka, kljub napredku še vedno dokaj velika, gospodarska in kulturna zaostalost. Če bi torej hoteli vse to hitreje presegati in nadomeščati z vsestranskim napredkom, tako pri ljudeh kot pri stvareh, bi morali reflektorje naše poraznosti in kritike usmeriti k njej (k zaostalosti); morali bi si vsak dan znova natakati čistega vina v kozarec in imeti kot merilo prave vrednosti doseženega cilj, normo in pogled, ki bi bil usmerjen naprej, ne pa nazaj, kot je pri nas navada. Novo socialistično družbo res ni mogoče graditi z neprestano glorifikacijo njenega prvega dejanja, to se pravi s preveč poudarjenimi slavospevi tistemu, kar je, ampak predvsem z resničnim spoznanjem in prikazovanjem obstoječega stanja pri nas in tudi v razvitem in bolj kulturnem svetu, da bi tako lahko videli in vedeli, kdo smo, kam gremo, do kod smo prišli in kakšen je lahko naš naslednji stvaren, deloven (ne paradni) korak.

30. junij

Enajsti kongres ZKJ je za nami. Bilo i prošlo, bi rekli Srbi. Res ni prinesel nič novega. Dosedanja politika se nadaljuje. Vse, kar se je na kongresu dogajalo, ni bilo težko vključiti v dane in predvidene okvire. Titov referat je bil stvaren in umirjen. Nič bistveno novega ni povedal in tudi nič bistvenega ne bo spremenil. Bolj me preseneča Kardeljev govor. Posvetil ga je nevarnosti kontrarevolucije. Zakaj? Kot da bi slutil, da bo bodočnost prinesla spremembo sedanjega političnega kurza in režima. Seveda misli in se boji, da bi to pomenilo kontrarevolucijo in zato opozarja na to nevarnost. Vse, kar ni njegova vizija socializma, je po njemu ali ultra leva birokratska ali desna liberalno-tehnokratska kontrarevolucija, čeprav je že tako prva kakor tudi druga koncepcija graditve socializma dobila v teoriji in praksi svoj prostor pod soncem: to prvo potrjuje socializem na vzhodu, drugo zagovarjajo in napovedujejo komunisti na zahodu Evrope. Samo mi imamo, oziroma

naj bi imeli, svoj samoupravnobirokratski Kardeljev model. No, ni bistveno, kako se imenuje ali kako ga imenujem. Bistveno je, da ima ta model resne ekonomske in politične slabosti in da tak, kakršen je sedaj, ne ustreza naši stvarnosti. Zato ga bosta praksa in bodočnost spremenili in dopolnili kljub Kardeljevim svarilom in bojaznim. On verjetno teh sprememb ne bo več doživel in videl. To je milost v njegovi tragični usodi.

20. julij

Počitniško razpoloženje, afera s Petrolom, ki je prišel v spor z JAT zaradi cene bencina. V ozračju pluralizma samoupravnih interesov se je Petrol odločno boril za svoj interes. Politično vodstvo Slovenije je iz razlogov, ki mi niso poznani - najbrž na zahtevo od zgoraj - to njegovo borbo ali zahtevo najprej politiziralo na raven abstraktnega fetiša o lepem samoupravnem vedenju, da bi jo lahko potem diskreditiralo in diskvalificiralo. Kot posledico takega početja in menifestiranja vidimo danes v Delu tole notico:

"Pretres odgovornosti za Petrolov 'ultimat'

(Poziv komunistom Petrola, naj uresničijo sklepe mestnega komiteja ZK ob sporu z Jatom)

Ljubljana, 19. julija - Komite občinske konference ZKS Ljubljana Center je na današnji seji pozval Petrolove komuniste, naj uresničijo sklepe, ki jih je sprejel mestni komite ob politični oceni spora med Petrolom in Jatom. Tu gre za oceno politične odgovornosti za nesamoupravno obnašanje, za ureditev kadrovskih zadev in za odpravo pomanjkljivosti v nekaterih samoupravnih aktih.

Kot vse kaže, so ugotovili člani komiteja, se komunisti Petrolovih skupnih služb ne zavedajo teže in posledic spora, ki so ga povzročili z ultimativnim vedenjem, čeprav so napako sicer priznali. Zato je komite zadolžil komuniste v izvršnem svetu občinske skupščine, naj spremljajo razplet dogodkov v Petrolu in, če bo potreba, predlagajo začasne ukrepe, celo razpustitev samoupravnih organov in razrešitev poslovodnih delavcev. Zadevo je raziskala tudi ljubljanska tržna inšpekcija ter proti Petrolu sprožila postopek zaradi kršitve zakona o blagovnem prometu."[15]

Nauk iz te basni je: pluralizem samoupravnih interesov je dvorezen nož. Razmislite in pazite kdaj, kje, kako in koga boste z njim rezali. Lahko urežete tudi sebe!

Epilog: direktor Petrola je odšel v penzijo. Slovenci so dobili še eno lekcijo o lepem vedenju. Nauk o dvoreznosti noža za JAT ne velja. To je šolski primer, kako se da v našem enopartijskem sistemu politizirati različne samoupravne interese in manipulirati z njimi v različne smeri. Kardelj je, kot vemo, trdil v svoji brošuri Smeri..., da se to lahko zgodi samo v večstrankarskem sistemu.

15. avgust

Zgrabilo me je mediteransko "dolce non far niente" razpoloženje, tako da res nič ne počnem tu, v Strunjanu. O, pač, hlastno čitam Krležove Zastave in dnevnik. Krleže nisem dosedaj dobro poznal. Nekolikokrat sem gledal in občudoval Glembajeve. Videl sem

[15]Delo, 20.7.1978.

Avrelija, z užitkom čital Vrnitev Filipa Latinovića in neštetokrat poslušal v političnih vrhovih razne zgodbe o njem. Te zgodbe mu niso bile naklonjene, ne kot socialistu ne kot borcu, in tudi niso izkazovale pretiranega navdušenja za njegovo umetnost. Čutil sem, da ima en del političnega vrha do njega rezervo in ni mi bilo popolnoma jasno, zakaj oziroma kje je njihovo bistvo. Ko sem nedavno tega prebral Latinovičeve polemike, je postalo vse jasno. V Krleži je preveč dialektičnega duha, umetniških moči, kritične presoje, močne osebnosti in v daljave hrepenečega pogleda, da bi lahko bili nad njim navdušeni mrki ideologi, dnevni politiki in vsevedni filozofi marksizma. Čeprav je tako brezobzirno podiral fiozofske, ekonomske, politične, moralne in estetske trdnjave kapitalizma, ni bil nikoli za en sam hip pripravljen sprejeti oziroma pomiriti se z možnostjo, da bi na pogorišču kapitalizma zrasla nova zgradba ideoloških, estetskih in moralnih fetišev in absolutnih resnic, čeprav bi na njenem vrhu vihrala rdeča zastava socializma. Zato je že v tridesetih letih zabredel v spore na književni levici in ostal tedaj skoraj samo formalno glasno poražen, da bi mu čas in razmere četrt stoletja pozneje prisodile tiho vsebinsko zmago in da bi jo slavil ne več tako sam z novimi in še širšimi in globljimi spoznanji.

Boj in polemika na književni levici v tridesetih letih nista bila samo književna in estetska, ampak sta bila predvsem tudi ideološka in filozofska in s tem tudi politična, zato je bil Krleža takrat tudi poražen, oziroma je ostal v partiji v manjšini, čeprav je imel prav. Ko se je partija našla neposredno pred in v oboroženi revoluciji, so književni boji in polemike spolzele za trenutek v "pozabo", da bi se že leta oseminštiridesetega z informbirojem vrnile nazaj in pokazale v svoji pravi ideološki, filozofski in politični razsežnosti. In od tedaj naprej je to vprašanje stalno prisotno tudi pri nas, tako v mednarodnem kakor tudi v našem domačem okviru. Stalno se bije boj za in proti fetišizaciji socializma; za in proti arbitrarni in sterilni abstrakciji idej socializma; za in proti živi danosti socializma; za in proti človeški neumnosti. Da, ne smem pozabiti na tiste moje lepe skojevske čase, mladostne zagnanosti in naivnosti, v katerih sem videl in pričakoval socializem kot nebesa na zemlji. Minili so, upam in želim, da za vedno. Sedaj sem, zdi se mi, med tistimi, ki se bore zoper fetišizacijo idej socializma in zoper nekatere le preveč očitne in velike človeške neumnosti. Nisem zoper vse - kdo bi vse videl in zmogel - ampak sem zoper nekatere, ki se sedaj rede in košatijo po lepi naši socialistični domovini.

13. oktober

Nagrajena črtica z literarnega natečaja Naših razgledov mi je bila všeč, zato sem jo uvrstil v svoje spomine. O njeni literarni in umetniški vrednosti ne bi sodil. Verjetno ni v tem pogledu nič slabša od tiste pisarije, ki se danes na Slovenskem omenja, prodaja in nagrajuje kot literatura. Vendar je zame njena vrednost predvsem v njeni satirični družbeni vsebini. Zelo nazorno vidimo v njenem ogledalu obraz, razmere, navade, vrednosti in nevrednosti časa, v katerem živimo, in tempa, ki ga diktira dnevna politika in njen sistem. Torej tu je in naj ostane kot podoba naših zmot in iskanja![16]

30. november

Sergej Kraigher se je pokazal zelo velikodušnega, tako da je za praznično številko Dela prekosil Mao Ce Tunga. Mao je rekel, naj cveti sto cvetov. Sergej pravi: "Naj cveto vsi cvetovi, če so res cvetovi." To je lepo geslo, vredno vsega priznanja. Ni še povsem jasno ali je Sergej pozabil povedati ali je namenoma zamolčal, kdo, kdaj ali kako bo nekdo presojal,

[16]Slavko Pregl, Prošnja ustreznim dejavnikom, Naši razgledi, 13.10.1978, str.554.

kaj je cvet in kaj ni! Recimo, da mogoče nekdo (Kocbek) napiše prelepo pesem. Če bomo vsi mnenja, da je ta pesem cvet, potem je vse v redu in ni težav. Če pa recimo predpostavimo, da ta nekdo, recimo Sergej ali Popit, menita, da to ni cvet, ampak politični pamflet? Verjetno bodo težave! Torej še vedno mora tisti, ki piše, razmišljati o tem, ali bodo merodajni priznali njegovemu izdelku status cveta; v nasprotnem ga čakajo težave: politične in pravne.

1. december

Sergej je kriv, da danes razmišljam o Kitajski in Mao Ce Tungu. V svojem obračunu s svojo bližnjo preteklostjo, zlasti z velikim skokom in kulturno revolucijo, zelo hitro napredujejo. Sedaj so prišli že do Mao Ce Tunga. Prej ali slej bodo morali razbiti njegovo nezmotljivost, sneti ga bodo morali z neba, razbiti njegovo nezmotljivost, kamor je splezal med bogove, in ga vrniti na zemljo, med navadne zmotljive smrtnike. Ni druge! Taka je usoda vseh, in tudi socialističnih bogov. Tudi Tito ji ne bo ušel. Prav je tako. Trdno sem prepričan, da tudi ta dan ni več tako daleč. Dočakal ga bom!

9. december

Bliža se čas 18-letnih bilanc. Osnovne gospodarske težave in nazadovanja so ista kot prejšnja leta. Za ceno večje prikrite inflacije je letos rast proizvodnje nekoliko večja kot prejšnja leta. Kljub temu vztrajno ponavljajo, da so to samo prehodni problemi, ki se bodo uredili, ko bo zaživelo združeno delo. Isti idealizem se vztrajno ponavlja, materialna nesorazmerja bodo odpravljena z organizacijskimi, to je samoupravnimi ukrepi v smislu zakona o združenem delu. Namesto da bi odkrito povedali, da materialne primanjkljaje lahko omilita in zmanjšata samo večja produktivnost in večja novoustvarjena vrednost, govoričijo o pravnih in organizacijskih normah samoupravljanja in dogovarjanja. Spominjam se, da sem nekoč bil glavni "krivec" prevladujočega kreditnega odnosa med gospodarstvom in bankami. Dopovedovali so mi v tisti hiši na Tomšičevi ulici, da bi morali samo hoteti in želeti dovolj vroče in pravoverno, in ta odnos bi se spremenil. Zamenjal naj bi ga prevladujoč položaj združenega dela v samofinanciranju razširjene reprodukcije. Priznam, nisem dovolj vroče želel in verjel v tako, za mene naivno in neostvarljivo možnost. Hoteli ali ne, želeli ali ne, vse dotlej, dokler bo ostanek čistega dohodka, ki ga delovne organizacije namenijo za razširjeno reprodukcijo tako majhen - in več ga ne morejo odrediti, če nočejo tvegati socialnih spopadov zaradi plač - se kreditni odnosi ne bodo slabili in zmanjševali, ampak se bodo krepili in povečevali. Sedaj to preprosto resnico potrjujejo tudi številke. Krediti, ki so jih banke dale gospodarstvu, so sedaj trikrat večji, kot so bili 1973. leta. To pomeni, da se je odstotek samofinanciranega združenega dela v zadnjih petih letih zmanjšal in ne povečal, kaj šele, da bi postal prevladujoč, kot bi to moral biti v smislu uradne doktrine. Nekoč je Luka v živahni debati glede Železarne Nikšić rekel Črnogorcem: Vi mislite, da se kahle delajo z ritjo, vendar na žalost ni tako. Sedaj Kardelj in njegovi doktrinarji mislijo, da se ekonomska razmerja in odnosi spreminjajo z besedo in frazo! Kljub vsem frazam, idejam in zakonom se spreminjajo predvsem z delom, z novoustvarjeno vrednostjo in z večjo produktivnostjo dela.

15. december

Pred dobrim mesecem je Dimitrij Rupel v beograjskem Ninu takole označil kulturno politiko in njene dosežke v Sloveniji:

"Tisti, ki zdaj vidijo slovensko kulturno politiko, imajo preveč opraviti z idejnimi

rešitvami, lepo govore, a vse, kar povedo, ni vselej z življenjem kaj prida povezano. Ko govore o kulturi, so to večidel samo fraze. Povzemamo besedo za besedo: 'Kulturna politika pri nas se že dolga leta usmerja proti kulturnim delavcem. Prišlo je do odtujitve in vrzeli med kulturno politiko in kulturnimi delavci, tako da je vsak krenil na svojo stran. Kulturna politika v svojo smer, kulturni delavci pa v nasprotno. Razmere so torej nadvse kritične. Danes v Sloveniji izhaja manj revij kot pred vojno. Med kulturnimi delavci je zavladala popolna apatičnost. Vsi se zapirajo v svoje domove, v zasebno življenje, saj se, poglejte, ne da nič spremeniti.'"

Zanimivo in zgovorno je, da na to njegovo težko in uničujočo kritiko oziroma obtožbo vse do danes ni še nihče javno odgovoril, če odmislimo Kraigherjeve "cvetove".

To Ruplovo oceno podpišem z dopolnilnim vprašanjem in odgovorom: ali je tako stanje in razvoj značilen samo za kulturno politiko? Ne! Enake ali precej enake ocene bi lahko dali tudi za druga področja politike: ekonomijo, javno mnenje, politično delo idr.

Stara vsebina, nove oblike

28. december

Leto 1978 se izteka. Minilo je šest let, odkar so bile potisnjene z jugoslovanske politične scene sile in kadri, ki so hoteli in želeli nadaljevati politiko demokratizacije družbe in učinkovitosti njenih umskih in materialnih zmogljivosti. Čeprav si je nova politika (birokratska, primitivna in sektaška) že nakopala mnogo kritik in nasprotnikov, čeprav se je v času njene šestletne vladavine veliko družbenih protislovij povečalo in poglobilo, še ni videti konca. Tito je odločilna utež tega umetnega in navideznega ravnotežja. Čeprav so ga čas in razmere že temeljito prerasle, so vendar njegova moč, vpliv in avtoriteta še tako vplivni, da lahko:

a) vzdržuje vsaj formalno enotnost režima;

b) uniči vsakogar, ki bi javno nasprotoval uradni politiki.

Izgleda, da to dvoje zaenkrat in še vedno zadostuje, da lahko režira skupaj s svojo filozofsko samoupravljalsko doktrino uradno uraduje v uradih. Tu je uradno še vedno vse v redu. Seveda, kaj se dogaja in pripravlja za kulisami, v folklori življenja, to je drugo vprašanje. Odgovor nanj bosta poiskala življenje in čas. Moram priznati, da nisem mislil, da bo tako dolgo ostala na površju sedanja politika. Res, v marsičem si je že obrusila svoje zobe. V mnogih stvareh je postala bolj umirjena, stvarna, manj bojevita in bolj previdna, ne da bi menjala svojo osnovno barvo, taktiko in cilje. Očitno je, da jo razjedajo dvomi, zaskrbljenost in malodušje. Čutiti je, da bolj lucidne glave med njimi že spoznavajo, da ta samoupravna Kardeljeva pesmica ni tako preprosta, črnobela oziroma dvosmerna: za ali proti, kot je to vztrajno razlagal njen komponist ali kot so to še bolj glasno prepevali njegovi pomočniki in vajenci. Praksa in dejstva so neusmiljeni kritiki idealističnobirokratskega zanosa, hinavskega sprenevedanja, prebrisanega manipuliranja, primitivnih bedarij, dolgočasnih fraz, nesposobnosti, oblastništva in skleroze, če omenim samo poglavitne značilnosti sedanjega režima in njegove politike. Zdi se, da je letos ta politika že dosegla svoj filozofski, doktrinarni in spekulativni vrh. To se je zgodilo deloma zato, ker je izčrpala svoj maneverski prostor (ustava, zakon o združenem delu itd.) in do kraja zmolila svoje litanije (kongresi) in deloma zato, ker je odšel glavni režiser te velike družbene prevare in samoprevare bolan.

Kardelj je že pripravljal nov scenarij za svojo TV nadaljevanko pod naslovom Stara vsebina, nove oblike! Menda naj bi to bila reorganziacija političnega sistema. Bolezen mu je to preprečila. Kaj storiti sedaj? Ponavljati in obnavljati obstoječe. Verjetno! Zenit TV serije Stara vsebina nove oblike je torej dosežen. Dosežen je zaradi objektivnih razlogov, zaradi prakse, zaradi prevelikega neskladja med besedami in dejanji. Slučaj je hotel, večkrat se dogaja v zgodovini, da je dosežen tudi zaradi subjektivnih razlogov. Glavni režiser je odšel. Kdo ga lahko nadomesti. Nihče! Zakaj? Ne zato, ker bi bil nenadomestljiv zaradi veličine uma ali pomembnosti osebnosti, ampak zato, ker se z njegovim odhodom izteka nek čas in minevajo razmere, v katerih je bilo (še) možno ponuditi namesto resnične demokracije frazo o njej, namesto učinkovitega dejanja danes in tu lepo besedo in vizijo o tistem in tam, namesto dialektike pa verbalno zapleteno sholastiko. Tudi demagogija, organizacijsko-zakonodajno žongliranje in filozofski verbalizem so topovi, ki imajo odrejen domet. V nedogled ni mogoče streljati samo z njimi, ne da bi tako streljanje začelo odkrivati vse bolj in bolj negativno in glasno; topničarji pa že streljajo in bodo streljali, in to čedalje bolj umirjeno in bučno. Da, še slišim topove, toda slišim že tudi njihov odmev, družbeni hrum in hrup, ki jih bo preglasil in uničil. Taki sta simfonija in disharmonija naše družbe, ki mi zvenita v ušesih in s katerima se poslavljam od 1978. leta.

1979 PRIHAJAJO PRVI RAČUNI

9. januar

Objavljeni članek in njegova tabela sta zelo zgovorna.[1] Na podlagi mnogoštevilnih in nasprotujočih si podatkov, ki jih pri nas objavljajo, je zelo težko dobiti natančno in s številkami podprto sliko uspehov in neuspehov našega gospodarstva. Očitno so mnogi podatki "obdelani" in prilagojeni željam in interesom njihovih avtorjev. Zato je toliko bolj zgovorna naša zunanja trgovinska bilanca, ki je napravljena na podlagi podatkov Narodne banke, ki ima točen finančni pregled nad vsemi deviznimi vplačili in izplačili. Torej, neizpodbitna resnica je: naša mednarodna trgovinska menjava gre rakovo pot. Namesto da bi se večala, se zmanjšuje! Zakaj, ko pa politično tako poudarjajo pomen izvoza? Zato, ker je naše gospodarstvo čedalje manj konkurenčno na mednarodnem tržišču. Vse bolj se zapiramo v svojo nizko produktivnost in balkanski javašluk. Klasiki marksizma so govorili, da se mora socializem potrditi predvsem in tudi z razvojem proizvajalnih sil, in to v mednarodni konkurenci. Nam ta naloga, kot je videti, ne gre od rok. Močnejši smo pri govorih in resolucijah. Hudič je to, da beseda noče postati konj.

Socializem po Kampučiji

12. januar

Vietnamci so vkorakali v Kampučijo in jo zasedli. To je zaključek vojne med dvema socialističnima in neuvrščenima državama. V imenu socializma in pod zastavo Marxsa se nadaljuje hegemonija naroda nad narodom, osvajanje tujih ozemelj, vmešavanje v notranje razmere sosednje države. Ko odmislimo fraze, sprenevedanje, taktiko in propagando močnejšega, v tem primeru Vietnama, ostanejo pred nami gola dejstva, ki se v sodobnem političnem jeziku imenujejo: agresija! Tako je Hitler vkorakal na Poljsko, Izraelci v Egipt in Rusi v Češkoslovaško, če vzamemo nekaj primerov iz bližnjega obdobja.

Kaj bo s Kampučijo? Verjetno jo čaka dolgotrajna partizanska borba. Njena sedanja pot v socializem, vsekakor sektaška in zelo dvomljiva, je prekinjena. Diktaturo leve domače manjšine bo zamenjal diktat tuje (Vietnam in SSSR) večine. Slej ko prej bo ostalo prebivalstvo tam, kjer je bilo: v revščini in odvisnosti - do sedaj od domačih oblastnikov in v prihodnje od tujih in domačih. Njihovo dosedanjo družbeno ureditev bi lahko označili kot vojni komunizem. Vendar ne glede na to, kakšna je bila in kakšna bo ta njihova družbena ureditev, je bistveno to, da je bila na Kampučijo izvršena agresija od zunaj. In to daje temu dogodku in spremembi povsem nova in drugačna negativna obeležja in razsežnosti.

---

[1] Stane Kavčič je k temu listu v svojem dnevniku priložil članek Vesne Bertoncelj-Popit, Navidezni uspehi ali izvozne milijarde z "dolarsko" napako, ki je bil objavljen 8.1.1979 v Delu. V članku novinarka prikazuje jugoslovanske zunanje trgovinske rezultate iz leta 1978 in ugotavlja, da smo v tem letu sicer prvič izvozili za več kot 100 milijard dinarjev blaga, vendar ima pri tej visoki številki nemalo zaslug tudi spremenjen tečaj dolarja. Poleg tega novinarka ugotavlja, da se Jugoslavija kljub številčnemu naraščanju izvoza in uvoza v resnici umika iz mednarodne menjave, kajti na številke je treba gledati stvarno in pri tem upoštevati naraščanje cen naših izvoznih artiklov, delež jugoslovanskega uvoza v družbenem proizvodu, ki pada, itd.

Ni torej dovolj, če se vprašamo, kaj bo s Kampučijo. Moramo se tudi vprašati: quo vadis socialismus ? To vprašanje ima svoj ideološki, politično zgodovinski vidik.

Dosedaj smo reformacije socializma - in med njimi sta tudi hegemonija in agresija - vezali ali vsaj povezovali s Stalinom in stalinizmom. Če bi bilo to točno, kako je potem mogoče, da Vietnam, ki je bil sam žrtev najbolj brutalne agresije, komaj dobre tri leta potem že postane sam agresor. Ali vzemimo na primer Kubo in njeno vmešavanje v Afriko. Če bi Kuba imela 100 milijonov prebivalcev, potem bi zagotovo postala svetovni policaj socializma, nič manj agresiven od svojega velikega severnega soseda v Jonsonovih časih. Torej Stalin in njegov primer ni osamljen. Ne gre predvsem za to ali ono osebo in tudi ne gre samo za ekonomsko zaostalost. Končno Sovjetska zveza leta 1968 ni bila več tako zaostala, ko je njena armada vkorakala v Češkoslovaško. Torej z značajem nekaterih vodilnih kadrov in z ekonomsko in splošno zaostalostjo ni mogoče "opravičiti" in pojasniti nekaterih deformacij in agresij socializma.

Vzroki za to so globlji in težji. Postaja očitno, da tudi marksizem ni dal in ne daje zadovoljivih odgovorov na sodobna vprašanja koeksistence človeštva. Nezadosten je, pomanjkljiv in preveč šablonski.

Učili so nas in verjeli smo, da nasprotja in vojne v sodobnem svetu kapitalizma povzročajo razredni spopadi in logika razredne borbe. Verjeli smo, da bo vse to socializem oziroma marksizem odpravil in da bo zavladalo pristno človeško sožitje med ljudmi na zemlji. Sedaj vidimo, da to žal ni tako. Če smo sovjetski primer še lahko pojasnevali in "opravičevali" s stalinizmom, kaj takega ni več mogoče pri Vietnamu. Ne gre torej samo za deformacije, ampak je očitno, da tudi potem ko v neki družbi zmaga socializem, s tem ne prenehajo njene osvajalne in hegemonistične težnje. Drugače rečeno, še naprej delujejo neke nadrazredne sile in zakonitosti. Torej postane vprašljivo, če nasprotja med ljudmi in narodi in sploh antogonizmi med človeštvom res izhajajo samo in predvsem iz družbenih in razrednih odnosov in interesov. Sedaj živimo v času, ko še niso odpravljena nasprotja med razredi, med bogatimi in revnimi, med kapitalom in delom in že nova nasprotja pretresajo svet in povzročajo vojne. To so spopadi revnih z revnimi. Do včeraj zatiranih z do včeraj in danes ponižanimi, nasprotja in spopadi med delom in delom, med marksizmom - vse pod isto zastavo Marxsa in socializma ter proletarskega internacionalizma. Ta dejstva dajejo tem spopadom in vojnam povsem novo ideološko vsebino in pomen.

Najprej se moramo vprašati, kje so vzroki tem pojavom. Vidimo, da nam teorija razredov ne daje zadovoljivega odgovora. No, v vietnamskem primeru bi lahko govorili o ostankih zgodovinskega balasta, saj so osvajalne težnje Vietnama stare več stoletij. Prav! Toda kako je mogoče, da so se obdržale in da se nadaljujejo? Kaj je tisto, kar jim daje hrano in moč? Kako razložiti, da nek družben red in ideologija, v tem primeru marksizem in socializem v Vietnamu, ki sta komaj včeraj premagala prejšnje ideologije in družbene rede, in to premagala v brezkompromisni borbi za življenje in smrt, ki je trajala dve desetletji, danes nadaljuje z istimi osvajalnimi težnjami do sosednjih narodov, kot sta jih imela njihova izkoriščevalska predhodnika, kapitalizem in fevdalizem? Da, kako je to mogoče? Meni se ponuja samo en odgovor. Vse to je mogoče samo zato, ker je v človeku in njegovi biti prisotna samo ena težnja: podrejati in vladati nad drugimi in osvajati prostor, čimveč prostora za svojo večjo skupnost, za svoj rod, vrsto ali podvrsto, če se izrazim s to determinanto živalskega sveta. Čeprav zveni ta živalska primerjava nekam čudno, vendar

ni mogoče mimo nje, če hočemo dobiti odgovor na postavljeno vprašanje. V človeku je ostalo nekaj živali. Ona biva in živi v njem in potuje skozi razne družbene sisteme, odnose, preobrate, ideologije, vere in filozofije. To živalsko v njem je sestavni del njegove biti in nagonov, potreb in navad, zavesti in podzavesti. Tem živalskim nagonom v človeku ustreza, če je njegova bližja "vrsta", nekoč družina v jami, potem pleme in sedaj narod in država, čim večja, če ima in če pridobiva čim več prostora, če vlada nad drugim in če je tako ali drugače superioma nad drugo sosednjo "vrsto".

Sla po vladanju in prostoru je lastna samo človeku in pridobljena v boju z naravo, v kateri je živel in v kateri so bile druge živalske in "človeške" vrste tudi samo del narave. Torej se je z njimi tudi boril in jih hotel sebi podrediti. Oblike tega boja so se spreminjale. Spreminjala so se tudi njegova sredstva in orožje. Mešali so se vzroki in posledice zmag in porazov. Napredovale in propadlé so civilizacije. Uničevala in rušila jih je žival v človeku in ponovno gradili in razvijali človekova pamet in ustvarjalnost, ki ga ločujeta in dvigata nad žival. Fantastičen je napredek človeka. Toda vse do danes ni mogel doseči: a) ni še popolnoma zatrl živali v sebi, b) ni še obvladal in zagospodaril nad naravo in vesoljem. Druga naloga izgleda nedosegljiva. Prva ne izgleda neuresničljiva, čeprav jo bo težje dosegel, kot je izgledalo. V ta namen potrebuje: 1) materialno izobilje; 2) ustrezno moralo in ideologijo; 3) čas, mnogo časa!

Tehnološka revolucija in atomska doba odpirata vrata materialnemu izobilju v širšem obsegu in ga delata bolj in prej uresničljivega, kot pa bi lahko trdili za marksizem in socializem, ki naj bi bila oziroma postala ideologija in morala rešitve in resnične človeške prihodnosti. Marksizem je odprl novo poglavje v zgodovini človeštva. Vendar tak, kakršen se kaže sedaj, ne bo mogel izvršiti svojega poslanstva. Da bi postal res univerzalna ideologija, bo moral še marsikaj zavreči iz svoje zakladnice vrednot in vanjo sprejeti marsikaj novega. Na primer, njegova razredna teorija pa tudi tako črnobela delitev na materialno in "metafizično", kot jo razlagajo sodobni profesorji marksizma, se že kažeta vprašljivi. Ali ni tudi v metafiziki nekaj človeškega in racionalnega, zlasti tam in takrat, ko, četudi v imenu izmišljenih bogov, nebes ali pekla, zatira in omejuje živalsko v človeku. In kako napadalna, nečloveška in amoralna je lahko marksistično-materialistična doktrina, če ne glede na vse priznava in služi samo pravici in interesu močnejšega in njegove duhovne biti, ki biva v njem neodvisno od njega (bi rekel Kant). Biva kot biologija, ne kot filozofija. Da, marksizem je podcenil značaj človeka. Precenil je pomen družbenih in razrednih zakonitosti in podcenil pomen narave, biologije in značaja človeka. Ni videl v njem tudi ostankov živali, ki očitno ne izginejo in ne izginevajo sami od sebe ali zaradi spremenjenih družbenih razmer. Marx se je več ukvarjal z lastnino in kapitalom kot s človekom in njegovo bitjo. Mnoge sodobne filozofske šole od eksistencialistov do strukturalistov in drugih, ki so usmerjene k biti človeka, postajajo v luči deformacij "socializmov" dialektično in zgodovinsko vse bolj in bolj razumljive. So, enostavno rečeno, odtenek zgodovinskega gibanja in iskanja človeštva, kateremu marksizem ni zadosten, oziroma mu je pomanjkljiv in enostranski.

Marxova filozofska vizija socializma in komunizma, njegove pravice in resnice, in njena humana podoba sta dobili z vietnamsko agresijo nov udarec.

Padla je nova senca na vse to, in zdi se mi , da smo na pragu novega obdobja marksistične filozofske misli. Seveda nikakor ne samo filozofske. Zlasti teorija se bo stresla in postala

bolj nezaupljiva in kritična do vsega kar je povezano z marksizmom.

Z vietnamsko agresijo na Kampučijo se tudi začenja novo obdobje kitajskosovjetskih odnosov. Razmerja se bodo zaostrila. Odnos oziroma ravnotežje sil se je spremenilo v korist Sovjetske zveze in Kitajci ne bodo mogli in smeli tega mirno gledati. Odgovorili bodo tako ali drugače. Morajo zaustaviti svojega velikega tekmeca. To morajo storiti zaradi notranjih in zunanjepolitičnih razlogov. To je sedaj nož v hrbet njihovi politiki. V iskanju novega ravnotežja sil se skrivajo resne nevarnosti direktne konfrontacije dveh velikanov.

Kaj ob takem razvoju stvari ostane za neuvrščene? Vse bolj in bolj jih bodo obremenjevala njihova lastna protislovja. Vietnamski pohod je nova hipoteka.

Mislečega človeka prevzema bojazen, da gremo v tretjo svetovno vojno, ki bi bila lahko začetek zatona sedanje civilizacije. Včasih se vprašam: kje je izhod? Ni lahko postaviti tega vprašanja, v pozni jeseni mojega življenja tembolj, ker sem že kot petnajstletni mladenič mislil, da vem, kje je! Vse življenje sem nosil odrešilne ideje socializma s seboj in veroval vanje. Bil sem kritičen do njih in imel zato mnogo težav. Toda najtežje je zame spoznanje, da sem bil še premalo kritičen in preveč zaupljiv. Težko mi je, ko vidim, da so v večini tisti, ki fanatično ponavljajo marksistične dogme ali brezebrižno žive od danes do jutri ali špekulirajo na tržišču oblasti - vse, z namenom dobiti, utrditi in razširiti svoj prostor pod soncem. Imajo nekaj skupnega z majhnim ptičem kraljičkom (lat. Regulidae), ki bojevito brani svoje področje. Bolj napadalni med njimi že spominjajo na psa, ki laja, da bi označil svoj prostor, ali na srnjaka ali jelena, ki je neprestano na preži v svojem rajonu ,in če le more, uide na pašo tudi preko meja svojega rajona v drugo "državo".

Vietnamski vdor v Kampučijo ima v sebi nekaj živalskega. Kot tiger so se v spremstvu hijen iz rodu Khmerov pognali proti jugozahodu. Obnovljena je nevarna tradicija pohodov Džingiskana v tem delu sveta. Taki pohodi so vedno predhodniki velikih svetovnih požarov. Vse dotlej, dokler človeštvo ne odpravi nasprotja med kapitalom in delom in dokler ne zatre živali v človeku, vse dotlej bo še vedno prisotna realna nevarnost osvajalnih pohodov. Danes je tak mednarodni položaj in vojna tehnika, da je vsak osvajalni pohod, ne glede na to, pod kakšno zastavo in s kakšnimi cilji koraka, lahko uvertura k propadu naše civilizacije. Tragično je to, da se lahko začne celo z Marxovo zastavo in konča v apokalipsi z nekaj stotisoč preživelimi na celem svetu, ki bi potem v jami s kamnom in palico začeli zopet od začetka.

19. januar

Perzijski šah, kralj kraljev, je odšel. Ostal je brez prestola in domovine, toda z mnogo bogastva. Imel je velike načrte, mnogo dolarjev in malo pameti. Izgubil je smisel za islam in ni razumel nauka iz Mosadekovih časov. V tem je vzrok njegovega konca. Če bi govorili v zgodovinskih primerjavah, je očitno, da gre za buržoazno demokratično revolucijo pod zaščito in navdihom Mohamedove brade. Islam ni samo vera, ampak tudi način življenja. Obnavlja se in utrjuje. Preživel je preroke, kalife, kralje in cesarje. Ob potokih nafte in dolarjev se staplja z nacionalnim prebujanjem, socialnimi revolucijami in moderno tehniko.

Javorškova Nevarna razmerja

21. januar

Javoršek je napisal novo knjigo, ki se, tako kaže, dobro prodaja. Njegova Nevarna razmerja, tako se knjiga imenuje, so napisana v njegovem zanimivem in sugestivnem stilu, ki bi lahko bil v čast še tako blestečemu literarnemu umu in peresu. Francozi imajo pregovor: Stil je človek. Za Javorška ta pregovor ne velja.

Nevarna razmerja so čudno razmerje spominov, družbenopolitičnih meditacij, literarne esejistike in fantazije, zgodovinskoliterarne kritike in tudi bulvarske reportaže in pamfleta. Kar hočete. Vsakega nekaj. Ni dvoma, avtorjevo pero je talentirano in spretno, žal ga vodijo nejasne misli, zamegljeni pogledi in razdiralne strasti - škoda!

Nevarna razmerja so dvosmerna. V njih je najprej odnos med avtorjem in njegovimi idejnimi, literarnimi in estetskimi somišljeniki, nekdanjimi prijatelji, znanci in vinskimi bratci. Tu je potem tudi nekoliko bolj družbeno objektivna težnja avtorja, da bi prikazal stanje, probleme, zmote in krivde na relaciji socializem - inteligenca v Sloveniji v zadnjih tridesetih letih.

V svoji prvi, lahko bi rekli subjektivni, težnji, je bil avtor neusmiljen. Obračunal je s svojimi pajdaši. Ozmerjal, obrcal, oklofutal in opljuval je skoraj vse svoje nekdanje idejne, literarne in estetske somišljenike, podpornike in prijatelje, in to najbolj tiste, s katerimi je nekoč največ skupaj modroval, snoval, kritiziral, naklepal, popival, užival, se veselil in potepal, kradel bogu čas, mešal mladeničem in mladenkam pamet in moralo, jezil oblast in živel od danes do jutri. Kratkomalo nam je sporočil, da so vsi ali skoraj vsi njegovi nekdanji tovariši, takorekoč ptički iz njegovega gnezda, človeški izprijenci, ideološki škodljivci in moralni obupanci. Svetle izjeme predstavljajo le navadni kriminalci, s katerimi je bil skupaj zaprt in ki so, kot izvemo iz njegove knjige, res imenitni ljudje in tovariši.

Ko je tako energično obračunal s svojo nekdanjo tovarišijo, ni pozabil tudi na sebe. Spomnil se je majčkeno tudi svojih grehov in zablod. Izmolil je skromen confiteor in takoj zapel jasno glasno hvalnico sebi, svojemu herojstvu, boju, mučeništvu in razumu. Če je bila na začetku knjige avtorjeva podoba še nekoliko meglena, grešna in predvsem k grehu zapeljana, potem je bralec lahko zadovoljen, ko vidi, kako z nadaljevanjem knjige postaja ta podoba čedalje bolj čista oziroma očiščena in vredna spomina in zahvale. Prav. Pošten človek je vedno vesel in ganjen, kadar se izgubljenec vrne pod streho hiše očetove!

Kar zadeva razmerje med socializmom in razumniki na Slovenskem, o katerih pripovedujejo Nevarna razmerja, so razmerja nekoliko bolj zapletena. Javoršek čuti, voha, tipa in ve, da tu nekaj škriplje. Nekaj čuti sam, nekaj mu prišepetavajo drugi. Zato je vzel pero in se lotil te težke in zamotane zadeve. Če bi se jo lotil poglobljeno, na podlagi dejstev in raziskav, ne bi prišel nikamor. Omagal bi, ker za tako delo nima ne želja, ne smisla, ne daru. Kako torej? Razmišljal je in našel izhod. Vso zadeva je poenostavil do največje možne mere. Ker dokaj dobro pozna horizonte in miselne valovne dolžine katoliške, recimo Kocbekove, inteligence na Slovenskem, je najprej strpal vso slovensko inteligenco v ta idejni, moralni in estetski okvir, da bi potem iz njega potegnil stanje, vzroke, krivdo in posledice za vse, kar je bilo ali je še neurejenega in napetega med socializmom in inteligenco. To je prva kardinalna napaka knjige Nevarna razmerja. Javoršek je daleč od

tega, da bi res videl širši horizont razmerij na Slovenskem. Če že govorimo o nevarnih razmerjih med socializmom in inteligenco pri nas, potem se te napetosti pri inteligenci izražajo iz več razlogov in v več smereh, in jih ni mogoče strpati pod en in edini imenovalec.

No, vsekakor je tu prisoten tisti, ki ga vidi in čuti Javoršek. Imnujemo ga prenovljeno krščanstvo. Še vedno ima svoj prostor in težo, čeprav to ni več najbolj pomembno. Tu so potem idejni in miselni tokovi, želje in vizije leve, lahko bi rekli marksistično usmerjene inteligence, ki sicer je za socializem in marksizem, ampak daleč od tega, da bi bili samo zadovoljni ali navdušeni nad obstoječim. Prevladujoč pomen med inteligenco dobivajo tiste specifične idejne in miselne težnje, ki se branijo z razmerji, zakonitostmi in razvojem tehnike in znanosti. Za oblikovanje podobe slovenskega razumnika danes in tukaj ima ta znanost in tehnika mnogo večji pomen in vpliv, kot si to lahko predstavlja Javoršek, ki je v tem pogledu skoraj nepismen. Ni prezreti tudi vdora beatnikov v naš intelektualni in kulturni prostor in drugih podobnih "avantgardistov", ki so dobivali in dobivajo zlasti med mladimi svoj odmev. No, recimo, da so le-ti "abstraktna" negacija nekega drugega iskanja našega stanja, ki je tudi na svoj način v marsičem še vedno abstraktna zamisel resničnega socializma. Če je oziroma naj bo ta grobi obris socialistično orientiranega razumstva na Slovenskem samo najbolj splošna in še vedno shematska skica, je vendar, zdi se, dovolj prepričljiva, da opozori na nevzdržnost Javorškovega pristopa, ki enostavno istoveti ideološki, moralni in miselni profil slovenskega razumnika s sodobnimi družbenimi obzorji protikoncilskega dela rimokatoliške cerkve.

Javoršek razmišlja torej izven ali skoraj izven tokov stvarnosti. On misli, da so slovenski kulturni delavci in inteligenca precej zmedeni, neustvarjalni, posrani in poscani. Obtoži jo, da ne sodeluje pri vzidavi slovenske duše v socialistično družbo (str. 312). To ni res in to ni samo druga napaka, ampak tudi velika kleveta. Sploh se ni mogoče vprašati, zakaj ne sodeluje. Možno in potrebno se je vprašati, zakaj ne sodeluje še bolj. Še bolj primitivno bi izgledal naš socializem, če ne bi sodelovala. Kljub temu da sodeluje, so med socializmom in inteligenco stalno večje ali manjše napetosti, neka napeta in nevarna razmerja, čeprav je bila, je in bo ogromna večina slovenske inteligence iskreno in prepričano za socializem. Vzrokov za to je mnogo. Med njimi so gotovo tudi tile: v družbenem vrednotenju smo podcenili in še podcenjujemo pomen duhovnega ustvarjanja in znanja. Podcenili in poenostavili smo razmerja med socializmom in demokracijo. Preveč smo hoteli zmanjšati razdaljo med umskim in fizičnim delom zgolj tako, da smo potiskali prvega k drugemu, namesto da bi bolj dvigali drugega k prvemu. Namenoma govorim v prvi osebi množine, ker imam tudi sam del odgovornosti za tako našo socialistično usmeritev in vrednotenje.

Bil bi že čas, ne samo zaradi resnice, ampak tudi v interesu našega napredka, prihodnosti in združenega dela, da bi ta nevarna razmerja objektivno analizirali in spremenili. Skoraj bi bilo mogoče prezreti vse ostale spodrsljaje, banalnosti in nesmisle, če bi Javoršek v svoji knjigi vsaj pravilno nakazal, če že ne tudi analiziral to važno premiso naše polpretekle in sedanje stvarnosti. Žal jo ni samo prezrl, ampak jo je postavil popolnoma napačno. Zgrešil jo je, kolikor jo je sploh želel poiskati, in zablodil v temo in mrak.

Tako je ugotovil, da slovenska inteligenca sploh ne sodeluje pri graditvi socialistične družbe, in se seveda logično vprašal, kje vzrok. Po mnenju avtorja je vzrok v tem, da je ali v vodah kocbekovščine ali preveč pod vplivom valov teh voda. In tej analizi ali diagnozi

primerno predlaga tudi terapijo. Krivdo za vsa nevarna razmerja med kulturo in socializmom prevrne na kulturne delavce in razumnike, zapoje hvalnico sedanji politiki in njenim ustvarjalcem in napove neizprosen boj vsem, ki nočejo plavati z uradnim političnim tokom. In to je tretja kardinalna napaka Nevarnih razmerij.

Javoršek je premalo globok družben mislec in preveč je zaslepljen s strastmi in snovanji samotnega jezdeca. Da bi se vprašal: kaj pa, če ta duša, ki jo dnevna in Kardeljeva politika tako vneto in s tako malo uspeha vzidava v slovensko socialistično hišo, ne ustreza popolnoma slovenskim razmeram, času in prostoru? Mogoče je z njo kaj narobe? Mogoče je ideološko sektaška, preveč šablonska, neučinkovita? In kaj, če je premalo demokratična, preveč v oblakih in premalo na tleh? Kako je mogoče pojasniti dejstva, da so isti slovenski kulturni delavci, ki so bili tako mnogoštevilno aktivni v NOB, danes tako malodušni, pasivni, razočarani in družbeno kritični?

Javoršek ne tiplje in ne išče odgovorov na ta vprašanja v pravo smer. Strast in račun ga vodita v aktivni socializem, to se pravi: politika ni kriva. Krivi ste vi, kulturni delavci in razumniki, reve, in vi glejte!

Naš samotni jezdec je tako prigalopiral do cilja. Bistro oko lahko vidi, da ima na sebi uradne uzde. Kdo bi vedel, kje jih je dobil. Če si jih je nataknil sam, se je ukanil. Če so mu jih nataknili drugi, so ga ukanili še bolj!

Od njegovega nekdanjega ideološkega sveta negacije in dialektike ni ostalo skoraj nič, kakorkoli je že bila zmedena, protislovna in zamotana. V njem je prisotne, še zelo malo nekoč tako rogovilaste in dinamične literarno-estetske avantgardistke. Že ga je začel zasipavati sivi prah dnevne politike in staroslovenske literarne estetike. To ni bleščeča oprema za samotnega jezdeca, ki bo, če bo nadaljeval svoj galop v sedanji smeri končal tako, kot je za nekoga drugega zapisano v njegovi knjigi na 462. strani. Takole pravi:

"Nekdanji avantagardist dr.Bratko Kreft, ki je moral zaradi svojega avantgardizma slišati tolikanj grenkih, je zdaj samega sebe prespal, namesto, da bi se vsaj za hip zbudil ter samokritično pomislil, da z istim besom, s kakršnimi je nekoč nastopal zoper 'klasične' ljudi slovenskega gledališča, zdaj nastopajo nove sile zoper njega. To je vendar dialektični zakon in gorje tistemu, ki nima toliko zrele pameti, da bi se mu podrejal in ga ne bi spoštoval."[2]

P.S.: Javoršek piše v svoji knjigi Nevarna razmerja na strani 299, kako sem povzročil, da mu niso več dovolili pisati gledaliških kritik. Vse njegove navedbe so točne. Predno sem 1958. leta odšel v sindikate, sem bil v izvršnem svetu odgovoren za notranjo politiko. Zato sem tudi dobival na vpogled najbolj zaupne informacije UDB. V njih ni bilo nikoli nič posebno zanimivega. Od vsepovsod so zbirali razne sarkastične izjave ali kritične komentarje o naši dnevni politiki, o posameznih ukrepih ali vodilnih funkcionarjih, ki so jih dajali na raznih mestih posamezniki, največkrat ob črni kavi ali kozarcu vina. Te izjave in komentarje je bilo možno šteti tako za dokaze kontrarevolucije kakor tudi za dnevne novice agencije JBP (Jedna Baba Pričala). V prvo skupino bi jih na primer razvrstil Višinski, v drugo vsak strpen in politično nekoliko demokratičen človek. Občasno so bili

[2]Nevarna razmerja, Založba Obzorja, Maribor, 1979, stran 462.

med temi poročili tudi posebni odstavki o Josipu Vidmarju, oziroma njegove kritične pripombe ali misli o tem in onem, kar se je dogajalo pri nas. Vse isto ali celo ostreje je Vidmar tudi sicer pripovedoval na naših sejah ali ob osebnih srečanjih, če ga je seveda bil kdo voljan poslušati. Zato me po tej poti sploh ni zanimalo, kaj Vidmar misli ali govori. Sicer se mi je zdelo v vsakem pogledu nedopustno in nemogoče, da UDB zbira podatke o Vidmarju. Govoril sem o tem z Borisom Kraigherjem, ki je bil tedaj predsednik IS, in UDB je dobila odločen ukaz, da preneha s tem početjem. Ko sem to sporočil šefu UDB, sem ga mimogrede tudi vprašal, kdo je informator in bil sem zelo presenečen, ko mi je povedal, da je to Jože Javoršek, ki je nekaj pred tem, tudi po zaslugi Vidmarjeve intervencije, prišel predčasno iz zaporov.

V mojih očeh se je Javoršek zaradi tega pokazal v najbolj črni podobi. Ko sem ga kasneje opazil kot glavnega kritika naše gledališke ustvarjalnosti v glasilu SZDL, sem menil, da to ne more biti koristno za njen razvoj in napredek. Poklical sem urednika po telefonu in mu sporočil svoje mnenje v obliki ultimata bralca, ne da bi povedal vse svoje razloge. Zaleglo je. Bil sem tedaj in sem sedaj prepričan, da Javoršek za to delo ni imel osnovnih pogojev. Bil je po mojem mnenju estetsko preveč enostransko (avantgardistično) usmerjen, ni imel potrebne moralne trdnosti, človeške samostojnosti, pravičnosti in objektivnosti.

Vem za dva Javorškova podpornika, dobrotnika in zaščitnika. To sta bila Kocbek in Vidmar. Oba je izdal in ovajal. Prvega javno. Drugega tajno.

Moj koncept reform

27. januar

Naše objektivne razmere, dosežena stopnja proizvodnih sil in družbena zavest večine najbolj razgledanih ljudi omogočajo in zahtevajo tako politično usmeritev in sistem, ki bi dejansko, in ne samo z besedami in frazami, odpiral možnosti duhovno in materialno bolj razvitemu in bogatejšemu socializmu. Ne trdim, da bi topogledna ideološko politična usmeritev že sama po sebi prinesla vsestransko bogatejši socializem, ampak trdim, da bi odprla možnosti zanj, kar pomeni, da bi bila potrebna čas in ustvarjalno delo, da bi ga postopoma dosegli. Če izhajamo iz sedanjega stanja in če želimo oblikovati politiko, ki bi zagotovo vodila k takemu cilju, je pred nami nekaj strateško taktičnih nalog. Tu je njihova groba zasnova.

I.

Izvršiti na podlagi dejstev in prakse natančno analizo obstoječega. Pokazati pravo podobo sedanje politike, njenih protislovij in zlasti njen razkorak med velikimi besedami in majhnimi dejanji, razkorak med visoko letečimi vizijami in nizko ležečo resničnostjo. Analiza obstoječe politike bi morala biti podrobna obdukcija nekega trupla, s katero bi jasno povedali prave vzroke pokojnikove smrti. Vzrokov je več. Med poglavitnim so :

a) sektaška ideološka orientacija in doktrina, v kateri je preveč primesi klasičnih marksističnih "resnic" preteklosti in premalo spoznanj, ki jih objektivno povzročata konec dvajsetega stoletja, dosedanje mednarodne (negativne) izkušnje v graditvi socializma in nenazadnje tudi dosežena stopnja socializma pri nas. V ideološkem smislu je to, kar prevladuje sedaj pri nas od začetka sedemdesetih let (21. seja predsedstva ZKJ), v bistvu neka varianta naše kulturne revolucije. Kvalitativno ima mnogo skupnega s kitajsko revolucijo, zlasti ima z njo skupno sektaško razredno osnovo, čeprav so seveda njene

akcijske oblike in kvantitativni izrazi drugačni. Obe izhajata iz istih, že preživelih in zlasti preveč poudarjenih zgodovinsko, razredno in ideološko verbalnih osnov, kljub temu da so med njima velike razlike v načinu, intenzivnosti in ostrini, s katero ta ali ona poudarja in vsiljuje svoja spoznanja, resnice, aksiome in vizije. Toda pri obeh je skupno to, da je ravnotežje med teorijo in prakso, med vizijo in resničnostjo, med besedo in dejanjem, med ideologijo in življenjem bilo porušeno v škodo drugega in v "korist" prvega. Zgodovina ve povedati, da super ideologiziranja, ne glede na to s kakšno zastavo nastopajo, vedno končajo na potresnih ruševinah resničnosti življenja in realnih sil in zavesti dane družbe. Kitajske "super ideologije" je že streslo in porušilo. Naše to še čaka!

II.

Ker je višja stopnja socializma neločljivo povezana z ustreznim porastom materialnih proizvodnih sil in ker je tempo našega gospodarsko materialnega napredka v čedalje večjem zastoju in krizi, je nujno razvozljati ta gordijski vozel. V proizvodnih sredstvih in kapacitetah nismo več tako siromašni, vendar smo siromašni v tem, kaj, koliko in s kakšnimi stroški z njimi proizvajamo. Tega protislovja ni razrešila ne nova ustava ne zakon o združenem delu. Zdi se, da sedanje institucionalne rešitve to protislovje še bolj zapletajo. Rešitev iščemo na ekranu ideologije in sistema. Tu rešitve ni.

Rešitev je na ekranu ekonomije, to se pravi v blagovni proizvodnji, kar pomeni v večjem in bolj odprtem, bolj neposrednem priznavanju in upoštevanju zakona vrednosti. V bolj neposrednem, je poudarek zato, ker kakorkoli smo že delali ali manipulirali drugače, ne moremo se izogniti delovanju in posledicam zakona vrednosti, ki so lahko še bolj neugodne, če se ne kažejo predvsem neposredno in v mikroekonomiji, ampak posredno in v makroekonomskih bilancah, kar je pri nas prav sedaj slučaj. Zakon vrednosti je neusmiljen in pravi: Tem slabše zate, če me ne priznaš iz oči v oči. Tem slabše zate, če se obnašaš, kot da me ni, ali če me nočeš priznati. Srečal in priznal me boš, ko boš delal splošno in večletno bilanco. K njej sedaj pri nas že prihajamo, žal še vedno z varljivim upanjem in tolažbo, da bo bolje, ko bodo izumrli vsi tehnokrati in birokrati in ko bodo delavci res odločali o vsem. Utopija!

Samo večje (ne rečem popolno in avtomatično) priznavanje zakona vrednosti lahko prisili naše proizvajalce in vse nas k večji produktivnosti dela. Bolj upoštevati zakon vrednosti pomeni, z ozirom na sedanje stanje zaostriti pogoje gospodarjenja. Filozofija dohodka v ohlapnih in super splošnih gospodarskih pogojih, kot je slučaj sedaj, ne da in ne bo dala rezultatov. Lahko jih da samo zakon vrednosti, kar pomeni zaostrene splošne gospodarske pogoje, ekonomsko prisilo, selekcijo, kazen za slabega in nagrado za dobrega. Kratkomalo, moramo se vrniti nazaj, v obdobje Kraigherjeve gospodarske reforme. To pomeni predvsem:

a) Zmanjšati emisijo in kredite in s tem anticipirano potrošnjo. Z njo sedaj ustvarjamo umetno povpraševanje in pritisk na cene, da bi potem zopet umetno - uradniško urejali cene. Sedanja logika je: najprej muzika emisije in kreditov, potem ples cen in nazadnje administrativni tuš zoper cene. Začarani krog nesmislov, v katerem boleha produktivnost dela. To je treba obrniti! Manjša emisija in krediti, manjše povpraševanje, večji boj za kupca na tržišču, sproščanje cen, selekcija, večja produktivnost dela! Ni mogoče doseči, da bi se mikroekonomski organizmi, to se pravi gospodarske organizacije, obnašali optimalno in racionalno, če se vsa družba obnaša drugače, oziroma če so splošno gospodarski pogoji

in okviri neracionalni in inflacijski.

b) Uresničiti zahtevo, da mora vsaka celica združenega dela, predno deli svoj čisti dohodek, ustvariti vsaj minimalno stopnjo družbene akumulacije, seveda v odvisnosti od velikosti družbenih sredstev, s katerimi upravlja. Tu je intervencija družbe nujna, tako iz ideoloških kakor tudi ekonomskih razlogov. V nasprotnem to ni več družbena, ampak tozdovsko kolektivna, to se pravi, parcialna lastnina.

c) Odrediti najnujnejše strateško primarne točke razvoja, strukture in obsega proizvodnje, gledano tudi v luči mednarodne menjave, in za uresničitev teh nalog z ukrepi države koncertrirati potrebna sredstva. Če odmislimo fraze o združenem delu sedaj to delajo oziroma naj bi delale banke ob sramežljivi pomoči države in zagnanem pridigarju - Partiji. Vse to je polovično in nezadostno. Posledice: Prevelika razdrobljenost investicij; čedalje slabša učinkovitost investicijskih naložb; prepočasno spreminjanje ali celo obnavljanje stare, neustrezne strukture proizvodnih sredstev! Logika tozdovske lastnine je v naši razširjeni reprodukciji prevladujoča! Morali bi jo zamenjati z ekonomsko računico splošnih interesov in ravnotežja, s katero dolgoročni interesi tozdov niso v nasprotju, ampak so objektivno in perspektivno istovetni!

d) Mogoče bi bilo treba začasno blokirati - zamrzniti osebne dohodke na neki dogovorjeni ravni.

e) Postopno sproščati cene administrativnih spon in jih pustiti, da se prosto formirajo na tržišču. Odstopanje od tega principa naj bi bilo izjema, ki jo bodo zadržali za čimmanj strateško važnih proizvodov. Prevladovale naj bi ekonomske cene. Takoj razbiti sedanje kartele v zvezni gospodarski zbornici, ki se pod plaščem samoupravnega dogovarjanja borijo za svoje monopole in parcialne interese in pri tem naravnavajo kriterije po tistih, ki imajo med njimi najnižjo produktivnost. Ta lažna solidarnost v okviru panog in skupin, ki sta jo dali Kardeljeva vizija o združenem delu in polna ustava pravic, in ki je v bistvu neke vrste zelo grobi parazitizem, naša družba drago plačuje. Zato jo moramo energično razbiti, onemogočiti in prepovedati.

f) Brez konvertibilnega dinarja ni mogoča prava primerjava naše produktivnosti dela v mednarodnem merilu. Torej moramo mnogo bolj kot doslej postati odprto tržišče in držati našo proizvodnjo pod pritiskom in konkurenco pogojev in zahtev mednarodnega trga. Seveda ni mogoče preko noči podreti vse umetnih in administrativnih ugodnosti in pregraj, s katerimi ščitimo našo nizko produkivnost dela, pred zunanjo oziroma mednarodno konkurenco, toda neizbežno mora biti razvoj našega zunanjetrgovinskega sistema naravnan k čedalje večjemu, vsekakor pa postopnemu odpiranju našega tržišča. Iti je treba torej v obratno smer, kot gremo sedaj, ko ga tako ali drugače čedalje bolj zapiramo in s tem tudi zmanjšujemo obseg menjave, seveda v relativnem smislu, to se pravi v odnosu do družbenega proizvoda.

g) Osnovni temelji in načela samoupravljanja bi lahko ostali nespremenjeni. Pravzaprav bi samoupravne odločitve dobile, če bi zakon vrednosti zamenjal arbitrarno vlogo države, zlasti pri cenah, v zunanji trgovini, v emisiji in pri kreditih večji prostor, seveda pod zaostrenimi pogoji tržišča in konkurence. Toda kljub temu bi morali obstoječi sistem samoupravljanja dograditi in izpopolniti zlasti v smeri dolžnosti in posledic v primeru, ko

se le te ne izpolnjujejo. Poleg tega bi morali znotraj samoupravnih organov, torej v delavskih svetih gospodarskih organizacij, jasno postaviti in odrediti položaj, pravice in dolžnosti izvršne funkcije, brez katere ni in ne more biti potrebne učinkovitosti. V tej izvršni funkciji, ki bi jo morali organizacijsko uresničiti, deloma v direktorju deloma v ustreznem kolektivnem organu, bi bile združene pristojnosti izvršilno operativnega značaja, izhajajoče iz več izvorov, na primer: iz pooblastil samoupravnih odločitev, iz strokovnega znanja in izkušenj, iz potreb operative ipd. Skratka, gre za to, da bi samoupravljanje napravili bolj učinkovito in da bi v ta namen zamenjali sedanjo splošno frazo, da naj o vsem odločajo delavci s skrbno izdelanim sistemom, v katerem bi bilo odrejeno, kdo, kdaj in kako odloča in kakšne so lahko tudi posledice njegovih odločitev tako za njega kakor tudi za delovno organizacijo. Nobene zgodovinske ali politične nevarnosti ne vidim v tem, če bi sedanje meglene pojme o pravicah in dolžnostih združenega dela konkretizirali in porazdelili na osnovne činitelje sodobno organizirane proizvodnje. To bi politično povsem razvrednotilo manipuliranje z neodrejeno delavčevo odgovornostjo in večino; splošno politične odločitve, želje in pristojnosti bi razmejilo od operativno strokovnih in izvršilnih funkcij, kar bi bilo samo v korist večji strokovnosti in učinkovitosti poslovanja. Navsezadnje ni končni ideal nas vseh, da vedno vsi o vsem odločamo, ampak, da vsi živimo čimbolj duhovno in materialno bogato življenje. Visoka produktivnost dela, je eden od predpogojev za nekaj takega; čemu potem bežati pred ukrepi, ki jo podpirajo in jih zamenjati s takimi utopičnimi vizijami, ki niso uresničljive in ki rušijo napore za hitrejši materialni napredek socializma?

h) Razviti množično gibanje za inovacije, racionalizacije, izume, izboljšave in patente, dati njihovim avtorjem moralnopolitično in materialno priznanje, osvobojeno politične ozkogrudnosti, človeške zavisti in zlasti davčnega fiskusa. Celo taka širokogrudnost, ki bi nehote dopuščala zlorabe, bi bila za družbo mnogo bolj koristna od sedanje vsesplošne ozkosrčnosti, ki je glavni krivec, da takorekoč nimamo lastnega gibanja za napredek znanosti, tehnike in proizvodnih procesov.

i) Če vsi ti ukrepi in taka gospodarska reforma, ki bi potrebovala vsaj leto dni, da bi začela dajati rezultate, ne bi zadoščali za potrebno ravnotežje splošne materialne bilance, se ne bi smeli ustaviti celo pred tem, da bi začasno posegli celo na področje splošnih materialnih pravic delavcev. To bi bilo sicer nepopularno, vendar prej ali slej se bomo morali srečati in pogledati v tisto ogledalo, ki nam bo pokazalo naš pravi obraz in podobo.

j) Sedanja stanovanjska ureditev in politika sta kriminalni, dragi in neučinkoviti. Potrebne so korenite spremembe. Stanovanje bi moralo postati blago v osebni lasti z možnostjo svobodne prodaje in nakupa in brez prometnih davkov in drugih oderuških ukrepov. To pomeni, da bi morali vsi, ki stanujejo v družbenih stanovanjih, ta takoj odkupiti in jih plačati v dvajsetih ali tridesetih letih. Tako zbran denar in še nekaj sredstev iz družbene akumulacije bi bil fond, iz katerega bi dobili (pod določenimi pogoji in lastno soudeležbo) kredit tisti, ki nimajo stanovanja, in bi ga na ta ali oni način hoteli kupiti na trgu ali zgraditi. Sedanje stanovanjsko varčevanje, ki je vezano na banko, bi postalo temeljna oblika kreditiranja za pridobivanje novih ali lahko tudi za nakup in izboljšavo starih stanovanj. No, fond ne bi smel biti odvisen samo od sklepov bank, ampak od splošnih pravnih predpisov in sredstev družbe in ob soudeležbi vsakega interesenta.

Verjetno bi bilo koristno tudi, če bi družba predpisala in omogočila neke temeljne oblike

združevanja lastnikov stanovanj (hišni sveti?), ki bi bili poleg tekočih opravil tudi organ, v katerem bi se lastniki lahko tudi dogovarjali in sporazumevali o načinih in sredstvih za vzdrževanje in obnovo svojih stanovanj. Prepričan sem, da bi s takim sistemom predvsem in najprej spremenili in izboljšali odnos občanov do stanovanja. Obstoječi fond bi kot njihovo osebno lastnino začeli uporabljati bolj racionalno in za njegovo vzdrževanje in izgradnjo bi začeli resnično skrbeti po načrtih osebnih in naposrednih koristi.

Zaključek:

Sicer tako ali drugače plačujemo davek naši lastni socialni in politični demagogiji, ki v tem desetletju cvete kot nikoli doslej, ker sedanja vodstvena struktura predvsem zaradi zastarelih ideoloških dogem in predsodkov ni več sposobna pokazati ljudem prve in realne poti napredka in razvoja, zato si je morala nujno pomagati z dolgoročnimi vizijami, utvarami, demagogijo in z represalijami zoper vsakogar, ki bi dvomil ali se upiral ponujenemu raju in samoupravnemu zveličanju. Vsaka sprememba te obstoječe gospodarsko politične smeri bo morala najprej in predvsem natočiti čistega vina v naš gospodarski kozarec. To spoznanje bo grenko, toda druge poti ni. Smer razvoja in sprememb in osnovni cilj ukrepov, ki jih predlagam, predstavljajo samo splošno pot gibanja. Morali bi do podrobnosti izdelovati in izdelati pravno organizacijske oblike in operativno obdelavo.

Osnovnih posledic take gospodarske reforme ni težko predvideti. Naj navedem le glavne:

1. Zaostrili bi se pogoji gospodarjenja. To bi pripeljalo tudi do političnih zaostritev v delovnih kolektivih z izredno nizko produktivnostjo dela. Bili bi tudi protesti in stavke. Ne bi se smeli umikati, ampak reagirati mirno, čvrsto in odločno.

2. Stopnja gospodarske rasti bi se zmanjšala, naša stabilnost povečala. Delo, dinar in znanje bi revalvirali. Zabušavanje, neznanje in zajedanje bi devalvirali.

3. Produktivnost dela bi začela naraščati hitreje kot sedaj.

4. Vse oblike potrošnje bi imele v prvih dveh letih počasnejšo rast od dosedanje.

5. Celotni nivo standarda bi v prvem letu reforme verjetno padel za 5 -10%. Potem pa bi začel naraščati, toda na zdravi gospodarski podlagi in z večjo notranjo diferenciacijo, seveda v odvisnosti predvsem od rezultatov dela posameznika, kolektiva, občine, republike.

6. V dveh do treh letih bi uravnotežili naše bilance, dvignili kvaliteto gospodarjenja za stopnjo više in ustvarili pogoje za hitrejšo rast družbenega proizvoda in standarda v naslednjih letih in v prihodnosti.

III.

Osnovna značilnost sprememb gospodarsko proizvodnih odnosov oziroma gospodarske politike naj bi bila torej v tem, da bi jih bolj ekonomizirali. Napraviti jih je torej treba gospodarsko bolj učinkovite. Da bi to dosegli, bi jih morali postopoma izpostaviti večjemu neposrednemu in posrednemu vplivu zakona vrednosti in jih potisniti v težje splošne

blagovnodenarne pogoje.

Spremembe v družbeni nadstavbi in v družbeno duhovnem ozračju bo treba napraviti v obratni smeri. Ne torej v smeri zaostrovanja in povečanega pritiska, ampak v smeri popuščanja, sproščanja in liberalizacije.

Na področju sedanjih političnodemokratičnih odnosov, tako v teoriji kakor tudi v praksi, je stanje preveč zamrznjeno. Celo to področje družbenega življenja in snovanja je izpostavljeno prevelikemu pritisku in naravnavanju zveze komunistov, ki tako svojo vlogo opravlja s pomočjo demokratičnega centralizma od zgoraj navzdol in s pomočjo dovoljenih ideoloških postavk in dnevne politične linije. Zaradi tega je stanje tako, kot da je od vrha navzdol organizirana politična linija, ki je edini kontrolor in čuvar naše družbe in zavesti. Tako njeno vlogo in položaj bi morali zožiti na poglavitna strateška vprašanja v naši družbi, sicer pa dati mnogo več prostora in teže široki konfrontaciji idej, boju mnenj, praksi socializma, posamični in skupni zavesti ljudi in obnove, iznajdljivosti obstoječega in stremeti k večjemu materialnemu in duhovnemu napredku vseh in vsakogar, vsakogar in vseh. Torej nujna je večja in resnična, ne zgolj verbalna demokratizacija in liberalizacija naše družbe. Da bi to dosegli, bi morali:

1. Ustvariti veliko večjo stopnjo demokratičnih odnosov, kulturnega dialoga in boja mnenj znotraj zveze komunistov. Demokratizacija ZK je predpogoj demokratizacije naše družbe.

2. Sedanja skala ideoloških postavk, vrednosti, spoznanj in meril v praksi še v mnogočem krepko zaostaja za duhom časa, njegovimi potrebami in objektivnimi zakonitostmi. Morali bi jo pregledati, ponovno prevrednotiti, razjasniti in obnoviti. Zadnji in znameniti stavek iz programa bi moral biti geslo tega dela: Nič, kar je doseženega, nam ne more biti tako sveto... V luči te sijajne in večno žive resnice ne bi smelo biti nobenih tabujev in predsodkov. Pred ničemer se ne bi smela zaustaviti preiskujoča misel. Ne pred veličino narodnoosvobodilne borbe in vloge delavcev in kmetov v njej. Ne pred zakoni in spremembami razredne logike ali demokratičnega centralizma, ne pred diktaturo proletariata, ne pred analizo naših uspehov in napak v preteklosti, čeprav bi ob tem bili prisiljeni spreminjati sedaj veljavne ocene in spoznanja. Pred tridesetimi leti, ob času spora s Stalinom, je KPJ poslednjič napravila veliko revizijo svojih teoretičnih spoznanj in stališč. To nas je osvežilo, okrepilo in potisnilo hitro naprej. Od tega smo živeli naslednjih dvajset let in zgradili neko lastno samoupravno pot. Doseženi uspehi in čas zahtevajo novo vrednotenje in revizijo. Ob mnogih silnicah življenja se kažejo podobe in zakonitosti, do katerih naša marksistična in teoretična spoznanja nimajo pravega odnosa ali celo ponavljajo stara gesla, ki nimajo z živo stvarnostjo nobene zveze več. Znanost in tehnika, psihologija in sodobna bit človeka, morala in privatna lastnina, socialna diferenciacija in uravnilovka, fizično in umsko delo, utvare in resničnosti, država in ljudstvo, religija in ateizem itd. , itd. - to so samo nekateri mejniki in znanilci sodobnih problemov pri nas in v svetu. Kam se obračajo razvite industrijske in kapitalistične družbe? Kje so perspektive in rešitve sporov in spopadov med socialističnimi državami? Mi in evrokomunizem? Če ne bomo pogumno napravili ideološke inventure v ZK, bomo prej ali slej ostali osamljeni in zaprašeni na periferiji Balkana.

3. Izriniti iz sedanjega ideološko političnega ozračja nestrpnost, sektaštvo in metodo

ekskomunikacij. Nadomestiti vse to z večjo kulturo političnega dela in boja, strpnostjo in posluhom tudi za drugačna in različna mnenja. Zamenjati monolitno enotnost z dialektično enotnostjo, to se pravi z enotnostjo, ki je dinamično iskanje in preverjanje znanega in dogovorjenega. V ta namen statutarno zagotoviti pravico oddvojenega mnenja manjšine in jo zaščititi pred sankcijami večine. Ni mogoče doseči bolj demokratičnih odnosov v ZK in s tem tudi ne njene večje ustvarjalnosti, ne da bi ne samo načelno, ampak tudi v praksi rešili to vprašanje. Antitezi moramo dati državljansko pravico de iure in de facto. Glede tega smo še vedno boljševiška stranka v ilegalnih pogojih. Nekoč je bila taka ureditev predpogoj za akcijo. Sedaj je postala izvor konformizma, neustvarjalnosti in kariere političnih uradnikov režima.

4. Razbiti sedanjo dnevno politično transmisijo med vodstvi ZK in vodstvi množičnih organizacij: SZDL, sindikati, sredstva informiranja. Med temi subjekti so potrebni dogovori in ne zgolj proceduralna formalnost, nujna je njihova večja samostojnost in neodvisnost.

5. Zmanjšati obseg in itak formalno vrednost že bombastičnih, ideološko samoupravnih gesel in jih nadomestiti s praktičnimi izkušnjami, delovnimi rezultati in zdravim razumom ljudi. Morali bi opustiti sedanji doktrinarski, formalistični in vizionarski politični jezik, ki se je pred ljudmi in razumom običajnega človeka popolnoma kompromitiral. Vrniti se nazaj, h govorici in jeziku stvarnosti in resnice.

6. Napraviti analizo odnosov med socializmom in inteligenco. Ugotoviti njeno pravo vlogo in v skladu z njo opredeliti njen položaj, njene dolžnosti in pravice pri graditvi socializma. Zagotovo je tu iskati odgovor na odprta vprašanja v smeri večjega zaupanja v inteligenco in revalvacije duhovnega ustvarjanja in znanja.

7. Odpraviti vsak pritisk dnevne politike na vsa področja umetnosti, posebej še literature. Samo primeri takega "umetniškega" snovanja in izpovedovanja, v katerih bi se negirala revolucija ali poveličevla kontrarevolucija, bi bili izpostavljeni moralnopolitični obsodbi in kazenskemu pregonu. Kritika obstoječega bodisi v imenu resnične, zmotne ali previdne vizije humanizma in pravičnosti bi morala biti osvobojena strahu pred oblastjo.

8. V celoti gre torej zato, da v družbeni nadstavbi postopoma oslabimo monopol enostrankarskega sistema in da ga res nadomestimo s pluralizmom samoupravnih interesov. Vendar, in to je bistveno - razlika od dosedanje teorije in prakse - samoupravni pluralizem mora dobiti svojo težo in prostor v odprti areni prakse in ustvarjalnosti, ne pa v zaprtih kabinetih komitejev ZK. Ta se bo na ta način preverjal, potrjeval, nastajal in uničeval, bojeval in sporazumeval v dialektiki boja mnenj in prevladujoče socialistične zavesti, in ne na rešetu subjektivno postavljene dnevne politike in kriterijev vodstev ali posameznikov v ZK.

9. Ne iskati zlasti, v začetku ,in si izmišljati nove organizacijskih oblik ali celo strank za več demokracije v naši družbi. Pač obstoječim dati več demokratične vsebine.

IV.

Svobodna menjava dela je gotovo zelo lepa in napredna zadeva. Treba je imeti ustrezno stopnjo razvoja, materialnega blagostanja in družbene zavesti, da bi se ta lahko uresničevala

v duhu klasikov marksizma. No, Kardelj jo je hotel ne glede na omenjene pogoje presaditi na tla naše stvarnosti. Presadil jo je le v krpe papirja in povzročil mnogo stroškov, malo učinkovitosti in precej nereda na tem področju. Stvari so tu nekoliko bolj zapletene, kot izgleda na prvi pogled. Predvsem interesi med posamičnim in splošnim, med skupnim in parcialnim niso harmonična pesnitev, ampak, zlasti v razmerah naše revščine, še vedno trd boj. Parkinsonov zakon o hitrem razmnoževanju administracije ne velja samo za kapitalizem, ampak tudi za socializem in zlasti še za samoupravne organe.

Pri nas je prevladalo prepričanje, da je v interesu napredka in boljšega poslovanja, če v območju splošne potrošnje čimbolj in čimprej razlastimo državo, ki je doslej bila kakršen že nosilec in predstavnik splošnih interesov in materialnega ravnotežja med majhnimi možnostmi in velikimi potrebami in željami. Zato smo konstituirali veliko število posameznih področij kot avtonomne družbene strukture od pokojninskega zavarovanja do varstva okolja, ki naj se pod geslom svobodne menjave dela svobodno razvijajo in bore za svoje interese in dohodek. V tej poplavi raznih skupnosti, ki bi lahko bile zelo koristna dopolnitev in korektor splošnim in širšim interesom in načrtom, če bi bile drugače postavljene, se je sedaj razrasla vsemoč zavesti, obzorij, idej in načrtov, in nujno vodi v take programske kompromise, ki gotovo niso v skladu s širšimi in resničnimi interesi vse družbe in njenega razvoja. Možnost delovanja na res ključnih vprašanjih je prepuščena slučaju. Boj med proizvajalci in potrošniki v teh skupnostih vedno dobe slednji, ne meneč se pri tem za tekoče, kaj šele za dolgoročne interese gospodarstva. Nizka produktivnost gospodarstva, prevelika širokogrudnost pri delitvi osebnih dohodkov in sedanji sistem financiranja skupnosti oziroma splošne potrošnje so glavni krivci vse manjše akumulacije v gospodarstvu. Toliko opevana svobodna menjava dela postaja na ta način nič drugega kot drago in neučinkovito ter na parcialno administrativni podlagi zasnovano precej svobodno trošenje že itak pičle akumulacije gospodarstva.

Neizbežne bodo spremembe. Ni mogoče vzdrževati svobodne menjave dela. Ustrezen bi bil sistem, v katerem bi skupni interesi družbe na teh področjih prevladovali v naslednjih treh vidikih:

a) programska usmeritev;
b) obseg in način financiranja;
c) krepka pregrada za nepotrebno rast administracije.

V.

Ko bo prišlo do sprememb v jugoslovanski notranji politiki in ko bo nujno iskati izhod iz nastalega položaja v smereh, ki so nakazane v prvih štirih poglavjih tega zapisa, se bo vrinilo na dnevni red tudi pomembno vprašanje: kako se organizirati oziroma kaj storiti s federacijo? Tu je odgovor bolj kot kjerkoli drugje odvisen od mnogih neznank. Verjetno bodo neizbežni kompromisi, da bi uskadili različne interese. Spremembe bodo nujne. Rešitve so raznotere. Poglavitno je: **rešiti Jugoslavijo** kot državno socialistično skupnost pred razpadom. To doseči, izogniti se torej ponovnemu razpadu Jugoslavije pa bo možno samo, če bomo iskali rešitve za federacijo oziroma državno skupnost v smeri krepitve samostojnosti republik. Tako ali drugače, postopoma ali naenkrat vidim trajno in trdno Jugoslavijo kot konfederativno socialistično skupnost svobodnih in samostojnih republik z vsemi pravicami in dolžnostmi suverenih socialističnih držav. Sedanja federacija je kljub vsemu, kljub naprednim in koristnim spremembam, še vedno grajena od zgoraj navzdol. Zato je še vedno v njej mnogo dediščine vidovdanske in stalinske ustave, kosovskega mita,

Karadžordževičeve prakse in hejjugoslovanstva. Da bi vso to navlako res dokončno poslali v zgodovino in preteklost, bo neizbežno vrh bodoče jugoslovanske socialistične skupnosti določiti in opredeliti od spodaj navzgor. Izhajati torej iz res suverenih socialističnih držav - republik in določiti, kaj in kako skupaj urejajo, je seveda nekaj drugega kot določiti, kaj imajo skupnega. Skupnega imajo toliko, da je taka formulacija lahko vedno izgovor za največji centralizem in zato je ni mogoče sprejeti kot izhodišče za pravice in pristojnosti bodoče državne skupnosti. To pomeni, da Jugoslavija kot federacija ne bi bila država v sedanjem smislu in pojmu te besede, ampak predvsem skupnost šestih socialističnih držav, ki so se združile, da bi lažje urejale nekatere v skupni ustanovni listini naštete zadeve. V tej skupnosti ni poudarek na tem, da bi suverene države - republike prenašale večji ali manjši del svoje suverenosti na federacijo oziroma nek organ nad njimi. To je centralistična državotvorna logika, ki je ne bi smeli storiti. Bodoča jugoslovanska skupnost bi torej temeljila na skupnem dogovoru suverenih objektov držav-republik, s katerim so neke svoje zadeve v skupnem interesu že rešile ali so se dogovorile, da jih bodo skupaj reševale, in tudi določile kako.

9. februar

Javorškova Nevarna razmerja nam razkrivajo nevarna razmerja v naši družbi. Književni listi, ki jih menda ureja Tit Vidmar, so organizirali okroglo in dokaj prazno mizo z javnim namenom, izkoristiti Javorškovo knjigo za diskusijo o duhovnih razsežnostih našega kulturnega življenja in s tihim namenom vsaj posredno podpreti Javorška. Videti je, da sta oba namena propadla. Pač pa se je na tej okrogli mizi znova pokazalo, kakšno je sedanje razmerje med režimom in kulturnimi delavci, oziroma, kako le ti sodelujejo pri vzidavanju slovenske duše v našo socialistično zgradbo.

Javno so ob tej priložnosti rekli:

Josip Vidmar: "Zaradi tega ni čudno, da mladi, nestrpni, nekoliko vročekrvni ljudje odklanjajo kakršnokoli sodelovanje z našo oficielno javnostjo in se jim nič ne zdi bolj sramotno, kakor biti na liniji. In če odprete Javorška, boste videli, da se tudi njemu ne zdi nobena stvar neprijetnejša, kakor da bi ga imeli za nekoga, ki stoji na liniji."

Ciril Zlobec: "Skoraj vsi, ki negativno sodijo o knjigi delajo to zato, ker vidijo v njej neko stikališče s politiko." In dalje: "Realna situacija pri nas je taka, da si takoj, ko si s svojim pisanjem pridobiš kakršen koli prizvok soglasja s političnimi tendencami, ne samo nesimpatičen, ampak v resnici trpiš efektivno škodo."

Matej Bor: "Tisti, ki smo takrat pritegnili socialistični zvezi, smo bili označeni za režimovce, kar je najslabša stvar, ki jo lahko človek v tej družbi doživi."

Citirane izjave so iz ust uglednih, režimu nikakor ne sovražnih ljudi in so politično dovolj jasne, človek se mora ob njih vprašati: ali pišemo leto 1942 ali 1979?

Tovariš Vidmar pravi, da se Javoršku ne zdi nobena stvar bolj neprijetna kakor to, da bi ga imeli za nekoga, ki je na liniji. Tovariš Javoršek v svoji knjigi na vse pretege hvali tovariša Kardelja in ga kuje v zvezde. Vsak otrok skoraj ve, da je tovariš Kardelj že več kot štirideset let med tistimi, ki odrejajo linijo. Nikoli v preteklosti ni imel pri tem toliko vpliva kot v tem desetletju, ko se je očitno poslabšal odnos med linijo oziroma politiko in

kulturnimi delavci. Javorškovo knjigo, v kateri je zapel Kardelju tak slavospev, ni mogoče videti drugače, kot podporo liniji in režimu. Tako so to vsi razumeli. Če je torej tako in kdor verjame tistemu, kar je v knjigi napisano, potem je med izjavo tovariša Vidmarja in pisanjem tovariša Javorška očitno nasprotje. Kdo ga bo pojasnil? Vidmar, Javoršek ali čas?

Ob Kardeljevi smrti

11. februar

Včeraj je umrl Edvard Kardelj. Kaj naj zapišem ob smrti človeka, ki je bil dolgo let eden od mojih političnih učiteljev in voditeljev, pa so se potem, v nekem času in razmerah, najine ocene in pogledi o poteh samoupravnega socializma tako razlikovale, da sva se razšla. V njegovih očeh sem ostal nepopravljivi liberalec. V njegovi demokraciji sem videl nevarne omejitve in v njegovih vizijah še dolgo časa neuresničljiva in enostranska pretiravanja. Kako naj bom objektiven do Bevca, ki je bil nekoliko let moj poglavitni protiigralec v zamotani areni socialistične graditve in njenih protislovij? Kako naj izberem in postavim besede, ko se zdi, da so v tem trenutku vsi presežniki o njem premajhni in vsa pretiravanja prešibka. Naj ob mrtvaškem odru zbledijo strasti nesporazumov, naj se teža razlik in ostrina spopada idej, misli, interesov, osebnosti in značajev umakneta in izgubita v širnih prostranstvih večnosti in smrti, v katero vsi potujemo?

Pred krsto pokojnika in odprtino groba se vsilijo drugačna merila in vrednosti od tistih, v katerih se gibljemo v življenju in boju od včeraj in za danes in jutri. Z merili celovitosti smo dolžni, in v kolikor je nam to dosegljivo, izmeriti in pretehtati vse, kar je delal in bil ta, ki mu na njegovo zadnjo pot poklanjamo besede priznanja in zanosa in rože bolečin in trpkega slovesa.

Bil je mislec, vizionar, voditelj, teoretik, organizator in praktik. Predvsem seveda borec, ki je povezoval teorij s prakso in obratno. Sanjaril je s fantazijo neuresničljivega in delal s sistematično natančnostjo hladnega analitika. Hodil je počasi in okorno, mislil hitro in globoko, prišel daleč, pravočasno in visoko. Vse je prehitel. Tik pred ciljem in že skoraj uresničeno željo, ki jo je desetletja nosil s seboj, se je zgrudil. Prehitela ga je smrt. Rad je čital ali pisal zamotane stavke marksističnih definicij, političnih deklaracij ali zakonodajnih aktov. Toda poznal, poslušal in ljubil je tudi mogočne akorde Wagnerjeve glasbe, strastne dialoge Sheakspearjevih junakov ali otožne verze Kosovela. Bil je raznovrstna podoba in osebnost. Zato tudi njemu zakon dialektike ni prizanašal. Kot vse velike osebnosti je bil tudi on poln raznih protislovij, ki so se kazala tako v najbolj intimnih človeških lastnostih kakor tudi v načelnih ideološko političnih odločitvah.

Tovariš Krištof je bil prvi Slovenec, ki je z vso suverenostjo prodrl v nacionalno jugoslovanske in mednarodne razsežnosti polpreteklega in sedanjega časa. Na njih je vplival, jih oblikoval in usmerjal. Postal je strasten, nevaren in uspešen grobar kapitalizma nasploh, slovenskega in jugo-slovenskega še posebej.

Opazil je usodno povezanost slovenskega narodnega vprašanja z revolucionarnimi socialnim spremembami in kot Sperans dal s tem partiji in revoluciji v roke zelo močno orožje. Tako je bil zoper vse naše "tradicionalne" navade, zoper majhnost in poniglavost slovenstva, da je tu in tam pozabil in prezrl njegove pomembne interese.

Kardelj je bil velik pionir nove socialistične epohe, dovolj human, bistroumen,

ustvarjalen in pogumen, da pri tem ni hotel in mogel biti zgolj dedič in posnemovalec sovjetskega socializma. Toda Bevc je bil vendar tudi otrok kominterne, in čeprav zelo kritičen do nje, še vedno tako močno pod njenim vplivom, da ni mogel vedno razumeti in sprejemati vseh novih vrednosti in nujnosti, ki jih prinašajo razmere duhovno in materialno bogatejšega socializma. Bil je širokopotezni snovalec samoupravnih in demokratičnih vizij in tudi ozkosrčni zatiralec tistih, ki so imeli znotraj samoupravnega socializma kritičen odnos do njih. Ali obratno! Imel je ogromno zaslug za našo povojno kmečko kolhozno politiko, ki je zagotovo največja napaka pri dosedanji graditvi socializma pri nas. Toda ne smemo pozabiti, da je prav on prižgal vrvico in jo razstrelil, ko je zašla v slepo ulico in začela povzročati nepopravljivo politično in moralno škodo.

Ni mnogo manjkalo, da bi ga v začetku šestedestih let pokosili kot resnega odpadnika in to zato, ker je bil tedaj v vsakem pogledu osrednja osebnost naprednih in nedogmatskih stremljenj, stališč, iskanj in hotenj v Jugoslaviji. Rešil se je s podporo naprednih kadrov in javnosti ter s pomočjo svoje preudarne taktike. Vendar, ko so se ob koncu istega desetletja pojavili ideološko politični valovi te demokracije, napredka in protislovij, ki so udarjali preko valov njegovega Rubikona, je organiziral zoper nje in njihove nosilce veliki pogon. Z njim je formalno potolkel vse, ki so imeli neke rezerve do njegovih političnih stališč ali ki so tako ali drugače začeli nekoliko ogrožati njegov položaj in avtoriteto. Z vso močjo svoje osebnosti ter ideološke in politične teže se je tedaj zavzel za krepitev idejne monolitnosti in organizacijsko operativne strumnosti Partije, kar je v tedanjih razmerah pomenilo en korak naprej in dva nazaj. Toda, že sredi sedemdesetih let je snoval pomembne demokratične in napredne spremembe v ustavi. Takoj nato je celo v načelni razpravi uvrstil stihijo in spontanost med subjektivne činitelje socialistične graditve. Priznal je tudi pluralizem samoupravnih interesov kot objektivno znanost, ki jo je zopet hotel ujeti v ozke in subjektivne okvire politične linije.

Vse življenje se je iskreno in pogumno boril za svobodo človeka, toda tudi ni nikoli pomišljal vsiliti nesvobode tistemu, ki je o tej svobodi in o poteh, ki vodijo k njej, mislil drugačne kot on. Neizprosno se je boril zoper zgodovinski slovenski klerikalizem in zoper vse, kar smo od njega negativnega podedovali, vendar kot da je nekje v globini njegove osebnosti in v načinu mišljenja tudi bival delček te navlake in se kazal sicer rdeče pobarvan, zdaj kot doktrinarstvo, zdaj kot nestrpnost, zdaj kot zamerljivost, zdaj kot posebna ideološka vnema, ki je tu in tam spominjala že na religioznost.

Ni rad priznal, če se je zmotil. Toda, ko so se nakopičila dovolj tehtna dejstva, je to napravil iskreno in pogumno, ne da bi se pri tem izmikal odgovornosti. Nisem prepričan, da so bile njegove ocene kadrov vedno na višini - in čigave so?- njegovih političnih in teoretičnih zaključkov. Zdi se mi, da je bil preveč širokogruden do tistih, ki so ga poslušali in ubogali brez pomislekov, ter preveč ozkosrčen, kritičen in nezaupljiv do tistih, ki so tudi pred njim trmoglavili s svojim mnenjem, ne da bi ga s tem hoteli podcenjevati ali da bi bili celo prepričani, da jim njegova pomoč in mnenje nista potrebna. Zato tudi kadrovski sestav njegovih delavcev, ki nam ga je zapustil, zlasti v Sloveniji, ni tak, da bi bil občudovanja vreden. Znal je biti izredno širokogruden in potrpežljiv do marsičesa, kar se je pri nas dogajalo, da bi zopet, včasih iznenada, reagiral silovito in s pretiravanjem na manj pomembne zadeve. No, to so bile skrajnosti in izjeme. V celoti je Kardelja šteti za zelo umirjenega in preudarnega voditelja in politika, ki je znal vsak dogodek oceniti z mnogih vidikov.

Prva Kardeljeva delavsko razredna in socialna zavest se je oblikovala v ozračju starega ljubljanskega delavstva, njegovih bojev in življenja ter pod vplivom Cankarjeve socialne literature in kulture, polne moralnega zanosa in simbolike. Dokončno se je izoblikovala v pogojih težkega ilegalnega političnega dela in moralne normativike predvojnih komunistov tridesetih let. Zaradi tega je bila nekoliko romantično realna, to se pravi, ne povsem v skladu z zavestjo, psiho, moralo, načinom življenja in potrebami sodobnega delavstva, živečega sedaj, tu, v drugi polovici dvajsetega stoletja. Temu razkoraku je gotovo pripisati marsikaj, da je že in še bo od Kardeljevih idej ostal samo lep in prazen let misli. Kardelju ne bi mogli odrekati dobre volje in naporov za vsesplošen napredek kmetov in kmetijstva. Vendar zdi se, da so bili njegovi napori in prizadevanja v obratnem sorazmerju z doseženimi rezultati.

Podcenjeval je inteligenco, zlasti slovensko in sektašil do nje. Le ta mu ni ostala ničesar dolžna. Njegovi politični, sociološki in psihološki prijemi, ocene in projekti so praviloma ustrezali razpoloženju večjega dela množic. No, ni bilo vedno dovolj sil in zavesti, da bi jih lahko tudi uresničili. Znal je krmariti med valovi objektivnih družbenih in nacionalnih protislovij v Jugoslaviji. Bil je dober analitik, ne tudi tribun in govornik. V očeh množic je bil bolj podoben znanstveniku in vzgojitelju kot pa politiku in revolucionarju. Ko je kot sedemindvajsetletni mladenič pisal proglas ustanovnega kongresa komunistične partije Slovenije, je pokazal genialno razumevanje širine antifašističnega boja. Ponovno jo je potrdil, ko je pet let kasneje nastopil zoper vojvodstvo med slovenskim partizani. Potrjeval in izpričeval jo je v naslednjih desetletjih, ko je razkrinkaval stalinizem in polagal temelje samoupravnemu socializmu v Jugoslaviji ali sodeloval v snovanju njene široke, neodvisne in neuvrščene mednarodne politike. Ob vsem tem se je mnogim in tudi meni zdelo, da ni imel vedno enako genialnega razumevanja za široko zapleteno skalo problemov, odnosov in protislovij, ki so pri nas bili, so in bodo stalno navzoči v razmerju med socializmom in demokracijo. Nemalokrat so njegove ideje sprožile odziv in valovanje, ki se ga je tudi on ustrašil, in se začel boriti zoper posledice vzrokov, ki jim je bil duhovni oče. To ni bila njegova dvoličnost, ampak objektivni ples porušenega ravnotežja, ki se ruši in obnavlja v stalnem nihanju. Kardelj je bil objektivno in tudi subjektivno stalno pod žarometi tega dinamičnega dogajanja.

Res je, nesprejemljiva in zoprna mu je bila vsaka misel, da bi lahko kakršenkoli diktator pod zastavo Marxa osrečeval ljudi in jih gonil v nebeško socialistični raj. Toda, ni mu bilo tako zelo tuje prepričanje, da bi bili ljudje mnogo srečnejši, če bi bila njihova zavest prežeta s popolno vero v zadostnost marksistične revolucije in socializma. Absolutizem državne oblasti mu je bil tuj, absolutizem ideologije pa precej domač. On ni verjel v vsemoč prisile. Ni dovolj dvomil tudi v vsemoč zavesti. Vedno je ostal zvest svoji vesti in prepričanju. Znal je dolgoročno dobivati bitke in žilavo prenašati poraze. Z občudovanja vredno spretnostjo in talentom je vzdrževal sijajno ravnotežje med strategijo ciljev in taktiko boja.

Proizvodni odnosi so bili temelj njegovi teoriji, praksi in viziji o svobodnem človeku. V tem pogledu je bil originalen mislec in pogumen ustvarjalec. Tu je veliko prispeval v mednarodno in zgodovinsko zakladnico graditve socializma. Toda kot da ob takem svojem snovanju in pri vizijah o svobodi človeka ni upošteval vedno dovolj tudi pomena splošne človeške kulture in njegovih pravic in kot da ni znal vedno izmeriti pomena in posledic tehnične revolucije dvajsetega stoletja in prihajajoče atomske dobe, ki temeljito spreminjata

kvantitativni in posredno tudi kvalitativni značaj proizvodnih odnosov in odpirata svobodi človeka, če se ne bo samomorilsko uničil, izredne perspektive. V teh pogojih lahko namreč ena sama zamisel enega samega človeka bolj vpliva na tok civilizacije kot kdajkoli doslej. Če si bo človeštvo podredilo silo tehnike in atoma v proizvodne namene, lahko to več prispeva k napredku in blaginji ljudi, k dvigu produktivnosti dela in sporazumevanja med narodi kot neizprosno križanje ideoloških mečev pod različnimi ali celo istimi zastavami. Kardelj je v okviru temeljnih ideoloških mečev pod različnimi ali celo istimi zastavami. Kardelj je v okviru temeljnih kategorij marksizma, postavljenih ob koncu prejšnjega in v začetku tega stoletja, globoko oral, snoval, rušil in gradil. Izven njih in preko njih ni letela njegova misel. Poleteti bo morala, da bi tako ujela, doumela in vplivala na poglavitne silnice gibalnih sil, ki oblikujejo in bodo oblikovale podobo sveta v naslednjem stoletju.

Kardelj je umiral v času, ko se je še zdelo, da sta vsaka njegova ideja in beseda absolutni resnici ali genialni potezi revolucije. Na ta način mu je prihranjeno grenko spoznanje, da mnoge njegove ideje in vizije ne bodo doživele svojega državljanstva in da se bodo nekatere njegove enosmernosti pokazale kot velike razpoke in praznine v naši samoupravni zgradbi.

Hod zgodovine in že jutrišnjega dne, ta neizprosna, osebna in brezosebna, strastna in hladna simfonija življenja in dialektike, bo na ruševinah protislovij obstoječega in na naših tleh zgradil nekoliko drugačno skalo vrednosti od tiste, ki ji je Kardelj, zlasti v zadnjem desetletju poizkušal oblikovati obliko in vsebino. In šele tedaj se bo pokazala res prava vrednost njegovega dela in tudi pravi obseg njegovih zmot.

Toda ne glede na to, kaj bosta prihodnost in zgodovina rekli o vsem tistem, kar nam Kardelj zapušča kot svoje delo, ne glede na to, kaj od vsega njegovega je in še bo prestalo težki izpit prakse, je veličina pokojnika vredna spomina, spoštovanja in zahvale sodobnikov in bodočih rodov slovenskega in vseh narodov Jugoslavije.

Umetnost in politika

2. marec

Napetost med politiko in umetnostjo in zlasti literaturo kot najbolj masovnim in najbolj razumljivim medijem umetnosti je postala že tradicionalna. Iz predsobe socializma, v romantičnih časih partizanstva, je izgledalo, da bo socializem to napetost in divergenco odpravil; ko so nas v prvem povojnem obdobju obletavale pošastne sence socialističnega režima, so nekateri celo mislili, da je to že preseženo in da bosta od tu v lepšo prihodnost človeškega rodu politika in umetnost hodile složno skupaj, kot dve sestri. Kmalu se je pokazalo, da je bila to utvara, ki jo seveda niso videli in razumeli vsi enako. Stvarnost je končno pokazala podobi pravo ogledalo. Utvara se je (pri politikih) umaknila ukazu, ukaz se je umaknil želji in želja hrepenenju. Takole še vedno mislijo mnogi. Če se že ni zgodilo včeraj, se bo zgodilo danes; če se to ni zgodilo danes, se bo zgodilo jutri.

Sedaj svetujejo umetnosti in zlasti pisateljem in pesnikom, naj odkrivajo in pišejo resnico in samo resnico, kot da bi bile njihove neresnice krive vsega hudega in zamerljivega, kar je med politiko in umetnostjo tu in sedaj. Apelirajo na njihovo zavest in dušo, naj bodo objektivni in češ, vse bo dobro in prav. No, ni treba umetnosti, tako pravijo, da je rekla dnevna politika, toda, za boga milega, naj bo vendar angažirana takole, recimo v okviru ustave, srednjeročnega ali vsaj dolgoročnega plana, naj ima posluh za probleme združenaga dela ali kaj podobnega. Komaj se splača dokazovati, da so to same sence socialističnega

realizma ali vsaj utvare o trajnem in čvrstem paktu med umetnostjo in politiko.

Politika je najboljša realizacija možnega. V tem možnem je marsikaj: preteklost, sedanjost, prihodnost, duh, materija, zavest, denar, navzkrižni interesi, neka morala in neka ideologija. To je skratka težka in marsikdaj tudi krvava obrt. In vedno politika, celo tedaj, ko je revolucionarna, ko še ruši nek red in sistem, utrjuje nek red, sistem, oblast, režim, hierarhijo do avtoritete. Njen skok, hod ali pohod iz manj razvite in manj svobodne družbe je počasen, trnov, relativen. Take so zakonitosti in nadloge politike. Njen resnični humanizem, če je to njen cilj in če mu ostaja zvesta, je vedno majhen v primerjavi s solzami, znojem in krvjo, ki je bila zanj prelita. Naloženo ji je torej, naj se giblje, naj se celo plazi v republiki možnega in skromnega.

Drugače umetnost in njena ljubljenka literatura. Ona je velika in srečna služabnica humanizma. Velika zato, ker nas popelje, kamor hoče: v pekel ali nebesa; v dobro ali zlo; v suženjstvo ali Indijo Koromandijo, v sovraštvo ali ljubezen. Srečna zato, ker ne potrebuje ničesar, ne denarja, ne artilerije, ne ideologije, ampak samo duha in srce, da lahko kaže revni stvarnosti podobe, obraz ali odsev prekrasne prihodnosti, zgrajene na blagostanju, lepoti in pravici. Njen kozmos možnega je takorekoč neomejen. Da, omejuje ga samo veličina ali majhnost ustvarjalnega duha. Zato in samo zato lahko geniji umetniškega ustvarjanja presegajo stoletja in se gibljejo med rodovi in generacijami, mimo in preko sistemov, kraljev, cesarjev, vladarjev in tiranov. Preživijo revolucije, reformacije, kontrarevolucije, ideologije in filozofije in pripovedujejo! Pripovedujejo o čem? O marsičem: o dobrem in zlu, o lepoti, o strasteh, o revščini in bogastvu, o šegah in navadah, o človeku, o naravi, o zmotah in vzponih človeškega duha, s temeljito natančnostjo o preteklosti in z močnim zanosom ustvarjalne fantazije o prihodnosti. Njihov ustvarjalni zanos se giblje lahkotno kot senca ali svetloba. Oni so lahko sli želja in ne sužnji možnosti. To slednje je rezervirano za politike, ki v potu svojega obraza spreminjajo (ali si domišljajo, da spreminjajo) družbe, svet in človeka. No, seveda s tem ne mislim trditi, da so politiki in vladarji proletarci in umetniki buržuji. Če bi med njimi delali socialno analizo in diferenciacijo, bi ugotovili obratno.

Tu ne delam take analize, ampak govorim o razmerah, možnostih in razlikah, ki se kažejo politiki in umetnosti v službi človeškega napredka. Oba postavljam torej v službo človeškemu napredku in civilizaciji, ne da bi hotel razsoditi, kdo je dosedaj več prispeval k temu cilju: bič in meč ali pero, čopič in dleto?!

Hotel sem samo pokazati, kako različne so ustvarjalne možnosti, zakonitosti, pogoji in notranja dinamika med politiko in umetnostjo. Harmonije ni bilo, je ni in je ne bo. Nasprotje ali disharmonija je v stvari sami, oziroma je dano samo po sebi. Stremljenja, snovanja in hrepenenja umetnosti so več ali manj vedno neka antiteza, da tudi opozicija (pozitivna, seveda) politiki in njenemu delovanju in nehanju. Kdor tega ne vidi in ne prizna, ne razume niti politike niti umetnosti. Politika je kažipot od danes v jutri, kažipot iz teme k svetlobi. Včasih se ti kažipoti obrnejo celo nazaj v še večjo temo! Umetnost je stihija, misel, želja, hrepenenje in luč na tej poti. Lahko se nam kaže celo za ali ob kažipotu. Zgodovina pa nam pripoveduje, da je največkrat umetnost oziroma njena luč pred kažipotom po katerem se trudoma gibljemo k bolj svetlemu soncu. Ne poizkušajte torej upihniti ali prestaviti te luči h kažipotu. To ni mogoče. To bi osiromašilo človeškega duha, življenja in tudi politiko. Bilo bi še več tavanja, znoja, groze in krvi.

24. marec

Ker smo v živahnem ritmu družinskih praznikov - moja mama ima 88 let, moj vnuk Rok pa 7 let - sem malce razmišljal tudi o svojem življenju. Nikoli nisem bil popoln vernik, vedno je bilo v meni nekaj brezverca. Nobeni resnici ali cilju nisem slepo služil. Popolnoma sem veroval samo v našo narodnoosvobodilno borbo. Sicer so me vedno zasledovali in vznemirjali štirje demoni: razum, pravica, strast in lepota. Fortuna mi je bila sicer naklonjena, čeprav je mnogokrat poplesavala okoli mene kot vešča okoli luči in se mi izmikala v temo, da se je potem zopet lahko vrnila, ko sem že mislil, da me je dokončno zapustila. Še vedno se mi dozdeva, da ta njen ples še ni končan. Pripravljen biti, to je vse!

28. marec

"Skladi kar kopnijo

Akumulativnost gospodarstva narašča za polovico počasneje kot njegov dohodek - le 9,4 odstotka za sklade .

Generalni direktor zveznega zavoda za načrtovanje Spasoje Medenica je v uvodnem referatu pred obširno delegatsko razpravo ponovno izrazil oceno o vidnem in pospešenem zmanjševanju akumulativne sposobnosti gospodarstva. Medtem ko se je dohodek v gospodarstvu v letih 1971 -77 vsako leto povečal za 25%, so se sredstva za akumulacijo nominalno povečala komaj za 13,4%. Delež sredstev iz dohodka, namenjen za sklade in za razširitev materialne osnove, ki je leta 1974 znašal 17,3%, se je v letu 1977 zmanjšal na 9,4%.

Generalni direktor zveznega zavoda za družbeno planiranje Spasoje Medenica je v uvodni besedi dejal, da na reproduktivno in akumulativno sposobnost gospodarstva deluje tak mehanizem delitve dohodka, ki favorizira vse oblike porabe, še preden so znani poslovni rezultati organizacij združenega dela. Povedal je, da ni zagotovljena funkcija bruto osebnih dohodkov v skladu z zakonom o združenem delu in napovedal, da bodo preverili sistem davkov in prispevkov.

V uvodnem referatu pa tudi v delegatski razpravi je bilo poudarjeno, da ni edini problem v tem, da se sredstva iz reprodukcije nominalno zmanjšujejo, pač pa gre tudi za to, da takšne težnje ogrožajo naš socialistični samoupravni sistem. Povedali so tudi, da je današnja razprava o teh kompleksnih vprašanjih le začetek obsežnejše razprave, ki bo v skupščini SFRJ potekala v prihodnjem obdobju.

Delegati so na današnji seji govorili tudi o položaju v zvezi s projekcijo plačilne in devizne bilance Jugoslavije ter rok za dokončno uskladitev podaljšali do konca aprila.

Potrdili so tudi družbeni dogovor o nadaljni gradnji zmogljivosti v črni metalurgiji do leta 1980 in naprej ter sprejeli predlog delovnega programa zbora republik in pokrajin do konca letošnjega julija." [3]

Tu je glasen SOS o stanju v gospodarstvu, poslan z najbolj merodajnega mesta. Kako

[3]Fedja Zimić, Delo, 26.3.1979.

bosta rešila svoji duši pred tem neprijetnim dejstvom ustava in združeno delo? Če se ne motim, donijo te številke kot uvodni akordi marša, ki nas bo ob varljivi spremljavi samoupravnih fanfar zagotovo popeljal v še večji centralizem in administriranje. Verbalne samoupravne fraze in centralistični etatizem na delu - to je panorama gospodarske stvarnosti. Gospodarski učinki takih ukrepov bodo minimalni, zagotovo pa bodo povečevali politično napetost in nezadovoljstvo. Ne bi bil presenečen, če bi bil to začetek rušenja Kardeljevih zamisli. Nekaj je vendar treba storiti. Najbolj preprosto in vabljivo izgleda okrepiti centralizem in etatizem pri delitvi družbenega proizvoda. Videli bomo! Po hudi zimi bomo imeli vroče poletje!

20. april

Opazujem kako smo spremenili smer mednarodnih informacij, ki preko RTV in tiska prihajajo k nam. Po moje bi bilo realno in koristno, če bi si zgradili kriterij za izbor informacij na podlagi širokih in principielnih vidikov demokracije, humanizma, napredka, civilizacije kulture, znanosti in dela. S tem bi zavrgli in presegli vsako blokovsko, poceni propagandistično usmeritev in bi se usmerili k trajnejšim vrednotam in dogodkom z namenom, da našemu občanu širimo obzorje in spoznanje o času, prostoru in razmerah v svetu. Namesto tega se je zgodilo dvoje: zaprli so dotok informacij iz razvitega sveta; (proti vzhodnemu bloku smo bili že tudi prej zaprti) dnevno politično in propagandistično pa smo se odprli do tretjega sveta, oziroma predvsem do Afrike. Tako sedaj zvemo več o afriških plemenskih bojih in obračunih kot o evropski levici. Ko gledamo revščino afriških mest in vasi v nas raste (lažna) samozavest; lahko mirno spimo, kajti ne vznemirjata nas ropot strojev in oprema laboratorijev razvitih industrijskih držav. Kulturni tokovi Pariza, Rima, Londona ali Dunaja nas ne vznemirjajo; lahko pa spoznavamo kulturne dosežke in folkloro prednikov Kinta Kunte. Ne mislim, da bi nam moral biti ta izvor zaprt in nepoznan. Menim pa, da ni dobro, če smo informirani samo o njem. To ni celokupna realnost, danost in objektiviteta naprednega. To potem ni izbira informacij, ki bi bila v skladu z načeli neodvisnega in dinamičnega socializma. Skratka, na ta način so naši izvori informacij še bolj subjektivistični in propagandistični. Še bolj kot prej so oddaljeni od osnov in kriterijev, ki bi zagotavljali bolj objektivno in bolj napredno izbiro informacij iz njenega mednarodnega veletoka. Presedlali smo hočeš nočeš iz konja na osla.

Slovenski politiki v federaciji

17. julij

Nič pretresljivega se ne dogaja v tem poletju. Stara politika se nadaljuje kljub klavrnim rezultatom in res s pojemajočim samoupravnim sporazumavanjem in z naraščajočim državnim administriranjem, praksa zlasti v gospodarstvu melje v prah in pepel Kardeljeve zamisli. Veter jih bo raztrosil neopazno in neznano kam. Razkorak med načeli in prakso se bo še poglobil. Tempo razvoja se bo zmanjšal, protislovja se bodo povečala. Eksplozija in stres sta neizbežna.

Trenutno so na udaru slovenski vodilni kadri v federaciji. Kardelj je umrl. Dolanc je potisnjen v aut. Dolničar[4] je poslan iz vojske, da bi pomnožil število civilnih uradnikov.

[4]Ivan Dolničar, rojen 1921, letalski generalpolkovnik, med NOB opravljal pomembne politične in vojaške dolžnosti, po vojni opravljal različne pomebne dolžnosti v JLA, bil je sekretar sveta za ljudsko obrambo pri predsedstvu SFRJ, pomočnik zveznega sekretarja za ljudsko obrambo in član predsedstva CK ZKJ, sedaj član predsedstva CK ZK Slovenije.

Očitna degradacija. Potočar[5], načelnik generalštaba mora v penzijo. Tudi slepec in bedak bi morala videti in razumeti kadrovsko politično ost, ki jo federacija naperja zoper Slovenijo. Zakaj? Kaj se skriva za temi kadrovskimi spremembami? Vsekakor so motivi različni. Različne so tudi politične podobe prizadetih. Že med njimi samimi so pomembne razlike. Zagotovo generala, in še zlasti Dolničar, nista spadala med navdušene pristaše Kardeljeve politike. Toda ne glede na to in upoštevaje celo dejstvo, da Dolančev biciklizem in servilnost nista skoraj nikomur več potrebna, imajo te kadrovske spremembe nek skupni imenovalec: krepko zmanjšujejo vpliv Slovencev in Slovenije v federaciji in s tem tudi v Jugoslaviji. Vpliv Slovenije se bo tako zreduciral na nepomembno vlogo pritlikavih, drobnjakarskih in ubogljivih uradnikov kot sta na primer Andrej Marinc ali Vlado Janžič in njima podobni. Tak položaj Slovenije je zagotovo uvod v postopno demontiranje tistega dela Kardeljeve politike, ki je vsaj z besedami priznavala neke zakonitosti blagovne proizvodnje in pomen produktivnosti dela. Očitno praksa neizbežno izsiljujejo dve možni rešitvi: ali razbiti in zapustiti Kardeljev model združenega dela, ker je preveč protisloven in v oblakih, ali ga (kot prehodno obdobje iskanja in tavanja) pripeljati do popolnega absurda, kar pomeni še bolj okrepiti v njem že itak preveč poudarjene lastnosti lažne solidarnosti, uravnilovke, čvekanja, nestimulativnosti in centralizma. Ker slovenska oficielna politka pojmuje in doživlja Kardelja statično - torej niti sem niti tja - je objektivno nujno, da prihaja v konflikt z empiričnim razvojem gospodarsko političnih odnosov v Jugoslaviji, ki na podlagi Kardeljeve platforme in celo z njegovimi gesli in s poudarjeno močjo države in centralizma vse bolj in bolj drsi v administriranje. Vse bolj in bolj se kaže pravi značaj sprememb, napravljenih v začetku tega desetletja. To je bil levi udar v ideološkem in ekonomskem smislu. Njegove posledice so sedaj tu in ne morejo jih prikriti še tako blesteče fraze o demokraciji in združenem delu, sestavljene iz Kardeljevega besednjaka. Preprosto rečeno: kar ste sejali, spoštovani tovariši, to je zraslo, in sedaj prihaja čas žetve!

Če je Kardelj še uspeval manevrirati tako, da ne bi v njegovi politiki popolnoma prevladali levi in socialno uravnilovski elementi, čeprav so bili od samega začetka premočno prisotni, sedaj to ni več mogoče. Vrata so odprta in logika razvoja zahteva, da se reče tudi B in C, če smo že rekli A. Ker še ni prišel čas, da bi rekli in priznali, da je bil A velika napaka, je nujno storiti vse, da bi lahko to rekli za B in C. Ker ni moči in spoznanja, da bi likvidirali Kardeljevo politiko neposredno in odprto, iz oči v oči, jo bodo čas in razmere likvidirale posredno, razvojno, preko lastnega absurda! Ni težko predvideti, da sednji slovenski politiki niso za absurd. Zato je imperativ federacije, da zmanjša njihov vpliv. To je možno in taktično najbolj ustrezno, če se na primer politične osebnosti zamenjajo s političnimi uradniki. Tu smo sedaj. Človeku se nehote ob analizi trenutne situacije vsiljuje tudi zgodovinska primerjava. Ponujajo se podobnosti med slovensko politiko in politiki v stari kapitalistični in sedanji socialistični Jugoslaviji. Človek bi lahko napisal doktorsko disertacijo na temo podobnosti med Koroščem in Kardeljem.

Naš zgodovinski deficit tega obdobja in tudi osnovna podobnost med nekdaj in sedaj je predvsem v tem, da slovenski politiki v Jugoslaviji niso nikoli znali in so tudi redko poizkušali formulirati tak lasten slovenski program, ki bi imel za podlago dejanske razmere, potrebe in koristi Slovenije. Speransovo Nacionalno vprašanje ni tak program.

[5]Stane Potočar-Lazar, rojen 1919, generalpolkovnik JLA, med NOB opravljal pomembne vojaške dolžnosti, po vojni opravljal zelo pomembne vojaške dolžnosti, upokojen kot načelnik Glavnega štaba JLA.

To je teoretično zgodovinska študija z mnogimi elementi programa, napisana pač v nekem obdobju, ko je oficielna politična misel vladajočega režima bila pripravljena Slovence zatajiti kot narod. Zato je tedaj pomenila mnogo. Nikakor pa ni začetek ali konec našega spoznanja in hotenja že to, da Speransov tekst že skoraj pol stoletja partija religiozno slavi in dokazuje našo lastno programsko in politično nemoč. V sedanjem času, polnem sprememb in obratov, je nujno imeti stalno ustvarjalnost in iskanje v smeri ne samo programsko nacionalnih načel, ampak tudi v pogledu njihove konkretizacije kakor tudi glede oblikovanja in izmišljanja tekočih nacionalnih interesov, taktike in strategije. Vsega tega Slovenci nismo imeli in nimamo. Hrvati so na primer to vedno znali in delali bolj ali manj uspešno! Prav tako Srbi. Pri Slovencih pa to ni šlo. Že itak redki poizkusi so zaradi raznih razlogov vedno propadli. Beograd jih je največkrat onemogočil že s tem, da je tiste redke kadre, ki so začutili potrebo po svojem lastnem slovenskem programu in ki so bili sposobni to tudi uresničiti, poklical k sebi, in vsega je bilo konec.

Posledice takega stanja so se vedno kazale v eni od sledečih variant:

1. Bili smo reducirani na uradniško zastopstvo in ubogljivo smo pobirali pod mizo drobtinice z mize. Bili smo torej poslušni hlapci vladajočega centralističnega režima.

2. Pojavljali smo se kot jeziček na tehtnici nasprotja med Srbi in Hrvati, misleč, da je v naši teži jamstvo potrebnega ravnotežja v jugoslovanskem prostoru in času. Mogoče smo s svojo težo ravnotežja tu in tam celo umirjali položaj, da bi takoj, ko je bil umirjen, postali nepotrebni ali celo nesimpatični. Vedno so namreč vsi z nezaupanjem gledali take uteži ravnotežja in jih niso imeli za blagoslov jugoslovanstva, ampak so jih doživljali (upravičeno) kot nujno zlo!

3. Občasno so slovenski politiki v Jugoslaviji bili tudi organizatorji kazenskih pregonov. Na primer Korošec kot notranji minister in predsednik vlade, zoper delavce koncem dvajsetih let. Kardelj kot ideolog, zoper "nacionaliste, tehnokrate, liberalce" v začetku sedemdesetih let. Izgledalo je, da taki pogoni, vedno opravljeni na podlagi lepih načel in vzvišenih ciljev jugoslovanstva ali socializma, prinašajo trajni izhod iz kriz in protislovij. Dejansko pa so to bili le kratkotrajni intervali moči režima in njegove doktrine, ki niso mogli zaustaviti eksplozij in sprememb.

4. Celo v primerih, ko so slovenski politiki gradili ali bili gonilna sila progresivnih zamisli v Jugoslaviji, so bili vloženi veliki napori v to, da Slovenija tako politiko vedno in popolnoma sprejme, brez rezerve in brez lastnih idej, ne glede na njen specifičen interes. Vsaka rezerva ali opozicija takim snovanjem v jugoslovanskem prostoru je bila obsojena malodane kot nož v hrbet njenim avtorjem, Kardelju, Kidriču, Kraigherju, čeprav bi recimo bolj bogata politična tradicija takoj ugotovila, da morebitne radikalnejše zahteve danega, bolj razvitega naroda ali sredine avtorjem novih konceptov sicer lahko povečujejo trenutne taktične težave, zato pa jim tudi (in to je poglavitno) širijo maneverski prostor. No, taka politična kombinatorika na Slovenskem še ni dobila državljanske pravice.

Tako stanje je posledica dveh činiteljev. Prvič, naše političnozgodovinske tradicije, to se pravi majhnosti, prilagodljivosti in hlapčevanja. Naša politična tradicija ni avtonomnost, samostojnost in državnost, ampak prilagajanje, odvisnost in poslušnost. V zadnjih štiristo letih je bila ta značilnost mišljenja, življenja in množične mentalitete prekinjena samo

dvakrat. S kmečkimi punti in v narodnoosvobodilni borbi. Obakrat nam je to pomagalo, da smo sploh obstali; obvarovalo nas je, sicer bi izginili ali se utopili v grozeči germanski plimi. Toda, čim se je punt končal, čim so prišle normalne, mirnodobske razmere, sta nas zopet prevzeli filozofija in mentaliteta prilagajanja, poslušnosti in hlapčevanja. Taka politična tradicija in črta v narodnem značaju se nadaljujeta, seveda v dokaj spremenjeni in bolj mili vsebini in modernizirani, lahko bi rekli samoupravni obliki, tudi sedaj in tu, v socialistični Jugoslaviji.

Drugič, so na žalost zlasti v Jugoslaviji bile vse stranke kot nosilke sodobnega političnega življenja in delovanja centralizirane, ne glede na tako ali drugačno državno ureditev. Samo samostojna in neodvisna politična stranka (to ne pomeni, da bi morala biti tudi že separatistična) bi lahko bila protiutež prej omenjeni negativni, prilagodljivo hlapčevski politični tradiciji Slovencev. Samo taka stranka bi lahko postopoma obračunavala s to tradicijo in jo nadomeščala z lastno samobitnostjo in politično polnoletnostjo v okviru Jugoslavije centralizirane in notranji disciplini podrejene stranke. Ne glede na njihovo barvo in program sta hočeš nočeš v Sloveniji vedno čuvar in kontinuiteta negativne politične tradicije. To je izgleda objektivna zakonitost in nujnost, ki deluje v istih smereh tako pri klerikalcih kot tudi pri liberalcih ali komunistih. Nauk za prihodnost je jasen, zlasti še spričo šestdesetletnih izkušenj obstoja Jugoslavije.

Kot politični narod smo Slovenci zlasti v odnosu do Jugoslavije in jugoslovanstva še vendo v puberteti. Taki bomo ostali vse dotlej, dokler ne bo prešlo slovenski politiki in njenim politikom v meso in kri, da moremo in moramo oblikovati in imeti svoj lastni tekoči, srednjeročni in dolgoročni program, izhajajoč iz naših lastnih razmer, potreb in specifičnih interesov. To je nujno! Drugo je seveda vprašanje, v kolikšni meri in s kakšnimi sredstvi bi potem uspevali tak svoj program tudi realizirati oziroma vtkati v jugoslovanski sistem in odnose!

Naša neuvrščenost

5. september

Šesti vrh neuvrščenih v Havani. Končno se je tudi javno pokazalo, da je izvenideološka in izvenblokovska enotnost neuvrščenih iluzorna. Levo krilo neuvrščenih se je s Kubo na čelu pokazalo kot navadna sovjetska agentura. To levo krilo je v bistvu nakakšna nova kominterna, ki kot trojanski konj deluje in bo delovala v pestrem in vsestransko raznolikem gibanju neuvrščenih. To je podaljšek sovjetskega bloka.

Ne glede na zaključke vrha, ki so odraz trenutnega verbalnega kompromisa ali celo diplomatske spretnosti, je v gibanju ostala organizirana in agresivna sovjetska agentura, ki ne bo mirovala, ampak bo delovala naprej z jasnim in odločnim ciljem: kako speljati čimveč vode neuvrščenih na sovjetski mlin. Ni težko predvideti, da bo v naslednjem obdobju tudi zahodni blok poizkušal, ne brez uspeha, konstituirati in organizirati svoje prijatelje in somišljenike v gibanju neuvrščenih. Skratka, mislim da bo organizirani levici v okviru gibanja sledila tudi organizirana desnica. Mislim, da ima desnica subjektivno še več možnosti za uspeh kot levica. Njeni zavezniki in delovni pripomočki bodo: denar, pritisk, vpliv, neokolonializem in ideologija, od skrajne desnice do socialdemokratov in socialistov druge internacionale. Perspektive gibanja neuvrščenih torej niso rožnate. Njihov vpliv in pomen bosta zelo omejena. Pomanjkanju gosodarske in vojne moči se bodo pridružila še notranja neenotnost in medsebojni spori. Vse to bo gibanje hromilo in mu komaj

dovoljevalo životariti od vrha do vrha, in sprejemati resolucije, ki naj bi spremenile sedanjo družbeno, filozofsko, gospodarsko in vojaško podobo sveta. To so pesmi in želje brez upa na zmage. Realnosti in odločujoče sile in moči sveta so drugačne in drugje.

Naše postavke v Havani so bile tradicionalne in zato spričo novih dogodkov in sprememb zgolj odbranaške, taktizerske in po mojem ne povsem dorasle položaju. Naši so se vračali nazaj v obdobje pred dvajsetimi leti, k prvemu vrhu neuvrščenih v Beogradu. Položaj pa je tak, da bi morali iti naprej in nakazovati konture novih, dopolnjenih principov in delovanja neuvrščenih. V ta namen bi bila nujna teoretična in politična analiza mednarodnih odnosov in dogodkov, kritičen pogled na sodobno delovanje blokov kapitalizma in socializma. Nujen bi bil realen program neuvrščenih ob upoštevanju mednarodne, zlasti ekonomske stvarnosti. Tak pristop oziroma iniciativa bi lahko parirala udarce levice in desnice v gibanju, medtem ko ponavljanje starih principov in gesel zveni retorično in statično. Zapovednik le-teh je podoben okrašenemu spomeniku neuvrščenih, ki sicer glasno govori in poziva vse, naj bodo modri in zvesti, ne da bi s tem preprečili, da mnogi od poslušalcev ne bi kovali načrtov, kako preoblikovati in prestaviti gibanje na druge valovne dolžine.

Spominja me na Wilsonovo ligo narodov, ki so jo ustanovili takoj po prvi svetovni vojni in ki ni zdržala nobene resne mednarodne preizkušnje. Bilo je nebogljeno spričo nevarnosti napadalnega fašizma. Podobni se mi zde neuvrščeni spričo nevarnosti uvrščene napadalnosti velikih, kot so Amerika, SZ in danes ali jutri že tudi Kitajska.

Seveda, če bi hoteli in mogli biti dorasli nalogi in trenutku, bi morali predvsem bolj odločno kritizirati levico v gibanju, to pa pomeni kritičen pogled do sovjetskega socializma in njegove prakse. Tega ne bi bilo treba napraviti zaradi antisovjetizma ali približevanja zahodnemu bloku. Ne, niti najmanj, ampak zaradi tega, ker v tem trenutku zlasti praksa - še bolj pa teorija - sovjetskega socializma ogroža enotnost (?) in osnovno usmerjenost neuvrščenih. Tak korak, če bi ga napravili, bi predpostavljal in tudi povzročil marsikaj. V tem primeru bi bila nujna ne samo zaostritev s Sovjetsko zvezo, ampak prej ali slej tudi mnoge spremembe teoretičnih stališč in nenazadnje tudi naše notranje politične politike in prakse. Tu pa teče Rubikon, ki ga sedanje vodstvo Jugoslavije s Titom na čelu ne želi, noče, ne zna in ne more prestopiti. Utrujenost, dogmatizem in skleroza, ki bremenijo duha in um vodilnih ekip pri nas in ki so nam doma povzročili že toliko negativnih posledic, se kažejo seveda tudi v mednarodnem okviru. Še posebej nazorno se je to pokazalo v Havani. Vodilna vloga Jugoslavije v gibanju neuvrščenih bo spričo našega stanja in pojmovanja vse bolj bledela skupaj z gibanjem samim, ki je šele na začetku in na koncu svojih lastnih težav. Obodbje, ko so se neuvrščeni ustanavljali, organizirali in krepili, je mimo. Pred njimi je sedaj obdobje, v katerem se bodo nujno notranje diferencirali in ki bo potiskalo v ospredje tudi ideološko politična vprašanja. Zakonitosti družbenega razvoja in dialektika bodo dobile vse večjo veljavo in pomen.

16. september

Izteka se poletje, ki sem ga v glavnem preživel v Strunjanu, v lepi in blagi mediteranski klimi. Začel sem razumeti, zakaj je človeštvo svojo zgodovino začelo prav tu, na severnih in južnih obalah Sredozemskega morja, oziroma prav tu, v tem pasu severne širine, in vse do Pirenejskega polotoka na zahodu, do doline Gangesa na vzhodu. V tem pravokotniku, kateremu je Jadran del severne črte, so nastajale, se vzpenjale in propadale civilizacije skozi tisočletja človeške zgodovine. Vrstili so se drug za drugim: Sumerijci, Babilonci, Azijci,

Egipčani, Feničani, Perzijci in potem Grki, Aleksander Veliki, Rimljani, kristjani, mohamedanci in vse do razpada vzhodnorimskega cesarstva, ko se je začelo težišče človeške civilizacije prenašati v sedanji pojem Evrope! Ali je že možno govoriti o zakonu Evrope in sedanje civilizacije? Zdi se mi, da je še mnogo prezgodaj. Zanimivo, da so vse civilizacije, ideologije, vere, kulture, ki so si v zadnjih 4000 letih sledile na omenjenem sredozemskem pasu, in dodatno še kapitalistična Evropa in fašizem, imele vsaka zase univerzalne ambicije. Hotele so postati vseobsegajoče, edino zveličavne resnice in si podrediti ali osvoboditi vse ljudi bodisi z vero ali idejo ali pa z ognjem in mečem ali pa z močjo ideje in ostrino meča. Res, prej ali slej sta vedno ideja in meč sklenila dogovor in potem sta šla skupaj v napad in osvajanje. Prej ali slej sta se utrudila in začela propadati. Sedaj je na pohodu socializem in njegov starejši brat marksizem. Tudi ta želi biti univerzalen, želi vse osvoboditi in združiti; na vsa vprašanja bi rad odgovoril. Kaj bo dosegel, do kod bo prišel? Kaj ga čaka v bodočnosti?

V teh zgodovinskih in filozofskih prostranstvih se je gibal moj duh, ko sem ob toplih strunjanskih večerih opazoval zvezde ali se v vročih dneh sončil ali obdeloval svoj vrt. Že dolgo nisem bil tako povezan z naravo, s to zibelko življenja, ki je, kot je rekel eden od mojih gostov, bolj modra, preudarna in poštena politika. Negujem cvetlice, zidam kamnito ograjo, poslušam ptice, čitam, opazujem kopalce, pomenjkujem se z gosti, moje misli pa potujejo sem in tja, vrtajo v sedanjost, obiskujejo preteklost, ugibajo prihodnost. Če ne bi bilo prihodnosti, ki me vznemirja, potem bi lahko to poletje res imenoval počitniško! Tako pa zaključek: kam gremo, tovariši??

23.september

Bilo je upati, da se bomo po Havani in njenih dvomljivih rezultatih in očitnih nevarnostih prikopali vsaj do prvih znakov, bolj realnega gledanja na pomen, vlogo in moč neuvrščenih. Nič takega ni opažati. V javnih nastopih in propagandi prevladujejo še stare, napihnjene, nerealne in precenjujoče ocene. Mogoče dvomi in kritični pogledi že pridobivajo svoj prostor tudi med pravovernimi. Tudi če je to slučaj, morajo ostati skriti in prikriti, dokler ne pride njihov čas - čas streznitve in obračuna!

28.september

V muzeju v Velikovcu na Koroškem je na razstavi o plebiscitu ekslodirala bomba. Ugotovljeno je, da sta bombo montirala Luka Vidmar in Marina Blaj. Vidmarja poznam zelo dobro. Bil je Gojkov prijatelj, sicer sin Luke - heroja, partizana. Ob eksploziji je bil težko ranjen in amputirali so mu nogo. Pretresljiva usoda mladega in simpatičnega človeka. V avstrijskih zaporih se bo dolgo vrsto let in kot invalid vse življenje pokoril za grehe in svinjarije drugih. Njegova krivda je, da je slepo in hrabro izpolnjeval ukaze svojih gospodarjev, misleč, da s tem služi velikim idealom in koristim našega socializma in domovine. Bil je uslužbenec UDV Slovenije in kot elektrotehniku so mu dajali in zaupali strokovno tehnične naloge, kot na primer: montiranje prisluškovalnih naprav, eksplozivnih snovi ipd. Sedaj so se ga že odrekli in M. Kalezić je kot predstavnik Jugoslavije že indirektno zahteval strogo kazen za atentatorje. Tu prilagam dva zanimivo in zgovorna dokumenta naše dvolične politike, hinavščine in moralne pokvarjenosti režima. Ne vem samo, ali jih je uredništvo Dela objavilo drugega ob drugem zgolj slučajno ali na ukaz ali zaradi svoje servilnosti režimu ali zaradi svoje dalekovidnosti in poštenosti. Čudno, čeprav so si razlogi popolnoma nasprotujoči, so vendar vsi možni! Lepa igra in ples dialektike!

"Luka Vidmar sodeloval pri atentatu

Sporočilo preiskovalnega sodnika po zaslišanju M. Blaj in L. Vidmarja
(Od našega dopisnika v Avstriji)

Celovec, 27. septembra - Luka Vidmarja, ki še vedno leži v celovški deželni bolnišnici, je preiskovalni sodnik dopoldne seznanil z včerajšnjim priznanjem Marine Blaj; soočen s tem priznanjem je Luka Vidmar priznal udeležbo pri izvedbi velikovškega atentata.

Sodnik je že sinoči sporočil, da je Blajeva priznanje podpisala včeraj nekaj po poldnevu, potem ko se je sodnik z njo več kot uro in pol pogovarjal na štiri oči. Pogovor v navzočnosti prevajalca iz vrst koroškega orožništva je Blajeva več dni zapored odklanjala. Sodnik je izjavil, da se je z obtoženko pogovarjal v nemščini, kar pa vzbuja nekatere pomisleke, ker je Blajeva ob drugi priložnosti izjavila, da ne zna brati nemško.

V tem pogovoru naj bi Blajeva priznala, da je zamisel za atentat njena in da je Vidmarja k atentatu navajala ona, pri čemer je zanikala, da bi bil v atentat vpleten še kdo drug. Na podlagi tega zaslišanja je Blajeva podpisala približno pol tipkane strani zapisnika, s tem zapisnikom pa so danes seznanili Vidmarja.

Preiskovalni sodnik je povedal, da je dogodek potekal v bistvu tako, kot so ga rekonstruirali preiskovalci notranjega ministrstva. Do ekplozije naj bi namreč prišlo potem, ko naj bi Vidmar na opozorilni klic Blajeve predčasno spustil na tla približno 80 kg težak pano, katerega noga naj bi pritisnila na vžigalni mehanizem in ga sprožila. Naloga preiskovalcev je zdaj zbrati za vse to ustrezno dokazno gradivo, hkrati pa ugotoviti, kakšni so pravi motivi atentata. Na podlagi tega bo sodišče lahko ugotovilo, ali sta oba jugoslovanska državljana kriva ali ne. Do odločitve sodišča veljata le za obdolženca.

Koroški deželni glavar Wagner je sinoči pohvalil delo policije in pa pripravljenost prebivalstva na sodelovanje. Hkrati je ugotovil, da bo treba sedaj razjasniti ozadje in poiskati tiste, ki so vodili roko atentatorjev."

Marjan Sedmak

"Jugoslavija odločno proti terorizmu
Izjava M. Kalezića: Naša javnost ostro obsoja atentat v Velikovcu

Beograd, 27. septembra (Tanjug) - Ob vesti avstrijskega tiska, radia in televizije eksploziji v prostorih mestnega muzeja v Velikovcu na Koroškem, v kateri sta bil ranjena dva jugoslovanska državljana, je uradni predstavnik zveznega sekretariata za zunanje zadeve, veleposlanik Mirko Kalezić, izjavil diplomatskemu uredniku Tanjuga:

"O tem dogodku nimamo natančnejših informacij, razen tistih, ki so jih objavila avstrijska sredstva javnega obveščanja in ki jih je posredoval tudi naš tisk.

Jugoslovanska diplomatsko - konzularna predstavništva v Avstriji so v stiku s pristojnimi organi. Naši organi za notranje zadeve, zlasti v SR Sloveniji tudi sodelujejo z avstrijskimi

organi, v skladu z ustaljenim sodelovanjem med pristojnima resorjema.

Opozoriti moram, da smo v zvezi s tem neljubim dogodkom v delu avstrijskega tiska opazili poskuse špekulacij, ki lahko le škodujejo poglabljanju dobrih sosedskih odnosov in sodelovanju med Jugoslavijo in Avstrijo ter uresničevanju pravic narodnostnih manjšin v Avstriji, posebno še, ker v skladu z našimi znanimi stališči jugoslovanska javnost obsoja tudi ta atentat v Velikovcu. Jugoslavija se odkrito in aktivno bojuje proti terorizmu in se v svoji mednarodni dejavnosti odločno in dosledno zavzema za njegovo izkoreninjenje." [6]

Usoda dveh nedolžnih ljudi je tragično zaključena. Zabredla sta v raznovrstne težave, katerih posledice bosta nosila in čutila vse življenje. Zlasti Luka. No, to je samo en vidik tega primera, rekel bi intimno človeški. Tu so še drugi, širši, pomembnejši in dalekovidnejši. Oglejmo si jih.

Naša politika že leta in leta razglaša, urbi et orbi, neka načela, ki naj bi bila pravilo mednarodnih odnosov, in med njimi so: nevmešavanje in spoštovanje integritete vsake države. Že leta in leta glasno (upravičeno) protestiramo, če kdo ta načela krši bodisi v odnosu do nas ali do kakšne druge, predvsem neuvrščene države. Smo podpisniki mnogih mednarodnih deklaracij in sporazumov o nevmešavanju in spoštovanju suverenosti in nedotakljivosti. Še posebej smo občutljivi za pravice naših manjšin v Italiji in Avstriji. Na vse strani ponujamo našo samoupravno demokracijo, človekove pravice in naš humanizem. Uradno se obnašamo, kot da bi bili vzor mednarodnih odnosov, strpnosti, doslednosti proglašenih načel in spoštovanja sprejetih obvez.

Toda ob vsem tem našem paradiranju z visokomi in zvenečimi načeli se je sedaj neizpodbitno izkazalo, da naš režim organizira atentate v sosednji prijateljski in nevtralni državi, v Avstriji. Namreč vsakdo, ki nekoliko pozna naše razmere, naš sistem in način vladanja, mora vedeti, da so Vidmarja in Blajevo poslali v Celovec naši oblastni in policijski organi. Kdor pozna še Luko osebno, je nujno trdno prepričan, da on tega atentata ni delal "privatno", ampak službeno. To pomeni, da so ga poslali njegovi službeno nadrejeni, to se pravi policija, bolj točno UDV (uprava državne varnosti). V tem primeru je potem z ozirom na naš sistem in delovno prakso nujno še dvoje: prvič - tako akcijo oziroma atentat ni odredil kakšen neodgovoren ali ekstremen posameznik v policiji. To je pri nas in v tem primeru izključeno. Planirana, pripravljena in odrejena je bila v vodstvu policije, to se pravi v vodstvu državnega sekretariata za notranje zadeve, na čelu s sekretarjem. Drugič - takih in podobnih atentatov in diverzij ne dela na svojo roko noben sekretariat in noben sekretar, ne republiški ne zvezni. Take zadeve in diverzije delajo samo po predhodnem dogovoru in sporazumu z njihovimi vodilnimi političnimi, bolj točno rečeno partijskimi osebnostmi in poedinci. Pri takem dogovoru je možno soglasje za vsako posamezno akcijo - diverzijo posebej ali pa tudi samo splošno, načelno soglasje oziroma direktiva za taka dejanja, ne da bi se politično osebnosti vpletale v to, kdaj, kako in kje bo posamezno diverzantsko dejanje izvedeno. Očitno je, da oba slučaja oziroma načina sporazuma v ničemer ne zmanjšata polne moralnopolitične odgovornosti posameznih političnih osebnosti za diverzijsko početje.

Iz povedanega sledi, da velikovški atentat ni delo Luke Vidmarja niti naše tajne policije,

---

[6] DELO, 28.9.1979

ki ga je poslala in atentat operativno organizirala, ampak je rezultat sklepa vodilnih političnih osebnosti. Namenoma govorim o političnih osebnostih in ne o političnih forumih, ker v Jugoslaviji ni političnega foruma, ki bi obravnaval ali dajal soglasja za atentate in diverzije, ampak to delajo politično partijsko najbolj vplivni posamezniki, ki imajo tudi sicer tako ali drugače odločilen vpliv na vodstvo policije.

Ob takem stanju stvari bi lahko kdo naivno rekel: Če to delajo politično pravni, vplivni posamezniki, ne da bi ilegalni politični in predstavniški organi vedeli za to, potem tudi ni mogoče uradne jugoslovanske politike obdolžiti za odgovorno za tako početje. Potemtakem so take akcije vendar samo akcije ekstremnih političnih posameznikov! Na žalost imata taka logika in sklepanje samo formalistično podlago. Treba je namreč vedeti sledeče. Čeprav pretežna večina vodilnih osebnosti v tem primeru, recimo v republiki Sloveniji in zvezi, dejansko nima nobene zveze z atentatom, čeprav so jim njegove moralnopolitične negativne dimenzije popolnoma jasne. Čeprav zelo točno predvidevajo, kdo in kako ga je organizral, pa kljub temu nič ne napravijo zoper njega in njegove organizatorje. Mnogi med njimi se verjetno celo zgražajo in ga ne odobravajo. Ali kljub temu so zabili glavo v pesek, uradno molče in se delajo, da verjamejo zgodbicam in legendam, ki jih o atentatih pri nas širijo njihovi organizatorji. V tej, rekel bi nojevi politiki, v tem sprenevedanju ali kapitulantstvu se skriva in obstoja moralnopolitična odgovornost ali v najboljšem slučaju soodgovornost vseh vodilnih ljudi in režima za atent v Velikovcu. Za atentat torej, ki je v vsakem pogledu v direktnem nasprotju z vsemi našimi tako glasnimi načeli o mednarodnih odnosih in sodelovanju.

Pri nas v Jugoslaviji se je ustalila precej pogosta navada, da sredstva javnega informiranja, politiki, forumi, samaritani, poeti in kadeti dvignejo svoj glas v obrambo ponižanih in razžaljenih. Kolektivni forumi in priznani poedinci sprejemajo resolucije in deklaracije, pišejo članke in proteste, če, na primer, kdo ogroža varnost naših državljanov v tujini, ali Slovencev v zamejstvu, ali če belec napade črnca ali bogataš reveža ali močni slabotnega ali oboroženi neoboroženega. Lepo je in prav, da smo ali da vsaj hočemo in želimo biti vedno in povsod na strani ponižanih in razžaljenih. Ha, ali res vedno in povsod? Sedaj na primer leži v bolnici onkraj Karavank mlad človek z odrezano nogo, še včeraj zdrav in pogumen Slovenec, sin slavnega partizana, komandanta in narodnega heroja Luke Vidmarja. Leži, trpi in razmišlja. Iz bolnice ga bodo prignali pred sodišče in potem za dolga leta v zapor, kjer bo gnil in propadal. Ista usoda čaka tudi njegovo sodelavko Blajevo. Oba sta bila samo izvrševalca neke politike. Kljub temu sta kriva. Kriva moralno in pravno! Toda oba sta tudi ponižana. Razžaljena. Razočarana. Osamljena! Nihče ni rekel pri nas ene same javne besede v njuno obrambo! Vsi molče! O pač! Uradna izjava Kaleziča obsoja atentat in atentatorje. To je višek hinavščine režima. Nekaj je gnilega v deželi in dolini šentflorjanski.

Razjasnili smo, kdo je dejanski povzročitelj atentata v Velikovcu, ugotovili, kako je to dejanje v navzkrižju z našimi političnimi in moralnimi načeli, za katere se zavzemamo doma in v mednarodnih odnosih. Ostane še, da se vprašamo: kaj so hoteli tisti, ki so ukazali ta atentat? Komu je bil namenjen? Težko je verjeti, da bi bil namenjen kakšnemu poedincu, recimo kakšnemu našemu političnemu emigrantu ali vojnemu zločincu. Njega bi končno lahko pričakali in ustrelili pred muzejem, ne da bi s tem ogrožali večje število obiskovalcev muzeja in razstave. Težko je tudi verjeti, da je bil namen uničiti razstavljene dokumente o plebiscitu 1920. leta na Koroškem. Ne vem, v čem in kako naj bi taki dokumenti bili za nas

tako neprijetni, da bi jih morali uničevati. Resnica o plebiscitu je itak že dolgo znana in priznana. Končno nihče več na take razstave ne daje originalov, ampak samo fotokopije originalnih dokumentov. Torej, niti določen subjekt niti razstavljeni dokumenti, eksponati, niso bili glavni cilj atentata. Lahko bi človek dopustil možnost, da so bili zgolj postranski cilji diverzije. In kaj potem? Kaj je bil njen glavni cilj in smoter? Če logično mislim, pridem do sledečega zaključka: cilj atentata je bil dvigniti temperaturo na Koroškem in posredno tudi zaostriti jugoslovansko-avstrijske odnose. Bilo je na dlani, da bo atentat na Koroškem povzročil program za Slovence. Potem pa bi Jugoslavija dvignila svoj glas v njihovo obrambo in preko noči bi nastala nova napetost na naši severni meji. To napetost bi potem naš režim izkoristil in valoriziral ne v Avstriji, ampak na notranjem jugoslovanskem trgu. Pisali bi protestne resolucije, organizirali politično aktivistične histerije. Napihnili bi vse to do najvišje možne stopnje. V ozračju vsega tega bi bili notranje težave in problemi potisnjeni v ozadje. Nekoliko in za kratek čas bi zbledeli. Nezaupanje do Avstrije, do kapitalizma in do zahodne Evrope bi se, tako so računali duhovni očetje atentata, nekoliko povečalo ali vsaj obnovilo. Zaostrovati odnose z inozemstvom, ali s kapitalizmom ali s socializmom, napihovati tako imenovano zunanjo nevarnost ali licitirati manjšinska vprašanja, vse z namenom, da se mobilizira javno mnenje zoper te zunanje nevarnosti in da se potem lažje obvladujejo in obvladajo notranji problemi neke dane družbe ali režima. To so metode, ki niso bile tako nepoznane ali zelo redke v poklicni praksi pretekle, polpretekle ali sedanje dobe. Stalin, Hitler, MaCarty in "banda štirih" na primer so bili veliki mojstri in režiserji takih predstav in programov. Atentat v Velikovcu je samo majhen odmev velike režije velikih, k sreči že pokojnih ali premaganih mojstrov. Toda hkrati tudi dokaz in opozorilo, da se tudi temne strani zgodovine, kljub vsemu napredku človeštva, zmagam razuma, človeške morale in vesti, trdovratno ponavljajo.

Zanimivo bi bilo vedeti, ali je bil atentat v Velikovcu prvo in poslednje tovrstno dejanje naših mojstrov v Avstriji in v inozemstvu? Kdo bi to lahko vedel? Jaz ne vem!

7.oktober

Vsemu navkljub in pred našimi očmi hodi Kardeljev samoupravni sistem rakovo pot. Kratkomalo, še tisto malo, kar je s težavo shodilo razpada in životari (zlasti v gospodarstvu). Vendar naši oblastniki in velemožje v Sloveniji previdno molče. Zakaj? Ali jim manjka poguma? Gotovo! Hlapci, za hlapce rojeni, za hlapce vzgojeni... Sicer pa: njim je samoupravljanje religija, neostalinizem pa življenje in politična praksa! Taka je žalostna resnica.

Ogrodje novega sistema

13.oktober

Nekaj ocen sedanje politike in njenih rezultatov, kot jih vidi in ocenjuje Feri Horvat[7], generalni direktor Radenske:

"Feri Horvat:

Ali je humano, da kdo ne dela, pa mora to opraviti drugi namesto njega?

"Administracija ima vsak dan vse več ključev v rokah, kar je osnovno protislovje

[7]Horvat Franc-Feri, rojen 1929, diplomiral na ekonomski fakulteti, opravljal različne dolžnosti v mladinski organizaciji in zvezi komunistov, generalni direktor Radenske iz Radencev.

razvoja našega samoupravnega sitema: namesto da bi bilo administriranja vse manj, ga je vse več. In nesmisel pa je v tem, da je hujše administriranje zdaj pod samoupravno kapo, kot pa je bilo kdaj prej, ko je imela država v svojih rokah gospodarske odnose s tujino."

In dalje prav tam:

"Ko smo bančništvo reorganizirali, smo rekli, da mora odločanje preiti na združeno delo. Danes pa ljudje v bančnem aparatu pravijo, da je aparatu laže o marsičem odločati, kot je bilo včasih, ko so bili tudi direktorji člani teh organov, ko niso mogli tako manipulirati z njimi. Rekli smo, naj bi glas delavcev bolj neposredno prišel do izraza, zgodilo pa se nam je nasprotno, da namreč pride manj do izraza. Malo smo idealizirali, kot da je samoupravljalec že na takšni ravni kot bi mi to želeli. Ob tem človek res dobi občutek nemoči, odraža pa se ta občutek enako pri bankah, pri samoupravnih interesnih skupnostih in drugod."

DELO: Sedanji sistem cen mnoge stvari prikriva ali onemogoča. Ali si obetate od pripravljajočega se zakona o cenah kaj več? Ali so strokovnjaki iz proizvodnje vključeni v pripravo tega zakona?

HORVAT: Prepričan sem, da nam zakon sam cen ne bo uredil. Vzrok za to, da cene prehitro rastejo, je gotovo v produktivnosti in v organizaciji. Mislim, da je odnos do dela trenutno eden naših glavnih problemov. Če hočemo gospodarske razmere izboljšati, moramo več delati. Vsak naj pošteno izpolnjuje svoje naloge. Bolj bi morali gojiti kult dela, ne samo materialno, ampak tudi moralno vrednotiti delo. Tudi člana partije bi morali ocenjevati predvsem po tem, kakšen je njegov odnos do dela, ne pa po tem, koliko funkcij ima. Mlade ljudi včasih prav kvarimo in jih odvajamo od dela. NI čudno, če potem nekateri zapuščajo nujne naloge v podjetju in hodijo po sestankih, ker pač mislijo, da je to bolj konjukturno. Prva partijska dolžnost je ta, da svoje delo opravi v redu in da je drugim za vzgled.

DELO: To pomeni, da ste pri vas odnos do dela izboljšali, uredili?

HORVAT: Učinkovitost ukrepov proti slabim delavcem je majhna. Pretirano imamo zaščitene lenuhe.

DELO:Ali vam je morda uspelo vsaj prestaviti sestankovanje iz delovnega časa?

HORVAT: Pri nas so sestanki na koncu delovnega časa, s tem pa so postali tudi krajši. To bi morali tudi sami politiki zaostriti. Ali je humano, da kdo ne dela, pa mora to opraviti drugi namesto njega? Mi smo naredili analizo za prvih šest mesecev in ugotovili, da smo samo za sestanke porabili 120 tisoč ur. Če to pomnožimo z 80 dinarji, kar je vrednost ure nekvalficiranega delavca, smo torej izgubili okrog milijardo dinarjev...

DELO: Ali vam ni še nihče očital, da nastopate tehnokratsko?

HORVAT: Samoupravljanje lahko deluje le, če je več samoupravnega reda. Kar pa se tehnokratizma tiče, sem za stalno konkretno borbo zoper njega, žal pa se velikokrat kar povprek neupravičen in pavšalno samo direktorje zmerja za tehnokrate. Če nekdo zahteva

red, če zahteva, da se dela, potem še ni tehnokrat. Če direktorji ne bodo dobro delali kot poslovni vodje in organizatorji in kot družbeni delavci hkrati in če si sami ne bodo prizadevali, da bi jim samoupravljanje dobro funkcioniralo, potem gotovo ne bo."

Vprašanja in odgovori so tako jasni, da ne potrebujejo komentarja. Ne preseneča me, da ljudje tako mislijo in čutijo, kot govori Horvat. Bolj je presenetljivo, da lahko Delo tak način in smer razmišljanja javno objavi. Ali naj to pomeni, da "tehnokrati" prehajajo v ofenzivo? Mogoče še ne! Toda ni dvoma, da sta kriza in zagata sedanje politike čedalje bolj očitni. To dokazuje tudi anekdota, ki jo sedaj - med njimi tudi Nace Voljč - pripovedujejo o meni. Staneta Kavčiča so vprašali:" Kaj bi storil v sedanji situaciji, če bi bil predsednik izvršnega sveta Slovenije?" Odgovoril je: "Ustrelil bi se!"

Naj verjame, kdor hoče. Meni ne pride na misel, da bi upihnil svojo lastno luč. Sploh ne mislim na smrt, ampak na bodočnost.

Zagotovo se ne morem upreti skušnjavi, da ne bi v ta namen skiciral glavnega obrisa našega ekonomskega sistema in njegove politike.

Obrazložitev modela:

1 - materialni stroški proizvodnje, ki bi jih morala odrediti federacija s predpisano nomenklaturo in tako preprečiti zlorabe. Med materialne stroške bi šteli tudi amortizacijo, katere obvezno, minimalno stopnjo bi predpisala federacija, lahko različno po panogah oziroma skupinah;

2 - prihodek oziroma bruto dohodek, ki bi ga gospodarska organizacija dobila, vnovčila za svoje prodane proizvode ali usluge;

3 - dohodek, pozitivna razlika med 1 in 2;

4 - skupna akumulacija, ki bi jo morala vplačati iz dohodka vsaka gospodarska organizacija po odrejeni stopnji od vrednosti osnovnih sredstev, seveda različno po panogah in skupinah. Okvir te stopnje bi odredila federacija (od - do), konkretno stopnjo pa republike in pokrajini, seveda znotraj okvira. S tako zbranimi sredstvi, ki bi se lahko uporabljala samo za razširjeno reprodukcijo, bi razpolagale republike in pokrajine. To bi bil fond za usmerjanje materialnega razvoja;

5 - čisti dohodek organizacije , ki bi se delil na:

6 - akumulacija gospodarske organizacije in

7- osebna potrošnja zaposlenih gospodarske organizacije.

Okvirne stopnje za delitev čistega dohodka na akumulacijo in osebno potrošnjo, različno za panoge in skupine, bi odredila federacija, konkretno stopnjo v tem okviru pa republike in pokrajini. Z ozirom na različno socialno in ekonomsko strukturo in potrebe je razumljivo, da bi republike in pokrajini odredile različne stopnje. Torej nobene enotnosti ali usklajevanja, ampak nujne razlike! Gospodarske organizacije bi smele spremeniti

odrejeno sorazmerje samo v korist akumulacije.

Tako odrejena in ustvarjena akumulacija bi ostala gospodarski organizaciji, ki bi z njo svobodno razpolagala. Federacija bi zanjo odredila nomenklaturo možne porabe: razširjena in enostavna reprodukcija, da bi tako gospodarskim organizacijam preprečili preliv svoje akumulacije v osebno potrošnjo ali v druge neproduktivne namene;

8 - te republike in pokrajini bi dobile pravico in obvezo, da v sporazumu z republiškimi in pokrajinskimi sindikati odrede tisto spodnjo in zgornjo mejo osebnih dohodkov v tekočem letu na zaposlenega, ločeno po treh skupinah izobrazbe-osnovna, srednja, višja-znotraj katere bi se ti dohodki svobodno gibali.

V slučaju, ko bi v neki gospodarski organizaciji padli, recimo za 25% pod minimum, bi začasno ukinili samoupravo in uvedli prisilno upravo z velikimi pooblastili. V slučaju, ko bi prekoračili maksimum, bi progresivno obdavčili ta izplačila v korist republike in pokrajine. S političnimi sredstvi ali celo s prepisom federacije bi morali zajamčiti:

a) Velik razpon med tisto spodnjo in zgornjo mejo osebnih dohodkov, znotraj katere je dana samoupravi v delovni organizaciji popolna svoboda. Vsekakor ne izpod 1: 1,7 tako progresivno:

b) Obdavčenje za prekoračitev zgornje meje bi še vedno ostalo interes gospodarske organizacije, da bi se tako borila za svoj čim večji dohodek.

Tak model predpostavlja razvrstitev gospodarskih organizacij v posamezne skupine. To bi morala napraviti federacija. Potrebne bi bile študije in konsultacije. Končni sklep bi bil sicer po obliki administrativen predpis države, po vsebini pa rezultat in sinteza:

a) prakse, analizirali in upoštevali bi lahko zaključne račune za zadnjih 5 let;

b) sprejete politike, usmerjanja in načrtov, sporazumov in kompromisov kot izjem z ozirom na začetne težave in razlike. Vem, v določenem smislu se torej vračamo nazaj, v Kidričeve teze o akumulaciji in potrošnji. Toda samo deloma in v precej spremenjenih pogojih. Drugega izhoda ni. Sicer pa bi postopoma izpopolnjevali to razvrstitev in instrumente sistema in jih prilagojevali izkušnjam, potrebam in postavljenim ciljem. Pri tem bi seveda težili k temu, da bi vsi od države odrejeni normativi tega modela dobivali čimveč vsaj srednjeročne veljave, da bi lahko gospodarske organizacije gospodarile na daljši rok.

Ta model zahteva nujno politično podporo in ustezno stanje in delovanje političnih sil. Predvsem pa:

a) stabilnost in v njej čimvečjo igro tržišča, zakona vrednosti in tržnih cen. Največja možna stopnja inflacije bi smela biti polovica normalne stopnje obrestne mere hranilnih vlog, torej ne preko 5%. Tak odnos bi končno postavil upnika v bolj ugoden položaj, kot ga ima dolžnik z vsemi, za napredek družbe in posameznika ugodnimi posledicami, ki bi jih tako spremenjen odnos povzročil;

b) odločen in neustrašen boj uravnilovki siromaštva in stagnacije. Ta sistem bi zelo hitro odprl vrata stimulaciji in s tem tudi napredku toda na žalost - smo pač še vedno v obdobju blagovne proizvodnje in v kleščah zakona vrednosti - tudi povečanim socialnim razlikam. Prvo brez drugega ne gre, ne glede na naše želje, humanizem in ideale;

c) takojšnja sprememba vseh tistih predpisov, zlasti na področju delovnih razmerij, ki sedaj pod zastavo lažne solidarnosti in demokracije poveličujejo nedelo, neznanje, lenobo, javašluk in nedisciplino.

Zavedam se, da so to samo temeljne postavke sistema. Toda ogrodje je tu. Vem, da je v njem še precej elementov državne prisile in etatizma. Toda brez tega ne gre. Zame etatizem ni abstraktno ali filozofsko vprašanje. Vidimo, da se otepamo z njim tako ali drugače. Kljub Kardeljevim vizijam, kljub novi ustavi itd. itd. ga imamo sedaj več, kot smo ga imeli od Kidričevih časov naprej. In še mu ne vidimo konca. Raste kot gobe po dežju. Toda osnovno zlo ni v tem, da ga imamo mnogo in preveč, pač pa v tem, kakšen je, kam vodi in kaj hoče. No, sedanji etatizem ali, kot pravi tov. Horvat, adminstracija, sploh ne ve, kaj hoče in kam gre. Je brez perspektive, brez glave in brez jasnih in principielnih kriterijev. Dela, živi in ukrepa od danes do jutri, iz rok v usta, od julija do oktobra, od božiča do pusta in se čedalje bolj zapleta, in z njim družba in odnosi v njej, v lastne mreže neučinkovitosti, javašluka, nestimulativnosti in nizke produktivnosti. V opisanem modelu pa je vloga etatističnih ukrepov in prisile jasno omejena in odrejena. Njihov namen je tale: priznati zakon vrednosti; pospeševati selektivnost; dvigniti veljavo živemu in minulemu delu; stimulirati dobro in kaznovati slabo produktivnost dela; zaščititi akumulacijo in preprečiti, da bi trošili več, kot imamo. Če, oziroma ko bo ta sistem sprejet in bo zaživel, je seveda možno v njem dvoje: ali krepiti in širiti elemente etatizma in slabiti pristojnosti samoupravljanja ali obratno, krepiti samoupravljanje in slabiti etatizem. Če bo prvo ali drugo, ni predvsem odvisno od tega, ali je ta etatist in oni samoupravljalec, ta birokrat in oni demokrat, ta bedak in oni genij. Ne, tako mišljenje je lastno sedanji politiki in njenim ustvarjalcem. Če bo prvo ali drugo, je odvisno od rezultatov dela vse družbe. Če bodo rezultati, če bi se povečevala produktivnost dela in z njo nacionalni dohodek, potem bi v sistemu lahko slabili etatizem in krepili samoupravljanje. V obratnem primeru bi morali družba in oblast ukrepati obratno. To je imperativ logike in družbenih zakonov! Da je to res tako, priča sedanja čedalje večja moč administracije, to se pravi etatizma. Še nikoli toliko besed in fraz o samoupravljanju itd. itd. kot v zadnjih letih. Še nikoli toliko etatističnih reminisenc kot prav v tem obdobju. Lahko bi se torej reklo: Čimbolj molijo boga, toliko bolj se približujejo hudiču!

Dan X

17. oktober

Osnutek dnevnega reda za čas po dnevu X.

I. Politično:

a) povedati, kje smo in kakšno je pravo stanje - začasno se bo standard znižal;

b) vzroki, ki so pripeljali do tega: utopija - čvekanje - nesposobnost - hinavščina - uravnilovka itd.;

c) pokazati, kje je izhod: delo - znanje - stimulacija - realnost - poštenost.

II. Operativno:

1. Zamrzniti plače in cene - začasno blokirati, popolnoma ali delno, ostale fonde v delovnih organizacijah, razen amortizacije in odplačila anuitet.

2. Okrepiti moralnopolitično in normativno operativno strokovna vodstva v delovnih organizacijah.

3. Moralnopolitično in s predpisi udariti po nedelu, postopanju in nedisciplini. Takoj ukiniti vse predpise, ki posredno ali neposredno omogočajo, podpirajo ali celo stimulirajo slabo delo in dohodek mimo dela.

4. Poenostaviti sistem odločanja in s tem povečati učinkovitost;

5. Drastično zmanjšati administriranje;

6. Znižati število zaposlenih pri sedanjem obsegu družbenega proizvoda za 15 %;

7. Odpirati nova delovna mesta, seveda zgolj ob predpogoju, da bo to povečalo proizvodnjo in družbeni proizvod zlasti v sledečih slučajih:

a) delo v več izmenah - boljše izkoriščanje strojev. V ta namen dati stimulacijo organizatorjem novih izmen, na primer jim za 2-3 leta povečati osebne dohodke za 50 - 80 %, če bi uspešno organizirali delo v več izmenah, kot je sedaj;

b) dovoliti obrtnikom, da imajo lahko več delavcev, npr. 15 - 20;

c) dovoliti kmetu, lastniku zemlje, da ima lahko do 10 stalnih ali sezonskih delavcev. Ne mu obdavčiti delovne sile;

d) stimulirati povečanje tercialnih dejavnosti. V ta namen dopustiti, da vse tiste obrtne in storitvene usluge, ki niso neposredno povezane z varnostjo občanov, lahko opravljajo tudi priučeni delavci. Torej dovoljenja za take obrti zamenjati samo z obvezo, da se tak delavec - obrtnik prijavi in registrira pri občini.

8. Sedaj izvažamo 15% družbenega proizvoda. Prioritetna gospodarska naloga je čimprej podvojiti izvoz, doseči torej 30%. Da bi to dosegli, stimulirati izvoz z vsemi, celo prohibitivnimi sredstvi. Podrediti tej nalogi zlasti: emisijo, kreditno in monetarno politiko in ostale gospodarsko operativne odločitve.

9. Povečati minimum obdelovalne zemlje na 25 ha.

10. Dati subvencije preko nizkih cen reprodukcijskega materiala vsem, ki obdelujejo zemljo, rede živino ali perutnino. Vnaprej jim garantirati določene odkupne cene in prodajo njihovih proizvodov.

11. Ukiniti stanovanjski prispevek.

12. Prodati vsa družbena stanovanja sedanjim stanovalcem. Kdor ne kupi, izgubi stanovanjsko pravico. Rok odplačila 15 -20 let. Vplačane anuitete porabiti kot kredit za izgradnjo nove stanovanjske površine. Kredit bi dobila podjetja, ki grade stanovanja, in tudi občani - stanovanjski interesenti. Nujna soudeležba!

13. Ukiniti vse davke na prodajo ali zamenjavo zemlje, stanovanj in ostalih nepremičnin.

14. Iskati inozemska posojila za stabilnost valute in za devizne rezerve.

15. Privabiti inozemski kapital za skupna vlaganja v razmerju 51% - 49% v korist naših sredstev. Dati možnost izvoza njegovega dela dobička in vpliva na strokovne in poslovne odločitve pri poslovanju takih gospodarskih organizacij.

S temi in še z drugimi ukrepi bi v nakazani smeri v zelo kratkem času povečali produktivnost in družbeni proizvod, da bi potem začeli postopoma dvigati standard in graditi bolj samupravni ekonomski sistem. Seveda bi tudi v njem zadržali stimulacijo, vpliv tržišča in ekonomsko prisilo in tekmo. Slabili pa bi funkcijo in vpliv države in krepili samoupravljanje (glej mojo skico iz 13.oktobra).

Titovo pojmovanje enotnosti Partije

22. oktober

Čitam Titova zbrana dela. Zaustavil sem se na strani 95., 4. zvezek, kjer Tito v svojem poročilu o partiji, napisanem v Moskvi septembra leta 1938, govori o trockizmu in trockistih.[8] Ne preseneča me tedanje stališče. Znano je, da so tedaj vse, ki niso v vsem pritrjevali SZ in Stalinu, proglasili za trockiste ali liberalce. Skratka, za sovražnike socializma. Kdor je dvomil, je bil pogubljen. Dvomiti ni bilo dovoljeno. Še manj je bilo dovoljeno imeti lastno stališče ali celo rezerve ali celo kritizirati katerikoli ukrep Sovjetske zveze in Stalina. Recimo, da je spričo položaja, v katerem se je tedaj nahajala KPJ in tudi Tito, zelo razumljivo, da je tako politiko in logiko Moskve slepo izvrševala. Vsekakor pa je manj razumljivo, rekel bi nedopustno in zgodovinsko netočno, če Tito tudi še 40 let pozneje pojasnjuje tedanje dogodke in obračun z našimi "trockisti" z argumenti in na način, ki v bistvu dela žrtve - "trockiste" krive za vse.

Po Titu je bila notranja enotnost partije tista objektivna nujnost, ki je narekovala popolno poslušnost Moskvi in prepovedovala kakršenkoli kritičen pogled na SZ. Zanimivo, da so s tem istim argumentom, s potrebo po enotnosti komunistov in socializma hoteli 1948 leta likvidirati Tita in spraviti našo revolucijo in domovino v podrejen položaj. S tem istim argumentom enotnosti in internacionalizma hoče Moskva danes likvidirati evrokomunizem in prepeljati neuvrščene v svoj blok. Še in še je bilo in tudi še bo, tako v nacionalnih kakor tudi v internacionalnih okvirih, progresivnih, lahko pa tudi napačnih, zgodovinsko preživelih, človeško sumljivih stališč, programov in akcij, ki jih hočejo njegovi snovatelji pokrivati in opravičevati s potrebo po enotnosti. No, zgodovina govori tudi o tem, da taki pozivi k enotnosti, da bi z njo pospeševali razvoj in demokracijo, lahko pa tudi vede ali nevede prikrili problematično vsebino ali zmoto ali celo svinjarijo in agresijo, niso lastni samo kominterni in Stalinu, ampak jih zasledimo vsepovsod: med levico in desnico, med marksisti in idealisti, včeraj, danes in jutri. Ne mislim seveda s tem, da je tedanja borba KPJ

[8]Josip Broz Tito, Zbrana dela, 4. zvezek, Borec, Ljubljana, 1979

za enotnost imela kakšen drug cilj razen revolucije in obrambe domovine pred fašizmom. V tem pogledu sta njeno stališče in boj čista pred zgodovino. Toda videti samo to, in nič drugega, ni zgodovinsko točno! Še danes, po 40 letih zmag, zmot, porazov in zlasti izkušenj, ki so bile tedaj dobljene pod zastavo marskizma in socializma, prikazovati tedanje dogodke tako, kot da so vsi tedanji omahljivci, dvomljivci in kritiki SZ bili trockisti in objektivni sovražniki revolucije, pomeni, ne biti na ravni zgodovine in njene dialektike. Ponavljati danes stare recepte in argumente samo zato, da bi se dokazala nezmotljivost partije, ni početje, dostojno zgodovine in veličine borbe in zmag te partije.

Ne bi ugovarjal, če bi citirani Titov komentar zgolj pojasnjeval tedanjo potrebo po enotnosti partije, če bi, skratka, pojasnjeval njeno tedanjo dnevno politiko. Toda on ima oziroma hoče imeti svojo zgodovinsko težo in utemeljitev. Njegova tendenca je zgodovinsko vseobsegajoča in zato tudi zgodovinsko netočna, površna in človeško krivična, in to tembolj, ko gre za kadre, ki "niso takoj razumeli bistva ali smisla takratnega boja naše Partije, so povečini ostali na pozicijah našega revolucionarnega gibanja".

Ni dvoma, da so bile v tridesetih letih razmere in dogodki v kominterni zelo zapletene in protislovne. In prav zaradi tega nas h globlji analizi teh razmer ne vodi metoda, s katero bi uporno ponavljali ta ali ona gesla dnevne politike tedanjega časa. K analizi bi prišli samo pod pogojem, da bi v luči kasnejših spoznanj in dogodkov upoštevali tudi nekatera tedaj še neznana ali vsaj ne dovolj vidna dejstva. V našem primeru bi tak pristop narekoval odgovore na razna, zlasti sledeča vprašanja:

Ali so bili res vsi tisti kadri in posamezniki, ki so spričo dogajanj v Sovjetski zvezi (procesi, pakt, Finska, delitev Poljske itd.) že takrat kritično gledali na nekatere njene poteze, trockisti ali vsaj objektivni sovražniki revolucije in socializma? In če bi to res bili, kako je mogoče, da so vendar po oceni Tita "povečini ostali na pozicijah našega revolucionarnega gibanja"? In kaj, če potemtakem niso bili trockisti in za trockizem? Ali niso bili tedanji dvomi, kritike in omahovanja zgolj dialektičen odmev na Stalinovo politiko, na njegove zmote, napake in sredstva, ki so kasneje dobile skupni ideološko zgodovinski naziv: stalinizem!? Kaj, če so bila ta omahovanja, kritike in dvomi zgolj krik vesti, protest človečnosti in njenega razuma spričo znanih ali samo slutenih načrtov in strahot stalinizma!? Ali res ni med tedanjimi kritiki in "omahljivci" in med Titovim "ne" Stalinu iz leta 1948 nobene zveze? Ali ni naš "trockizem" tistih časov v večjem delu zgolj začetek, rekel bi spontano, lahko celo anarhično, ne do kraja razmišljeno, lahko tudi enostransko embrionalno gibanje, razmišljanje, tipanje in oblikovanje in zorenje zavesti o nečem, kar se je nam, Jugoslovanom, in naši partiji samo deset let kasneje pokazalo kot grozeča nevarnost in deformacija marksizma in socializma pod zastavo informbiroja? Ali niso vsi tedanji dvomi, omahovanja in iskanje naših "trockistov" a la Krleža in njemu podobnih in njihovo razbijanje monolitne enotnosti partije zgolj ali recimo tudi začetek tistega zgodovinskega procesa, ki je detroniziral Stalina, razbil monopol SZ nad socializmom in razkril njen hegemonizem? Procesa in razvoja torej, ki je odprl vrata enakopravnosti in neodvisnosti vsem nacionalnim marksističnim gibanjem, partijam in državam in ki je, gledano objektvino, revolucionaro izredno koristen za nastanek, napredovanje in utrjevanje socializma v svetu. Ali ni, skratka, početje naših "trockistov in omahljivih razumnikov" tistega časa v pretežni meri začetek razkrinkavanja stalinizma na naših tleh in v naši partiji?

In kaj, če naša partija in njeno vodstvo nista ravnala tako, kot sta ravnala - obsodila vse

dvome - zgolj zato, ker je bilo na ravni zgodovinske nuje, ampak tudi zato, ker sta slepo zaupala Moskvi in Stalinu? Ali ni očitno, da sta ravnala tako tudi zato, ker nista vedela in v pretežni meri ne doumela dvoličnosti, deformacije in nevarosti Stalinove politike? Ali ni očitno, da so bile revolucionarna zavest, spoznanje in predstave o socializmu nasploh in o njegovih birokratskih nevarnostih še posebej tedaj nepopolne, nestavarne, preveč idealne in polne naivnih utvar in idealizma? Ali so sploh mogle in smele biti drugačne? Ali ni tisti čas bil klasično obdobje naše revolucionarno ideološke pubertete v odnosu do SZ in Stalina? Ali je naša partija in njeno vodstvo sploh imelo svojo analizo in pogled na dogodke in razvoj v Sovjetski zvezi po Leninovi smrti? Ga je sploh poizkušalo ustvariti ali pa je slepo in brez kritičnega odnosa sprejemalo vse Stalinove teoretično ideološke postavke in zaključke, s katerimi je opravičeval, utemeljeval, pojasnjeval in prikrival svojo politiko? Ali ni več kot očitno, da so ideološka teoretična mladost neizkušenih in odvisnost od kominterne in Stalina, in ne samo potreba po enotnosti, imele svoj vpliv in pomen pri uradnem stališču KPJ do vsega, kar se je pri nas dogajalo v Partiji ali izven nje, in še zlasti do vsega, kar bi lahko Sovjeti imenovali antisovjetizem, če uporabim ta še bolj širok in za Sovjete bolj prikladen izraz?

Samo slepci ali bedaki bi morali dokazovati, da odgovori na postavljena vprašanja nimajo samo zgodovinskega pomena in da so brez vrednosti in vpliva na danes in jutri. Ni težko ugotoviti, da bi taki ali drugačni odgovori imeli svoj odmev tudi v naši sedanji stvarnosti. Priznati dvome, kritiko, rezerve in omahovanja nad enotnostjo ali mimo nje tedaj ali sedaj pomeni odpirati vrata marsičemu. V končnih posledicah to pomeni ogroziti sedaj veljavni demokratični centralizem v naši ZKJ in ga nadomestiti z višjo stopnjo demokratičnosti in z odprtim bojem mnenj na vseh nivojih in v vseh smereh. Če bi se to zgodilo, bi bil to prehod in skok iz unitaristične v pluralistično socialistično demokracijo. Nekaj takega ali podobnega je Titu tuje, nerazumljivo, nevarno in objektivno sovražno! Tu je torej meja njegove zgodovinske razsežnosti, pomena in razumevanja. To je tragično ali človeško! Zato ni zgolj slučaj, ampak premišljeno dejanje, da je napisal tako enostranski, površen zgodovinsko statičen in retroaktivno aktivističen (citiram) komentar o nekem času, nekih ljudeh in nekih dogodkih pri nas. Tega dejstva in take vsebine komenatarja ne spremeni niti očitno oseben namen Tita, da bi bil do nekega časa, do nekih ljudi in do nekih dogodkov čimbolj človeški, širokogruden in pravičen.

Slovenija, v Jugoslaviji ali zunaj nje ?

27. oktober

Še vedno straše med Slovenci sledeči dve postavki našega žitja in bitja. Prvič, da nam Slovencem ni obstanka in perspektive izven Jugoslavije. Drugič, da ne moremo gospodarsko obstati brez jugoslovanskega tržišča. Oglejmo si bolj natančno to zanikovanje naše lastne samobitnosti in nacionalne suverenosti!

Najprej moram poudariti, da Slovenci nimamo razloga razbijati Jugoslavijo. Če je Jugoslavija enakopravna, socialistična skupnost narodov, ki žive znotraj njenih meja, če je urejena demokratično in če imajo republike dovolj suverenosti in prostora za interese svoje ekonomije, potem Slovencem ni treba iskati ali želeti okrepitve in samostojne države, ampak sta tudi naš interes in dolžnost, da tako Jugoslavijo gradimo, krepimo in branimo. Taka možnost (odcepitev) in nujnost bi prišli v poštev samo v primeru, da bi Jugoslavija:

a) postala taka državna skupnost, da bi v njej zavladala hegemonija enega ali več narodov nad drugim ali drugimi narodi;

b) izgubila svojo neodvisnot in se podredila temu ali onemu diktatu iz inozemstva; ne bi bila več v interesu njenih posameznih narodov oziroma republik in bi se le-te odločile za samostojne države in s tem povzročile njen razpad. Drugače rečeno, če bi Jugoslavija razpadla ali bistveno spremenila svojo državno ureditev, in v obeh primerih bi se to zgodilo proti volji Slovencev, ker to ne bi bilo v našem nacionalnem interesu, potem, kaj? Kaj bo z nami, Slovenci? Slovenci smo zapisani propadu in smrti, če so resnične postavke, ki sem jih uvodoma omenil. No, bilo bi še možno, da se priključimo kakšni sosednji državi, če bi nas hoteli, ali pa da postanemo kolonija kakšne afriške države. Morje imamo in dostop črnih misijonarjev in suličarjev bi bil mogoč! Kakorkoli so naštete morebitne usode in sprembe Jugoslavije, na žalost realne, pa je nerealna in samomorilska možnost oziroma prepričanje, da bi bil to konec tudi za Slovence. Poleg ostalega je vendar tudi zgodovinsko in izkustveno potrjeno, da se večnacionalne države spreminjajo, nastajajo in propadajo, njihovi narodi pa žive naprej in si oblikujejo svojim razmeram ustrezne državne tvorbe in oblike. Ne vem, zakaj naj bi Slovenci bili v tem primeru negativna in samomorilska izjema. Zagovorniki in propagatorji teze, da za Slovence izven Jugoslavije ni eksistence, običajno mislijo, da tako utrjujejo Jugoslavijo in preprečujejo med Slovenci težnje po večji samostojnosti republike ali celo po odcepitvi. Resnica je obratna! Čim bolj bodo Slovenci prepričani, da je Jugoslavija rezultat tudi njihovih suverenih nacionalnih interesov in ne zgolj zgodovinska usoda ali alternativa propada in smrti, toliko bolj bodo tudi v jugoslovanskem prostoru aktivni, svobodni, ustvarjalni. Bili bi brez upa in v nacionalni agonije, če bi bili prepričani, da smo v Jugoslaviji zgolj zaradi tega, ker nimamo nobene druge izbire. Misliti tako bi tudi pomenilo, da smo Slovenci že vnaprej pripravljeni kapitulantsko sprejeti vse morebitne spremembe ali dogodke glede Jugoslavije. Nasprotno, pa prepričanje, da lahko živimo tudi brez Jugoslavije ali brez take Jugoslavije, ki nam ne bi bila po okusu in interesu, deluje aktivno in mobilizacijsko v dveh smereh. Prvič, obvezuje nas, da gradimo in branimo tako Jugoslavijo, ki je za nas sprejemljiva in skladna z našimi nacionalnimi interesi. Drugič, obvezuje nas in inspirira, da iščemo, se borimo in ustvarimo svojo samostojno državo, če bi bila Jugoslavija zaradi teh ali onih razlogov zbrisana sedanjega prostora.

Iz tega stališča in pod to predpostavko torej kritično razmišljam o tezi, da Slovencem ni obstanka izven Jugoslavije.

Verjetno ni Slovenca, ki ne bi sprejel samostojne slovenske države, socialistične republike, če bi jugoslovanska politična in družbena scena izsilila ali pogojevala tako rešitev. Med Slovenci bi taka rešitev pod danimi pogoji dobila popolno podporo. Notranjepolitične opozicije ali odpora proti taki rešitvi torej ne bi bilo. Zato se pri nas, kadar se govori o političnih razlogih, ki nasprotujejo popolni samostojnosti, vedno misli na zunanje nevarnosti, odpore in kombinacije. Res, strah ni brez podlage. To je strah zgodovinskega izkustva. Skozi stoletja so nas potujčevali in nacionalno ogrožali. Ni mogoče zanikati možnosti, da bi kdo poizkušal izkoristiti stres na jugoslovanski sceni zato, da bi obnovil svoje osvajalske težnje do nas in do naše zemlje. Vendar, tudi ni mogoče zanikati dejstva, da so nacionalna osvajanja in zatiranja vsaj v Evropi končana in da je v Evropi končan zgodovinski proces nastajanja in oblikovanja narodov in njegovih integralnih ozemelj. Sedanje mednarodne razmere so po zaslugi svetovnega demokratično nacionalenga gibanja, zavesti in spoznanja precej drugačne in bolj ugodne od tistih, v katerih smo bili izpostavljeni najhujšemu raznarodovalnemu pritisku. No, seveda vse nevarnosti in kombinacije niso odstranjene. Zato je seveda tudi za nas bolje, da Jugoslavija

ostane in mi v njej. Toda, če to ne bi bil slučaj - postaviti se moramo aktivno in borbeno, ne že vnaprej vreči puške v koruzo! Poiskati moramo zaveznike in podporo napredne mednarodne javnosti. Ob taki predpostavki ne izgleda nerealno, ampak verjetno in v skladu s smerjo razvoja nacionalnoosvobodilnih teženj, da bi lahko ustanovili svojo suvereno in neodvisno (ali vsaj nevtralno) demokratično in socialistično državo.

Kar se tiče gospodarske eksistence Slovenije, če bi se bilo nujno odločiti za ta korak, je mnogo bolj rožnata, kot se to zdi marsikomu na prvi pogled in ob prvih računih. Priznam, ideološko-politični vidiki in nastanek samostojne socialistične republike Slovenije niso odvisne samo od nas. Odvisni so lahko bolj ali manj tudi od zunanjih činiteljev. Na njih lahko vpliva v večji ali manjši meri taka ali drugačna mednarodnopolitična situacija in odnos sil. V danih mednarodnih odnosih se za nas v političnem pogledu lahko skriva pomembna neznanka, bodisi kot nevarnost bodisi kot podpora. Z ekonomijo je drugače. Vse kapitalne in odločilne ekonomske poteze in rešitve, če bi do tega prišlo, bi bile predvsem odvisne od nas. Odvisne bi bile od našega dela, od naše sposobnosti, ustvarjalnosti in razuma. Naša nacionalna produktivnost dela bi bila odločujoč činitelj za naše gospodarsko stanje, razvoj in perspektivo. Naša ekonomska struktura je tako raznotera in po svojem tako majhna, da bi jo z ustreznimi napori, stimulacijo, in četudi začasno z nekimi žrtvami in odrekanji, lahko zelo hitro vključili v mednarodno delitev dela v takem obsegu, da bi izravnali našo devizno bilanco do tiste stopnje in nuje, ki bi že omogočila redno obratovanje vsem našim poglavitnim proizvodnim zmogljivostim. Čim bi to dosegli, bi iz vode zlezli na suho.

Normalno obratovanje obstoječih proizvodnih kapacitet bi bil prvi cilj naše nacionalne ekonomije. Čim bi ga dosegli, bi s tem že premagali prvi zastoj in ustvarili pogoje za hiter gospodarski napredek. Vsi se zavedajo - tudi tisti, ki so ali niso prepričani, da lahko živimo in gospodarimo brez jugoslovanskega tržišča - da je naša Ahilova peta nasploh in v tem primeru še posebej naša devizna bilanca. Zato si oglejmo nekaj njenih številk. Dosedaj porabimo okrog 55% družbenega proizvoda doma. Na jugoslovansko tržišče izvozimo okrog 30%. Ostalih 15% izvozimo v inozemstvo. Znano je, da morajo srednje razvite nacionalne ekonomije, pod pogojem, da niso preveč enostransko sestavljene, izvoziti od 25 - 30% družbenega proizvoda, da bi lahko normalno funkcionirale. To pomeni, da bi morali mi naš izvoz podvojiti. To je zelo velika in težka naloga. Vendar ne izgleda nedosegljiva ob pogoju, da bi tako povečani izvoz ne napravili na račun notranje potrošnje, ampak na račun zmanjšanega izvoza na prejšnje jugoslovansko tržišče. Ali drugače in enostavno: če bi polovico sedanjega izvoza na jugoslovansko tržišče preusmerili v druge države, predvsem na industrijsko bolj zahtevna tržišča, bi izravnali našo devizno bilanco do nujno potrebnega ravnotežja. Kvantum je torej tu! Toda na žalost ne kvaliteta! Kvantitativni premiki torej ne bi silili v ospredje! Pač pa bi z vso težo pritisnila na nas kvaliteta! Prepričan sem, da je slovenski strokovnjak in delavec ob ustrezni politični klimi, ekonomski nuji in stimulaciji sposoben proizvajati mnogo bolj kvalitetne proizvode, kot jih proizvaja sedaj, saj mu je sedanje jugoslovansko tržišče bolj potuha, razvada kot pa selekcija in konkurenca.

Naj zaključim: če bi se dogodilo, in lahko se dogodi brez naše krivde in nam navkljub, da bi se naša federativna mamica Jugoslavija blagovolila posloviti od tega sveta, potem, dragi Slovenci in Slovenke, proč s solzami in obupom! Nikar ne misliti, da je prišel konec in smrt! Dvignimo glave in stisnimo pesti! Odločno in razumno, spretno in pogumno, hitro in složno si zgradimo nov dom: Socialisično republiko Slovenijo!

29. oktober

Pozno popoldne. V Ljubljani pod Rožnikom. Stojim pri oknu in zrem južna pobočja tivolskega gozda. Turoben poznojesenski dan. Obzorje je zakrito za oblaki in meglami kot živa koprena; tiho, nizko in dolgočasno lebdi nad pokrajino. Tudi drevesa žalostno povešajo svoje že na pol gole krošnje. V neenakomernih presledkih zdaj tu zdaj tam se odtrga list z drevesa in se počasi spusti proti tlom. Spotoma zapleše svoj mrtvaški ples. V zraku valovi sem in tja. Rahlo se dvigne in zopet pade. Tako vse nižje in nižje, dokler ne doseže tal. Ko je že na tleh, se še rahlo dvigne in zopet pade. Počasi. Ne mudi se mu. Obotavlja se, kot da ne bi hotel vedeti, kaj mu je storiti. Vidi se, da mu je težko, da je žalosten, ker se je iztekel - od pomladi do jeseni - njegov kratki čas.

Neka postava gre po cesti mimo hiše. Zavita je v oguljen plašč. Sklonjena in zamišljena v samo sebe. Nič. Samota. Za njo pride skupina šolarjev. Pet jih je. Štirje dečki in deklica. Prvošolčki. O nečem se živahno pogovarjajo. Ustavili so se. Enemu od dečkov vsi ostali nekaj živahno pripovedujejo. Nagovarjajo ga, prepričujejo. Soglasni so! Obrnili so se proti gozdu. Pogledajo levo in desno po cesti in že tečejo vsi preko nje na travnik in dalje k potočku in njegovi prvi koskadi, ki se vabljivo svetlika ob robu gozda. Spuščajo se k njej, najprej previdno, skoraj boječe, in že jih je pritegnila njena mikavnost. Zatopili so se v igro. Hoteli bi, kdo ve kaj. Mogoče zaustaviti potoček? Ali spremeniti njegovo koskado v mogočen slap, da bi butal, grmel in padal v globino? Morda se jim potoček že zdi velika reka polna krokodilov, s katerimi se pogumno bojujejo. Nemara se igrajo poplave in rešujejo deklico iz penečih in grozečih voda. Ali pa pošiljajo po vodi pozdrave in vesela sporočila v tuje in neznane kraje? Mogoče je prav ta hip deklica spremenila tolmunček, ki je pod vodopadom, v veliko jezero in sebe v rusalko, ki prebiva v njem. No, utegnilo bi biti, da niso tako romantični in pravljični. Da, verjetno so bolj sodobni. Torej je tolmunček olimpijski bazen in oni, prosim lepo, olimpijski zmagovalci, ki pravkar stopajo na oder, da prejmejo zlate medalje ob zvokih fanfar. Srečen trenutek. Ta za metuljčka, oni za kravl, tretji za hrbtno, četrti za tisoč petsto. In ona? Oh, ona je edinstvena... To je že tretja zlata... Nepremagljiva... Enkratno! Blazno! Oh, mladostne sanje, neuničljive ste! Zato ta peterica šolarjev zagotovo ne vidi in ne občuti sivine jesenskega dne. Ni jim mar narave, ki umira. Nič ne vedo o pol golih krošnjah dreves. Ne zanima jih let porumenelih listov, ki padajo na zemljo. Ne občutijo še minljivosti vsega živega. Srečni in veseli jezdijo na svoji fantaziji kot na belem konju življenju naproti.

Nisem jim zavidal. Vesel sem bil skupaj z njimi. Tudi jaz sem bil nekoč mlad. Hodil sem v šolo, čofotal ob potočkih, sanjaril in popotoval kdovekam. Spominjam se, da sem bil strašno bogat, tako bogat, da bi obdaroval vse, ki nimajo, in so reveži. Bil sem močan in premagal vse, ki so bili hudobni in pomagal vsem, ki so bili slabi in pomoči potrebni. Manjkalo mi je kruha toda hrepenel sem po pravici. Pritiskali so me k tlom, toda rasel sem kvišku. Zaupal sem, in bil prevaran. Smejal sem se dolgo in večkrat. Jokal kratko in poredkoma. Kdaj je bilo vse to? Bilo je nekoč, ne še tako dolgo tega. Gledam na koledar. Ne, zmotil sem se. Že pol stoletja je minilo od tedaj.

Zdrznil sem se ob tej misli. Da, jutri je moj rojstni dan. Imel jih bom šestdeset. Moj rojstni dan je tudi začetek moje konfinacije. Jutri bo sedem let. Šestdeset plus sedem bi torej lahko bilo geslo mojega življenja v tem trenutku, bolje rečeno moje usode. Krasna prilika, da nekoliko pobrskam po svoji notranjosti, da se pogledam v ogledalo ali da si izprašam

duha, voljo in vest. Skratka, ker moram biti po uradni zapovedi sam, da napravim pogovor s samim seboj. Iskren! Neizprosen! Brez utvar, strahu in predsodkov. Velja. Greva. Kje začeti? Začni pri rojstvu. Prav. **Ali si žalosten, ko pomisliš, da je mogoče že vse najlepše za teboj in da ti je srečati samo še starost, če ni drugače zapisano med zvezdami?**

Žalosten? Čemu in zakaj? Nisem med tistimi, ki stalno objokujejo svojo mladost ali svojo slavo in preteklost. Živiš, človek božji, in bodi vesel, da si še živ. Lahko bi bil na primer že osemintrideset let v grobu. Ubili bi me lahko že jeseni enainštiridesetega leta. Ni malo mojih vrstnikov, ki počivajo že od tedaj. Tudi niso bili mnogo srečnejši tisti, ki so odšli nekoliko let pozneje. Srečno sem previharil tiste vojne čase, ko je botra smrt buljila v nas od vsepovsod. Previharil pod pravo zastavo in na pravi strani. Koliko jih je, ki so poginili kot psi v imenu, za interese in cilje volčje drhali fašizma. Bil sem vojak revolucije.

Ob mojem rojstvu je izgledalo, da sem rojen za hlapca in da bo hlapčevanje moj poklic. Namerilo se je nekaj drugega. Postal sem puntar in partizan. Iz upornega dečka in naivnega skojevca se je izcimil razmišljajoč samorastnik.

Nisi sam. Mnogo jih je med nami, ki imajo tako ali podobno pot. Zato... Vem. Me veseli: čimveč jih je ali jih bo, toliko bolje. Mislim, čimveč gospodarjev in čim manj hlapcev. To je bil in ostane glavni uspeh, smisel in cilj mojega življenja. Vem, da sem samo del celote, toda vendar jaz, vedno tudi jaz in nikoli samo številka, recimo samo eden ali celo samo ničla. Torej tudi jaz. Ta jaz ne zahtevam samo zase, ampak si jaz tudi Ti, on, vsakdo, seveda, če ga niso spremenili ali če se ni sam že rodil ali se kasneje spremenil v številko, to se pravi v ničlo. Nisem terjal te pravice in možnosti zato, da bi samotno in oddvojeno živel v svojem vrtičku. Sem človek revolucije in socialistične družbe. Moji ideali in cilji so bili ideali in cilji naše revolucije in socializma. Boril sem se za njih in jim ostal zvest vedno, včeraj, danes, jutri. Pripadam generaciji, ki je umirala pod zastavo, na kateri so bile napisne besede: Svoboda, narod, socializem, človek, pravica!

Domnevam, da si še vedno samozavesten in skoraj zadovoljen s samim seboj? Ne motiš se. Zadovoljen, da nisem postal slep in gluh od sovraštva, da se nisem izgubil v omamnih labirintih oblasti ali se zadušil s prazno frazeologijo in čvekarijo. Nisem klečal pred nikomer. Nisem tajil ali zatajil tistega, kar so videle moje oči ali čutilo moje srce. Razumi me pravilno. Ne govorim o svojih dejanjih, ki jih je bilo mnogo, in in raznoterih pametnih in nespametnih in naivno zanesenih. Jaz govorim samo o svojem celokupnem jazu, govorim o sebi in o svoji vesti. Če bi čutil, da sem izgubljena reva ali preplašen hlapec ali prebrisan špekulatn in trgovec s prepričanji, ki obrača svoj plašč po vetru, bi se vsaj jutri, ko mi bo šestdeset let, globoko zamislil. Postalo bi me sram samega sebe in bil bi nesrečen. Napil bi se in rogovilil (kakor mnogi) v svojem pijanem junaštvu. No, ker vem, da sem ostal zvest revoluciji in samemu sebi, sem zadovoljen in samozavesten. Jutri bom veselo in srečno praznoval svojo šestdesetletnico med svojimi dragimi, ki bodo z menoj.

Ali misliš, da je človek ob svoji šestdesetletnici lahko iskreno vesel? Zakaj ne bi bil? **Recimo, začetek starosti, približevanje smrti?** Pha! Vedno mi je bil tuj tisti mistični odnos do smrti. Kaj, hudiča, bi rogovilil z njo! Bo že sama prišla. Tuja mi je starčkova zloba ali obup, zavist ali solze, s katero ob misli na smrt mnogi starci

obremenjujujo svoje "drage" in mlade. Ne morejo in ne znajo se sprijazniti z zakoni življenja. S prstom ne bi mignili, če bi vse človeštvo izginilo s površja zemlje, samo da bi oni večno živeli. To je egoizem brez primere. Kaj boš pleteničil in špekuliral! Človeško je, da si se rodil, in človeško je, da umreš. To je naša skupna usoda, pravica in resnica. Ne trdim, da je človek vesel, ko se sreča s starostjo in ko začuti, da smrt ni več daleč. Toda jaz ne doživljam tega kot krivico in tragedijo, ampak kot realno nujnost, ki je sestavina življenja, trudim se in jo želim sprejemati čimbolj stoično in dostojanstveno. Taka je moja filozofija starosti in smrti sedaj in želim, trudil se bom, da bo taka tudi ostala vse do trenutka, ko bom odpotoval tja čez, od koder ni vrnitve.

Kaj pa tistih plus sedem? Pravzaprav nič posebnega. Logično nadaljevanje vsega. Pravim nadaljevanje, ne pravim konec. Konec te povesti je še pred nami in videli bomo, kakšen bo. Izgubili smo bitko in nekaj časa. Nismo še izgubili spopada in vsega časa. Zato sem ostal moralno in intelektualno trden, brez omahovanja in obžalovanja. V teh pogojih in v sedanjih razmerah sem bolj zadovoljen, da sem pod konjem kakor pa na konju. Vsebina spopada je danes bolj jasna, kot je bila kdajkoli. Nič ne more zaustaviti somraka bogov. Družbena tehtnica se mora prevesiti. Kardeljev sistem in vizije bodo propadli. Poti sta samo dve: ali se bomo prej ali slej zavalili v odprto konservativno vladavino administrativnega socializma, po vsebini zelo podobnega sovjetskemu, ali pa bomo našli izhod v očiščenju in pomlajanju. Srednje poti ni. Če se zgodi prvo, sem osebno zadovoljen, da sem bil nihče, ko so to pripravljali, čeprav bom težko prizadet sodoživljal tako usodo in deformacijo naše revolucije. Če pride drugo, bom imel prijetno zavest, da je prišlo tudi z mojo udeležbo. Še vedno upam, da se sedaj zato tako približujemo prvi možnosti, da bi tik pred dvanajsto doživeli stres in se z njegovo pomočjo in silo preusmerili k drugi. Tudi če se motim, da doživimo najhujše, ne morem in nočem pozabiti, kam vodi ta ali ona pot. Ne morem in nočem prenehati ločevati sedanjo unitaristično, birokratsko kvaliteto socializma od one, bodoče, resnično pluralistične, demokratske in racionalne. Ob taki zgodovinski alternativi in vsebini spopada me moja osebna usoda in konfinacija, ki jo prenašam, hudičevo malo briga. Kratkomalo, ne pride do živega. Sem imun in vzvišen nad njo. Vzdržujem se kot celovita, moralno trdna in intelektualno mobilna osebnost na dva načina: prvič tako, da vse bolj spoznavam, da sem ponovno na pravilni in napredni strani družbenih dogajanj, kot sem bil leta enainštirideset ali oseminštirideset. Ponovno sem med tistimi, ki niso imeli nič oblasti, pač pa mnogo vere, zanosa in trdno prepričanje, da se bore za zmago pravične stvari (1941), in med tistimi, ki so branili bolj človeško podobo socializma in zoper katere je bila usmerjena sila desetkratne premoči (1948). V obeh primerih smo zmagali mi. Drugič tako, da se živo zanimam za vse, kar se dogaja, kritično analiziram obstoječe in nemirno snujem obrise in vsebino bodočega. Res sem fizično odrezan in zvezanih rok, zato pa duhovno, moralno in miselno povezan z mnogimi, ki niso prenehali kritično misliti, upati, želeti in hoteti.

4. december

Pred seboj imam Kirnovo knjigo Marxovo razumevanje znanosti in tehnike. Zelo obetaven primer, kako marskistični teoretiki na Slovenskem neustvarjalno in profesorsko ponavljajo Marxa. (Ali samo pri nas?) Omenjena tema nudi lepe možnosti za to, da bi jo avtor analiziral s stališča sedanjosti in prihodnosti ali da bi v njej iskal odgovor na vprašanje: kako in v kakšnem obsegu vpliva znanost in tehnika na sodobni kapitalizem, kako in v kakšnem obsegu, v kakšni smeri je ali ni udeležena pri izgradnji sedanjih socializmov. Ali nič od tega. Avtor zgolj ponavlja znana Marxova stališča in preklada

njegove citate sem in tja. Škoda. Kirna se spominjam kot razmišljujočega in mnogo obetajočega mladeniča. V tej knjigi se mi kaže zgolj kot priden profesor in že nekoliko dolgočasen razlagalec Marxa. Ni dvoma, da je Kardelj v zadnjem desetletju svojega življenja uspel na teoretičnem področju marskizma zadušiti ne samo vse heretične, ampak tudi vse ustvarjalne misli in posameznika, zato tudi ni iskanja, ni polemik, ni zmot in ni analiz. Vse "teoretično" delo je šolsko razlaganje in ponavljanje klasikov marksizma in Kardelja. Žalostno in dolgočasno!

Domača in svetovna praksa socializma in kapitalizma pa sta nabiti z novimi razsežnostmi, protislovji in dinamiko, ki terja novih analiz in teoretičnih ugotovitev in zaključkov. Če v tem trenutku ostanemo samo pri Kirnovi knjigi, bi bilo zelo zanimivo analizirati odnose, možnosti, vplive in prakso, ki se kaže in prepleta med tehnologijo in družbenim sistemom oziroma sistemi.

Bilo bi pričakovati, da bo knjiga napisana na tej podlagi. Kajti samo v tem smislu bi lahko v današnjem času **ustvarjalno** razvijali Marxovo pojmovanje znanosti in tehnike. Toda avtor se temu izogne. Ostane zvest ponavljanju. Najprej odkloni in obsodi vse izme kot na primer: idealizem, tehnološki in družbeno tehnološki determinizem. Potem pa začne prepisovati in izbirati citate iz Marxovega Kapitala. Rakova pot spričo rastoče vloge znanosti in tehnike v dvajsetem stoletju. Oglejmo si nekaj konkretnih primerov za to trditev:

Zakaj se Leninova vizija socializma v Sovjetski zvezi ni uresničila oziroma je degenerirala v stalinizem? Samo zaradi okrutnosti in prebrisanosti Stalina? Ali tudi zaradi pomanjkanja splošno demokratičnih in humanističnih političnih tradicij? Ali mogoče tudi zaradi materialne zaostalosti, zaradi nizke stopnje razvoja proizvajalnih sil, pri čemer sta bili tehnika in znanost važen činitelj. Bi lahko rekli, da je tudi odsotnost razvite tehnike in znanosti važen činitelj? Bi lahko rekli, da je tudi odsotnost razvite tehnike in znanosti botrovala težavam izgradnje socializma v Sovjetski zvezi? Po Marxovem Kapitalu naj bi kapitalizem zagotovo uničil samega sebe zaradi vse večje revščine proletariata. Ko to pišem, je v zahodni Nemčiji 500 000 nezaposlenih. Vsi dobivajo podporo v višini 80% njihove zadnje plače. Višina podpore za brezposelne je torej izdatno večja, kot so zaslužki zaposlenih delavcev enakih kategorij v katerikoli socialistični deželi, vključno z Jugoslavijo. Zakaj? Je mogoče postal kapitalizem bolj moder in usmiljen od tistega iz Marxovih časov? Vsekakor. Je moč delavskega razreda večja? Brezpogojno! Toda tudi kapitalistična družba je bogatejša, in to predvsem zaradi družbene produktivnosti dela, pri kateri imata znanost in tehnika odločilni pomen. Toda vidimo, da se ni zaradi tega samo povečalo bogastvo kapitalistov, ampak se je bistveno povečal standard vseh zaposlenih in tudi brezposelnih. Napravimo primerjavo. Pri povečanju težav in zaostrovanju nasprotij v prvi deželi socializma je botrovala odsotnost bolj razvite znanosti in tehnike. Obratno vidimo, da prisotnost razvite znanosti in tehnike blaži razredna nasprotja v kapitalizmu, konkretno v zvezni republiki Nemčiji. Kirn pojasni to čarovnijo z Marxom.

Vse je jasno. Da ne bi bilo nesporazuma ali utvar, je treba dodati: Marxova ugotovitev velja tudi za socialistične družbe, vključno za jugoslovansko! Pristaši in aktivisti Kardeljeve samoupravne doktrine mislijo drugače. Po njihovem je nujno napraviti še dodatni revolucionarni napor, premagati še poslednje tehnokrate, birokrate in liberalce, in združeno delo bo zakorakalo v carstvo svobode in blagostanja ne glede na družbeno

iniduvidualno produktivnost dela in ne glede na stanje, vpliv in prisotnost tehnike in znanja pri nas nasploh in v neposredni proizvodnji še posebej. Res, škoda da ni Kirn s svojo knjigo vsaj z malim prstom pokazal na to našo, uradno in veliko samoupravno utvaro!

21. december

Javorškova Nevarna razmerja so dobila svoj epilog. Čeprav imajo Razmerja v sebi mnogo personalizma in osebnih računov, graj in slavospevov, so vendar v bistvu nek prikaz kulturnopolitičnih razmerij. Take in tako jih je Javoršek podal. Tako so jih sprejeli in razumeli bralci. Glede tega ni nesporazuma. Razmerja so jasna. Slovenske kulturnike-razumnike in njihovo počutje v socializmu je Javoršek odklonil. Še več. Posadil jih je z maloštevilnimi izjemami na zatožno klop. Hkrati je zapel hvalnico duhovnemu očetu sistema in politike, to se pravi Kardelju in s tem posredno tudi sistemu in tudi veljavni uradni politiki. Kulturnopolitična razmerja so potemtakem po Javoršku zelo preprosta, jasna in črnobela. Kultura in razmerja so dobili oceno **nezadostno**. Politiki in politika so dobili oceno **odlično**!

Ne vemo zagotovo, kako in zakaj je Javoršek prišel do omenjenega ocenjevanja. Domnevam, da so ga k temu nagovarjali, misleč, da bi bilo tako njegovo pisanje bilo pozitivna postavka v dnevni bilanci uradne politike. In tudi domnevam, da je bil Javoršek prepričan, da bodo njegova Nevarna razmerja povečala in okrepila tudi njegov ne preveč velik politični, moralni in kulturni ugled. Povečala naj bi ga seveda na borzi dnevne politike in ne med slovenskimi razumniki, glede katerih je bil Javoršek mnenja, da jih je koristno in tudi možno oblajati.

Odmev na knjigo poznam. Bil je tako silovit, enodušen in odklonilen, da so pred njim utihnili celo uradni ideologi in politiki. Razen nekaj skromnih poizkusov obrambe knjige (glej okrogla miza Dela) ni bilo nič rešenega ali storjenega v njen prid. Še več! Vsakemu vsaj nekoliko političnemu človeku se je pokazalo, da Javoršek in njegova pisarija nista in da ne moreta biti pozitivna postavka v bilanci slovenske uradne politike. Bilo je videti in čutiti, da jo lahko začneta s strani izdatkov celo obremenjevati. Za Kardelja in njegov režim namreč ni dobro, če ju Javoršek preveč hvali, ko v isti sapi pošilja na vešala skoraj vse slovenske kulturnike in razumnike.

Ko so ti oblastniki spoznali, so Javorška odpisali, bi se reklo, vrgli so ga levom. Cene Logar je samo eden izmed njih. Ko je Javoršek doumel, kaj se dogaja in kako veter piha, je za Delo napisal tole:

"Sporočam vam, da ne bom več sodeloval z Delom ne kot gledališki kritik ne kot stalni zunanji sodelavec in tudi ne kot član sosveta Književnih listov. Članek Ceneta Logarja, ki ste ga objavili v treh nadaljevanjih, ste namreč objavili, ne da bi mi ga dali prej v branje (kar je navada pri kulturnih časopisih). Če bi Logarjevo pisanje videl, bi stopil k njemu in ga prepričal, naj ne sili v javnost s takimi lažmi, potvorbami in nesmisli, ki bodo v škodo njemu samemu in slovenski pameti. Zdi se mi tudi nenaravno, da lahko urednik Književnih listov, ki pozna moje življenje do nadrobnosti, z mirno vestjo spusti na papirje toliko neresnic, ki so zame vsestransko škodljive. In da s to škodo moralno koplje grob ekipi, ki se je zbirala okrog Književnih listov z namenom, da bi vsaj v zadnji četrtini stoletja popravila katastrofalne posledice kulturne politike Dušana Pirjevca in njemu podobnih. Vodil sem polemike z Janezom Gradišnikom in njegovo pičevsko druščino, s tržaško postojanko

Edvarda Kocbeka, predvsem pa z vso tisto zopmo skupino, ki se je pod okriljem znane izjave režiserjev zaletavala v ljubljansko Dramo in kulturno politiko SZDL. Poleg tega sem se spopadal z najrazličnejšimi oblikami malomeščanske in suženjske narave v slovenski kulturi in zašel v težke osebne konflikte. Za svoje delo nisem nikdar našel nikakršne moralne opore, nasprotno, po izidu Nevarnih razmerij je prav časopisno podjetje Delo objavljalo zoper mene najbolj sramotilne spise. Od Štihove histerične neumnosti v Naših razgledih do ugotovitve Bogdana Novaka v Teleksu, da bi me bilo treba povoziti z avtom, pa tja do Ceneta Logarja... gre ena sama veriga moralnih diskvalifikacij, ki spodkopujejo mojo angažiranost, s tem spodkopavanjem pa Delo dokazuje, da za mojo angažiranost nima nobenega posluha. Mnenja sem, da Delo skrbi predsem za pestrost, privlačnost (in revolverstvo) časopisa.

Ko vam sporočam, da z vami ne morem več sodelovati, moram poudariti, da ne gre za nikakršno užaljenost, ampak za prepričanje, da bi bilo zame nečastno, če bi bil pri vas še naprej zgolj v najemniškem odnosu brez slehernega človeškega dostojanstva."[9]

To Javorškovo pisanje je docela jasno. Mogoče velja pripomniti, da sta Delo in Književni listi v tem primeru zgolj poštni nabiralnik za sporočilo, ki ga Javoršek pošilja vsemogočnim! Nima namreč poguma niti modrosti, da bi se javno prepiral z njimi. To mu ni šteti v zlo. Ni da bi človek dajal prevelik poudarek računčkom in špekulaciji z Nevarnimi razmerji. Vendar ni prezreti, da se je tudi ob tej priliki pokazala neka podoba neke politike. Mrazi me, ko mislim nanjo. Čeprav skoraj ne morem ubežati skušnjavcu - zadovoljstvu, ko mi razum šepeta, da je Javoršek dobil, kar je zaslužil.

Ko smo že pri začetkih Književnih listov velja iztrgati nakaj stavkov tudi iz pisma, ki ga je Valentin Tratnik poslal iz Idrije:

"Berem Književne liste kot novost v četrtkovem Delu in razmišljam, ustvarjam si mnenje. Mislim, da nisem belcebub, če si od uradniške politike književnikov in bralstva želim odgovore, ki zadevajo vse nas. Berem mlačne prispevke, prepirljive, sporne, in vse, kar pač objavljate. Delček vesti je v prispevkih, so pa tudi očitni pogovori, ki težijo k temu, da nič ne povedo. Ne krivim za to mlačnost in ničevost le književnike, literate, kritike in eseiste ter pisce vseh zvrsti, ker niso vsega krivi edino le oni, temveč splošno kulturno klimo in cenzuro, ki ima zagotovo velik prestiž... Vsi poznamo vpliv cerkvenega Mahniča iz Goriškega v slovenski kulturi, ko je žigosal in bičal vse, kar se mu je zljubilo v slovenski kulturi. Vemo, kako se je počutil pesnik Simon Gregorčič in takratni ustvarjalci v ptičji kletki. Berem kritike, ki letijo na rovaš Jožeta Javorška, Zupana, Kocbeka in podobne in vidim, da udrihajo po njih enako kot nekoč Mahnič. Bral sem dela kritiziranih in ne strinjam se z vsemi njihovimi stališči. Razumem te krščansko vzgojene osebnosti, ki so kot krščanski socialisti izbrali isto pot kot večina iz vrst delavcev, kmetov, poštene inteligence, teistov ali neteistov, se nekje v boju razočarali in neosvobojeni dočakali svobodo in v povojni graditvi in današnjosti nove družbe prišli na križpotja, če jih tako imenujemo... Gnojna bula slovenske kulture le ostaja Mahnič in današnji Mahniču podobni, pa naj je Mahnič služil cerkvi in njenim dogmam, današnji Mahniči pa novi oblastni moči, združeni v posvetni samoupravni oblasti in cerkveni skupnosti, dejstva ne spremeni."[10]

---

9 Bliščin beda urednikovanja, DELO, Književni list, 20.12.1979.
10 Prav tam.

Itd., itd. Pismo takrat ni bilo objavljeno, je pa zdaj, dejstva se ne spremene. Bil sem izredno presenečen, ko sem prebral te vrstice. Kako enostavno pisec čuti in pokaže na bistvo nerešenega stanja in odnosov v in do slovenske kulture.

30. december

Predzadnji dan leta. Lahko bi rekli, da je letošnje leto ob svojem slovesu pokazalo - vsaj v gospodarstvu - svoje podobe pravi obraz. Našega gospodarskega čudeža je konec. Kako je mogoče tako slabo in malo delati, in vendar sorazmerno dobro živeti, se je glasilo vprašanje. Odgovor: mogoče je vse dotlej, dokler zadolženost v inozemstvu ne preseže zmogljive meje. Sedaj jo je dosegla. Skoraj deset let smo tako živeli. Zaradi tega so se kopičila in povečevala strukturalna neskladja in protislovja. Premalo smo vlagali v infrastrukturo. Naraščali so dolgovi v inozemstvu. Osnovna sredstva niso bila revalorizirana v skladu z inflacijo in tako smo posegali celo v njihovo vrednost, oziroma mnoge delovne organizacije so jo delno prelivale v svoj osebni dohodek in jo kratkomalo jedle. Naša udeležba v evropski in svetovni menjavi je upadala in veča se naš devizni primanjkljaj. Povečevala se je naša migracija in odvečna delovna sila na vasi. Bistvo našega gospodarskega čudeža je torej v **slabem in kratkomiselnem obnašanju in zadolževanju**. Računi so sedaj tu in plačevati jih je treba skupaj z obrestmi, ki niso mnogo manjše kot dobljeni krediti. Naraščanje zadolženosti in relativni padec izvoza, kar je nujna posledica domače inflacije in nizke produktivnosti dela, so končno dosegli tako kritično točko, da so v federaciji zatrobili preplah. Melodija preplaha je stara. **Devizni in materialni primanjklaji so novi.** V letošnjem letu je stopnja inflacije okrog 25%. Izvoz je pokril samo 49% uvoza. V inkriminiranem letu 1972 ga je pokril 69% Padec je katastrofalen. Bistvo predlaganih ukrepov je restriktivno, administrativno in centralistično. S takimi ukrepi se progmatistično ruši sistem. Zožuje se maneverski prostor združenemu delu in krepi se etatizem. Kako preroško zveni sedaj moj stavek iz leta 1970, izrečen na seji predsedstva ZKJ, ko sem dejal(citiram po spominu): "Bolje sedaj malo etatizma kot nekoč pozneje mnogo." Kako so me napadali Kardeljevi trabanti zaradi te izjave. Sedaj pa strahopetno molče, ko se podira še tisto malo samoupravljanja, kolikor smo ga uspeli z velikimi napori zgraditi. Fantastičen paradoks. Dejansko zožujejo in utesnjujejo združeno delo, istočasno, takorekoč v isti sapi, pa govore o njegovih vse večjih pravicah in vse večjem vplivu. Dejanja vlečejo nazaj! Besede votlo donijo - naprej! **Rekli so**: Stabilizacija je bila infalcija. **Rekli so**: Povečati izvoz in zmanjšati uvoz. Dogodilo se je obratno! **Rekli so:** Udeležba bank pri investicijah naj se zmanjša, udeležba združenega dela pa poveča. Rezultat je obraten. **Rekli so**: Strukturna neskladja zmanjšati! Dejansko so se povečala. Kot zakelto! Če rečejo A, se dogodi B. Zakaj? Odgovor je preprost: Kar seješ, to boš žel, ne glede na to, kaj in kako pri setvi žlobudraš!!! **Dejali so**: Inflacija, zadolževanje v inozemstvu, nedelo, demagogija, uravnilovka in birokratizem. Vse to sedaj žanjemo. Na žalost je žetev obilna in bogata. Težko in grenko bomo pospravili in pogoltnili. Toda morali jo bomo. Milom ali silom. Izbire ni! Sedanji ukrepi ne bodo dali rezultatov. Uradna misel in oko vidita posledice, ne vidita vzrokov. Bolezen zdravijo z aspirini, potrebna je operacija. Škrope liste, a drevo ima bolne korenine. Izravnavajo makro ekonomske bilance, toda izvoz nestabilnosti je v mikroekonomskih organizmih, v nizki produktivnosti dela, ki je zagospodarila v združenem delu, ne zato, ker bi bili delavci slabi ali leni, ampak zato, ker je s političnim ozračjem, ki ga je ustvarila partija, in še z drugimi ukrepi devalviralo delo, znanje, disciplino in stimulacijo. Razbohotili in pobesneli so nedelo, neznanje, primitivnost, neodgovornost, destimulacija in tu in tam že tudi

anarhija. Te nadloge so se v združenem delu, v delovnih organizacijah tako utrdile, politično, pravno in operativno, da jim ne prideš več do živega samo z besedo ali pridigo. Take pridige so glas vpijočega v puščavi. So nič ali celo manj kot nič! Potrebne so temeljite spremembe.

Treba je revalvirati zakon vrednosti, prisilo tržišča, stimulacijo, znanje in ustvarjalno delo. V ta namen bi morali marsikaj od Kardeljevih tez in sistema zavreči, spremeniti in dopolniti. Toda vse njegovo delo in stališča so v verbalnem smislu še vedno tabu! Via parti pa jih rušijo in zapuščajo na zelo široki fronti in dokaj hitro. Rušijo jih v smeri krepitve federalnega etatizma in birokratizma namesto da bi jih rešili tako, da bi krepili vpliv neposrednih blagovnih zakonitosti, stimulacije in selekcije. Jadramo torej iz dežja pod kap. Groze nam torej poplave. Razne in velike:ideološke, politične, socialne in moralne. Se bomo utopili v njih in končali v administrativnem socializmu balkansko jugoslovanskega tipa? Se bomo samo okopali, očistili in spametovali ter končno splavali na suho? Tako se glasi vprašanje ob vstopu v novo 1980 leto. To bo leto velikih preizkušenj in grenkih spoznanj. Za njimi pa pridejo trenutki velikih odločitev. Čutiti in slutiti jih je na obzorju. Grozeče in vztrajno se približujejo.

Stane Kavčič

DNEVNIK IN SPOMINI 1972 - 1979

Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana 1988
Uredila: Igor Bavčar, Janez Janša

Časopis za kritiko znanosti
109/110, 1988

Ustanovitelj
Univerzitetni konferenci Zveze socialistične mladine Slovenije Maribor in Ljubljana

Izdajatelj
Univerzitetna konferenca ZSMS Ljubljana, Kersnikova 4

Izdajateljski svet
Ciril Baškovič, Igor Bavčar, Branko Gregorčič, dr. Andrej Kirn, predsednik, Srečo Kirn, Igor Omerza, Vika Potočnik, Marjan Pungartnik, Leo Šešerko

Uredništvo
Igor Bavčar (odgovorni urednik), Bojan Korsika (glavni urednik), Igor Omerza, Janko Zlodre, Bogomir Kovač, Janez Janša, Andrej Klemenc, Srečo Kirn, Milan Balažic, Vekoslav Grmič, Lev Kreft, Mitja Maruško, Samo Škrbec, Siniša Zarić, Peter Wieser

Prostori uredništva
Kersnikova 4, Ljubljana, tel. (061) 319-498

Celoletna naročnina za posameznike 8.000 din, za institucije 25.000 din.
Cena te dvojne številke **25.000 din**

Razmnoževanje
ČKZ, Kersnikova 4, Ljubljana

Revijo sofinancira Kulturna skupnost Slovenije in Raziskovalna skupnost Slovenije

Po mnenju RS za prosveto in kulturo št. 421-/74 z dne 14.3.1974 je revija oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov.

anarhija. Te nadloge so se v združenem delu, v delovnih organizacijah, tako ali drugače politično, pravno in operativno, da jim ne pridel več do živega samo z besedo ali pritiskom. Take pridige so glas vpijočega v puščavi. So ali celo manj kot nič! Potrebne so temeljite spremembe.

Treba je revalvirati zakon vrednosti. Dolgoročno bo to edino delo. V ta namen bi morali marsikaj od Kardeljevih del dopolniti. Tudi vse njegovo delo in analize so z vsakdanjim smislu se vzdržno tudi vse pa jih nikjer in izpostavljeno na sulo finski financi in dokaz kitro. Kritiko jih v smeri krepitve federalnega etatizma in birokratizma namesto da bi jih rešili tako, da bi krepili vpliv neposrednih blagovnih zakonitosti, stimulacije in selekcije. Jadramo torej iz dežja pod kap. Groze nas torej poplave. Razne in velike ideologke, politične, [illegible] bomo utopili v njih in končali v administrativnem socializmu balkansko jugo[illegible] tipa? Se bomo vsaj okopali, očistili in spametovali ter končno splavali na suho? Tako se glasi vpijočega v puščavi. Leto 1980 bojo. To bo leto velikih preizkušenj [illegible] spoznaj. Za njimi pa prideš [illegible] Grozeče in vztrajno se približujejo.

Izdajatelj
Univerzitetna konferenca ZSMS Ljubljana, Kersnikova 4

Izdajateljski svet
Ciril Baškovič, Igor Bavčar, Branko Gregorčič, dr. Andrej Klim, predsednik, Srečo Klim, Igor Omerza, Vika Potočnik, Marjan Rugavarik, Leo Šešerko

Uredništvo
Igor Bavčar (odgovorni urednik), Bojan Kovačič (glavni urednik), Igor Omerza, Janko Zlodre, Dragomir Kovač, Janez Janša, Andrej Klemenc, Srečo Klim, Milan Balažic, Velcislav Gmeiš, Lev Kreft, Mitja Marušič, Samo Štoher, Sinišča Zarić, Peter Weiser

Prostori uredništva
Kersnikova 4, Ljubljana, tel. (061) 319-498

Cokolna naročnina za posameznike 8.000 din, za institucije 25.000 din.
Cena te dvojne številke 25.000 din

Razmnoževanje
CKZ, Kersnikova 4, Ljubljana

Revijo sofinancira Kulturna skupnost Slovenije in Raziskovalna skupnost Slovenije

Po mnenju RS za prosveto in kulturo št. 421-/74 z dne 14.3.1974 je revija oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov.